

School of Theology at Claremont

1001 1321777

The Library
SCHOOL OF THEOLOGY
AT CLAREMONT

WEST FOOTHILL AT COLLEGE AVENUE
CLAREMONT, CALIFORNIA

Digitized by the Internet Archive
in 2021 with funding from
Kahle/Austin Foundation

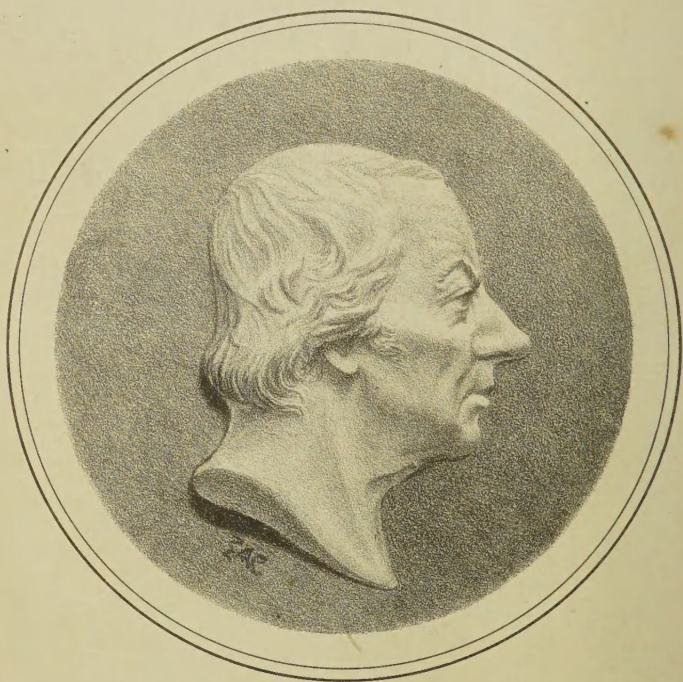
EEN BLIKSEMSCHICHT

DER

XIXe E E U W.

THE
JOHN CRERAR
LIBRARY

Robert Owen

E E N

BLIKSEMSCHICHT

DER

XIXe E E U W.

ZAMENGESTELD UIT DE DRIE FLITSEN:

- 1°. HET VERBOND DER VRIJE GEDACHTE,
- 2°. DE REGTBANK DES ONDERZOEKS,
- 3°. DE TIJDGENOOT OP HET GEBIED DER REDE.

DOOR

RUDOLF CHARLES.

AMSTERDAM,
R. C. MEIJER,

1859.

AK

xuc

Theology Library
SCHOOL OF THEOLOGY
AT CLAREMONT
California

OPGEDRAGEN

AAN

DE MENSCHHEID

EN HARE VRIENDEN, IN HET ALGEMEEN,

EN AAN

DE GEDACHTENIS VAN DEN ONVERGETELIJKEN ARBEIDER TOT HARE
VEREDELING EN HAAR GELUK,

ROBERT OWEN,

Geboren te Newtown 14 Mei 1771 en aldaar overleden 17 November 1858,

IN HET BIJZONDER,

DOOR

107838

1 Januarij 1859.

RUDOLF CHARLES.

239
L900
Withdrawn from Crerar Library

I N L E I D I N G.

— En weder waren honderd jaren verstreken en eene nieuwe eeuw betrad het tooneel der wereld. Reeds bij de eerste trede die zij deed, slipte haar voet, — de grond dien zij betrad was met bloed gedrenkt; — het eerste geluid dat zij vernam deed haar van schrik in een krimpen, — het waren krijgsszangen waarmede een moordzuchtig beulenrot haar verwelkomde; verontwaardigd sloeg zij den fieren blik om zich heen, in het volle bewustzijn harer miskende waarde, — en jammer en ellende, willekeur en zedeloosheid, was al wat haar blik aanschouwde. Toen fonkelden hare oogen van toorn, en hare wenkbraauwen trokken zich zamen, en de menschheid die zich als versteend gevoelde door dien toornigen blik, de menschheid, die als verblind werd door het heerlijke aanschijn der verhevene opvolgster eener schitterende, doch niet te min in jammer weggekwijnde eeuw, — zij gevoelde zich vernietigd van schaamte, zij gevoelde zich het licht onwaard dat haar omstraalde, en in den duisteren poel der vergetelheid trachtte zij voor hare eigene oogen, hare schuld en hare schande te verbergen. En de jeugdige eeuw schreed voort, en de aarde zoog langzaam het bloed in dat der slaven wraakzucht in blinde woede had doen stroomen, en de stilte des grafs volgde op het woeste krijgsrumoer. Toen naderde behoedzaam en voorzigtig, schuifelende langs den grond, door den schaduw der sombere treurwilgen gedeekt, de slangdraak, die bloedend en verminkt in zijne diepste hollen den strijd had verlaten, het wreekende zwaard der gerechtigheid was ontvloten. En naarmate hij voortschoof verspreidde eene digte duisternis zich over de aarde en

al wat haar betrad werd in eenen nevelmantel gehuld. Dat was de mantel dien hij in zijnen vlugt had gescheurd, en welks flarden in het oog der opgeruide menigte, door hunnen somberen weerschijn te midden van het licht, aan de bloedkleur eenen behagelijken gloed hadden gegeven. Maar die flarden, — zij waren bedolven, vergaan in het bloed dat zij hadden doen vlieten, en door de gaten die zij in het kleed hadden veroorzaakt, stroomde de liefelijke zonneschijn des daags, en worstelde met de duisternis die zich onder het loodzwane kleed verzamelde. — En de eeuw schreed voort, zwiggend doch fier, en sloeg die worsteling met welgevallen gade. Die worsteling was de voortzetting van den arbeid, waarover hare voorganger had gewaakt. — En thans: — eene heilige stilte, een plegtige ernst rust op de natuur, doch in de opgezwollen vaten tintelt en kookt het bloed. — Ziet, zij nadert, die trotsche schoone, reeds heeft zij de helft van haren loopbaan afgelegd. — Zij poost, haar blik dringt vorschend in het verschiet, en met verhelderd gelaat treedt zij voort op haren weg. — Sombere wolken pakken zich aan den horizon samen, de dampkring is drukkend en loom, doch eene botsing doet het elektrieke vuur ontbranden, een bliksemschicht doorkruist het zwerk en de lucht, die hij op zijnen weg doorloopt, wordt gezuiverd en gereinigd. — En telken male wanneer het uit de duisternis ontwikkelde licht, op het fulpen kleed van den vorst der duisternis nederdaalt en eene nieuwe bres breekt voor den afstroomenden gloed, dan dartelt een glimlach van welgevallen om het edele gelaat der eeuw, — en telkenmale wanneer eene kreet van smart en woede eene nieuwe wonde verraadt die het monster ontvangt, dat onder dat kleed verborgen zit, dan schittert haar oog van vreugde, want in dat drietakkige licht heeft zij met moederlijke trotsheid herkend

een Bliksemschicht der XIXe eeuw.

Amsterdam, 1 Januarij 1859.

RUDOLF CHARLES.

HET VERBOND DER VRIJE GEDACHTE.

DE NATUURWET.

DE ZEDEWET.

Aantrekking. - Beweging. - Ontwikkeling.

IS

Liefde. - Licht. - Veredeling.

	Pag.		Pag.
Inleiding	1.	Maandelijksche Kronijk	11.
Officiël gedeelte van de Dageraad.		De Brievenbus	14.
Statuten	4.	De Boekerij	15.
— — — — — Brief van Ronge	7.	Mengelingen	16.
— — — — — Antwoord —	9.		

I N L E I D I N G.

Op het oogenblik dat de Vereeniging „de Dageraad” in de buitenlandsche bladen zoo druk besproken wordt en dat zij op het punt staat zich te verbinden met de in andere landen bestaande vereenigingen van vrije denkers, is het voor haar van het uiterste gewigt geworden, een orgaan te vinden, dat de handen met haar tot hetzelfde doel in een slaat en dat bereid is hare officiële documenten openbaar te maken. Het Tijdschrift „de Dageraad” nam wel is waar vroeger reeds eenige harer verslagen bereidwillig op, en stelde in zijn N^o. van 1 Januarij 1858, op nieuw een gedeelte zijner ruimte ter harer beschikking, doch dit Tijdschrift beweegt zich in eenen afgesloten kring, het „Deïsme”, en is dus niet zeer geschikt ter verspreiding van kennigaven, uitnoodigingen en beschouwingen, die zich rigten tot *alle denkers, zonder onderscheid*. Daarenboven zoude hierdoor de verwarring slechts vermeerderd worden, die nu reeds zoo vaak het gevolg is van de gelijkheid van naam. Ik besloot dien ten gevolge een nieuw Tijdschrift op te rigten en uitsluitend toe te wijden aan het gronddenkenbeeld der vereeniging: het verbroederen van alle vrije denkers en het aaneensluiten hunner krachten, om het verderfelijke geloof te bestrijden.

Eene dergelijke uitgave alleen kan het orgaan worden van onze en alle nog op te rigten vereenigingen, zoo hier te lande als elders; daardoor alleen kan men met rede verwachten vruchten van zijnen arbeid te zien, en krachtig mede te werken tot de verwezenlijking der voorstellen, die ik op de Algemeene Vergadering van den 4^{den} October, in het belang van ons doel vermeend heb te moeten doen. Thans, nu ik mijn plan ten uitvoer leg, vang ik daarom mijnen arbeid aan met die voorstellen hier te herhalen, mij voorbehoudende, ze achtereenvolgens nader te bespreken en toe te lichten.

- 1°. Het Stichten van Neven-vereenigingen.
- 2°. Het Benoemen van Correspondenten, in plaatsen, waar geene vereenigingen zijn.
- 3°. Het Houden van een algemeen Europeesch Congres.
- 4°. Het Uitzenden van missionairs ter kennismaking en aaneensluiting.
- 5°. Het Uitgeven van een klein dagblad.
- 6°. Het Briefwisseling voeren met het buitenland, vooral met de redactien van tijdschriften.
- 7°. Het Oprigten van een onzijdig tijdschrift als orgaan der Vereeniging, dat de beste stukken uit de buitenlandsche bladen overnam.
- 8°. Het oprigten van bibliotheken.
- 9°. Het in bescherming nemen en aanbevelen van goede werken, van welke kleur ook.
- 10°. De keus van een Fransch blad als centraal orgaan voor Europa.
- 11°. Het rondzenden van zaakgelastigden om de kleine vereenigingen toe te spreken.
- 12°. Het oprigten van scholen.
- 13°. Het uitloven van premiën voor het vervaardigen van goede wetenschappelijke en zedekundige schoolboeken, en het uitgeven der bekroonde.
- 14°. Het zenden der kinderen naar de Vrije Brusselsche Hoogeschool, zoo lang wij er zelve geene bezitten.
- 15°. Het oprigten eener Societeit met leeskamer.
- 16°. Het houden van cursen over menschkunde, zedekunde, natuurkunde, geschiedenis, enz.
- 17°. Het oprigten van een verstootelingsgesticht.

Tot de bevordering van deze voorstellen heb ik sedert alles aangewend wat in mijn vermogen is: ik heb mijne briefwisseling nog aanmerkelijk uitgebreid, ik heb zorg gedragen dat het verslag onzer feestelijke bijeenkomst door de Belgische pers werd openbaar gemaakt, ik heb een tijdschrift opgericht tot het verspreiden van die uitingen der vrije gedachte, die niet in den kring der beschouwingen van den Dageraad vallen, en waaraan de buitenlandsche letterkunde thans zoo rijk is, om in DAGERAAD en TIJDGENOOT vereenigd alle rigtingen in Nederland vertegenwoordigd te zien, en eindelijk treedt ik heden met een speciaal verbindingsorgaan te voorschijn, waaruit met der tijd, gelijk ik hoop, het dagblad zal groeijen, waarvan ik in n°. 5 der voorstellen melding maak. Wijders zal men in de wijze van bewerking van „het Verbond der Vrije Gedachte” zien, dat ik, behalve het algemeene nut, alle punten te kunnen bespreken, ook door deze uitgave reeds het regtstreeksche voordeel heb, n°. 9 bepaald te verwezenlijken.

„Het Verbond der Vrije Gedachte,” zal gedurende het eerste jaar maandelijks worden uitgegeven in afleveringen van zestien octavo bladzijden, compressen druk. Iedere aflevering zal bevatten: 1°. Een hoofdartikel; 2°. Officiëel gedeelte der vereeniging „de Dageraad”; 3°. zoo veel mogelijk eene maandelijksche kronijk; 4°. boekbeschouwing en boekaan kondiging; 5°. opgaven van ontvangen gelden; 6°. Mengelingen, enz. enz. Elke twee maanden wordt er als supplement bij gevoegd een vel van gelijke uitvoering en grootte, gewijd aan stukken van oordeelkun-

dig onderzoek over religieuse wetboeken en leerstellingen, onder den afzonderlijken titel „de Regtbank des Onderzoeks.” De prijs van ieder vel is bepaald op 15 Cts., hetgeen voor 18 vel, die te zamen jaarlijks het licht zullen zien, f 2,70 bedraagt.

Daar ik dus van mijne zijde alles aanwend het doel bevorderlijk te zijn van de vereeniging, aan welker hoofd ik sta, vermeen ik ook het recht te hebben op de medewerking van alle vrienden van waarheid, vooruitgang en broederschap te mogen rekenen, en noodig ik hen diensvolgens bij dezen beleefdelijk daartoe uit.

De wijzen waarop men mij behulpzaam kan zijn, zijn menigvuldig en verschillend, tot gemak stip ik er slechts eenige weinige van aan.

10. Door het toezenden van Kranten of Tijdschriften die over de Vereeniging, onze vrijzinnige Tijdschriften, of de geheele beweging tot ontwikkeling in Nederland spreken.
20. — — — van exemplaren of opgeven van titels van nieuw uitgekome ne of weinig bekende boeken, die in de Bibliotheek nuttig zouden kunnen zijn, en ter aanvulling van het bibliographische gedeelte van dit blad zullen kunnen strekken.
30. — — — van letterkundige bijdragen over onderwerpen, die in het belang van de zaak van den vooruitgang kunnen dienen, of door het verwijzen naar ter overneming doelmatige stukken van anderen.
40. — — — van kennismakingen en inlichtingen, die voor de maandelijksche kronijk nuttig en belangrijk kunnen geacht worden.
50. — — — van verslagen over den vooruitgang van de zucht tot onderzoek in alle plaatsen, en het bij het bestuur der Vereeniging bekend stellen van geestverwanten, naar verkiezing, met of zonder vergunning tot openbaarmaking der feiten of namen.
60. — — — van deïstische stukken aan het Tijdschrift „*de Dageraad*”, of Materialistische, Pantheïstische etc. etc. aan mij voor „*de Tijdgenoot op het Gebied der Rede*”, en door het vertalen van buitenlandsche werken, in den eene of de andere rigting.
70. — — — van intekeningen op de verschillende thans bestaande organen der Vrije Gedachte, ten einde hun voortbestaan ongestoord te verzekeren en hunne uitbreiding te bevorderen.
80. — — — van geldelijke bijdragen tot verwezenlijking van een of meer der voorgestelde middelen, om de bereiking van ons doel behulpzaam te zijn. Bij den Secretaris, den Penningmeester en bij mij, als Voorzitter der Vereeniging, zullen inschrijvingslijsten ter teekening liggen, ten behoeve 10. van het algemeene fonds tot bevordering van het doel der Vereeniging; 20. van een eigen lokaal; 30. van de bibliotheek; 40. van een op te rigten verstoetelingsgesticht, etc. etc. Van deze inschrijvingen of stortingen zal geregeld in dit Tijdschrift opgave worden gedaan.
90. — — — van een bewijs van toetreding tot het lidmaatschap van onze Vereeniging, en adhaesie aan de pogingen die wij aanwenden om ons doel te bereiken, en daardoor reeds ons behulpzaam te zijn in het stichten van neven-vereenigingen, of wel tot het aanstellen van correspondenten, in plaatsen, waar het aantal

Geestverwanten nog niet talrijk genoeg is tot het oprigten van bepaalde vereenigingen.

10°. Door het bekendmaken van ons doel en onze werking en de verspreiding van onze schriften en dit ons orgaan.

Mogt op deze wijze ons gemeenschappelijk streven spoedig eenen overwegenden invloed uitoefenen op de ontwikkeling van het geluk der maatschappij, dan zullen wij voor ons de blijde genoegdoening smaken, ons werkelijk het bezit te hebben waardig getoond van die rede, die alleen ons mensch doet zijn, en ons in de herinnering van het dankbare nageslacht een eeuwig leven hebben verzekerd.

R. C. MEIJER.

Officiëel Gedeelte van de Vereeniging »de Dageraad”.

Het Bestuur brengt ter kennis van degene, die de vergaderingen mogten wenschen bij te wonen, dat deze gehouden worden alle Zondag ochtenden, van 10 tot 1 uur, in het Lokaal Casino, hoek Zwanenburgerstraat en Amstel.

S T A T U T E N

der Vereeniging »de Dageraad”, herzien September 1857.

HOOFDSTUK I.

Doel en Werkzaamheden.

Art. 1. Het doel der Vereeniging is:

- 1°. het zoeken naar *waarheid*, geleid aan de hand van *natuur* en *rede*, en het verspreiden der bevindingen, verkregen ten gevolge van dat zoeken.
- 2°. het bevorderen van onderlinge kennismaking en verbroedering onder geestverwanten.
- 3°. het practisch medewerken tot het geluk der maatschappij.

Art. 2. Ten einde dit doel te bereiken, zullen de hoofdwerkzaamheden der Vereeniging bestaan in:

- 1°. het voeren van vrije discussiën over verschillende systema's en wijsgeerige punten.
- 2°. het uitgeven en verspreiden van tractaatjes.
- 3°. het verzamelen van tot het doel dienende boeken, ten gebruike der leden.
- 4°. het in correspondentie treden met andere in dezen geest bestaande Vereenigingen en tot het doel medewerkende personen.

HOOFDSTUK II.

Over het Lidmaatschap.

Art. 3. Ieder, die het lidmaatschap der Vereeniging mogt verlangen, zal, zoo dra zijn verzoek, schriftelijk en eigenhandig onderteekend,

door een der Leden bij het Bestuur zal zijn ingediend, als Lid worden ingeschreven.

Art. 4. Door het lidmaatschap verkrijgt men aandeel in de goederen der Vereeniging en wordt men stemgerechtigd.

Art. 5. Ieder Lid verbindt zich van af den dag zijner aanneming tot aan het einde van het werkjaar.

Dit jaar wordt gerekend te beginnen den 1sten October van elk jaar.

Art. 6. Aan een Lid kan, om gewigtige redenen, nadat hij vooraf zal gehoord zijn en na een besluit der Vergadering, met meerderheid van stemmen te nemen, het lidmaatschap voor een bepaalden tijd ontzegd worden, gedurende welken tijd hij niet maggeïntroduceerd worden.

HOOFDSTUK III.

Van het Bestuur.

Art. 7. Het Bestuur bestaat uit een President, een Secretaris, een Thesaurier en twee Commissarissen-Plaatsvervangers.

Art. 8. Het Bestuur wordt op de laatste vergadering in de maand *September* van ieder jaar met meerderheid van stemmen uit de Leden gekozen.

Bestuurderen, niet herkozen zijnde, treden op den 30sten September van elk jaar af.

Art. 9. Het Bestuur treedt overal voor en namens de Vereeniging op.

De President leidt de vergaderingen en waakt tegen personaliteiten, oneenigheden en wanorde.

De Secretaris is belast met het houden der notulen, de correspondentie: is bewaarder van alle eigendommen der Vereeniging en tevens Bibliothecaris.

De Thesaurier administreert de gelden der Vereeniging.

De Commissarissen-Plaatsvervangers bekleeden de plaats van een afwezig Lid van het Bestuur.

Overigens verdeelt het Bestuur de werkzaamheden naar goedvinden onder zich, blijvende ieder voor zijne eigene handelingen alleen aansprakelijk.

Het Bestuur kan eigenmagtig niets doen en handelt, behoudens de bij deze wet opgedragen werkzaamheden, als orgaan der vergadering.

Art. 10. Op de laatste vergadering in de maand *September* wordt door het Bestuur aan de Leden een overzicht gegeven van den toestand der Vereeniging en de gedane werkzaamheden gedurende het verloop van het werkjaar, en rekening en verantwoording afgelegd van den staat der kas en het beheer der gelden.

HOOFDSTUK IV.

Van de Vergaderingen.

Art. 11. Er zal minstens iedere veertien dagen, des Zondags, in een daartoe geschikt lokaal eene vergadering gehouden worden, welke ten tien uur des morgens zal beginnen.

Art. 12. Personen, die geene Leden zijn, zullen tweemaal in een jaar zonder betaling de gewone vergaderingen kunnen bijwonen.

Mogten zij verlangen, de gewone vergaderingen meermalen bij te wonen, dan kunnen zij tegen betaling van 25 centen voor iedere keer geïntroduceerd worden.

Ter introductie zal een boek aanwezig zijn, waarin de Leden de namen hunner geïntroduceerden inschrijven.

Kinderen boven de *vijftien* en beneden de *achttien* jaar kunnen doorlopend geïntroduceerd worden.

Art. 13. Ieder Lid zal op de *gewone* vergaderingen eene redevoering kunnen voordragen; er zal, ten einde de orde te handhaven, gelegenheid zijn, om bij den Secretaris op eene lijst te teekenen, volgens welke daartoe het woord zal gegeven worden.

Indien de tijd niet toelaat, dat allen, die geteekend hebben, het woord voeren, dan zal deze lijst voor eene volgende vergadering dienen.

Indien er tijd overig is, zal het Bestuur dien tijd aanvullen door het uitlokken van onderlinge discussiën over verschillende onderwerpen in den geest der Vereeniging.

Alle staatkunde, niet regtstreeks met het doel der Vereeniging in verband staande, wordt geweerd.

Art. 14. Het Bestuur is gerechtigd personen, geene Leden zijnde, tot het houden van redevoeringen uit te noodigen.

Deze zullen vóór alle andere sprekers het woord voeren.

Art. 15. De redevoeringen, bij art. 13 en 14 genoemd, zullen niet, dan op aanvraag aan het Bestuur door de meerderheid der aanwezige Leden en met toestemming der Sprekers, gedrukt worden.

Ieder Lid zal zes exemplaren daarvan ter gratis verspreiding ontvangen.

Meerdere exemplaren zullen aan een Lid voor 7½ cents, aan niet-leden voor 10 centen per vel druks, ten behoeve der kas verkrijgbaar gesteld worden.

Art. 16. De laatste vergadering in de maanden *December*, *Maart*, *Junij* en *September* zal, desgevorderd, eene huishoudelijke zijn, waarbij hoegenaamd geene introductie zal plaats hebben, en waarop al de gedurende het vierendeel jaar bij het Bestuur schriftelijk ingekomen gemotiveerde voorstellen zullen ter tafel gebracht, besproken en, bij aanneming, als wijzigend appendix op de statuten gearresteerd worden.

Art. 17. Het Bestuur zal, met opgave van redenen of punten van behandeling, te allen tijde buitengewone vergaderingen kunnen bijeenroepen.

Art. 18. Alle beslissing geschiedt met meerderheid van stemmen.

HOOFDSTUK V.

Over de Contributie.

Art. 12. De Contributie is bepaald op *f* 3, *f* 6, *f* 9, of meer des jaars. Ieder Lid kiest zelf bij het aanvaarden van het lidmaatschap of den aanvang des werkjaars, de klasse waarnaar hij contributie wenscht te betalen.

Dezelve moet op de eerste vergadering van elke maand aan den Theaurier voldaan worden,

Art. 20. Langer dan *drie* maanden in de betaling nalatig geweest zijnde, verbeurt een Lid zijn lidmaatschap.

Art. 21. De contributie is verschuldigd van af de maand, waarin

men als Lid is aangenomen, tot aan den 1sten October van ieder jaar.
 Art. 22, Het Bestuur kan op magtiging der vergadering enkele Leden van de contributie vrijstellen.

HOOFDSTUK VI.

Van de Bibliotheek.

Art. 23. De bibliotheek wordt bewaard ten huize van den Bibliothe-
 caris, tevens Secretaris. Deze zorgt voor het maken en bijhouden van
 een catalogus.

Art. 24. Ieder Lid kan, tegen reçu, een boek voor ééne week ter
 lezing bekomen.

Het zonder aanvraag langer houdende, verbeurt hij *tien* centen per
 week of gedeelte daarvan.

Art. 25. Niet meer dan één deel wordt tegelijk aan één persoon afgestaan.

Art. 26. Ieder Lid zal gehouden zijn, de door hem aan de Vereeni-
 ging berokkende schade, wegens het geheel of gedeeltelijk onbruikbaar
 worden of verloren raken van boeken, hem toevertrouwd, te vergoeden.

SLOTBEPALING.

Art. 27. Door de ondertekening dezer Statuten verbindt zich een
 Lid tot de geheele nakoming daarvan en ook van alle veranderingen of
 bijvoegingen, die daarin mogten worden gemaakt.

De Statuten worden, zoo noodig, niet dan op de laatste vergadering
 in de maand September herzien, als wanneer de tot dien tijd door de
 vergadering genomen besluiten worden opgenomen.

Deze Statuten zullen worden gedrukt en aan elk Lid een exemplaar
 gratis worden uitgereikt.

CORRESPONDENTIE MET LONDEN.

LONDEN, September 1857.

AAN DE VRIJE RELIGIEUSE GEMEENTE VAN HOLLAND.

Geestverwante Broeders en Teutoonsche Stamgenooten!

De medeleden van de vrije godsdienstige gemeente van Londen zen-
 den u groet en handslag.

Onze predikant, Johannes Ronge, heeft ons onderrigt, dat gij in
 werkdadige gemeenschappelijke werking, tot de bevordering der nieuwe
 reformatie met ons wilt treden.

Uw wensch is ook de onze, en wij zouden u reeds geschreven heb-
 ben, wanneer wij kennis gedragen hadden van het bestaan van uwe ge-
 meente, u kunt u daarom overtuigd houden, dat wij u met blijde en
 liep gevoel te gemoet komen. Zoodra wij de aankomst van uwen afge-
 vaardigde vernamen, hebben wij eene vergadering gehouden, en hem
 laarin ontvangen, om daardoor onze achting voor u uit te drukken.
 De berigten die hij ons mededeelde, waren bemoedigend voor ons allen.

Kort daarop kwam het bestuur te zamen, en nam op voorstel van den Voorzitter verscheidene besluiten, die als grondslagen voor onze gemeenschappelijke werking kunnen dienen. Wij deelen u dezelve hierbij mede, en verzoeken u zoo spoedig mogelijk ons uwe voorstellen, in het belang van onze samenwerking, te doen toekomen.

Wij hebben niets in deze Statuten opgenomen, wat wij onder de tegenwoordige omstandigheden, niet nakomen kunnen, wij hopen echter bij den bloei van onze zaak er nog veel bij te voegen.

Besloten den 4den September 1857, door het Bestuur
der Humane Religieuse Gemeente te Londen.

BEPALINGEN VOOR EENE GEMEENSCHAPPELIJKE WERKING MET
DE VRIJE RELIGIEUSE GEMEENTE VAN HOLLAND.

- N°. 1. Wij verplichten ons der Hollandsche gemeenten regelmatige berichten over onze werking en opstellen in hun orgaan te zenden, hun goede geschriften van onze schrijvers, voor hunne bibliotheken toe te zenden, en de vertaling van goede Hollandsche werken in het Engelsch bevorderlijk te zijn.
- " 2. De leden der Vrije Religieuse Gemeenten van Holland zijn eereleden van onze Gemeente, en hebben als zoodanig het regt, onze beraadslagende vergaderingen bij te wonen, en daaraan deel te nemen, voer zoo ver betreft de gemeenschappelijke werking.
- " 3. Wij verklaren ons bereid, aangezien wij reeds ondervindingen hebben opgedaan met betrekking tot het nieuwe schoolwezen, hun de behulpzame hand te bieden tot het stichten van scholen en andere opvoedingsinrigtingen.
- " 4. Wij willen eene bijdrage tot den bouw van hunne vergaderings- en schoollokalen inzenden, wanneer zij zulks behoeven, en wanneer zij eene jaarlijksche bijdrage tot de kas der centraal-propaganda betalen.
- " 5. Diegene hunner mede-leden, welke met eenen aanbevelingsbrief van het bestuur naar Londen komen, om zich hier te vestigen, of in andere omstandigheden, ontvangen onze raad en onzen bijstand, zoo ver het ons mogelijk is, en hulp, wanneer zij ter wille van onze zaak vervolgd worden.
- " 6. Er zal zoo spoedig mogelijk eene vergadering van afgevaardigden, uit onze en de Hollandsche gemeenten gehouden worden, om een volkomen plan voor gemeenschappelijke werking op te stellen.

(W. G.) JOHANNES RONGE, *President*.

" W. ROBERT WARNER, *Secretaris*.

Na ontvangst van uw antwoord op deze punten, zullen wij de handen aan het werk slaan voor uw Tijdschrift. Wij hebben reeds menigen zwaren strijd doorgestaan, en moeten voortdurend groote krachtsinspanningen doen, om zoo vele en wel geheime kuiperijen het hoofd te bieden. Londen bevat eene groote schaar Jesuïten (de kardinaal Wiseman is hun aanvoerder) en spionnen uit alle landen, die hun duister vernie-

lingswerk, te midden van het gewoel der onafzienbare stad onopgemerkt drijven kunnen. Zij sluipen in de familiën, die hunne kinderen in onze scholen zenden, en noemen ons Godloochenaars, enz. Sedert de stichting van onze gemeente, hebben wij ons op onze eigene kracht en middelen moeten verlaten, en geene onzer oudere broedergemeenten kwam ons, de alleenstaande gemeente, vriendschappelijk te gemoet, hoezeer wij ook, in die eerste dagen van ons bestaan, medewerking inriepen. Slechts door de krachtigste werkzaamheid en onvermoeidheid, gelukte het ons scholen te stichten, en de aandacht te vestigen op onze grondstellingen voor het hogere onderwijs. Niettemin zijn onze pogingen op het gebied van het onderwijs, met een heerlijk gevolg bekroond geworden. Dikwijls worden wij bedrogen, en door zwakke vrienden in den moeilijksten strijd verlaten. Wij gebruiken daarom geen hoogdravende woorden en beloften in dit aan u gerigt schrijven, maar gij zult in ons luurzame vrienden vinden.

Laat ons dus ons jeugdige verbond, hartelijk en vol vertrouwen knopen, en ons wederkeerig bijstand bieden. De rappe stoombooten, die van onze wederzijdsche kusten, dagelijks heen en weder vliegen, zullen niet alleen het handelsverkeer, maar ook ons dienen, om onze gedachten en denkbeelden herhaaldelijk met elkander te wisselen. Door woord en daad der broeders, zullen wij zeker een schoon verbond der eenheid knopen, eerstens tusschen de Vrije Religieuze Gemeenten van beide landen, en met den voortgang der religieuze ontwikkeling, ook tusschen beide natiën. Met hoogachting teekenen in naam der gemeente,

(W. G.) JOHANNES RONGE.

" WILLIAM ROBERT WARNER.

AAN DE HUMANE RELIGIEUSE GEMEENTE TE LONDEN.

Geestverwanten, Broeders!

De leden der Vereeniging „de Dageraad” zenden u groet en heilvensch;

Verrassend was voor hen uw schrijven van September j.l., en alhoewel op eene dwaling berustende, daar zij officiël geenen afgevaardigde aan u afzonden, toch noemden zij het toeval gelukkig, dat hun geacht medeïd, den heer F., in uw midden bragt, en verheugden er zich innig over.

Nadat van uw schrijven, benevens van de bij u gehouden redevoering, eene overzetting was vervaardigd, werd een en ander in eene onzer vergaderingen voorgelezen, en met toejuiching ontvangen; ieder onzer prees de juistheid waarmede de denkbeelden, daarin vervat, waren uiteengezet, ieder onzer was getroffen door de warme menschenliefde, die er in doorstraalde, en drukte den spreker, den ijverigen apostel der humaniteit, in den geest de broederhand.

Met geestdrift werd dus het denkbeeld toegejuicht, van aaneensluiting met de Humane Religieuze Gemeente te Londen, op de door haar voorgestelde grondslagen, daar ook wij doordrongen zijn van de waarheid, dat alleen eendragt magt maakt, en het slechts daardoor mogelijk wordt

der nog zoo magtige kerkpartij het hoofd te bieden, en gawe het God eens het menschdom geheel aan haren invloed te onttrekken, het eens van haar zoo drukkend en vernederend slavenjuk te ontslaan.

Van onze zijde bestond er dus volstrekt geen bezwaar tegen de aansluiting, in tegendeel, uitgaande van ons beginsel, ons verbond tot iederen denkenden mensch, onverschillig van welke gevoelens ook, op religieus terrein, uit te strekken, kwam zij ons zeer gewenscht voor. en schonken wij haar onverdeeld onze adhaesie. — Bij rijper nadenken echter, kwam bij ons de vraag op, of de Humane Religieuse Gemeente te Londen, wel genoeg bekend was met ons beginsel, en de wijze van in beoefening brenging daarvan, toen zij ons hare voorstellen deed? — Als eerlijke mannen, wenschten wij vooral goed begrepen te worden, alvorens een verbond te sluiten, en meenden daarom verplicht te zijn, aan hen, die ons met zoo broederlijke hartelijkheid de hand boden, allereerst ons doel te doen kennen en de middelen die wij bezigden, om dat doel te bereiken.

Ten dien einde zonden wij u een exemplaar onzer statuten, waar in art. 1 en 2 dat doel kortelijk wordt uitgedrukt.

Uit die statuten zal u dus duidelijk gebleken zijn, wat ons streven is; dat wij alleen aannemen, wat de wetenschap tot klaarheid heeft gebragt, en dat wij door eigen onderzoek en onderlinge gedachtenwisseling, datgene tot klaarheid trachten te brengen, wat tot het onzekere of twijfelachtige behoort, zonder iemand onzer te verplichten, iets van dat onzekere of twijfelachtige aan te nemen, zoo het niet met zijne wijze van zien of gevoelen strookende is. — Onze kenspreuk is dus: *Haud Dogmata sed Pacem colimus.* — Wij meenden, dit tot grondslag onzer Vereeniging kiezende, immer gelijken tred met de wetenschap te kunnen houden, en alzoo de klip te kunnen vermijden, waarop alle godsdienstleeren zijn gestrand, namelijk van den tijd hunner juiste werking te hebben overleefd, en daarna met kunstmiddelen: vooroordeel, bijgeloof en gewetensdwang, dat leven onnatuurlijk te hebben moeten rekken en in stand houden.

Er is bij ons geen bepaalde spreker, ieder lid wordt zoo veel mogelijk aangemoedigd, zijn gevoelen en denkbeelden in eene redevoering uiteen te zetten.

De werkzaamheden op onze vergaderingen zijn dus verdeeld in voorlezingen en discussiën daarover, terwijl tevens voor een kritisch historisch onderzoek der schriften, welke aan de onderscheidene godsdienstleeren ten grondslag strekken, wordt gezorgd, om na ze te hebben ontdaan van haren fabelachtigen en tegenstrijdigen omhang, alleen de daarin als kern aanwezige zedeleer, te toetsen aan natuur en rede, in hoeverre zij in overeenstemming is met de eeuwige liefde, ons verkondigd in het openbaringsboek der natuur, en met de zedeleer, die voor den mensch daarvan het uitvloeisel en verbindend moet zijn.

Zie daar in korte trekken, ons zedelijk standpunt geschetst; — aangaande het stoffelijke, kunnen wij u mededeelen, dat onze Vereeniging nog slechts een jaar bestaat en circa honderd leden, van allerlei stand, zoo in Amsterdam als in de Provinciën telt. Onze financiële aangelegenheden zijn slechts even genoegzaam, ons in de positie, welke wij

p dit oogenblik innemen, staande te houden. Een eigen orgaan hebben wij zelfs nog niet, terwijl door velen verkeerdelijk daarvoor het tijdschrift „de Dageraad” gehouden wordt. — Wat de vooruitgang onzer vereeniging aangaat, deze zou, in Holland buitengewoon kunnen zijn, want geestverwanten tellen wij in massa, zoo niet de geestelijken maarop inwerkten door intimidatie, en men lid van de Vereeniging „de Dageraad” wordende, niet behoefde te vreezen in zijne maatschappelijke positie te worden benadeeld; dit gaat zoo ver, dat velen onzer daarvoor belet worden de vergaderingen bij te wonen.

Wij zijn echter vol moed, ons beginsel, hiervan houden wij ons overtuigd, moet tot iets goeds leiden, en daarom werken wij met volharding; de tijdgeest is met ons! De menschheid is der kindschheid ontwassen, en zal er eindelijk toe komen ons pogen te begrijpen en met alle krachten te ondersteunen.

En thans, Geestverwanten, Broeders, na ingelicht te zijn, gelooft zij van uwen kant nog, dat een verbond met ons wenschelijk is, dat onze wederzijdsche grondslagen niet te veel uiteenloopen, om het zamenwerken nuttig te doen zijn? — Wij van onzen kant reiken u van onscher harte de broederhand, en belooven ter goeder trouw alles te zullen aanwenden, wat wij kunnen, om het groote doel, veredeling van het menschdom door liefde, te bereiken. — Kunt gij die broederhand nog aannemen, nu gij ons kent? Zoo ja, en wij hopen en vertrouwen op u, wel aan dan, moedig en met vertrouwen aan het werk, roep onze hulp in, waar gij die noodig mogt hebben, en wij zullen al het mogelijke doen, terwijl wij op uwe hulp, volgens de door u reeds omschreven grondslagen, rekenen.

Gedaan in onze Vergadering van 7 Dec. 1857.

R. C. MEIJER, *Pres.*

A. VERBEEK, *Secr.*

MAANDELIJKSCH KRONIJK.

Het kan en zal niemand bevreemden, dat ik bij den aanvang van deze serie het eerste om de Vereeniging „de Dageraad” denk. De liefde tot zich zelf en de zijnen openbaart zich immers allerwege het eerste van allen, en hoe wijsgeerig en stipt regtvaardig men ook moge wezen men zal zich toch nimmer kunnen wederhouden aan zich en de zijnen eerder denken dan aan diegene die niet zoo zeer in de onmiddellijke nabijheid leven.

Ik zeide dan in mijne inleiding dat de Vereeniging „de Dageraad” in de Buitenlandsche bladen zeer druk besproken wordt; deze opmerkzaamheid heeft zij zonder tegenspraak te danken aan de algemeene vergadering van geestverwanten die zij den 4den Octobro 11. heeft gehouden. Een uittreksel van het officiele verslag van die vergadering, op kosten der Vereeniging door den Heer F. Güntst uitgegeven, werd met eenige andere bijzonderheden ons betreffende door de redactiën van den NATI-

ONAL te Brussel d^o 18 December, den TRIBUNE te Luik d^o 21 December en LA REVUE TRIMESTRIELLE te Brussel, van deze maand, welwillend in hunne kolommen opgenomen. In dat uittreksel kwam o. a. voor de brief van adhaesie van den geleerden Dom Jacobus (als dichter zoo gunstig bekend onder zijnen waren naam Charles Potvin). De EMANCIPATION te Brussel geraakte bij het lezen van dit stuk in den NATIONAL in eene hevige verontwaardiging, waarmede de NATIONAL in zijn blad van 22 December niet nalaat duchtig den spot te drijven.

In België hebben voorts nog verscheidene organen meer of minder van ons congres melding gemaakt, als, 1° bevriende: LE CONGRÈS LIBÉRAL en LA LIBRE RECHERCHE, 2° vijandige: LE JOURNAL DE BRUXELLES en LE BIEN PUBLIC. Het gevolg hiervan is geweest dat ik van den Heer B. te Bergen en den Heer D. te Doornik (beide steden in Henegouwen) brieven van toetreding heb ontvangen. De SPECTATEUR te Parijs (vroeger de *Assemblée nationale*) waarvan de hoofdredactie toevertrouwd is aan den fusionist Guizot maakt zich vreesselijk ongerust over de gevolgen die ons bestaan op het lot der maatschappij kan hebben. Ik las eene particuliere correspondentie aan een der Nederlandsche bladen gericht, doch daarin niet opgenomen, waarin mede van de belangstelling werd gewaagd die dit artikel van den SPECTATEUR te Parijs verwekt had.

De SIÈCLE beantwoordde den SPECTATEUR op eene wijze die de moeite waard is te vertalen.

„De SPECTATEUR is bepaaldelijk een *succursalist* van den UNIVERS. „Te Amsterdam heeft zich eene vereeniging van vrije denkers gevormd „onder de benaming van „de Dageraad.” Zij houdt zich bezig op het „voorbeeld van Mallebranche, de waarheid te zoeken. De SPECTATEUR „is hierover verontwaardigd, hij maakt zich hoofdzakelijk ongerust „over de betrekking waarin „de Dageraad” staat tot de Revue philosophique van Parijs; den Jahrhundert van Hamburg; de Londensche „tijdschriften: the Reasoner, the Londen Investigator, the Humanistic „Journal; de Ragione van Turijn; de Revue trimestrielle, den National, „den Congrès libéral van Brussel.....”

„De Clericalen hebben eene vreemde manier de kerk te verdedigen! „Zij schrijven er boven: breekbaar. Het schijnt dat zij bij de minste „ademtogt, bij de minste schok op het punt staat omvergeworpen te „worden! Het ware vrij wat beter der tegenspraak het hoofd te bieden, „ze uittelokken, alle ontkenner, alle vrije denkers, alle ongeloovigen „er toe uittenoodigen. De nederlaag die deze dan ongetwijfeld zouden „lijden, zou voordeelig zijn voor de zaak die de *Spectateur* en de *Univers* „gezamenlijk voorstaan.”

DE AUGSBURGER ALGEMEINE ZEITUNG verhaalt in eene particuliere correspondentie uit Parijs dat wij in den eersten tijd van ons bestaan zoo weinig bekend waren, dat zelfs de *Univers* er niet van bewust was; doch dat wij thans oneindig meer gewigt hebben verkregen sedert de Vereeniging een zeer aanzienlijk jongmensch van eenen buitengewoon grooten invloed als vertegenwoordiger te Parijs heeft aangesteld. De BUND van Berne spreekt met zeer veel lof over onze werking doch verwacht even als de *Augsburger* de Vereeniging met het Tijdschrift van denzelfden naam en zegt dat de Heer CH. DOLLFUS een materialistisch

ijdschrift zal oprigten en in Parijs op denzelfden voet als, maar toch niet ondergeschikt aan de Vereeniging „de Dageraad” zal werken. Om deze verwarringen en deze valsche voorstelling van de Vereeniging (zie het eerste artikel van onze statuten en mijne openingsrede bij gelegenheid der algemeene vergadering) in het vervolg te voorkomen heb ik aan de redactie van den NATIONAL SUISSE verzocht de feiten betreffende de geschiedenis van onze oprigting en ons bestaan naauwkeurig uit te zetten, waarop ik eergisteren een schrijven van *Chaux-de-Fonds* ontving dat mij de mededeeling bragt dat aan mijn verzoek behoorlijk zal gevolg worden gegeven.

Onder de Nederlandsche kranten die ons behulpzaam zijn de noodige bekendheid te verkrijgen, behoort in de eerste plaats: LE COURRIER DE LA MEUSE van Maastricht. Deze haalt in zijn N^o van 21 en 22 December een betoog aan van den *Spectateur* dat de woelingen en de vooruitgang der vrijzinnige beginselen in België te wijten was aan die vlugtelingen uit alle landen, die met Louis Blanc den eed van Hannibal tegen de maatschappij hadden gezworen. enz. enz. Na deze aanhaling opgezegd te hebben gaat de vrome Courier aldus voort: „Het is zeer natuurlijk dat wij, met het oog op dit beteekenisvolle feit, met leedwezen zien, dat deze zelfde mannen, deze „oproerlingen van alle landen” zich reeds bij ons hebben weten in te dringen. Te Amsterdam, in de hoofdstad zelfs van het land, hebben zij hunne officiële vertegenwoordigers, namelijk, zij hebben eene hoofdvereeniging opgericht met het voornemen propaganda te maken, Door de volgende mededeelingen die wij aan den fameusen Brusselschen National ontleenen, zal men zien dat er op het programma van deze vereeniging gesteld is, andere vereenigingen in de voornaamste steden van Holland te stichten, dagbladen uit te geven en boekerijen op te rigten: drie vermogende middelen om in den geest van het volk die verderfelijke denkbeelden te doen insluipen, die men wil verspreiden.

„Wij hebben vermeend onze landgenooten te moeten waarschuwen voor dit nieuwe gevaar dat hen bedreigt. Een iegelijk, zonder zijne gevoelens of godsdienst in aanmerking te nemen, heeft er belang bij het te bestrijden. Dat ieder dus zijne pligt doet!” Hierna volgt het stuk in den *National* en den *Tribune*, met weglating echter van den choonen, kernachtigen brief van Dom Jacobus, — waarom?

De ARNHEMME KRANT heeft een gedeelte overgenomen van het artikel in de *Augsburger*, de AMSTERDAMMER KRANT deelt in eene partiuliere correspondentie uit Parijs, met een erbarmelijke scherts haren lezers het plan mede waarvoor ik, sedert mijne eerste openbaarmaking in den Londenschen „Reasoner” van 23 Nov. 1856, gearbeid heb; het houden van een ALGEMEEN CONGRES VAN VRIJE DENKERS. De KERKELIJKE KRANT heeft in haar 1^e nummer van dit jaar een curieus, harer aardig artikel over de Vereeniging enz., en eindelijk de NEDERLANDSCHE SPECTATOR beantwoordt in zijn 4^e nummer, den bangmaker der erkelijke heeren.

Deze zijn de organen die mij tot heden bewust zijn als bijgedragen te hebben tot die bekendheid die wij in den laatsten tijd hebben erlangd. Ik zeg hun allen openlijk dank en hoop in de gelegenheid te worden

gesteld, ook met andere organen kennis te maken, die de Vereeniging reeds hebben besproken of nog voornemens zijn dit te doen, ten einde ook hun mijne hulde te brengen. Ten hunnen gerieve werd door mij dezer dage eene circulaire in de fransche taal, ongeveer van gelijken inhoud als de inleiding van dit blad, naar verschillende landen verzonden.

R. C. MEIJER.

DE BRIEFVENS.

De ondergeteekende, mede-oprigter en voorzitter der Vereeniging „de Dageraad“, noodigt bij dezen openlijk de Redactie van den COURRIER DE LA MEUSE te Maastricht uit, de bewijzen te leveren, dat een of meer der vlugtelingen van verschillende landen afkomstig, en thans in België of elders gevestigd, eenigermate betrokken zijn in de oprigting dier Vereeniging, zoo als gezegd wordt in het N^o. van den 21 en 22 December 1857, ter voorkoming, ingeval die bewijzen niet kunnen geleverd worden, zich van logen overtuigd te zien, alleen geschikt de verdeeldheid aan te vuren, die wij ons beijveren in vrede en broederschap te verkeerren. Hoe groot zijne persoonlijke achting voor vele edele mannen zij, die thans in ballingschap rondzwerven, zal hij niet dulden dat de eer van de stichting der Vereeniging „de Dageraad“, hem en zijnen drie oorspronkelijke mede-bestuurderen, door of ten gerieve van wie ook, wordt ontfroefd.

Amsterdam, 20 Januarij 1858.

R. C. MEIJER.

De heeren B. te Bergen en D. te Doornik, zullen mij verpligten mij te melden, of zij geheimhouding van hunne namen begeren, dan wel mij veroorloven dezelve openbaar te maken.

Eenigen inteekenaren op de vertaling van Dr. D. F. Strauss, Leben Jesu, heb ik het genoegen mede te deelen, dat het plan tot uitgave in het geheel niet opgegeven is. De helft der benoodigde inteekeningen is mij geworden; zoodra ik geheel voor de te maken kosten gedekt ben, gaat de uitgave bepaald door. Hoogstaangenaam zal het mij zijn, daartoe spoedig in de gelegenheid te worden gesteld.

Een onzer geestverwanten, die het slagtoffer zijner argeloosheid is geworden, zoekt eene administratieve betrekking. Door velen teruggestooten om zijne liefde tot onderzoek, bid ik dengenen mijner mede vrije denkers, die hem eene geschikte plaatsing kan aanbieden, hem de broederhand te reiken en daardoor het bewijs te leveren dat hij, alinea b. van het eerste artikel onzer Statuten, niet als een bloot geloofsformulier beschouwt, maar ook begrijpt dat die verbroedering hem

evens den pligt oplegt, eenen waardigen geestverwant te ondersteunen waar hij vermag. Ik zal mij volgaarne met den ontvangst der voor hem bestemde brieven belasten.

R. C. MEIJER.

DE BOEKERIJ.

Inhoudsopgave van onlangs verschenen afleveringen van vrijzinnige Tijdschriften.

- DAS JAHRHUNDERT.** N°. 1, 2 en 3 (1858). Am ersten Januar 1858. Neueres aus dem gelobtem Lande (Luxemburg). Brief aus London. Börsen-Literatur. Jakob Moleschott von M. Hess. Eine weitere post aus Kanaän (Luxemburg). Die Restauration der Standesherrn und Ritter in Hessen-Darmstadt, Württemberg und den Sächsischen Herzogthümern, I und II. Schleswigsche zustände, V und VI. Der Kampf um die Seele von R. Wagner, von Mathilde Reichardt. Über geschenkte Landes-Verfassungen. Brief über die neueste Literatur, III. B. Auerbach.
- DER DISSIDENT.** N°. 1, 2 en 3 (1858). Neujahrs-spruch. Das Dogma der Dreieinigkeit. Zum neuen Jahr 1858. Luther und die Civilehe. Aus Thüringen. Aus der Tagesgeschichte. Nur nichts versäumen. Ein Wort- oder ein Principien-streit? Mystagogos. Aus der Tagesgeschichte. An Brugger etc. von Joh. Ronge. Befangen oder unbefangen? Aus der Tagesgeschichte.
- LA REVUE TRIMESTRIELLE.** Janvier 1858. Jean Baptiste van Helmont. Des Relations commerciales des Belges avec l'Angleterre. Descartes. La Revolution Belge de 1830. Necessité d'un nouveau Symbole. Le ca-grimani. Poésies. Un Jeton de 1685. Causes du Rétablissement de l'Empire français. Discussion sur le libre-échange. La Campagne de 1815. Le Tunnel sous-marin. Revue politique. Revue philosophique. Chronique des Conférences. Correspondance. Revue littéraire.
- LA REVUE CRITIQUE.** 10 Janvier 1858. Organisation de l'éducation civique. Vues générales. La Littérature française en 1857. I Poésie. Lectures publiques de Mr. Bancel. Racine. Conférences de Mr. Chavée, 2e et 3e conférences. Conférence de Mr. Max. Veydt sur l'influence de la diplomatie française au XVIe, XVIIe et XVIIIe siècles. Poésies. Revue analytique.
- THE INVESTIGATOR.** January 1858. The Crisis. Report of the Committee of Inquiry of "147" (The Fleetstreet-House). Report on the Fleetstreet-House. Social Science League. The fanatical Monkeys. Robert Burns. Report of the Society of Materialists.
- DE DAGERAAD.** Januarij 1858. Onze Zedeleer. Historisch-Kritisch onderzoek etc. V. Nadere beoordeeling van de schriften van het Nieuwe Verbond. Aan hunne vruchten zult gij ze kennen. Katholicismus en Protestantismus. Ultramontanismus en Katholicismus. De Heidelbergsche Kathechismus. Boek-beschouwing. Ingezonden stukken.
- DE LICHTSTRAAL.** Aflevering VII. Protestantismus in België. Jezus Christus, zijne leer en hare toepassing. Pantheïsmus of leer van het God-Heelal. Briefwisseling. Goëthe en Schiller. Wijsgeerige Overdenkingen. Professor Scholten en da Costa. Brieven van een Katholijk. Naamloos Schrijven. Waarheid. Pauperisme of Volksverarming.

M E N G E L I N G E N.

EEN PAUS IN JAPAN. De Moniteur der Vloot te Sinoda (eene vreemde haven van Japan) bevat in zijn nummer van 15 Julij 1856, een belangrijk bericht over den Paus van Japan, Dairi genoemd, door eenen Hollander medegedeeld die als een Japanees vermomd, de hoofdstad van dezen Paus bezocht. Het Japanesche rijk heeft omstreeks 40 millioen inwoners en wordt door eenen Keizer (Kouba) bestuurd, die met willekeurig gezag bekleed is. Behalve met hem, is het gelukkige volk nog gezegend met eenen Paus, die als eenen God op aarde wordt vereerd; al wat hij aanroert is heilig, hij sterft nooit, maar zijn ziel wordt van tijd tot tijd vernieuwd. Hij bewoont de stad Nio, heeft aan zijn hof 2,200 Priesters, en voor zijn gebruik 4.000 tempels.

Op den 1sten Julij 1856 werd de Diari ongesteld en stierf vijf dagen later.

Na zijnen dood begaven zich de Priesters in al de kerken en verkondigden dat de Diari op het punt stond tot de zeven groote Goden des hemels op te stijgen, om zijne ziel in den boezem van den eersten God te hernieuwen. Oogenblikkelijk werden gebeden aangeheven, en daarna werd het paleis geopend en werd het volk den toegang verleend om hunnen Paus te zien, dien het niemand veroorloofd is, gedurende zijn leven te aanschouwen.

Hij werd op een bed gelegd, in eene tunika gekleed en zijn gelaat met een gazen masker bedekt. De in rang op hem volgende Hoogepriester, ligte den arm van den Paus op om te toonen dat hij werkelijk dood was, en dat zijne ziel naar de Goden was vertrokken.

Eene doodsche stilte heerschte onder het volk; na eenige oogenblikken overdekten de Priesters het ligchaam met eenen witten sluier, die echter spoedig weg getrokken werd, en o! wonder, in plaats van den doode vertoonde zich een wezen vol leven en gezondheid; het was de zoon van den Diari, dien de Priesters heimelijk verwisseld hadden met het lijk van zijnen vader, gelijk bij den dood van iederen Paus het geval is. De hernieuwde Paus stond op van zijn bed, beklom het altaar en zegende het volk.

Op den 7^{den} Julij trok de nieuwe Paus, door zijne Priesters omringd, de straten door, in een rijtuig met een honderdtal witte paarden bESPANNEN. Het volk wierp zich op den grond en vereerde hem. Alle werkzaamheden stonden stil, alle gevangene werden vrij gelaten en alle geregtelijke vervolgingen gestaakt.

WONDEREN. Een Jezuit had eene woordenwisseling met eenen Bramin. Ten einde de verhevenheid van zijne godsdienst te staven, verhaalde de Jezuit, dat Christus water in wijn had veranderd. „Wel mogelijk,” antwoordde de Bramin, „maar onze Christna heeft vrij wat meer gedaan: hij veranderde eene geheele zee in melk.”

GODSDIENST EN BIJGELOOF. Godsdienst is een bijgeloof dat in de mode is, en Bijgeloof is eene godsdienst die uit de mode is. — *Hobbes.*

HET VERBOND DER VRIJE GEDACHTE.

DE NATUURWET.

antrekking. - Beweging. - Ontwikkeling.

IS

DE ZEDEWET.

Liefde. - Licht. - Veredeling.

	Pag.
Vereenigt u	17.
Officieel gedeelte van de Dageraad.	
Brief van A. Erdan.	18.
— — — — Rede van A. V.	20.
Wat de heer Vroomman dacht enz.	23.

	Pag.
Maandelijksche Kronijk	24.
De Brievenbus	29.
Inteekeningen en Stortingen	30.
De Boekerij	31.
Mengelingen	32.

V E R E E N I G T U.

Vereenigt u, vrije denkers, vrienden der menschheid en van den vooruitgang, gij allen die gevoelt wat het zeggen wil, mensch te zijn, het rede begaafd te wezen en van zijne rede gebruik te kunnen maken, vereenigt u; de ure is gekomen dat het leven zich werkzaam vertoont, werkt mede wanneer gij waarlijk zijt ontwaakt, werkt mede zoo veel als uwe krachten zulks gedogen. Van het oogenblik dat in Humboldt en Goethe de natuurkunde zich met de wijsbegeerte begon te verbreederen, van dat oogenblik af ontrolde de wetenschap haren trotschen standaard, waarop met gulden letteren haar doel „waarheid” prijkte; zij vertrouwde dien standaard in handen der eeuw, die, in angstige verwachting, de groote worsteling gade sloeg tusschen rede en geloof. Het regeert, doch met eenen heiligen eerbied nam de eeuw dien standaard in ontvangst. Eene trilling doorliep hare leden, een kreet van vreugde en aandoening ontsnapte harer borst, toen zij hoog boven haar hoofd de heilige banier verhief, toen zij te midden van hare volle plooijen „waarheid,” niets dan waarheid de lichtstralen des daags in breede roomen zag weërkaatsen. Het voorwaarts klonk uit haren mond en met geheven hoofd, snelde zij vol vertrouwen der toekomst te gemoet. In de einden der XIX eeuw volgt de schreden uwer moeder, volgt haar, de weg dien zij u baant is de weg tot uw geluk, schaaft u eendragtelijk aan met broederlijken zin om den standaard, die hare hand omklemt, want die standaard voert tot het doel van uw leven. Vereenigt u, sluit u aan een, verbreedert u! ziet ge niet hoe het verledene zijne dorre, onvruchtbare hand begeerig naar de banier uitstrekt, bespeurt gij niet hoe het bijgeloof met wanhopigen moed zich vastklemt aan de kleederen der voortschrijdende eeuw, hoe het zijne nagels, zijne tanden in haar vleesch slaat, hoe het haar tracht terug te sleuren naar de sombere afgewelven, waarin het zijn leven voortsleept; ziet gij niet, broeders,

ziet gij niet dat die woeste aanval haar doet wankelen, dat het vaandel beeft in hare van vermoeidheid uitgeputte hand, dat een bloedstraal den weg afteekent dien zij al strijdende voorwaarts rukt! — Ja, gij ziet het en gij verontrust u, gij vraagt u af hoe gij het vaandel en zijne draagster kunt redden uit de handen, die zich vermetel tegen haar verheffen, en — gij blijft een werkeloos aanschouwer van den strijd. — Verbreekt dien toovercirkel van besluiteloosheid die u nog steeds omgeeft, werpt af die boeijen van het oordeel der wereld, die uwe bewegingen verlammen, vormorzel den scheidmuur der individualiteit die u magteloos maakt; — vereenigt u, sticht vrije werkplaatsen gelijk wij, treedt toe in den broederketen die wij om de menschheid klinken, verkondigt der wereld dat ook gij vrij durft te denken, dat gij trotsch zijt op uwe rede, dat ook gij met ons handelen en tot den vooruitgang medewerken wilt, en — op de geslotene gelederen, die gij tusschen de eeuw en hare vervolgers stellen zult, zullen bijgeloof, sectenhaat en priesterdwang, die lichtschuwende roofdieren uit den nacht der middeleeuwen, de nagels verstompen, de tanden vergruizen, waarmede zij de banierdragende eeuw willen terughouden op haren vaart naar een zegenrijk verschiet. — Vereenigt u, sluit u aan een, opdat gij sterk door en in elkander, eindelijk allen het mom der huichelarij, den band der verzwegenheid verre van u moogt werpen, allen even vrij en oprecht moogt spreken, als wij, die den moed hebben gehad onze boeijen te verbreken, en openlijk waarheid boven logen, overtuiging boven geloof te verkiezen. — Vereenigt u, knoopt naauwer den band die u onderling verbindt, opdat gij moogt rusten in de schaduw van den boom, dien wij hebben geplant, opdat gij der maatschappij de vruchten kunt toonen van zijne takken geplukt, opdat gij uwe kinderen ziet bloeijen en wassen, in reiner lucht dan gij zelf tot uwen groei hebt ingeademd, — opdat eenmaal de wetenschap worde gehuldigd als de godsdienst van het geheel-al!!

R. C. MEIJER.

Officiëel Gedeelte van de Vereeniging »de Dageraad”.

Het Bestuur brengt ter kennis van degene, die de vergaderingen mogten wenschen bij te wonen, dat deze gehouden worden alle Zondag ochtenden, van 10 tot 1 uur, in het Lokaal Casino, hoek Zwanenburgerstraat en Amstel.

DEN HEEREN STICHTERS DER VEREENIGING
 „DE DAGERAAD” IN NEDERLAND.

ZWITSERLAND, 11 Januarij 1858.

Mijne Heeren.

Iedere rationalist, ieder die zich in de ziel geschokt gevoelt door de onwaardige handelingen, waardoor in dezen tijd de godsdienst voort-

geplant wordt, ieder wien de ontwikkeling van den menschelijken geest er harte gaat, volgt met eene warme belangstelling den arbeid die de Nederlandsche vrije denkers hebben ondernomen. Hulde en medegevoel zij u allen gebragt die het gelukkige denkbeeld en den moed hebt gehad, e vereeniging der vrije geesten in te wijden, ter bestrijding van het ijgeloof en de rampen die de weder opkomende ziekte der geloofstellingen onder ons kweekt! Hulde en medegevoel zij het oude Holland gebragt, dien klassieken grond van de onafhankelijke gedachte, die estemd schijnt het teeken te geven tot den nieuwen kampstrijd der eede, allerwege met een heilig ongeduld verwacht!

Dat wat ge reeds verrigt hebt, mijne Heeren, heeft eene spanning veroorzaakt en heeft u de beleedigingen op den hals gehaald der officieel-geloovigen en van hen, die in een staatkundig belang de verschillende geloofsvormen ontginnen. Uw congres van den 4^{den} October 1857 heeft e verontwaardiging opgewekt van onze katholieke en protestantsche redikers, die twee legerscharen, die naar vereenzelviging streven, om e zamen en voor halve rekening te kunnen heerschen over het tot vijgen gebragte verstand.

Naar deze teekenen, mijneheeren, kunt ge oordeelen over de belangrijkheid van uwe werking. Gij zijt buiten de wijsgeerige afzondering getreden, om den vruchtbaren weg te bewandelen van de aaneensluiting n de handeling: en oogenblikkelijk heeft zich de onrust geopenbaard, an den gewoonlijk zoo minachtenden vijand. Dit feit moet voor u eer zijn dan een merkteeken, dat voor het stelsel van aanval pleit at ge omhelsd hebt, het moet eene aansporing voor u wezen, zoowel is voor al degenen die van nabij of van verre uwe pogingen kunnen hragen.

Gij gaat, zoo als ge mij schrijft, een nieuw tijdschrift oprigten, en e doet mij de eer mijne medewerking in te roepen. Deze zwakke medewerking, mijneheeren, zij u van harte toegezegd. Gij kunt mij beschouwen als eenen der uwen, als eenen der aangeworvenen van eene landweerdier bestuur optreedt met zulk een volkomen begrip van de vereischten ot den strijd. Veel heb ik u niet aan te bieden; maar wat ik bezit tot uwen dienst: een onuitbluschbare haat tegen de dwalingen en de vaasheden die den menschelijken geest verduisteren en onteeren, anneer zij de maatschappijen niet in haren voortschrijdenden loop tegenouden.

Beschouwt mij dus van dezen dag mijneheeren, als uwen correspondent, s uwen medeverbondene. Wanneer wij in de wereld verspreid, slechts n getale van eenige honderde mannen van moed en geestkracht zijn, e ernstig willen, dan zal dit begin van aaneensluiting belangrijke ruchten dragen. Ik geloof wat mij betreft, en ik geloof het plegtig, at de tweede helft der XIXe eeuw de afgoden op de vlugt kan drijven, anneer eenige mannen met krachtigen wil den verzamelingskreet der edachte weten aan te heffen, ik voor mij zal mij gelukkig achten, met mijne krachten daaraan te beproeven.

Geheel u toegewijd, mijneheeren en achtingwaardige vrienden.

(W. G.) A. ERDAN.

„REDE VAN DEN HEER A. V.

Gehouden op den 7 Junij 1857.”

G. G.!

Gij kunt van mij, als rationalist, gij bevroedt dit reeds, geen aanprijzende rede in den stijl van Smijtegeld, Brakel of Hellebroe van het geloof verwachten; waarvan het hoofdidée eene sfeer van ongekend hemelgeluk of hellepijn is, geëncadreerd door englenkopjes of duivelstronies; welke ideën, volgens hen, slechts moeten worden toegeschreven aan eene meerdere of mindere mate van ziekelijkheid der hersenorganen.

Zoodra men dus over het gelooven en zoogenaamde gelooven begint na te denken, stellen zich het eerst de volgende vragen aan onze geest voor: Wat is gelooven, of liever wat moet gelooven zijn in redelijken zin opgevat? Hoe wordt echter het gelooven op kerkelijk terrein begrepen? En wat zijn de nitkomsten van de eene zoo wel als van de andere wijze van opvatting des geloovens?

Trachten wij eerstens de vraag te beantwoorden: Wat is gelooven of liever wat moet gelooven zijn in redelijken zin opgevat?

Volgens het algemeen gevoelen der geleerde en ongeleerde wereld is de mensch een met rede begaafd schepsel, dat zich juist door he bezitten van die rede van anderen diersoorten onderscheidt; die rede is het, die hem zich zelf bewust doet zijn, die hem, om, mij een van een bijbelterm te bedienen, als het ware is: een boom der kennis des goeds en des kwaads. — In alle godsdienstleeren wordt dit beginse erkend; in de meeste echter alleen in zoo verre tot basis genomen als kan strekken om den mensch zijne zelfbewustheid te laten behouden en de daaruit afgeleide verantwoordelijkheid zijner daden, ten einde hem door de belofte van belooning voor deugd, en straf voor ondeugd naar willekeur te kunnen bewerken, en tot zekere doeleinden te brengen.

Wij kunnen dus, mijns bedunkens, als axioma aannemen, dat de mensch, door zijnen alwijzen Schepper, met eene andere dan eene gewone dierenziel, met eene redelijke ziel is beschonken, waarvan juist het redelijke of de rede het kenmerkend bestanddeel uitmaakt. — Op welk tijdstip, die rede in den mensch door den Almagtige wordt ingeblazen; of dit in het embryo reeds of eerst bij de in het leventreding geschiedt, of dat het, volgens het Creatianismus, bij den jongen 40 dagen, bij het meisje 80 dagen na de ontvangenis plaats heeft, doet hier niets ter zake, en kunnen wij dus gevoegelijk ongerept laten; — het ligt echter onder ieders opmerking, dat reeds zeer spoedig bij het individu zich de uitvloeisels van die rede vertoonen, immers zoodra bij het kind het gevoelsvermogen, niet meer de alleen werkende kracht schijnt te zijn, maar het aanschouwingsvermogen zich daaraan paart en daardoor het begeervermogen is opgewekt, zien wij in de eerste handelingen des kinds ook de eerste spranken der rede, hoe weinig ook,

reeds doorglinsteren, ten bewijze dat de kiem der rede aanwezig is, en slechts op ontwikkeling wacht. — Van af dat oogenblik hangt het geheel van onderwijs en opvoeding af, wat er van die rede zal worden, of zij normaal gezond, d. i. in ontwikkeling in weten zal toenemen, of abnormaal ongezonder, d. i. in gelooven zich zal oplossen. — Vuldansdan het hoofd des kinds met fabelen op, zijn geheugen zal daarbij vinden, wat zijn verstand verliest, en hij wordt een geloovige, die steeds alles zonder eigen onderzoek, op gezag van anderen aanneemt, of misschien wel al naar gelang der omstandigheden, waarin hij geplaatst wordt, een fanatiek. — Behandel hem echter tegenovergesteld: geef hem op zijne leergierige vragen een voor zijne ontwikkeling passend antwoord, lok hem daardoor tot vragen uit, en gij zult eene tegenovergestelde uitkomst verkrijgen, die uwe verwachtingen zal overtreffen. — Dat dit door de geloofsmannen alzoo en niet anders wordt begrepen, wordt bewezen door den woedenden ijver, waarmede zij zich, vooral aan het onderwijs der jeugd trachten meester te maken, door het rijven der protestanten, om den bijbel op de scholen te doen gebruiken en door het feit dat op de scholen der Roomsche Katholijken het bidden en leeren reeds vervangen heeft. U de middelen, waaronder helaas maar al te veel ongeoorloofde en slechte, dikwijls zeer onzedelijke, op te sommen, waarvan de onderscheidene priesterkasten, op politiek terrein vertegenwoordigd en bijgestaan door eenige eierzuchtigen, zoo niet geld- of menschenvergoding zoekende, gebruik maken, om dit doel te bereiken, zou mij buiten mijn bestek voeren, er zijn er u genoegzaam bekend, een voorbeeld slechts uit duizenden: hoe men door drogredenen den bijbel, dat vergoedde boek ingang bij de onkundige menigte tracht te verschaffen, het is geput uit eene circulaire d.d. 1 Maart j.l. en gerigt door de Maatschappij ter bijbelverspreiding aan alle ingezetenen der stad Amsterdam, waarin onder andere de volgende zinsnede voorkomt; zie circulaire:

„Tegen over den bijbel staat niets dan onkunde, zonde, ellende; *zonder* den bijbel ontstaat in het hart eene leegte, die niet is aan te vullen; — met den bijbel genieten wij op onzen levensweg gemoedsrust; — uit den bijbel spruit alle geluk voor tijd en eeuwigheid”, en dit is onverteekend natuurlijk, boven aan door een geestelijke, Ds. Prins, en verder door een 12tal zijner ambtsbroeders en geestverwanten. Oordeel u zelf, gij die den bijbel kent, in hoeverre dit alles waarheid of drogredenen zijn.

Wanneer dit nu zoo is, dat de rede alleen ons van andere diersoorten onderscheidt, dan kan het ons rationalisten toch wel niet als eene misdadige, tegen Gods almachtigen wil indruischende pretentie, worden aangerekend, als wij, zoo als Confusius dit aan de, door de christenen vooral, voor zoo dom gehoudene Chinezen, tot wie zij zoo vele hunner met opium gevulde zendelingen heen zenden, dicteert; als wij, zeg ik, het er met hem mede voor houden, dat de rede de hoogste wet is, moet zijn, en kennelijk aan den mensch door Zijnen Schepper is geschonken, zodat hij alleen aan die wet zoude gehoorzamen, zijne daden, gevoelens, zijn weten en gelooven, aan die en ook aan die wet alleen zoude oetsen!

Ons gelooven moet dus, zal het ons in normalen, d. i. gezonden toestand laten, op rede gegrond zijn; met andere woorden: wij moeten alleen dat aannemen, wat binnen het bereik van het menschelijk onderzoek ligt, wat dus door ons te begrijpen is, en wat door ons door onderzoek tot weten kan worden gebracht, en niet wat ons op grond der geloofwaardigheid eens verhalers, als geloofwaardig wordt voorgehouden, doch dat noodig heeft, door drogredenen en sophismen te worden geruggesteund, welke sophismen en drogredenen op het einde geen geloof, maar een onderworpen ongeloof te weeg brengen, in welker netmen zich eindelijk zoo verwart, dat men niet meer terug kan, en deze slavernij des geestes, zoo verdierlijkt, dat elke opkomende twijfel ons met schrik en angst vervult, en wij worden gelijk de slaaf, die van onder de nedergeslagen oogleden gluiwend tot zijnen meester opziet, vreezende dat deze het op zijn gelaat leest, dat er eenige denkbeelden van vrijheid zijn brein doorkruisen. — Beklagenswaardige toestand, als dan van de menschelijke ziel, dat wonderwerk des Heelals, waarin zich de Almagtige Schepper zoo volkomen terugkaatst, waarin Hij zich zelven, de om het zoo eens uit te drukken, heeft verborgen!

Daar nu het geloof van den mensch in overeenstemming moet zijn, niet met een hem opgedragen godsdienststelsel, maar met de hem ingeschapene godsdienst, die gelijk met hem zijnen oorsprong nam, en die bestaat in het *des bewust* vervullen van de bestemming, hem door Zijnen Schepper aangewezen, even als dit *onbewust* geschiedt door alle bezielde en onbezielde Scheppingen, zoo is het voor den mensch eene eerste vereischte, zoo veel mogelijk zich zelven en daaruit God te leeren kennen, den Schepper in Zijne werken gade te slaan, van de gevolgen de oorzaken op te sporen, om zoo doende van reeks tot reeks op te klimmen, en eindelijk eene volmaaktheid te bereiken, die blijkbaar voor hem is weggelegd, en die met zijne onsterfelijkheid in verband schijnt te staan.

Dat dit alles met voortdurende werkzaamheid gepaard gaat, behoeft wel geen betoog, dat het niet dat zoogenaamde vadzigheid verwekkende geluk meedeelt, dat, zoo men wil, wordt gemaakt, als men zijne rede eenmaal in het ijzeren dwangbuis des geloofs heeft bekneld, van welk ijzeren dwangbuis de dichters op eene zoo imposante wijze een gearfumeerden kamerjapon hebben weten te maken; dat dit alles, zeg ik, niet zoo gemakkelijk en zoo ongemerkt te verkrijgen is, als het alleen zaligmakende geloof, dat u, hoe meer gij er van indrinkt, u ook des te meer bedwelmt, dit is maar al te waar, maar het is even zeker, dat het u meerder eigenwaarde schenkt, dat het u meer het geluk van mensch te zijn, doet gevoelen, en dat het van u, in plaats van een kruipende ellendige slaaf, die het werk van zijnen wijzen Maker, in zijne onwetendheid, als knoeiwerk kwalificeert, en het Hem in allen ootmoed als zoodanig in het aangezicht werpt, een mensch maakt, die met opregten hoofde, doch met eerbiedigen blik tot Zijnen Alwijzen Schepper opziet, Hem prijzende en dankende, dat Hij hem naar Zijn beeld schiep, Hem prijzende en dankende voor de liefde hem betoond, door het weten hem verleend.

(Vervolg en slot in N°. 3.)

WAT DE HEER VROOMMAN DACHT BIJ HET LEZEN DER AANKONDIGING VAN DIT TIJDSCHRIFT.

„Al weder een tijdschrift!” dacht de Heer Vroomman, toen hij de eerste aflevering van het *verbond der vrije gedachte* aangekondigd zag, „alsof er nog niet genoeg waren, en dan nog wel een voor de vrije „gedachte, mijn hemel, waar moet dat heen; is het niet genoeg dat „men de slaven vrij wil hebben, moet nu ook nog de gedachte vrij „zijn; wie heeft het ooit beleefd, vrijheid van gedachten; — maar dat „zal immers tot zedeloosheid voeren, en zoo iets laat de regering toe, „zij die juist moest waken voor het behoud van ieders regten, zij „ziet het lijdzaam aan dat men der geestelijkheid de regten voor den „neus wegneemt. Denk maar eens na, als iedereen vrij denkt dan wordt „er immers eene schreeuwende inbreuk gemaakt op het regt der geestelijk- „heid om alleen te denken en dat wel voor de geheele menigte. Als „dat zoo blijft en die denkmanie neemt hand over hand toe, dan zal „niemand meer opgewektheid hebben zijnen zoon tot de Godgeleerdheid „op te leiden, want als deze het regt mist alleen te denken, dan zal „zij spoedig overbodig worden, en is zij overbodig dan zit het er dood „op, dat deze of gene vrijzinnige minister ter bezuiniging ook de „bezoldigingen onnoodig zal achten en intrekken. En niet alleen dat „dat nieuwe tijdschrift de gedachte vrij wil hebben, op de kans af „bandeloosheid uit die vrijheid te doen ontstaan, maar het wil daaren- „boven een verbond der vrije gedachte, dat is immers bepaald in opstand „komen tegen de bestaande orde van zaken; zoo lang nog enkele van „die waanwijzen beweerden dat zij vrij konden en mogten denken, of „zij op de hoogeschool waren geweest en er plegtig voor aangesteld „waren of niet, kon men ze laten praten, men lachte ze uit en bekom- „merde zich niet om hen, maar nu zij tijdschriften oprigten, vereeni- „gingen stichten, verbonden maken, en congressen voorbereiden, nu „wordt het toch waarlijk wel tijd dat men er zich tegen verzetze, anders „beef ik er voor, dat zij mij, — neen dat zou moeilijk gaan, want „ik zal wel maken dat ik niet met hen in aanraking kom, hu! wat „moet dat lastig zijn te denken, en dan nog wel vrij te denken, dit „doen de geestelijken niet eens, — maar dat zij mijnen zoon nog over- „tuigden dat hij denken mogt, om dat hij nu toevallig denken kan, „en dat kan hij, dat weet ik bij ondervinding, want hij doet mij altijd „vragen waarop ik geen antwoord kan geven, en of ik nu tegen dien „drommelschen jongen zeg, dat hij naar zulke dingen niet vragen mag, „dat hij maar gelooven moet, hij pruttelt altijd tegen: dat hij toch „ook begrijpen wil, wat men hem leert, alsof men hem iets verkeerd „zal leeren, nota bene hetzelfde wat onze ouders ons geleerd hebben „en dat zou niet goed zijn. — Nu, hoe het zij, laat er van die tijd- „schriften komen zoo veel er willen, ik lees ze niet, en ik zal ter „dege oppassen dat die vraagal van een jongen ze ook niet leest, want „dan ware het gedaan met zijn geloof.”

MAANDELIJSCH KRONIJK.

Ik sprak de vorige maand uitvoerig over de bladen en tijdschriften, die melding maakten van het bestaan der „Vereeniging de Dageraad,” en ik zou heden op dezelfde wijze mijne Maandelijksche Kronijk kunnen vullen, daar voornamelijk, ten gevolge der door mij allerwege rondgezondene Circulaire in de Fransche taal, ter aantooning van het verschil, dat er bestaat tusschen den werkkring van het Tijdschrift en van de Vereeniging „de Dageraad”, weder verscheidene bladen van ons gewaagd hebben. De National te Brussel heeft daarenboven den brief in zijne kolommen opgenomen, dien ik aan de Consistorie der Waalsche Gemeente alhier inzond, en dien ik hier vertaald doe volgen.

M. H.

Ik heb de eer u uitdrukkelijk te verzoeken, mij niet meer als lid van uwe kerk te beschouwen.

Sedert het vrije onderzoek mij de persoonlijke overtuiging heeft gegeven, dat de leerstellingen, de verdichtsels, in het kort, de geheele bovennatuurkunde slechts nadeel doen aan de zedekunde die zij verduisteren, en de menschen verdeelen die geroepen zijn tot wederkerige samenwerking, heb ik opgehouden christen en bij gevolg lid van iedere christelijke secte te zijn. U zult mij ten hoogste verplichten, nota te nemen van deze mijne geloofsverzekering.

Ontvang M. H. de verzekering mijner hoogachting.

11 Januarij 1853.

R. C. MEIJER.

De Siècle te Parijs heeft dezen brief uit den National overgenomen; ook de door mij ingezondene circulaire heeft zij ingelascht, maar wacht zich wel er een enkel woord bij te voegen. Doch stappen wij van persoonlijke zaken af. De Vereeniging „de Dageraad” heeft allengskens voor hare Bibliotheek reeds verscheidene goede boekwerken ten geschenke ontvangen, zoo ontving zij nog onlangs van haar geacht medelid, den H.W.G.H. W. Br. de C. R., eene complete collectie der werken van den heer A. Comte, den stichter van het Positivismus. De Vergaderingen hebben geregeld alle Zondag ochtenden plaats, en getrouw aan haar doel, worden er voordurend van de meest uiteenlopende standpunten voorlezingen en discussiën gehouden. Heden ochtend, werd o. a. eene uitmuntende rede van onzen vriend J. Ronge, in 1852 te Londen uitgesproken, in ons midden voorgedragen. De vertaling werd mij goedgunstig voor „den Tijdgenoot” afgestaan.

Het laatst verschenen deel van de Revue Trimestrielle te Brussel, bevat een uitmuntend verslag van de wijsgeerige beweging in Europa in het afgelopen jaar. De schrijver, onze waarde geestverwant en vriend Ch. Potvin, neemt ook deze gelegenheid waar der onvermoeide pogin-

gen, zoowel van het Tijdschrift als van de Vereeniging „de Dageraad” de warmste hulde toe te brengen.

De toestand van Frankrijk is op het oogenblik allerpijnlijkst. Een ijzeren vuist heeft den vooruitgang in den keel gegrepen, en tracht hem te dwingen zijnen toorts te blusschen in den modderpoel der eeuwen van duisternis, toen priesters regeerden en leerstelsels hunne wetten waren, toen de Moloch werd gediend en evenwel de God der Liefde werd aangeroepen. Het is ons ten eenen male onmogelijk geworden, werd mij in eenen particulieren brief uit Frankrijk geschreven, op het wijsgeerige veld werkzaam te zijn; wij zullen moeten terugvallen tot het Protestantismus, om van daar uit ten minste het Katholicismus te kunnen bekampen. De *Revue Philosophique et Religieuse*, die fiere edele strijder, die gedurende drie jaren zoo onpartijdig alle uitingen der vrije gedachte in zich opnam, die alleen in zich zelve als een bewonderenswaardig microcosmos, den strijd om de waarheid streed, is gevallen, getroffen door den giftigen adem van den onverzadelijken minotaurus, de letterkundige censuur. De dagbladen geven voor dat het onherroepelijke vonnis over haar gevelld is, ten gevolge van een artikel in de aflevering van December l.l., over „de vrouw tijdens het christendom”, door Mevr. J. P. d’Héricourt, doch een dezer dagen ontvangen schrijven van den heer Ch. Fauvety, hoofd-redacteur van genoemd tijdschrift, berigt mij, dat het artikel in den *Spectateur*, waarin de *Revue* als eene bondgenoot wordt voorgesteld van „de Dageraad,” het voorwerp van zijnen dolzinnigen haat, de ware oorzaak is geweest van haren val. Eene maand later echter zoude de *Revue* evenwel opgehouden hebben, bij het vooruitzicht op de versterkte toepassing der censuur. De heer F. zendt mij tevens eene kleine regtvaardiging over van het standpunt door de *Revue* ingenomen, die hij mij verzoekt openbaar te maken, met die aanmerkingen, die ik noodig zal achten om zijne, hem thans door mijne circulaire als onjuist geblekene beschouwing, van het Tijdschrift en de Vereeniging „de Dageraad,” te wijzigen. In de volgende aflevering zal ik niet nalaten het stukje eene plaats in te ruimen. Ook de *Revue* had in de niet verschenen doch reeds gedrukte aflevering van Januarij l.l., ons verslag van den 4 October uit den *National* overgenomen.

De *Revue de Paris*, onder leiding van den rijken en warmen Saint-Simonist Maxime du Camp en de *Spectateur* van den protestant Guizot, deelden het lot van de *Revue Philosophique*.

Ik schrijf hier uit het Handelsblad van den eersten dezer maand de volgende regelen over, die voldoende de vrijheid schilderen die op het oogenblik in Frankrijk heerscht.

„De *Moniteur* wederlegt in een uitgebreid artikel het beweren van sommige buitenlandsche dagbladen, als zou de Fransche regering de Protestantanten vervolgen. De regering, zegt dat blad, eischt van iedere geloofsbelijdenis onderwerping aan de wetten en verordeningen van den staat, en heeft altijd, na een naauwgezet onderzoek, de stichting van kerken en scholen toegestaan. Maar de regering heeft aan den anderen kant vast besloten, om de aanvallen en hevige provocatiën te onderdrukken, welke verschillende geloofsbelijdenissen zich in de dagbladen veroorloven of ondervinden. De Constitutie beveelt eerbied

„voor iedere godsdienst. Het is echter van belang om elke hartstogtelijke polimiek, die kwetsend is voor het geloof der burgers, te be- teugelen. Bovenal is het noodig de geheele maatschappij te beschermen tegen den geest van omverwerping, van goddeloosheid en revolutie. Die geest bedient zich van twistgeschrijf over godsdienstige zaken als dekmantel, en maakt daarvan gebruik om alle beginselen van gezag te vernietigen, door alle gronddenkenbeelden van godsdienst verachtelijk te maken. De regering, zoo besluit de Moniteur, is met de noodige middelen toegerust, om de godsdienst en den staat te beschermen, en zal van die middelen met nadruk gebruik maken.”

Aangaande den toestand van het verstandelijke leven in Engeland, heb ik verblijdender berigten mede te deelen. Men zal zich herinneren dat voorleden jaar den heer Watson, boekhandelaar te Liverpool, die eenen onwilligen schuldenaar voor de regtbank had gedaagd, de behandeling van zijne zaak werd geweigerd, op grond, dat hij niet verkoos zich aan het formulier van den eed te onderwerpen, als strijdig met zijne beginselen. Op den 4^{den} Augustus l.l. verscheen voor den ambtenaar der Policie Beadon, de Baron Ernest de Gleichen Tettenborn, om zich te beklagen, dat hem midden op den dag een gouden horologie, zeventien guinjes waard, ontstolen was. Toen hij echter weigerde den gevorderden eed af te leggen, op dezelfde gronden als de heer Watson, werd hem alle onderzoek naar het ontvreemde voorwerp ontzegd, *niet-tengestaande de woonplaats van den dief zeer goed bij de politie bekend was*. Deze uitspraak van den ambtenaar Beadon, werd door den secretaris, Sir George Grey, Bart. M. P. als wettig bekrachtigd.

Men begrijpt ligt welk een onaangename indruk dergelijke handelingen van het bestuur, op het gemoed der vrije denkers maakten, die zich dus, ten gevolge hunner gewetensbezwaren en hunner rondborstigheid, geheel en al buiten de bescherming der wet zagen gesteld, en die voortaan aan den moedwil van alle misdadigers prijs gegeven waren. Het baarde dus een innig genoegen aan alle vrienden van regt en billijkheid, een wetsartikel te vinden, dat hun voortaan als beroep kon dienen, en van beroemde regtsgeleerden de verzekering te ontvangen, dat in de toepassing dit artikel volkomen van kracht was, hen te vrijwaren voor regtsontzegging, in geval van weigering van eedsaflegging. Dit artikel is te vinden 17 en 18 Vict. C. 125, Sec. 20.

Behalve door dezen vond, werden de vrienden der vrije gedachte mede aangenaam verrast door de koninklijke begenadiging van den putboorder, Thomas Pooley van Liskeard in Cornwallis, die door de regtbank tot een en twintig maanden gevangenisstraf veroordeeld was, omdat hij met eenige christelijke geloofsstellingen gespot had.

Te Parijs en te Londen werd dezer dagen eene Vereeniging opgericht, van welker bestaan ik mijne lezers vooral niet onkundig mag laten. Beroemde geleerden staan aan het hoofd van deze Vereeniging, of worden onder hare beschermers geteld. Hare statuten, gelijk ze door eenen harer oprichters medegedeeld worden, zijn als volgt:

„Art. 1. Er is eene *vredelievende vereeniging ter verdediging van de vrijheid op het wijsgeerige en godsdienstige gebied* opgericht. Alle vrienden van gewetensvrijheid, van welke geloofsbelijdenis of van welk land

„ zij voor het overige ook mogen zijn, worden tot het lidmaatschap uit-
„ genoodigd.

„ *Art. 2.* Het gezelschap kan in geen geval van zijn doel afgeleid
„ worden, noch andere dan vredelievende middelen bezigen.

„ *Art. 3.* Het doel van het gezelschap is:

„ 1°. De denkbeelden van algemeene verdraagzaamheid te verspreiden
„ door boeken, geschriften en uitgaven, enz.

„ 2°. Tusschen beiden te treden in de administrative of geregtelijke pro-
„ cessen, door den personen, voor hunne wijsgeerige of godsdien-
„ stige denkbeelden aangeklaagd, raadgevingen, advokaten, open-
„ baarheid en geld te verschaffen.

„ 3°. Op alle mogelijke wijzen de slachtoffers der onverdraagzaamheid
„ te ondersteunen.

„ *Art. 4.* Leden van het gezelschap zijn al degene, die de statuten
„ onderteekenen en de jaarlijksche bijdrage betalen. Het bedrag dezer
„ bijdrage wordt ieder jaar door den raad van administratie vastgesteld.

„ Het kan de gelijkwaardigheid van eenen werkdag niet te boven gaan.

„ *Art. 5.* In iedere stad, hoofdstad van eenen staat of eener provin-
„ cie, benoemen de leden onder elkander drie gedelegeerden. De gede-
„ legeerden benoemen onder elkander een president, een thesaurier en
„ een secretaris. De president heeft het regt, per brief, te stemmen in
„ den raad van administratie.

„ *Art. 6.* De raad is zamengesteld uit tien leden, voor een jaar be-
„ noemd door de medeleden van de stad die de hoofdzetel is.

„ De hoofdzetel zal zijn, Londen in 1858, Brussel in 1859, Genève
„ in 1860, Turijn in 1861.

„ *Art. 7.* In iedere hoofdstad bewaart de thesaurier de fondsen der
„ provincie, en doet geene uitgave dan na genomen besluit en op last
„ van den raad. De lokale gedelegeerden kunnen zich verzetten tegen
„ de aanwending der fondsen hunner provincie. In dit geval beschrijft
„ de raad in de hoofdstad, waar het verschil ontstaan is, eene vergade-
„ ring der medeleden dezer hoofdstad. Deze vergadering beslist zonder
„ beroep.

„ *Art. 8.* De secretaris schrijft alle brieven en alle antwoorden in,
„ de thesaurier schrijft op een ander register, de namen van al de me-
„ deleden, de opgave van al de ontvangsten en van al de uitgaven. Van
„ deze registers wordt inzage gegeven ten allen tijde en aan ieder die
„ eene schriftelijke aanvraag daartoe inzendt.

„ *Geene der handelingen van het gezelschap is geheim.*”

Wie aarzelt nog zich bij eene dergelijke Vereeniging aan te sluiten?
diegene mijner lezers, die leden der Vereeniging „de Dageraad” zijn,
en in het algemeen al degene die naar regtvaardigheid, vrede, liefde en
geluk streven, vormen van nature reeds eene aaneensluiting, die slechts
de broederhand behoeft uit te strekken, om Nederland als eenen krach-
tigen schakel te hechten in deze nieuwen broederketen, die door man-
nen van waren vooruitgang en edelen menschenmin om de menschheid
wordt geslagen; zij zelfs, die tot heden nog gehuiverd hebben zich voor
ons te verklaren, zullen aan deze Statuten volmondig hunnen bijval
moeten schenken.

Te Birmingham werd in de maand October van het afgelopen jaar „de Vereeniging tot de Bevordering der Maatschappelijke Wetenschap” ingewijd. De Vergadering werd geleid door Lord Brougham, Lord John Russell, Lord Stanley en andere beroemde staatslieden. De werkzaamheden waren reeds in vollen gang, toen een stokoud man van een eerbiedwaardig voorkomen de afdeeling binnen trad, die de jeugdige, doch hoogbegaafde Lord Stanley voorzat. Het was — Lord Brougham schorschte een oogenblik de zitting, hij drukte den ouden man met warmte de hand en stelde aan de Vergadering voor: „zijn oude vriend, — Robert Owen, de stichter van New-Lanark, de oprichter van het eerste bewaarschool aldaar, dat spoedig werd gevolgd door een tweede, door den edelen Lord zelf en den Markies van Lansdowne te Westminster opgericht.”

Op den 28sten Julij A. P. werd te Londen „de Materialistische Vereeniging” gesticht. Het bestuur werd gekozen als volgt: tot *President* de heer Joseph Wild, *vice Pres.* de heer o’Neil, *Thes.* de heer H. Dunford, *Secr.* de heer J. P. Adams. De TIJDGENOOT van deze maand bevat het verslag van dit gezelschap, op den 6 December II. uitgesproken.

Deze weinige punten toonen dunkt mij voldoende aan, dat in Engeland in den laatsten tijd even veel voor den vooruitgang gewonnen als in Frankrijk verloren is. Slaan wij thans eenen blik, al zij het voor heden slechts vlugtig, op België, dat Europeesche beloofde land der XIXe eeuw voor al wat tot de ontwikkeling, tot de groote hervorming medewerken kan.

De worsteling, die vóór de verkiezingen geheel België in eene angstige spanning deed verkeeren, is eindelijk den 10 December met eene glansrijke zege voor de partij van den vooruitgang beslist, bijna twee derde der volksvertegenwoordigers, (69 tegen 38 kerkelijke) zijn thans op hare hand. Te midden van den algemeenen tijdelijken achteruitgang, te midden van den ziekietoestand die allerwege meer en meer te voorschijn treedt, gaat België rustig, blijde, en tevreden de toekomst te gemoet, want het gaat mede met den eisch van den tijd, met den drang der omstandigheden, met de ontwikkeling der eeuw. Heil zij den geest van bezadigden, maar rusteloozen vooruitgang, die te midden van de opgewondenste partijen, door sectenhaat verdeeld, in de groote mannen, zonen der vrijheid, staatsmannen, wijsgeeren en dichters zijne beschermgeesten ziet.

Eene menigte bijzonderheden heb ik nog ter uwer kennis te brengen, thans echter is de beschikbare ruimte voor mijne maandelijksche kronijk reeds meer dan gevuld, en ben ik genoodzaakt na u nog een paar uittreksels uit Duitsche bladen te hebben aangeboden, bij wijze van ahangsel, mijne pen neder te leggen, en weder voor vier weken afscheid van u te nemen.

R. C. MEIJER.

Oostenrijk. Bij het stichten van de nieuwe handelsschool te Weenen, uit particuliere middelen opgericht, vorderde de geestelijkheid dat de bestuurder en hoogleeraar in de geschiedenis Katholijk waren. Ook de overige hoogleeraren zijn thans gekozen, en onder hen zijn alleen twee niet Katholijken, Zekeli, hoogleeraar in de natuurkunde, Protestant,

en Spitzer, hoogleeraar in de wiskunde, Israëliet. Daar echter de aartsbisschop van Weenen weigerde eenen hoogleeraar in de godsdienst aan te stellen, wanneer onder de overige leeraren een slechts niet Katholijk was, heeft men deze twee laatste heeren weder moeten bedanken. — Deze willekeur en onverdraagzaamheid kunnen niet anders dan heilzaam op de ontwikkeling werken.

Groothertogdom Hessen. Offenbach. Een nieuw kerkgebouw voor de Duitsch-Katholijke gemeente alhier werd, ter gelegenheid van het laatste kersfeest, met een concert ingewijd. Eene talrijke schaar van alle verschillende geloofsvormen, was binnen het gebouw vereenigd, om deze indrukwekkende plegtigheid bij te wonen.

Nordhausen. Den 5^{den} Januarij l.l. vierde de Vrije Religieuze Gemeente alhier, haar elfjarig bestaan.

Schneidemühl, 9 Januarij 1858. Te Marienwerder in West-Pruissen, werd door het stedelijk bestuur, de toelating geweigerd van den heer Kaufusz, als leeraar aan een privaat-opvoedingsgesticht, omdat hij en zijne vrouw tot de Christelijk-Katholijke gemeente behooren, niettegenstaande genoemde heer thans eene gelijke betrekking in Chodziesen bekleedt. — Der Christelijk-Katholijke gemeente van Berlijn is het niet geoorloofd eenen predikant van buiten af te beroepen. Vrouwen en kinderen mogen de godsdienstoefeningen niet bijwonen. — Den Christelijk-Katholijken predikant Elszner Trebnitz, is door den super-intendent S. verboden, privaatonderwijs te geven, niettegenstaande den uitdrukkelijken wensch der ouders. Reeds is de magtiging tot zijne verbanning bij het ministerie aangevraagd. — Den drukker van het Uhlichsche Zondagsblad werd, onder bedreiging hem zijne concessie te onttrekken, verboden dit blad verder te drukken, omdat het *eene onzedelijke en ongodsdienstige rigting had*. Sedert den aanvang van dit jaar verschijnt het nu te Gotha.

Czerski.

DE BRIEFVENBUS.

De heer Dr. A. GUÉPIN, oud-hoogleeraar aan de hoogeschool te Nantes, heeft reeds sedert eenige jaren gearbeid aan de uitvoering van een plan, dat allerwege gelijktijdig gevormd, inderdaad een kind der eeuw mag genoemd worden. Dat plan, de vervaardiging van eenen nieuwen bijbel, werd in Engeland en Duitschland, reeds door verschillende schrijvers op eene hoogst verdienstelijke wijze verwezenlijkt, doch op eene wijze zoo als de heer Guépin zich dit voorstelt, geschiedde dit voorwaar nog niet. Het uitmuntende, door hem als proeve geschreven werk „*La Philosophie du XIX Siècle*,” den stand aantoonende van de encyclopedische kennis der tegenwoordige menschheid, kan een denkbeeld geven van het kostbare, dat zijn nieuwe bijbel kan doen verwachten. De heer Guépin meldt mij in een onlangs van ZEd. ontvangen schrijven,

dat hij een vrij uitvoerig werk wenschte in het licht te zien, waarin de laatste vorderingen der wetenschap waren opgenomen, en dat bij iedere nieuwe uitgave omgewerkt werd, om zodoende den nieuwen bijbel op de hoogte te houden van de ontwikkeling der eeuw. De prijs moest echter zoo billijk mogelijk gesteld zijn, en genoegzaam voor alle middelen bereikbaar. De ontwerper van het denkbeeld stelt dus voor er van te maken, twee deelen van gelijken omvang als het *Magasin-Pittoresque*, met eene menigte ophelderende afbeeldingen in den tekst, tegen den prijs van Fr. 10. — ZEd. eindigt zijn schrijven met mij te verzoeken den Nederlandschen geleerden voor te stellen hem met hunne kundigheden in de uitvoering van dit grootsche plan behulpzaam te zijn, dan wel de uitvoering zelve op zich te nemen, en over zijne medehulp te beschikken, daar, waar zij vermeenen dat deze hun van eenigen dienst zou kunnen zijn. Moge deze kennisgave als eene voorloopige uitnoodiging strekken aan alle vaderlandsche geleerden, den edelen Franschen broeder, behulpzaam te zijn in het opstellen van den bijbel der Rede en der Wetenschap, afgezien van den nederigen middelaar die deze gewigtige uitnoodiging tot hen rigt.

R. C. MEIJER.

Aan het verzoek van den heer P. LARROQUE oud-rector van de hogeschool te Lyon, om ZEd. werk „*De la Guerre et des Armées Permanentes*” in mijne tijdschriften te bespreken zal behoorlijk gevolg worden gegeven. Het spijt mij zeer dat ik onmogelijk voldoen kan aan den wensch in ZEd. laatste schrijven uitgedrukt, namelijk, de uitgave te ondernemen, van de beide hoogstbelangrijke werken, waaraan deze geleerde menschevriend thans de laatste hand legt. Mijne financiën laten mij niet toe, voorloopig iets meer te ondernemen; stonden zij in verhouding tot mijnen ijver, dan zoude ik ze nog tot het uitgeven van menig schoon en nuttig werk kunnen aanwenden, thans echter moet ik mij beperken tot hetgeen ik nog onder handen heb. Ik ben niettemin steeds bereid, mij, zonder eenig persoonlijk voordeel, te belasten met de uitgave van rationele werken voor rekening der schrijvers, of van andere vrienden van den vooruitgang.

R. C. MEIJER.

INTEKENINGEN EN STORTINGEN.

N°. 1. Ten Behoeve van het Verstootelingsgesticht, tot heden geteekend door de heeren:

H. J. B. . . jaarlijks f 5,—
J. J. . . . .   "   " 5,—
P. A. B. . .   "   " 5,—
H. v. d. S.   "   " 5,—

F. G. . . . jaarlijks f 5,—
W. B. W. . .   "   " 5,—
A. G. R. . .   "   " 5,—
R. C. M. .   "   " 5,—

- N°. 2. Ten Behoeve van een eigen Lokaal voor de Vereeniging „de Dageraad.”
- „ 3. Ten Behoeve van het Fonds van Liefdadigheid.
- „ 4. Ten Behoeve van het Fonds tot uitbreiding van den werkkring der Vereeniging.

De gelden en intekeningen tot bovenstaande en andere doeleinden bestemd, gelieve men te adresseren aan den Penningmeester der Vereeniging „de Dageraad”, onder couvert aan den uitgever dezes, R. C. MEIJER, Vijgendam, J 628, te Amsterdam.

DE BOEKERIJ.

1ste Lijst van aanbevolene Werken op het gebied der Rede.

De Licht- en Schaduwbeelden enz. 1 ^e , 2 ^e en 3 ^e stuk, Amsterd., F. Gunst. f	5,—
De Dageraad, 1 ^e Jaargang, 2 deelen gr. 8 ^o	„ „ „ 15,—
— — 2 ^e en 3 ^e „	„ „ à „ 12,—
De Maandbode op het gebied der Redelijke Beschaving „	„ p.n. „ 0,60
Gedachten ten aanzien eener toekomstige meer algemeene Godsdienstige Geloofsleer enz., 2 ^e uitgave. „	„ „ 2,50
A. J. Nieuwenhuis, Jezus Christus, zijne Leer en hare Toepassing	„ „ „ 0,20
Verslagen van de Vereeniging „de Dageraad” 1—5 „	„ „ à „ 0,10
Verslag „ „ „ „ „ feestviering van 4 October	„ „ „ 0,15
SAINT SIMON. Het Nieuwe Christendom	„ R. C. Meijer. „ 1,—
— — De Leer Ontvrouwd, 1 ^e —6 ^e aflev.	„ „ „ 4,—
H. J. B. Het Pantheïsme	„ „ „ 2,50
UNITARIUS. Le Feu Sacré	„ „ „ 0,15
VOLTAIRE. Gewigtig Onderzoek	„ „ „ 1,15
De Tijdgenoot, 1 ^e Jaargang.	„ „ „ 7,50

Inhoudsopgave van Vrijzinnige Tijdschriften.

- DAS JAHRHUNDERT. N°. 4 en 5. Rationelle Politik. Napoleon I. und die Rheinbundszeit. III & IV. Neuere französische Romane I. M. Reichardt. Der Kampf um die Seele, von R. Wagner, II, III. Das Pariser Attentat vom 14 Januar. Brief aus Preussen. Briefe über die neueste Literatur.
- DER DISSIDENT. N°. 4. Joh. Ronge an Brugger. Die gemeinden Löwenberg, Friedeberg, Lauban und Bunzlau. Aus der Tagesgeschichte.
- LA REVUE CRITIQUE. 25 Jan. J. van Cleemputte Litt. Ital., classicisme et romantisme. H. Barella, Denis Sotian. Corr. de Paris. Lecture de Mr. Bancel, Bossuet. Poesies. Revue Analytique.
- DE DAGERAAD. Febr. Onze Zedeleer. Nadere Beoordeeling van de schriften van het N. V. De Heidelbergsche Katechismus. Pantheïsme en Christendom. Wat men van ons denkt. Ingezondene stukken.
- DE TIJDGENOOT. Febr. De Vrouw volgens den Bijbel. Verslag van de Materialistische Verceniging te Londen.

M E N G E L I N G E N.

4. BESTAAN VAN DEN DUIVEL. *Koningsbergen.* In het jaar des heils 1857, heeft de Generaal-superintendent *Sartorius*, alhier eene voorlezing over het werkelijke, waarachtige bestaan van den duivel gehouden. Ziet hier in het kort hoe hij dit bewijst: „God is de liefde, liefhebben kan slechts eene persoonlijkheid, dus God is persoonlijk. De duivel is het tegendeel van God, dus de zelfzucht. Het zelf, het ik is eene persoonlijkheid, dus de duivel is persoonlijk.” — Verder zegt hij: „De duivel is een aartslogenaar, dus liegt hij zijnen aanhangers ook voor dat hij niet bestaat, en zij gelooven dezen logen, dus zijn de ongeloofigen de ware duivels geloovigen. De geloovigen echter gelooven dezen logen niet; maar gelooven aan het bestaan des duivels, bij gevolg zijn deze duivels ongeloofigen.”

Uhlich's Zondagsblad.

5. DRIEENHEID. Een christen zendeling kwam, eenige jaren geleden, aan het hof van eenen der radjah's van Bali. Deze ontving hem zeer voorkomend, en betuigde hem zijne tevredenheid eindelijk in de gelegenheid te zijn, juiste berigten nopens het christendom in te winnen. Zoo lang de zendeling de zedeleer behandelde luisterde de vorst aandachtig, toen deze echter tot de breedvoerige uiteenzetting der legende overgegaan zijnde, van de varkens cavalcade gewaagde, glimlachte hij, maar toen hem eindelijk het verhaal opgedischt werd van de groote christen verborgenheid der Drieenheid, toen verontwaardigde hij zich, en zond den zendeling weg met de woorden: „Ik, die het Buddhisme verwierp, waarin ik opgevoed ben, en die opgehouden heb haren trimurti Brahma, Vishnou en Shiwen te erkennen, ik ben nog te krachtig en te gezond van hoofd, om mij eene vreemde Drieenheid te laten opdringen. Gaat en tracht hen te winnen, die alles als waar aannemen wat men hun leert.

6. DE LEEUW VAN ST. MARKUS. De Venetiaansche legende verhaalt, dat de Evangelist Markus, op het punt door zijne zuster tot gemeenschap met haar verleid te worden, ernstig den hemel bad, hem in eene schrikwekkende gedaante te veranderen. De hemel verhoorde zijn gebed en hij werd een leeuw, waardoor zijne zuster zoo zeer verschrikte, dat zij eene zeer goede katholiek werd.

7. FRANCISCO DE PAULA, de katholieke heilige had door eene buitengewone gunst des hemels, het voorkomen van een dik en gezond man, ofschoon hij door zijne vrome onthouding een volmaakt geraamte was geworden.

Acta Sanctorum.

8. NIKKER, een der eeretitels van zijne helsehe majesteit, komt af van Nicksa, den naam van eenen Scandinavischen riviergod van de oevers der Baltische zee.

9. DE TAAL VAN ADAM EN EVA was volgens Bacanus plat Hollandsch, want Adam heette eigenlijk *Haat hem*, wegens de haat die tusschen hem en den slang gesteld was, en de naam van Eva was oorspronkelijk *Tedvat*, omdat zij eenen ced, namelijk de belofte van eenen Verlosser bevatte.

HET VERBOND DER VRIJE GEDACHTE.

DE NATUURWET.

DE ZEDEWET.

Aantrekking. - Beweging. - Ontwikkeling.

IS

Liefde. - Licht. - Veredeling.

	Pag.		Pag.
Zegt wat ge denkt	33.	en de Dageraad	39.
Officieel gedeelte van de Dageraad.		Maandelijksche Kronijk	42.
Rede van A. V.	36.	De Brievenbus	46.
(<i>Vervolg en slot van p. 22</i>).		De Boekerij	47.
De Revue Philosophique et Religieuse		Mengelingen	48.

Z E G T W A T G E D E N K T.

Zegt wat ge denkt, mijne vrienden, maar denkt ook alvorens ge zegt. Het geluk der maatschappij immers is het doel waarnaar wij allen streven, ontwikkeling is de weg die tot dat doel voert, door denken alleen aan de mensch bewust medewerken aan die ontwikkeling, denkt dus, maar denkt goed, denkt geregeld, denkt opregt, met het oog op het doel. Denkt ge aldus, zegt dan wat ge denkt. Zegt wat ge denkt, eêrhoudt niet de indrukken die uw geest ontvangt door vergelijken en volgtrekken, want die indrukken kunnen waar, kunnen juist, kunnen wel zijn. Wie zegt mij of niet in dat miskende brein van den eenvoudigen werkman een denkbeeld is ontkiemd, dat zegen, voorspoed en geluk zou schenken aan de maatschappij, in wier boezem het werd geopenbaard, of dat den sleutel bevat waardoor de poort kon worden geopend in den dikken muur van twijfel en onzekerheid, die nog zoo veler geest omgeeft, die nog zoo vele waarheden buitensluit; maar wanouwen op zich zelve houdt den werkman terug, hij kan immers niet denken, hij heeft slechts geleerd te volgen en als waar aan te nemen; reekt hij, men zal hem bespotten, men zal hem met geleerdheid overelpen, men zal hem bewijzen, dat hij geboren is om zijne handen te gebruiken en zijne hersenen te verwaarloozen, en — hij zwijgt. Wie zegt mij of niet gij, juist gij, die u verontwaardigt over een verkeerd ondbeginsel, dat thans in de maatschappij heerscht, en waarvan gij, voor eenen helderen blik, de noodlottige gevolgen inziet, of niet gij zijt oorzaak zijt, dat die gevolgen later niet meer te voorkomen zijn, omdat gij gezwezen hebt toen ze hadden afgeweerd kunnen worden, en misschien uwe stem, luide verheven, de opletendheid tot die mislukken had getrokken, die langzamerhand ingeslopen, door de gewoonte opgemerkt bleven. Maar gij zweegt; ge hebt het onheil voorzien en het niet verhoed, gij zijt schuldig aan medepligtigheid aan de verachting der maatschappij, uw naam hadde voor eeuwig in zegenendenken kunnen blijven, en gij hebt dien als een lafaard aan den laad en den vloek van het nageslacht onttrokken, door hem der ver-

nietiging prijs te geven. Gij zijt een zelfzuchtige, gij zijt geen mense. Daarom roep ik u toe, vrienden, leden der menschheid, deelen van een geheel, wanneer u werkelijk het algemeene geluk, de algemeene veredeling ter harte gaat, wanneer ge werkelijk denkt wat ge zegt, zegt wat ge denkt, schroomt niet door valsche schaamte, door vrees of door minachting der meerderheid uwe geheele ziel bloot te leggen, al uw gedachten te uiten, laat u niet weêrhouden, de door u verkregene bevindingen, de door u gemaakte gevolgtrekkingen, de door u berekende uitkomsten te openbaren, want het kan zijn dat het waarheid is, wat ge verkregen, gemaakt of berekend hebt, en dan zijt gij in het bezit van een goed dat algemeen is, eenen schat, die niet uw eigendom is als individu, maar die der geheele menschheid behoort, waarvan ge slechts een nietig gedeelte uitmaakt; of wel, uwe woorden kunnen de voorontwikkeling in den geest van hem, die ze opvangt, de vonk der waarheid, dat vuurverterende vuur, dat alles loutert, dat onuitbluschbaar, dat alles doordringende is. Zegt wat ge denkt, opdat gij der overheersching naar waarheid kunt toonen, dat gij vrij zijt, omdat gij de vrijheid verdient, omdat gij mondig zijt geworden, omdat gij het belangen begrijpt van die menschheid, waarvoor gij thans als een vrij werkende deel verantwoordelijk optreedt. Zegt wat ge denkt en laat de huichelarij, de schijnheiligheid, het bedrog het onbetwiste eigendom blijven van hen die u verdoemen. Zegt wat ge denkt, opdat ge het tal uwer vrienden leert kennen, opdat ge u te naauwer, te opregter aaneen kunt sluiten, opdat ge kracht, hulp en ondersteuning moogt vinden in uwe aaneensluiting, opdat de vrees voor stoffelijk nadeel en familietwist, die geduchte wapenen in de hand eener onverdraagzame en vervolgzieke tegenpartij moge verdwijnen, opdat de verdachtmaking magteloos moge worden, opdat afsluiting en ontoegankelijkheid moge vervallen, opdat openbaarheid, opregtheid en vertrouwen de grondslagen worden der maatschappij, aan wier ontwikkeling wij ons leven hebben gewijd.

R. C. MEIJER.

Officiëel Gedeelte van de Vereeniging »de Dageraad».

Ter voldoening aan den wensch van verscheidene leden der Vereeniging, besloten geworden, met zes avondvergaderingen de proef te nemen en te zien of de vermeederde opkomst genoegzaam in verhouding staat tot de verhoogde kosten, om voortaan geregeld met de avondvergaderingen voort te gaan. De tien eerstvolgende vergaderingen zullen gehouden worden als volgt, in het gewone lokaal *Casino*, hoek Zwanenburgerstraat en Amstel.

17 Maart	AVONDVERGADERING, opening ten	9 ure precies.
21 "	OCHTEND	" " " 10 ¹ / ₂ " "
31 "	AVOND	" " " 9 " "
4 April	OCHTEND	" " " 10 ¹ / ₂ " "
14 "	AVOND	" " " 9 " "
18 "	OCHTEND	" " " 10 ¹ / ₂ " "
23 "	AVOND	" " " 9 " "
2 Mei	OCHTEND	" " " 10 ¹ / ₂ " "
12 "	AVOND	" " " 9 " "
16 "	OCHTEND	" " " 10 ¹ / ₂ " "

„REDE VAN DEN HEER A. V.

(Vervolg en Slot van p. 22).

Hoe wordt echter op kerkelijk terrein het gelooven begrepen? — is de tweede vraag, die wij ons ter beantwoording noodig voorstelden. — Zoo als ik u reeds zeide, speelt daarbij de rede slechts eene zeer ondergeschikte rol, — zoo wat als de figurant op het tooneel, die van tijd tot tijd een brief of een glas water mag opbrengen — men behoudt ze alleen voor zoo veel noodig om als tegenwigt van eene menigte inconsequentien te dienen, waarmede de onderscheidene kerkleeren zijn aan elkander gelijmd, en waardoor de ongerijmdheden dier kerkleeren, wel nog meer in het oog springen, altijd alleen voor den denkenden mensch, maar hetgeen voor den geloovige toch noodig is, om hem zijn gevoel van onderscheid tusschen hem en het dier te doen behouden. — Gelooven: dat is in hunne taal aannemen, blindelings aannemen, op gezag van wie ook is gelijk, als de kerk het slechts heeft geadopteerd, en dan hoe ongerijmdder hoe liever, want des te meer schijn van wonderbaarlijkheid heeft het, aannemen al wat door de kerkmannen wordt geleerd, is de hoofdzak, is hoofdvoorwaarde om in hunne gunst te staan, en dat is sijnoniem met de gunst van God, en beërving van het koninkrijk der Hemelen. — Heinrich Heine deelt daarom trent eenen gepasten raad mede, waar hij zegt:

Ist die Kirche dir verhasst, Thor,
 Desto öfter geh' hinein
 Zieh' den Hut ab vor dem Pastor,
 Schick' ihm auch ein Flaschchen Wein.

Wirst du diesen Rath erproben
 Dann, mein Freund! geniessesest du
 Einst das Himmelreich dort oben,
 Und du hast auf Erden Ruh'.

Dat men door den mensch op zulk eene wijze te leeren gelooven, Gods Heilige Schepping verminkt en hem zedelijk doodt, o dit komt u geene aanmerking; men heeft immers reeds zoo vele slagtoffers met randen en ophangen gemaakt, en die tijden zijn voor de geestelijkheid helaas voorbij, wat nood, dat men het nu op zedelijk gebied beproeve; wanneer men reeds zóó veel op het geweten heeft, op een weinig meer of minder komt het dan ook niet aan! — Dat men den Heiligen God lustert, door te willen betoogen dat Hij den mensch de rede schonk, niet alleen als iets geheel overtolligs, maar tot zijne pijniging, tot zijne straf, als eenen lastigen schat, dien hij overal met zich omdraagt, onder hem te mogen gebruiken; want wee, driewerf wee hem toch, zoo het hem mogt invallen, die rede bij een of ander vraagstuk der kerk of hulpe te roepen: Immers hij alleen, die geloofd zal hebben, wordt, volgens de kerkelijke orakels, zalig, en den niet geloovige wordt verdoemd! — Dit alles is bij de kerkmannen slechts bijzaak, zij hebben eenen eigenen eemaekten God, waarbij hunne heersch- en hebzucht wordt gebaat, en

dit is immers genoeg! Het arme menschedom, ach wat zou dat; het immers slechts tot lijden geboren, en wanneer het al zijn tijdelijke welvaart en geluk aan de priesterschaar ten offer brengt, wat nood, het ontvangt toch ook van hen iets, en wel eenen wissel op de eeuwigheid die — nooit betaald zal worden, en waarom niet? — om de doo eenvoudige reden, dat degene op wien hij getrokken werd, slechts een gefingeerd persoon was! —

Doch er is nog meer, gij kunt nog niet eens gelooven als gij wilt de door den waren God u geschonken rede verzet zich daartegen, het is God zelf dus die zich in u daartegen verzet; Hij toch was het die de rede in u tot ontwikkeling bragt, want van u zelven zijt gij immers niets! — En de kerkmannen leeren u nog bovendien, dat gij slecht ellendig en in zonden geboren zijt! — En welk eene uitlegging geven zij daaraan, sofistich als zij zijn en steeds gereed een stoplap te vinden al is het ook door de eene ongerijmdheid op de andere te stapelen, ze maken u wijs, dat God u niet heeft uitverkoren om te gelooven, dat God opzettelijk uw harte heeft verhard; even als hij dit reeds deed bij Adam en Eva, van wien hij, als alwetend, toch zeer goed weten moest dat zij de hun opgelegde proef niet zouden doorstaan, om hun daarvoor en met hen het gansche menschelijke geslacht voor zondig te kunnen verklaren; even als hij zulks deed bij Farao, om hem, in weerswil zijne Godsgezanten mede op zijnen last, al hunne bekwaamheid in het gooche len hadden ten toon gespreid, om het van de Egyptische tovenaars te winnen, steeds de uittocht der kinderen Israëls uit Egypte te doen weigeren, opdat Hij hen later aan zijne wraak mogt kunnen opofferen, en in de Roode zee doen verdrinken, ergo, dat Hij u dus schiep, waarom? — Om het vermaak te hebben u eeuwig te verdoemen! —

Quelle profanation même des choses les plus saintes.

Terwijl men alzoo de rede tracht te onderdrukken ter uitbreiding van het geloof; zeggen die zelfde kerkmannen, tot verdere goedmaking en waar zij zien dat het geloof geen wortel kan schieten; met medelijdend schouderophalen: het geloof is eene gave:

Het geloof is eene gave! Van wien? Wel van God, antwoorden zij! Maar vragen wij, kan God er behoefte aan, kan Hij het als eisch gesteld hebben geloofd te worden? Hij, die in al zijne heerlijke gewrochten zijn schepsel als het ware aanspoort tot onderzoek; immers hoe dieper en grondiger die werken door- en onderzocht worden, des te schooner, des te heerlijker worden zij! — Neen, dat kan de Almagtig en Algoede Schepper niet! Hij wil integendeel zelf de opvoeder der menschen zijn, en zijn leerboek, waarin hij zijne stellingen heeft nedergelegd, de heilige liefde ademende natuur, ligt immer daartoe opgeslagen! — Hij wil gekend, niet geloofd worden; Hij wil hebben, dat gij o mensch, het weet, dat Hij de absolute waarheid en liefde, van eeuwigheid tot eeuwigheid is, niet dat gij het bloot gelooft; Hij wil dat gij u, die eeuwige liefde zult toevertrouwen, overtuigd, als gij door onderzoek kunt zijn, dat zulk eene allesomvattende liefde niets anders dan uw geluk voor tijd en eeuwigheid kan willen! —

Het geloof is dus eene gave, ja, maar welk eene en van wien? Het is eene zinbedwelmende, rededoodende gave, van priesters en schijnheiligen afkomende, eene gave, die den geest doet insluimeren door bedwelmings en hem in die bedwelmings als een sluipmoordenaar doodt; — eene gave, zoo als de Engelschen die in hunnen opium schenken aan de Chinezen; — eene gave, zoo als die is vervat in onze nationale eenever; — eene gave, die tijdelijke vergetelheid doet ontstaan voor het verledene, die het denken belet voor het tegenwoordige, die de toekomst opluistert met luchtkasteelen, die nimmer worden verwezenlijkt en die eindelijk bij een onverhoopt ontwaken den mensch, nog niet geheel verdompt, in berouw doet wegzinken en zichzelf verafschuwen over het diepe zedebederf, waarin hij dikwerf is verzonken, niettegenstaande die gave diep wortel bij hem had geschoten.

Ja, het is eene gave, die door alle eeuwen heen als daemon, met hare door bloed en tranen, berouw en boete, steeds gevoed wordende, duister brandende fakkel, den engel des lichts, met zijnen helderen waarheidspiegel, met zijne overtuiging, met zijne zedelijke kracht tegenover stond en nog staat.

Het is eene gave, die, als Kaïn zijnen broeder Abel, den eenen broeder den anderen doet doodslaan; eene gave, die den zoon uit het hart der geliefde ouders verdringt, en wiens plaats wordt ingenomen door — een priester! — eene gave, die tusschen man en vrouw, zoo innig, zoo nauw door natuur verbonden, zoo als men dat wel eens uitdrukt, den twiivel doet slapen; — eene gave, die den fakkel der tweedragt onder dezelfde elkander zoo innig lievende betrekkingen slingert, waarvan tijdelijk en eeuwig geluk wordt verwoest, waardoor geliefde kinderen rampzalig worden gemaakt, en welke fakkel immer wordt brandende gehouden door eenen zoogenaamden man Gods, door eenen priester!

In een woord, het is eene gave, die verdelging predikt en immer rookende van bloed!

En vraagt gij nu welligt met verwondering, hoe is het mogelijk, dat het priesterdom met zijn geestdoodend, alleen zaligmakend geloof den tijd tegen rede en waarheid zoo lang kan volhouden? — Het is bij vele andere oorzaken daaraan toe te schrijven, dat de natuur het hierin enigzins in de hand schijnt te werken, en het listig genoeg is van dat oordeel gebruik te maken. Immers voor dat het oogenblik nog daar is, dat de rede hare taak zal kunnen aanvangen den geest te cultiveren, en het geloof reeds beginnen dien geest te verwoesten, en geholpen door de nog jeugdige en onverzwakte verbeelding, die, zoo als de gelijste daguerreotype-plaat, zelf het zwakste schijnsel teruggeeft, ook de zwakste indrukken in zich opneemt en getrouw bewaart, zich in het jeugdige gemoed te nestelen, zich van het geheugen meester te maken, door het met fabelen te overvullen en alzoo het oordeel in deszelfs ontwikkeling tegen te houden en te verstikken; in die mate zelfs, dat zoo het der rede later mogt gelukken die indrukken te verzwakken, het haar slechts zeer zelden, ja bijna nooit gelukt ze geheel uit te wisschen. Het is tevens daaraan toe te schrijven, dat de priesterbent listiger is dan de mannen der rede, die tot nog toe slechts van loijale middelen meenden mochten gebruik maken tegenover hunne tegenstanders, maar die daarbij

ook tevens hebben verzuimd, en dit is eene onvergeeflijke dwaling, zij genoegzaam in het onderwijs en de opvoeding der jeugd te mengen die het voldoende rekenden geïsoleerd, in eenen eerlijken kamp, met tegen man hunnen tegenstander te bestrijden; en die het veldheerstalen alzoo veronachtzaamden en niet zorgden, dat hun stelsel van rekrutering goed georganiseerd ware; iets van zeer veel belang, omdat het tegenover eenen vijand, die geene edelmoedigheid erkent, noodig, ja noodzakelijk is, door zekere getalsterkte te imponeren.

En wat zijn nu wel de gevolgen, zoo wel van de eene als de andere opvatting des geloovers? — In den loop mijner rede heb ik u dit reeds min of meer doen opmerken. Voor het tegenwoordige aan den eene kant, die der rede: ontwikkeling des wetens en daardoor ontstaan van hoogd levensgevoel, opvoeding voor eene onsterfelijkheid, die op logische gronden berust, zoo als op onvernietigbaarheid der stof, enz. enz. doch van welke onsterfelijkheid de rationalist zich wacht eene omschrijving te geven, daar hij volmondig erkent daartoe tot op dit oogenblik niet in staat te zijn. — Hij zoekt zijne bestemming hier beneden, zonder eene verdere bestemming uit te sluiten, weten wat hij hier weten kan is zijn hoofddoel.

Bij de geloofsmannen echter komt het weten eerst hier namaals; weten is dus ook blijkbaar hun doel, doch het geloof is er voor het tijdelijke tusschengeschoven, als middel en het weten wordt de belooning voor het gelooven, eene suffisante belooning voorwaar, eindelijk weten, dat men bedrogen is, terwijl bij de mannen der rede het weten de belooning is van gestadig onderzoek en werkzaamheid.

Het weten van den geloovige wordt verkregen en zal tevens worden genoten zonder iets te doen, in een *dolce far niente* dus! — Eenmaal uitverkoren zijnde, worden wat doodzonden bij een ander zijn, beneden uitverkorene slechts zwakheden van het vleesch! — In hoever dit zalige niets-doen rijmt met de zoo zichtbare en gestadige werkzaamheid van den grooten Geest, naar wiens beeld zij toch ook pretenderen geschapen te zijn, laat ik aan uw oordeel over! — En de plaats van dat weten... dit is volgens de omschrijving een allervolmaaktst verblijf Hemel genaamd! — In de omschrijving van dien Hemel en zijne attributen heeft men zich echter een weinig vergalopperd, nu dit is niet ongewoons! men heeft om dien Hemel, waarvan men zelf bekent niet te weten, smakelijk te maken, ze zeer dichterlijk opgesierd, en daardoor een bewijs te meer geleverd, dat de poëzij niet altijd op logische gronden berust. — Immers om maar iets te noemen: men spiegelt den geloovigen voor, dat hij hier op aarde verlorene geliefde betrekkingen in den Hemel zal terugvinden, om nimmermeer te scheiden, om eeuwig in liefde vereenigd te blijven, — dit beweren houdt van zelve in, dat men hem innering aan het verledene zal hebben; dus ook, dat men er hen zal herkennen, die men op aarde niet liefhad, en daarvan zal een natuurlijk gevolg zijn, dat men even als op dit benedenrond in het beminne uitzondering zal maken: exclusivisme dus op eene plaats van volmaakte liefde! Die kan verklaren het, hoe dit met eene logische opvatting kan zamengaan van eene volmaaktheid, aan dit verblijf toegeschreven en bevolkt met volmaakte individuën. — Dat deze verklaring niet zeer g

makkelijk is, kan ons daaruit eenigzins blijken, dat zelfs de wijze Nazarener hierop aan de Farizeërs geen voldoend antwoord kon geven, toen zij hem vroegen, wanneer men hier op aarde meer dan eene vrouw gehad had, aan welke van dat getal men hier namaals zou toebehooren, en hij zich redden moest met eene niets bewijzende magtspreuk!

Tegenover dien staat van gelukzaligheid voor den geloovige, staat het lot van den niet-geloovige, van den niet-uitverkorene, van den alleen zijne rede volgende, van den door God zelve (Goddelijke regtvaardigheid!) uitgesloten mensch! Wat is dit lot! de Hel! Eene plaats, waar weeninge zal zijn en knersinge der tanden! Brandende in een vuur, waarvan de wortel niet sterft en het vuur niet uitgebluscht wordt: eene uitwerping in de buitenste duisternis! Ja, mannen der rede, hier u te verbranden, dit gaat in deze eeuw bezwaarlijk meer, maar hier namaals zult gij eeuwig branden, want God verwierp u reeds van voor uwe geboorte! — Doch werpen wij een sluijer over deze opeenstapeling van ongerijmde Godslastering en zeggen wij liever den dichter na:

O God! dien men miskent, en dien 't heelal verkondigt,
 Neem deze hulde aan, geuit ter uwer eer;
 In 't zoeken naar uw wet heb ik welligt gezondigd,
 Mijn geest kon dwalen, doch mijn hart het was steeds vol, o Heer!
 Van U. 'k Staar dan ook zonder vrees den eeuwgen morgen tegen,
 Ik vrees niet, dat een God, dien 'k aanbid in 't heelal,
 Van wien ik ongevraagd het aanzijn heb gekregen
 En die mij dag aan dag zijn weldaân schenkt en zegen,
 Dat Hij, na mijnen dood, mij eeuwig martlen zal!

DIXI.

DE REVUE PHILOSOPHIQUE ET RELIGIEUSE

EN

DE DAGERAAD.

Ingevolge het verlangen van den heer Ch. Fauvety, hoofdredacteur van de in Januarij l.l. geschorschte „Revue Philosophique et Religieuse,” en ter voldoening aan mijne belofte in mijn N^o. der vorige maand, ruim ik thans volgaarne eene plaats in aan de navolgende regelen:

„Een Katholijk dagblad, *Le Spectateur* (vroeger *l'Assemblée Nationale*), heeft de geheel wijsgeerige Vereeniging „de Dageraad” als zeer „gevaarlijk aangewezen, en heeft de stichters bij de Hollandsche regering aangeklaagd. Ziet daar dus wijsgeeren, bovennatuurkundigen, „zedekundigen, herschapen in zamenzweerdere, vijanden der orde en „der maatschappij.

„Inmiddels, doen de wijsgeeren van „de Dageraad”, door zich te vereenigen „niets anders dan wat al onze wetenschappelijke vereenigingen, al onze „congressen van geleerden, geneesheeren en huishoudkundigen doen. „Zij stellen zich voor, gelijk zij u openlijk verklaren, de waarheid te „zoeken door de studie der natuur en geleid aan de hand der rede, en „de uitkomsten van hun onderzoek openbaar te maken. Wat doen alle „academiën, alle vereenigingen, die de bevordering van kunsten, let- „teren en wetenschappen ten doel hebben, meer of minder? Maar gij

„rekent het hun welligt als eene misdaad toe, dat zij zich buiten de
 „*openbaring* verplaatsen om de waarheid te zoeken. Ook hierin echter
 „handelen zij niet anders dan de andere wetenschappelijke, letterkundige
 „of kunstenaars vereenigingen; bestaat er eene enkele die zich bezig
 „houdt met de *openbaring* en er zich over bekommert, de ontdekkingen
 „der wetenschap, de verschijnselen der natuur in overeenstemming te
 „brengen met de vooraf gesmeedde leerstellingen van het overgeleverde
 „geloof? Gij weet zeer goed, dat binnen zijne palen er geene weten-
 „schap en geen vooruitgang mogelijk zou zijn. De openbaring is stil-
 „staande, hare leeringen zijn onveranderbaar, zij is onbekend met de
 „natuur en hare wetten, en wederspreekt ze meestal.

„De *Revue philosophique et religieuse* staat niet in betrekking met
 „de *Dageraad* maar wij achten de medewerkers van dit tijdschrift en de
 „leden dezer wijsgeerige vereeniging zeer hoog, omdat zij den moed
 „hebben te denken, eenen moed, die thans zoo zeldzaam is, omdat zij
 „openlijk verkondigen, wat zij vermeenen waar te zijn, en omdat zij zich
 „er naar gedragen.

„Wat het doel en de strekking van de *Dageraad* betreft, deze zijn
 „niet dezelfde als van de *Revue philosophique et religieuse*. Terwijl wij
 „aan de noodzakelijkheid gelooven van eenen eerdienstigen band in de
 „menschelijke maatschappij, schijnen de wijsgeeren van de *Dageraad*
 „integendeel de noodeloosheid te stellen van het ideale of sentimentele
 „gevoel, en te denken dat het maatschappelijke verband zeer goed zon-
 „der eenige eerdienst bestaan kan. Maar, hetgeen zij bij slot van reke-
 „ning evenzeer zoeken als wij, dat is ORDE. Zij zien alleen de orde in
 „de vermindering van het wezen, in plaats ze even als wij te zien in
 „zijne vrije ontwikkeling. Getroffen door de wanorde, die in de gewe-
 „tens heerscht en die zich afspiegelt in de dagelijksche voorvallen, ten
 „gevolge van de onverzoenbare tegenstrijdigheid tusschen het geopen-
 „baarde leerstelsel en de werkelijke kennis, vermeenen zij deze tegen-
 „strijdigheid te vernietigen door het wegvagen van eene der twee ter-
 „men. Zij vergissen zich ongetwijfeld; maar de verdedigers van het
 „geloof, die de rede willen tegenhouden en haar willen ondergeschikt
 „maken aan een blind en door eene onredelijke opvoeding verwrongen
 „gevoel, vergissen zich niet minder. Ook deze willen den mensch ver-
 „minken en hem beletten zijne beide heenen te gebruiken om te gaan.

„De verdedigers van het blinde geloof denken, dat men zich niet
 „bedriegt, wanneer men geheel alleen spreekt, en zij willen ieder het
 „zwijgen opleggen, die hun gevoelen niet deelt. De vrijdenkende schrij-
 „vers belijden dwaze en gevaarlijke leerbegrippen, zeggen zij. Welaan
 „tracht hen van dwaling te overtuigen; verlicht hunne rede, omdat gij
 „het licht bezit; maar in naam van die liefde, die ge steeds in den
 „mond hebt, vervolgt hen niet met uwe inquisiteurs-woede en houdt op
 „de wraak in te roepen van de wereldlijke magt, die, gelukkig in onze
 „dagen, in het midden der XIXe eeuw, niet meer geneigd is de blinde
 „uitvoerder te worden van uwe vrome en afschuwelijke veten. En zijt
 „ge wijders wel verzekerd, dat gij zelve niet de schuldige zijt aan wan-
 „orde en regeringloosheid, gij, die onbepaald den noodlottigen tegen-
 „stand der wetenschappelijke rede door het blinde geloof onderhoudt?

„Het pleit in alle gevallen voor zeer weinig vertrouwen op zijne eigene denkbeelden de tegenspraak te vrezen. Wanneer gij werkelijk geloofdet in de waarheid van uwe leerbegrippen, zoude de gedachte dan bij u opkomen ze door dergelijke middelen te verdedigen? De waarheid vestigt zich zelve door de bewijzen, die zij levert, door het licht, dat zij in den geest verspreidt. Neemt u in acht, dat men niet de zedelijkheid van uw doel beoordeele naar den aard der middelen, waarvan gij u bedient. Neemt u in acht, dat men zich niet eene zaak als zeer slecht voorstelle, die de bespreking niet kan lijden, en die tot haar bestaan rondom zich de duisternis van den nacht en de stilte van het graf behoeft.

CH. FAUVETY.”

De Heer Fauvety vergist zich hier zeer in de strekking van onze Vereeniging. Deze is niet oneerdienschtig, daar zij uitdrukkelijk iedere vinding der wetenschap, ieder gevolg harer nasporingen in verband brengt met de zedekunde, die het bestaan waarborgt der maatschappij. Zij ijvert alleen tegen alle geloof, dat wil zeggen, alle blindelings aannemen van overlevering, alle ongestaafde autoriteit, doch terwijl zij onvoorwaardelijk alle apriori uit onverschilligheid of tegen natuurlijke rededooding ontstaan geloof verwerpt, erkent en eerbiedigt zij bij ieder het stellen van waarschijnlijkheden, voor zoo ver het door hem ingestelde onderzoek hem aanleiding daartoe geeft. De Vereeniging predikt geene leer, zij is eene oefenschool der gedachte, zij is de familiekring van alle denkers, het brandpunt waarop alle uitingen als zoo vele stralen moeten te zamensmelten, om der maatschappij die groeizame en koesterende warmte mede te deelen, die zij voor hare krachtige ontwikkeling behoeft. Ware de Vereeniging eene verzameling van geleerden, die de verschijnselen der natuur beoefenden, om daaruit de wetten op te delven, die de onderdeelen onderling invloed op elkander doen uitoefenen, zonder de toepassing dier wetten op de ontwikkeling der maatschappij te kunnen of te willen opmerken, of loochende de Vereeniging alle gevoel voor het goede en het schoone, liefde en poësie, om alleen zich aan het ware, wetenschap, te wijden, dan zou de heer Fauvety gelijk hebben, dat wij in stede aan de ontwikkeling te arbeiden, het verledene wilden vernietigen, om eene toekomst te scheppen. Het feit zelve, dat onze Vereeniging, bestaat uit denkers, zoekers en vergelijkers, uit voortzetters, ontginners en verbinders, toont ten duidelijkste aan, dat de Vereeniging wel degelijk is wat zij wezen moet, de onder gunstige omstandigheden, ter behoorlijker tijd uitgebotte rijpe zaadkorrel, die bestemd is in zich op te nemen al die stofdeeltjes, waaruit thans de rondom staande volwassen planten bestaan, en die eenmaal gesterkt door de kracht van allen gezamenlijk in den eenigen opgelost, de geheele vlakte zal overschaduwten met zijnen digten lommerkruin. — En zijnen naam? — Wilt gij den naam kennen van dien gewijden druideneik der toekomst, wilt gij weten wat uit de Vereeniging zich zal en moet ontwikkelen. voortgaande op de grondslagen die zij gelegd heeft? — Dringt dan door in de toekomst, langs het kronkelende smalle pad van het verledene, door het opengeworpene hek der wetenschap, betredende de nieuw aangelegde laan der broederlijke aan-

eensluiting, en ge ziet traspgewijze de Vereeniging in kracht en omvang toenemen, totdat gij haar eindelijk aanschouwt, als de MAATSCHAPPIJ DER TOEKOMST, levende en zich voortdurend ontwikkelende door de onderlinge wrijving der deelen, in het gemeenschappelijk streven naar het geluk van het geheel.

R. C. MEIJER.

MAANDELIJSCH E KRONIJK.

Is er een land ter wereld waar de regten van iedere overtuiging gelijkelyk erkend worden dan zijn dit de vereenigde Staten van Noord-Amerika; welke ook de gebreken van den jeugdigen nog in de eerste periode zijner ontwikkeling verkeeren den staat mogen zijn, daarin ten minste heeft zijne grondwet aan de oude Europesche beschaving een navolgenswaardig voorbeeld gesteld. Het gevolg dezer vrijzinnigheid is dan ook, dat tallooze secten van alle zijden voortdurend oprijzen, dat wel is waar verscheidene armzalige ja belagchelyke verborgenheden zich daar als eerdiensten hebben gevestigd, dat daar kerkelyke bijeenkomsten worden gehouden die men bij de ruwste wilden niet zoo uitgelaten, en onzinnig zou verwachten; maar dat ook daar het gezonde verstand en de wetenschap waardig worden gehuldigd en in de toekomst vooral heerlyke vruchten beloven. De eenige onverdraagzaamheid die men den Noord-Amerikaanschen Staten op het eerdienstige gebied kan ten laste leggen is die tegen de Mormonen; doch ook deze is slechts schijnbaar, aangezien zij de Mormonen niet vervolgen om reden hunner geloofsbe-grippen, maar alleen omdat de Amerikaansche wetgeving uitdrukkellyk de veelwijverij verbiedt. Hadden de Mormonen reeds bestaan tijdens de wetgeving misschien ware ook deze reden van uitsluiting weggelaten; doch daar de monogamie algemeen bij alle beschaafde volken werd ge-volgd, kon ook de wetgever niet vooronderstellen dat dit in het vervolg aanleiding tot verdeeldheid zou kunnen geven. Eene tweede reden, van kwalijk gezindheid voornamelyk der zuidelyke Staten tegen de Mormo-nen is te zoeken in dezer medegevoel voor de slaven. Na eenigen tijd rustig aan het Zoutemeer te hebben gewoond, is thans weder de oorlog tegen hen verklaard, en zullen zij al weder op moeten trekken, en zich eene nieuwe woonstreek moeten zoeken. Niettegenstaande de voortdu-rende vervolgingen die zij te lijden hebben, nemen zij toch steeds in getal toe, van verschillende landen in Europa begeven zich de landver-huizers tot hen; nog dezer dagen vertrokken 200 Mormonen uit Dene-marken Noorwegen en Zweden, over Hamburg naar Utah.

Ik las heden een schoon gezegde van den heer Wise, gouverneur van Virginia in een der drie stukken onlangs door hem uitgevaardigd, een gezegde dat wel door iederen regeringspersoon aandachtig mag gelezen en ter harte genomen worden. Zijne woorden luiden als volgt: „Het was niet uit gebrek aan eerbied voor de godsdienst, of dat ik „de goddelijke Voorzienigheid voor ons volk ongedachtig ben, dat ik

„nagelaten heb een bevelschrift uit te vaardigen zoo als gebruikelijk
 „is om de Goddelijke goedheid te erkennen. Ik heb dit voorbedachte-
 „lijk nagelaten, om dezelfde reden, waarom ik bij iedere gelegenheid
 „geweigerd heb gevolg te geven aan het verzoek der geestelijken eenen
 „dankdag aan te bevelen of te bepalen. De staat behoort zich niet
 „in te laten met godsdienst en geloofszaken, behalve om de vrijheid
 „van geweten, en de vrije eerdienst te beschermen en te verdedigen,
 „en gezonde zedekunde en algemeene welvoegelijkheid te bevorderen.
 „Dit verhindert ons niet, maar stelt ons veeleer in de gelegenheid God
 „op onze wijze te loven. Elke aanbeveling tot eerdienst van den staat
 „door zijne ambtenaren, in welken vorm ook, is eenigermate een dwang
 „voor het volk, dat door hunne constitutie de inmenging van derge-
 „lijke zaken met het staatkundige gezag verboden heeft. Staatkunde en
 „godsdienst moeten nimmer in de geringste aanraking met elkander
 „komen. Zij besmetten en vernietigen elkander. Twee der grootste
 „verkeerdheden van deze eeuw zijn staatkundige godsdienst en godsdien-
 „stige staatkunde. Ik ben niet aangesteld en geroepen om voor de
 „godsdienst optetreden en ik heb het voornemen niet om ze op eene
 „huichelachtige en slinksche wijze voort te planten.”

Betreden wij thans eens tot afwisseling het oorlogstooneel in Britsch-Indië, terwijl de woorden van den Heer Wise nog in onze ooren weërgalmen.

Welk een verschil, wanneer wij bij deze edele taal de handelwijze vergelijken van Engeland tegenover de nakomelingen dier wereldberoemde wijzen, aan wier zon onze voorouders hunnen fakkel hebben ontstoken. Doch ik moet kort zijn, mijne beschikbare ruimte laat mij niet toe u al mijne opmerkingen mede te deelen. Kort zijn — wanneer de gedachten in digte drommen het brein doorkruisen; kort zijn, wanneer zoo veel, zoo ontzagchelijk veel te bespreken, te verlichten, te ontmaskeren is. O, Archidamus Magnus, thans eerst nu ik aan ruimte gebonden ben, thans eerst gevoel ik het, dat gij kondt sterven uit wanhoop op het oogenblik dat het noodige schilderdoek u ontbrak om de gloeiende beelden van uw heilig schoonheidsgevoel aanschouwelijk weder te geven. Terwijl het bloed mij kookt in de gezwollen aderen van verontwaardiging over de barbaarschheden, die te midden der XIXe eeuw door *beschaafde* volken worden bedreven, moet ik het gevoel, dat mij overstelpt, terugdringen in den hijgenden boezem — door ruimte gebonden — ik mag u slechts de feiten aanstippen, die tot den tegenwoordigen, jammerlijken stand van zaken aanleiding hebben gegeven; ik mag slechts kronijkschrijver zijn. — De opstand van Britsch-Indië is door menigvuldige oorzaken trapsgewijze ontwikkeld. Het was geene onbesuisde opwelling van toorn bij een wispelturig volk, maar een lang onderdrukte spijt, een gesmoorde wrevel, eene tot rijpheid gekomene woede van eene grootsche, fiere, edele natie, die zich gehoond, gesmaad, veracht zag, van eenen trouwen bondgenoot, die bespeurde, dat hij verslaafd, verdoofd en uitgemergeld werd. Telkens wanneer Engeland zijne heerschappij uitbreidde en door allerlei wederregtelijke middelen de *onderdrukte volken van een knellend juk verlost* om hen onder zijne zorgende *bescherming te nemen*, dan welde bij den Hindoe een traan in het oog, wanneer hij bedacht, dat hij uit den dwang van eenen tyranniek vorst

overging onder het geweld van eenen schraapzuchtigen koopman, die alleen den klassieken grond betrad om zijne schatten te rooven en daarmede een vreemd gewest te verrijken. En wanneer hij zijne vorsten zag onttroonen, omdat zij zich durfden beklagen, dat hunne brieven werden geopend of omdat zij zich verzetteden tegen vreemde inmenging in zake van hunne regeringen, *allen omdat zij schatten bezaten*, ja dan werd hij bewogen bij het aanschouwen van die gevallene grootheid, dan vergaf hij haar zoo gaarne, wat eenmaal de overmoedige tyran hem misdeed ¹⁾. Maar niet alleen gehechtheid aan zijnen vorst kenmerkt den inlander van het groote schiereiland, ook een dweepachtige ijver voor zijne godsdienst vervult zijne borst, en wat stelden de Engelschen tegenover die dweepzucht? — dweepzucht, anders niet. Een heir van zendelingen werd naar Indië gezonden, in alle standen der maatschappij slopen zij in, zelfs in het leger kon men ze vinden, alwaar zij als „zendelingskolonels” of „padre-luitenants” werden begroet. Colonel Wheler van het 34ste regiment Inlandsch voetvolk stond aan hun hoofd. „Hindustan was Engeland ten deel gevallen om het Christelijk te maken,” was hunne leus en vaak gaf hunne bekeeringswoede aanleiding tot de ergerlijkste tooneelen. Het is nog niet eens zoo lang geleden, toen te Nellora eene groote tentoonstelling plaats had van landbouwkundige en andere voortbrengselen van het distrikt, en de te zaamgestroomde menigte inlanders, gebelgd over de onbeschofte geloofsopdringing, met de overtuiging huiswaarts keerde, dat men hen alleen ten grieve der zendelingen had doen bijeenkomen. En toen nu in het begin van het afgeloopene jaar bekend werd dat de officiers-zendelingen de onder hun gezag staande inlanders tot het Christendom trachtten over te halen door de belofte hen in rang te bevorderen ten nadeele van hen, die hun geloof trouw bleven, of hen op andere wijzen om te koopen, toen — lachte men. Wajid Ali Shah, de vorst van Oude, was rijk, het Engelsche bestuur was in geldverlegenheid, en Lucknow werd ingelijfd. Nimmer was er nog onbillijker en onstaatkundiger handelwijze begaan. Een diepe weemoed maakte zich van iederen Inlander meester, toen hij den val vernam van den vorst, die zoo getrouw en voorkomend, meer zelf dan de met Engeland overeengekomene verplichtingen had vervuld. De maat was vol, nog eene grieven slechts en zij liep over — die grieven was: het uitzenden van patronen, die in Engeland met reuzel waren besmeerd. Het 3de regiment ruitrij te Meerut werd gelast ze te gebruiken, verscheidene der manschap weigerden — zoowel voor de volgers van Rama als van Mahomet waren zij onrein — en eene tienjarige gevangenisstraf was het gevolg van hunne wederspannigheid. Dit was het sein tot den opstand, het bloedbad nam een aanvang en het bleek, toen de invloed van het Christendom in het haghelijk oogenblik zich werkdadig moest toonen, wie wreeder, bloeddorstiger, onmenschelijker handelen, de barbaarsche heidenen, die hunne verkropte woede koelen, of de uitverkorene Christenen, die zich over hunne barbaarsheid verontwaardigen. Wanneer men in het oog houdt dat wij uit Europeesche berigten onze kennis putten nopens het voorgevallene, en dat deze berigten thans blijken met het

¹⁾ Causes of the Indian Revolt by a Hindu of Bengal. London 1857.

doel te zijn opgesteld geweest de Inlanders verachtelijk te maken, dan durf ik voor mij te beweren, dat de gruwelen, door de Engelschen bedreven, evenzeer verkleind als die der Hindoes overdreven zijn ⁴⁾. — Maar aangenomen dat dit niet zoo ware, kan dan de ijver der Engelschen, in het gewelddadig voortplanten van het christendom, slechts eenigzins geregtvaardigd worden door hunne meer menschelijke handelingen, als de gevolgen van dat christendom? — Men oordeele. — Na het stillen van het oproer te Dinapore, bleven aldaar twee regimenten over, een Britsch en een Inlandsch, het laatste werd *alleen uit voorzorg*, zonder reden ontwapend. Toen de tijding te Dinapore aankwam, dat de Engelschen te Arrah in een geregeld gevecht geslagen waren, werden de Britsche soldaten aldaar zoo verwoed, dat zij uit wraak op hunne wecrlocze bondgenooten aanvielen en er 50 van wonden en doodden. Voor de regtbank gebracht, werden zij vrijgesproken. Hunne handelwijze werd goedgekeurd door Sir Colin Campbell en door de Times. Te Delhi werden al de inwoners met de bajonet gedood. Er waren huizen waar er veertig of vijftig verborgen waren, dit waren geene rebellen maar vreedzame burgers, die, schrijft men, „op onze menschelijkheid hadden gerekend, doch gelukkig te vergeefs.” Rondom Benares trokken 180 Engelsche soldaten tegen 2000 landlieden op, die zij uit elkander dreven, zij verbrandden hunne dorpen, bekwamen achttien gevangenen, welke zij aan elkander bonden en aldus doodschoten; op dezen togt werden 500 Inlanders vermoord. Was eene telegraaflijn doorgesneden, dan werd het naastbij gelegene dorp verbrand en de bevolking opgehangen. Een officier van generaal Havelock verhaalt hoe behendig zij die op hunnen togt naar Cawnpore in hunne handen vielen, aan de boomen langs den weg opgehangen werden. — O, leerstellingen, wat zijt gij aanbiddelijk, wat werkt gij zegenend mede tot de verzachting der zeden en het geluk der maatschappij! Even als in het algemeen het opdringen van eene godsdienst en het vermengen van godsdienst met staatkunde eene dwaasheid is, en of tot zedelijke vernietiging, of tot huichelarij, of tot een bloedbad voert, zoo werd het ook hier bewaarheid en niettemin roept de dweeperij koud en ongevoelig te midden van dat bloedbad uit: „Indië is in opstand als straf voor onze laauwheid in het verbreiden van het Christendom,” eene der hoofdoorzaken van den opstand. Daarenboven is het Christendom geene godsdienst, die geschikt is in Indië voortgeplant te worden. Tien Ramadienaren worden Mahomedanen tegen een Christen, om de eenvoudige reden, dat zij eerder het onbestaanbare van hunne dichterlijke drieënheid kunnen inzien en tot het eengodsbegrip overgaan, dan dat zij eene andere trimourti, uit de hunne geput, in de plaats kunnen aannemen. Het is bekend, dat de inlanders, die zich op

⁴⁾ De Times van den 1sten Februarij l.l. bevatte de volgende merkwaardige woorden: „Met betrekking tot de gevallen van voorgewende verminking door de opstandelingen „en inboorlingen van Indië, wordt ons verzocht te melden, dat verscheidene leden „van de Algemeene Commissie van het militaire ondersteuningfonds, naauwkeurig onderzoek hebben ingesteld en bevonden hebben, dat *geene gevallen van dien aard* „vervoerd zijn geworden langs den Ganges door eenig schip van de Binnenlandsche „Stoomvaartmaatschappij te Calcutta, en evenmin een enkel in Engeland aangekomen „is in eenig schip, behoorende aan de Schiereiland- en Oostersche Stoomvaartmaatschappij.”

de wetenschappen volgens den stand der Europesche beschaving toeleggen, ongeloovig worden, dat erkent zelfs de eerwaarde heer Best, die van Mahomedaan Christen werd en thans predikant te Edinburgh is. Hij zegt dat het jonge Bengalen, het jonge Bombay en het jonge Poenah allen ongeloovigen zijn, die het bijgeloof hebben verworpen, zonder het Christendom aan te nemen. Juist de Ghoorkas en de Sikhs, de twee stammen, die den Engelschen trouw zijn gebleven en die over hunne vrouwen en kinderen gewaakt hebben, zijn ongeloovigen. De onverdraagzaamheid en de verdrukking der Christenen was zoo groot, dat thans zestig verschillende godsdiensten zij aan zij voor hare vrijheid strijden. Elphinstone, de man, die in 1840 de onafhankelijkheid van Oude waarborgde, velt een hoogst gunstig oordeel over de Hindoes. Hij getuigt onder anderen, dat de leer van Manou zeer zedelijk is, en dat de Hindoe de handelingen oneindig hooger stelt dan het geloof van den mensch, terwijl Sir Thomas Munro zegt, dat hij zich steeds verwonderd heeft over de edele eigenschappen van een volk, dat zulk eene reeks van jaren, van den tijd van Alexander den Groote voortdurend door vreemde dwingelanden overheerscht en verdrukt is geweest. Zietdaar eenige korte trekken van eenen opstand, die misschien nog wel kan eindigen met de ontruiming van Hindostan door de Europesche overheerschers, gelijk reeds Sir T. Munro voorspelde, dat het werk van eeuwen als een kaartenhuisje zou instorten.

R. C. MEIJER.

DE BRIEVENBUS.

Ik zeg den onbekenden afzender dank voor het mij per post van Brussel toegezondene exemplaar Noord en Zuid, tweede deel. Ik zal niet verzuimen de aandacht mijner lezers ook op dezen strijder voor vooruitgang en aaneensluiting zoo dra mogelijk te vestigen.

Ik ben den heer v. L. zeer verplicht voor zijne toezending van «de Waakzaamheid» van 10 Februarij. Ik zal het daarin voorkomende, tegen mij gerigte artikeltje *niet* wederleggen ^{1o}. omdat eene naauwkeurige lezing van mijnen brief het van zelve wederlegt. ^{2o}. omdat ik tot de beantwoording van persoonlijke aanvallen, tijd, lust, nog beschikbare ruimte heb, zoo lang ik die nog behoef voor onderwerpen die voor mijne lezers zoo wel als voor mij oneindig belangrijker zijn, en ^{3o}. omdat ik reeds zoo dikwijls het verschil heb aangetoond tusschen de woorden Zedelijkheid en Christendom, dat ik slechts in herhalingen zou vallen. Mijne openingswoorden voor de vergadering van den 21 Junij 1857 welker openbaarmaking door de aanwezige leden verlangd werd, zal ik in het officiële gedeelte van de volgende aflevering van dit tijdschrift opnemen. Ik heb daarin juist het verschil tusschen de beteekenis dier twee woorden besproken.

Ik heb met vreugde de mededeelingen van den heer J. V. te Gent ontvangen. In de eerstvolgende huishoudelijke vergadering, den 31sten dezer maand zal ik het bewuste onderwerp ter tafel brengen, en na het besluit der vergadering te hebben vernomen ZEd. de gevraagde inlichtingen doen geworden.

V. G. Het *feit* dat ge mij mededeelt, is dubbel verachtelijk, doordien het gepleegd werd door eenen geestelijke. Afzonderlijk beschouwd echter bewijst het niets tegen de leer door hem verkondigd. Eene statistische vergelijking alleen kan aantoonen of deze invloed uitoefent op de zedelijke ontwikkeling, en of zij die meer bevordert of minder tegenhoudt dan andere leerstellingen. Als op zich zelve staande persoonlijke handeling openbaar gemaakt, zoude ik vrezen dat het tot nog meerdere sectenhaat, en dus tot nog mindere verbroedering zou leiden. Tot een statistiek doel was het voor mij van het grootste gewigt, er door UEd. van onderrikt te worden. Vooral was het mij aangenaam uwe zorgvuldigheid op te merken in het staven der echtheid van de door u medegedeelde feiten.

DE BOEKERIJ.

Inhoudsopgave van Vrijzinnige Tijdschriften.

- DAS JAHRHUNDERT.** 6—9. Die Tragikomödie in Luxemburg. Briefe aus der Schweiz, London, Berlin, Luxemburg, etc. Litteratur. M. Hess, Der Deutsche Humanismus. G. Liebert, Neuere Französische Romane. Deutschland und das Englische Parlament. Zur Geschichte und Naturkunde der Attentate. G. Liebert, Freitag's Erfolge in England, etc. etc.
- DER DISSIDENT.** 5—8. Einleitung zu einer Messe. Vorjährige Aufnahme. Erziehung. Aus Schlesien. Die Religion der Menschheit. Aus dem Volksleben. Aus der Tagesgeschichte, etc. etc.
- LA REVUE CRITIQUE.** 10 Février. E. Barlet, Horace et Juvenal. A. Decastre, Lectures de M. Bancel, sur Fontenelle et Montesquieu, et Conférence de M. E. van Bommel. O. de Puygiron, Courrier littéraire. Revue analytique.
- THE REASONER.** 10 February. The Reform Conferences. Literary Sectarianism. Reported Conversion of Mr. J. Barker. The Right of Refugees to Asylum. Questions to a provincial Minister. The Englishwoman's Journal. The Autobiography of a living Publicist. Sermons on the Indian Crisis. The Peace of Napoleon. Open council. New Hollandstreet Institution. Public Affairs. Secularist and progressionist Societies, etc. etc.
- DE DAGERAAD.** 1 Maart. Onze Zedeleer. Rationele opvatting van de Boeken van het Nieuwe Testament. De Staat, de Godsdienst en de Kerk, in hunne onderlinge verhouding. De Heidelberg'sche Catechismus. Een voorloopig woord aan „Indignatio.” Boekbeschouwing. Ingezondene stukken.
- DE TIJDGENOOT.** 15 Maart. W. Baron de Constant Rebecque's Synthetische Overdenkingen, beschouwd door Dr. Louis Büchner. Vlucht en Halt, door Dr. Karl Muller.

M E N G E L I N G E N.

10. SNUIF-BAN. Urbanus VII deed in 1624 ieder in den ban, die de „afschuwelijke zonde” beging, in de kerk te snuiven, en Innocentius III volgde in 1690 zijn voorbeeld jegens een iegelijk, die in de St. Pieterskerk snuif gebruikte.

11. HOSTIE-EETERS. Een aap die gewijde ouwels gegeten had, werd volgens het vonnis van het Parlement van Parijs verbrand, „*Pour avoir mangé le bon Dieu*” (omdat hij Onzen Lieven Heer opgegeten had); maar eene muis die hetzelfde te Lauzanne gedaan had, werd heilig verklaard onder den naam van „Sainte-Ratte.”

Simond's Zwitserland.

12. DE VUURGOD OVERWONNEN. De Chaldeenwsche god, het vuur, vernietigde alle andere goden, tot dat een Egyptische priester, van Canopus, eenen aarden afgod maakte, en dien met water vulde, na de opening met was te hebben toegestopt.

13. HET HOOFD VAN JOHANNES DEN DOOPER. De orde der Benedictijnen in Frankrijk, beweerde in het bezit te zijn van het hoofd van Johannes den Dooper. Een Franciskaner hield echter staande, dat de ware schedel in zijn klooster aanwezig was, en hij overtuigde zijne tegenpartij, toen hij hem verhaalde dat, wanneer hij er eenen kus op drukte, hij duidelijk de lucht van sprinkhanen en wilde honig kon ruiken.

14. EZELSFEEST. Er werd vroeger een ezelsfeest gevierd, op welks einde de priester drie malen balkte, in plaats het gewone gebed te verrigten, hetgeen de gemeente gewoonlijk op dezelfde wijze beantwoordde. *Du Cange. Voc. Fest.*

15. DRIEENHEID EN HOSTIE. Wanneer de Katholijken aannemen dat Vader, Zoon en Heilige Geest één zijn, dan moeten zij in hunnen ouwel niet alleen Jezus, maar ook den Vader en den Heiligen Geest opeeten, anders wederspreken zij zich zelven.

16. SYMBOOL VAN JEZUS. Dit was eerst een lam, doch de zestiende Synode van Constantinopel (c. 82) veranderde dit in eenen man aan een kruis.

17. SAPATA, een heidensch priester, werd gedood omdat hij met afschuw van de misdaden van Constantinus sprak.

18. CHRISTELIJKE LIEFDE. Calvinus schreef, 30 Sept. 1561, „dat de monsters, die tegen ons zijn, vernietigd worden, gelijk ik M. Servetus vernietigd heb.” Hij had dezen geleerden geneesheer op een langzaam vuur van groen hout doen verbranden.

HET VERBOND DER VRIJE GEDACHTE.

DE NATUURWET.

DE ZEDEWET.

Aantrekking. - Beweging. - Ontwikkeling.

IS

Liefde. - Licht. - Veredeling.

	Pag.		Pag.
Wilt en ge kunt.	49.	Wetten en Grondbeginselen	57.
Officieel gedeelte van de Dageraad.		Maandelijksche Kronijk	61.
Orde der Vergaderingen.	51.	De Brievenbus	62.
Besluit	51.	Mengelingen	64.
Openingswoorden ter Verg.	54.		

W I L T E N G E K U N T.

Wilt en ge kunt medewerken aan de ontwikkeling der menschheid, wilt en ge kunt het uwe bijdragen tot de bevordering van het maatschappelijk geluk. Waarom beklaagt ge u dan, dat gij een ledig aanschouwer moet blijven van den grooten strijd, dien wij voor de waarheid trijden. Wilt slechts en ook gij kunt een werkzaam deel nemen aan dien strijd. Laat niet langer het schrikbeeld van de magt en de vervolgzucht uwer tegenpartij, uwen moed gebonden houden, uwe krachten verlammen. Beeft niet langer voor de noodlottige gevolgen, die voor u en de uwen, uit uwe medewerking tot ons doel, zullen voortspruiten, voodra de modepartij bespeurt, dat gij met haar in gevoelen durft te verschillen.

Dat schrikbeeld is overdreven, die noodlottige gevolgen zijn slechts denkbeeldig. Opent slechts de oogen, ziet rondom u, beschouwt aandachtig uwe eigene omgeving en telt ze eens op, die dweeppachtige vroomden, die in hunnen blinden ijver de wetenschap verdoemen en de denkers vervolgen. Hoe groot is hun getal? Niet noemenswaard, want zij verreweg de meesten is de orthodoxie, die eenmaal eene levensvraagstuk in eene modekwestie ontaard. De tijden van slaafsche onwetendheid, van werktuigelijke volgzucht zijn voorbij. Het onderwijs is niet meer het monopolie van enkele uitverkorenen. De Arabieren zijn niet meer de uitsluitende bezitters der wetenschap. Ook de Christenheid heeft zich genoodzaakt gezien, trapsgewijze den digten sluijer weg te ruimen, waarmede zij dien lichtgloed trachtte af te weren, en het zegevierende licht te veroorloven, tot in hare duisterste rangen door te dringen. Al mogen nog enkele mannen van het behoud, dweeppers met hunne voorvaderlijke regten of liever hunne willekeurige privilegiën, en een wee schreeuwen, over de algemeenmaking der wetenschap, de ontwikkeling van het *plebs*, — die algemeenmaking, die ontwikkeling dat met rassche schreden voort, geloovers worden denkers, en Nederland snelt eene schitterende en heilrijke toekomst te gemoet, dank zij de erkenning van vrijheid en kennis, als de grondslagen tot voor-

spoed en geluk. Waarom schroomt gij dan u te verklaren, of heeft gij nog geloof aan grootspraak, heeft gij nog voor magtelooze bedreigingen, schrikt gij voor eenen barbaarschen oorlogskreet? Die grootspraak, die bedreigingen, die oorlogskreet, — zij zijn den grashalm gelijk, die de gevallen krijger in zijne magtelooze woede uit den grond rukkt, en zijnen overwinnaar, bij gebrek aan een moorddadiger werptuig naar het hoofd tracht te slingeren. Zij zijn als het woeste en huijzering wekkende gebrul van den magtige des wouds, dat gebrul, dat bloed van schrik doet verstijven in de aderen der schuchtere *Kidangs*, wien het op den adem des winds wordt overgevoerd, doch dat slechts het roegchelen van zijnen doodstrijd verraadte voor den moedige, die hem onder de oogen dorst te treden. Wilt dus slechts medewerken mijne vrienden, maar wilt het opregt en geene vervolgzieke dweepen is bij magte, u aan hare wraak op te offeren, ge kunt u verklaren, de tijd is daar, het zaad is rijp. Waarom dan gevreesd, waarom gehuive de hand aan te vatten, die de broeder u biedt. Der priesteren hol klanken, uit het graf van het voorledene u toe gebulderd, zijn u als eene spookgedaante door het hoofd gevaren, gij klappertant als laagt gij uw doodvonnis in den stroeven blik des inquisiteurs, wanneer gij als geestverwante broeders tegenover elkander staat, doch elkander niet kent. Schudt af dan het juk dat u beknecht, het getal uwer vrienden is groot, dat der verdraagzamen is ontelbaar, en dat uwer woedende vervolgzieke vijanden — luttel. Wat weerhoudt u dan? — Maar geste dat gij inderdaad u niet openlijk zoudt kunnen verklaren zonder martelaar te stellen, en ge *wilt* slechts, dan nog *kunt* gij helpen aan ons doel. Bestaat niet de Vereeniging, bestaan niet Tijdschriften, die zich openlijk der zaak van het vrije onderzoek hebben gewijd, sluit bij deze aan, bevordert deze zoo veel ge kunt. Wilt slechts en ge kunt dit, wie gij ook zijt. Al zijn het geene verstandelijke of geldelijke bijdragen, waarmede gij onzen arbeid kunt ondersteunen, onze werkkrijg kunt helpen uitbreiden, deelt ons uwe eenvoudige opmerkingen mede, geeft ons kennis van omstandigheden, die in uwe nabijheid en onder uw oog voorvallen, roept onze aandacht op hetgeen de buiten- zoo wel als de binnenlandsche pers op ons terrein, zoo voor als tegen ons luidt; dient ons met uwen raad, met uwe aanmerkingen, met uwe terechtwijzingen; in alle gevallen met de opgave van uwe adhaesie voor onzen arbeid, opdat wij, zoodra zich op eene plaats een zeker aantal geestverwanten hebbe kenbaar gemaakt, met hen de beste middelen kunnen beramen, zich als nevenvereeniging te constitueren, tot dat wij tot het kunnen zeggen, hetgeen wij thans Rotterdam reeds toeroepen: „Wij en ge Kunt.”

R. C. MEIJER.

Officiëel Gedeelte van de Vereeniging »de Dageraad”.

ORDE DER VERGADERINGEN.

De vijf eerstvolgende Vergaderingen zullen plaats hebben op de onderstaande datums, in het gewone lokaal *Casino*, hoek Zwanenburgerstraat en Amstel.

18 April 1858.	Ochtendvergadering, opening ten 10 ¹ / ₂ uur precies.								
28 " "	Avond	"	"	"	9	"	"	"	"
2 Mei	Ochtend	"	"	"	10 ¹ / ₂	"	"	"	"
12 " "	Avond	"	"	"	9	"	"	"	"
16 " "	Ochtend	"	"	"	10 ¹ / ₂	"	"	"	"

B E S L U I T,

BETREFFENDE HET AANSLUITEN VAN NEVEN-VEREENIGINGEN.

Genomen in de Huishoudelijke Vergadering van 31 Maart 1858.

Als Neven-Vereenigingen worden aangenomen alle gezelschappen, die even als wij

Als eerste of hoofdartikel van hunne Statuten stellen:

„Het doel der Vereeniging is:

„10. Het zoeken naar WAARHEID, geleid aan de hand van NATUUR en REDE; en het verspreiden der bevindingen, verkregen ten gevolge van dat zoeken.

„20. Het bevorderen van onderlinge kennismaking en verbroedering onder geestverwanten.

„30. Het practische medewerken tot het geluk der maatschappij.”

Daarwerkelijk in hunne zamenkomsten aan dit doel arbeiden, en tot rigtsnoer voor hunnen arbeid de volgende grondbeginselen aannemen en ze door hare handteekeningen bekrachtigen.

ALGEMEENE GRONDBEGINSELEN DER VEREENIGING »DE DAGERAAD.”

1. Wij nemen alleen als waarheid aan, dat, wat door onze rede als waar erkend is, of wordt.

2. Wij zijn overtuigd dat de absolute waarheid nog niet gevonden is, doch dat door ondervinding en onvermoeide veelzijdige beschouwing, alleen relatieve waarheden op te delven zijn.

3. Dat eerst, nadat AL de relatieve waarheden, en dus ook al de abstracte uitingen der natuurwet erkend zijn, wij eenen blik over de geheelheid zullen kunnen werpen, en door het verband van al die relatieve wetten met en hunne werking op elkander, wij de universele natuurwet, de absolute waarheid zullen kunnen vinden.

4. Wij erkennen dat de wetenschap of de kennis der abstracte natuurwetten en der relatieve waarheden, door ondervinding, opmerking en toetsing moet worden verkregen.

5. Dat het standpunt waarop die wetenschap staat, wordt aangewezen door de geheele menschheid te zamen genomen, vertegenwoordigd door eene menigte meer of min uitstekende specialiteiten, in hun verband met en hunne werking op elkander.

6. Dat de wetenschap zich voortdurend sneller ontwikkelt, naarmate een grooter aantal abstracte natuurwetten ontdekt worden, en zoodoende de grondslagen trapsgewijze vaster en zekerder beginnen te liggen, en de blik meer omvattend, en de wederkeerige toetsing menigvuldiger wordt.

7. Dat de wetenschap nog eerst in hare kindschheid is, met betrekking tot hetgeen er nog te weten overblijft, en met terugzigt op vroegere schijnbaar gemaakte ontdekkingen en vindingen, die aan detegenwoordige toets der rede door vergelijking met andere reeds meer toekenning gebragte natuurwetten onderworpen wordende, ten einde daar door hunne bevestiging of hunne ontkenning te erlangen, blijken onbegrepen, onvolledig, onbewijsbaar, twijfelachtig of valsch te zijn.

8. Wij belijden daarom nederig dat wij allen nog slechts zoekende zijn, dat wij geen van allen de absolute waarheid bezitten, of thans reeds kunnen bezitten, weshalve

9. Wij in onze denkende medemenschen alleen zien vrienden, die met ons medewerken tot een doel, doch langs verschillende wegen welke wegen *allen* die ze bewandelen regt voorkomen, doch die door onderlinge kalme vergelijking alleen zich in hunne ware rigting aan het oog vertoonen.

10. Daarom hebben wij achting voor alle denkwijzen, voor alle uitkomsten der vrije gedachte, die het vinden van waarheid, het bevorderen van ontwikkeling en veredeling ten doel hebben, daarom geven wij onze beschouwingen aan het onderzoek van anderen over, gelijk wij ons het regt toekennen, die van anderen te onderzoeken.

11. Daarom verdedigen wij onze zienswijzen zoo lang ons hare onjuistheid niet gebleken is, en erkennen wij openhartig ons ongelijk wanneer hare onhoudbaarheid ons aangetoond wordt.

12. Daarom is iedere spreekbeurt, die bij ons vervuld, iedere tegenwerping die gemaakt, iedere overtuiging die uitgesproken wordt, slecht een personeel gevoel, dat den toehoorder niet als waarheid opgedrongen, maar alleen als waarheid kunnende bevatten, ter onderzoeking ter toetsing aangeboden wordt.

13. Het verschil tusschen ons streven en dat der geloovigen is dus dat wij waarheid trachten te vinden, en zij eene vooraf *gestelde* waarheid trachten te bewijzen.

14. Wij nemen dus iedere relatieve waarheid die gevonden, ieder abstracte natuurwet die ontdekt wordt, gretig in ons op, en bedienen ons daarvan bij ons zelve en met elkander, om onze zienswijzen over en weder aan eenen nieuwen en steeds strengeren toets te onderwerpen.

15. Daarom wordt de wetenschap door ons ten hoogste gehuldigd en als pligtmatig bevorderd, naardien zij alleen ons tot overtuiging kan voeren, van hetgeen ons gevoel ons heeft doen raden of onze red-

ons naar aanleiding van de reeds verkregene ondervinding en kennis heeft doen berekenen.

16. Door het voortdurend wijzigen van onze denkwijzen ten gevolge van die onophoudelijke toetsing, staan wij dus lijnrecht tegenover de geloovigen, die iedere ontdekking, welke zij niet loochenen kunnen, en bijgevolg iedere nieuw gevondene waarheid zoo lang verarbeiden tot zij er eene voorstelling aan hebben gegeven, die in hun afgeteekend stelsel past, of is dit hun volstrekt niet mogelijk, tot zij met het magtwoord WONDER het verstoorde evenwigt in hun stelsel meenen te hebben hersteld.

17. Evenzoo zijn wij door onze liefde voor de wetenschap in het algemeen, en de natuurkunde in het bijzonder, de regtstreeksche tegenstanders van de geloovigen, daar deze voornamelijk, den vooruitgang der wetenschap door de studie der natuur schuwen, als gevaarlijk voor het voortbestaan van hun geloof.

18. Ofschoon wij ten gevolge van onze zucht tot overtuiging, ijveren tegen het geloof, dat de ontwikkeling tegenhoudt van de wetenschap en de rede, de eenige middelen om tot overtuiging te geraken, ja ze aan banden wil leggen, en aldus den vooruitstrevenden mensch met geweld wil terugvoeren tot de waarde van het zoo zeer door hem geminachte beest, koesteren wij zelfs voor den verblindsten geloovige, den meest vervolgzicken dweeper, dezelfde broederlijke genegenheid die wij den vrij denkenden leden der menschheid toedragen.

19. In tegenstelling van de verbittering die zij tegenover ons doen lijken, gevoelen wij voor alle geloovigen medelijden met hunne geestesverdooving en den opregten wensch hen door ons voorbeeld aan te sporen tot denken, tot onderzoeken, tot het begrip hunner waarde en het besef der onderlinge afhankelijkheid, de noodzakelijkheid der broederlijke eensgezindheid tusschen al de deelen van een geheel.

20. Wij achten de persoonlijke overtuiging ook bij den geloovige, wij erkennen hem een gelijk regt als ons zelve toe, zijne denkwijzen te toetsen, en wederleggen ze met ernst en waardigheid, zoo veel mogelijk zorg dragende in iederen woordenstrijd, onze gedachten derwijze te uiten, dat er in woorden noch stembuiging het minst kwetsende voor hem kan worden gevonden; zelfs wanneer hij zich tot beleedigingen of drift mogt laten vervoeren, de hooge waarde en het gewigt niet uit het oog verliezende van de WAARHEID de VEREDELING en het GELUK waarvoor wij strijden.

21. Wij trachten zoo veel in ons vermogen is steeds de edelste middelen te vinden en te kiezen, waardoor wij ons verheven doel kunnen bevorderlijk zijn en de partijdigheid, de onverdraagzaamheid, de veereldheid en de geloofsopdringing kunnen tegen gaan.

22. Wij bevljtigen ons zoo veel mogelijk in onze handelingen het goede te leveren van den hoogen zedelijken invloed die de onbelemmerde ontwikkeling van den geest op het maatschappelijke leven heeft, en behouwen de misdaad als beneden de waarde van den mensch, en onbehaanbaar met een vrij waarachtig streven naar ontwikkeling en veredeling.

23. Al onze handelingen tot bevordering van ons doel geschieden zoo openbaar als dit slechts bij de wetgeving der plaats waar wij gevestigd zijn, mogelijk is, opdat ze door ieder kunnen beoordeeld, onderzocht, wederlegd, of des noods tegengewerkt worden,

24. Wij vereenigen ons dus als vrije menschen, om vrij te denken en vrij onze gedachten te uiten, te kruisen en te toetsen. Bijgevolg heerscht bij ons volmaakte gelijkheid voor de wet, *zonder de geringste uitzondering*. Het bestuur dat door de leden bij meerderheid van stemmen uit hun midden gekozen wordt, voert alleen uit wat de vergadering besloten heeft te doen, het treedt overal namens de vereeniging op als zaakgelastigde dienaar die zijne bevelen van zijnen meester, het geheele ligchaam, ontvangt, en neemt de bijzondere functiën waar, die volgens de statuten der vereeniging aan hetzelfde opgedragen zijn. Behoudens deze buitengewone verrigtingen staan de leden van het Bestuur met alle andere leden der Vereeniging volmaakt gelijk.

25. In dezelfde verhouding waarin het Bestuur tegenover de leden eener Vereeniging staat, staat de Hoofdvereeniging tegenover de Neven vereenigingen.

26. Alle verdere bepalingen der bijzondere statuten dienen in overeenstemming met deze algemeene beginselen te zijn.

Aldus opgemaakt en vastgesteld in de Vergadering van den 31 Maart 1858. door de Vereeniging de Dageraad, te Amsterdam.

Namens dezelve,

E. C. MEIJER, *President*.

A. VERBEEK, *Secretaris*.

OPENINGSWOORDEN TER VERGADERING

van 21 Junij 1857.

Geachte Geestverwanten!

Voor zoo ver mij van uw aller verschillende zienswijze gebleken is vermeen ik te mogen besluiten dat wij allen opgehouden hebben tot eenige vormgodsdienst hoegenaamd te behooren, en rein, onvervalscht de zedekunde huldigen, als den eenigen weg tot bevordering der broederschap en van het geluk der menschheid. Alle wetgevers, alle leeraren trachten die zedekunde te bevorderen, de meerdere of mindere mate van geluk, van welvaart en veredeling die zij kweekt, toont hare meerdere of mindere ontwikkeling aan; waarin zij bij den eenen uitmunt is zij achterlijk bij den anderen, of wel zij is ongelijk uitgewerkt, of wel van het oude afsluitende gezigtspunt, naar verschillende zijden meer omvattend verbreed, totdat zij in den tegenwoordigen tijd eindelijk de algeheelheid als eene eenheid omvaamt, en geene uitsluiting hoegenaamd meer kent. Zedekunde kan zich nooit anders voordoen dan zedekunde de vermenging echter van zedekunde met menschelijke vindingen, vergelijkingen, legenden, enz. tot opwekking, of tot verduidelijking of tot behagelijkmaking wordt met den algemeenen naam geloofsvorm bestempeld. De algemeene naam wordt verder ingedeeld in bepaalde sectenbenamingen. Zij die het kleed der leerstellingen, legenden, vindingen enz. het niet te bewijzen poetische kleed, als noodeloos weg werpen

zij zijn dus zedekundigen en anders niets, al moge dan op dat kleed een isisbeeld, een ephod, een kruis of een halve maan geschilderd zijn geweest. De vormbenamingen Christendom, Mozaïsme, Mahometisme, Brahmaïsme, Buddahisme enz. zijn eigendommelijk aan het kleed alleen, en vervallen dus, zoodra het kleed vervalt. De zuivere zedekunde wordt regstreeksch ontwikkeld en gepredikt uit de natuur; om haar te vinden moet men den weg inslaan die de kennis, geput uit de ondervinding, ten gevolge der studie van de wereldgeschiedenis en van den stand der wetenschap, afteekent. De vormbenamingen Christendom, Mozaïsme, Mahometisme zijn alleen toepasselijk op hen, die hunne openbaring bij voorkeur ontleenen uit de Evangeliën, den Talmud, den Koran. De Mahomedaan, die het gezag van den Koran verwerpt om aan de hand van natuur en rede zich en der menschheid eenen leefregel te zoeken geschikt om gezondheid, kennis, veredeling, welvaart en geluk te verschaffen, houdt op Mahomedaan te zijn, maar wordt daarom geen Christen, hij die de vormen wegwerpt, wordt daardoor uitsluitend zedekundige. Evenzoo houdt de Christen op Christen te zijn, zoodra hij ophoudt te gelooven aan de Goddelijkheid en de onfeilbare geloofwaardigheid der Christelijke mythen en legenden. Ook op hem is alsdan geene enkele vormbenaming, welke ook, meer van toepassing. Wanneer gij het Christendom ontdoet van het leerstellige van de vormgodsdienst, en toch nog zoo zeer verslaafd blijft aan een eenvoudig woord, dat alleen zijne waarde erlangt door de gedachte die er algemeen in gestoken wordt, wanneer gij dan nog hardnekkig volhoudt de zedekunde zoo volkomen maakt geworden ten gevolge van het afwerpen van het vormkleed, Christendom te blijven noemen, dan pleegt gij eene onregtvaardigheid tegenover den Muzelman of den Israëliet, van wien gij dan natuurlijk ook zoudt vorderen dat hij uwe zienswijze volmaakt deelende, ook denzelfden naam aannam, dien gij uit eene zekere voorliefde, dus uit partijdigheid, zorgvuldig hebt weten te redden, uit den ondergang van alle vormen. Deze zelfde voorliefde zou immers de man die het geloof aan den Koran voor het vervolg weigert, kunnen hebben voor den naam Mahometisme, en in plaats van u door de zedekunde, de gelijkheid uwer gevoelens te verbroederen, zoudt gij u van elkander vervreemden, om een enkel rampzalig woord, nog uit een vroeger tijdperk overgebleven, een woord, waaraan gij willekeurig eene andere dan de gevone beteekenis hebt gehecht. Neemt gij aan dat de zedekunde onder verschillende vormen, zich voortdurend louterende tot ons is gekomen, dan zijt gij ook overtuigd, dat iedere nieuwe vorm, om zich te vestigen de vormbenaming van zijnen voorganger, zelfs heeft moeten verbringen, en zodoende de Joden, die de lessen van den wijze van Nareth opvingen en bij zich uitwerkten, ophielden Joden te zijn, om, ter onderscheiding van hen, die nog steeds letterlijk de wet van Mozes volgden, zich naar hunnen leermeester Christenen te noemen. Evenzoo is thans de tijd daar dat ook de gewijzigde Hebreuwsche vorm, Christendom genoemd, zoodanige wijziging heeft ondergaan dat de vormbenaming Christendom dient plaats te maken voor eene andere; doch aangezien met het Christendom in eene vereeniging van volmaakt vrijlenkenden, gelijk de onze, ook elken vorm vervalt, houdt noodwendig

de vormbenaming op, even als de speciën ophouden te bestaan, en hun naam zelfs tot eene bloote herinnering wordt, zoodra zij de toevallige kenmerken verliezen die hen van elkander onderscheiden. De genus alleen blijft alsdan zonder onderverdeeling bestaan; de naam van den genus alleen duidt alles aan wat er toe behoort. De genus waartoe wij behooren heet zedekunde. Die genus was vroeger verdeeld in speciën geloofsvormen. Zoodra nu die geloofsvormen hunne toevallige merkteekenen verliezen, en daardoor niet meer te onderscheiden zijn, houden zij op specie te zijn, verliezen zich in den genus, en kunnen onmogelijk anders genaamd worden, dan met den naam die de geheele genus draagt, zedekunde. De toevallige merkteekenen waaraan de verschillende speciën der zedekunde te onderscheiden zijn, noemt men leerstellingen, bovennatuurlijke stichting, ceremoniën enz. De vereeniging de Dageraad die, blijkens artikel 1 van hare statuten op niets van dit alles boogt, kan dus onmogelijk verklaren, voor eenige specie welke ook te strijden, sedert zij slechts dat tot haar doel heeft gesteld, slechts dat erkent wat alle speciën met elkander gemeen hebben, namelijk de noodzakelijke eigenschappen die haar tot eenen genus brengen, de regels ter bevordering van deugd en geluk. Maar niet alleen de vereeniging strijdt tegen het Christendom, even goed als zij strijdt tegen Mozaïsme, Mahometisme etc. ook ieder der leden waaruit zij bestaat, doet dit, hoe veel of weinig leerstellings hij ook moge overgehouden hebben in de specie waartoe hij behoort. De minste onder ons heeft immers de specie Christendom verlaten, voor de daarop volgende „Eengodsaanbidding, die tevens de individuele onsterfelijkheidsleer insluit.” De Unitarier zelfs strijdt dus bepaald tegen het Christendom, even als de Christenen strijden tegen het Mozaïsme, niettegenstaande zij er mede door wijziging uit voortgekomen zijn. Wanneer men het woord Christendom gebruikt voor zedekunde, dan geeft men aan den geheelen genus den naam van eene specie bij nitsluiting; wil men dit echter doen dan begrijp ik dat men de eerst ontstane specie, b. v. het oorspronkelijk Sabeïsme of de laatste, het Positivismus kiest, omdat men zeggen kan dat iedere geloofsvorm later dan het Sabeïsme, eene ontwikkeling hiervan is, even als al die voor het Positivismus zijn ontstaan, genoemd kunnen worden tot de stichting van deze laatste specie te hebben medegewerkt; kiest men echter eene middenspecie, dan is men onregtvaardig omtrent al de andere, omdat, wanneer men b. v. het Christendom bij voorkeur als de zedekunde beschouwt, en alle later gekomene speciën, als hier uit ontwikkeld, slechts als vertakkingen aanmerkt, dan heeft immers de Israëliet, volkomen het regt u te zeggen, dat ge als dan de zedekunde Mozaïsme moet noemen, aangezien het primitieve Christendom zelf niet anders dan eene wijziging hiervan is; maar dan komt men van zelf weder tot de eerste specie, die des noods gerechtigd zou kunnen geacht worden haren naam aan den genus te geven. Spelen wij dus niet met woorden, maar zijn wij duidelijk en regtvaardig, dan eerst kunnen wij ons beroemen onpartijdig te zijn, dan eerst kunnen wij vorderen dat de onpartijdigheid van anderen erkennen moet, dat de zuivere zedekunde veel besproken, maar bij ons ten minste inderdaad beoefend wordt.

WETTEN EN GRONDBEGINSELEN.

Onder dit hoofd hoop ik van tijd tot tijd mijnen lezers, de wetten en grondbeginselen mede te deelen van gezelschappen of vereenigingen, die even als wij te onbuigzaam zijn en te regtop gaan voor het geloofsjuk, en het daarom overlaten aan hen, wier schouderen geëigend zijn het te dragen. Van het geheel onzijdige standpunt der Vrije Gedachte, dat dit Tijdschrift in overeenstemming met de Vereeniging gekozen heeft, onthoudt ik mij van alle aanmerkingen en deel de stukken mede zoo als ze mij geworden, het aan ieder overlatende, naar keuze zijne persoonlijke goed- of afkeuring aan dezelve te hechten. Wanneer men werkelijk een verbond wil sluiten tusschen alle vrije denkers, dan dient men wel te beginnen met elkander een weinig naauwkeuriger dan alleen bij naam te leeren kennen.

I.

GRONDSTELLINGEN DER VRIJE GEMEENTE TE NORDHAUSEN.

1. Wij erkennen als de voornaamste taak des menschen, „tot de erkenning der waarheid te komen” en gevolgelyk de erkende waarheid opregt en getrouw in gedachten, woorden en werken te getuigen. „De waarheid boven alles.”

Wij verwerpen dus alle valscheit, kwade trouw, logen, huichelarij, zamenzweering, verborgene leer, heimelijke voorbehouding en dergelyke als onzedelyk, even als de eed, en de geloofte, „als uit den Booze.”

2. Wij erkennen dat alleen die mensch goed is, die in al zijne handelingen den geest der liefde, namelyk geregtigheid, zachtmoedigheid, barmhertigheid, en zoo veel hem mogelyk is, vredesgezindheid openbaart. „Alles in Liefde.”

Wij verwerpen dus de zelfzucht, met alle uit haar voortkomende geoemoedsaandoeningen, namelyk twistzucht, hardvochtigheid en zoo veel ons mogelyk is, de gewelddadigheid als onzedelyk.

3. Wij erkennen de eenheid van God met de wereld, terwijl wij weten dat het Heelal de eeuwige openbaring van het wereldwezen is, en gronden op deze eenheid onze eerdienst.

Wij verwerpen dus alle eerdienst, die God en de wereld als twee afgescheidene, werkelijk tegenover elkander gestelde naturen beschouwen, als verkeerd en verderfelyk.

4. Wij erkennen dat men van dit eeuwige Wezen der wereld moet zeggen: Alle dingen en wij zelve komen uit hem voort in hun worden, leven in hem gedurende hun bestaan, keeren tot hem in hun sterven.

Wij verwerpen dus alle meeningen, die geboorte, leven en dood van eenig schepsel, welk ook voor iets anders, dan werking der natuur houden, als bijgeloof.

5. Wij erkennen in het Geheel eene eeuwige wereldbeschikking, welke uit de natuur van alle dingen noodzakelijk voortspruit.

Wij verwerpen dus alle meeningen, die eene willekeur, welke ook, als bestuurderes van het Geheel aanneemt, als verkeerd en verderfelijk.

6. Wij erkennen dat alle onbewuste zonden, en al het bewuste kwaad, in de afdwaling van deze eeuwige wereldbeschikking bestaat, in welke iedere zulke afdwaling ook hare onwillekeurige regteres vindt.

Wij verwerpen dus alle meeningen, die de zonde en het kwaad als niets achten, die met de straffende gerechtigheid spotten, of door alle vleimiddelen denken vergiffenis van zonde en straffeloosheid te kunnen verwerven, als verkeerd en verderfelijk.

7. Wij erkennen alom in de natuur en in ons zelve, eene overvloedige, klaarblijkelijke wijsheid, schoonheid en goedheid, die wij als bewuste wijsheid, schoonheid en goedheid in ons zelve te stichten, te beminnen en te waarderen hebben.

Wij verwerpen dus alle meeningen, die de natuur als zetel, oorzaak of wezen van het kwaad vreezen of verachten, als verkeerd en verderfelijk.

8. Wij erkennen het hoogste voortbrengsel der aarde, den mensch, onder alle bekende wezens, als het eenige, dat tot zelfbewustzijn in staat is. Dat is het juist wat hem mensch doet zijn.

Wij verwerpen dus alle meeningen, die allerlei andere onligchamelijke of ligchamelijke bewuste wezens, geesten, spookten, engelen, duivelen en dergelijke aannemen, als verkeerd en verderfelijk.

9. Wij erkennen dat de vrijheid des menschen in het bewustzijn bestaat, dat hem bekwaam maakt, in overeenstemming met zich zelf en de eeuwige wereldbeschikking te leven.

Wij verwerpen dus de meeningen, die de menschelijke vrijheid loochenen, en die, hetgeen binnen het bereik der menschelijke vrijheid ligt, aan eene willekeurige voorbeschikking of eene eenvoudige noodwendigheid onderwerpen, als verkeerd en verderfelijk.

10. Wij erkennen dat alle menschen onder elkander gelijke regten en gelijke pligten hebben, volgens de regel: „Alles nu, wat ge wilt dat de menschen u doen, doet hun ook alzoo.”

Wij verwerpen dus alle meeningen, die zulke verscheidenheden onder de menschen aannemen, en zulke afscheidingen veroorzaken, die niet in hunne natuur gevestigd zijn, als verkeerd en verderfelijk.

11. Wij erkennen dat deze regten en pligten, in de uitwendige gemeenschap der menschen, door de wet sterk uitgesproken en gehand-

Wij verwerpen dus de meeningen, die de achting voor de wet ondermijnen, als verkeerd en verderfelijk.

haafd moeten worden; daarom achten, vorderen en bevorderen wij de wet.

12. Wij erkennen dat de wetten van den Staat en der Gemeenten, wanneer zij, even als al het menschenwerk, met der tijd eene verbetering noodig hebben, langs den behoorlijken weg der wetgeving veranderd moeten worden.

Wij verwerpen dus de meeningen, die de regeringloosheid en vrijwillige gewelddadigheid dienen, als verkeerd en verderfelijk.

13. Wij erkennen dat de gerechtigheid, welke de wet in de uitwendige levensgemeenschap vordert, zich tot den vrijen geest der liefde verklaren moet, want: „de liefde doet den naasten geen kwaad, zoo is dan de liefde de vervulling der wet.”

Wij verwerpen dus de meeningen, die de zedelijke waarde des menschen, naar het alleen wettelijke van zijn doen en laten of naar soortgelijke uiterlijkheden, beoordeelen, als verkeerd en verderfelijk.

14. Wij erkennen de eerdienst als het begrip van dezen geest, weshalve wij de volkomene eerdienstvrijheid, als een heilig regt van ieder mensch en van iedere gemeente beschouwen, dat wij bij ieder achten, en van ieder willen geacht zien.

Wij verwerpen dus allen onmiddelijken of middelijken eerdienstdwang, zoowel wat de persoonlijke overtuiging als de openlijke, gemeenschappelijke eerdienstoefeningen der gemeenten betreft, als verkeerd en verderfelijk.

15. Wij erkennen dat de eerdienst in geenerlij uitwendig woord, gebruik, stelling, plegtigheid en dergelijke alleen bestaat, doch in den geest, waaruit ons geheele leven voortvloeit.

Wij verwerpen dus alle afscheidende eerdienstgebruiken, en vermijden de verbinding van eerdienstige feesten met ambtsvervullingen.

16. Wij erkennen voornamelijk de echt en het huisgezin als een heilig te houden levensverbond en als den gewigtigsten grondslag voor eerdienst, staat en volk.

Wij verwerpen dus alle meeningen, die deze levensverhoudingen ondermijnen of verbieden, als verkeerd en verderfelijk.

17. Wij erkennen dat wij vooral verplicht zijn, onze kinderen in den geest dezer grondstellingen tot eerdienst, zeden, vaderlandsliefde en menscheijkheid, volgens ons geweten op te voeden.

Wij verwerpen dus de meeningen, die aanleiding geven tot vernalating der kindschheid en der jeugd of tot oneerdienstige opvoeding derzelve, als verkeerd en verderfelijk.

18. Wij erkennen ons gerechtigd en verplicht, krachtens deze grondstellingen in eigene, vrije eerdienstige gemeente te leven, en hebben diensvolgens overeenkomstig onze geestelijke, dat wil zeggen eerdienstige ontwikkeling en levensgemeenschap eene eigenaardige „vrije-gemeenteregeling,” gesticht.

Wij verwerpen dus de eerdienstige onverschilligheid en huichelarij, de onzelfstandigheid in eerdienstige zaken, en alles waardoor uitwendige dwang over de gewetens uitgeoefend wordt, als verkeerd en verderfelijk.

19. Wij erkennen dat de eerdienstgemeenschap zich te onthouden hebbe van de staatkundige wetgeving, de geregtelijke magt, en de regering, en deze alleen aan den staat dient over te laten.

Wij verwerpen dus alle inmenging en ingrijping van eerdienstige gemeenten op het gebied van den staat, die zouden kunnen leiden tot de vorming van eenen staat in den staat als verkeerd en verderfelijk.

20. Wij erkennen ieder, die door zijne handteekening onze gemeenteregeling aanneemt, als medelid van onze gemeenschap en dat wel met het regt van onvoorwaardelijk vrije overtuiging.

Wij verwerpen dus, alle mogelijke uitwendige teekenen en gebruiken, en hunne herhaling als voorwaarde der opneming of dergemeenschap, als verkeerd en verderfelijk.

21. Wij erkennen onze kinderen als tot onze gemeenschap te behooren, tot zij op den tijd die de landswet daartoe stelt (14 jaar oud), eene eigene geldige verklaring van hunne eerdienst kunnen afleggen, of zoo lang de ouders, niet overeenkomstig de bestaande wetten, tot eene andere overgegaan zijn.

Wij verwerpen dus de onverschilligheid waarmede de eerdienstige opvoeding der kinderen dikwijls aan het toeval of aan zulke handen wordt overgelaten, die wij zelve als verkeerd en verderfelijk verwerpen.

22. Wij erkennen ons verplicht, in gevolge deze grondstellingen voortwaarts te streven, en daar waar wij aanleiding tot verbeteringen mogten vinden, deze eveneens als de tegenwoordige open en vrij te bekennen.

Wij verwerpen dus de meeningen, die een voor altijd afgesloten of alles dwingend eerdienstig leerstelsel, en dien ten gevolge een alleen zaligmakend geloof aanhangen en leeren, als verkeerd en verderfelijk.

Deze zijn de grondstellingen van onze gemeente, die sedert hare stichting openlijk bij haar geleeraard worden, welke haar heerschend karakter uitdrukken, en het doel aantoonen, waarnaar wij streven.

Eenparig goedgekeurd in de beraadslagende gemeente vergadering.

NORDHAUSEN, den 6 April 1851.

HET BESTUUR.

MAANDELIJKSCHE KRONIJK.

Aan het Seminarie „voor de vreemde Zendingen,” rue du Bac, zijn belangrijke berigten uit China ontvangen. Deze instelling van godsdienstigen aard, heeft bijna even veel gewigt als een ministerie van buitenlandsche zaken. Zij heeft hare begrooting, haar hierarchisch personeel van prelaten in partibus en apostolische Zendingen. In enkele streken van de Stille Zuidzee bekleeden die geestelijken min of meer de betrekking van Consul. Het keizerrijk China is bij het Seminarie zeer goed bekend. De kweekelingen maken zich vooraf met het land gemeenzaam, door het beoefenen van de taal en het bestuderen der vele kaarten, die de instelling bezit.

Iemand, die de kerk der buitenlandsche zendingen druk bezocht, deelde mij dezen morgen het onderstaande mede, betreffende den tegenwoordigen toestand van het Christendom in China.

Men moet niet gelooven dat de Chinezen, uit onbekendheid met de christelijke leer, de christenen vervolgen. Hun gezond verstand, de diepe geleerdheid der manderijnen, zekere beginselen van zedekunde, die in al de godsdiensten worden aangetroffen, dit alles maakt het hun gemakkelijk, de voortreffelijkheid der christelijke godsdienst te erkennen. Bij eene administratieve circulaire, zette de landvoogd Wan eens aan zijne onderhoorigen uiteen, dat er in de westelijke wereld eene leer bestaat, onderwezen door Jezus. Zeer uitvoerig gaf hij eene schets van de geschiedenis van Jezus, en haalde daarbij een artikel aan uit de onlangs uitgegeven Chinesche Encyclopedie, waaraan de beroemde Lin, naar men zegt, werkt. „Deze leer,” vervolgde Wan, „beweert dat zij de deugd aanmoedigt en de ondeugd beteugelt,” dit is ook altoos door de geletterden onderwezen. Het dogma dat leert dat de boozen na hunnen dood gestraft en de braven beloond zullen worden, zegt hetzelfde als Wee-San is; zij die voor mij goed zijn zullen goed wezen; zij die voor mij slecht zijn zullen slecht wezen.” Van den anderen kant laakte die landvoogd — alsof hij de juistheid wilde staven van Voltaire's beweren, dat de Chinezen Vrijgeesten zijn — zekere katholieke leerbegrippen en de wijze waarop Wan zijn oordeel velt, doet zien dat hij die leer naauwkeurig heeft bestudeerd. „Onderstel,” zegt hij, „dat de geloovigen in den Heer des hemels, dieven of ondeugende menschen zijn geweest; desniettemin zullen zij gelukkig zijn, terwijl de zulken, die niet zullen hebben geloofd, hoewel brave, verdienstelijke menschen, allen tot ongeluk gedoemd zullen zijn. Nooit is de goddelijke regel, volgens welke de deugd beloond en de ondeugd gestraft wordt, hierin afgeweken.” Vervolgens maakte Wan eene geheele onverwachte vergelijking tusschen Duitschland en Japan. „Het christelijke Duitschland,” betoogde hij, „is aan regeringloosheid ten prooi, zonder maatschappelijke en staatkundigen band; Japan daarentegen, het christendom vijandig, is na een bestaan van 2000 jaren nog magtig en sterk. Waarom heeft de Heer des hemels, indien zijne magt waar was, niet aan Duitschland het geluk geschonken? Waarom had hij het niet onthouden

aan Japan?" Deze bedenkingen bewijzen, dat de geletterde stand in China niet zonder onderzoek de leer en de uitoefening van het christendom verwerpt. Nogtans is de Chinesche regering, hetzij uit overtuiging, hetzij uit nooddwang tot de erkenning gekomen, van het groote beginsel van godsdienstverdraagzaamheid. Zij heeft het christendom als leer geduld, de christelijke eerdienst vergund; dit zijn twee kostbare overwinningen, gewaarborgd door een officieel traktaat, welks uitvoering Frankrijk met regt kan eischen. *Amsterdammer-krant* 1 April 1858.

Er is geen land ter wereld, waar de nationale klassieke werken zoo goedkoop zijn als in China. In den katalogus van eenen boekhandelaar te Canton, zijn de vier boeken van Confucius benevens den Commentaar, tegen eenen prijs, gelijkstaande met f 1.77 genoteerd. Woordenboeken, Encyclopediën, Statistische Beschrijvingen, Technologische Verhandelingen, Verzamelingen van Wetten, Wijsgeerige Werken, in een woord, alle boeken die het onderwijs vergemakkelijken, zijn in China buitengemeen verspreid, en de regering zelve ondersteunt deze uitgaven op alle wijzen. Zoo gelastte keizer Kien-Long in het jaar 1773 den druk van eene volkomene bibliotheek, die uit de geachtste werken van China moet bestaan, en die, volgens het decreet van dezen vorst, 160000 banden moet bevatten. Deze reuzenverzameling zal vier bibliotheken vormen en Sse-Koe of de „Vier Schatten" genoemd worden. De druk is nog niet voleindigd. Voor eenige jaren waren er reeds, volgens een officieel document, 78.627 deelen verschenen. Dit is buiten kijf eene der verwonderlijkste bibliographische scheppingen.

Kölnische Zeitung 1 April 1858.

DE BRIEVENBUS.

Antwoord op de Circulaire van het bestuur der Amsterdamsche Afdeeling van het Nederlandsche Bijbelgenootschap, onderteekend door Ds. Prins, Voorzitter, en N. W. Berlage, fungeerend Secretaris, dato Maart 1858, ter aansporing tot bijdrage aan het fonds van gezegd genootschap.

„Indien hier sprake kon wezen van eene nieuwe Bijbelcompilatie, ten einde onder het volk de ware, schoone en verhevene zedlessen te verspreiden, die hier en daar verstrooid in de Budhaistische, Perzische, Chinesche, Mozaïsche, Christelijke, Mahomedaansche, Posivistische en andere godsdienstboeken, zoowel als bij de oudere en nieuwere wijsgeeren gevonden worden, zoude de ondergeteekende hiertoe bijdragen, zooveel hem slechts mogelijk ware. Vraagt men echter de bijdrage, om oudergewoonte enkele dier kostbare parelen, bedolven in eenen poel van onzedelijkheden, onmogelijkheden en wedersprekingen, den volke als het boek bij uitnemendheid, den Bijbel, aan te bieden, dan gelieve u mij ten goede te houden, dat ik, in stede eene dergelijke propaganda te ondersteunen, hier en overal, openlijk en krachtig, tegen dezelve protesteer, als nadeelig voor de ontwikkeling van het zedekundige

grondbeginsel, en het verheven gevoel van het ware, het schoone en het goede.

Amsterdam, 2 April 1858.

R. C. MEIJER.

Ik zeg der redactie van den *Heraut* dank voor hare toezending van haar N°. 11 van dezen jaargang, waarin zij mijnen brief van renegatie heeft opgenomen. Ik kan niet anders dan hulde toebrengen aan de goeddelijke wijze, waarop zij van haren kant tegen mij, haren verklaarden tegenstander, wat het dogmatische harer rigting betreft, handelt. Ik moet haar echter opmerkzaam maken op het verschil van omstandigheden, waaronder de Heer Carlisle en ik onze brieven schreven. Hij toch die slechts als handelaar bekend staat, en wiens uitgaven toch wel niet als den zekeren standaard zijner persoonlijke *overtuiging* kunnen aangemerkt worden, gaat voor zich eene gunstige toekomst te gemoet, door zich voortaan bij de meerderheid aan te sluiten; ik echter, die openlijk mijne overtuiging in mijne woorden en mijne geschriften verkondig, ik heb wel niets anders te verwachten dan door iedere nieuwe manifestatie, mijnen handel meer te zien achteruitgaan. Vraagt het u zelve met de hand op het hart af, en wanneer gij mij onbevooroordeeld wilt beoordeelen, gelijk ik uit uwe laatste woorden durf te mogen opmaken, dan zult ge moeten bekennen: „Ja, waarlijk, daar moet overtuiging zijn.” Konde nu een personeel gevoelen iets voor of tegen de waarheid eener zaak bewijzen, dan gewis, zou het pendant, dat gij trekt, eerder *voor* dan *tegen* mijne rigting pleiten. Het doet mij leed, dat ge de onjuiste vertaling, die het Zondagsblad van mijnen brief heeft gegeven, hebt overgenomen, in plaats van de ware, gelijk die in de tweede aflevering van dit tijdschrift voorkomt. In het oorspronkelijke gebruikte ik de woorden „le surnaturalisme tout entier,” dit moge krachtig zijn, maar is niet mijn karakter onwaardig, gelijk „het bovennatuurlijke en al die ahang,” dat men mij in den mond legt. Het is niet voldoende den algemeenen zin, in een dergelijk stuk vooral dient men ook getrouw den geest over te brengen.

R. C. MEIJER.

Zij die het denkbeeld der Drieëenheid en de geloofstellingen daaruit voortvloeiende, zoowel als de stelling der erfzonde en het geloof aan de woordelijke opvatting van den Bijbel hebben verworpen, als beleedigend voor den oneidigen God en strijdig met de godsdienst, door den edelen wijze van Nazareth ingesteld, zonder echter daardoor tot het andere uiterste te zijn overgegaan en den schepper als één te hebben beschouwd met zijne schepping, zij allen worden beleefdelijk uitgenoodigd met ons de handen in een te slaan, en krachtig te arbeiden op het voorbeeld van Engeland en Amerika, spoedig eene Unitarische gemeente te stichten, opdat ook in Holland het waarachtige christendom eindelijk als een gevestigd kerkgenootschap kunne te voorschijn treden. Men wordt verzocht alle brieven, die op dit punt betrekking hebben, voorloopig te adresseren onder couvert van den uitgever dezes, aan

EENIGE DEÏSTEN, LEDEN DER VEREENIGING „DE DAGERAAD.”

M E N G E L I N G E N.

19. MAHOMET'S UITSTAPJE NAAR DEN HEMEL. De Arabische Mollahs twisten met elkander of de togt van Mahomet op AL BORAK werkelijk of in den droom heeft plaats gehad. Het gewone verhaal luidt dat de Borak hem naar den tempel van Jeruzalem voerde, werwaarts Gabriël hem vergezelde. Het woord Borak beteekent bliksem; doch de Arabieren zeggen dat het een beest was tusschen eenen ezel en eenen muil, met een menschelijk hoofd en het lijf van een paard. Voor dat zij te Jeruzalem kwamen, daalden zij op den Sinaï neder, waar de Arabieren tot op den huidigen dag den indruk van des Boraks poot, met even veel eerbied toonen, als door anderen het gat wordt getoond waarin het kruis heeft gestaan. Borak achterlatende aan den tempel (die sedert geruimen tijd verwoest was) vastgebonden, en na met de profeten op den Moriah gesproken te hebben, togen zij naar den eersten hemel, waar Adam hen ontving; dit is gewoonlijk een togtje van 500 jaren reizens van de aarde, en even ver is ook de tweede hemel boven den eersten verheven. In dezen ontvangt hen Noach; in den derden David en Salomo; in den vierden Henoch en Jozef. In dezen is, onder andere zaken, een engel met oogen die 70,000 dagreizen van elkander verwijderd staan, zijn naam is Azrael; hij houdt het register der menscheit. In den vijfden hemel komt Aaron hem te gemoet; hier heerscht eenige overeenkomst met de hel; want een engel heeft vlammen in plaats van oogen, een koperrood gelaat, schichten, ijzeren ketenen enz. voor de zondaars, voornamelijk voor hen die Mahomet niet als eenen profeet vereeren. In den zesden hemel vinden zij Mozes; hier is een engel half van sneeuw en half van vuur. In den zevenden hemel vindt hij Abraham en Christus, alsmede een engel met 70,000 hoofden, ieder met 70,000 aangezigten, ieder aangezigt met 70,000 monden, iedere mond met 70,000 tongen, en iedere tong met 70,000 talen, die alle den lof van God verkondigen. Aan het einde van dezen hemel is een lotusboom, en voorbij dezen mag niemand gaan dan Mahomet. Hier bleef dus de engel Gabriël achter en de profeet ging voort, door heirlegers van engelen, over zeeën van duisternis en licht, door 70,000 valleijen enz. tot den troon van God, waarvoor 70,000 engelen liggen. God roept hem voor zich en legt de hand op zijnen schouder, houdt een lang gesprek met hem, en zegt hem onder anderen, dat iedere Moslem vijfzig gebeden daags diende op te zeggen, doch dat zij tot vijf beperkt zullen worden; daarop keert Mahomet tot Gabriël aan den lotusboom terug. Zij keeren naar den tempel weder, van waar Borak hem naar Mekka terug voert.

20. GOD-EETERS. Den Hertog van Buckingham werd op zijn sterfbed gevraagd welken geestelijke hij wenschte te spreken. De eene sekte na de andere werd hem opgenoemd; maar hij weigerde ze allen; eindelijk noemde men hem eenen Katholijke: Neen, neen, zeide hij „zij eeten hunnen God op; kent ge echter eenen kerel die den duivel opeet, zendt mij dien dan.”

HET VERBOND DER VRIJE GEDACHTE.

DE NATUURWET.

DE ZEDEWET.

Antrekking. - Beweging. - Ontwikkeling.

IS

Liefde. - Licht. - Veredeling.

	Pag.
Rotterdam ontwaak!	65.
Officieel gedeelte van de Dageraad.	
Redevoering, gehouden 26	
April 1857.	67.
Vetten en Grondbeginselen.	74.

	Pag.
Maandelijksche Kronijk	76.
De Brievenbus	78.
Boekerij	79.
Mengelingen	80.

ROTTERDAM ONTWAAK!

Weest gegroet, o Geestverwanten van Maas en Rotte's boorden, roeders in het bond der menschheid, medearbeiders op het gebied der vrije gedachte, weest gegroet, gij allen, mannen van de toekomst, vrienden van mijn hart, wie gij ook moogt zijn. Vaak reeds rigtte ik het woord tot alle denkers in het algemeen, thans zij het aan u in het bijzonder gewijd, omdat gij talrijk zijt zoowel als ijverig, omdat ik van eene krachtige steun verwacht, omdat gij veel, zeer veel voor de ontwikkeling kunt doen, wanneer ge het slechts wilt. Denkt niet dat het waanijshheid of opgeblazenheid is, die mij aansporen een woord van opwekking tot u te spreken; denkt niet dat ik mijne nietigheid een oogenblik in het oog verlies, denkt niet dat ik vergeet dat ik welligt de minste onder de broederen ben in alles — behalve in de zucht den vooruitgang tot nut te zijn. In die zucht alleen wijk ik voor niemand uwer, en ook die zucht is het die mij thans het woord tot u doet rigten. Let dus niet, ik bid het u, op de ongeoefende hand, die de vonk tracht te ontsteken, die in uw midden den gloed der geestdrift moet ontsteken; maar komt van uwen kant mijner zwakke krachten te hulp, tracht ze niet op te nemen die vonk, tracht ze aan te blazen die vlam; want mijn doel is uw doel en uw doel is het mijne. Ge wilt vrijheid voor u allen, wie weerhoudt u, durft slechts vrij te zijn; vrijheid voor u allen, verzekert het hun. Ge wenscht verdraagzaamheid, in de plaats van vervolgzucht te zien gesteld, wel aan versterkt u, sluit u aan een, en het zal aan u staan het voorbeeld van verdraagzaamheid te geven. Ge wenscht de partijdigheid, de voorliefde, de eenzijdigheid, de afsluiting, in het kort, alle onregtvaardigheid opgeheven te zien, die wensch edel, die wensch is grootsch; doch wat helpt het te wenschen en een ijdelijk toeschouwer te blijven, ja zelf het slagtoffer te worden van de wraak, die men heeft leeren verachten? De tijd der afgetrokkenene bejegeling snelt ten einde, de eeuw der handeling nadert met rassche schreden. Wacht haar niet af, die eeuw, in yadzige rust, in dommende onverschilligheid, magteloos door uw gebrek aan eendragtelijke samenwerking, maar treedt haar te gemoet, de armen in broederlijke

keten gestrengeld, naauw aan elkander gesloten, gereed haar op u schouderen te torschen en haar te voeren, in stede door haar verplette te worden. Wat wijfelt gij, is niet uw aantal indrukwekkend, zijn niet uwe krachten frisch, is niet uw moed fier, zijn niet de omstandigheden gunstig, en vooral, is niet uw doel edel. Of zoudt gij schromen voor het geluk van uwe nakomelingen krachten en ijver veil te hebben, gij die aan uwe voorouders te danken hebt die vrijheid, waarvoor zij haren goed en bloed hebben op het spel gezet? Neen, gij die u met regt die vrijheid verheft, gij die zoo dubbel beseft welk erfgoed die voorzaten u hebben nagelaten, die thans vooral zoo innig de waarde uwer vrijheid gevoelt, nu van alle zijden de angstige noodkreten der van hunne vrijheid beroofden, zich met schorre stem eenen weg tot uw oor banen. Neen, gij zult niet blijven stilstaan op den weg der ontwikkeling, gij zult niet afgezonderd blijven nu de tijd der aaneensluiting is gekomen. Sonbere wolken pakken zich allerwege aan den horizont zamen, duister en duisterder wordt het verschieft. Doodsch, zwijgend als het graf is alomtegenwoordig om u heen. De atmosfeer drukt loodzwaar neder, onheilspellende bliken ontmoeten u, waar ge uwe oogen wendt. Wee, wee den ongelukkigen, dien het noodweer treft, wee hen, die niet in staat zijn geweest het af te weren, — de uitbarsting zal vreeselijk zijn. Waak op dat Rotterdam, sluit u aan een, schaar u aan onze zijde, knoopt met ons den band steeds breder en verder, opdat — wanneer de ure des gevaars zij gekomen, wanneer in verblinde woede, de broeder nogmaals het bloed des broeders vergiet, wanneer dood en verwoesting alomtegenwoordig hun zetel hebben opgeslagen, en het redelooze met ontzetting de graven welen van het redelijke aanschouwt, die enkele oasen te midden van de woestijn, die vruchtbare plekken, met vrijheid gezegend, kalm, rustig en tevreden mogen zijn, door de digte keten, der naauw aaneengesloten mannen van den vooruitgang, vrienden van liefde en van licht, aan een ondoordringbare ringmuur beschermd. Alles immers roept het u toe, alles ademt aaneensluiting, blijft gij dan niet achterwege. Zijn er bezwaren, tracht ze uit den weg te ruimen, hebt ge mijne hulp noodig, ik ben bereid ze u te verleen. Spreekt slechts, zegt mij waarin ik u van dienst kan zijn. Wilt ge eene voorloopige vergadering beleggen, en ieder is huiverig de leiding voor die eerste maal op zich te nemen, welnu ik wil het doen, het kan van mij uitgaan, mislukt het, dan kunt ge het ten minste niet u zelven wijten, gelukt het, dan kunt gij terstond overgaan tot stemming voor een effectief bestuur, en ik draag mij u presidium over. Wilt slechts, ik zeide het u de vorige maand reeds, wilt slechts en ge kunt. Doet mij voorloopig slechts uw verlangen kennen, of wel vormt als centraalpunt een kleinen kring, die zelf zich met de oproeping tot en de leiding van eene Vergadering belast, in alle gevallen wat wij hier gedaan hebben kunt ook gij te uwent doen, werkt slechts handelt en wat ge wenscht, zal werkelijkheid worden, wat ge als onmogelijkheid beschouwdet, zult ge zien gebeuren. — Nogmaals roep ik het u toe, ja, wanneer er geen waardiger mijne plaats vervult, zal ik nog menigmaal u toeroepen: „De tijd der werkelijkheid nadert met rasschreden. Het oogenblik van handelen is daar. — Rotterdam ontwaak!!

Officiëel Gedeelte van de Vereeniging »de Dageraad”.

Gedurende het Zomersaizoen zullen de Vergaderingen van de Vereeniging »de Dageraad” gehouden worden des Zondags om de veertien dagen, in het gewone lokaal *Casino*, hoek Zwanenburgerstraat en Amstel. Opening der Vergadering ten 10¹/₂ uur precies. De eerstvolgende Vergaderingen zullen plaats hebben: 16 Mei, 30 Mei, 13 Junij enz.

Ter voldoening aan het verzoek van sommige Geestverwanten, die de namen der hoofdbestuurders wenschten te kennen, om zich des benoodigd tot hen te kunnen wenden, deelen wij ze bij dezen mede:

R. C. MEIJER, *President*.

A. VERBEEK, *Secretaris*.

H. J. BERLIN, *Penningmeester*.

R E D E V O E R I N G,

gehouden 26 April 1857.

Waarde Geestverwanten!

Wanneer het scheppend genie van den kunstenaar iets schoonsch, iets grootsch heeft voortgebracht, hoe wel is het hem dan, hoe streelend voor zijne kunstliefde, wanneer hij ervaren mag dat zijn talent wordt erkend en gewaardeerd. De toondichter, wien 't gelukt is eene heerlijke zielroerende melodie te componeren, hoe moet hij te moede zijn, wanneer deze akelig misvormd en verwrongen uit de door den drank schier gewonden keelen eener tierende volkshoop wordt voortgebracht? Zou hij dan niet wegkrimpen van spijt en ergernis en in weemoed uitroepen: is dat het loon voor mijn werk? En.... zoo menigwerf zien wij dit plaats grijpen, want de menigte oordeelt meestal valsch en ondank is vaak s werelds loon. Ware 't mogelijk gij wijsgeer van Nazareth, ware 't mogelijk dat gij thans de vruchten van uw werk kondt gadeslaan, ach hoe zoudt gij u bedroeven, wanneer gij zaagt en hoordet hoe verminkt uwe woorden en de schoone bedoelingen daarvan zijn geworden. Hoe zou weemoed uwe ziele vervullen, als gij reeds 't kind gedachteloos de schoone woorden hoordet uitspreken en radbraken, welke gij uwen tijdgenooten toespraakt. Maar hoe zoude het rood van heilige verontwaardiging uw aangezicht bedekken, als gij hoordet hoe eene drieste prieserschaar, die zich uwe volgelingen durft noemen, met schendige handlen waren zin uwer woorden verwingt en verminkt, en daaraan eene nitlegging van *hun* fabrykaat geeft. Was uwe taal dan zoo onverstaanbaar, zoo ondubbelzinnig?

Helaas, wij bezitten niet wat regstreeks uit uwen mond kwam, maar moeten die kostbare parelen terug vinden te midden van ingelaschte, verdraaide en verminkte plaatsen, voorkomende in den bijbel, het afgodsbeeld, den Baäl der orthodoxie.

Onder de schoone, verhevene gedachten van den wijze van Nazareth,

mag voorzeker zijne bergrede worden genoemd, welke wij in het evangelie van Mattheüs, hoofdstuk 5 en vervolgens vinden. Wie uwer ken daarvan niet dat gebed, een voorschrift, waarnaar Jezus wilde dat de gebeden zouden ingerigt worden. Wij verplaatsen ons daarbij in den tijd, waarin Jezus leefde, en dan zal bewondering ons voor den grooten wijsgeer vervullen, want eenvoudigheid, beknoptheid en reine menschlievende gedachten ademen dit gebed: „het zoogenaamde Onze Vader, bij de Protestanten „het allervolmaaktste gebed” genaamd. Vraagt men echter of dit gebed wordt verstaan en begrepen en zuiver toegepast? (neen, hoe gedachteloos spreken velen die woorden bij wijze van bidden na. Hoordet gij nimmer in de kerken der Protestanten hoe misvormde vele leeraren dit gebed hunnen toehoorders teruggavan, wanneer zij er spottenderwijze gezegd, een thema met variatiën van maakten; hoe menigmaal kwam, na het einde der preek, dit gebed niet voor den dag als dominé wat al te lang had gepraëkt en dit tot tijdwinning als slotgebed koos. Wel straalde dan een glans van tevredenheid op 't gelaat van vele toehoorders, die zich over 't einde der vaak zoo vervelende godsdienstoefening verheugden.

Maar genoeg hiervan, wij zoeken naar waarheid, dus ook naar harmonie, wij trachten de ware bedoeling te vatten van Jezus woorden. 't is daarom dat ik, thans ten tweedenmale voor u optredende, tot motto koos, den aanhef van 't gebed, vervat in 't evangelie van Matth. Hoofdst. 6: 9—13.

„Onze Vader, die in de hemelen zijt.”

Woorden, vol van beteekenis, rijk aan schoone en heerlijke gedachten, doch al te zeer verkeerd begrepen, uitgelegd en toegepast. Zoowel van 't begrip *Vader*, waarmede Jezus het Oppervezen aansprak, als van het woord hemelen, koesterde men steeds en nog valsche en overdrevene denkbelden, en niet gemakkelijk was de taak van menig een, om de daaromtrent bestaande vooroordeelen te doen vervangen door zuiverder, meer met de waarheid overeenkomende denkbelden.

Zeker schilder versierde de wanden eener kerk met tafereelen uit den bijbel.

Een vreemdeling bestijgt de stellaadje, waarop gene stond en slaat zijn werk in stilte gade. De kunstenaar, geheel verdiept in zijn werk, wil 't geheel daarvan nogmaals overzien, en doet te dien einde eenige schreden achterwaarts, er niet aan denkende, dat de stellaadje zeer smal en eene vervaarlijke diepte daaronder was; nog ééne enkele schrede en de kunstenaar ware verpletterd. De vreemdeling bemerkt het gevaar, waarin deze zich bevindt, en den schilder van een' wissen dood wilende redden, grijpt hij snel een penseel met verw en bestrijkt daarmede de fraaiste figuren. Onmiddellijk staat de kunstenaar stil, en zie dende van toorn grijpt hij zijn' dolk en snelt op den vreemdeling toe, die hem bedaard afwacht, zich gelukkig achtende den schilder van eenen wissen en verschrikkelijken dood gered te hebben. En even als deze kunstenaar schildert de menigte de goddelijke zaken wel is waar met fraaije kleuren af, doch de voorstelling is valsch, en verdiept in de beschouwing van haar eigen werk, bemerkt zij niet dat zij haar verder tegemoet snelt. En hij, verdient hij verwijtingen, die de schilderij

durft uitwisschen, om den maker daarven te redden, ten koste van den toorn en haat, waarmede zijne weldaad wordt vergolden?

„Onze Vader, die in de hemelen zijt!” Verklaart ons deze veelbetekenende woorden, Protestant of Muzelman, Roomsche-Catholiek of Jood, verklaart ons, wat moeten wij verstaan door de hemelen, wie is onze Vader? Zoekt vrij bij hen, doch vinden zult gij niets dan tegen de borst stuitende fantastische, afgodische begrippen. Slaat gij echter een’ blik in den alleen waren bijbel, de natuur en gij zult een voldoende antwoord ontvangen. Reeds van de vroegste tijden af schilderden de menschen den hemel met fabelachtige kleuren. Door den schijn bedrogen, beschouwden zij de aarde als eene onbewegelijke vlakte en den hemel als een uitgestrekt gewelf, waarin zich wolken, zon, maan en sterren bewogen. Boven dit gewelf stelde men zich eene groote uitgestrektheid, een prachtig paleis voor, waar God op een’ schitterenden troon zetelde, omringd van licht en tallooze engelenkoren, die eeuwigdurend lofliederen zongen (een inderdard zeer vermoeijend en keel uitdroogend postje). Dáár, zeide men, daar is de verblijfplaats der regtvaardigen, die in ’t aanschouwen van Gods heerlijkheid het volmaaktste geluk genieten. Men stelde zich directe gemeenschap tusschen hemel en aarde voor, meende dat de hemel kon geopend worden, en engelen uit die gelukzalige gewesten nederdaalden, om hier op aarde de gezanten en boden Gods te zijn; ja men ging zelfs zoo ver, te verzekeren, dat menschen van buitengewone godsvrucht lichamelijk vóór hunnen dood ten hemel konden opgenomen worden.

Voor al de Israëlitischen (adres Oude Testament) stelden zich de wereld aldus voor; doch de Christenen namen later ook die denkbeelden aan (adres de fantastische Openbaring van Johannes, die bonte onzin) en de middeleeuwen voegden nog nieuwe kleuren aan de oude schilderijen toe, naarmate ’t menschedom meer in de strikken van ’t bijgeloof verward geraakte. En is onze tijd geheel vrij van de valsche voorstellingen des hemels? O neen, ’t zij verre; al daagt ’t schemerlicht van een’ nieuwen dag, nogtans vinden wij tallooze dwalingen en vooroordeelen omtrent deze verhevene, doch eenvoudige gedachte. De zinnelijkheid van den mensch en de daaruit voortvloeiende zucht alles zinnelijk te verklaren, deze houden de zuivere denkbeelden tegen. Men kan zich nog niet losscheuren van die fabelen aan ’t heidendom ontleend, welke wij in elke godsdienst terug vinden. En waar is de weg dan, dien wij moeten volgen ter opsporing en verkrijging van meer gelouterde begrippen? De natuur, ziedaar de teeder zorgende moeder voor haar kroost, ziedaar de onbedriegelijke leidsvrouw, aan wier hand gaande, twijfel voor zekerheid, onwetendheid voor kennis, haat voor liefde zullen en moeten wijken.

Dank zij u, groote mannen, die den weg baandet om ’t menschedom in ’t boek der natuur te doen lezen. Groote Galileus, was ook snoode ondank ’t loon voor uw streven, toen gij den menschen de hemelen openbaardet en de kaartenhuizen van ’t bijgeloof en ’t vooroordeelen deedt in een storten, toch bleef uw werk niet vruchteloos en heeft ’t nageslacht die vruchten geplukt. En ’t voetspoor dier voorgangers drukende, wat zegt ons dan ’t opengeslagen boek der natuur omtrent de

hemelen? Ja, wij weten heden ten dage dat de aarde, welke men vóór Columbus tijd zoo groot waande, als 't middenpunt der schepping en het voornaamste gedeelte daarvan beschouwde, in vergelijking met het heelal slechts een onbeduidend stipje is, 't welk in de onmetelijke ruimte zweeft en met een onnoemelijk getal andere bollen en planeten om de zon draait, met eene snelheid van 110.000 h. mijlen in het uur. Wij weten, wanneer wij bij een helderen nacht den blik naar boven slaan, dat die ontelbare sterren, welke op verbazende afstanden de eene van de andere verwijderd zijn, niet doelloos en als bij toeval in de onmetelijke ruimte zijn geplaatst, maar dat elke op zich zelve eene wereld uitmaakt, waarvan verreweg de meeste veel grooter zijn dan de bol dien wij bewonen. En dat verbazend aantal hemelligchamen is niet 't eenige in 't heelal, neen, daar boven en daar beneden bewegen zich weder op onmetelijke afstanden millioenen andere hemelligchamen, en alle te zamen vormen één geheel, door eene kracht bestuurd; elke wereld volgt de voor haar bepaalde baan in eene onafgebrokene zuivere harmonie. O welk eene gedachte! nimmer zal de aardbewoner deze kunnen te zamen vatten. En kunnen wij nog anders dan vast overtuigd zijn dat al die werelden bewoond zijn door wezens, evenzeer zich zelven bewust als wij, aardbewoners, ja dat er zijn die op veel hooger trap van volmaking en ontwikkeling staan dan wij? De orthodox, wiens begrippen het onmiddelijk uitvloeijsel zijn van domme trotschheid, hij alleen is in den waan dat al die werelden slechts voor ons zijn geformeerd, want hij kan en wil niet begrijpen, niet aankleven wat met natuur en rede overeenstemt.

„Onze Vader, die in de hemelen zijt.”

Ja, wijze van Nazareth, ook gij hadt een' diepen blik in de natuur geslagen, ook gij wist het en spraakt luide: in het huis mijns Vaders ('t heelal) zijn vele woningen (hemelligchamen). Gij leerdet den menschen bidden en de heerlijke woorden van uw schoon modelgebed geven zoo juist te kennen wat bidden is en hoe de mensch bidden moet. Zie, daartoe wildet gij dat de mensch zich eerst een begrip vormen zoude van 't heelal, de hemelen en tevens wie de Vader daarvan is.

De hemelen zijn open voor de menschen; de menschen zelven zijn in de hemelen. Onze planeet schijnt ons van eene andere gezien evenzeer eene ster, door milioenen andere omringd en schoon zeide een sterrekundige, tijdgenoot van Galileus: „In de hemelen bewegen wij ons en zijn wij met al de voorwerpen dezer aarde.” En gaan wij deze woorden eens oplettend na en rigten zich onze denkbeelden dien overeenkomstig, hoe helder en klaar worden ons dan de woorden: „Onze Vader, die in de hemelen zijt!” Weg dan met dat beklagenswaardig denkbeeld aan eenen menschelijken God, zittende op een' troon verre van ons, binnen eene begrensde ruimte, een' God, die afgezanten noodig heeft om de gemeenschap met ons bolletje te onderhouden, een God, die zijn vangezicht ons verbergt, zoo lang ons aardsche leven duurt! Weg met die dwaling, dat vooroordeel, die hoofdoorzaak van de zoo treurige afwijkingen en overdrijvingen in meest elke godsdienst. Neen, God is niet verre van ons, hij is overal, maar onstoffelijk zijnde, ook onzichtbaar of onwaarneembaar voor onze zinnelijke werktuigen. Zijn adem, zijn

geest doordringt al 't geschapene evenzeer als de onmetelijke ruimte. Hij behoeft niet op de aarde neder te dalen, want sedert hare wording was hij ook op aarde. Zegt Paulus ten onregte: „in God leven wij, bewegen wij ons en zijn wij?” Hier op aarde dan zijn wij in de hemelen, in de woning van den Eeuwige. Met 't oog onzer ziel zien wij God, want ook ons hart is zijn tempel. Christus zeide: „Welgelukzalig zijn de reinen van harte, want zij zullen God zien.” O zuivere, verdele de mensch dan zijn hart en hij zal God zien met 't oog des geestes, hij zal zijne nabijheid gevoelen, en Gods gedachten zullen de zijne zijn.

Langen tijd hebben de menschen getracht een' naam te vinden, waarvoor 't begrip van den oorsprong aller dingen juist werd uitgedrukt. Zij hebben daarvoor gebezigd, Schepper, Eeuwige, Oneindige, Almagtige, Heer enz. Deze benamingen echter duiden slechts Gods grootheid en majesteit aan; zij boezemen ons eerbied en vrees in en vinden geen' weêrklank in 't hart. De groote wijze van Nazareth van God spreken de, geeft hem een' naam die ons treft, ons roert, den naam van Vader.

„Onze Vader die in de hemelen zijt.”

Dit schoone woord „Vader” ontsluit ons de diepten van het weten der godheid oneindig beter dan de wijdloopigste en statigste bewoordingen en titels. De naam van „Vader” geeft de scheppende Almagt, de majesteit, de verhevenheid van God boven al 't geschapene te kennen, maar tevens meer dan eenige andere naam, zijne goedertierenheid, zijne *liefde*.

Dat was de bedoeling van Jezus, die 't eerst God een' God der liefde noemde. Men ga slechts zijne schoone gelijkenissen en parabelen na, vooral zal men bij een onbevangen oordeel en helderen blik dit denkbeeld in Jezus woorden terugvinden.

Wel is waar vinden wij bij sommige volkeren vóór Christus evenzeer de benaming van Vader voor God, doch men hechtte daaraan geheel andere denkbeelden, en elk volk beschouwde een God dien het vereerde, als de zijne bij uitsluiting.

Zoo vinden wij dit ook bij de Israëlitën, die zich 't uitverkoren volk noemden en daarom ook in 't ongerijmde denkbeeld verkeerden, dat zij den God voor zich alleen bezaten. En veilig durven wij zelfs in onzen tijd blikken, nog heerscht dit wanbegrip bij velen, die, ofschoon aan een' anderen God geloovende, zich nogtans uitverkoren wanen. Wie twerfde niet de hoogdravende tafereelen, van sommige Schrijvers en Dichters, uit de geschiedenis der Nederlanden; ik noem u b. v. een' Helmers, die stout maar bekrompen zingt van „den God van Neêrland,” die in zijne opgesmukte overdreven zangen 't denkbeeld zoo duidelijk laat doorstralen, dat Neêrland in 't bijzonder onder Gods hoede stond.

Vinden wij in de historiebladen niet overal dergelijke denkbeelden? Voerden de Saksers in den bloedigen strijd tegen Karel den Groote hunnen God niet mede ten strijde, en waren zij niet geheel ontmoedigd toen hun die werd ontnomen. Bragten de Israëlitën, die zich niet van de heidensche begrippen konden losrukken, geene offeranden aan hun-

nen God, eer zij ten strijde togen? Voerden de Romeinen, na bijna de geheele oude wereld veroverd te hebben, de beschermgoden der onderworpen steden en volkeren niet naar Rome, zoodat men in Jezus tijd omtrent 33000 afgodsbeelden konde tellen?

Maar Jezus openbaarde 't menschdom wie God is en deelde den waren naam mede, hem noemende „Onze Vader,” d. i. Vader van allen, zonder uitzondering. En hoeveel leerrijks, hoeveel schoons ligt in dat enkele woord Vader! Wie zou nog wanen meer dan zijne natuurgenooten het regt te hebben, God zijn Vader te noemen? Neen, God is niet de Vader van dezen meer dan van genen, noch van de eene natie, kerk of secte meer dan die van de andere, niet enkel de God der christenen. God is aller Vader, hij waakt over Catholijken, Protestanten, Grieken, Joden, Mahomedanen, Heidenen.

Zoo dacht ook Jezus toen hij sprak: niet een iegelijk die daar zegt Heere, Heere, zal ingaan in 't koninkrijk der hemelen, maar die daan doet den wil des Vaders die in de hemelen is.

Met andere woorden: „het baat u niet o mensch, dat gij God aanroept, maar dan, wanneer gij Zijnen wil volbrengt, d. i. uwe handelingen in zuivere harmonie met de Natuur doet zijn, eerst dan zult gij zalig worden, d. i. zult gij der volmaking meer en meer nabij komen.

Zal men echter hiertegen aanvoeren, dat er een groot verschil bestaat tusschen den Christen, die den waren God en den Mahomedaan, die Allah aanbidt, of den Perzer, die Ormusd aanroept, dan berust deze tegenwerping op een valsch begrip van God, die geene grenzen heeft. Evenzeer als hij zich in de Natuur voor ons openbaart, evenzeer doet hij dit den Nijlbewoners, den Hottentotten of Negers. Ook in hunne harten heeft hij 't bewustzijn gelegd, ook deze gevoelen dat er een God is en elk volk geeft hem een' naam. Allah, Ormusd, Brahma, Jupiter, al deze benamingen geven 't bewijs, dat de verschillende volkeren, welke deze als hunnen God vereerden en nog vereeren, de meer of minder volkomen vormen zijn waarin zij zich den eenigen waren God voorstelden. Wil men echter 't godsbegrip bij hen wegcijferen, dan zou geen enkel sterveling dit bezitten. Naarmate beschaving en ontwikkeling bij een volk hooger trap hebben bereikt, naar die mate is het godsbegrip meer gelouterd.

Doch niemand kent God volkomen. Sedert de wording der wereld is er nooit iemand geweest, hoe uitgebreid zijne kennis en zijn verstand ook waren, die de gansche diepte wist te peilen van het wezen der godheid. Neen, de grootste geleerde zelfs boog het hoofd voor de onbegrijpelijke grootheid van 't Opperwezen. Wij kunnen naauwelijks eenige lettergrepen van zijn' waren naam stamelen. En wie zou zich over die magteloosheid van den mensch verwonderen?

Het wurmpje 't welk zich vasthecht aan een zandkorrel, door de baren der zee heen en weer geworpen, kan dat de geheimen van den Oceaan verklaren? Vermag dat de uitgestrektheid en de wonderen van den Oceaan te meten en op te sommen? Zoo is het met den mensch in vergelijking van de godheid. En wanneer dat wurmpje, 't welk slechts dat luttel stipje van de zee ziet, 't welk binnen zijn engen blik valt, ons kwam vertellen dat het alleen de baren dronk en dat geen ander

schepsel daarin woont, zoo zouden wij dat nietig en opgeblazen schepseltje de tallooze zeebewoners aantoonen, van af het geringste schelpdiertje, tot aan den kolossalen walvisch. Hoe verbaasd en hoe beschaamd zou dan het wurmpje zijn! Evenzoo verbaasd zou de mensch zijn, bij wien 't vooroordeel heerscht, dat hij en de zijnen alleen God kennen en alleen zich aan de bron des levens en des heils laven, welke onophoudelijk uit den schoot des Eeuwigen voortvliet, — wanneer hem eensklaps de blinddoek van de oogen viel en hij alle schepselen van 't heelal aanschouwde, die allen door de eindelooze liefde van God worden omstrengeld, want Hij is immers „onze Vader”, Vader van allen.

O gij, wiens heiligschennende mond het waagt anderen te verdoemen, Orthodox, Catholijk of wie ook, durft gij u dan nog christenen, d. i. navolgers van de leer, door Jezus gepredikt, noemen? O, gaat weg liefdeloozen en leert de woorden van dien grooten man verstaan, die ook sprak: „van oost en west zullen er komen die het koninkrijk der hemelen beërven, terwijl de kinderen daarvan zelven zullen uitgeworpen worden.” Zijne leer was niet voor enkelen, maar voor allen, en hoe talloos velen zijn er onder zijne zoogenaamde navolgers, die beschaamd zouden staan als zij 't vernamen, dat zij van den God, door Christus geopenbaard, oneindig minder begrip, minder verhevene gedachten hebben dan een Plato van Jupiter of een Hindoe van Brahma.

Men lastert God, door hem te beperken tot de enge ruimten onzer kerken en *landen*, waar ons geloof heerscht; men bespot zijne liefde, wanneer men zich die alleen toerekent, ja 't is heiligschennis van het verheven gebed van Jezus en de woorden waarmede het begint: „Onze Vader,” als men waant dat niet alle schepselen even als wij het regt hebben zich te verblijden, kinderen Gods te zijn. Wie en wat zijn wij? Kleine leden in 't groote ligchaam van 't menschelijk geslacht, maar nog veel kleiner in het geheelal, slechts stofjes in de onmetelijke schepping, onzichtbare druppelen in den verbazenden Oceaan van alle schepselen. O, de dwaze behoeft slechts dit denkbeeld te bevatten, dat in 't onmetelijk heelal ontelbare schepselen leven, welke even als hij, God hunnen Vader noemen, in hem hunne hoop, hun vertrouwen stellen, zijne liefde evenzeer ondervinden, ja hun hoogmoed zal gefnuikt zijn, zij zullen zich niet meer als de eenig uitverkorenen beschouwen, maar zich nederig naast hunne medeschepselen plaatsen. In plaats van hun gebed te houden voor 't eenige, dat weerklink bij God vindt, zullen zij het beschouwen als een zwakke klank in het eenparig gebed, 't welk opwaarts stijgt uit aller schepselen mond, om zich tot den Vader van al wat leeft en ademt te verheffen.

Elken morgen biedt ons de gansche schepping dit verheven schouwspel. Ook de onbezielde voorwerpen voegen hunne stem bij die der levende wezens en zingen den Vader aller dingen eindelooze lofzangen. De opgaande zon, de flonkerende sterren, zij alle verkondigen Gods luister. De insekten, welke zich aan de daauwdruppelen laven, de vogelen, welke 't luchtruim doorklieven, de wilde, die voor zijn afgodsbeeld nederknielt, de christen, die hem in geest en waarheid aanbidt, ja waarheen onze blikken zich wenden, 't is alles een eenparig lofgezang, 't welk zich tot God verheft en hem begroet met de woorden: „Onze Vader.”

Ook ons is 't vergund onze stemmen te vereenigen met den juichtoon aller schepselen, o late dan deze verhevene bede een blijvenden indruk achter. Wij allen hebben eenen Vader, wij zijn dus door een schoonen broederband vereenigd, en als broeders moeten en willen wij onze natuurgenooten beschouwen.

Weg dan met al wat haat, partijchap of sektegeest heet, wij kennen geene Protestanten, Roomschen, Joden, Mahomedanen of Heidenen meer, zij allen zijn menschen, zijn onze broeders, zij allen hebben 't regt te bidden: „Onze Vader, die in de hemelen zijt.”

Komt, laat ons in dien geest moedig de eenmaal begonnen taak voortzetten, beschouwen wij de tegenkating, welke van tijd tot tijd zichtbaar en merkbaar wordt, niet als 't uitvloeisel van velen, maar meer als ontspruitende uit enkeler hartstogten. De geestelijkheid vooral verzet zich tegen ons pogen, uit geene edele beginselen, maar alleen uit dweepzucht en vrees. Ja, men vreest ons, en die vrees zal weldra tot hevige angst overslaan voor hen, die nog de oude versletene, onhoudbare denkbeelden met geweld willen vasthouden. Maar ook dan, als wij geheel overwonnen zullen hebben, wanneer zij, die ons vijandig zijn, onze zege zullen moeten erkennen, dan reiken wij hun de broederhand, want immers ook zij kunnen met ons en met het geheelal uitroepen:

„Onze Vader, die in de hemelen zijt!”

Ik heb gezegd.

A. G. R.

WETTEN EN GRONDBEGINSELEN.

II.

GRONDBEGINSELEN VAN DE PHILADELPHIASCHE VRIJDENKERS.

Wij bieden de volgende artikelen aan als den grondslag voor een stellig stelsel van vereeniging voor uitgang en zedekunde.

Artikel I. De naam van deze instelling zal zijn: „De vereeniging der ongeloofigen van de Vereenigde Staten.” (Door ongeloofigheid verstaan wij de wijsbegeerte volgens de natuur, in tegenstelling van de wijsbegeerte volgens de godgeleerdheid).

Art. II. Iedere man en iedere vrouw, die lid wordt van deze vereeniging, behoudt zijne en hare intellectuele vrijheid en onafhankelijkheid.

Art. III. Genoemde personen treden bij dezen plegtig in een hecht verbond van vriendschap met elkander, tot hunne onderlinge verdediging, de verzekering hunner vrijheden en hun wederkeerig en algemeen welzijn, zich verbindende elkander bij te staan tegen alle onregtvaardigheid, die hun aangedaan wordt, of aanvallen, die tegen hen of iemand hunner ondernomen worden, wegens hunne grondbeginselen of eenig onregtvaardig voorwendsel, welk ook.

Art. IV. Ten einde des te beter onderlinge vriendschap en medewerking onder onze leden te verzekeren, nemen wij de goede werken aan

als den zedelijken grondslag tot vereeniging, bij voorkeur boven alle bespiegelende begrippen; wij vorderen van ieder lid een rein geweten te bewaren, voor zijne gezondheid zorg te dragen, voor zoover de wetenschap de middelen daartoe aan de hand geeft, de betrekkingen, waarin hij staat tegenover het huisgezin, de maatschappij en het vaderland, naar zijn beste vermogen te vervullen, en te trachten zijne sfeer van zedekunde en geluk uit te breiden.

Art. V. De sfeer van onze studie zal zijn de Orde der Natuur, met het oog op de kennis van hare wetten, voor ons zelfbestuur, aan de beminnaars van onvruchtbare studiën de onmogelijke taak overlatende haren oorsprong of haar wezen op te sporen.

Art. VI. „Het daadwerkelijk nut van deze studiën zal zijn de ontdekking, dat de wetenschap de voorzienigheid des menschen is.” In de woorden van Comte: „Eene kennis van het verschijnsel leidt tot voorziening, en voorziening tot handeling.” Of, in onze gewone wijze van spreken: „Wanneer wij weten wat er, onder zekere omstandigheden, gebeuren zal, dan kan men er zich tegen wapenen.” Wij verwerpen alle pogingen de orde in de natuur te willen omkeeren door gebeden en aanroepingen. De aarde zal in haren kringloop voortrollen, de hoofdstoffen zullen met betrekking tot onze gevoelens hunne eindelooze worsteling, maar inderdaad de ware overeenstemming ten toon spreiden en de mensch zal lijden door zijne achteloosheid of onwetendheid, wanneer hij bidt of zwijgen blijft.

Art. VII. „De theorie van onze zedekunde is, dat er zedelijke waarborgen, in de menschelijke natuur, nuttigheid en verstand bestaan.” Wij verwerpen de oude bijgeloovigheid tot een toekomstig leven te wachten op de straf van onze tegenwoordige zonden. De ondervinding leert dat de vrees voor de toekomst zonder uitwerking blijft, juist daar waar de werking gevorderd was, en invloed uitoefent, waar deze niet gevorderd wordt. Een onwetend of boos mensch wordt door zijne hartstogten voortgezweept, zonder zich om eene toekomstige afrekening te bekommeren, verwachtende door eenen Zaligmaker gered te worden, of dat hem zijne zonden door eene gedeeltelijke godheid zullen kwijtgescholden worden, terwijl menige reine en beminnelijke geest zich aan boetedoening en verootmoediging onderwerpt, in de hoop eene schuilplaats te erlangen voor denkbeeldige gevaren en kunstmatige verschrikkingen van het geweten. Wanneer de opgewekte eigenliefde, de banden der tegenegenheid, de snoeren der menschenliefde en de regtbank van het oordeel der wereld en der wet niet bij magte zijn eene misdadige zelfzucht te breidelen, dan zullen wij ons te vergeefs verlaten op de vreeze voor een toekomstig oordeel, dat nog tijdig kan afgekeerd worden door een verzoeningswerk.

Art. VIII. Het groote doel, dat wij beoogen, is de veredeling van onzen geest door ware kennis, opdat wij ons eigen bestaan en die, welke ons omringen, in overeenstemming brengen met de natuur en hare wetten. Wij zullen te vergeefs geluk verwachten, wanneer wij eenige wet van ons bestaan verkrachten. De mensch is in den hoogsten graad maatschappelijk; slechts in de zamenleving met anderen kan eene deugd mogelijk worden. In vereeniging dus met anderen is het, dat zijn geest

zich zal ontwikkelen, zijne genegenheden opgewekt, zijne nuttigheid bevorderd, zijne tevredenheid verhoogd zullen worden.

Art. IX. Ter oorzake van de zoo vaak herhaalde lastering, dat de ongeloofigen slechts hunne hartstogten den teugel wenschen te vieren, verklaren wij, dat wij onze grondbeginselen en onze handelingen boven die in den bijbel verheffen. Wij bevinden, dat de wet der geboorte in alle landen, waar overzichten hiervan gehouden worden, staat als 105 mannelijke tegen 100 vrouwelijke; en dat na verloop van twintig jaar er slechts 95 mannen tegen 100 vrouwen zijn, ten gevolge van het ongelijke getal sterfgevallen in beide kunnen. Wij nemen dien ten gevolge de les der Natuur aan, dat één man de echtgenoot moet wezen van ééne vrouw; en dat de vereeniging vrijwillig, duurzaam en op wederkeerige achting gegrond moet zijn.

Deze grondbeginselen zijn, volgens ons nederige gevoelen, zoodanig als ieder burgerlijk ligchaam kan aannemen en naleven, als grondartikelen voor hunne toetreding. Wij verwachten niet geringe verschillen te kunnen vermijden; integendeel wij voorzien er in, in ons tweede artikel, door de geestelijke onafhankelijkheid te verzekeren.

Het doel, dat wij met deze vereeniging beoogen, is ons te ontdoen van dien vijandigen geest, die geen regt erkent afgescheiden van magt. Door vereeniging en in de opene en ronde — doch gemoedelijke en minzame — uiting van onze gevoelens, verwachten wij daartoe te geraken, zoowel als door de kracht der waarheid, en de reinheid van onzen levenswandel, de onberispelijkheid onzer beweegredenen, de menschlievendheid onzer handelingen en de vervulling van onze maatschappelijke betrekkingen. In de vereeniging zullen de werkzame geesten ondersteund worden door het aantal dergene, wier lijdelijke deelneming hen in hunne werking schragen; en zij, wier zwijgen den vijanden der waarheid niet de minste ongerustheid veroorzaakt, wanneer zij van hunne partij afgezonderd staan, zullen hoofd voor hoofd een welsprekende getuige worden, wanneer zij zich bij de overigen aangesloten zullen hebben.

Laat onze wachtwoorden dan zijn: „Vereeniging en Organisatie.” Afgescheiden, zijn wij slechts anorganische elementen. Vereenigd, zullen wij een levend ligchaam zijn met eene kringbeweging van goede werken van het middelpunt naar den omtrek, en weder terug naar het hart, en met hersenen en zenuwen, die de overeenstemming van handeling in de geheele levende machine verzekert.

Overgenomen uit een Verslag door de Vereeniging van Ongeloofigen te Philadelphia uitgegeven.

MAANDELIJKSCH KRONIJK.

Ik wil voor heden mijne maandelijksche kronijk weder eens aanvangen met een enkel woord te spreken over datgene, wat mij het naast aan het hart ligt, onze vereeniging „de Dageraad,” en ik acht mij gelukkig u te kunnen mededeelen, dat zij krachtig en moedig voortgaat op den

eenmaal door haar ingeslagen weg. Wel wordt zij van alle kanten zoo openlijk als bedektelijk voortdurend aangevallen, wel heeft dit ontegenzeggelijk eenen ongunstigen invloed op de zucht tot toetreding van eene menigte geestverwanten, doch door die aanvallen zelve heeft zij zich inwendig des te beter weten te versterken, en heeft zij eene geestkracht, een volhardingsgeest, eene warme broederlijke aaneensluiting zien geboren worden, die haar met de vaste overtuiging de toekomst doet te gemoet treden, dat zij eene der kernen uitmaakt, waaruit zich langzamerhand de nieuwe maatschappij zal en moet ontwikkelen. Wars van alle geestdrijverij en van alle uitsluiting gaat zij voort, gelijk zij begonnen is, met het zoeken naar waarheid door de wrijving der denkbeelden, met het verbroederen van menschen, door de samenwerking van alle denkers.

Evenzeer als de vereeniging „de Dageraad” voortdurend de geestdrift bij hare leden ziet klimmen voor het groote beginsel door haar op den voorgrond gesteld, evenzoo ziet zij bij voortduring door het buitenland hulde aan hare onvermoeide pogingen gebragt.

Zoo spreekt onder andere „das Jahrhundert” in zijn Nummer van 17 April j. l. in eene beschouwing over de uitingen der vrije gedachte in de verschillende landen, hoofdzakelijk in verband met den buitengewonen opgang, die dit Hamburger weekblad, gedurende den korten tijd van zijn bestaan gemaakt heeft, bijzonder over onze vereeniging, en deelt zijnen lezers o. a. het feit mede, dat wij de „eerste zijn geweest, die een congres van vrijdenkers hebben gehouden.” Ten slotte bejammert het „das Jahrhundert,” dat in Duitschland het regt van vereeniging niet heerscht, om ook daar eene „Humanistic Association,” een „Dageraad” te kunnen stichten.

Ook Italie heeft ons op nieuw de broederhand gereikt. Van Nizza (Sardinië) gewerd ons gisteren eene brochure, getiteld: „La Chute a sauvé le Monde”, waarvoor wij bij dezen den onbekenden zender, waarschijnlijk den schrijver, die zich L.... C... teekent, hartelijk dank zeggen. Dit stuk is streng deïstisch, en ademt eenen weldadigen geest van liefde en broederschap. Bij eene volgende gelegenheid hoop ik breedvoeriger hier over te spreken; ten einde echter in iedere aflevering van dit tijdschrift mijnen lezers zooveel mogelijk afwisseling aan te bieden, ga ik thans over u eenige bijzonderheden in de geschiedenis van den dag mede te deelen, die u misschien niet ongevallig zullen zijn te vernemen.

Op dingsdag, den 30sten Maart l.l., hield de eerwaarde H. E. Head, rector van Feniton, Devonshire, eene redevoering in de Kerk te Escot in hetzelfde graafschap, ter voldoening aan bet verzoek van den aldaar geplaatsten geestelijke, den eerwaarden J. Furnival. De spreker had tot tekst de uitmuntend schoone zinsnede gekozen: „Vader, vergeef het hun, want zij weten niet wat zij doen.” Tegen het einde der redevoering nam de heer Head de gelegenheid waar, zijn ongeloof te belijden, aangaande de eeuwigheid der toekomstige straffen. „De leer der eendelooze straffen,” zeide de spreker, „is eene menschelijke uitvinding, en geheel in strijd met het woord Gods.” Hierop stond de heer Furnival terstond op, en verklaarde dat de leer, die de heer Head verkondigde, in strijd was met de schrift, en de voorschriften van de kerk van En-

geland. De heer F. verliet daarop zijne plaats, en de gemeente ging uit elkander, ongetwijfeld even onthutst als gesticht. Het „Clericale” Dagblad zegt, over dit tooneel sprekende: „Wanneer een geestelijke voor ons zou spreken, en zulk eene kettersehe leer zou uitbraken, dan zouden wij stellig in de verzoeking raken ons er openlijk tegen te verzetten.” Mogt nu de ontkenning van de leer van eene eindelooze straf werkelijk eene vloekwaardige ketterij zijn, hoe beklagenswaardig is dan niet de toestand van die goede kerkgangers van Feniton.

De officiële Piemontesche krant bevatte eenige dagen geleden eene afkondiging van den Groothertog van Modena, waarin aan alle ouders of voogden verboden werd hunne kinderen of pupillen buiten 's lands ter school te zenden, op straffe eener geldboete en voor de kinderen met verlies van het regt hunne studiën aan eene Modeensche hoogeschool te beëindigen en in eenige landsbetrekking, welke ook, geplaatst te worden.

D E B R I E V E N B U S.

Ik ben den Heer v. E. zeer verplicht mij de laatste aflevering van den „Tijdspiegel” te hebben geleend, waarin eene beschouwing voorkomt van de twee tijdschriften, die door mij thans worden uitgegeven. De redactiën hadden wel gewenscht hare denkbeelden besproken te zien. Zij moesten zich echter verontschuldigen, dat zij, nu de geheele critiek alleen loopt over eenige woordverklaringen, het aan den lezer moeten overlaten te beslissen of de woorden, door haar gekozen, duidelijk genoeg hare gedachten overbrengen. Ofschoon het haar aangenaam zou zijn hare eigene zienswijze in het kiezen van woorden tegenover den „Tijdspiegel” te verdedigen, hebben zij thans zulk een tal hoog ernstige bezigheden, dat zij zich inderdaad de uitspanning te woordenziften, niet meer kunnen of mogen veroorloven.

De Uitgever q. q.

In het N. Amst. Handels- en Effectenblad, N°. 81 komt voor eene aanprijzing van een werk, getiteld: „De Eeuwigheid onthuld” (misschien eene vertaling van l'Eternité dévoilée, door Henri Delaage). De steller van het stuk gelieft daar het Materialismus „eene pest” te noemen. Waarom? Dit wordt niet gezegd. Het woord wordt slechts als eene magt-spreuk daarheen geworpen, en is dus vrij pedant, want wie kan en mag zich vermeten door zulk eene positive uitspraak zich als onfeilbare autoriteit, als alweter te stellen. De Materialist, die door zulk eene onbewezene beschuldiging volstrekt niet in zijne overtuiging geschokt wordt, beschouwt den steller als een der zoogenaamde „halfweters”, die het Materialismus òf niet kent, òf niet begrijpt, om de eenvoudige reden, dat hij met één stelsel dweepende, op zijnen weg van ontwikkeling is

blijven stilstaan en thans verzuimt de verdere behoorlijk te doorgronden. Ik, die als onpartijdig onderzoeker mij door geen enkel stelsel wil laten binden en in mijne ontwikkeling stuiten, ik moet erkennen, dat ik voor mij het Spiritualismus, dat zich ten koste der praktijk in schoonklinkende doch onbewijsbare theoriën verdiept, oneindig meer als eene pest beschouw dan het welbegrepene Materialismus, dat alleen ten dienste der praktijk hare geheele theorie aan de praktijk zelve ontleent.

Dit is echter een personeel gevoelen, dat ik mij wel wachten zal als eene uitgemaakte waarheid te verkondigen.

RUDOLF CHARLES.

DE B O E K E R I J.

Inhoudsopgave van Vrijzinnige Tijdschriften.

- DAS JAHRHUNDERT.** 18. Die Kolonie „Neu Gotha“. — Simon Bernard und Louis Napoleon. — Die vernichtung der Römischen Republik in Jahre 1849. — Kritik der Geschichts-Schreibung.
- DER DISSIDENT.** 18. Fortschritt und Gegensätze. — Die Confirmationsfrage in Nordhausen. — Die Deutsch-Katholiken in Preussen und Oesterreich. — Ultramontane Beschönigungen. — Aus der Tagesgeschichte.
- LA REVUE TRIMESTRIELLE.** Tome 12. Souvenirs d'Amérique. Charles-quint et la Réforme. — La Fraternité. — La Conspiration du Seigneur de Valières. — Theodore van Rijswijk. — Du mouvement protestant en Allemagne. — Un Coin du XVIIIe siècle. — Causerie sur les Faubourgs. — Les Dshérités: Hubert et Cie. — Un Système nouveau de Crédit. — Correspondance d'Amérique. — Revue politique. — Correspondance. — Chronique des Conférences. — Revue littéraire.
- LA REVUE CRITIQUE.** 9. Henne, Béranger. Olin, Souvenirs de Voyage. Les Ardennes. — Decastre, Lecture public de M. Bancel. — Sotiau, Les Belges. — Alberti, Courrier politique. — Revue critique etc.
- THE REASONER.** 623. Dr. Bernard not guilty. — Books of the Day. — The Bible and Teetotalism. — Conscience and Consequence. — Mr. Th. Cooper and Sheffield Freethinkers. — Secularist and Progressionist Societies etc. etc.
- THE INVESTIGATOR.** 52. Our Policy. — Half Yearly Meeting of the London Secular Society. — A few notes on the Second Report of the Fleetstreet-House. — Lettres to Young Men. — Mr. G. J. Holyoake and Mr. Robert Cooper etc. etc.
- DE DAGERAAD.** Deel VI, Afl. 2. De Dweepzucht (*vervolg*). — Het Nieuwe Testament en de Talmud. — Hoofdpersonen op het wereldtooneel. — Natuurlijke godsdienst en zedeleer. — Kort begrip van de natuurlijke godsdienst. — De Dageraad en het Noorderlicht. — Kruisiging. — Boekaankondiging. — Ingezonden stukken.
- DE TIJDGENOOT.** 5. Joh. Ronge, Rede van 9 Dec. 1852, te Londen. — Frantz, Religie en Natuurkunde. — Meyen, De Secte der Babis.

M E N G E L I N G E N.

21. CHRISTELIJKE TIJDREKENKUNDE.

Het Wijwater werd ingevoerd	AD. 120.	De Heiligverklaring w. ingev.	AD. 993.
De Boetedoening	" "	157.	De Doop der Klokken " " 1000.
De Monnikenorden	" "	328.	De Transsubstantiatie
De Mis in het Latijn	" "	394.	(Ouwelwording van
Het laatste Oliesel	" "	550.	God den Zoon) " " 1000.
Het Vagevuur	" "	593.	De ongehuwde staat der
Aanroeping der Maagd		Priesters	" " 1015.
en der Heiligen	" "	593.	De Aflaten " " 1196.
Pauselijke Overheersching	" "	607.	De Dispensatie " " 1200.
Kussen van den Paus-			De Inquisitie " " 1204.
selijken Teen	" "	709.	De Oorbiecht " " 1215.
Beeldendienst	" "	715.	De verheffing der Hostie " " 1222.

Rymers Chronologie.

22. DE EERSTE CHRISTEN KEIZER. *Constantinus* de Groote, — de goddelijke, (*Evagrius*) de eenige onder de Romeinsche Keizers, die door God geliefd en die onsterfelijk was, (*Eusebius*) die zich in alle deelen gedroeg gelijk het een christen betaamt, (*Socrates Scolasticus*) heeft ons eene slagterslijst nagelaten, die onder andere de volgende namen bevat:

Maximianus Herculus,	zijn schoonvader, door hem vermoord	AD. 310.
Bassianus,	de echtgenoot zijner zuster Anastasia, door hem vermoord	" 314.
Licinianus,	zoon zijner zuster Constantia, (12 jaar oud) door hem vermoord	" 319.
Fausta,	zijne gade, in een bad van kookend water door hem verdrinken	" 320.
Sopater,	zijn vroegere vriend, door hem vermoord	" 321.
Licinius,	de echtgenoot zijner zuster Constantia, door hem vermoord	" 325.
Crispus,	zijn eigen zoon, op zijnen last onthoofd	" 326.

enz. enz. enz.

23. LIEVER MAHOMEDAAAN DAN CHRISTEN. In 1246 werden door Paus Innocentius IV zendelingen naar het hof van Kathi, den Tartaarschen Khan gezonden, om hem te bekeeren. Hij weigerde echter het leerstelsel der Drie-eenheid aan te nemen en — de zending mislukte. Daarop vervoegden zich eenige Arabieren bij hem en — hij werd Mahomedaan, gelijk zijn geheele stam nog op den huidigen dag is.

24. HET KRUIS BOVEN EEN DOODSHOOFD. Dit Katholijke symbool is afkomstig van de christelijke overlevering, dat Christus gekruisigd werd, op de plaats waar Adam begraven was.

HET VERBOND DER VRIJE GEDACHTE.

DE NATUURWET.

DE ZEDEWET.

Aantrekking. - Beweging. - Ontwikkeling.

IS

Liefde. - Licht. - Veredeling.

	Pag.		Pag.
Wie wij zijn	81.	Maandelijksche Kronijk	90.
Officiëel gedeelte van „de Dageraad“	81.	De Brievenbus	93.
Wetten en Grondbeginselen	83.	De Boekerij	94.
Tafeldans en Klopgeesterij	85.	Mengelingen	96.

W I E W I J Z I J N.

Wilt gij het weten wie wij zijn, broeders die ons loochent, vrienden die ons miskent, wilt gij iets nader met ons bekend wezen, dan ge dit tot heden zijt, hebt ge den moed het vooroordeel der nieuwhed te trotseren, dat uwe gehechtheid aan het oude om onzen naam heeft gevlochten, en ons oplettend met uwe eigene oogen gade te slaan, — volgt mij dan, en ik zal u toonen wie wij zijn.

Verbeeldt u dat ge u in een statig kerkgebouw bevindt, — in dat, wat ge gewoon zijt te bezoeken, verbeeldt u dat een eerwaardig man den kansel bestijgt, — een man, wiens deugd sedert lang reeds u tot bewondering heeft vervoerd, een man die u zoo menigmale troost heeft gegoten in het bloedende harte, die zoo vaak u bemoedigend op eene blijdere toekomst heeft gewezen; daar staat hij voor u, hij wenscht tot u te spreken, aanschouwt dat opene, vriendelijke gelaat, die heldere liefdevolle blik, die al de goedheid zijns harten verraaft, dien blijden, gullen glimlach die om zijnen mond dartelt en die u de kalmte, de tevredenheid zijner edele ziel verkondigt, die sneeuwite lokken, die het hooge, gewelfde voorhoofd omgeven, en die den ouderdom zoo onuitsprekelijk schoon, zoo verheven schoon doen zijn; luistert naar den klank zijner stem, het zijn zilveren toonen die zijnen mond ontsnappen, liefelijke klanken, die weergalm vinden in uw gemoed, gevoelsvolle accoorden, die u het hart doen zwellen. — Hij spreekt en zijne woorden ademen liefde, zijn blik straalt liefde, zijn gelaat spiegelt liefde; eene zachte stemming maakt zich van u meester, eene volheid van gevoel overstelpt u, tranen rollen u langs de wangen, kostbare paarden van reinheid en deugd; gij weent en toch, ge gevoelt u zoo gelukkig, het is u zoo wel, ge blikst rond u, ge gevoelt u aangetrokken tot allen die u omgeven, ge zoudt zoo gaarne de armen openen en allen te gelijk aan uwen boezem prangen, ge zoekt de smart op het gelaat te lezen, het ongeluk uit den blik te raden, ge zijt gelukkig, en verlangt naar eene gelegenheid wel te doen, want ge wilt dat allen om u heen met u gelukkig zijn. Met wellust vangt ge de wijze lessen op die aan de lip-

pen des edelen grijsaards ontvloeijen en uw hart lispelt hem zachtken-
na: „Hebt uwen naaste lief gelijk u zelve, doet aan anderen datgene,
wat ge zoudt wenschen dat u gedaan wierde, kinderken hebt elkander
lief,” en in verrukking erkent ge bij u zelve, ja waarlijk, alle men-
schen zijn broeders, hoe eindeloos gelukkig waren zij wanneer zij dit
slechts begrepen; weg dan met al wat twist, tweedragt en haat kan-
stichten; weg met vervolging, strijd en straf; — Liefde en Broeder-
schap zij onze leuze, vergiffenis, medelijden en ondersteuning zijn de
middelen waardoor wij onze vijanden in vrienden zullen trachten te ver-
keeren. Zoo denkt gij, zoo spreekt gij, terwijl gij diep getroffen door die
lessen der reine zedeleer, het kerkgebouw verlaat; — maar weet gij, wier
geheele leven gewijd is aan de beoefening dier lessen, weet gij, wie zich
tot de bereiking van dat doel broederlijk hebben aaneengesloten, weet
gij, wie inderdaad zoo trachten te handelen? — dat zijn wij, — wij die
niets gelooven, omdat wij de waarheid te hoog achten, om ze door een
eenvoudig *geloof* te beleedigen, wij, die geenen bepaalden geloofsvorm
omhelzen, omdat de zedeleer algemeen is en geenen vorm kan bezitten,
daar die eene afscheiding zou daarstellen tusschen de verschillende dee-
len van een geheel, — wij die alle kerkpligten als verkeerd beschouwen,
omdat zij afleiden van het doel: het bevorderen van liefde, het bevor-
deren van geluk, het bevorderen van veredeling, dat de zedeleer zich
en ons stelt, — wij die weinig eene kerk bezoeken, omdat wij, wars van
zinsverdooving, spijze zoeken voor ons verstand, voedsel voor onze
ziel, en er helaas zoo weinige eerbiedwaardige grijsen zijn aan wier
lippen ge kunt hangen, en wier woorden van liefde, u in uwe kindsch-
heid toegesproken, nog op mannelijken leeftijd in uwe ziel weerklin-
ken en een liefelijk waas werpen over de handelingen van anderen, eene
koesterende vlam zijn, die u aanspoort te zijn, WIE WIJ ZIJN.

R. C. MEIJER.

Officiëel Gedeelte van de Vereeniging „de Dageraad”.

Het Bestuur der Vereeniging „de Dageraad” geeft bij dezen aan al
de leden kennis, dat de eerstvolgende Vergaderingen zullen gehouden
worden in het gewone lokaal *Casino*, hoek Zwanenburgerstraat en Am-
stel, op 27 Junij, 11 Julij en aldus geregeld alle veertien dagen; aan-
vang der werkzaamheden des ochtends ten 10½ ure.

H.H. Leden gelieven echter indachtig te zijn dat de Vergadering op
27 e.k., eene Driemaandelijksche Huishoudelijke is, waartoe, volgens
Art. 16, Hoofdstuk IV onzer Statuten, hoegenaamd geene introductie
mag worden verleend. Mogt men op deze Vergadering nog het eene
of andere voorstel wenschen ter tafel gebragt te zien, dan gelieve men
daarvan uiterlijk voor den 24 e.k. schriftelijk en gemotiveerd kennis te
geven aan den tweeden ondergeteekende.

H.H. Leden worden beleefdelijk uitgenoodigd vooral deze Huishoude-
lijke Vergadering niet te verzuimen, aangezien er bereids eenige hoogst-

gewichtige punten ter behandeling ingeschreven zijn, en er dien ten gevolge belangrijke besluiten zullen dienen genomen te worden.

H.H. Buitenleden die hunne contributie nog niet geheel mogten aangezuiverd hebben, worden ten vriendelijkste uitgenoodigd het door H.E. verschuldigde voor 24 a. s. aan den derden ondergeteekende, Keizersgracht, W 473 te willen overmaken, (per postwissel of anderzins) ten einde hem in de gelegenheid te stellen, op de Vergadering van 27 e.k., een *zeker* overzicht van den staat der kas te geven, voor zooverre dit misschien van eenigen invloed zou kunnen zijn op het aannemen of verwerpen van ter tafel te brengen voorstellen.

H.H. Geestverwanten en Vrienden van onpartijdigheid en waarheid in het algemeen, wordt eindelijk ter kennis gebracht, dat wij bereid zijn HEd. alle mogelijke inlichtingen te verschaffen, die zij nopens ons doel en onze werking mogten wenschen te erlangen, en dat onze deuren bij de gewone Vergaderingen steeds geopend zijn, HEd. zonder eenig lastig ceremonieel zoo heusch mogelijk te ontvangen, (zie Art. 12, Hoofdstuk IV van onze Statuten, o. a. opgenomen in N°. 1 van het Verbond der Vrije Gedachte). Van de verslagen, voor rekening der Vereeniging uitgegeven en onontbeerlijk voor hare geschiedenis, zijn nog enkele exemplaren voorhanden en voor alle vrijzinnige gezelschappen en leeskringen gratis verkrijgbaar.

Namens het Bestuur,

R. C. MEIJER, *President*.

A. VERBEEK, *Secretaris*.

H. J. BERLIN, *Penningmeester*.

WETTEN EN GRONDBEGINSELEN.

III.

GRONDBEGINSELEN EN DOEL VAN DE SECLAIRE (WERELDSCH)E MAATSCHAPPIJ TE LONDEN.

I. GRONDBEGINSELEN.

1. Het hoofdgrondbeginsel van deze Maatschappij is het volstrekte recht van ieder lid tot vrijheid in denken en spreken. Aangezien dit recht ten volle erkend wordt, kan de Maatschappij hoegenaamd geen oets van toelating instellen die het gevolg zou hebben, hierin de minste beperking te brengen. Een theologisch of bespiegeland geloof is geene vereischte, of kan als reden strekken iemand te weigeren, die lid mogt wenschen te worden.

Alle leden zullen de meest mogelijke vrijheid van spreken genieten, nits ieder openbaar geuit gevoelen vrij en onbelemmerd kunne besproken worden, ter gelegenheid wanneer het aldus geuit wordt.

2. Er wordt van de verhandelaars die leden der Maatschappij zijn en die door het Bestuur aangesteld worden voor zijne zienswijzen op

te treden, verwacht, dat, terwijl zij de meest mogelijke vrijheid van spreken genieten, zij geenen inbreuk maken op de vrijheid van gedachte en gevoelens die aangekleefd worden door menschen van verschillende geloofsbelijdenissen, welke genoegzaam ontwikkeld zijn zich bij de Seculaire Maatschappij aan te sluiten; eveneens wordt er van alle die het woord tot de vergadering rigten, hetzij bij wijze van voordragt of in redetwist, hoffelijkheid van manieren, vrijzinnigheid van gevoel, en de vermindering van beleedigende persoonlijkheden en betichtingen verwacht.

3. Naardien het menschelijke geslacht aan natuurlijke invloeden onderworpen is, die voortdurend in het leven van ieder individu werkzaam zijn, vorderen de studie der natuur en de ontdekking en beoefening van die wetten, die het welzijn des menschen regelen en verzekeren, onze eerste zorg; en daar de Maatschappij onder bepaalde omstandigheden verbeterbaar is, zijn de aankweeking van des menschen vermogens, de ontwikkeling van al zijne krachten, en hun harmonieus gebruik en genot, opvallende pligten, van blijvend belang.

4. De opvoeding der jeugd, dient Seculair, (wereldsch, natuurlijk, eenvoudig, wetenschappelijk), zoo grondig mogelijk, gelijk en algemeen te zijn.

5. De zedeleer vindt hare bevestiging in de menschelijke natuur, het verstand, de nuttigheid en de maatschappelijke betrekkingen. De menschen dienden beoordeeld te worden, naar gelang van hunne karakters, met de eigendommelijkheden voortspruitende uit hunne organisatie, en naar den invloed van hun gedrag op het welzijn van hunne medemenschen; maar niet naar hunne theologische gevoelens. Hij, die het goede bedoelt en het goede doet, verdient ook het goede.

6. Het welzijn van ieder is van het welzijn van allen afhankelijk; bijgevolg is de zorg voor anderen eene handeling van welbegrepene zelfverdediging. Door zich met elkander te vereenigen, dienden de menschen de regeling der denkbeelden, de verstandige beziging der middelen en het redelijke genot van het leven te zoeken.

II. DOEL.

1. Vrij onderzoek. De onderrigting van hare leden en anderen in zaken en pligten op dit leven betrekking hebbende, door middel van voordragten, traktaten, redetwisten, leesinrigtingen, scholen, enz.

2. De bevordering van redelijke genoegens en het matige gebruik en genot van alles.

3. In het algemeen alle pogingen te ondersteunen tot de bevordering der menschenmin, die gegrond zijn op de wetenschap, door de rede bekrachtigd, en door de ondervinding gewaarborgd worden.

4. Het bewerkstelligen der opheffing van alle wettelijke belemmeringen der vrije gedachte, en het doen vervangen van de eedsaflegging door eene bevestiging, in alle mogelijke gevallen.

5. Onderlinge bescherming in gevallen van verdrukking wegens vrije uiting van gedachten, hetzij wettelijke of maatschappelijke.

6. Het beramen van middelen waardoor de leden in staat gesteld kunnen worden elkander in zake van handel of beroepsbezigheid te

schragen, en elkander in ziekte, nood, of gebrek aan middelen van bestaan, te ondersteunen.

III. CONSTITUTIE.

1. Alle personen van een onbesproken gedrag, hetzij mannen of vrouwen, kunnen als leden worden aangenomen.

2. De leden zullen onderscheiden worden — 1^{stens} Gewone leden; 2^{dens} Werkende leden, die beide in het genot der algemeene voordeelen gelijk staan.

3. De Maatschappij zal bestuurd worden door eenen President, eenen Vice-president, eenen Thesaurier, eenen Secretaris voor de correspondentie, eenen Secretaris voor de financiën, eene Commissie van twaalf leden en twee redenaars.

4. De bestuurderen der maatschappij moeten uit de werkende leden alleen gekozen worden, behalve de redenaars, die uit de gewone leden moeten gekozen worden.

5. De maatschappij zal in afdeelingen verdeeld worden van niet meer dan twintig leden ieder, die onder het toezigt zullen gesteld worden van leiders, door de werkende leden aangesteld.

6. De maatschappij sluit hare rekeningen op den 31sten Maart en den 30sten September, en houdt eene openbare zamenkomst van leden in de derde week der maanden April en October, wanneer de balans zal worden overgelegd, het verslag der verrigtingen voorgelezen en de algemeene werkzaamheden der maatschappij behandeld.

7. Er kunnen zoowel te Londen als in de provinciën, takken van deze maatschappij gevestigd en reeds bestaande maatschappijen uitgenoodigd worden zich bij haar aan te sluiten, met wie eene geregelde officiële correspondentie zal gehouden worden; doch deze maatschappij kan niet officieel briefwisseling voeren met onafhankelijke maatschappijen.

8. De takken of nevenmaatschappijen zullen hunne eigene huishoudelijke zaken besturen, voor hunne eigene geldelijke uitgaven aansprakelijk zijn, en zullen geene schulden ten laste van het gemeenschappelijke vermogen mogen aangaan, zonder de toestemming van de centrale commissie.

IV. ORGANISATIE EN WERKING.

(Dit hoofdstuk is geheel van huishoudelijken aard en handelt hoofdzakelijk over de verhouding tusschen de leden en het bestuur, en de tijd en wijze van vergadering).

TAFELDANS EN KLOPGEESTERIJ.

Het schijnt dat er tegenwoordig door geheel Europa, ja laat mij liever zeggen door de geheele wereld eene bijgeloovigheidskoorts is uitgebroken, die misschien door niets geëvenaard wordt, dan door de zucht naar kennis, naar vrijheid, naar verbroedering, die allerwege met zulk

een goed gevolg dier herstelling der middeleeuwen in den weg treedt. Vraagt men naar de symptomen waaraan ik de ziekte heb herkend, men sla slechts het oog op al die nieuw opgerigte zuilen te Rome, te Keulen, te . . . . ., ja waar al niet, en men zal met mij gevoelen, dat er wel eene koorts, eene geduchte, ijende koorts onder de menschheid moet heerschen, om het te midden van onze verlichte XIXe eeuw mogelijk te doen worden, bij de reeds bestaande goddelijke familie, „de oudheer, zijn stamhouder (als schaap opgegroeid) en de duif,” ook nog „mama” als godin te voegen, zoodat de christelijke mythologie, de dienstdoende goden of engelen, de halfgoden, nymphen, helden, thans cherubim, seraphim, heiligen enz. enz. niet mederekenende, uit drie personen en een vogel bestaat, terwijl alles reeds doet voorzien dat de eenmaal zoo nederige voorbidster, trots geworden ten gevolge van de toenemende vereering der vrouw, haren echtgenoot en zoon met hun onafscheidelijk huisdiertje verdringen zal en zich zelve breed uit op het verlaten kussen zal plaatsnemen, — doch allen scherts ter zijde. Een tweede en misschien nog wel grooter bewijs is, dat de bijgeloovigheden, de spookerijen, de waarzeggerijen, de heksen, kortom, de geheele poppenkraam van het groote gekkenhuis „de middeleeuwen” in hunne hoogwaarde eer beginnen hersteld te worden. De heer J. Eudes de Mirville heeft het bal geopend met zijn werk, getiteld: „Pneumatologie. Des Esprits et de leurs manifestations fluidiques.” De Inquisiteuren worden daarin als miskende heiligen, de jammerlijk vermoorde grijsen en kinderen als heksen en duivelsgebroedsels voorgesteld. Pater Ventura heeft dat boek gezegend. Op dit eerste werk volgden spoedig een tweede, van dezelfde pen: „Question des Esprits, ses progrès dans la science, etc” en een menigte anderen, door verschillende Schrijvers en alle meer of minder dictaten eener ijende koorts. De tafeldans, die beruchte tafeldans waaide uit Amerika over, Victor Hennequin, advokaat, phalansteriaan en letterkundige, hield zich er een jaar lang mede bezig, en — stierf krankzinnig, van „Religion” dat hij na „Sauvons le Genre humain” op touw had gezet, slechts het eerste deel het licht hebbende doen zien. — Jammer, voorwaar.....! De tafeldanserij was intusschen aan de orde van den dag gekomen. Agenor de Gasparin verdedigde ze, Faraday en Otto Ule beweerden ze ontmaskerd te hebben, Robert Owen liet zich er door mede slepen, Proudhor en Fauvety trachtten er rekenschap van te geven en ik, ik arme ongelukkige, ik kon maar niets te zien krijgen. Nadat vele hoofden aan het dansen geraakt waren en de tafels, hoeden etc. etc. eindelijk van hunne dansmanie bekomen en tot rust gebragt schenen te zijn, verspreid zich op eens het gerucht dat de tafels kloppen, antwoord geven, redeneren, voorspellingen doen, kunsten maken, concerten geven, in een woord, duizendkunstenaars zijn geworden, en dat alles wordt geslikt, in goeden ernst geslikt. Zij die vroeger aan het bestaan van geesten hadden kunnen twijfelen, werden overtuigd, niets werd iets, de schepping was geen sprookje meer. Het Chinesche vuurwerk in Amerika ontstoken, kwam eindelijk ook eenen schitterenden straal werpen over Europa; — buigt u neder in het stof, o stad van het positivisme, bedekt uw aangezicht van schaamte, Czolbe, Vogt en Moleschott, vlieden henen Bosco, Philippe, Robin, hij is de wereldstad binnen getreden.

de man met twee namen, Home of Hume, en twee substances, ziel en ligchaam, de hoogepriester van het geestenrijk, de wonderdoener, die geesten tot handlangers heeft. Juicht moeder Maria van den top uwer zuilen, ook gij zijt bestemd nog eenmaal uit den Olympus op aarde terug te komen en in den poot van eene tafel te zitten kloppen, of zakdoeken van den eenen persoon naar den anderen te brengen, laat staan wat meer, ook gij zult een oogenblik afleiding genieten van die eeuwigdurende wiegedreun, waarmede daar boven de gelukzaligen gestust worden. Terwijl geheel Parijs, geheel Frankrijk, geheel Europa opgetogen is door de verrigtingen van den wonderman of liever van zijne dienende klopgeesten, die even als de gedoopte negers meest alle de namen voeren van overledene groote mannen, wordt er in Amerika, der geesten bakermat, toch nog aan de geheele geschiedenis getwijfeld. Ziet hier wat ik daaromtrent in het Algemeen Handelsblad las van 27 Aug. 1857, en dat ik toen terstond om der aardigheid wille overschreef.

„In Amerika, van waar de tafeldans met andere soortgelijke fratsen voornamelijk is uitgegaan, heeft deze tooverkunst onlangs eene deerlijke nederlaag geleden. Een hoogleeraar te Boston, Felton genaamd, loofde een prijs van 500 dollars uit aan dien Spiritualist, die hem of liever eene door hem bijeengebragte commissie zoude overtuigen, dat een zogenoemd *medium* in staat was, te vertellen wat Prof. Felton in eene aangrenzende kamer den geesten toegefluisterd had, of een woord te lezen, hetwelk hij op een papier geschreven, en dan bedekt zoude hebben, of eindelijk dat het *medium* klavier zoude spelen zonder de toetsen aan te raken, een stoel van zijne plaats laten gaan enz. al hetwelk de Spiritualisten beweren dat mogelijk is. De commissie bestond uit de Professoren van de *Harward University* en ook de beroemde natuurkundige *Agassez* nam daaraan deel. Dertien van de beroemdste media, waaronder de heer Redman, Mrs. Brown, Miss Fox, verschenen voor deze commissie te Boston. Maar geene enkele was in staat iets van de verlangde kunsten uit te voeren. De commissie heeft den afloop van deze proefneming openbaar gemaakt, en met het oog daarop, het publiek ten ernstigste gewaarschuwd tegen deze Spiritualistische fratsen, die zoo nadeeligen invloed op de zedelijkheid uitoefenen.”

Niettegenstaande deze openbare aanklagte van bedrog, nam het getal der geloovigen aan de Klopgeesterij voortdurend toe. Het eerste tijdschrift ter verspreiding van dit geloof: *The Spiritual Telegraph*, eene Amerikaansche uitgave, waarin de redacteuren hunnen lezers het verslag opdisschen van de openbaringen, die zij door middel der geesten uit den hemel ontvangen hebben, werd spoedig door verscheidene andere gevolgd, zoo als *le Spiritualiste de la Nouvelle-Orleans* van den heer Barthès, *le Journal de l'Âme* van Dr. Boessinger te Genève, *The Warning Message, shewing the State of Man after Death, with remarkable prophecies* ¹⁾ en *The Scriptural Magazine or a guide to true Christian Worship in divine revelations, shewing the true meaning and interpretation of the many mystic passages, as contained in the New Tes-*

¹⁾ De waarschuwendende bode, den toestand des menschen na den dood aantoonende, met merkwaardige voorspellingen.

tument¹⁾), beiden onder redactie van den Heer J. G. H. Brown, Schrijver van verscheidene werkjes in dien geest. De man met den dubbelen naam maakte eenigen tijd te Parijs eenen buitengewonen opgang, tot op eenmaal de kranten mededeelden, dat alle verdere *Séances* den wonderman op last van den keizer verboden waren, omdat, gelijk men wilde weten, *de bedrieger ontmaskerd was*. Sedert hoorde men gedurende eenige maanden niets anders van hem dan dat hij Parijs niet verlaten had, zoo als mede in den beginne werd beweerd.

Er kwamen ook in Frankrijk inmiddels allerlei geschriften uit om het bijgeloof zoo veel mogelijk tot dien trap van magt terug te voeren waarop het in de middeleeuwen stond. Een zich noemende Dr. Salah-Ben-Abdallah, gaf in Augustus 1857 een curieus werk uit over de wigcheparij, onder den titel: *Le Magisme, Grande Initiation*. Dit werk is opgedragen aan zijnen meester, Dr. Mure en is een handboek voor de hedendaagsche wonderdoeners. Verder zag onder meer andere *gëinspireerde* werken het licht: *L'Histoire de Jeanne d'Arc, dictée par elle-même, à mademoiselle Ermance Dufaux*; — *Le Livre des Esprits, contenant les Principes de la Doctrine Spirite sur la nature des êtres du monde incorporel, leurs manifestations et leurs rapports avec les hommes; les lois morales, la vie présente, la vie future et l'avenir de l'Humanité; écrit sous la dictée et publié par l'ordre d'Esprits Supérieurs, par Allan Kardec*; — *Instruction pratique sur les manifestations spirites, contenant l'exposé complet des Conditions nécessaires pour communiquer avec les Esprits et les moyens de développer la faculté médiatrice chez les médiums, par Allan Kardec*; en eindelijk *La Revue Spirite, journal d'Etudes psychologiques publié sous la direction de Mr. Allan Kardec*. De titels van deze drie werken doen ons zien dat men, om niet met de alledaagsche Spiritualisten verward te worden, een nieuw woord voor de nieuwe kunst heeft uitgevonden, namelijk het woord *SPIRITISME*, en — dat de heer Allan Kardec een Spiritist van het eerste water moet zijn, om zoo veel spiritisme (niet in het Engelsch te vertalen door *spirit*, S. V. P.) uit zijne hersenkas te voorschijn te brengen. „Napoleon Buonaparte” heeft men wel eens willen overzetten door: *Er is niets zoo kwaad of er is nog eene goede zijde aan*, en dit is ook, volgens mijn oordeel, met het nieuwere Spiritisme het geval. Niettegenstaande dit met alle magt het bovennatuurlijke voorstaat en daardoor de angstige onzekerheid in het oordeel van den mensch bevordert, is het zelfs den heeren Brown en Allan Kardec niet mogelijk geweest zich aan de geweldige strooming van den geest der XIX eeuw te onttrekken; ook in hunne werken waait u de liefelijke adem der vrijheid tegen, stroomt u de koesterende warmte der menschenmin te gemoet.

Opmerkelijk voorwaar, dat alom, te midden van de duisterste droombeelden eener ziekelijke verbeelding, zoo wel als in het reine licht der vorschende wetenschap, eene zelfde zucht, een zelfde streven, zoo onmiskenbaar, zoo krachtig uitgedrukt zijn, bij allen die slechts den moed

¹⁾ Het Bijbelsche Magazijn of een gids tot ware christelijke eerdienst in goddelijke openbaringen, de ware meening en vertaling aantoonende van de vele mystieke zinsbeden in het Nieuwe Verbond vervat. Van dit Halve-Maandschrift verschijnt heden het 13e N^o.

hebben den voet te zetten buiten den beperkenden cirkel van het *blinde* geloof. Is dit niet een bewijs dat de wereld rijp is grootere denkbeelden te bevatten, dan zij tot heden heeft aangekleefd, dat zij rijp is eindelijk de praktijk te doen volgen op de theorie, haar sedert zoo veel eeuwen verkondigd, dat er een keerpunt op handen is, waardoor het geheele aanzien der maatschappijen zal veranderen, dat wij eene levenslucht inademen, dat wij eene hersenorganisatie bezitten, dat wij eene schat van ondervinding hebben opgedaan, die met onwederstaanbare kracht het laatste wolkenfloers van onkunde en vooroordeel verscheuren, dat de zon der waarheid verhindert, met hare milde stralen de geheele menschheid te verkwikken, kortom, dat de XIXe eeuw bestemd is met gulden letteren in de geschiedrollen der menschheid te prikken, als de aanvang van den nieuwen vorm van het maatschappelijke leven, ontwikkeld uit het begrip der solidariteit. — Keeren wij echter tot ons onderwerp terug.

In het begin der maand Februarij l.l. bezocht de heer Hume, 'sGravenhage en Amsterdam, gaf in beide plaatsen verscheidene beslotene Séances en liet bij zijn vertrek eene menigte geloovigen na. Zij, die bij die Séances tegenwoordig zijn geweest, getuigen eenparig alle mogelijke moeite te hebben aangewend, ten einde te ontdekken of zij ook door zinsbedwelmings, door goothelkunsten of door *compérage* om den tuin werden geleid, doch niets van dat alles te hebben kunnen bespeuren, weshalve zij de zaak gewigtig genoeg hebben beschouwd hunne bevindingen openbaar te maken in twee brochuren onlangs bij den Boekhandelaar F. Güntz alhier verschenen, ten titel voerende: *Iets over de Geesten door een geloovige en Ook iets over de zoogenaamde Klopgeesten en hunne Manifestatiën door eenen Volbloed-Dageraadman*.

Na het vertrek van den heer Hume, (volgens beschrijving een blond, zoetsappig, bedaard, jong mannetje) naar Constantinopel werden door velen die zijne Séances bijgewoond hadden, en vooral door hen, die bepaald door hem aangewezen waren, geschiktheid te bezitten tot het worden van Media, verscheidene proeven genomen de heeren en dames der geestenwereld aan het kloppen en draaijen te brengen. Hunne moeite werd volgens hunne verklaring met den besten uitslag bekroond, het getal geloovigen werd steeds grooter, en reeds begon de klopgeesterij ook in Nederland hare dweepers te tellen. Toen ik van alle zijden de eenparige getuigenis vernam dat het kloppen of kraken duide-lijk werd vernomen, werd ook bij mij ten sterkste de zucht opgewekt eene zitting bij te wonen en de zaak zoo veel mogelijk te onderzoeken. Deze gelegenheid bood zich aan, en ik nam plaats in den kring. Ik verwachtte te hooren wat ieder ander gehoord had en werd ook inderdaad niet teleurgesteld. Nu lette ik stipt op, en toen de Séance afge-
loopen was, had ik voor mij de overtuiging opgedaan, dat het gezelschap door twee uit ons midden, die beiden de Séances van den geestenkommandant hadden bijgewoond, op eene aardige wijze werd gemystificeerd. Wel verre van even als anderen die aan de tafel plaats namen, in de overtuiging dat zij volstrekt geene manifestatiën zouden vernemen, mij door deze te doen medeslepen zoodra zij werkelijk plaats hadden, ving ik op het oogenblik dat het door mij verwachte geluid

zich deed vernemen, bedaard mijn onderzoek aan naar de oorzaak en den veroorzaker, ik merkte op dat, toen een der gezegde heeren den kring verliet, het geklop, dat vroeger in zijne nabijheid plaats had, zich aan de overzijde, bij zijnen vriend deed vernemen, ik bespeurde dat men mij, om mij te gereeder te overtuigen door den geest *Verbeelding* deed uitkiezen als zijnen ondervrager, dat men mijne ijdelheid door streelende antwoorden zocht op te wekken en eindelijk dat de strik vragen die ik deed, zeer onhandig werden beantwoord. Dit alles, gevoegd bij de koelheid van beide heeren, die sterk afstak bij de opgewondenheid van meer lichtgeloovigen, belette mij zelfs aan de mogelijkheid te denken van eene elektrische werking van de hersenen op de met de hand in aanraking gebragte tafel, een denkbeeld dat bij het vernemen der verbazende wonderen vroeger wel eens bij mij opgekomen was. En wat was het gevolg? — Weinige dagen later, verklaarden de twee heeren, verschrikt door de onverwachte gevolgen die deze proefnemingen op sommige zwakke hersengestellen, of zenuwachtige constitutiën, dreigden uit te oefenen dat zij en eenige andere hunner *intimen*, op verschillende wijzen, met den voet, met de hand, met de kiezen zelfs het geluid hadden veroorzaakt. — Ik weet zeer goed dat dit nog volstrekt niets bewijst tegen de methode van den heer Hume, doch, aangezien ik geene andere Séances heb bijgewoond, geeft het voor mij ten minste stof tot nadenken, of men bij de moeilijkste toeren die men door hem ziet verrigten, wel noodig hebbe naar eene andere natuurlijke oplossing te zoeken, dan die van een behendig goochelstuk. Is dit zoo, dan worden de geesten-openbaringen van de heeren Brown en Allan Kardec, slechts een eigenaardige vorm, waarin deze heeren hunne gedachten over verschillende onderwerpen blootleggen.

RUDOLF CHARLES.

MAANDELIJKSCH KRONIJK.

Onder de vele belangrijke zaken die ik onder deze rubriek zou kunnen mededeelen ben ik genoodzaakt door plaatsgebrek gebonden, eene kleine keuze te doen. Ik zal mij dus onthouden mijne eigene opmerkingen er bij te voegen en alleen zoo beknopt mogelijk de oorspronkelijke stukken mededeelen. Ik wil hopen door volhardenden arbeid eenmaal in staat te worden gesteld, tengevolge van eene ruime deelneming aan deze uitgave de benoodigde uitgebreidheid te kunnen geven, om naar hartelust mijne pen aan de aangelegenheden van den dag te wijden.

Den 9den Mei 1.1. werd de 53ste gedenkdag aan het overlijden van Duitschlands grooten dichter en menschevriend Fr. Schiller op eene hoogstbelangrijke wijze door de vrije gemeente te Offenbach gevierd. Op dien dag, den sterfdag des mans, die eenmaal de schoone woorden sprak:

Welche Religion ich bekenne? Keine von allen,
Die du mir nennst. Und warum keine? — Aus Religion.

werd het nieuwe tempelgebouw waarvan reeds den 31sten Augustus 1846 de eerste steen werd gelegd, op eene plegtige wijze ingewijd. Van alle zijden waren talrijke scharen Duitsche vrije denkers toegestroomd, om het feest bij te wonen dat ten 10 ure des morgens door den voorzitter, den heer Pirazzi, denzelfden, die in 1845 de gemeente heeft gesticht, met eene schoone redevoering werd geopend. De predikant Kerbler beklom den maagdelijken kansel en sprak naar aanleiding van Handel. XVII. 22—30. eene kernachtige en gevoelvolle leerrede uit. Nadat de godsdienstoefening afgelopen was, overhandigde de voorzitter der Frankforter gemeente, de heer Aug. Ravenstein, namens dezelfde aan het kerkbestuur van Offenbach een geschenk, bestaande uit twee aandeelen in het nieuwe gebouw, een groot *fl* 100 en een *fl* 25. — Een broederlijk feestmaal volgde de plegtigheid, waarop menige hartelijke toast werd gedronken. De grijze Dr. Brugger, van Heidelberg sprak met zijn gewoon vuur eenige heerlijke woorden over de veelzijdige beteekenis van dit feest. Heribert Rau van Frankfort droeg daarop een keurig gedicht voor, ten titel voerende: *„Wat wij zijn,”* en Dr. Jacobson van Berlijn deed den voorslag *„eene vrije religieuze stichting”* te grondvesten, waartoe hij beloofde den volgenden dag *f* 1000 in de handen van het Frankforter en Offenbacher bestuur te stellen. Den volgenden dag vergaderden 25 geestelijken in het *„Café Bellevue”* te Frankfort, alwaar besloten werd dat de stichting ten doel zoude hebben voorvechters voor de zaak der *„vrije religie”* te winnen, en in hunne ontwikkeling te ondersteunen; alsmede de reeds voorhandene krachten zoo veel mogelijk voor kommer en gebrek te helpen bewaren; een onderscheid in geloofsbelijdenis kent de stichting niet, hare hulpmiddelen kunnen aan Joden, zoo wel als aan Katholijken, aan Protestanten even goed als aan leden van vrije gemeenten verstrekt worden, in het kort, het doel dezer instelling moet op het vrije godsdienstige terrein worden wat de Gustaaf Adolfs-vereeniging op het Protestantsche gebied is. Dr. Jacobson vervulde stiptelijk zijne belofte van den vorigen dag, waarbij door andere heeren nog *f* 200 werd gevoegd zoodat men terstond *f* 1200 in kas had. Ten 5 ure scheidden de vrienden en keerden naar hunne verschillende woonplaatsen terug.

Den 26sten en den 27sten April l.l. heeft *„Iconoclast,”* (de heer N. de Fleuriere) in de *„Matigheidszaal”* te Sheffield twee redevoeringen gehouden over de volgende onderwerpen: *„De waarheden van het Christendom gezocht, maar niet gevonden. De val, eene hersenschim. Het offer en de verlossing onmogelijk en noodeloos. Jezus Christus: zijne geschiedenis fabelachtig; zijne leeringen niet geëigend het geluk van het menschelijke geslacht te bevorderen, en de Bijbel geene opening, ongeschikt en zich zelf widersprekende, zonder gezag, waar hij voorgeeft daadzaken mede te deelen, onzedelijk en menschonteerend in zijne leeringen en wreed en nutteloos in zijne wetgevende*

zich deed vernemen, bedaard mijn onderzoek aan naar de oorzaak en den veroorzaker, ik merkte op dat, toen een der gezegde heeren den kring verliet, het geklop, dat vroeger in zijne nabijheid plaats had zich aan de overzijde, bij zijnen vriend deed vernemen, ik bespeurde dat men mij, om mij te gereeder te overtuigen door den geest *Verbeelding* deed uitkiezen als zijnen ondervrager, dat men mijne ijdelheid door streelende antwoorden zocht op te wekken en eindelijk dat de strik vragen die ik deed, zeer onhandig werden beantwoord. Dit alles, gevoegd bij de koelheid van beide heeren, die sterk afstak bij de opgewondenheid van meer ligtgeloovigen, belette mij zelfs aan de mogelijkheid te denken van eene elektrische werking van de hersenen op de met de hand in aanraking gebragte tafel, een denkbeeld dat bij het vernemen der verbazende wonderen vroeger wel eens bij mij opgekomen was. En wat was het gevolg? — Weinige dagen later, verklaarden de twee heeren, verschrikt door de onverwachte gevolgen die deze proefnemingen op sommige zwakke hersengestellen, of zenuwachtige constitutiën, dreigden uit te oefenen dat zij en eenige andere hunner *intimen*, op verschillende wijzen, met den voet, met de hand, met de kiezen zelfs het geluid hadden veroorzaakt. — Ik weet zeer goed dat dit nog volstrekt niets bewijst tegen de methode van den heer Hume, doch, aangezien ik geene andere Séances heb bijgewoond, geeft het voor mij ten minste stof tot nadenken, of men bij de moeilijkste toeren die men door hem ziet verrigten, wel noodig hebbe naar eene andere natuurlijke oplossing te zoeken, dan die van een behendig goochelstuk. Is dit zoo, dan worden de geesten-openbaringen van de heeren Brown en Allan Kardec, slechts een eigenaardige vorm, waarin deze heeren hunne gedachten over verschillende onderwerpen blootleggen.

RUDOLF CHARLES.

MAANDELIJKSCHE KRONIJK.

Onder de vele belangrijke zaken die ik onder deze rubriek zou kunnen mededeelen ben ik genoodzaakt door plaatsgebrek gebonden, eene kleine keuze te doen. Ik zal mij dus onthouden mijne eigene opmerkingen er bij te voegen en alleen zoo beknopt mogelijk de oorspronkelijke stukken mededeelen. Ik wil hopen door volhardenden arbeid eenmaal in staat te worden gesteld, tengevolge van eene ruime deelneming aan deze uitgave de benoodigde uitgebreidheid te kunnen geven, om naar hartelust mijne pen aan de aangelegenheden van den dag te wijden.

Den 9den Mei 1.1. werd de 53ste gedenkdag aan het overlijden van Duitschlands grooten dichter en menschevriend Fr. Schiller op eene hoogstbelangrijke wijze door de vrije gemeente te Offenbach gevierd. Op dien dag, den sterfday des mans, die eenmaal de schoone woorden sprak:

Welche Religion ich bekenne? Keine von allen,
Die du mir nennst. Und warum keine? — Aus Religion.

werd het nieuwe tempelgebouw waarvan reeds den 31sten Augustus 1846 de eerste steen werd gelegd, op eene plegtige wijze ingewijd. Van alle zijden waren talrijke scharen Duitsche vrije denkers toegestroomd, om het feest bij te wonen dat ten 10 ure des morgens door den voorzitter, den heer Pirazzi, denzelfden, die in 1845 de gemeente heeft gesticht, met eene schoone redevoering werd geopend. De predikant Kerbler beklom den maagdelijken kansel en sprak naar aanleiding van Handel. XVII. 22—30. eene kernachtige en gevoelvolle leerrede uit. Nadat de godsdienstoefening afgelopen was, overhandigde de voorzitter der Frankforter gemeente, de heer Aug. Ravenstein, namens dezelve aan het kerkbestuur van Offenbach een geschenk, bestaande uit twee aandeelen in het nieuwe gebouw, een groot *fl* 100 en een *fl* 25. — Een broederlijk feestmaal volgde de plegtigheid, waarop menige hartelijke toast werd gedronken. De grijze Dr. Brugger, van Heidelberg sprak met zijn gewoon vuur eenige heerlijke woorden over de veelzijdige beteekenis van dit feest. Heribert Rau van Frankfort droeg daarop een keurig gedicht voor, ten titel voerende: „*Wat wij zijn*,” en Dr. Jacobson van Berlijn deed den voorslag „eene vrije religieuze stichting” te grondvesten, waartoe hij beloofde den volgenden dag *f* 1000 in de handen van het Frankforter en Offenbacher bestuur te stellen. Den volgenden dag vergaderden 25 geestelijken in het „Café Bellevue” te Frankfort, alwaar besloten werd dat de stichting ten doel zoude hebben voorvechters voor de zaak der „vrije religie” te winnen, en in hunne ontwikkeling te ondersteunen; alsmede de reeds voorhandene krachten zoo veel mogelijk voor kommer en gebrek te helpen bewaren; een onderscheid in geloofsbelijdenis kent de stichting niet, hare hulpmiddelen kunnen aan Joden, zoo wel als aan Katholijken, aan Protestanten even goed als aan leden van vrije gemeenten verstrekt worden, in het kort, het doel dezer instelling moet op het vrije godsdienstige terrein worden wat de Gustaaf Adolfs-vereeniging op het Protestantische gebied is. Dr. Jacobson vervulde stiptelijk zijne belofte van den vorigen dag, waarbij door andere heeren nog *f* 200 werd gevoegd zoodat men terstond *f* 1200 in kas had. Ten 5 ure scheidden de vrienden en keerden naar hunne verschillende woonplaatsen terug.

Den 26sten en den 27sten April l.l. heeft „Iconoclast,” (de heer N. de Fleuriere) in de „Matigheidszaal” te Sheffield twee redevoeringen gehouden over de volgende onderwerpen: „De waarheden van het Christendom gezocht, maar niet gevonden. De val, eene hersenschim. „Het offer en de verlossing onmogelijk en noodeloos. Jezus Christus: „zijne geschiedenis fabelachtig; zijne leeringen niet geëigend het geluk „van het menschelijke geslacht te bevorderen, en de Bijbel geene openbaring, ongeschikt en zich zelf widersprekende, zonder gezag, waar „hij voorgeeft daadzaken mede te deelen, onzedelijk en menschonteerend in zijne leeringen en wreed en nutteloos in zijne wetgevende

„bepalingen.” Er was eene talrijke vergadering tegenwoordig. De heeren Adam, Wood, Wolstenholm, Liddell, een Bijbellezer, Blake en Ds. J. Battersby, waren op den eersten avond, en Mevr. Watson, een Bijbellezer, de heeren Blake, een onvermoeide redetwister, en Ds. Eustace Giles op den tweeden avond de voornaamste tegensprekers, doch zij benadeelden er hunne zaak slechts te meer door, en „Iconoclast” werd met een daverend gejuich begroet, zoo wegens zijne meesterlijke verdediging en zijne welsprekendheid, als wegens zijne naauwlettende zorg zich van alle persoonlijkheden te onthouden.

In de Vereenigde Staten heerscht op het oogenblik eene bepaalde bidwoede, zelfs de groote Theodore Parker, de bekende, welsprekende, vrijzinnige redenaar is het voorwerp van de gebeden der vrome schaar geworden. Ziet hier wat de Amerikaansche „National Standard” hieromtrent mededeelt:

„Eenige der ijverige voorstanders van de godsdienstige herleving te Boston, hebben den eerwaarden Theodore Parker tot voorwerp van openbare gebeden gekozen, hem bij name aanduidende als een slecht mensch, die veroordeeld en bekeerd moest worden. Het is niet ter mijner kennis gekomen of zij ook eenig blijk van bezorgdheid hebben gegeven nopens de bekeering van Adams en andere vrijdenkende geestelijken uit de Zuidelijke Staten. Eenige der gebeden voor den heer Parker worden ons letterlijk door de *Bij* van Boston, in deze bewoordingen medegegedeeld:

„O, Heer, *wanneer* deze man (Parker) een voorwerp van genade is, bekeer hem dan en breng hem in het koninkrijk van uwen waarden zoon; maar wanneer hij buiten het bereik is van den zaligmakenden invloed van het evangelie, *ruk* hem dan weg, en laat zijn invloed *met hem sterven!*”

„O, Heer, wanneer deze man nog volharden wil in het openbaar te spreken, overreed dan den volke hem te verlaten en dit huis te vullen in plaats dat!”

„O, Heer, zend *verwarring* en *verstrooiing* in zijn studeervertrek *heden namiddag* en *verhinder* hem zijne voorbereidingen te eindigen voor zijnen arbeid voor morgen, of wanneer hij mogt trachten de gewijde dag te ontheiligen, door te trachten tot den volke te spreken, treed hem daar tegen o, Heer en bedwelm hem, opdat hij niet in staat zij te spreken!”

„Heer, wij weten dat wij niet tegen hem kunnen redetwisten, en dat hoe meer wij tegen hem spreken, hoe meer het volk om hem zamenstroomt, hoe meer zij hem beminnen, en hem vereeren. O Heer, wat zal er van Boston worden, wanneer gij u niet in deze zaken mengt.”

„Niet een van deze gebeden was, op het oogenblik dat wij de laatste berigten van Boston ontvingen, verhoord geworden, daar de heer Parker noch door den dood weggerukt, noch door goddelijke tussenkomst verhinderd was te prediken. Wij vreezen dat het den bidders

„aan geloof haperde, of misschien hebben zij even als de profeten van Baäl niet luid genoeg gebeden om verhoord te worden.”

De vrijzinnige prediker Uhlich, zoo bekend wegens het, onder zijne redactie, thans te Gotha verschijnende Zondagsblad, heeft dezer dagen een werkje uitgegeven onder den titel: „Tien nieuwe geboden.” Ik laat deze geboden hier in 's mans eigene woorden volgen:

1. Gij zult niet gelooven, wat gij beter kunt weten.
2. Gij zult het verstand niet loochenen.
3. Gij zult de godsdienst niet van andere menschelijke zaken scheiden.
4. Gij zult niets wat een wonder is, begeeren.
5. Gij zult de wereld niet verachten.
6. Gij zult u niet als meester boven God stellen.
7. Gij zult de godsdienst niet tot eenen scheidsmuur tussehen de menschen maken.
8. Gij zult uit de godsdienst geen kerkgenootschap maken.
9. Gij zult geen heiligdom maken.
10. Gij zult de godsdienst niet tot eene amtsuitoefening maken.

Deze zijn de tien verboden, die mij de geschiedenis van het verledene en de ondervinding van het tegenwoordige ten behoeve van de kerk der toekomst, — die echter reeds de godsdienst van eene ontelbare menigte in den tegenwoordigen tijd is, — in de pen gegeven heeft.

Ik besluit ze met de woorden van Jezus, die hij met het oog op oude heiligdommen sprak:

„Alle planten, die mijn Hemelsche Vader niet geplant heeft, moeten „uitgeroeid worden.”

D E B R I E V E N B U S.

Ik zeg den Heeren L..... C..... te Nizza, L. A. Martin, van Parijs, te Brussel en Prof. A. Guépin te Nantes, hartelijk dank voor de vriendelijke toezending van hunne werken: *La Chûte a Sauvé le Monde*; — *Esprit moral du XIXe Siècle*, — en *Philosophie du XIXe Siècle*. Buitengewoone drukte heeft mij tot heden belet HEd. schriftelijk dank te zeggen; doch ik hoop binnen weinige dagen mij dit genoegen te kunnen veroorloven, wanneer ik tevens de eer zal hebben het laatste, zoo vereerende schrijven van Prof. Guépin, reeds sedert eenigen tijd in mijn bezit, behoorlijk te beantwoorden.

M. V. Ik moet het u volkomen toestemmen dat het even wenschelijk is dat er eene pantheïstische, ja ik wil er bijvoegen, ook eene materialistische Societeit gesticht worde, als de unitarische kerk, waarnaar reeds zoo vele duizende deïsten reikhalzend uitzien, zonder den

moed te hebben zich aan te sluiten, wanneer zij daartoe uitgenoodigd worden; doch ik moet u antwoorden, wat ik reeds zoo velen deïsten heb geantwoord: zoo lang het eerste artikel der Vereeniging „de Dageraad” van kracht en dus het doel hetzelfde blijft, kan en mag de Vereeniging niet anders zijn dan eene aaneensluiting van vrije denkers, tot welke rigting zij ook mogen behooren, die allen een gelijk regt hebben hunne denkwijzen te uiten en met elkander ernstig en bedaard te bespreken. Zij mag dus den enkelen individuen aanraden, zich tot partijen te vormen, en daardoor zich te versterken, tegen iederen onbesuisden aanval van anders denkenden, die met hun eigen stelsel dweepende, in blinden overmoed alle andere zienswijzen verdoemen; — doch, welke ook de wijsgeerige of godsdienstige overtuiging van het bestuur, ja zelfs van de meerderheid der leden moge zijn, zij vermag geen enkel stelsel als het hare aannemen, geen enkel stelsel eene voorkeur boven andere geven, geen enkel stelsel der medewerking aan haar doel verhinderen of bemoeijelijken, wil zij niet ophouden te zijn wat zij is, wil zij niet de tribune der onpartijdigheid verlaten en als een meer of minder sterk en geoeft kampvechter het strijdperk betreden, wil zij niet zich tot een deel van zich zelve inkrimpen, haren gezigt-einder beperken, en terugkeeren op het pad dat zij den moed had te kiezen en in te slaan, als regtstreeksch leidende tot het levensdoel der menschheid, — het begrip der Solidariteit.

D E B O E K E R I J.

GERECOMMANDEERDE BUITENLANDSCHE BOEKWERKEN.

Verschenen sedert 1° Januarij 1857.

- BROOKSBANK (W.), A Sketch of the various Religions of the Earth. Part. II, in 12°. Londen 1857. —/3 d.
- BÜCHNER (Dr. L.), Natur und Geist. — Gespräche zweier Freunde über den Materialismus und über die real-philosophischen Fragen der Gegenwart. Erster Band. Makrokosmos, in 12°. Frankfurt a/M. 1857. Rthlr. 1.—
- — — Kraft und Stoff. — Empirisch naturphilosophische Studien. In allgemein-verständlicher Darstellung. 5^e Aufl. in 12°. Frankfurt a/M. 1858. Rthlr. 1.—
- CONGREVE (R.), India. — in 8°. Londen 1857. 1/—.
- COOPER (R.), The Bible and its Evidences, a comprehensive inquiry into the divine origin of the Old and New Testament. Part. 2, 3 en 4, in 18°. London 1858. —/6 d. each.
- DOLFUS (Ch.), Lettres philosophiques. 2e éd. in 12°. Paris 1858. Fr. 2.—
- FEUERBACH (L.), Sämmtliche Werke. Neunter Band. Theogonie, nach den Quellen des classischen, hebräischen und christlichen Alterthms. in 8°. Leipzig 1857. 2 Thlr. 10 Ngr.
- FRANCHI (Ausonio), Le Rationalisme, avec une introduction par le Prof. D. Bancel, in 12°. Bruxelles et Leipzig 1858. Fr. 3.50.

- HOLYOAKE (G.), *The Trial of Theisme*, No. 1—23. London 1857/58. —/1 d. each.
- ICONOCLAST, [*N. de Fleurière*] *The Bible: What it is. Being an Examination thereof from Genesis to Revelations*, in 12°. No. 1—25. London 1857/8. —/1 d. each.
- JACOBUS (Dom), [*Ch. Potvin*] *Lettres provinciales*, 1—3, in 12°. Bruxelles 1857. Fr. 0.30, le No.
- — — *L'Eglise et la morale*, in 12°, 2e édition, Tom. I. Bruxelles 1858.
- LING (Etlar), *Aus der Edda, Deutsche Nachklänge in neuen Liedern*. Nordhausen 1858.
- MARTIN (L. A.), *Esprit Moral du XIXe Siècle*, in 12°, 3e édition. Bruxelles 1858.
- MOLESCHOTT (Jac.), *Der Kreislauf des Lebens, Physiologische Antworten, auf Liebig's Chemische Briefe*, 3e vermehrte und verbesserte Aufl., in 12°. Mainz 1857, 2 Thlr. 9 N.gr.
- POTTER (De), *Mémoires de Scipion de Ricci, Evêque de Pistoie et Prato, sous le règne de Léopold d'Autriche, grand-duc de Toscane*, in 12°, 3e ed. Belge, entièrement refondue sur un nouveau plan. Bruxelles 1857. Fr. 3.50.
- — *Coup d'Oeil retrospectif sur les Idées qui ont triomphé en 1830, mises en regard de celles qu'on leur opposait alors et qu'on cherche de nouveau à faire prévaloir aujourd'hui*, Broch. in 12°. Bruxelles 1857.
- — *Considérations générales sur la Charité, à propos du projet de loi qui la concerne*. Brochure, in 8°. Bruxelles 1857.
- PROUDHON (P. J.), *De la Justice dans la Révolution et dans l'Eglise. Nouveaux Principes de Philosophie pratique, adressés à son Eminence Monseigneur Matthieu, Cardinal-Archevêque de Besançon*, Trois vol. in 12°. Paris 1858. *Supprimé*. Fr. 12.—.
- QUINET (Edgar), *La Révolution religieuse au dix-neuvième Siècle*. in 12°. Bruxelles 1858.
- RAU (Héribert), *Die Apostelgeschichte des Geistes*. Frankfurt a/M. 1857/8.
- — *Mozart. Ein Künstlerleben. Culturhistorischer Roman*, 6 Bände, 8°. Frankfurt a/M. 1858. Thlr. 9.—
- RENAN (Ernest), *Etudes d'Histoire religieuse*, 3e éd. revue et corrigée, un vol. in 8°. Paris 1858. Fr. 7.50.
- SIMON (Jules), *La Religion naturelle*, in 12°. 5e éd. Paris 1857. Fr. 3.50.
- — *Le Devoir*, — — — " 3.50.
- — *Liberté de Conscience*, — — — " 3.50.
- SUE (Eugène) *Lettres au National sur la Question religieuse*, in 12°. Bruxelles 1857.
- TAYLOR (R.), *The Devil's Pulpit*. New edition, N°. 1—14. London 1857/8. —/1 d. each.
- TIBERGHIEU (G.), *Etudes sur la Religion*, gr. in 8°. Bruxelles 1847. Fr. 1.50.
- VOLGER (Dr. O.), *Erde und Ewigkeit. Die natürliche Geschichte der Erde als kreisender Entwicklungsgang im Gegensatz zur naturwidrigen Geologie der Revolutionen und Katastrophen*, in 12°. Frankfurt a/M. Thlr. 2.—.
- WATTS, ICONOCLAST and COLLINS, *Half-hours with the Freethinkers*, in 12°. London 1857. 3/—.
- ZIMMERMANN (le Dr. W. F. A.), *Le monde avant la Création de l'Homme*, un vol. gr. in 8°. 10e éd. Bruxelles 1857. Fr. 10.—.
- ANONYME, *Noord. en Zuid. Akademische Mengelingen*, in 24°. Gend. jaargang 1857. Brussel, jaargang 1858. à Fr. 1.50.
- L... C... *La Chûte à sauvé le Monde*. Broch. in-8°. Nice 1857.

M E N G E L I N G E N.

25. HOE MEN IN 324 DE WIJSGEEREN WEDERLEGDE. Toen Constantinus Byzantium binnentrok vervoegden zich eenige wijsgeeren tot hem en beklagden zich dat hij eene nieuwe godsdienst invoerde, met verguizing der oude Grieksche en Romeinsche gebruiken, door zijne voorouders in eere gehouden. Zij verzochten in eenen woordenstrijd over deze godsdienst te mogen treden met Alexander, den bisschop van Byzantium, die op last van den keizer den strijd aannam, hoewel hij weinig geoefend in het redetwisten was, maar eene buitengewone deugd bezat. Toen de wijsgeeren vergaderd waren, wilden zij allen spreken; doch *de Heilige* Alexander verzocht hun er een uit hun midden te kiezen, om het woord voor hen allen te doen. Hieraan voldaan zijnde, zeide *de Heilige* Alexander tot dengene die gelast was te spreken: In den naam van Jezus Christus beveel ik u te zwijgen. Oogenblikkelijk werd hij stom, alsof de mond hem gesloten was; en men beschouwde het als geen gering wonderwerk eenen wijsgeer tot zwijgen te hebben gebragt.

Fleury, Kerk. Gesch. Boek X. Hoofdst. XXXIX.

26. TALMUD VERTELSLS. De vogel Bar-Juchne had eens het ongeluk een ei uit zijn nest te laten vallen, het verpletterde drie honderd cederboomen in zijnen val, brak, en overstroomde zestig dorpen. Deze zeldzame vogel werd bewaard om bij de komst van den Messias gedood te worden.

Talmud. In Bechoroth bl. 57.

God heeft den Leviathan gecastreerd; zijn wijfje heeft hij gedood, en het gezouten voor de komst van den Messias. Ditzelfde deed God met den Stier die dagelijks het gras van duizend bergen at.

Talmud. In Baba Batra V. bl. 74.

Er was eertijds een kikvorsch, die zoo groot was als een klein dorp; deze kikvorsch had eene slang opgeslikt van eene ontzaggenlijke lengte; maar er kwam een raaf die den kikvorsch even gemakkelijk oppeuzelde als een vos dit een kieken doet.

Talmud. In Baba Batra V. bl. 73.

Een leeuw, die op meer dan twee honderd mijlen afstands van Rome was begon zoo vreeselijk te brullen, dat de Romeische vrouwen die zwanger waren, alle miskramen kregen, en na tot op omstreeks vijftig mijlen de stad te zijn genaderd, brulde hij nogmaals en allen mannen vielen de tanden uit en de keizer verloor genoegzaam het leven door eenen val van zijnen zetel; weshalve deze leeuw even als bovengezegde raaf bewaard werden om bij de komst van den Messias gestoofd te worden.

Talmud. In Cholim III. bl. 50.

27. BIJBELVERSIERSLS. In den „Bisschops Bijbel“ (1568) stond vooraan het borstbeeld van koningin Elisabeth en aan het einde der gedeelten die van Leicester en Burleigh. Bij het begin van den Zendbrief aan de Hebreëen vertoonde eene houtsneeplaat Leda en Jupiter in de gedaante van eenen Zwaan.

HET VERBOND DER VRIJE GEDACHTE.

DE NATUURWET.

DE ZEDEWET.

Aantrekking. - Beweging. - Ontwikkeling.

IS

Liefde. - Licht. - Veredeling.

	Pag.		Pag.
Hoe wij werken	97.	Maandelijksche Kronijk	107.
Officieel gedeelte van „de Dageraad”	99.	De Brievenbus	110.
Wetten en Grondbeginselen	99.	De Boekerij.	111.
Zedekunde buiten het Christendom	102.	Mengelingen	112.
Levensbeschrijv. van Vrijdenkers	104.		

H O E W I J W E R K E N .

Wie wij zijn, verklaarde ik u de vorige maand, wat wij willen, zegt u het eerste artikel onzer statuten en de grondbeginselen ter aansluiting van andere vereenigingen door ons opgesteld, hoe wij werken, dit is voor velen uwer nog niet regt duidelijk, ik wil trachten ook u hieromtrent u de noodige inlichtingen te verschaffen.

Wanneer men oplettend de maatschappij beschouwt waarin wij leven, maar nog meer wanneer men bedaard de ontwikkeling nagaat, die trapsgewijze het zedekundige beginsel van het regt des sterksten tot het besef van de noodzakelijkheid der toepassing van de wet der solidariteit op het maatschappelijke leven gebragt heeft, dan zien wij dat de mensch al meer en meer de behoefte tot eene onderlinge assurantie, gelijk Emile de Girardin het zou noemen, heeft gevoeld en daardoor voortdurend gestreefd heeft en thans sterker dan ooit streeft, het getal er met hem onderling verzekerden uit te breiden, en in vereeniging de vrede, dat geluk te vinden, die door verdeeldheid en den onophoudelijken strijd daaruit noodwendig voortvloeiende, gedurende zoo vele eeuwen reeds als onbereikbaar waren beschouwd. Van dat beginsel uitgaande, werd de gelijkheid van belangen al spoedig de grondslag tot aaneensluiting nu eens van familien tot stammen, van stammen tot natien, van natien tot rijken, dan weder van de penatendienst tot den dienst van den eenen opperheer over al de bijzondere goden, voorts tot dien van den eenigen God met zijne engelen, of dienaren, en eindelijk tot den volstrekt eenigen God, geest. Het treft ons echter onwillkeurig dat, terwijl de meerdere toenadering der gezamenlijke belangen en daardoor de meerdere aaneensluiting, de vrede bevorderlijk is, de grootere uitbreiding van een hoofd-religieus principe voortdurend die vrede weder schokt, en, in weerwil zelfs van de uitbreiding van het goddenbeeld, zich steeds meer in vijandig tegenover elkander staande kanten, als zoo vele kampvechters oplost. Waaraan is dat te wijten, hoe is dat te verhelpen? hebben reeds zoo vele eeuwen lang de wijsgeeren gevraagd, die de veredeling en het geluk der maatschappij tot

het doel van hun leven hadden gemaakt, en — de oorzaak is gevonden het middel is ontdekt, — eene moeilijkheid bleef nog slechts over: dat middel aan te wenden, en daaraan is het dat wij arbeiden. Voltaire, Volney en zoo vele andere verlichte denkers hebben het u reeds voor mij gezegd wat de oorzaak is: het hardnekkig strijden over het bovennatuurlijke omdat dit op loutere redenering steunt en niet door bevattelijke en overtuigende bewijzen stap voor stap kan geschraagd worden, gelijk het natuurlijk, of de op ondervinding berustende kennis der gemeenschappelijke behoeften en der wederkeerige belangen, waarop de staatkundige vereeniging berust. — En het middel? — Wel eenvoudig het zelfde middel waardoor vele kleinere volken tot één rijk, met één gemeenschappelijk streven, met één nationaal trots zelfs, zich oplossen. De wisseling der gedachten, de wrijving der tegenstrijdigste belangen, door in eene vertegenwoordiging van een zoo groot mogelijk aantal dier verschillende individualiteiten, de punten van aanraking vinden, waardoor het gevoel van solidariteit, eenen hechten keten om al die individualiteiten klinkt; daardoor alleen was het mogelijk dat zulke tegenstrijdige volkskarakters zich tot eene natie verbroederden, daardoor zal het mogelijk worden dat ook op het godsdienstige gebied de wet der solidariteit gehuldigd wordt.

Is dit reeds hoogst moeilijk op het staatkundige terrein en is het zelf daar nog op verre na niet volkomen bereikt, dan zal dit, ik ontveins het mij niet, op het godsdienstige, het veld der afgetrokkene bespiegelingen nog oneindig moeilijker te bereiken zijn, doch ziet eens welk een invloed de vrijheid van godsdienst nu reeds op de verdraagzaamheid uitoefent. Slechts door afsluiting is de eenzijdigheid te behouden; hoe veelvuldiger de kruising en de botsing van denkbeelden is, hoe meer toenadering ontstaat, hoe vaster de onpartijdigheid wortel schiet, hoe eerder de eenheid tot stand komt. Zietdaar nu hoe wij werken om waarheid, verbroedering en geluk te bevorderen. Zietdaar waarom wij alle rigtingen die naar veredeling en geestesontwikkeling door het vrijgebruik der rede streven, zoo veel bevorderen en ondersteunen als in ons vermogen is, nu eens bijdragende tot de uitgave van een wijsgeerig werk, dan weder al onze krachten inspannende om een kerkgenootschap te stichten. Zietdaar hoe wij, wanneer alle specialiteiten zich tot partijen zullen verbonden hebben, aan het hoofd van alle zullen staan als een volkomen gelijk ligchaam op het religieuze gebied aan wat de volksvertegenwoordiging op het staatkundige is, zietdaar waarom wij trachten door het uitroeijen van den eigenwaan „de waarheid uitsluitend te bezitten,” en het aankweeken van „de nederige erkenning onzer onwetendheid en ons eendragtelijk zoeken naar waarheid,” de grondsteen te leggen van dat gebouw dat eenmaal als het paleis der religievertegenwoordiging tegenover dat der volksvertegenwoordiging zal verrijzen om beiden weder door een gezamenlijk belang eendragtelijk verbonden, datgene tot stand te brengen, waarnaar de wijsbegeerte reeds sedert zoo veel eeuwen vruchteloos heeft gestreefd: — den menschen maatschappelijk vrij, en zedelijk gelukkig te doen zijn.

Officiëel Gedeelte van de Vereeniging »de Dageraad”.

Het Bestuur der Vereeniging »de Dageraad” geeft bij dezen aan al de leden kennis, dat de eerstvolgende Vergaderingen zullen gehouden worden in het gewone Lokaal: *Casino*, hoek Zwanenburgerstraat en Amstel, op 25 Julij, 8 Augustus enz., geregeld elke 14 dagen; aanvang der werkzaamheden des ochtends ten 10¹/₂ ure.

Een ieder die mogt vermeenen eenige wenken te kunnen geven of voorstellen te doen in het belang der Vereeniging, ten einde haren invloed en haren werkkring uit te breiden, gelieve zich schriftelijk te wenden tot de »Commissie ter bevordering van den bloei der Vereeniging,” benoemd krachtens besluit van de Huish. Verg. van 27 Junij 1858, onder couvert aan een der onderteekenden.

H. H. die hunne contributie mogten wenschen te voldoen, gelieven deze per postwissel in te zenden aan den derden ondergeteekende, Keizersgracht, W 473.

H. H. Geestverwanten en Vrienden van onpartijdigheid en waarheid in het algemeen, wordt eindelijk ter kennisse gebracht, dat wij bereid zijn HEd. alle mogelijke inlichtingen te verschaffen, die zij nopens ons doel en onze werking mogten wenschen te ontvangen, en dat onze deuren bij de gewone Vergaderingen steeds geopend zijn, HEd. zonder eenig lastig ceremoniëel, zoo heusch mogelijk te ontvangen, (zie Art. 12, Hoofdstuk IV onzer Statuten, o. a. opgenomen in N°. 1 van het Verbond der Vrije Gedachte). Van de Verslagen, voor rekening der Vereeniging uitgegeven en onontbeerlijk voor hare geschiedenis, zijn nog enkele exemplaren voorhanden en voor alle vrijzinnige gezelschappen en leeskringen gratis verkrijgbaar.

Namens het Bestuur,

R. C. MEIJER, *President*,

A. VERBEEK, *Secretaris*.

H. J. BERLIN, *Penningmeester*.

WETTEN EN GRONDBEGINSELEN.

IV.

Ter gelegenheid van het bezoek, door den Heer Johannes Ronge aan onze stad gebracht, met het doel te trachten ook in Nederland een vrijzinnig kerkgenootschap te stichten, kan het, dunkt mij, niet onbelangrijk geacht worden, hier de grondbeginselen in het geheugen terug te roepen, die oorspronkelijk door de nieuwe hervorming werden aangenomen, en deze te doen volgen door die, welke na rijp overleg, als doelmatiger, later in de plaats werden gesteld, om zodoende een beknopt overzicht te erlangen van de ontwikkeling en het streven der hendaagsche hervorming. Mogen de grondbeginselen van de Kerk der Rede op onzen bodem, deze reeks besluiten:

ALGEMEENE BEGINSELEN EN LEERBEGRIPPEN VAN DE
DUITSCH-KATHOLIJKE KERK.

Vastgesteld den 1sten Maart 1845, door de eerste Raadsvergadering.

LEERBEGRIPPEN.

1. De grondslag van het Christelijke geloof zal alleen de H. Schrift zijn. De opvatting en verklaring derzelve zal overgelaten worden aan het verstand van ieder lid.

2. Als eene algemeene uitdrukking van onze tegenwoordige godsdienstige overtuigingen verklaren wij dat:

Wij gelooven in God als Vader, die de wereld schiep en door wijsheid, regtvaardigheid en liefde bestuurt.

Wij gelooven in Jezus Christus, den Verlosser.

Wij gelooven in den H. Geest, eene algemeene en christelijke kerk, vergeffenis der zonden en een eeuwig leven. Amen.

3. Wij verwerpen de oppermagt van den Paus, scheiden ons af van de priesterheerschappij en verwerpen [voor]s hands alle inwilligingen, die de vrije kerk weder aan het juk der priesterheerschappij onderworpen konden maken.

4. Wij verwerpen de oorbiecht.

5. Wij verwerpen eenen gedwongen ongetrouwen staat.

6. Wij verwerpen de vereering der heiligen, der gewijde overblijfselen en der schilderstukken.

7. Wij verwerpen de afnemings van zonden, het vasten, de pelgrimmaats en al die plegtigheden die tot huichelarij of bijgeloof leiden.

8. Wij onderwerpen aan de gemeente en aan ieder lid van dezelve den inhoud van onze beginselen, opdat zij door studie mogen ontwikkeld worden, volgens het begrip van ieder, en overeenkomstig den geest des tijds.

9. Wij stellen de gewetensvrijheid, het vrije onderzoek, en de verklaring der H. Schrift vast. Wij verwerpen iedere beperking, huichelarij, valsheid, maar wij vinden geene reden tot scheiding en veroordeeling in het verschil van verklaring en bevassing van onze leerbegrippen.

10. Wij erkennen slechts twee bondzegels, den doop of de aanneming en het avondmaal of het zinnebeeld van broederliefde, zonder dat wij de gemeenten willen hinderen andere plegtigheden in te stellen.

11. De doop of aanneming van kinderen is afgescheiden van het geloof, dat zij zullen omhelzen wanneer zij opgroeien.

12. Het avondmaal zal gevierd worden even als Christus het vastgesteld heeft, door brood en wijn.

13. Wij erkennen het huwelijk als eene instelling die heilig dient te worden gehouden.

14. Wij gelooven en belijden, dat het de eerste plicht des Christens is, het geloof werkdadig te doen zijn, door handelingen van liefde tegenover zijne medemenschen.

EERDIENST.

15. De godsdienstoefening bevat het onderwijs en de stichting, welker uitwendige vormen gewijzigd moeten worden, overeenkomstig de behoeften van tijd en plaats.

16. De eerdienst zal geregeld worden overeenkomstig de instellingen van de apostelen, en het religieuze bewustzijn van onzen tijd. De deelneming der leden, en de overeenstemming tusschen den leeraar en de gemeente zijn thans volgens de noodzakelijkheid geregeld.

17. Het gebruik der latijnsche taal is afgeschaft.

18. In onze eerdienst zal van muziek worden gebruik gemaakt.

19. Behalve de godsdienstoefening geven wij des Zondags namiddags onderwijs aan het opkomende geslacht.

20. Wij vieren alleen de van Staatswege voorgeschrevene feestdagen.

21. Alle kerkelijke bediening, zoo als doop en huwelijk, moet door den leeraar kosteloos vervuld worden.

22. Uitwendige plegtigheden worden niet voorgeschreven, maar alles moet vermeden worden, wat tot bijgeloovigheid kan leiden.

23. Ieder lid heeft vrijen toegang tot het tempelgebouw.

INWENDIGE REGELING.

24. De gemeenten beschouwen het als eenen christelijken pligt, het geestelijke, zedelijke en stoffelijke welzijn onzer medemenschen te bevorderen, zonder op verschil van geloof te letten.

25. De inwendige regeling der gemeenten is overeenkomstig de instellingen van de eerste christenen en der apostelen; maar kan overeenkomstig de behoeften des tijds veranderd worden.

26. Degene die lid wil zijn van eene gemeente, heeft slechts zijnen wensch hiertoe te openbaren, en de grondbeginselen dier gemeente aan te nemen.

27. De aannemelingen van niet christelijke kerken, moeten onderagt ontvangen alvorens zij aangenomen kunnen worden.

28. De gemeente alleen heeft het regt leeraren en ouderlingen te benoemen. De leeraren moeten aan eene hoogeschool onderwezen en van onbesproken gedrag zijn.

29. Iedere leeraar moet op eene plegtige wijze bij de gemeente aangesteld worden.

30. De aanstelling als leeraar is onherroepelijk. De schorsing of de afzetting van eenen leeraar kan alleen door eene algemeene kerkvergadering geschieden.

31. De gemeente wordt vertegenwoordigd door den leeraar en de ouderlingen. De verkiezing der laatsten heeft jaarlijks plaats.

32. De leeraars hebben zorg te dragen voor de kerkelijke bedieningen; de ouderlingen en voorzittende leden voor de behartiging van alle andere zaken.

33. De gemeenten dienen in hunne inwendige regelingen, de bijzondere regten der leeraren en der voorzittende leden te bepalen.

34. De gemeente heeft het regt en de verpligting al deze artikelen

te wijzigen en te verbeteren, ingevolge hunne voortgaande ontwikkeling, doch van de wijzigingen moet op de eerstvolgende algemeene vergadering verslag uitgebragt worden.

DE RAADSVERGADERING.

36. De algemeene bijeenkomsten zullen de eensgezindheid onder de gemeenten bevorderen, voor zoover die eensgezindheid niet hinderlijk wordt voor de vrijheid der gemeenten en van ieder lid.

40. Het getal afgevaardigden tot eene algemeene bijeenkomst, dient voor twee derden uit leeken en een derde uit leeraars te bestaan.

41. De besluiten van den raad dienen slechts als voorstellen aange-merkt te worden, en worden de wetten der kerk, wanneer zij door de gemeenten in overweging genomen en goedgekeurd zijn.

51. Deze bepalingen zijn slechts tijdelijk en kunnen gewijzigd worden overeenkomstig het godsdienstige begrip der gemeenten,

(Eenige minder belangrijke artikelen ga ik hier met stilzwijgen voorbij.)

ZEDEKUNDE BUITEN HET CHRISTENDOM.

De hoofdoorzaak, waardoor alle sekten zonder onderscheid, in stede van voordeelig, nadeelig werken op de ontwikkeling van het beginsel van liefde in den onbeperktsten zin, of gelijk het alsdan meer bepaaldelijk genoemd wordt, het beginsel van broederschap in de maatschappij, is ontegenzeggelijk te zoeken in de verwaandheid dier sekten, hunne vooringenomenheid met hunne eigene stellingen en hunne volslagene onbekendheid met de zienswijzen van andersdenkenden. Vraagt welke sekte ge wilt en iedere zal u antwoorden dat zij in het bezit is der reinste zedeleer, iedere zal op de anderen als minder zedelijk, ja barbaarsch en heidensch nederzien. Zelfs zij die uit nieuwsgierigheid of uit zucht tot verguizing of bespotting de heilige boeken van andersdenkenden onderzoeken, zij putten door partijdigheid gedreven alleen de zwakke plaatsen, de verouderde begrippen, de dwaze voorstellingen er uit, en stellen die dikwijls nog grootelijks misvormd of uit hun verband gerukt, tegenover de schoonste gedeelten uit hunne eigene even feilbare schriftelijke openbaring. Wil men echter trachten tot een onpartijdig oordeel te komen, wil men eenigermate de voorliefde aan de eene en de vooringenomenheid aan de andere zijde trachten te overwinnen en zodoende de toenadering tusschen menschen en menschen bevorderen, dan stelle men onpartijdig het ware en het schoone tegenover het ware en het schoone, dan huldige men het goede, waar men het ook vinde, en men volge het na, van wien het ook kome.

Op grond van deze beschouwing vermeen ik dus mijnen lezersgeenen ondiensnt te doen hun nu en dan een geschrift van niet Christelijken oorsprong aan te bieden, aan hen zelven de beslissing overlatende of en in hoeverre deze als niet *uit den Heere* op zedelijke waarde kunnen aanspraak maken. Men leze oplettend en oordeele vrij.

I.

REDE VAN DEN KEIZER YOUNG-TCHING ¹⁾

TOT DE AANZIENLIJKE VAN HET MANDSJOERSCHE GESLACHT,

DIE HEM VERZOCHTEN HUNNER NATIE BIJZONDERE VOORREGTEN
BOVEN DE CHINEZEN TOE TE KENNEN.

Gij wenscht door bijzondere voorregten boven de Chinezen verheven te worden. Is het u onbekend dat alle menschen gelijkelijk de kinderen des Hemels zijn? De hemel heeft de Mandsjoers geschapen en hij heeft de Chinezen geschapen: voor hem zijn alle gelijk, en de deugden alleen hebben in zijne oogen de voorkeur.

De Mandsjoer is een mensch en de Chinees is een mensch. Gij spreekt mij over het onderscheid dat de goede en kwade eigenschappen tusschen de menschen moeten stellen, maar vindt men die niet tusschen de individuen van eene zelfde natie? Kunt gij dan wenschen dat ik, bij het beschikken over bedieningen slechts op de afkomst der onderdanen zou letten die mij voorgesteld zullen worden, zonder op hunne persoonlijke hoedanigheid acht te slaan; zou ik dan niet behoeven te vragen of zij de geschiktheid bezitten, maar naauwkeurig dienen te onderzoeken of zij Chinezen of Mandsjoers zijn?

Ik zou dan alleen de laatsten dienen aan te stellen? Zoudt gij mij dezen raad wel durven geven? Weet men dan niet dat er onder hen een groot aantal heerschzuchtigen, trouwloozen, wetverkrachters zijn, die slechts aan hunne eigene belangen denken, en altijd gereed staan hunnen Soeverein te bedriegen?

Ik voer gelijktijdig het gebied over de onderdanen van de beide natien, die met elkander dienen te zamen te werken, zich onderling als vrienden, als broeders te gedragen, elkander met hunne raadgevingen bij te staan, en met eenparig goedvinden en zonder den minsten harts-togt de zaken te regelen en te beoordeelen.

Dat men dus niet langer over en weder tot elkander zegge: Ik ben Mandsjoer en gij zijt Chinees. Het is eener natie onmogelijk hare

¹⁾ De Keizer Young-Tching of Yoedsjen, volgens de mandsjoersche uitspraak, is de schrijver van deze rede. Hij was de zoon van den Keizer Kang-Hi, wiens roem, zoo wat zijne talenten, als wat zijne wijsheid betreft, tot in Europa doorgedrongen is. Hij was de vijfde soeverein van de dynastie der Tsings; deze is die der Mandsjoeren of Mandsjoes, die sedert het midden van de tiende eeuw den troon van China in bezit hebben.

Hij was een wijs, waakzaam en edelmoedig vorst; den armen kwam hij te hulp, de oproerige heerschzucht der bonzen onderdrukte hij, den landbouw moedigde hij aan, en de wetten deed hij eerbiedigen. Nimmer waren de openbare gebouwen, de groote wegen, de kanalen, die al de rivieren van het geheele rijk met elkander in verbinding stellen, met zulk eene uitmuntende zorg of zulk eene zuinigheid onderhouden. Als beschermmer en vriend zijner onderdanen, die hij alle zonder onderscheid als zijne zonen beschouwde, liet hij de regerende natie, waarvan hij het hoofd was, niet het geringste overwigt nemen boven de onderworpenen natie.

aangevangen de werken te bestuderen van Descartes, die toen in Holland in de hoogste achting stond. Zijn geest drong echter verder door, verscheidene zijner vragen bleven nog onopgelost, en ofschoon hij zich voor een groot gedeelte de methode van Descartes eigen maakte, voldeed zijne leer hem toch nog op verre na niet. Het geloof zijner vaderen had hij tengevolge zijne ernstige studie ten eenenmale afgeschud, en hij schroomde niet openlijk voor zijne gevoelens uit te komen. Dit baarde groote bezorgdheid onder de Israeliten, die in eenen tijd toen de Christenen zich in allerlei secten verdeelden en van de eene tot de andere overgingen volstandig aan hun geloof getrouw en met elkander verbonden bleven. Zij trachtten hem door redeneringen van zijne dwaling terug te brengen, zij boden hem een jaargeld aan van *f* 1000, wanneer hij zijne denkbeelden voor zich behield; doch te vergeefs; toen ruidden zij eenige dweepers tegen den wijsgeer op, en op zekeren dag de Synagoge verlatende, werd hij verraderlijk aangevallen en met een mes verwond.

Door deze vervolgingen geërgerd scheidde Spinoza zich openlijk van de Israelitische godsdienst af, weshalve hij in 1660 plegtig door de Synagoge in den ban werd gedaan. Zijne vrienden en bloedverwanten sloten terstond hunne deuren voor den verworping, slechts weinigen onder de werkelijk verlichte Christenen wisten den man te waarderen en durfden op eenen vertrouwelijken voet met hem te verkeereren, zijne vijanden trachtten hem op alle mogelijke wijzen verdacht te maken, en als een gevaarlijk mensch voor de openbare rust voor te stellen. Hij wendde zich toen tot het bestuur der stad Amsterdam en riep zijne bescherming in; doch, hoezeer Holland alreede eene schuilplaats begon te worden van de vrije gedachte en de vrije denkers, werd hem niet alleen geene bescherming verleend, maar hem werd zelfs aangezegd de stad en haar grondgebied zoo spoedig mogelijk te verlaten. ¹⁾ Baruch of gelijk hij zich toen begon te noemen Benedictus Spinoza verliet dus Amsterdam, en vestigde zich met der woon te Rhijnsburg bij Leyden. In 1664 vertrok hij naar Voorburg, en niet lang daarna gaf hij gehoor aan het verzoek zijner vrienden, die inmiddels zeer talrijk waren geworden, en koos 's Gravenhage tot zijne vaste verblijfplaats. Reeds spoedig na de uitgave van zijn eerste werk begon zijn naam, in weerwil van zijne afgezonderde leefwijze, door geheel Europa eene roemrijke bekendheid te erlangen, van alle zijden stroomden de vrijdenkers zamen om hem te leeren kennen, en niettemin was hij slechts bij magte zijnen huisheer te 's Gravenhage, een kunstschilder, een zeer karig kostgeld te betalen. Weinig menschen toonden minder genot in het bezit van geld, en de zinnelijke geneugten te stellen dan hij. Zijn vaderlijk erfdeel schonk hij zijner verbolgene familie; zijnen vriend Simon de Uries, die hem tot zijnen erfgenaam wilde benoemen, antwoordde hij eenvoudig: dat hij dit niet aannemen kon, aangezien de Uries zijnen broeder niet kon of mogt onterven; toen deze daarop aandrong, dat hij dan eene jaarwedde van *f* 500,—

¹⁾ Bayle geeft als reden van zijn vertrek op, dat hij door de menigvuldige bezoeken van zijne vrienden, te weinig gelegenheid had zich aan zijne wijsgeerige nasporingen en overdenkingen te wijden.

van hem zoude aannemen, weigerde hij op nieuw en was slechts met groote moeite te bewegen *f* 300,— te ontvangen. Den erfgenamen van zijnen leermeester in de staatkunde, den martelaar Johan de Witt, gaf hij eene jaarwedde van *f* 200,— terug, die hem door zijnen vereerden vriend verzekerd was. Wanneer men deze voorbeelden van zeldzame belangeloosheid leest, dan dient men daarbij vooral niet uit het oog te verliezen dat de edele man, om in zijn onderhoud te voorzien en zijne studiën te kunnen voortzetten, genoodzaakt was, zich met werktuigkunde en hoofdzakelijk met het vervaardigen van mikroskopen en teleskopen bezig te houden. Zijne afgetrokkene en werkzame leefwijze was hem zoo zeer tot eene gewoonte geworden, dat hij, zelfs toen hij te 's Hage woonde, herhaalde malen zijne woning in drie maanden tijds niet had verlaten. Hij was zoo matig, dat hij in eene maand tijds niet meer dan eene pint wijns dronk. Nimmer vloekte hij, nimmer sprak hij smadelijk of oneerbiedig zelfs, over begrippen, die den geloovigen heilig waren.

„Ja,” zegt *Matter*, ¹⁾ terwijl hij geheel den karakterschets van Bayle beaamt, „Bayle had er nog bij kunnen voegen, dat er nimmer een getrouwer vriend, nimmer een belangeloozer mensch geleefd heeft.” De Keurvorst van den Palz deed hem door den Heer Fabritius eenen brief schrijven, en hem het professoraat in de wijsbegeerte aan de hogeschool te Heidelberg aanbieden, doch hij weigerde omdat hij alsdan le uitingen zijner gedachten binnen eenen zekeren grens, hoe ruim ook, had te beperken en hij volkomen vrij wilde zijn en blijven.

(*Wordt vervolgd*).

¹⁾ Histoire des doctrines morales et politiques des trois derniers siècles. Vol. II, p. 373.

MAANDELIJKSCHE KRONIJK.

De vrije gedachte wint hand over hand meer veld in Holland. Het schrikbeeld dat de geestelijkheid langzamerhand uit een woord had gebouwd, begint in nevel te verdwijnen. Nadat de gewoonte trapsgewijze voor velen de scherpe omtrekken vlugtiger had doen worden, kwam de nieuwsgierigheid, trad op het gewaande spooksel toe en ontdekte het bedrog. Terwijl de geloofspartij in haren ijver om ons verdacht te maken de voorzigtigheid dikwijls uit het oog verliest en door den strijd dien zij openlijk tegen ons voert, bij menigen welgezinde de rchting voor eene aldus verdedigde zaak doet verliezen en bij anderen de nieuwsgierigheid of den lust tot onderzoek doet geboren worden, trachten wij van onze zijde zoo veel mogelijk door wapenen te strijden even waardig als onze zaak, en voortdurend voedsel te geven aan die nieuwsgierigheid, die lust tot onderzoek, die onze sterkste bondgenoot is. Onder de vele groote mannen met wie wij allengskens in briefwisseling waren getreden, behoorde in de eerste plaats de Luther der XIX^{de} eeuw, de beroemde stichter van het Duitsch-Katholicismus, Johannes Ronge. Reeds sedert langen tijd had ons oog zich op hem gevestigd, als een man wiens medewerking tot de ontwikkeling van het humanis-

tische beginsel in Nederland van eene onschatbare waarde voor ons zou zijn, wiens tegenwoordigheid in ons midden op eenmaal alle wallen der verbeelding zou omverrukken, waardoor de orthodoxie getracht had de nieuwsgierigheid te kunnen magteloos maken of het vrije onderzoek te kunnen afschrikken. Gelukkiglijk evenaarde 's mans ijver voor de zaak in het algemeen, ons plaatselijk belang, en reeds in den loop van het vorige jaar kwam hij onze vurige wenschen te gemoet, door ons de toezegging te geven van een bezoek in den loop van dezen zomer. En aan deze belofte is thans voldaan: Johannes Ronge is in ons midden, de held der eeuw heeft zich aan ons hoofd gesteld, — doch loopen wij de gebeurtenissen niet vooruit.

Den 22sten Junij l.l. van Londen vertrokken, ontmoette hij den volgenden dag te Rotterdam zijne gade en twee kinderen, die van Hamburg kwamen, en begaf zich met deze den 24sten naar Scheveningen. Den 29sten dezer werd aldaar het van wederzijds gelijktijdig geuite voorstel aangenomen en bepaald dat de Heer Joh. Ronge op Zondag den 11^{den} Julij in de Vereeniging de „Dageraad” eene spreekbeurt zou vervullen. Wij plaatsten terstond eene voorloopige uitnoodiging en weldra waren een zestigtal handteekeningen op de bij schrijver dezes nedergelegde lijst ter bijwoning dezer vergadering, gesteld. Alles liet zich aanzien dat ons gewone lokaal te klein zou worden en wij zagen naar eene grootere zaal rond. Inmiddels werd door den Heer Ronge, die ons den 8sten l.l. alhier een bezoek bragt, in het belang der zaak, ten einde ook hen tevreden te doen zijn, die nog kinderlijk genoeg waren om voor de vereeniging den ouden angst te koesteren, voor het „duiveltje in het doosje,” besloten, de door hem te houden voordragten van hem alleen te doen uitgaan, weshalve hij alle te maken kosten voor zijne rekening nam, en de verdere aankondigingen zelf onderteekende. Laatstleden Zondag had de eerste voordragt plaats in het lokaal Diligentia, in de Kalverstraat. Ofschoon het bekend gesteld was, dat de Spreker eerst ten elf ure zou optreden, was het nog geen tien geslagen of de toehoorders vingen aan zich voor het gebouw te verzamelen. Ten half elf ure werden de deuren voor het publiek geopend en toen, op den bepaalden tijd, de Heer Ronge optrad en bij gebrek aan meerdere ruimte de verdere toegang moest geweigerd worden, overzag hij, als spreker een gehoor van 350 personen, blijkens de kaarten door ons aan de binnentredenden afgegeven.

De tribune was met een tapijt gedekt. Op de tafel voor den redenaar waren zes vazen met bloeiende heesters, in twee rijen gesteld, en op eene tafel achter hem prijken eenige andere grootere bloemgewassen, hetgeen in de werkelijk smaaakvolle en vrij goed verlichte zaal een bekoorlijk effect maakte. De heer Ronge zelf met zijne mannelijke, hoezeer wel wat kleine gestalte, zijn lang hoofdhaar en zwaren baard, wier zwarte kleur zeldzaam afsteekt bij zijne lichtblauwe oogen, en zijn fier edel gelaat, verhoogden den indruk van die frischheid en kracht die de nieuwe hervorming zoo ruimschoots kenmerkt, zoo in haar doel, als hare werking, en die ook hier de sombere ternedergedruktheid der overige eerdiensten door eene blijde, fiere stemming verving. Achter den heer Ronge hadden twee zijner vrienden plaats ge-

noemen. — Nadat de redenaar eene toewijding, of, wanneer men het zoo gelieft te noemen een vrijzinnig gebed uitgesproken had, en tot het voordragen zijner rede was overgegaan, ontstond er eenige beweging, onder de overigens stille en vreedzame toehoorders; een niet onaanzienlijk getal nieuwsgierigen die in het aanschouwen van den beoemden man hunnen wensch voldaan zagen, of die de Duitsche taal misschien niet genoeg magtig waren zijne voordragt te volgen, verwijderden zich met een eenigzins onbehoorlijk gedruisch. Dit incident hernieuwde zich een weinig later, doch de spreker wachtte een oogenblik totdat de rust hersteld was en had het genoeg in het verder rustig voordragen zijner rede de overtuigende bewijzen te zien dat hij in een land sprak, dat ten allen tijde de bakermat der vrijheid is geweest, en dat de vrijheid van spreken nog immer weet te eerbiedigen. De inhoud van deze eerste voordragt, die des nachts vertaald, onder het afspreken afgedrukt en gebrocheerd, en tegen twaalf uur toen de vergadering uiteenging in het Nederduitsch overgezet in het lokaal zelf reeds te verkrijgen was, ¹⁾ komt hoofdzakelijk op het volgende neder:

Spreker begroet zijne hoorders als geest- en stamverwanten, bereid het oetspoor der voorvaders te drukken. Hij schetst in korte trekken zijn verken en het onthaal, dat het te beurt gevallen was. Hij gaat na of eene hervorming, zoowel in het algemeen als bij ons in het bijzonder noodzakelijk was. Hij beschouwt alle bestaande godsdiensten in hunne geschiedkundige opvolging en hunnen wederkeerigen invloed als doelmatig; doch het geloof aan bovennatuurlijke openbaringen, aan de uitsluiting, daaruit voortgesproten, als betreurenswaardig. Hij spreekt vlugtig over de ontwikkeling van het Godsdenkbeeld. Hij schildert het Christendom, namelijk in zijnen volkomen, of Paulinischen vorm, in zijne drie karakteren, n.l. Joodsch, Grieksch en Romeinsch. Hij vergelijkt het Moaïsche scheppingsverhaal met de ontdekkingen der sterrekundigen. Hij verwijst op Giordano Bruno, als de eerste martelaar voor een verhevenere godsbegrip, en geeft in een paar woorden eene voorstelling van den God der vrij-denken. Hij eindigt met eene aansporing, voor onze kinderen te doen, wat onze voorgangers voor ons gedaan hebben.

Ten slotte worden als aanhangsel tot het gesprokene door den Heer Tonge de grondbeginselen voorgelezen en verder toegelicht van de Humanistische Vereeniging, door hem in 1852 te Londen gesticht en nog steeds voorgezeten.

Zietdaar den hoofdinhoud van deze eerste rede, die Zondag den 18^{den} j.k. door eene tweede: „de inrigting der vrije gemeenten” en misschien nog door eene derde over het „Froebelsche Opvoedingsstelsel” zal gevolgd worden. Behalve deze voordragten, door den Heer Joh. Ronge, is het niet onwaarschijnlijk, dat er ook nog eene conferentie voor dames zal gehouden worden door zijne gade, Mevrouw Bertha Ronge en eveneens over het „opvoedingsstelsel”. Deze beminnenswaardige vrouw staat te Londen niet alleen aan het hoofd van eene „Kinder-garten”, maar

¹⁾ Eerste voordragt gehouden in het lokaal Diligentia te Amsterdam, den 11^{den} Julij 1858, door Johannes Ronge. Gedrukt voor rekening van den Schrijver. Prijs 10 cents. Verkrijgbaar te Amsterdam bij R. C. Meijer, Vijgendam en F. Günt, N. Z. Achterburgwal, G 69.

zelfs van eene opleidings-inrigting voor jonge dames, die het stelsel van andere scholen wenschen over te brengen, of het bij familiën, waar met de opvoeding der kinderen belast zijn, moeten invoeren. De gouvenante van Koningin Victoria zelve heeft hare leergangen medegemaakt.

Ik mag hier niet met stilzwijgen voorbijgaan de allezins heusche wijze waarop wij door de politie, ter bewaring der rust ondersteund zijn, en gevoel mij gelukkig bij de herinnering aan de levendige belangstelling en den hartelijken, broederlijken geest die bij deze gelegenheid zoo duidelijk onder de leden der Vereeniging doorstraalde.

Wanneer de uitkomst na het houden der twee of drie redevoeringen aan de verwachting van den heer Ronge en de onze beantwoordt, dan — doch loopen wij de gebeurtenissen niet vooruit „zoo menig, dien de hoop bedroeg.” Daarover dus waarschijnlijk nader in het aanstaand nummer van dit maandwerk.

De rede van den heer Ronge is het gesprek van den dag, en de rede is hoofdzakelijk nog verhoogd doordien eene ontelbare menigte bezoekers wegens plaatsgebrek heeft moeten afgewezen worden en eenen geruimen tijd lang zich voor het lokaal bleef verzamelen, waardoor de opmerkzaamheid der voorbijgangers in hooge mate werd gaande gemaakt. Wij zullen inmiddels trachten voor de voordragt van Zondag a. s. een grootere zaal te bekomen, daar het wel te verwachten is dat de opkomst alsdan niet minder talrijk zal zijn. ¹⁾ R. C. MEIJER.

¹⁾ Behalve bovenvermelde redevoering is Zondag l.l. ook nog in het licht verschenen: „Rede über das Neue Marien-Dogma des Papstes Pius IXten, gehalten in London vor der freien religiösen Gemeinde daselbst, den 28sten Januar 1855, von JOHANNES RONGE. Preis f 0.25 im selbstverlage des Authors. Amsterdam R. C. Meijer dñ. F. Günt.

DE BRIEFVENBUS.

De heer G. W. van der Voo te Rotterdam verzoekt mij uit ZEd. naam *allen* leden der Vereeniging „de Dageraad” *gratis* aan te bieden één exemplaar van het onder ZEd. redactie verschijnend tijdschrift „de Lichtstraal,” afl: 2/8. H. H. die van dit aanbod wenschen te profiteren, gelieven franko bij mij het hun Ed. toegedachte exemplaar aan te vragen en in ontvangst te doen nemen.

De heer van der Voo is boos over mijn stuk „Rotterdam ontwaakt.” ZEd. heeft in den grond ook rede daarvoor, ik erken het gul, en ik verzoek dus mijnen lezers vriendelijk voortaan dezen titel te lezen alsof er stonde „Rotterdam ontwaakt! — behalve de heer G. W. van der Voo.” Wederkeerig moet ik ZEd. echter verzoeken eens opletten den naam te lezen onder het stuk gesteld, dan zal ZEd. zien dat de naam niet is Rudolphe Charles (Rudolf Charles is waarschijnlijk hiermede bedoeld) maar wel R. C. Meijer.

Ik vernam dezer dagen tot mijne verwondering van verschillend

kanten dat er een naamlooze open brief aan mij gerigt in het licht verschenen was, en sedert eenigen tijd vrij algemeen circuleerde. Ik was begeerig dien toch ook eens te lezen en thans nu mijn wensch vervuld is, acht ik het voor de zaak der vrije, onbevooroordeelde gedachte wel de moeite waard, zoodra mijne bezigheden mij zulks slechts eenigzins veroorloven, een werkje te schrijven en uit te geven, dat zoo duidelijk mij dit mogelijk is mijne denkebeelden tegenover die mijner zoo eenzijdige beoordeelaars plaatst. Ik zal zoo vrij zijn, volgens mijne vaste gewoonte, het eerste den persoon aan wien mijn werk zal gerigt zijn, hoewel onbekend, beleefdheidshalve een exemplaar aan te bieden.

R. C. MEIJER.

DE BOEKERIJ.

Inhoudsopgave van Vrijzinnige Tijdschriften.

- DAS JAHRHUNDERT.** 3 Juli. Die Philosophie der Gerechtigkeit III. — Zeit-Glossen. — Dr. Fr. W. Heidenreich. — E. Meyen, Erinnerungen an Byron und Shelley.
- DIE NATUR.** 9 Juli. K. Muller, Zur geschichte der Paraffinfrage. II. — F. W. Gruner, Über den Einfluss heissflüssiger gesteinsmassen auf die Erdoberfläche. I. — Moritz Hess, Geschichte und physische Beschaffenheit unseres Planetensystems. II.
- DER DISSIDENT.** 25 Juni. Ph. Krebs, Für eine freichristliche Liturgie. — Ph. Krebs, Friedrich der Grosse in seinem Verhältnisse zur Religion. — Dr. Brugger, Leibnitz, etc. etc.
- THE REASONER.** 30 June. G. J. Holyoake, The five nights' debate in York with Ths. Cooper. — The black bag Controversy. — Newspaper and other notices of the debate. — etc. etc.
- LA REVUE TRIMESTRIELLE.** Juillet. E. Greyson, Villageois et Citadins. — Th. de Vance, Souvenirs d'Amérique. — Ch. le Hardy de Beaulieu, Du Salaire. — De Potter, Un Auguste attentat. — J. B. Langlois, Le Mouvement flamand au point de vue politique. — Ad. le Hardy de Beaulieu, Du meilleur Système de défense nationale. — Ad. Matthieu, Vere rubente. — L. A. Warnkoenig, Documents nouveaux sur le règne de Philippe II en Belgique. — E. van Bommel, De l'Origine des langues romanes. — D. Sotiau, Badauderie. — J. Delbocuf, Aux habitants de **. — C. Michaëls, fils, La Confession de la Souris. — Ch. Potvin, Revue philosophique. — J. B. E. Husson, Revue Scientifique. — E. van Bommel, Chronique des Conférences. — Id. — Un effronté plagiaire. — Revue Littéraire.
- DE DAGERAAD.** 1 Julij. Godsdienst, geene Speculatieve Wijsbegeerte. — Het Nieuwe Testament en de Talmud. — Is een zondvloed, zoo als deze door den Bijbel geleerd wordt, ooit mogelijk geweest? — Hoofdpersonen op het wereldtooneel, in betrekking tot den Bijbel beschouwd. — De onnadenkende menigte. — Teekenen des Tijds. — Ingezondene stukken. — Boekaankondiging.
- DE TIJDGENOOT OP HET GEBIED DER REDE.** 15 Julij. Mevr. J. P. d'Héricourt, De Vrouw volgens het Christendom.

M E N G E L I N G E N.

28. DE MAAGD MARIA EN DE HEILIGE BERNARDUS. De Heilige Bernardus had eene groote vereering voor de Maagd Maria en zeide nimmer zijn *Salve Regina* op, of hij maakte drie kniebuigingen bij de woorden: *o Clemens, o Pia, o dulcis Virgo Maria.*

Op zekeren dag dat hij als oudergewoonte zijne getijden opzeide en tot het *o Clemens* genaderd, zijne eerste kniebuiging maakte, zag hij het beeld der Heilige Maagd, waarvoor hij zich nederboog, eene diepe neiging voor hem maken, en hoorde hij het tot hem zeggen: *Salve Bernarde.* De Heilige vervolgde en zeide *o Pia* en boog zich weder; waarop ook de Maagd haren groet herhaalde en nogmaals sprak: *Salve Bernarde.* Daarop zeide de man Gods *o dulcis Virgo Maria*, boog zich voor de derde maal en de Maagd die voor haren dienaar niet in beleefdheid wilde onderdoen, neeg andermaal en sprak: *Salve Bernarde.*

Medul. Vit. S. Bern. *item* CHRYSOST HENRIQ.
in fasciculo S. S, Ord. S. Bern.

29. WONDEREN VAN CHRISTUS VOLGENS DE ARABIEREN. Al Beidawi, een Arabisch Schrijver, zegt dat Christus eene roode tafel van tusschen twee wolken naar omlaag deed komen, waarop allerlei geregten stonden en onder anderen ook een schoongemaakte en toeberceide visch, druipende van olie, met zout aan den kop, azijn aan den staart en kruiden geheel rondom gesteld. Deze visch deed hij in de tegenwoordigheid zijner volgelingen weder in het leven komen met de schubben er op, waarna hij hem in den gekookten toestand terug bragt, er 1300 menschen van deed eten tot zij verzadigd waren, terwijl de visch nog altijd in zijn geheel bleef, even als te voren. De tafel steeg daarop weder naar den hemel, maar kwam veertig dagen achtereen geregeld tegen den tijd van het middagmaal naar omlaag; zij die aanzaten waren allen arm of gebrekkig en werde allen genezen. De tafel kwam het eerste naar beneden op eenen Zondag, hetgeen de reden is waarom deze dag voor heilig gehouden wordt. Eenige menschen werden in varkens veranderd, omdat zij dit wonder niet wilden gelooven.

30. VROME KRAAIJEN. De legende zegt dat St. Vincent aan de Kaap vermoord en zijn ligchaam in eene boot naar Lissabon overgevoerd werd. Het werd vergezeld door verscheidene vrome kraaijen, die, na de begravenisplegtigheid bijgewoond te hebben, vertrokken en den moordenaars de oogen uitpikten.

31. PROTESTANTSCH E BISSCHOPPEN. De eerste protestantsche bisschop was Anna Boleyn, die van Hendrik VIII de voordeelen aan den zetel van Durham verbonden, gedurende een jaar lang ten geschenke ontving, mits zij de geboden hield.

32. DRIEËNHEID. De uitdrukking drieënheid werd het eerste gebezigd door Tophilus van Antiochie, in het jaar 150.

HET VERBOND DER VRIJE GEDACHTE.

DE NATUURWET.

DE ZEDEWET.

Aantrekking. - Beweging. - Ontwikkeling.

IS

Liefde. - Licht. - Veredeling.

	Pag.		Pag.
De Menschheid leeft!	113.	Maandelyksche Kronijk	123.
Officiël gedeelte van „de Dageraad”	115.	De Brievenbus	127.
Wetten en Grondbeginselen	116.	Mengelingen	128.

DE MENSCHHEID LEEFT!

(Openingswoorden, 16 Maart 1857.)

Zonderlinge denkbeelden, vreemde voorstellingen doorkruisen vaak mijn brein, wanneer ik mij de eenheid voor den geest haal, die men menschheid noemt. Nu eens komt het mij voor als aanschouwde ik eenen kolossalen zijdeworm, die langzamerhand zich aan mijn oog onttrekt onder de veelvuldige draden, waaruit hij zijnen eigen kerker spint. Dan weder stel ik mij voor eenen enormen, vormeloozen klomp, waarop eene soort menschelijk aangezigt is geschilderd, bij wijze van eene mummie in bontkleurige reepen en banden gewikkeld. Daar heerscht de dood, zoudt ge zeggen, daar is de stilte des grafs, de vernietiging van den vorm, de menschheid vermoord, verstikt onder het digte bekleedsel van draden en banden, waarmede de fantastische grepen der dichters of de berekende zetten der tyrannen, naar ligchaam zoowel als naar ziel, gedurende een tijdsverloop van duizende jaren haar bekleed hebben. „Daar hebt gij de menschheid,” roept de kwakzalver u toe, terwijl hij u dien pop, terwijl hij u dat mummie-omkleedsel voor oogen stelt. „Aanschouwt haar en bewondert in haar ons vernuft, ziet hoever zij het gebragt heeft in zelfonderdrukking, zichzelf heeft zij op ons bevel eenen kerker gebouwd: zij heeft zich vrijwillig in onze handen geleverd, zij vindt zich schoon in dat digte omkleedsel verborgen, zij voelt zich gelukkig in hare lijdelijke rust, zij is er trots op ten schouwspel rondgevoerd te worden.” „Wat,” zegt gij, terwijl uw oog zich vol verbazing, van den marktschreuer naar het door hem ten toon gestelde voorwerp wendt, „zou dat de menschheid zijn, die menschheid zoo fier, zoo edel, zoo schoon, en zoo krachtvol in hare jeugd, die menschheid die tot zulk eene ruime werkkring, tot zulk eene diepe kennis, tot zulk eene hooge volmaaktheid geroepen scheen, zou het waar zijn dat zij tevreden ware in dien gebonden staat, haren arm verlamd, haar oog verduisterd, hare ontwikkeling gestremd, neen dat is geene waarheid, neen dat kan geene waarheid zijn. Gij zijt het kwakzalver, gij hebt haar geweld aangedaan, met schoonschijnende beloften haar om den tuin geleid, met bedriegelijke voorstellingen haar medegesleept; toen zij, zich harer kracht bewust

u aanstelde haar te leiden, hebt gij haar opgeofferd aan uw eigen lang, de draad dien gij haar als rigtsnoer in de hand gaaft, hebt haar om het ligchaam geslingerd, en eenmaal in dien draad verward hebt gij voortdurend gearbeid haar digter en digter te omkleeden, haar meer en meer aan het oog der wereld te onttrekken, om haar magte loos en harer vernedering onbewust, als een proefstuk van uwe kunst om te voeren. Terug zeg ik u, de tijd der ontwaking is aangebroken, de dag der regtvaardiging is daar, uw rijk is geëindigd, het rijk der menschheid begint; dat zij afvallen die boeijen, die haar beknellen, die denkbeelden, waarin gij haar verward hebt, die spinnenweefsels, waarin zij ijzeren boeijen meent te zien, verscheurd zij de sluijer, die hare oogen bedekt, verbroken de band, die hare tong bedwingt. Aan mij de taak." — Een glimlach vol medelijden en verachting speelt om des bedriegers mond, een straal van haat en woede ontschiet zijn fonkelen oog. „Laat af, onzinde," voert hij u met tergendend spot te gemoet „wilt gij haar dooden, haar, die gij hoopt te redden, doch die zich voor eeuwig in mijne magt bevindt. De eerste lichtstraal immers zou haar verblinden, de eerste warmtegloed haar verschroeijen, de eerste luchtstroom haar dooden." Gij treedt ontzet terug. Zou het geen waarheid kunnen zijn wat hij zegt? Zijn overwinnende blik heeft hem verraden, het is sluwheid, die om zijne lippen speelt. Uw besluit is onwrikbaar genomen, gij zult den snoever beschamen. Moedig treedt gij hem in den weg; hij smaadt, doch wijkt.

Gij buigt u neder voor de pop, gij omklemt den klomp; — ja uwe hand, uw oor hebben zich overtuigd; er is leven, veel leven, luide, hoorbaar klopt het hart, de hand trilt van de slagen, die het omkleedsel doordringen. Gij rukt, gij plukt, gij trekt aan de draden, aan de reepen, links en rechts scheurt gij gaten, doch talloos zijn de mazen van het web, want duizende jaren arbeid hebt gij te vernietigen. Daar ontdekt uw oog eenen knoop, kunstig gelegd, en die door zijne bonte schakering aantoon, dat hij aan vele draden tot verband dient. Dien wrong weet gij te ontknoopen en eene geheele laag laat zich los, eene schaal valt af, eeuwen arbeid is vernietigd. Reeds doet de ademhaling zich hooren, en luider en luider weërgalmt de pols van het hart. Een tweede, een derde knoop, dunner en dunner wordt het omkleedsel, de natuurlijke warmte doet zich gevoelen, ademhaling en harts slag zijn krachtig en geregeld. Daar springt de laatste band, en met die breuk herrijst de bevrijde menschheid, even jeugdig, even krachtig, even gezond en even schoon. Haar oog schijnt de lichtstraal te tarten, hare borst ontspant zich om den warmtegloed aan hare gevulde bloedvaten mede te deelen, hare longen zwelgen met lange teugen den luchtstroom in. — En de kwakzalver, die haar uitgeput en magteloos waande?... verdwenen, verloren onder den berg van vertelsels, denkbeelden en stellingen, der menschheid afgerukt, als een harer onwaardig kleed. — Over die ruïnen van zijn kunstwerk zweeft een schoone rappe vlinder, schitterend van kleurenpracht en gouddons, — die vlinder trad te voorschijn uit de gewaande doode pop, die den zijdedorm tot kerker diende.

Ja, laat vrij de orthodoxie ons tegenwerpen dat wij verkeerd hande-

len, der menschheid hare vooroordeelen, hare van der jeugd af zorgvuldig aangekweekte wanbegrippen te ontrukken, laat haar vrij ons beschuldigen, dat wij misdaad kweeken door de banden te slaken, die zij om de menschheid geslagen heeft, de toekomst zal het toonen of de menschheid behoefte heeft aan die banden, omdat zij het tegenwoordige geslacht er aan gewend heeft, of dat de menschheid met het bewustzijn van hare kracht, van hare waarde, beter, zedelijker, grooter kan en moet zijn, de toekomst zal beslissen tusschen den kwakzalver die het mummiënbekleedsel der menschheid tot een lijkkleed weefde, of de vrijdenker, die niet rustte voor hij het haar afgescheurd had. Zij vergeet, de orthodoxie dat het geene menschheid is, waardoor zij leeft, dat het geene menschheid is, die zij verdoofd heeft door hare leer van blind geloof, van geestesmoord, van zelfvernietiging, zij vergeet, dat het een verbasterd ras is wat zij u als haar produkt toont; zij vergeet, dat de menschheid in zich de kern omvoert van al wat groot, wat edel, wat verheven is, en dat er slechts eene waardige leiding toe behoort, een welbegrepen stelsel van opvoeding, die hoedanigheden te ontwikkelen; zij vergeet, dat het aan haar alleen te wijten is, dat het tegenwoordige geslacht nog niet algemeen rijp is de veredelende, de verheffende leer te omhelzen, die wij aan hun leenheerlijk stelsel in de plaats doen treden, maar wat zij vooral vergeet, is, dat de waarheid lang verborgen, lang verdrukt kan zijn, maar eindelijk toch zegevieren moet en zal.

R. C. MEIJER.

Officiëel Gedeelte van de Vereeniging »de Dageraad”.

De eerstvolgende Vergaderingen van de Vereeniging »de Dageraad” zullen gehouden worden op de gewone tijd en plaats, den 22sten Augustus en 5^{den} September a. s. Op eerstgenoemden dag zal er een aanvang worden gemaakt met eene reeks hoogstbelangrijke natuurkundige voordragten. Het eerst te behandelen onderwerp zal wezen: de vorming van de aardkorst.

Het groote gewigt dat dergelijke lezingen voor de verstandelijke ontwikkeling in het algemeen bezitten, doet ons hopen, de Vergaderingen door de leden druk bezocht te zien, en met eene menigte bezoekers vereerd te worden.

HET BESTUUR.

WETTEN EN GRONDBEGINSELEN.

V.

CONCEPT-REGLEMENT VOOR DE VRIJE GODSDIENSTIGE GEMEENTE

TE AMSTERDAM.

OPGESTELD EN AANGEBODEN DOOR

J O H A N N E S R O N G E.

Op 1 Augustus 1858.

I. ALGEMEENE GRONDBEGINSELEN.

1°. DOEL. Het doel onzer gemeente is, naar onze verkregen godsdienstige overtuiging te leven, te zamen dezelve te verhoogen en ons zedelijk karakter te volmaken.

2°. INHOUD. Onze godsdienstige overtuiging wordt steeds bepaald door ons bewustzijn van het goddelijke en menschelijke wezen en de daaruit voortspruitende verhouding van den mensch tot God en van de bestemming van den mensch.

3°. NAAM. De inhoud van onze godsdienst moet ieder voor zich en met de gemeenschap, vrij van uitwendige autoriteit en dwang, ontwikkelen, en daar ieder lid in vrije harmonie met de gemeente werkzaam is en wij de overtuiging van anderen achten, zoo nemen wij den naam aan van VRIJE GODSDIENSTIGE GEMEENTE.

4°. GODSBEWUSTZIJN. Wij hebben de overtuiging van het bestaan van een eenigen God of hoogst Wezen, dat de oorsprong is van al het bestaande in het heelal, de hoogste wijsheid en de hoogste liefde. Daar het goddelijke Wezen oneindig is, kunnen wij geen juist begrip daarvan hebben; ieder begrijpt God in zoo verre het hem mogelijk is en streeft naar de hoogere kennis van God.

5°. DE MENSCHHEID. Wij zijn overtuigd, dat de mensch zijn oorsprong heeft van het goddelijke Wezen en dat derhalve ieder mensch de bekwaamheid bezit tot volmaking en onsterfelijkheid.

6°. HET HEELAL. Wij erkennen het heelal als organieke eenheid en de voortdurend zich ontwikkelende schepping Gods en wij zien daarin eene goddelijke orde van oneindige wijsheid, schoonheid en harmonie van geest en stof.

De aarde houden wij voor eene organieke schakel in de keten der talloze wereldligchamen, die door den menschelijken geest in bewuste eenheid met het heelal staat, en ook eerst door den mensch en zijne beschaving, door aanvulling van hetgeen daaraan ontbreekt, tot hoogere volmaking gebragt wordt. Daarom beschouwen wij de leer, dat het heelal en God, de geest en de stof tegenover elkander staan en de aarde een tranendal is, als niet overeenkomende met onze godsdienstige overtuiging.

7°. DE ZEDELEER. Het zedelijk goede en kwade bestaat niet op zich zelf, maar wordt geboren door den bewusten vrijen wil en door de vrije handeling van den mensch. Wanneer een mensch in bewuste overeenstemming met de goddelijke wet, die in hem is en door zijn verstand en de voortgaande humaniteit openbaar wordt, en in overeenstemming met de wetten der natuur handelt, dan handelt hij zedelijk goed. Treedt hij echter met bewustzijn in tegenspraak met die wetten of met de goddelijke orde in het heelal, dan handelt hij zedelijk slecht. Hij leeft in egoïsme en leugen, dat is, in zonde. Vergeving van zonde kan eerst daardoor plaats hebben, dat de mensch, met vrijen wil, weder volgens de goddelijke wetten handelt, maar nimmer ten gevolge van de woorden eens priesters of door het prevelen van gebeden.

8°. HET WEZEN DER ZEDELIIKHEID. Het wezen van alle zedelijkheid en van al het goede is de liefde; zij is door God in de menschelijke ziel geplant, moet door ons gevormd en door de rede geleid worden. Met den vooruitgang der beschaving van den enkelen mensch en der humaniteit, moet ook de liefde toenemen en zich in uitwendige daden vertoonen. Zoo heeft de vrije godsdienstige gemeente een grooter werk der liefde tot den naaste uit te voeren, dan de katholieke en protestantsche kerken. Indien wij verstandige liefde koesteren, dan mogen wij geen met opzet gedaan onrecht dulden, maar moeten wij daaraan weerstand bieden, om niet de oorzaak van het grootste onrecht te worden.

De liefde jegens onze vijanden is, naar onze godsdienstige overtuiging, in de liefde tot den naaste vervat, want daar wij tot basis van onze liefde tot den naaste stellen de achting voor vrije waardigheid en rechten, zoo achten wij die ook in onze vijanden.

9°. HET HUWELIJK. Het wezen van het huwelijk spruit voort uit wederkerige liefde van man en vrouw, welke door beiden tot geestige eenheid en harmonie van het karakter voortdurend moet vernieuwd worden. Dáár, waar liefde in het huwelijk woont, volgt getrouwheid van zelve; de liefde heiligt den mensch.

10°. FAMILIE. Naar onze overtuiging moeten de ouders hunne kinderen als kinderen van God en den mensch beschouwen, bestemd voor een gelukkig leven op aarde en voor de onsterfelijkheid. Daarom houden wij het voor onzen plicht, niet slechts voor het uiterlijke welzijn der kinderen te zorgen, maar hen ook tot zedelijk vrije menschen te vormen. Wij noemen dit: GEESTELIJK OUDERSCHAP.

11°. OPVOEDING. Volgens het denkbeeld, dat wij van de menschheid hebben, erkennen wij, dat ieder kind het recht heeft, eene met zijne individualiteit overeenkomende opvoeding te ontvangen en dat het vooral de plicht der ouders en der gemeente is, hem eene zoodanige te verschaffen. Het grondbeginsel der opvoeding is: vrije en harmonische ontwikkeling van den geheelen aanleg van het kind, vorming van het karakter door verstandige liefde en voorbeeld, en gelijkmatige verpleging van het ligchaam en van den geest. Tot eene zoodanige opvoeding is de wederkerige werking en de eenheid van familie en school noodzakelijk.

12°. WERKZAAMHEID. Volgens onze godsdienstige overtuiging is arbeid, zoo wel geestelijke als lichamelijke, eene goddelijke wet, verbind-

dend voor iederen mensch, daar zij in zijne natuur ingeschapen is. Alle arbeid, wanneer hij in zedelijke betrekking tot ons eigen wezen en de bestemming der menschheid is volbragt, is voor heilig te houden; hij is eene wezentlijke godsdienst, een werken met God en in God. De arbeid bestaat in onderwijs, huishouding, akkerbouw, handel, industrie, kunsten, wetenschappen, of andere beroepen en bedrijven. Door beschaving en arbeid verheft zich de mensch eerst tot een zedelijk lid van de maatschappij; door den arbeid komt de menschheid tot eene zedelijke en broederlijke gemeenschap; door den arbeid worden wij vrije mede-arbeiders in Gods wereld-orde.

Daarom houden wij het er voor, dat een mensch, die zich zelf niet beschaaft en niet arbeidt, een onnuttig en voor de maatschappij nadeelig lid is, en dat hij onrecht pleegt jegens zich zelf en God.

13°. DE EIGENDOM. Wij beschouwen den eigendom als de vrucht van den arbeid en houden den zedelijk verkregen eigendom voor onschendbaar; wij beschouwen het als plicht van iedereen, op eene eerlijke wijze zich eenig eigendom te verschaffen. Het nalaten daarvan houden wij voor een onrecht, daar eigendom voor de beschaving en de zelfstandigheid van de individuen en van de volkeren noodzakelijk is. Het beginsel der economie moet door de individuen en de volkeren in verband gehouden worden met de pligten voor de beschaving en de beginselen der vooruitgaande humaniteit.

14°. NATIONALITEIT EN HUMANITEIT. Wij zijn overtuigd, dat iedere natie een met haar aanleg en den aard van haar land overeenkomenden plicht te vervullen heeft voor den vooruitgang der beschaving en voor de vrijheid van de menschheid en er naar streven moet, een waardig lid in de volkerenfamilie te zijn. Eene natie mag derhalve noch hare vrijheid laten onderdrukken, noch de hand bieden tot onderdrukking van andere natiën of dit onverschillig toelaten. Volgens dit denkbeeld gelooven wij, als burgers van eene natie onze vaderlandsliefde in praktijk te moeten brengen.

15°. VOORUITGANG. Wij zien in de natuur en de geschiedenis des menschedoms en ook in de godsdienstige beschaving eene voortdurende ontwikkeling en erkennen dit als eene goddelijke wet, waaraan wij moeten gehoorzamen. Daarom zijn wij van oordeel, dat onze wetten, al naar de vooruitgaande beschaving der gemeente, moeten gewijzigd, aangevuld en verbeterd worden.

II. DE EEREDIENST.

1°. Tot bevordering van ons godsdienstig leven en tot onze godsdienstige stichting, behouden wij feesten en symbolen, welke ehterslechts middelen en niet de godsdienst zelve zijn, want ons geheel leven moet godsdienstig wezen.

2°. De gemeente houdt, zoo mogelijk, op Zondag hare bijeenkomsten, die geleid worden door een leeraar of door een ander persoon, welke door de gemeente benoemd worden.

3°. Deze stichtelijke godsdienstviering bestaat in eene redevoering en in de liturgie.

4°. De redevoeringen moeten zijn in den geest en volgens de grondstellingen der gemeente; zij zullen wetenschappelijke waarheid en liefdevolle en wijze inachtneming van den staat van beschaving der toehoorders verbinden met achting voor de overtuiging van anderen. De kritiek van andere kerkstelsels zal slechts deze, en geene personen tot onderwerp mogen hebben.

5°. De leeraar moet zich in zijne redevoeringen houden aan de beginselen der gemeente, doch is vrij in de keuze zijner onderwerpen, en in de wetenschappelijke behandeling daarvan, en mag in geenen deele door de gemeente in deze vrijheid gekrenkt worden. Eene ruggespraak over de te kiezen onderwerpen met de vertegenwoordigers der gemeente is echter zeer aan te bevelen, om daardoor de medewerking van alle leden te bevorderen en met de behoeften der gemeente bekend te worden.

5°. (*Liturgie.*) De liturgie bestaat in gebed, gezang en muziek, en heeft voornamelijk ten doel, de veredeling en beschaving der gemeente te bevorderen en het hart voor het verhevene, schoone en goede te stemmen. Daarom wordt in onze godsdienstige bijeenkomsten de schoone kunst in behoorlijk verband gebracht. Iedere overdrijving moet vermeden en eene zekere eenvoudigheid in acht genomen worden.

7°. (*Opneming en doop der kinderen.*) De jonggeborene en jonge kinderen worden, door eene plegtige handeling gedurende de godsdienst-oefening, door de geheele gemeente opgenomen, en wordt door deze plegtigheid beloofd, om, in overeenstemming met de ouders, voor hunne opvoeding en welzijn, met alle mogelijke krachten te zorgen en behulpzaam te wezen.

Deze godsdienstige handeling wordt jaarlijks een of twee maal, of naar omstandigheden meermalen, gehouden, en de opneming geschiedt in het publiek.

8°. (*Invoering van de kinderen in de school.*) Wanneer de kinderen den leeftijd bereiken hebben, dat zij den kindertuin en de school moeten bezoeken, dan worden zij op eene plegtige wijze daarin opgenomen. De meest geschikte tijd voor deze opneming is in den aanvang des zomers.

9°. (*Opneming als lid der gemeente, bevestiging.*) Nadat het onderwijs op veertienjarigen leeftijd zal zijn afgelopen, treden de jongelieden als zelfstandige menschen in de gemeente, en deze plegtigheid geschiedt ieder jaar op Paschen.

10°. (*De voltrekking van het huwelijk.*) De huwelijken worden volgens de burgerlijke wetten gesloten, maar het staat den jonggehuwden vrij, de vereeniging hunner zielen voor de gemeente te bevestigen en als familie toe te treden. Daartoe worden bepaalde Zondagen vastgesteld.

11°. (*Broeder- of liefdemaal.*) De gemeente houdt, op den feestdag der hervorming, het liefdemaal in zoodanigen vorm als overeengekomen zal worden.

12°. (*Teraardebestelling.*) Ieder lijk der medeleden wordt op eenvoudige, maar plegtige wijze begraven, en de leeraar begeleidt ook de lijken van de armste medeleden der gemeente naar het graf.

ALGEMEENE FEESTEN.

13°. Deze feesten hebben het doel, de godsdienstige verheffing des geestes van het geheele volk en van geheele natiën en om de gemeenschappelijke godsdienst daadzakelijk te bevorderen.

De gemeente sluit zich zooveel mogelijk aan de bestaande feesten aan en verbindt daarmede praktische inrigtingen en handelingen van het godsdienstige leven.

14°. (*Kersdag*). Dit feest moet het denkbeeld van eenheid van het goddelijke en menschelijke wezen tot een levendig bewustzijn brengen, en uitdrukken, dat de mensch zich langzamerhand tot het goddelijke licht verheft en dat zijne natuur door Gods eeuwige liefde tot een geestelijk leven geroepen is.

Bij de kinderen begint het goddelijk licht eerst tot rede te ontwaken, en daarom is het kersfeest ook een feest, waarop de liefde der ouders de kinderen zoowel in het huisgezin als in het algemeen door het geven van geschenken verblijdt. Het lengen der dagen staat in harmonie met de verstandelijke ontwikkeling der kinderen.

15°. (*Paschen*). Op het Paaschfeest moet de geestelijke handeling der opstanding en de zege der waarheid en vrijheid herdacht en tevens het denkbeeld der onsterfelijkheid uitgedrukt worden. Daarom treden de jongelieden, die bevestigd moeten worden, als volgelingen der waarheid in de gemeente. Ook hier is het begin der lente een schoon zinnebeeld.

16°. (*Pinksteren*). Het Pinksterfeest is het feest der eenheid van alle volkeren in den geest der vrijheid en humaniteit.

17°. Het feest ter nagedachtenis aan de overledenen heeft in den herfst plaats. De gemeente gedenkt hierbij op eene praktische wijze aan de weezen.

III. DE GEMEENTE EN HARE REGTEN.

1°. De gemeente is zelfstandig en al hare leden hebben gelijke regten. Van haar gaan alle bedieningen en alle veranderingen in hare samenstelling (organisatie) uit.

2°. De aanmelding tot het lidmaatschap geschiedt vooreerst door teekening op eene daartoe voorhandene lijst, doch iedere maand neemt het bestuur de toegetreden, met overreiking van het diploma, door handslag op. Van het uittreden wordt het bestuur schriftelijk kennis gegeven.

3°. De vergaderingen der gemeente bestaan uit regelmatige en buitengewone, de eerste hebben ieder vierendeel jaars plaats, wanneer zij de berigten van het bestuur nopens de in- en uitwendige aangelegenheden ontvangt; de andere kunnen door het bestuur in dringende gevallen, met behoorlijke kennisgeving beschreven worden. Wanneer een derde gedeelte der gemeenteleden schriftelijk eene vergadering aanvraagt, dan is het bestuur genoodzaakt deze te houden. Ieder jaar wordt rekening en verantwoording gedaan van den staat der geldmiddelen.

4°. De vergaderingen der gemeente hebben in het openbaar plaats; dit kan echter door het bestuur naar gelang van omstandigheden gewijzigd worden.

50. Stemgerechtigd zijn alle leden, die gehuwd zijn of den ouderdom van twintig jaren bereikt hebben.

60. Ieder voorjaar heeft de verkiezing der vertegenwoordigers plaats door stemming. De onderwijzers kiest de gemeente door hare vertegenwoordigers, doch leeraars bij meerderheid van stemmen.

70. De kosten der gemeente worden door vrijwillige maandelijksche of jaarlijksche bijdragen bestreden. Wie 3—6 maanden lang zijne bijdrage niet betaalt, verliest de regten van een gemeentelid.

80. Wanneer een onteerend vergrijp door een bestuurder gepleegd wordt, dan heeft de gemeente het regt, hem de verdere vervulling zijner bediening te ontzeggen.

VERTEGENWOORDIGING DER GEMEENTE.

90. De vertegenwoordigers der gemeente worden door eenvoudige meerderheid van stemmen voor één jaar gekozen, en beslissen over alle zaken, die de gemeente zich niet uitsluitend voorbehouden heeft.

100. Zij houden maandelijks eene zitting, die ieder lid der gemeente het regt heeft bij te wonen.

110. Het getal der vertegenwoordigers hangt af van het getal der gemeenteleden.

120. De stemmingen geschieden openlijk.

130. Een voorstel moet door een genoegzaam getal stemmen ondersteund worden, en meer dan de helft der vertegenwoordigers wordt gevorderd tot het wettig nemen van een besluit.

140. Een vierde gedeelte der vertegenwoordigers wordt vereischt, om een voorstel te verdagen.

150. Wanneer de helft der gemeenteleden op eene nieuwe verkiezing van hunne vertegenwoordigers aandringt, dan moet daaraan worden gevolg gegeven.

160. Alle kiezers der gemeente zijn verkiesbaar.

HET BESTUUR.

170. De vertegenwoordigers kiezen uit hun midden, door eenvoudige meerderheid van stemmen een bestuur, dat de inwendige en uitwendige belangen der gemeente behartigt.

180. Het bestuur bestaat minstens uit vijf personen, verkiest een voorzitter, een secretaris, een kassier en plaatsvervangers. De leeraars en de onderwijzers behooren bij het bestuur en zijn stemgerechtigd, wanneer zij gekozen zijn.

190. In geval van staking van stemmen bij het bestuur, beslist de stem des voorzitters.

200. Het bestuur heeft alle voorstellen in de vergadering der vertegenwoordigers in de gemeente voor te bereiden; het opent, leidt en sluit de vergadering.

210. Het bestuur is verantwoordelijk voor de kas der gemeente; het heeft de vrijheid, om tot een bedrag van f 100 jaarlijks eigenmagtig uit te geven, doch alle sommen, deze te boven gaande, moeten door

de vertegenwoordigers bewilligd worden. Ingeval van ontbinding der gemeente, vervalt haar vermogen aan de synodaal-kas.

LEERAARS.

220. De leeraars worden voor een bepaald getal jaren gekozen. In geval van aftreding wordt van beide zijden eene kennisgeving van een half jaar te voren gevorderd.

23. De leeraar kan bij zijne voordragten niet in zijne vrijheid van spreken beperkt worden. Slechts bij volslagen veronachtzaming der hoofdgrondbeginselen kan door de vertegenwoordigers bij de gemeente het voorstel tot zijne afzetting gedaan worden.

240. De leeraar ontvangt eene maandelijksche of jaarlijksche toelage, doch geene andere voordeelen voor handelingen aan zijne bediening verbonden.

250. De leeraar moet een examen afleggen voor eene commissie der vrije godsdienstige gemeente en het bewijs van zijne wetenschappelijke bekwaamheid door de getuigenis van gezegde commissie kunnen overleggen, om verkiesbaar te zijn. Ook praktische kennis van de inrigting der gemeente is eene vereischte.

SCHOLEN.

260. De gemeente neemt de noodige beschikkingen tot het stichten eener school. De statuten zullen ter gelegener tijd in overeenstemming met de hoofd-grondbeginselen ontworpen worden.

INRIGTING TOT WETENSCHAPPELIJKE ONTWIKKELING VOOR DE LEDEN.

270. De gemeente houdt bovendien Zondagsche en raadsvergaderingen, alsmede vergaderingen tot wetenschappelijk onderrigt, voordragten, discussiën enz.

280. Tot bevordering van het gezellige leven, zullen maandelijksche avondbijeenkomsten plaats hebben.

VERHOUDING TOT ANDERE GEMEENTEN.

290. De gemeente van Amsterdam treedt in wederkeerige werking met andere gemeenten en sluit zich vooreerst bij het Rhijnsche Synodaal verbond der vrije godsdienstige gemeenten aan.

300. Zij onderhoudt regelmatige briefwisseling en bevordert een broederlijk verkeer met andere gemeenten, door bezoeken en aanbevelingen van hare medeleden enz.

310. Nadat zij zich inwendig volkomen zal georganiseerd hebben, betaalt zij eene bijdrage, overeenkomstig hare krachten, voor de verdere uitbreiding van de nieuwe godsdienstige hervorming, aan het centraal comité ¹⁾.

320. De huishoudelijke grondstelling der vereenigde vrije gemeenten is, volgens onze overtuiging: Het kapitaal, dat eene gemeente bezit, onder zekeren borgtogt tot het stichten van nieuwe gemeenten aan te wenden.

¹⁾ Dit bedrag wordt vooreerst aan het comité te Londen overgemaakt, en ter hand gesteld aan Joh. Ronge, den voorzitter van het comité.

MAANDELIJKSCHE KRONIJK.

gaf u eene maand geleden een beknopt verslag van de aankomst en eerste voordragt van den Heer Joh. Ronge in Nederland, thans wil verhalen wat sedert dien tijd tot zijn vertrek, alhier heeft plaats gehad. U zult u herinneren dat er bepaald was, dat de tweede voordragt gehouden worden op Zondag 18 Julij, en dat alles op dien dag nog talrijker opkomst voorspelde, dan de eerste maal. Aangezien Heer Ronge des namiddags van den 11^{den} weder naar zijne familiecheveningen was vertrokken, en eerst tegen het einde der week te Amsterdam zoude terug komen, zagen zijne vrienden inmiddels rond een ruimer lokaal, even gunstig gelegen, doch te vergeefs. Nu stuitte men op afwezigheid, dan weder op onwil, nu eens was het geschiktheid en dan weder tijdelijke onbruikbaarheid, die als beletsel in den weg traden. De week liep ten einde en bij gebrek aan een ander lokaal, besloot men ten tweeden male zich met de zaal van Diptia te behelpen. Een onzer begaf zich derwaarts om met den eigentelken te spreken, doch deze weigerde zijn lokaal nogmaals af te staan, zelfs, naar mij verzekerd is, was hij niet eens zoo beleefd, zijnen aanvrager te antwoorden, toen deze de reden van zijne weigering wachte te vernemen, doch keerde hem den rug toe en verwijderde zich. Zaterdag middag (17 Julij) kwam de Heer Ronge met zijn familie te Amsterdam; doch de voordragt voor den volgenden dag kon geen voortgang hebben. Inmiddels zaten wij niet stil, links en rechts naar een ander lokaal rondgezien, en eindelijk waren wij zoo gelukkig, in het Amsterdamsche Handelsblad te kunnen aankondigen, dat de tweede voordragt zou gehouden worden op Donderdag 22 Julij, in het lokaal „het Wapen van Amsterdam.” Maandag ochtend te voren werd de verhuring der zaal aan den Heer Ronge zelf plaats gehad. Avonds werd den huisbewaarder een contract ter teekening aangeboden, waarop de Heer Ronge zijnen naam reeds had gesteld; doch hij wees dezen afgewezen, op grond: „Dat hij de belofte deed stiptelijk te voorwaarden na te komen in het stuk vermeld, doch dat hij niet wist, omdat zijn naam te zeer als respectabel bekend was, dat ieder te goed wist dat hij de gewoonte niet had een eenmaal gezezen woord te breken, en dat bij gevolg eene teekening hem, als een krenking, eenen twijfel aan zijne regtschapenheid, voorkwam. Zijn woord was hem heilig, dus even voldoende als een schriftelijk belofte.” Dingsdag ochtend ontving ik eene uitnoodiging mij te verlaten aan het Kommissariaat van Policie. Ik begaf mij derwaarts en ontmoette daar den gezegden huisbewaarder of suppoost, die er had bij gegeven, dat de voordragt van den Heer Joh. Ronge in „Het Wapen van Amsterdam” geenen voortgang kon hebben, aangezien H. H. de Heeren hunne toestemming niet wilden verleenen. Toen men den Heer onder het oog bragt dat de verhuring formeel had plaats gehad en moest doorgaan, tenzij hij zijne magt door deze handeling was te verliezen gegaan, wilde hij eerst beweren, het lokaal verhuurd te hebben.

onder voorbehoud, daartoe nader de goedkeuring van het bestuur erlangen, doch toen hem de bij het voorleggen van het contract hem gesprokene woorden werden herinnerd, die zijne bewering van ven reeds te niet deden, verklaarde hij, de volmagt te bezitten he kaal te verhuren aan geleerden, die er eene of meerdere voordra wenschten te houden, doch dat hij denzelfden ochtend, ten gevolge de aankondiging van den Heer J. Ronge, schriftelijk verbod had vangen van de H. H. Tuyl van Serooskerken en Crommelin, het lo aan genoemden Heer af te staan, daar *Johannes Ronge eene uitzo ring maakte op de algemeene volmagt*. Ik merkte op dat men er menschen als eenen DE GEEST had laten spreken, en ontving het woord: *„Die sprak ook alleen tegen de Roomschen.”* Het spreekt zelf, dat wij, krachtens onze hooge zedelijke beginselen, niet la aandrongen op de nakoming van een contract, die eenen mensch bestaan kon kosten, of geweld met geweld wilden tekeer gaan. Er op nieuw naar eene gelegenheid rondgezien. De eigenaar en kastelein „de Griekentuin” verhuurde zijn lokaal schriftelijk aan den Heer Ro tot het houden van drie voordragten, op Zondag 25, Donderdag 29 en Zondag 1 Augustus, in geval er bij de eerste tezamenkomst g ongeregeldheden plaats vonden. De tweede rede werd dan ook voor gehoor van 85 personen uitgesproken, die met de grootste belang ling de woorden des sprekers volgden. Het onderwerp dezer was: de geschiedenis van de ontwikkeling van het hoofdbeginsel zedekunde „de menschenmin” door alle godsdiensten heen tot op tegenwoordigen tijd. Toen nu de eigenaar van het gebouw zag, rustig alles afliep, was hij voor de beide volgende malen geheel ge gesteld, en vernieuwde volgaarne nog eens mondelijk zijne reeds sch telijk gegeven belofte. De derde voordragt werd gevolgelijk terston het Handelsblad aangekondigd, doch Dingsdag den 27sten ontvin Heer Ronge van den eigenaar van den „Griekentuin” berigt, da zijn lokaal niet meer in huur konde erlangen. Wij vernamen van man, dat hoezeer hij zich ook met het gehoorde op Zondag den 2 vereenigen kon, en hoe innig leed het hem deed zijne belofte te r ten breken, hij in zijn geldelijk belang genoodzaakt was aldus te delen: *eenige leden van in zijn lokaal gevestigde gezelschappen ha hem er toe gedwongen, onder bedreiging dat hij anders deze gezelsc pen zou verliezen*. In strijd van deze trouwhartige verzekering wij den volgeneen dag in het Handelsblad vlak boven onze aanke ging dat, ingevolge onvoorziene omstandigheden, de op 29 Juli paalde voordragt geenen voortgang kon hebben, eene annonce genoemden eigenaar waarin hij verklaarde, dat de voordragt op 25 in zijn lokaal had plaats gehad, omdat hij te voren niet behoorlij ingelicht geworden nopens het doel en de strekking dier rede, wes hij voor het vervolg den Heer Ronge zijne zaal geweigerd had. geest van de advertentie ademde eene beschuldiging, „dat men zoude misleid hebben.” O geldzucht, hoe ver doet gij den m zinken, wanneer de partijzucht u als haar werktuig bestuurt. Ijk ons door deze tegenwerking in het minste te laten afschrikken, wd wij weder met frisschen moed op het pad, wij klopten onvermoei

zich slechts een lokaal aan ons oog voordeed, en evenwel werd toch niet open gedaan, of had men ons eene zaal van eenen min-
 rang zelfs verhuurd, dan nog ontvingen wij eenen dag later be-
 dat men zijn woord terug nam. Waaraan was dit te wijten? —
 onderzoekte zelf; ik heb mij tot taak gesteld alleen feiten mede te
 n, en daar ik hier met gissingen zou moeten voor den dag tre-
 en zodoende gevaar liep de oorzaak te zoeken, daar waar zij niet
 laat ik het liever aan mijne lezers over voor zich hunne combina-
 te maken. Geërgerd door de tegenwerking die hij ondervond in
 and dat steeds in zijne vrijheid: zijnen roem, zijnen voorspoed, zijne
 art en zijnen trots had gevonden, deed de Heer Ronge eenen Open
 het licht zien, gerigt aan alle Vrienden van Verlichting en Regt-
 igheid in Nederland. Wat den inhoud van dezen brief betreft,
 ga ik liever met stilzwijgen voorbij, er is te veel in waarmede ik
 iet vereenigen kan.

gmaals was een lokaal gevonden. Onder de plegtigste verzekerin-
 erd het door de eigenares aan den Heer Ronge afgestaan. Reeds
 en aan eenige voorloopige toebereidselen bezig, om het aanzien
 al een weinig te veranderen, voor de te houden rede over de in-
 g der Froebelsche Kindergarten, toen men van de eigenares ver-
 lat zij haar woord terug trok. Zij had kennis gegeven aan den
 Begeman, den kommissaris van politie in hare wijk, dat de
 Ronge ten haren huize eene voordragt zou houden en deze *stelde*
bereidwillig gerust; zij behoeft niet voor ongeregeldheden bevreesd
hij zou haar zooveel dienaren zenden, als hij slechts missen kon-
waren deze niet genoeg bij magte, dan zoude hij des noods ook
ragen dat er een detachement dragonders bij aanwezig was. De
 es bedankte den Heer B. voor zijne beleefdheid en — weigerde
 eer Ronge haar woord gestand te doen, zoo als zij zeide, *uit ei-*
rije beweging, zonder door iemand daartoe te zijn aangespoord.
 nog eenige vruchteloze pogingen op andere plaatsen te hebben
 end, gelukte het eindelijk den vrienden van den Heer Ronge,
 stemming te erlangen in het gebouw van de Maatschappij tot
 ring van den Werkenden Stand, eene voordragt te doen hou-
 ver het nieuwe opvoedingsstelsel en de inrigting der Kindergar-
 te Heer H. H. Huisman, godsdienstonderwijzer, plaatste eene
 iging tot bijwoning in de krant, zonder den naam van den zoo
 len spreker te noemen, en gelijktijdig riep de Heer Ronge in
 dere advertentie degene op, die als lidmaat tot het op te rigten
 ige Kerkgenootschap wenschten toe te treden, zich daartoe te
 te vervoegen. De concept reglementen waren reeds opgesteld,
 en bij hem te verkrijgen. De dag voor het houden van de
 voordragt, Donderdag 5 Augustus, was daar, en het bestuur
 n woord getrouw, het lokaal T. V. v. d. W. S. werd ons volgens
 werkelijk afgestaan. Wanneer men zoo dikwijls reeds bedrogen
 acht men bijna niet meer iemand te vinden die het in hem ge-
 trouwen niet beschaamt.

derde voordragt, die door 80 personen werd bijgewoond, be-
 de geschiedenis en de trapsgewijze ontwikkeling van het stelsel

van opvoeding, en meer bepaald sedert de belangrijke wijziging die gebragt door den beroemden Zwitserschen onderwijzer, H. Pestalozzi, zijnen waardigen leerling Froebel. Nadat dit eerste gedeelte afgehar was, ging de redenaar over tot de beschrijving der zoogenaamde dergarten, eenen naam, die geheel de nieuwe wijze van opvoeding baar maakt, namelijk het onafscheidelijk verband aanduidt, dat bij onderwijs tusschen het nuttige en het aangename dient bewaard en vorderd te worden. Dit tweede gedeelte werd praktisch opgeheld door het ter bezigtiging stellen en verklaren der verschillende zaken die tot spel der kinderen moeten dienen, maar die tevens nadrukkelijk ingerigt zijn hun genie te ontwikkelen, hun schoonheidsgevoel op te wekken en hunne kennis te vermeerderen. Een luide bijval viel de redenaar te beurt, zijne ergste vijanden vermogten geen woord van keuring te vinden, hij had hen gedwongen het schrikbeeld van nadeel te aanschouwen, dat zij van verre af zoo zeer vreesden, en — hij verwonnen — op eene schitterende wijze had hij zich gewroken. Merdagavond, den 9^{den} Augustus 1858, werd, ten huize van den I. Ronge, Damrak 168, de eerste „vrijegodsdienstige gemeente” in Nederland gesticht, en het voorloopige bestuur gekozen. Den volgenden avond had de eerste bestuursvergadering en den avond daarop, dus Woensdag den 11^{den} de eerste stichting plaats. Op laatstgenoemden avond ging met eene plegtige ernst de broederbeker op de aloude wijze weder om en ieder, die zijne lippen bevochtigde met den wijn, daarin verwijdde zich sterker dan ooit met dien eenvoudigen broederdrank het welzijn der menschheid in het algemeen en dat zijner ijverige medewerkers aan dat heilige doel, in het bijzonder. Een hartelijk afscheid werd van den edelen hervormer genomen door zijne nieuwe gemeentenbroeders, menige warme handdruk werd gewisseld, menige vurige wens werd geuit, spoedig, zeer spoedig den stichter terug te zien en als een bloeiende gemeente hem aldan te gemoet te kunnen treden. — Dinsdag derdagochtend (den 12^{den} Aug.) met den eersten trein vertrok Johan Ronge van Amsterdam, over Utrecht naar Rotterdam, om des middags ten een ure vandaar met de stoomboot de terugreis naar Londen weer aan te nemen; zijn laatste groet luidde: TOT WEDERZIENS.

Zoo is dan ook in Nederland de hervorming der XIX^{de} eeuw tot een bepaald Kerkgenootschap gerijpt; zoo is dan aan de wijsgeerige openbare school, na een bestaan van nog geen twee jaren, de eerdienstige gemeente gevoegd. Vrije denkers van alle kleuren, wie ge ook moogt zijn, de ure is daar u openlijk te vertoonen, en openlijk de belijdenis uwer waarachtige gevoelens af te leggen. Tegenover het bloedgerigt van de blinde geestdrijverij en de gevoellooze gewetensdwang, staat thans het vrijheidstempel der denkende menschheid, het gastvrije gemeentehuis der opregte vereerders van waarheid, schoonheid en deugd. Werpt af den dien lompen mantel der huichelarij en der geveinsdheid, die de vrees met geweld, om de lendenen had geslagen. Verheft u, ziet moed rondom u, en — overtuigt u voor het eerst hoe sterk ge zijt. — De toekomst ligt in uwe handen — zorgt dat ze grootsch, dat ze heilrijk zij.

Het spreekt van zelf, dat, hoezeer de nieuwsbladen ook weigerd met al ware het een enkel woord de aankomst en het doel van d

Heer Johannes Ronge in Neêrlands hoofdstad te vermelden, zijn naam van mond tot mond weêrgalmde, en door den eenen met even hooge vereering als door den anderen met diepen afschuw werd genoemd. Vooral was de vervolging, waaraan hij ten doel stond, het onderwerp van den dag. De blinde geloovigen juichten van vreugde, — zij hadden ook reeds zoo gebeefd voor hun wankelend geloof, wanneer het openlijk werd aangevallen door eenen man, die zijn geheele leven had gewijd de leer der liefde, rein, onvervalscht te verkondigen in het licht van de wetenschap onzer eeuw. — De denkers verontwaardigden zich, en besloten slechts te krachtiger zich aaneen te sluiten, en eindelijk dat vrije onderzoek daadwerkelijk te doen worden, waarover door de Protestantsche Christelijke rigtingen zoo lang reeds is gebazeld, zonder dat zij den moed hadden tot heil der menschheid die schat aan te wenden, die zij met ijdeloos woordenpraal den Katholijken verweten als eene nuttelooze bezitting miskend en veracht te hebben. Onze Belgische vriend: de National was de eerste om de gewigtige gebeurtenis aan Europa te verkondigen, terwijl eenige kerkelijke bladen in Nederland reeds strijd voeren over hun verschil van gevoelen omtrent het voorgevallene. Onder deze bekleedt eene waardige plaats: de Tijd, Noord-Hollandsche krant, die trouwens op eene zeer bekwame redactie bogen kan, en de meerdere consequentie van het Roomsche-Katholieke geloof, voornamelijk op het punt van onderzoek op zijne zijde heeft. Wij, die in iedere gedachtewisseling eenen vooruitgang tot de waarheid, eene toenadering tot de vrije broederschap zien, wij volgen aandachtig dezen strijd, wij huldigen de juistheid van opmerking, van wie ze ook kome, wij erkennen de onjuistheden, door wie ook geuit, en aan beide kampioenen reiken wij met een opregt, liefdevol hart onze beide handen toe — als leden van die eenheid, waartoe wij zelve behooren — als broeders, die ons vertoonten, maar die voor ons steeds broeders zijn.

R. C. MEIJER.

DE BRIEVENBUS.

P. P. Ik wil mij volgaarne belasten uwen naam als lid der „vrije godsdienstige gemeente” aan het Bestuur ter inschrijving op te geven. De bijdrage voor het lidmaatschap kan naar goedvinden maandelijks, drie-maandelijks of jaarlijks worden gestort. UEd. gelieve mij echter stipt op te geven, welke wijze van betaling ge verkiest.

D. V. Al zijt ge niet oogenblikkelijk in de gelegenheid openlijk als lid der Vrije Gemeente op te treden, daarom kunt ge immers toch ook tot zwaren bloei bijdragen; er bestaat gelegenheid tot het teekenen voor eene jaarlijksche dotatie, zonder het aanvaarden van het lidmaatschap, of wel ge kunt uw bezwaard gemoed immers zoo gemakkelijk ontlasten, door eenvoudig het bewijs dat ge wilt geven van uwe adhaesie voor de zaak in eene enveloppe aan de kas der gemeente te adresseren. Hoogstaanschijnlijk zal de school spoedig in werking treden, voorloopige inschrijvingen van kinderen worden ten minste reeds aangenomen.

R. C. MEIJER.

M E N G E L I N G E N.

33. EEN ENGELENVRACHTJE. Eustachius geeft ons volgenderwijze de beschrijving van het overbrengen der „Santissima Casa”, van Palestina naar Italië, ten tijde der verovering van Judea door de „ongeloovigen” (in de wondervertelsels der Christenen namelijk): „Dit huis werd van Nazareth door engelen weggevoerd, ofschoon sommige menschen beweren dat Christus te Bethlehem werd geboren. Het werd eerst in Dalmatië nedergezet, daarop aan de tegenover gelegene kust van Italië en eindelijk in AD. 1294 te Loreto. Verscheidene personen zagen dit huis, gedurende zijnen overtocht in de lucht (zoodat geen ongeloovige het wagen zal aan dit feit te twijfelen). — De smaragden schotel die volgens Eustachius eenmaal als het achtste wereldwonder werd beschouwd, werd door de heiligschennende Franschen mede naar Parijs gevoerd, die, volgens het zeggen van Lady Morgan, de vermetelheid zoo ver dreven, dat zij na ingesteld onderzoek durfden verklaren dat de schotel niets anders was dan een stuk glas. O die ongeloovige geloovigen, was dan misschien ook hun de blindheid opgelegd, waarmede men ons verhaalt dat de Turken geslagen werden, die het waagden de handen naar den onmetelijken schat uit te slaan, die het opregte geloof daar opgestapeld had?

34. WAAROM M. MENDELSSOHN GEEN CHRISTEN WERD. Men vroeg eens den geleerden Mozes Mendelssohn waarom hij geen Christen werd. De wijsgeer sprak tot zijnen ondervrager: „Wanneer gij een benedenhuis bewoont en er woedt een hevige brand in, klimt gij dan naar de bovenvertrekken, die er op gebouwd zijn, of verlaat gij het gebouw?” — „Natuurlijk het laatste.” — „Welnu, waarom zoude ik dan anders handelen?”

35. DE MAGT VAN EEN VROUWENOOG. Mercatus, een geleerd geneesheer aan het hof van Philips II van Spanje, erkende het bestaan van kwalen door eenen blik medegedeeld, eerstens op grond dat de Inquisitie aldus beslist had, en tweedens omdat hij eene zeer schoone vrouw door eenen blik van hare oogen eenen stalen spiegel had zien breken en eenige boomen in brand zien steken.

36. ESCULAPIUS EN LOYOLA. Dr. Bartolo werd in de zeventiende eeuw door de Inquisitie te Rome in hechtenis genomen, omdat hij boven verwachting eenen edelman van de jigt had genezen.

37. EEN ZELDZAAM REUKDOOSJE. Josefus zegt dat hij eenen Jood heeft gezien die den duivel uit eene vrouw verdreef, door haar den schedel van Salomo onder den neus te houden.

38. BACON'S MIDDEL TEGEN WRATTEN. Lord Bacon geloofde dat hij wratten genas door ze met een stuk spek in te smeren, en dit daarna tegen eenen paal te spijkeren, die sterk door de zon beschenen werd.

39. EENE ODEUR TEGEN BETOOVERING. Dr. Mynsight genas betooverde personen met assa foetida.

HET VERBOND DER VRIJE GEDACHTE.

DE NATUURWET.

DE ZEDEWET.

Aantrekking. - Beweging. - Ontwikkeling.

IS

Liefde. - Licht. - Veredeling.

	Pag.		Pag.
Regt voor allen	129.	Levensbeschrijv. van Vrijdenkers .	138.
Officiëel gedeelte van „de Dageraad”	130.	Maandelijksche Kronijk	141.
Rede van den Heer J. M. C.	131.	De Brievenbus	145.
Zedekunde buiten het Christendom	136.	Mengelingen	144.

REGT VOOR ALLEN.

Luistert, luistert, mijne vrienden, hoort gij dien kreet dien de echo der wouden van alle zijden tot ons voert? Het schijnt een angstkreet door eenen stervende geslaakt, een doodsnik, die in een enkel woord een leven van gedachte uitstort. Zegt, hoort gij dien kreet, verstaat gij wat hij wil? — „Regt voor allen!” dat is de kreet, die u tegensuist op den adem des winds; regt voor allen! is de doodsnik van het gekrookte riet, de geknotte bloem en den omgehouden eik; regt voor allen! zucht de vogel in de lucht, wanneer hij de prooi van zijnen sterkeren vijand wordt; regt voor allen! snikt de haas, dien het doodend lood des jagers treft; regt voor allen! ademt de visch, dien de moorddadige hoek aan zijn natuurlijk element ontruikt; regt voor allen! gilt de mensch, die als het slagtoffer der vervolgzucht van zijnen medemensch bezwijkt. Die kreet, het is de jammerklagt des zwakkeren, die in den ijzeren greep des sterkeren den laatsten adem uitblaast, het is de tolk van het gevoel, dat in het diepste van den boezem besloten, zich in de ure des doods uit zijnen engen kerker bevrijdt, het is de laatste wil des lijdens, dat de boeijen des levens verbreekt en dat in de gezamenlijke menschheid de uitvoering van dien wil achterlaat. Luistert — luistert mijne vrienden, opent uwe ooren voor dien kreet, verstaat het weegeklag dat van duizende lippen door de vertwijfeling gesloten, uit duizende blikken ijel en star van wanhoop, van duizende handen krampachtig in een geslagen, u van verre en van nabij met zulk eene huiveringwekkende welsprekendheid tegenstroomt; vangt op die klanken, verleent hun eenen weergalm in uw hart. Wie is er onder u, die nimmer door de slagen van het noodlot werd getroffen, wie is er die nimmer miskenning heeft getorscht, of het slagtoffer van onregtvaardigheid is geweest, wie is er die niet vertwijfeld heeft? Gewis geen van allen die dit lezen. Welnu, wie is er dan onder u, die niet in de volheid des gemoeds de weeklagt in zijne borst heeft voelen opwellen, al verhief hij ook nog zoo fier het hoofd. „Regt, regt voor mij!” Gij, die het onregt hebt gekend, gij, die naar regt hebt gesmacht, waarom hebt gij dan tot heden zoo hardnekkig het oor geslo-

ten voor de stem van den lijdende en den verdrukte, waarom hebt gij met een beleedigend medelijden hun die om Regt vroegen, de belofte naar het hoofd geworpen hen te *verdragen*. Was het omdat toen de prikkel der onregtvaardigheid niet meer diepe en bloedende wonden in uw eigen vleesch sloeg, gij uw lijden had vergeten en de doodsslaap der onverschilligheid uwe oogleden weder had geloken, of was het omdat gij u zelf van onregtvaardige handelingen bewust waart en vreesdet een gezag en eenen invloed te verliezen, die gij niet zoudt kunnen behouden wanneer aan allen regt werd gedaan. Wat echter ook de geheime drijfveeren uwer handelingen mogen geweest zijn, wat u echter moge aangespoord hebben te weigeren wat gij zelve vraagt, gij die u vrijzinnigen durft noemen, gij die u onder de denkers wilt rangschikken, gij die uwe waarde als mensch zegt te gevoelen, ik beschuldig u van vadzighied, omdat gij u te midden van dat angstgeschrei, welks beteekenis gij kendet, ongevoellig hebt betoond, ik beschuldig u van lafheid, omdat gij onregt hebt geduld, ik beschuldig u van laagheid, omdat ook gij tot hem, die u om „regt” vroegt, hebt durven zeggen: „Ik zal verdraagzaam voor u zijn.”

Luistert, luistert! mijne vrienden, vangt ze op die toonen, die van het flonkerend starrenheir des hemels, van het groene grastapeet der aarde, uit de peillooze diepten der zee, in de trillingen der lucht tot u komen; vreest niet de nalatenschap te aanvaarden, die de doodsangst in uwe handen heeft gesteld, vernietigt de schrikbeelden, waardoor het afgeleefde regt des sterksten zijne heerschappij nog steeds over de minderheid voortsleept, want de tijd is eindelijk daar, dat ge openlijk kunt en moet optreden, de eeuw is aangebroken dat er geen spraak meer kan zijn van het beleedigend „verdragen,” de menschheid wil geene „verdraagzaamheid” meer, hare eischen zijn hooger, dat wat zij thans verwinnen wil en zal, is „Regt voor allen,”

R. C. MEIJER.

Officiëel Gedeelte van de Vereeniging »de Dageraad”.

Heeren Leden worden bij dezen uitgenoodigd de huishoudelijke vergadering op 19 September vooral niet te verzuimen, aangezien daarmede het tweede werkjaar der Vereeniging »de Dageraad” gesloten, en er tot de keuze van het Bestuur voor het volgende jaar overgegaan moet worden. Tevens herinnert het Bestuur H.H. Leden aan het bepaalde bij Art. 16 onzer statuten, namelijk dat op de huishoudelijke vergaderingen geene introductie zal plaats hebben, en dat alle voorstellen die men wenscht ter tafel gebragt te zien, vooruit gemotiveerd en schriftelijk aan den Secretaris ingezonden moeten worden.

HET BESTUUR.

REDE VAN DEN HEER J. M. C.

gehouden 5 Mei 1857.

Mijne Heeren!

Al weder gevoel ik mij verplicht uwe toegevendheid in te roepen, voor ik aanvangen zal te spreken over het derde en laatste der drie punten, die als grondslagen daar staan eener godsdienst, die wij wel is waar niet erkennen of huldigen, maar die in onze werkzaamheden zulk eene groote rol spelen, dat het meer dan geschikt kan worden geacht, er onze gedachten over te laten gaan. — In mijne eerste lezing schilderde ik u de liefde, of liever, ik waagde eenige kleine deelen voor u te ontsluijeren van het goddelijke beeld, door ons met dien naam bestempeld; in mijne tweede lezing sprak ik over de hoop, hare zuster, die als het tweede goddelijke geschenk ons verheft en gelukkig maakt, welnu, het derde beeld, dat deze beiden schraagt, is het geloof.

Om alle verkeerde begrippen te vermijden, wil ik u zeggen wat ik door geloof versta, het zij verre van mij hier het geloof te willen op den voorgrond stellen, in dezelfde beteekenis als de Catholijke godsdienst haar naast de liefde en de hoop heeft geplaatst. Het zij verre van mij den dwangbuis te willen verheffen, waarmede eene heerschzuchtige geestelijkheid de menschheid tot slaven wil vernederen. — Het zij verre van mij wetten te verdedigen, die het verstand perken stellen, buiten welke hij zijne gedachten niet mag laten gaan. — Het geloof dat ik naast de hoop en de liefde stel, in den geest van onze vergadering, kan door kracht en inspanning en ijver meer worden dan het geloof, — het blinde geloof namelijk, het moet in den waren zin des woords meer worden, want er bestaat tusschen het eene naauwer verband met het *weten*. — Gij weet dus, mijne heeren! dat ik hier door geloof bedoel, geloof in eenen godsdienstigen zin, niet het twijfelen of gelooven in oude Nederduitsche taal in gebruik. — Dat woord twijfelen is een ongelukkig woord, of liever het woord is niet ongelukkig, maar het maakt den mensch ongelukkig en weemoedig. — Gij allen zult het moeten bekennen, dat wanneer u twijfel overviel, de twijfel vergezeld was van angst; de mensch, die steeds twijfelt, is een beklagenswaardig deel der maatschappij, wanneer hij zich moeite geeft twijfel op te heffen, is hij op den weg der beterschap, en zijne moeite zal voorzeker beloond worden; maar wanneer hij weet, wanneer hij wiskunstig weet; dan staat hij vast gelijk de eik in het woud. — Ziet slechts om u, die kleine struikgewassen, dat riet, dat gras, die nederige planten, ziet hoe de wind hen heen en weder drijft, dan ten oosten, dan ten westen, dan naar den hemel toe, dan naar de aarde, zoo zijn de twijfelaaars in onze samenleving, zoo zijn degenen, die gedreven worden eens door dit stelsel, dan weêr door geen, naarmate zij meer of minder krachtig worden toegesproken, maar die trotsche boomen, die

eiken, dat zijn geene twijfelaars, dat zijn geloovigen, zij weten; gelij andere Leers tarten zij orkanen en stormen, en donder en bliksem. e wanneer de stormwind hen overmand, of de bliksem hen doet nede ploffen, vallen zij voor altijd ter neder, als martelaars voor hun geloof. — Weinigen, zeer weinigen, valt het geloof ten deel, weinige, die een vast stelsel aankleven, maar wordt daarom het geschenk minder in waarde, omdat er een gering getal mede bedeed is?

Er bestaat al weder eene zonderlinge gelijkenis tusschen de hoop, de liefde en het weten. Men heeft namelijk het weten tot dezelfde doeleinden gebezigd, waar men de hoop en de liefde toe bezigde, tot het ketenen van de vrije menschheid. — Hoe dit ontstond zal ik u later verhalen, wanneer ik over de grenzen van het menschelijk weten zal spreken, en u verhalen zal hoe geloof bijgeloof wordt. — Maar al terzond zal het u opvallen, hoe groote misbruiken men van dit woord geloof heeft gemaakt. — Niets natuurlijker echter. — De Ouden noemden wiskunde de goddelijke wetenschap, het is een wetenschap, wier uitkomsten waar zijn, zoo waar, dat geene redenering ter wereld ze bestrijden kan. — De zuster dier wetenschap, of liever hare dochter, want zij heeft hare vorderingen, hare opvoeding, om mij zoo uit te drukken, aan haar te danken, is de sterrekunde. — Toen Galileï de tooverwoorden: *E pur si muove*, (en toch beweegt zij zich), uitsprak, toen hij die woorden uitsprak, ging er een zon op van heil over de menschheid, een zon van heil voor de menschelijke kennis, een zon van heil voor den menschelijken geest. — Die tooverwoorden, ontsloten paleizen en gewelven, opgevuld met de voortreffelijkste schatten voor het verstand, die tooverwoorden, door de wiskunde zamengesteld, wiskunstig berekend, wiskunstig onwederlegbaar, donderden den mensch toe, wat leugen en waarheid is, waar het weten begint en het twijfelen voor eeuwig moet eindigen. — Daar staat die tallooze schaar van vrienden in den kerker van den grooten man, en vangen met geestdrift de woorden op, die van zijne lippen vloeijen. — Daar staat die drom van kardinalen en bisschoppen, zij verdoemen de leer van den onsterfelijken geleerde, maar hunne banbliksems stuiten af op het ijzeren schild der wetenschap en waarheid, der wetenschap, die het ware geloof moet baren, der waarheid, die elke verkettering trots het hoofd biedt. — Dat was een groote dag voor de menschheid, dat waren woorden, wier gevolgen onberekenbaar waren.

Wee den mensch, die blind gelooft; voor hem heeft de ontdekking van Galileï niet bestaan, maar voor den mensch, die alles wat hij gelooft wil weten, of met andere woorden wil kunnen begrijpen, en tot door hem begrepen oorzaken wil kunnen terugbrengen. — Vergeeft over hetgeen hier zal volgen mijne bescheidene meening, ik ben niet in staat de bekentenis van mijn geloof wiskunstig te bewijzen, maar moet, wanneer wij ons op dit terrein begeven, niet het weten wijken en het gelooven den bovontoon aanslaan? — Kan zich het bestaan eener Godheid ooit tot axioma verheffen, kunnen wij den Schepper wiskunstig bewijzen, ofschoon millioenen tongen ons zijn daarzijn toeroepen. — Kunnen wij wiskunstig, door een geformuleerd bewijs den dwaze, die alles aan toeval wil toeschrijven, toeroepen: Er bestaat eene Godheid, het is geen

toeval, het is besturing. — Welnu, mijne heeren! evenmin vermag de materialist te bewijzen, dat alles in stof zijnen oorsprong vindt, dat alle werkingen geestig of stoffelijk, uit de stof zelve haren oorsprong vinden. — Gij hebt allen de betooverende werking der muziek gevoeld, gij hebt allen die vereeniging van melodie en harmonie gehoord, welke u dan eens tranen uit de oogen perst, dan weder in de vrolijkste stemming brengt, gij hebt allen dat kunstige nabootsen gehoord der menschelijke hartstogten, te weeg gebragt door kunstig bijeenverzamelde toonen, dat zijn trillingen in de lucht. — Gij allen hebt die meesterstukken aanschouwd van schilder en beeldhouwkunst, die u dan eens de beelden van vriend of bloedverwant wedergaven, dan eens den mensch vertoonden in de gewigtigste oogenblikken zijns levens, of u dan weder de natuur voortooverenden met hare eeuwigdurende schoonheid, — te weeg gebragt door het bij elkander voegen van kleuren en lijnen. — Gij allen hebt die meesterstukken gehoord van dichtkunst, die uw hart tot de edelste gevoelens konden stemmen, bijeengebragt door kunstig aan elkander gevoegde woorden. En die geest, die dat alles konde daarstellen, die geest, die uw hart kon roeren door trillingen in de lucht, die uw zinnen konde betooveren door kleuren en lijnen, die uwe ziel kon verheffen door woorden, dat is alles slechts eene scheikundige werking der stof, der stof alleen, en dat geweten, dat u dikwijls zoo ernstig vermaant of zoo vriendelijk streelt, dat is alles maar stof en gehoorzaamt aan de stof. En die liefde voor eenen vriend, en die achting voor uwe gade, dat is alles maar stof. De materialisten mogen zeggen, ik weet het, — ik zeg niet dat ik het niet weet, maar wel, dat ik het niet geloof. — Mijn verstand duizelt voor die duizende geheimen in de natuur opgesloten. Hoe weinig kennen wij van die geheimen, op welk een lagen sport van den ladder staan wij nog, om te kunnen berekenen hoe hoog hij reikt, en al die geheimen, al die drijfveeren, al die oorzaken, al die verschijnselen, in wier kennis wij nog eerstgeborenen zijn, dat alles cijferen wij weg, dat alles zoeken wij te omvatten door de materie, — dat alles zoekt ons beperkt vernuft te vinden in scheikundige werkingen der stof. Indien het ooit mogt bevonden worden waar te zijn, zoude het voor ons altijd een voorbarig oordeel zijn geweest, wij die hebben willen omvatten en begrijpen, wij die meenden te hebben geweten en gevonden werkingen, die wij uit eenige harer weinige verschijnselen hebben ontdekt, maar die wij nooit in hare volle waarde hebben kunnen beseffen. Hier houdt het weten alzo op, en het geloof wijst u hare liefelijke gedaante, en reikt u hare vriendelijke hand. — Neem hier die hand gerust aan, sterveling, het is hier de hand die u te regt zal wijzen, het is hier de hand, die u ootmoed en onderwerping inboezemt, het is hier de hand, die u zacht uwe knieën buigt, het is hier de hand, die u het stilzwijgen oplegt, het is hier de hand, die u eerbied leert hebben voor eene magt, die wij niet kennen, die wij niet kunnen begrijpen, die wij ons niet kunnen voorstellen, maar die wij nogtans gevoelen. Verwaande sterveling, zwak menschenkind, als gij er eens toe zult gekomen zijn te zeggen, dat is de magt des allerhoogsten, als gij eens de grenzen zult kunnen aantoonen, binnen welke de magt zich beweegt, als gij

eens de wetten zult kunnen opsommen, die alles regelen en ordenen, als gij dit alles zult kunnen doen, dan moogt gij vrij uw hoofd verheffen, en zeggen, ik ken de magt van dit geheimzinnige wezen, ik ken zijne schepping, ik ken de natuur, ik kan dus de oorzaken van het bestaande bepalen; maar wanneer gij zoo als thans onwetend daar staat, wanneer elke bladzijde in het boek der natuur u er op wijst hoe oningewijd gij zijt, o buk dan uw hoofd, kniel neder, bewonder uwen Schepper, en geloof. — Het geloof zal u hier gelukkig maken en tevreden, het geloof zal u hier sterken, maar neem u in acht, steeds een goede geneesheer u dat kostbare geloof toedient. Het is een heilzaam middel, het matigt uwen vurigen, voorbarigen, opbruissenden geest, maar wees voorzigtig, neem niet te veel, het zoude overvloedig gebruikt uwen geest kunnen dooden. — Het geloof is eene welriekende bloem, die u met aangename geuren verkwikt, maar wanneer gij u te veel aan die bloemen hecht, wanneer gij in hare armen insluit, wanneer gij de buitenlucht, die wij in het geestige leven het weten noemen, afsluit, dan omvatten die bloemen u met de armen eener syrene, dan wringen zij hare slanke stengels om uwen hals, dan doen zij u wellustig hare bedwelmende geuren inslurpen, en de welriekende bloemen voeren u ten grave,

Maar in de maatschappij gaat het nog erger toe, wat is dood des ligchaams, tegen dood des geestes? de mensch is geboren om te sterven, wij worden rijp gemaakt voor het graf, de dood des ligchaams treft slechts den stervende en eenige weinige bloedverwanten of vrienden, maar de dood des geestes, o die treft vooral, wanneer uw verstand krank is, wanneer uw geest beneveld is onder eenen bedwelmenden invloed, dan gebeurt onder uwe oogen ongestraft, wat gij anders nimmer zoudt gedoogen, dan leent gij uwe hulp tot handelingen, die uw bedwelmende geest u niet meer als strafwaardig doet kennen, dan doet gij zelve misschien waarvoor gij vroeger als gij het van anderen hadt gehoord, zoudt hebben gehuiverd. — En zoo kan u het geloof bedwelmelen. Gij kunt uwe dochters dwingen afstand te doen van het gezellige leven, en van de genoegens der wereld, om den wille van het geloof, gij kunt uwen zoon verbieden in den echt te treden met een deugdzzaam meisje, om den wille van het geloof, gij kunt uwen medemenschen haten en zoeken te benadeelen, om den wille van het geloof, gij kunt uwe deur sluiten voor de kreten van den arme en hulpbehoevende, om den wille van het geloof, gij kunt zelfs het zwaard aangorden, te velde te trekken tegen uwen broeder, gij kunt schavotten opslaan, brandstapels stookken, en pijnigen en wurgen en martelen, en dat alles om den wille van het geloof. — Wee u, o mensch! wanneer de sluwe geneesheer uwer ziel dien geest onder zijne magt heeft gebragt door het geloof, wee u, wanneer dit geneesmiddel tot vergift bij u is ontaard, dan is geen band u meer heilig, dan heeft niets meer voor u waarde, dan zijt gij diep, diep gevallen, dan zucht de menschheid onder uwe slagen, wanneer gij magt hebt haar die toe te brengen, want dweepzucht kent geene grenzen, de wereldgeschiedenis is de schilderij, waarop gij die dweepzucht ziet afgebeeld, — afgebeeld onder bonte vormen, autodafe's en bloedraden, inquisities en Bartholomeus nach-

ten, altijd gekleurd met de roode kleur des bloeds. Die roode kleur is de dweepzucht, die dweepzucht is het geloof. Dat geloof, dat hier den mensch tot ootmoed en nederigheid, tot liefde voor zijnen Schepper en voor zijnen naaste kon stemmen, maakt hem daar tot beul en kannibaal. — Dat geloof, dat hier de l'Epées en Howards in het leven riep, maakt daar de Vargassen en Torquemadas. — Zoo kan blind geloof in dweepzucht ontaarden, en die dweepzucht den mensch verlagen beneden het bloeddorstige gedierte des wouds. Zoo kan de mensch zijn geweten in slaap wiegen, door de kracht van het geloof, en zijnen broeder zonder wroeging ombrengen. De geestelijkheid heeft ruim haar deel aan de schadelijke werking van het geloof, de geestelijkheid deelt gaarne in ruime mate het geneesmiddel toe, het moge den mensch zedelijk dooden, redeneert hij, dat kan mijne belangen slechts bevorderlijk zijn, des te meer vindt mijne leer ingang, des te meer worden de belangen der Kerk en dus de mijne behartigd — Maar er doen zich dagelijks stemmen hooren, die voor zulke geneesheeren waarschuwen, geene stemmen in de woestijn, geene holle klanken, neen, want die stemmen worden gehoord, want die waarschuwingen worden niet in den wind geslagen, ten bewijze deze vereeniging. — Wij komen hier bij elkander om waarheid te zoeken, dit streven heeft iets edels in zich, wij moeten de waarheid zoeken, maar ons nooit laten verleiden door een voorbarig oordeel over iets, waarvan wij zoo weinig kennen, wij moeten de waarheid zoeken, en het blinde geloof verbannen, steeds het oog gerigt naar de natuur, waarin zich de grootheid van onzen maker met zulke reine trekken afspiegelt. Die natuur zal ons wijzen op wetten en orde, die natuur zal ons aantoonen, dat nooit die wetten of die orde konden worden verbroken, zonder het geheel te doen ineenstorten, dat geen der hemelligchamen ooit kon stilstaan, zonder het verband van het geheel te verbreken, dat geene wereld kan vergaan, maar dat alles volgens eeuwige wetten voor eeuwen en tijdperken, waarvoor onze verbeelding duizelt, is geschapen. Die natuur zal ons wijzen op de liefde, die over haar is uitgestort, en hoe het minste wormpje zijn voedsel vindt en met graagte het leven geniet, hoe onwankelbaar de loop is der jaargetijden, en hoe in den winter de aarde rust, om met vernieuwde kracht haren boezem te openen voor mensch en dier, hoe dan de mensch des winters hoopt op den zomer, en hoe dan als de eerste bloemen der lente ontluiken, zijn hoop wordt bevredigd. Wanneer liefde en hoop dan uw hart vervullen, wanneer gij uwen Schepper dankt voor de milde gaven, die hij u schenkt, niet dankt door woorden, maar door daden en onderzoek, wanneer gij dan lust en begeerte gevoelt te bladeren in het boek der natuur, waarvan elke regel onmetelijke schatten van wijsheid behelst, zult gij uwe onmagt gevoelen, en dankbaar gelooven, en gelukkig zijn.

Dieci.

ZEDEKUNDE BUITEN HET CHRISTENDOM.

II.

REDE VAN DEN KEIZER YOUNG-TCHING,

TEGEN DE SPEELZUCHT.

Dwingt uwen Keizer niet, die inderdaad slechts een vader voor u is, voortaan alleen een regter voor u te zijn.

Vaak heb ik u herhaald, dat wij alleen gelukkig waren door de deugd, daardoor deed ik u duidelijk genoeg verstaan, dat onze ondeugden noodzakelijk de weldadigheid, de eendragt en het geluk vernietigen. Onder alle ondeugden ken ik er geene, die schadelijker is dan de speelwoede.

Wij, Mandsjoers, van nature goed, opregt en hulpvaardig, vroeger gehecht aan onze pligten, ons uitsluitend bezighoudende met de zorg ze te vervullen, wij die de overdaad wegschonken, en die nog van het noodige afzonderden ten behoeve der armen, wij waren zeer verschillend van hetgeen wij thans zijn: wij waren milddadig, onze vermaken waren betamelijk, en onze spelen onschuldig; doch alles is veranderd.

Ik, die uit het binnenste van mijn paleis alles zie en alles hoor, en die meesttijds waak, wanneer de misdaad in het duister haar web weeft; ik, die, gelijk ge weet, de logen meer verfoei dan ik den dood vrees, ik verklaar u dat er geene hartstogt bestaat vruchtbaarder in openbare en verborgene rampen, dan die waarover ik spreek. Ja, ik verzeker u dat er geene ruwere menschen zijn en die meer geneigdheid bezitten tot alle kwaad dan de spelers; zij zouden voor zich zelve huiveren, wanneer zij zich zelve beter kenden. Ik ken hen, luistert dus.

Waarom gaan de dief en de speler, die in zoo vele opzigten op hem gelijkt, bijna altijd op hunnen weg voort? Helaas! alleen omdat zij dien ingeslagen hebben.

Hij, die aan de eerste verlokkingen geen tegenstand weet te bieden, stookt een vuur aan, dat hij weldra niet meer zal kunnen blussen. Men speelt in den beginne uit wellevendheid of uit verveling; men wijdt slechts oogenblikken aan het spel, vervolgens uren, voorts dagen, en eindelijk geheele nachten; en aldus verslindt de hartstogt trapsgewijze meer ontvlammende den tijd, die kostbaarder is dan goud, en doet de heiligste pligten vergeten.

Wanneer de gewoonte eenmaal bevestigd is, dan denken de spelers aan niets dan aan het spel, zij leven voor niets dan voor het spel. Hunne woede raast niet uit met het verslinden van dat, wat er voedsel

aan geeft. In plaats zich aan het spel te onttrekken, wanneer zij alles verloren hebben, verteren zij van wrevel over hunne onmagt, maar zij zien toch nog spelen.

De eene veronachtzaamt zijne openbare bedieningen, de andere verwaarloost de kunst, waardoor hij zijn levensonderhoud en dat van zijn huisgezin verdient. Tot alles onbekwaam, droomen zij slechts van het spel. Om er aan te voldoen, verkoopen zij hunne huizen, hunne landden: nademaal zij zich dooden, zouden zij zich zelven verkoopen, zoo zeer verblinden hen hunne begeerte en hunne hoop!

Dwazen, die zij zijn! wat verlangen zij? wat hopen zij? ons ongestraft ten gronde te rigten? De ondergang is bij dit bedrijf het deel van het grootste aantal: zij, die heden voorspoedig zijn, zullen morgen aan de ellende ten prooi wezen. Niettemin verhoovaardigen zij er zich op, er is niets meer waaraan zij twifelen, wanneer zij iemand uitgeschud hebben; wacht slechts, op hunne beurt zullen zij uitgeschud worden.

Hoeveel geluk zij ook hebben, schuwt men hen, men veracht hen. De brave lieden wijzen reeds in de verte met den vinger op hen, als op de schrik en de schande van hun land: wacht u wel voor hen, zeggen zij; aan de behoefte, die hen kwelt, kan men alle ondeugden bij hen vooronderstellen, of wel die behoefte lokt ze uit.

Oplopend en niettemin valsch steken zij nu eens om eene beweging, een woord, de medgezellen hunner uitspattingen overhoop, dan eens bedriegen zij hen, of storten zij hen in eenen afgrond neder.

Welk is het einde van eenen speler? Vraagt het hun, wier vrienden deze gelukkige luchtstreken ontvloden zijn; aan hen, wier ouders zich gedood hebben om de straoefening te ontgaan; ondervraagt voornamelijk die vaders, die, omdat zij verwaarloosd hebben over hunne kinderen te waken, tot hunnen laatsten ademtogt den rouw over hunne eer zullen dragen.

Ik verbied het spel. Wanneer iemand mijne bevelen wederstreeft, dan wederstreeft hij de Voorzienigheid, die niets toevalligs duldt; hij zal zich verzetten tegen den wil der natuur, die ons toeroept: Hoopt, maar werkt; de werkzaamsten zullen de beste behandeling ondervinden.

De natuur, ons aller moeder, heeft nimmer hare kinderen verwaarloosd; heeft zij ze niet gevoed, in weerwil van de roovers van allen aard, omdat de min of meer bloeiende geslachten elkander steeds opgevolgd zijn, en dat het menschelijke geslacht nog bestaat?

Wanneer ik beter ondersteund werd, dan zou de zon geen arme aanschouwen in de geheele uitgestrektheid van mijn rijk. Wat vermag de wil eens eenigen tegen de heerschzuchtige en woelzieke begeerten van zoo veel millioenen menschen, die slechts naar den overvloed trachten, welks maat nimmer gevuld wordt?

Die eeuwige zucht, die onverzadigbare begeerten zijn het, die de spelers kweken, die hen op de kniën werpen, aan de voeten van hunne afgoden: alsof het lot, het toeval of de bestemming hun eenige voorkeur verschuldigd ware, of liever, alsof die denkbeeldige wezens oogen en ooren hadden om hen te zien en hen te hooren.

Het is ongetwijfeld natuurlijk en wettig te trachten zich door eerlijke

middelen te verrijken: de algemeene wedijver is voordeelig voor allen; ook heb ik niets verzuimd om ze te onderhouden en aan te wakkeren.

Sedert den aanvang van mijne regering, deed ik door deugdelijke handelingen gevoelen, dat de wedijver en de vrijheid de eenige middelen zijn om de weelde, de verwekelijking, de hazardspelen, te bannen; om zooveel mogelijk de ongelijke verdeling der rijkdommen te herstellen. Ik vergat vooral niet den weg tot welvaren te vereffenen voor de behoeftigen, die dit alleen nog slechts door hunne eigene schuld zijn.

Ik heb gedaan wat ik kon; wat ik ook mogte gedaan hebben, ik zou de herlevende verkeerdheden niet overwonnen hebben, die zooveel tegenstrijdige hartstogten na zich slepen; ik zou de voorzigtigheid zelfs niet hebben kunnen beschutten voor onvoorziene tegenheden: doch deze, geheel verschillend van de woede die ik veroordeel, doen vroeg of laat het geduld en de deugd het ongeluk te boven komen, of maken hen ten minste eerwaardig.

Officieren, soldaten, en gij, die mij in den bloede bestaat, wanneer gij mij liefhebt, wanneer gij achting voor uwen Vorst hebt, weest dan geene spelers meer. Belast met de zorg de grenzen te beschermen, de orde in het inwendige mijner staten te handhaven, dient gij het voorbeeld te geven van die zedelijkheid en die regtvaardigheid, die gij geroepen zijt te schragen.

De eer, de arbeid, de spaarzaamheid, dat zijn de bronnen waaraan menschen als gij zich voor het tegenwoordige en voor de toekomst dienen te laven. Gij hebt uwe bezoldiging, weest er spaarzaam mede: eenige uwer bezitten gronden, dat zij er hun voordeel uit trekken, en wanneer de oogsten overvloedig zijn, laat hun dan denken om de onvruchtbare tijden.

Volgt echter hen niet na die gierig worden, wanneer zij ophouden verkwistend te zijn: geniet, maar doet genieten; want gij kunt arm worden.

Ik heb u aangetoond wat de speelwoede is; mogen mijne lessen in uwe harten dien hartstogt uitblusschen, die het mijne bedroeft!

Gij hebt mij verstaan. Ik zeg het met leedwezen, Mandsjoeren, doch ik moet het toch verklaren: ik zal de overtreders straffen, wie zij ook mogen zijn; ik zal hen straffen, zeg ik u, al waren het mijne eigen zonen.

Voor de laatste maal, nog is het tijd dat de spelers zich verbeteren, maar zonder dralen.

LEVENSBSCHRIJVINGEN VAN VRIJDENKERS.

I.

BARUCH VAN SPINOZA.

(*Vervolg van bladz. 107.*)

De onafgebroken arbeid en de diepe studie waaraan Spinoza zich

overgaf, waren oorzaken dat zijne gezondheid ondermijnd raakte; reeds in het begin van den winter 1674 schreef hij (Brief 62) dat hij niet geheel gezond was, doch dit hield hem daarom niet van den arbeid terug, integendeel, hij werkte met verdubbelden moed voort, en verheugde zich reeds bij voorraad in het vooruitzicht nog over verscheidene onderwerpen zijne gedachten openlijk kenbaar te maken. Trapsgewijze echter verergerde zijn toestand. Den 20 Febr. 1677 begaf de familie van den kunstschilder Hendrik van der Spijck, ¹⁾ bij wien hij, na het verlaten der woning van de Wed. van Velden ²⁾ zijnen intrek had genomen, zich naar de Kerk, ter voorbereiding voor het H. Avondmaal, dat den volgenden dag zou worden uitgereikt. Toen zij te vier ure te huis wederkeerden, kwam Spinoza bij hen naar omlaag, onderhield zich eenen geruimen tijd met hen over hetgeen de geestelijke had gepredikt, en nadat hij eene pijp tabak had gerookt, begaf hij zich weder naar zijne kamer, en legde zich te bed. Des Zondag ochtends vroeg kwam hij nogmaals bij zijnen huisheer beneden, en onderhield zich met dezen en diens vrouw. Men wil zelfs dat hij dezer laatste zou verzocht hebben geen predikant aan zijn ziekbed te brengen, opdat hij in zijne laatste oogenblikken in ijelenden toestand niet misschien iets mogte zeggen, strijdig met zijne verkondigde stellingen, dat men zou kunnen misbruiken als een bewijs van zijne herroeping zijner eigene wijsbegeerte. ³⁾ Zijn vriend, Doctor Lodewijk Meijer, dien hij had doen ontbieden, was inmiddels uit Amsterdam overgekomen; deze deed hem eenen haan koken en Spinoza nuttigde met smaak de daarvan getrokken soep. Des namiddags ten drie ure, terwijl zijne huisgenooten alle weder ter Kerk waren, blies hij in de armen van zijnen vriend Meijer den laatsten adem uit. Hij had den leeftijd bereikt van 44 jaar, 2 maanden en 27 dagen. Den 25sten Februarij daaraanvolgende werd het lijk ter aarde besteld, door vele aanzienlijke mannen en zes rijtuigen gevolgd. Zijne beenderen werden in de Nieuwe Kerk op het Spui bijgezet. „De vrienden der wijsbegeerte en der geschiedenis te 's Gravenhage, roep ik op,” zegt Auerbach, en ik zeg hem van harte die woorden na, „het graf van Spinoza uit zijne duisterheid en zijne vergetelheid te voorschijn te halen.”

Onder de vrienden, met wie Spinoza de drukste briefwisseling hield en die het meeste zijne gevoelens toegedaan waren, verdienen vooral vermelding de reeds genoemde Dr. Lodewijk Meijer van Amsterdam, die onder andere in 1691 een werk uitgaf onder den titel: *Philosophia Sacrae scripturae interpres*, dat later onderdrukt werd. Voorts Hendrik Oldenburg van Bremen, vertegenwoordiger van Neder-Saksen te Londen, in den tijd van Cromwell, medestichter van de Londensche akademie, Sekretaris van de Royal Society en als schrijver bekend onder zijnen verbasterden naam: Grubendol. Oldenburg was er echter verre af de beschouwingswijze van Spinoza te deelen. Vervolgens vinden wij als Spinoza's correspondenten, den uitvinder der slingeruurwerken, Christiaan Huygens,

¹⁾ Op de Paviljoengracht, te 's Hage.

²⁾ Op de Veerkade, te 's Hage.

³⁾ Wagenaar, Beschrijving van Amsterdam, III.

en den geleerden Dr. Don Baldassare Orobio de Castro, eerst professor in de wijsbegeerte en de geneeskunde aan de Hoogeschool te Salamanka, daarna geneesheer te Sevilla, voorts drie jaren lang gevangene in de kerkers der Inquisitie, vervolgens hoogleeraar in de geneeskunde te Toulouse, werwaarts hij gevlugt was, en van waar hij naar Amsterdam kwam. Hier omhelsde hij openlijk de joodsche godsdienst, die hij krachtig verdedigde, en veranderde zijnen naam in Izaak Orobio de Castro. Van den jeugdigen Simon de Vries ¹⁾ heb ik reeds vroeger gesproken, alsmede van zijnen te Schiedam wonenden broeder. Deze laatste bleef Spinoza voortdurend zeer genegen, en na den dood van den wijsgeer haastte hij zich de kleine schulden af te doen, die waren achter gebleven, hoezeer dit niet eens noodig ware geweest, daar uit de opbrengst van den verkoop van de schamele bezitting des grooten mans deze geringe som ruim had kunnen bestreden worden.

Spinoza had zijnen huisheer van der Spijck de last opgedragen, terstond na zijnen dood zijnen schrijfflessenaar met al de daarin geslotene brieven en papieren aan zijnen uitgever en vriend Jan Nieuwerts te Amsterdam te zenden, welken last van der Spijck ook stiptelijk nakwam.

Nog in hetzelfde jaar van Spinoza's dood, 1677, verschenen zijne nagelatene geschriften in het licht. Jarrig Jelles en Lodewijk Meijer bezorgden deze uitgave. Ook de Hollandsche vertaling werd in hetzelfde jaar uitgegeven, deze voert tot titel: „De nagelate schriften van B. d. S. als Zedekunst, Staatskunde, etc. Uit verscheide Tale in de Nederlandsche gebragt. Uit eenige aan de vertaling toegevoegde gedichten vooronderstelt men, dat zij bewerkt is door den Drost van Muyden, den geschiedschrijver en dichter P. C. Hooft. Het is opmerkelijk dat deze nagelatene werken nimmer eene vervolging hebben ondergaan. Onder de werken gedurende het leven van den schrijver uitgegeven, verdient bijzondere opmerking zijn *Tractatus Theologico-Politicus*, in 4° in 1670 te Hamburg in het licht verschenen. Dit werk maakte eene ongehoorde opschudding, weshalve er te Amsterdam in 1673 en in 1697 uitgaven in 8° van verschenen; onder den titel: „*Henriquez de Villacorta M. D. a cubiculo Philippi IV, Caroli II, archiatri, opera Chirurgica omnia sub auspiciis potentissimi Hispaniarum regis*, en te Leyden in 1675 eene onder dien van: *Dan. Heinsii Operum historicum collectio prima, Ed. II. priori multo emendatior et auctior*. Het werk werd in de Fransche taal overgezet door Saint-Glain en onder drie verschillende titels uitgegeven, namelijk: 1°. *La Clé du sanctuaire par un savant homme de notre siècle* (Leyde, 1678, in 12°). 2°. *Traité des Cérémonies superstitieuses des juifs tant anciens que modernes* (Amsterdam, 1678, in 12°). 3°. *Réflexions curieuses d'un esprit désintéressé, sur les matières les plus importantes au salut tant public que particulier* (Keulen, 1798, in 12°). Het eerste werk door Spinoza uitgegeven, gaat door als een Commentaar op Descartes en voert ten titel: *Renati Descartes principiorum philosophiae, pars I et II, more geometrico demonstratae per Benedictum de Spinoza*, Amstelodamensem (Amsterd. 1603, in 4°). De voornoemde wer-

¹⁾ Op bl. 160 staat bij vergissing tot twee malen toe: Uries.

ken, benevens een paar andere aan Spinoza toegeschreven, doch waarschijnlijk van zijnen vriend Lodewijk Meijer afkomstig, verschenen bij elkander in 2 deelen in 8°, Jena 1802 en 1803. Eene Nederduitsche vertaling van de gezamenlijke werken des diepen denkers, door Hendriksen Glasemaker, zag in 1794 het licht. Op den titel is de stad Bremen aangewezen als plaats van uitgave, doch dit is valsch. De drukker Aart Wodsgijk te Amsterdam werd gevat en gedurende verscheidene jaren in het verbeterhuis gevangen gehouden. De werken van Spinoza werden sedert in verschillende talen geheel of gedeeltelijk overgebracht, doch de laatste en beste vertaling is die in het Hoogduitsch door Berthold Auerbach, 5 deelen in 12°, Stuttgart 1841.

(Het slot volgt).

MAANDELIJKSCHE KRONIJK.

Gelijk te verwachten was, bewaren de Nederlandsche dagbladen een diep stilzwijgen nopens de stichting van het Vrijzinnige Kerkgenootschap, door den heer Ronge, zij gevoelen te zeer hoe noodwendig voor de orthodoxie de domper der onbekendheid is, dien zij op ieder licht tracht te drukken, dat hare duisternis dreigt te verscheuren, en hoe gevaarlijk voor hunnen verkoop het zou worden vrij te zeggen, zelfs hetgeen andere denken en doen in strijd met de gedachten en de handelingen, die men uit gewoonte algemeen regtzinnig gelieft te noemen. Het mogt hun met al hunne voorzigtigheid echter toch niet gelukken, Europa onkundig te laten van het opmerkelijke feit dat in Nederland heeft plaats gevonden. De vrije gemeenten in Duitschland weten dat haar eene zuster is geboren, de Brusselsche National, heeft er kennis van genomen en het heugelijke nieuws den 24 Aug. l.l. der wereld medegedeeld. L'Italia del Popolo, zijn rampspoedige bondgenoot heeft niet gearzeld zijn voorbeeld te volgen, en in zijn N^o. van 27 Aug. l.l. het geheele stuk uit den National vertaald over te nemen. De heer Ronge zelf heeft den 5^{den} dezer maand in zijne te Londen gevestigde Free Religious Community, een verslag voorgedragen over zijne verrigtingen te Amsterdam. De openbaarheid is dus verkregen — siddert gij allen, gij die de openbaarheid schuwt.

Ik sprak zoo even van de Italia del Popolo, ik noemde haar rampspoedig en te regt, zij had den moed te zeggen wat zij dacht, zij was gerust, zij verscheen immers in Sardinië, dat land, zoo hoog geroemd om zijne vrijheid, en niettemin — zij is gevallen, van regeringswege werd zij opgeheven. Juicht, juicht, gij mannen des behouds, gij hebt verwonnen, van eene magtige vijandin hebt gij u ontdaan; doch zacht, — waarom ontstelt gij, o overwinnaars, waarom verbleken uwe kaken, waarom sterven uwe juichtoonen weg als een rouwgeklag op uwe trillende lippen? — Zij is niet dood! Zij herleeft, daar waar zij buiten uw bereik is! Gij hebt haar te Genua als L'ITALIA DEL POPOLO begraven,

en te Londen is zij herrezen als: PENSIERO ED AZIONE, Dio e il Popolo, Liberta, Associaziono. Reeds den eersten dezer maand gaf zij aldaar haar eerste N°. in het licht.

Te Gotha heeft den 7^{den} dezer plaats gehad eene bijeenkomst van de afgevaardigden der Vrije Gemeenten. Ook mevr. Bertha Ronge is derwaarts vertrokken. — Men moge zeggen wat men wille, de tijd uwer tirannie is geëindigd, o koningen der schepping, o mannen die de vrouw als uwe slavin, uw huisraad, uwe mindere, of uwe afhankelijke beschouwt. Er staan meer en meer vrouwen op die hare waarde beginnen te gevoelen, die aanvangen te begrijpen dat zij menschen zijn zoo goed als gij, die eenen inval doen op het gebied van den geest, dat terrein dat gij helaas zoo lang reeds als uw uitsluitend eigendom hebt beschouwt, omdat gij wist dat, zoodra zij dat betrad, zoodra zij dat met even veel vrucht bearbeidde als gij zelf, zij ontdekken zou dat zij uwe gelijke is, — zij hare kluisters bespeuren en ze met edele fierheid verre van zich afwerpen zou. Twijfelt gij nog, gij verwaande dwingelanden, leest slechts wat ik u bidden mag de schriften van de Amerikaansche Miss Anna Rose, de Engelsche Miss Harriet Martineau, de Duitsche Mevr. Mathilde Reichardt, de Fransche Mad. Jenny d'Héricourt, en zoo vele anderen, leest slechts het werkje dat mij gisteren uit Parijs werd toegezonden en dat eene alles behalve gemakkelijke taak op zich genomen heeft en op eene meesterlijke wijze vervult. De titel van dit werkje luidt: *Idées anti-Proudhonniennes, sur la Femme, l'Amour et le Mariage* par Mad. Juliette la Messine. Maar niet alleen dat de vrouwen tot op het wijsgeerige gebied als moedige, kernachtige schrijfsters optreden, zelfs op de tribune nemen zij reeds hare plaats in. Ziet hier een feit dat eerst onlangs heeft plaats gehad. „Op Zondag den 15^{den} Augustus l.l. betrad eene christelijke dame, in het *East Londen Secular Institute*, Commercial Road. East. Londen, de tribune, ten einde eene voordragt te houden, tot onderwerp hebbende, dat „Het Christendom, in overeenstemming zijnde met de rede, wij niet gerechtigd zijn het te verwerpen.” In eene lange rede somde zij eene menigte bewijsgronden, ten gunste van hare stelling op, die hare grondige studie omtrent dit punt duidelijk aantoonde. Hare manieren waren allezins aangenaam en ongedwongen, en zij wist de aandacht van hare toehoorders zoo zeer te boeien, dat zij bij het einde harer voordragt uitbundige toejuichingen ontving. De verdediging van het Secularisme was aan Mevrouw Laws opgedragen, die uitmuntend beantwoordde aan de gunstige verwachting, welke men van hare logische krachten in het opsporen en het wederleggen van theologische dwalingen gekoesterd had.”

De *Leader* deelt mede dat zich in Wurtemberg eene nieuwe secte gevormd heeft, onder den naam van „Vrienden van Jeruzalem,” met het doel den tempel van Jeruzalem te herbouwen, *om de voorspellingen te vervullen*. Reeds heeft zij eene commissie uitgezonden, belast met het ondernemen van den herbouw van den tempel van Salomo, doch tot heden heeft zij niet meer dan 5,420 florijnen tot dat doel bij eikander kunnen brengen.

Te Chatham hield dezer dage de voornaamste predikant der Independents (eene afgescheidene gemeente) eene openbare rede over het

laatste werk van den Heer G. J. Holyoake, den grooten apostel der Secularisten, getiteld: *The Logic of Death* (De Logica van den dood). In deze beschouwing verklaarde hij onder anderen van den kansel: „Dat de mensch niet bezoedeld was door Adams val, dat niemand door andere dan zijne eigene handelingen kon bezoedeld worden. Wanneer de Heer Holyoake door eene hel eene afschuwelijke kerker vol vuur bedoelde, neen, dan geloofde hij niet in eene hel. Hij geloofde dat ieder mensch zijne hel of zijnen hemel in eeuwigheid met zich voerde.” Eene dusdanige verklaring in den mond van den voornaamsten afgescheiden leeraar van Chatham, openlijk van den kansel afgelegd, mag wel onder de verblijdende teekenen gerekend worden van den verstandelijken vooruitgang van onzen tijd.

DE BRIEVENBUS.

P. B. Uw zeer vleijende brief is mij behoorlijk geworden. Ik ben bereid alles te doen wat op eene waardige wijze de zaak der vrijheid bevorderen kan, en zou mij dus hoogst gelukkig rekenen, terstond aan uw verlangen te voldoen en mij te uwent voor eenigen tijd te vestigen. Als wereldburger vraag ik slechts waar ik het nuttigste zijn kan, en het is zeer waarschijnlijk dat men in het buitenland meer voordeel voor de zaak, door mijne toewijding, zou kunnen trekken dan alhier, waar reeds eene zoo sterke partij bestaat, dat men mij best zou kunnen missen. Ware ik zoo gelukkig, mij slechts van mijne handelzaak te kunnen ontdoen, ik ware oogenblikkelijk gereed te gaan, werwaarts men mij riep, om voor de kwestie, die thans de geheele wereld bezig houdt, werkzaam te zijn. Het liefste, dit erken ik, zou mij eene betrekking zijn, die eenig reizen vorderde en mij in de gelegenheid stelde met vrucht werkzaam te zijn voor mijn lievelingsdenkbeeld, het vormen van een Universeel Congres van Vrijdenkers, ter beraming der plannen, om eendragtelijk te werk te gaan in de bevordering der verlichting, in den strijd tegen het overgeleverde priestergeloof.

W. J. G. Ik kan onmogelijk aan uw verlangen voldoen, ook mijne stem afkeurend te verheffen, tegen het uitdeelen van traktaatjes in de Synagoge alhier, door zendelingen van het Britsche genootschap ter bekeering der Israëlieten. Ik kan en mag, volgens mijne zienswijze deze handeling niet afkeuren, welke noodlottige gevolgen, de daardoor waarschijnlijk te meer ontvlamde geestdrijverij ook moge gehad hebben. Immers heeft men hier zonder dwang te gebruiken den Israëlieten een geschrift ter hand gesteld, dat aan hun vrij onderzoek werd onderworpen. Hij, die het niet ontvangen, of die het niet lezen wilde, zoowel als hij, die, na het gelezen te hebben, aan den inhoud zijne goedkeuring niet hechten konde, had immers de volle vrijheid, dit te weigeren. Eene stelling, die den toets des onderzoeks kan doorstaan, vreest de tegenspraak niet; maar wederlegt ze.

M E N G E L I N G E N.

40. HEILIGMAKERIJ. De Romeinen bezigden bij wijze van gelukwensch vaak de woorden: *ad perpetuam felicitatem*, uit deze woorden werden twee heiligen gesmeed, de heilige *Perpetua* en de heilige *Felicitas*, die beide op denzelfden dag vereerd worden.

Bidden en geven werden de heilige *Rogatianus* en de heilige *Donatianus*, die even onafscheidelijk aangeroepen worden als de heilige *Perpetua* en de heilige *Felicitas*.

De heilige *Flora* en de heilige *Luce* of *Bloem* en *Licht* hadden eenen feestdag.

De heilige *Bibiana* werd vereerd op denzelfden tijd dat de Grieken de opening der vaten hadden.

De heilige *Apollinara* had haar feest weinige dagen na het tijdstip, waarop de Romeinen de *apollinarische spelen* vierden.

Zelfs de *Ides* der maand werden tot eene heilige gemaakt, onder den naam van de heilige *Ida*.

Het ware gelaat of het beeld van Christus, in het grieksch *veron eicon*, werd de heilige *Veronica*.

De schoone ster der kroon *Margarita* op den slang *Ophineus* geplaatst, veranderde in de heilige *Margaretha*, onder wier voeten men eene slang of eenen draak schilderde, en wier feest weinige dagen na den ondergang der ster gevierd wordt.

Men vierde ook het feest van den heiligen *Hippolytus*, den martelaar, die door paarden voortgesleurd werd, volkomen als *Hippolytus* de minnaar van *Phedra*. Wij lezen dat de overblijfselen van den ongelukkigen zoon van *Theseus* door *Cimon* van het eiland *Syros* naar *Athene* overgevoerd werden, en dat de Atheniensers den achtsten November van ieder jaar aan deze overblijfselen offerden. Hoe zou het toch komen dat men in de christelijke kalender op den datum van den achtsten November leest: „*Heilige overblijfselen!*”

41. SULTAN AKBAR stelde al zijne onderdanen volmaakt met elkander gelijk, voor zoo ver hunne godsdienstige gevoelens betrof. Hij bouwde moskeeën voor de Mahomedanen, tempels voor de Hindoes en Kerken voor de Christenen. Hij beijverde zich grootelijks het religieuze gevoel bij zijn volk aan te kweeken, doch had een te verheven ziel om hen te dwingen eene sekte bij voorkeur boven eene andere te omhelzen. Hij beschouwde allen als eene zekere band, voor zekere menschen, die zelve niet konden of wilden denken. De gedachtenis aan dezen grooten man wordt nog thans door geheel Indië, zoo ver zijne landpalen reiken, in eere gehouden, door de geloovigen van alle kleur. De dweepers alleen deelen niet in dezen lof, voor zulk eenen man klopt hunne borst niet. Zij willen eenzijdigheid, en niets dan eenzijdigheid, — voor hunne zienswijze altijd. Mog heden wijzen de Hindoes u met achting en trots op hunnen Sultan Akbar, als het voorbeeld van eenen regeerder, gelijk Indië dien behoeft, gelijk Indië dien vraagt, gelijk Indië dien verlangt.

HET VERBOND DER VRIJE GEDACHTEN.

DE NATUURWET.

DE ZEDEWET.

Aantrekking. - Beweging. - Ontwikkeling.

IS

Liefde. - Licht. - Veredeling.

	Pag.
De Zondag en zijne viering	145.
Officiëel gedeelte van „de Dageraad”	152.
Zedekunde buiten het Christendom	153.
Levensbeschrijv. van Vrijdenkers .	154.

	Pag.
Maandelijksche Kronijk	157.
De Brievenbus	159.
Mengelingen	166.

D E Z O N D A G

E N Z I J N E V I E R I N G.

„Zes dagen zult gij arbeiden en den zevenden zult gij rusten, want in zes dagen heeft Jao de wereld geschapen en den zevenden rustte hij uit van zijnen arbeid,” zeggen de Israëlitzen en des Zaturdags, den zevenden dag der week, begeven zij zich ter Synagoge, leggen bezoeken af en wandelen langs 's Heeren wegen. Geenen handenarbeid echter zullen zij verrigten, geen geld zullen zij aanroeren, geenen sigaar zelfs zullen zij rooken. Wee hem die den Sabbat schendt.

„Zes dagen zult gij arbeiden en den zevenden zult gij rusten, want in zes dagen heeft God de wereld geschapen en den zevenden rustte hij uit van zijnen arbeid,” zeggen de Christenen en des Zondags, den eersten dag der week, den dag waarop hunne goddelijke vleeschwording, Jezus, uit het graf herrees, den dag, geheiligt bij alle zoonanbidders, begeven zij zich drie à viermaal ter Kerk, overdenken en bespreken des leeraars woorden en verheffen hunne stemmen in psalmgezang of litany. Geenen handenarbeid zullen zij verrigten, geenen handel drijven, geene uitspanning zich veroorloven. Wee hem die den Sabbat door eenen lach ontheiligt.

„Zes dagen zult gij arbeiden en den zevenden zult gij rusten, want als gij zes dagen van des morgens vroeg tot des avonds laat gearbeid hebt om het levensonderhoud voor u en de uwen te verdienen, is het niet meer dan billijk, dat ge den zevenden dag in den kring van uw gezin door uitspanning en rust de gepaste vruchten van uwen arbeid plukt,” zeggen de denkers en op eenen gemeenschappelijk overeengekomen dag, werpen zij wekelijks de slavenketens af en treden zestien uren lang als vrije menschen rond. Al naar hunne keuze bezoeken zij eene kerk, of begeven zich naar buiten in de vrije natuur, of slapen naar hartelust het te kort der vorige dagen uit, daarna worden familie, vrienden, bekenden, tuinen en wandelplaatsen bezocht, men gebruikt het middagmaal en de thee veeltijds in den gezelligen kring, en de avond verstrijkt onder vrolijken kout, of wordt met muziek, tooneel-

voorstelling of dans gesloten. Welkom hij die de vreugde van den dag weet te verhoogen.

Zoo is het dat de Zondag in ieder vrij land wordt gevierd: — door de Israëlitcn als eenen werkdag, door de Christenen als eenen kerkdag, door de denkers als eenen vreugdedag. Zoo is het dat de Zondag gevierd moet worden in ieder land dat eene dergelijke gemengde bevolking bezit, en dat op gelijkheid van zijne bewoners voor de wet, aanspraak maken wil.

Zoodra de regering zich inmengt in godsdienstige aangelegenheden, houdt alle gelijkheid voor de wet op. Zoodra het bestuur eenig eigendommelijk gebruik van een kerkgenootschap of van eene wijsgeerige school als algemeene landsverordening invoert, is de vrijheid van andersdenkenden in de uitoefening hunner gebruiken, die hiermede in strijd zijn, beperkt. Zoodra eene wetgeving zich bij voorkeur bij eene eerdienstige partij aansluit, belemmert zij de vrijheid van geweten, die zij in den tegenwoordigen staat van beschaving geroepen is te eerbiedigen.

De tijden zijn verre toen de wet niet anders was dan de eigendunkelijke wilsuiting des sterkere. De eeuw die wij beleven eischt dat zij meer en meer streve de algemeene vrijheid te waarborgen, door den leden, waaruit eene maatschappij bestaat, te leeren zelf alleen die vrijheid te nemen, die zij van anderen begeren, zelf alleen die vrijheid te begeren, die de vrijheid van anderen niet schaadt. De wet, zoo als zij thans gevorderd wordt, moet de bron zijn van het algemeene geluk, zij moet ophouden een knellend juk, een vloek te zijn, door enkelen op enkelen gelegd.

Voor de wet mag geen aanzien des persoons bestaan. Het karakter der wet moet algemeen zijn, zij moet de band zijn die vele deelen tot een geheel zamensnoert. Is zij voor eene maatschappij, een volk bestemd, dan moet ieder, die binnen de landpalen woont, binnen welke de wet uitgevaardigd en aangenomen is, zich volgens die wet gedragen en wederkeerig gelijke bescherming dier wet genieten; dientengevolge mag geene der beide partijen, zelve de eenmaal geslotene overeenkomst brekende en daardoor de werking van het evenwigt vernietigende, vorderen dat de wederpartij hare verplichting geregeld nakome. Wordt er ter eener of anderzijde in de uitvoering bevonden, dat er zich tegen het aanhouden der wet onoverkomelijke bezwaren opdoen, dan herzie, dan wijzige, dan verandere men ze, om te beter de algemeene vrijheid, het algemeene belang, het algemeene geluk te bevorderen. Zegt de wet nu, de vrije uitoefening der godsdienst wordt algemeen in den lande erkend, dan ligt dezer wet een beginsel van gelijkheid ten gronde, dat zegenrijk tot de bevordering van vrijheid en geluk medewerken moet, dan is deze wet in den geest der tegenwoordige wetgeving „geene vrijheid te beperken, die geens anderen vrijheid schaadt.” Wordt het nu noodzakelijk bevonden bij die wet eene bepaling te voegen, als: „mits dat de uitoefening der godsdienst plaats hebbe in eene beslotene ruimte,” dan bedroeft mij die tijdelijke beperking der vrijheid, doch ik heb er vrede mede, als zijnde een gevolg van de nog ongeschiktheid van het meerendeel, om vrijheid te verleen en zoo wel als vrijheid te ontvangen, en ik beaam de wijze voorzorgsmaatregel in het belang van het

beginsel genomen, en, getrouw aan het beginsel, het karakter van algemeenheid bewarende. Maar wanneer ik hoor spreken over eene Zondagswet en diergelijke, dan verontwaardig ik mij over de eenzijdige toevoegselen op eene algemeene wet. Waarom, zoo vraag ik, in een land waar vrije uitoefening van godsdienst erkend is, waar volmaakte gelijkheid voor de wet heerscht, eene wet, die ten gerieve strekt der godsdienst door een gedeelte der bevolking omhelsd, en de godsdienst door een ander gedeelte der natie beleden, van dat gerief verstoken laat, — eene wet die eener godsdienst het regt geeft hen, die haar niet belijden, in hunne vrijheid van handelen te belemmeren, en dezen daarentegen het regt ontzegt der anderen vrijheid aan te randen; waarom eene afzonderlijke wet ten behoeve van den rustdag der Christenen en geene gelijke ten dienste van den rustdag der Israëlitzen; waarom eene Zondagswet en geene Zaturdagswet? De Staat mag geene Christenen, geene Israëlitzen en geene Denkers kennen. De Staat mag in de bewoners van zijn grondgebied alleen zaamverbonden tot eene maatschappij zien. Staat en Kerk moeten gescheiden zijn en blijven, of de vrijheid van godsdienst en de gelijkheid voor de wet ontaarden in woorden zonder zin, in klanken zonder waarde. Wanneer de Israëlitzen den Zaturdag, de Christenen den Zondag, de Denkers eenen onderling overeengekomen dag op hunne eigenaardige wijzen willen vieren, waarom hun daartoe niet de vrijheid gelaten, overeenkomstig de eenmaal erkende grondwettige bepalingen, waarom dan door eene Zondagswet op een terrein getreden, waarvan de Staat met de erkenning der vrijheid van godsdienst eenenmale afstand gedaan heeft? — Ik begrijp mij zeer goed dat de kerkpartij, deze Zondagswet op alle mogelijke wijzen zal verdedigen en trachten in stand te houden, zij die het onderzoek verkettert, of het onderzoek in naam vrij, inderdaad tot slaaf maakt, zij die in eenzijdigheid haar leven, haar behoud, haren bloei ziet, zij tracht nog steeds de verlorene magt der Staatskerk te herwinnen, en de aan hare handen ontglipte teugels van het wereldlijke gezag, harer gewezenen slavin der staatkunde, te ontwringen; kunnen wij het haar dan euvel duiden dat zij, wier eigenwaan in zich zelve de absolute waarheid vereert, met alle magt zich op eene wet beroept, die haar ten hefboom strekken kan, om zich te verheffen en anderen te verdrukken? Zij handelt in het belang van haar beginsel en al zij haar beginsel het onze niet, hare handeling is consequent, en verdient verre van onze afkeuring te verwekken, door ons als spoorslag te worden beschouwd, waakzaam hare werking gade te slaan en ijverig voort te arbeiden aan de onwankelbare vestiging van het beginsel van vrijheid en gelijkheid, dat de Nederlandsche wetgeving zoo schoon, zoo grootsch en zoo alom geacht heeft gemaakt.

Daarom is het, met het oog op den zendbrief, door den Kerkeraad der Nederduitsche Hervormde gemeente te Amsterdam, aan hare leden rondgezonden, dat ik u opvorder u krachtig te verzetten tegen elke handelwijze, die zoude kunnen leiden tot het maken van wettelijke bepalingen, in strijd met ons grondwettelijk beginsel, daarom wil ik heden, den predikanten het regt toekennende hunne leeken tot meerdere geestverdooving aan te sporen, ook van mijn regt gebruik maken en

mijne denkende vrienden uitnoodigen tot het bevorderen van het regt gebruik van den Zondag, zoo als het den geest verheffen en veredelen kan.

Wel verre van eene maatregel van geweld aan te raden om iemand wie ook in zijne wijze van Zondagsviering te belemmeren, eisch ik in tegendeel volmaakte vrijheid voor ieder, en roep ik u op, die vrijheid te verdedigen, tegen wie het ook zij, al ware het uwe eigene partij die er inbreuk op wilde maken. Hij die lust gevoelt, na zes dagen onvermoeid te hebben gearbeid, den zevenden, van des morgens vroeg tot des avonds laat, in een muffig kerkgebouw door te brengen, zijn hoofd met schrikbeelden te vervullen en zijnen geest tot den staat van ijle op te winden, hij moet even zeer daartoe gerechtigd zijn, als hij die zich zelfs de rust des zevenden dags niet gunnen wil, en dien dan even als alle overige voor het welzijn van anderen of van zich zelven zijne nering of zijn bedrijf geregeld doorzet. Denkt niet dat ik tegen het kerkgaan te velde trekken wil, in tegendeel. — Wanneer ge de geheele week met handenarbeid uw brood hebt moeten verdienen, wanneer uwe gedachten voortdurend op dien arbeid gerigt zijn, dan acht ik het zelfs eene uitspanning voor u, des Zondags eene schoone reden van dezen of genen begaafden redenaar te gaan hooren, dan acht ik het eene nuttigheid naar eene vurige aansporing tot deugd en pligtsbe trachting te luisteren, dan beschouw ik het als eene vereischte, uwe geest een ernstig onderwerp ter overdenking aan te bieden, ten einde daardoor den overgang tot het bloote werktuigelijke leven tegen te gaan, — voor hen die weinig kunnen denken, zoo wel als voor hen die weinig kunnen onderzoeken, is de kerk eene onmiskenbare behoefte. Doch even als het overmatige gebruik van prikkelende middelen, een overprikkeling en van zinopwekkende dranken, eene zinsbedwelming geeft, zoo ook geeft het onophoudelijke kerkloopen eene geestoverspanning, die het eerste tijdperk van den religieusen waanzin vormt. Daarom spoor ik u aan, tracht den geestdrijvers het verkeerde hunner handelwijze onder het oog te brengen, door hen op de gevolgen te wijzen waaraan zij zich bloot stellen.

De ochtendkerken worden voortdurend goed, maar de overige kerken beurten uiterst schaarsch bezocht, klaagt de kerkeraad, terwijl de bezoekers op de openbare verlustigingsplaatsen, de reizigers op de Zondagstreinen elkander verdringen, en die klagt is gegrond; het is een waarheid, dat de meeste, die thans nog getrouw de kerken bezoeken, wanneer zij de voormiddaggodsdienst bijgewoond hebben, het godsdienstwerk van den rustdag voor goed voleindigd en volmaakt achte te wezen, het is waar dat, hetgeen de kerkeraad er hadde kunnen bijvoegen, de meeste alleen nog slechts ter kerk komen, gelijk zij naar den schouwburg gaan, om eene schoone voordragt te hooren, om te zien en gezien te worden, om den heerschenden smaak te volgen, en om niet van hunne oude gewoonten af te wijken; het is waar dat men meer en meer tot de overtuiging komt dat de geest meer verheven, meer veredeld wordt, door het aanschouwen der vrije natuur, met al hare grootsheid en al hare pracht, dan door de dorre, drooge voordragten, van mannen die daarin hun bestaan vinden, en onder wie er helaas zo

velen worden gevonden, die eenen rol hebben te vervullen, of die zij niet begrijpen, of die lijnregt tegen hun karakter strijdt; het is waar dat door de meerdere verspreiding der wetenschap in het algemeen en der natuurkunde in het bijzonder, de menschheid voortdurend meer den band begint te kunnen ontberen, waaraan zij zoo langen tijd willekeurig rondgeleid werd, en dat hare leden, het eene voor en het andere na, beproeven vrij en onbedwongen hunnen weg te bewandelen, hun denkvermogen te benuttigen, en in stede van den rustdag in dommelend aanhooren van droomerige aansporingen tot pligtsbetrachting, door te brengen, dien dag besteden tot opklaring, tot verheldering van den geest, door het lezen van wetenschappelijke werken, door het beschouwen van de schoonheden der natuur, gelijk zij zich in ruimer atmosfeer, ver van het gewoel der steden aan het oog vertoont, door het denken en het wisselen van gedachten, — ja door het verstrooijen zelfs van te langdurige ernstige, afgetrokkene bespiegelingen, of sombere, geestverstompende winstberekeningen, door scherts, door zang, door dans.

En nu ge zelf reeds inziет, o kerkeraad, dat, op den ouden voet voortgaande, uwe kerken al lediger en lediger worden, waarom dat kwaad, in uwe oogen, niet gestuit door het inslaan van eenen anderen weg, waarom niet aangevangen de nutteloos geworden middagbeurten af te schaffen, waarom niet eene meer gezonde, meer bevattelijke taal van uwe kansels verkondigd, waarom niet de afgesletene legenden en sprooken laten varen, en mannen voorbeelden voor oogen gesteld, die voor mannen ter navolging geschikt zijn; waarom niet liever u aan het hoofd van den stroom geplaatst, die dagelijks, ge erkent het zelf, in kracht en omvang toeneemt en alles wat zich tegen zijnen voortgang wil verzetten, met eenen onvermijdelijken ondergang bedreigt; voert gij lieve magtigen en kookenden stroom niet tot het leven, hij zal den dam vernietigen dien gij hem in den weg stelt, en op de plaats zelve waar ge eenmaal dien dam opwierpt, zullen zijne schuimende golven uw graf voren. Verleent ge het oor niet aan mijne waarschuwende stem, mijne raad is onmagtig uw lot af te keeren; maar ik deed wat ik vermogt, ik heb u bij tijds gewaarschuwd; — ge hebt het gewild.

De kerkeraad beklaagt zich dat: onderscheidene neringen en bedrijven, althans na het voormiddag-uur op den Zondag, bijna even als op andere dagen, zonder eenige terughouding of schroom door velen uitgeoefend worden; maar zoude men, wanneer men dit goedvindt, dan op den Zondag zijn bedrijf of zijne nering niet mogen doorzetten, alleen omdat op dezen dag de geestelijken bij voorkeur hunne broodwinning uitoefenen? — Dat zij het volk naar hunne kerken trachten te lokken, ik heb er vrede mede, doch dat zij zich wachten den ijver en de arbeidzaamheid te doemen, dat zij zich wachten, buiten hunnen kerkkring, de kerk, te treden en de burgerlijke vrijheid te belagen. Ik en ieder het regt toe den Zondag in arbeidzaamheid, in lediggang en erksuffen, in studie, in natuurgenoegen of in vrolijke ontspanning te slijpen, al naar dat hij opgewektheid daartoe gevoelt, doch ik vorder van ieder hetzelfde regt voor mij, en wanneer op dat regt inbreuk wordt gemaakt, of dat op dat regt gesmaald wordt, dan treedt ik op om het openlijk te verdedigen, gelijk ik bij dezen doe, dan roep ik de rege-

ring of het stedelijke bestuur op het te handhaven, iedere vrijheid te waarborgen die eens anderen vrijheid niet schaadt, den Israëliet en den denker des Zondags te beschermen in de uitoefening van hunnen handel, gelijk den Christen in de uitoefening van zijne godsdienst. Evenmin als der Christenen handelsvrijheid op den Zaterdag beschouwd wordt der Joden vrijheid tot uitoefening hunner godsdienst te schaden, evenmin kan met grond worden aangenomen dat de Christenen op den Zondag, door het handeldrijven van andersdenkenden, in hunne vrijheid worden geschaad. Hindert het bedrijvige gewoel daar buiten de stille overpeinzing daar binnen, men zorge het gebouw ter godsverering dermate te bouwen, dat het onbescheidene geluid niet kan naar binnen dringen, of wel men kieze tot het stichten van kerken de stilste wijken der stad, even als in het tegenovergestelde geval, namelijk wanneer de nijvere handelaar, die den *rustdag* besteden wil tot het doen van ingewikkelde berekeningen, onaangenaam gestoord wordt door het *stichtelijke* kerkgezag, zich belagchelijk zou maken, wanneer hij eischte dat dit ten zijnen gerieve wierde gestaakt, maar verstandig zou handelen, om deze stoornis voortaan te ontgaan, zoo spoedig mogelijk naar eene buurt te verhuizen waar hij geene kerk in zijne onmiddellijke nabijheid heeft. Nu echter de kerkgebouwen eenmaal te midden van volkrijke buurten geplaatst zijn, en de godsdienstzin nog steeds een karaktertrek der meerderheid heet, acht ik het eene verstandige en billijke maatregel, het uitschreeuwen op plaatsen waar en tijden wanneer dit stoornis zou veroorzaken in de godsdiensttoefening van eenig kerkgenootschap, te verbieden, ja, als in het algemeen rustverstoorend overal en ten allen tijde af te schaffen; doch den bedaarden, geregelde handel, zoowel buiten als binnen's huis, zoowel op Zondagen als op andere dagen, kan en mag geene de minste belemmering worden in den weg gelegd, zonder dat het bestuur, dat dit onderneemt, zich schuldig maakt aan moedwillige aanranding van het beginsel van welbegrepene vrijheid, dat zoo duidelijk in de grondwet spreekt. De vrijheid van handel mag niet worden geschaad, door de te grootte vrijheid aan de godsdienst of liever aan eene godsdienst verleend. — Men wachte zich wel hierin het voetspoor van Engeland te volgen, en eene der bekrompendste bepalingen uit een wetboek over te nemen waarin het grootsche en het nietige gestadig hand aan hand gaan. Is dit reeds geschied, waar dit ook zij, dan trachte men door eene spoedige herroeping dier bepaling den misslag te herstellen, dien men heeft begaan.

Ook tegen de pleiziertogten op den Zondag, trekt de Kerkeraad te velde. De *pleiziertreinen voor den werkenden stand* worden met name genoemd. Deze zijn een gruwel in zijne oogen, een doorn in zijn vleesch, en dat waarom? Laat ons met een paar woorden de zaak eens bespreken, en de gevolgen nagaan, die uit dezen gruwel noodwendig voortvloeijen. — Zes dagen heeft de werkman gearbeid. Hij heeft gearbeid van dat het licht aan den hemel rees, totdat de duisternis de aarde omhulde. In het zweet zijns aanschijns heeft hij gearbeid, geklakerd door de brandende zonnestralen, verlamd door de stiklucht van werkplaats of fabriek, zes dagen heeft hij doorgebracht te midden van

den zomer, aan de smidse of aan de schaaftbank, op eenen zolder op eene kleedermakerstafel, of in eenen kelder op den schoenmakers drielstal; zes dagen heeft hij geleefd op hoop van het genot, de rust, de verademing die hij den zevenden zal smaken. Is het te veel uitspanning voor den arme, dat hij dien eenen dag zich in ruimere lucht verfrist, en zijne stramme leden verkwikt? Gij hebt immers zes dagen, o, Kerkeraad, om u in de natuur te verlustigen, — gij wilt den werkman toch niet zijnen éénen dag ontnemen? — het is waar, hij is arm, hij behoeft zoo vele genoegens niet als gij; maar het is ook slechts één dag, dien hij vraagt, — dien dag zult gij hem toch niet in de stad willen houden, om u het stichtelijke genot te verschaffen, volle kerken te zien en uwe leeraren niet voor stoelen en banken te doen spreken? — Zes dagen heeft de werkman op hoop geleefd van het genoeg dat hij den zevenden zal smaken: gezuinigd, opgespaard heeft hij, om met de zijnen ook eenmaal eene reis per spoortrein te doen, ook eenmaal Gelderlands dreven te aanschouwen. Hoe menigen halven stuiver, die anders aan drank ware verteerd, heeft nu ter zijde gelegd moeten worden, om de som bij elkander te krijgen, die voor de reis wordt gevorderd. — Of vindt gij het beter, o! Kerkeraad, dat de werkman, dat geld aan drank hadde besteed, om u de gelegenheid te verschaffen, hem, die zich niet in wijn bedrinken kan, eene leerrede te meer tegen het misbruik van sterken drank te houden? — En wanneer de werkman met zijn gezin, voor het eerst van zijn leven mischien aan het gewoel, en den drukkenden atmosfeer der stad ontogen, vol wellust eene reinere lucht inslurpt, vol verrukking het natuurschoon aanschouwt, wanneer hij zich baadt te midden van genoegens, tot heden, hem onbekend, een genoeg, zoo geheel anders dan de stad en zijn dagelijksche omgang, dan zijne schamele woning, en zijn dompige kroeg hem aanboden, wanneer hij dan zijne borst verruimd, zijne gevoelens veredeld, wanneer hij zich meer mensch gevoelt; en bij gevolg, wanneer hij uit eigen oogen begint te schouwen, wanneer hij aanvangt, vergelijkingen te maken, gevolgtrekkingen af te leiden, — zeg mij, o, Kerkeraad, misgunt gij hem dan dat genoeg, die verfijning van gevoelens, omdat hij daardoor zou vermeenen u niet meer te behoeven, om goed en edel te worden? Gij wilt immers zijne veredeling en zijn geluk, niet waar? gij zijt niet bevreesd dat hij zich tot u verheffen zal? gij schroomt niet dat hij uwe woorden zal overwegen, uwe verzekeringen zal onderzoeken, uwe handelingen zal toetsen? — Neen, hoezeer gij dagelijksch de gevolgen voor oogen ziet, hoe verstandeloos dierlijk voortdommelende uwe kerkuffers zijn, gij zijt overtuigd dat gij, gij alleen de magt bezit, de armen, die door hunne tegenwoordigheid, der rijken wandelplaatsen zouden ontsieren, waarlijk gelukkig en door geestverdooving deugdzaam te doen worden; doch denk niet, dat ik u dit als eene misdaad te laste leg: — ge hebt het goede gewild, doch ge zijt te kortzigtig geweest, het regte middel te kiezen, om tot dit goede te geraken.

Maar tot u, mijne vrienden, tot u, vrije denkers, moedige medestrijders voor vrijheid en voor regt, voor waarheid en voor deugd, voor ontwikkeling en voor veredeling; tot u wend ik mijne stem, tot u rigt

ik mijne bede: Bevordert al wat de uitspanningen, de genoegens, het leven der armen kan veredelen, beschermt de vrijheid van uiting van ieders eerdienstige gevoelens, verdedigt het regt den Zondag te vierer of niet te vieren, naar gelang en op de wijze als ieder daartoe roeping gevoelt, maar vooral, vergeet niet, terwijl gij de vrijheid bij uwe tegenpartij huldigt, dat gij ook zelf gebruik maakt van de vrijheid, die u is geschonken; schroomt niet, openlijk uwe overtuiging uit te spreken en uwe gevoelens te verkondigen, waar en wanneer gij oordeelt dat gij daardoor aan den vooruitgang nuttig medewerken kunt! Wandelt gij zelve in het licht, zorgt dat het ook anderen deelachtig worde.

R. C. MEIJER.

Officiëel Gedeelte van de Vereeniging »de Dageraad”.

De eerstvolgende vergaderingen zullen plaats hebben, Zondag den 17^{den} en 31sten October en 14^{den} November a. s.; de beide eerstgenoemde in het gewone lokaal Casino, hoek Zwanenburgerstraat en Amstel, de derde en volgende vergaderingen, te houden in een dezer dagen te bepalen lokaal, opkomst als gewoonlijk, ten 10 ure.

De vergaderingen op Zondag 19 September en 3 October l. l., werden gewijd aan de huishoudelijke belangen der Vereeniging, en wel hoofdzakelijk aan het bespreken van eenige ingediende voorstellen, den finantiëlen toestand, enz. De eerste werden alle verworpen, de tweede was zeer bevredigend. Daarop werd overgegaan tot de verkiezing van een nieuw bestuur. De voorzitter verzocht, niet weder voor deze betrekking (in aanmerking te komen, aangezien hij de overtuiging had, dat hij ten gevolge van de in omloop zijnde, valsche voorstelling van de rigting door hem aan de Vereeniging gegeven, — van de gretigheid, waarmee deze geruchten bij en door onze tegenpartij worden voortgeplant, en de algemeene onverschilligheid naar de waarde en de oorsprong dezer geruchten te onderzoeken, gevoegd bij de verwarring zijner bekende personele overtuiging, met het doel der Vereeniging — als voorzitter onwillekeurig door zijnen naam der Vereeniging meer nadeel zou toebrengen, dan hij haar door zijnen arbeid ooit zou kunnen bevoordeelen. Na herhaalde stemming werd eindelijk eene bepaalde keuze van een nieuw bestuur gedaan, doch aangezien een der gekozenen zich op het oogenblik op reis bevindt en men dus nog niet zeker kan zijn wegens zijne aanneming van de hem opgedragene waardigheid, kan op heden het bestuur nog niet als voltallig worden aangemerkt.

De reeks verhandelingen over Samuël den Hoogepriester zal hoogstwaarschijnlijk 31 dezer worden hervat.

HET BESTUUR.

ZEDEKUNDE BUITEN HET CHRISTENDOM.

III.

KATHAKA OEPAÑISCHAT.

(Uittreksel uit de Yadyoer Veda der Hindoes.)

DERDE ZANG.

1. De wijzen, ervaren in de wetenschap van Brahma, de huisvaders die de vijf vuren aansteken voor de vervulling der kerkpligten, de offeraars die zich door de drie gewijde vuren omgeven, die mannen onderscheiden de twee geesten, die zij het licht en de schaduw noemen: den oppersten geest en den individuelen geest, die beide de holte van het hart binnen dringen, waar zij het opperste verblijf deelen, waar zij zich in de vruchten verlustigen der aardsche handelingen.

2. Het is ons gegeven dit driedubbele vuur te kennen, deze brug, die de offeraars over gaan; wij kunnen ook dezen onvergankelijken Brahma kennen, dit opperwezen, vrij van vreeze: deze kust, waar die menschen aan land treden, die den Oceaan der wereld willen oversteken.

3. Weet dat de geest de meester van den wagen is, en dat die wagen het ligchaam is. Weet dat het verstand, op den wagen gestegen, hem bestuurt, en dat het hart de leidsels houdt.

4. Aan de zinnen geeft men den naam van dravers, en de wagen rolt over de voorwerpen der zinnen als over eenen heerbaan. Maar de Wijzen zien in deze vereeniging van geest, zinnen en hart, een eenig Wezen, dat zij bestempelen met den naam van het Wezen dat geniet.

5. De mensch die de wetenschap niet bezit, en wiens hart altijd vervreemd is gebleven van den oppersten geest, die mensch wordt door de ongehoorzame zinnen als door ongetemde paarden voortgesleept.

6. Maar de mensch, die de wetenschap bezit, en wiens hart voor altijd in het naauwste verband getreden is met den oppersten geest, die mensch gebiedt over zijne zinnen, en de zinnen gehoorzamen hem als goed afgerigte paarden.

7. De mensch die onwetend is en wiens hart altijd verstrooid is, die mensch is onrein. Hij bereikt het opperste verblijf niet, hij keert tot de vergankelijke wereld terug.

8. Hij die de wetenschap bezit en wiens hart steeds oplettend is, is een rein mensch; hij bereikt de opperste woning, van waar hij niet voor de tweede maal op aarde terug komt.

9. Ja, de mensch, wiens wagen door de wijsheid bestuurd wordt, de mensch die zijn hart getemt heeft; stapt aan den anderen oever der wereld aan wal en treedt de opperste woning van Vischnoe binnen.

10. De voorwerpen der zinnen zijn verhevener dan de zinnen; boven de zinnen is het hart; hooger dan het hart staat het verstand, boven het verstand is de groote ziel.

11. Boven de grootere ziel is de onzichtbare, onstoffelijke, onontwikkelde natuur; boven de onzichtbare natuur is de opperste geest; niet gaat dien oppersten geest te boven, het is de grens, het is de eindpaal van den togt.

12. Hoezeer in alle wezens verborgen vertoont zich die geest nergens; maar de mannen wier oog tot in het fijnste beginsel doordringen weten hem wel te erkennen met hun doordringend verstand, dat op een eenig punt gevestigd blijft.

13. Laat den geleerde zijne taal aan zijn hart onderwerpen, laat hem zijn hart cijsbaar stellen aan zijne rede, zijne rede aan de groote ziel, en de groote ziel, laat hem die afhankelijk doen zijn van de opperste ziel gevestigd in de gerustheid.

14. Staat op, ontwaakt, nadert de voortreffelijkste meesters, leert; de geletterden verkondigen dat de weg der kennis van het ware moeilijk af te leggen is; men gaat er als op de snede van een scheermes.

15. De godheid mist het gehoor, het gevoel, den smaak, den vorm en de reuk; zij is eeuwig, onvergankelijk, zonder begin en zonder einde; onwrikbaar, verhevener dan de groote ziel; de mensch die haar erkend heeft is uit den verslindenden mond des doods weggescheurd.

16. De wel onderwezen man die dit oude verhaal van Natschiketas mededeelt en verstaat, even als de god van den dood het verkondigd heeft; is hoog verheven in den hemel van Brahma.

17. De vrome man die, in eene vergadering brahmanen, often tijde der offeranden aan de voorouders aangeboden, deze uitmuntende en geheimzinnige geschiedenis opzegt, die man verkrijgt een eindeloos geluk, ja een eindeloos geluk.

LEVENSBESCHRIJVINGEN VAN VRIJDENKERS.

I.

BARUCH VAN SPINOZA.

(*Vervolg en Slot van bladz. 142.*)

Na aldus een kort overzicht 1° van het leven en 2° van de werken van Spinoza gegeven te hebben, blijft mij nog tot derde punt van behandeling, over het wijsgeerig stelsel van den grooten denker; doch daar mij de plaatsruimte zou ontbreken wanneer ik u zijne wijsbegeerte in al hare deelen wilde onthullen, zal ik mij bepalen u de omschrijvingen, de onwederlegbaarheden en de voorstellen mede te deelen die hij voor zijne *Ethica* geplaatst heeft. Alleen wil ik vooraf nog aanmerken

dat de grond van al het bestaande, dat wat door Thales het *water* en door Hegel het *absolute* wordt genoemd, door Spinoza beschonwd wordt als de „zelfstandigheid” (*substans*, het *noumenon* van Kant); dat volmaaktheid, uitgebreidheid, gedachte enz. enz. volgens hem slechts eigenschappen zijn van de *substans*; dat hij aldus het dualisme van Descartes tot een eenheidsstelsel brengt, en eindelijk dat hij, hoe helderziende anders ook, met betrekking der vrouw de oude partijdige zienswijze der mannelijke voortreffelijkheid, en dus van het meesterschap des mans huldigt. — Hooren wij thans den wijsgeer zelven:

OMSCHRIJVINGEN.

I. Door oorzaak van zich zelven versta ik dat, welks essentie het bestaan insluit; of dat, welks natuur alleen als bestaande kan worden aangemerkt.

II. Eene eindigheid is dat, wat begrensd kan worden (*terminari potest*) door eene andere zaak van dezelfde natuur; *ergo*, een ligchaam wordt gezegd eindig te zijn, omdat men het zich altijd als grooter kan voorstellen. Evenzoo wordt de gedachte door andere gedachten begrensd. Maar het ligchaam begrenst de gedachten niet, noch begrenst de gedachte het ligchaam.

III. Door zelfstandigheid versta ik dat wat in zich zelf bestaat, en *per se* begrepen wordt, dat is welks begrip niet het begrip vordert van iets anders waaruit het afgeleid zij.

IV. Door eigenschap versta ik dat wat de geest bespeurt als de essentie zelve van de zelfstandigheid vormende.

V. Door wijzen van zijn versta ik de toevalligheden (*affectiones*) van de zelfstandigheid; of dat wat ook in iets anders aanwezig is, waardoor het mede begrepen wordt.

VI. Door god versta ik het volstrekt oneindige Wezen; dat is, de zelfstandigheid uit oneindige eigenschappen bestaande, van welke iedere eene oneindige en eeuwige essentie uitdrukt.

Uitlegging. Ik zeg volstrekt oneindig, maar niet *in suo genere*, want aan al wat oneindig is maar niet *in suo genere*, kunnen wij oneindige eigenschappen ontkennen; maar tot de essentie van dat, wat volstrekt oneindig is, behoort alles wat de essentie als voorwaarde heeft, en geene ontkenning in zich sluit.

VII. Datgene wordt gezegd vrij te zijn, dat alleen door de noodzakelijkheid zijner natuur bestaat, en door zich zelf alleen tot handelen gebragt wordt. Datgene echter is noodzakelijk, of liever gedwongen, dat zijn bestaan aan eenen andere verschuldigd is, en volgens zekere en bepaalde oorzaken handelt.

VIII. Door eeuwigheid versta ik het bestaan zelf, voor zoo ver het begrepen wordt als noodzakelijkerwijze uit de bloote omschrijving eener eeuwige zaak te volgen.

ONWEDERLEGBAARHEDEN.

Ten eerste. Alles wat is, is in zich zelf, of in iets anders.

Ten tweede. Dat, wat niet door een ander iets, *per aliud*, kan begrepen worden, moet door zich zelf, *per se*, begrepen worden.

Ten derde. Uit eene gegevene bepaalde oorzaak komt het gevolg noodzakelijk voort; en omgekeerd, wanneer geene bepaalde oorzaak opgegeven wordt, kan er geen gevolg uit voortvloeijen.

Ten vierde. De kennis van een gevolg hangt af van de kennis van de oorzaak en sluit deze in.

Ten vijfde. Dingen, die niets gemeens met elkander hebben, kunnen niet door middel van elkander verstaan worden, dat wil zeggen, het begrip van het eene vordert niet het begrip van het andere.

Ten zesde. Een juist denkbeeld moet overeenstemmen met zijn oorspronkelijke in de natuur.

Ten zevende. Dat, wat duidelijk begrepen kan wordeu, niet te bestaan, sluit in de essentie het bestaan niet in.

VOORSTELLEN.

I. De zelfstandigheid bestaat in de natuur vroeger dan hare eigenschappen.

Bewijsvoering. Door omschrijvingen 3 en 5.

II. Twee omstandigheden, die verschillende eigenschappen bezitten, hebben niets met elkander gemeen.

Bew. Dit volgt uit oms. 3, want iedere zelfstandigheid moet in en door zich zelve begrepen worden; met andere woorden, het begrip van de eene sluit niet het begrip in van de andere.

III. Van zaken, die niets gemeen hebben, kan de eene niet de oorzaak van de andere zijn.

Bew. Wanneer zij niets gemeen hebben, dan (volgens onwederlegbaarheid 5) kunnen zij niet door middel van elkander begrepen worden; *ergo* (volgens oms. 4) kan de eene niet de oorzaak van de andere zijn.

IV. Twee of meer afzonderlijke zaken zijn van elkander onderscheiden, of door het verschil van hare eigenschappen, of door dat harer wijzen van zijn (*modes*).

Bew. Alles wat bestaat, bestaat in zich zelf of in iets anders (volgens onw. 8), dat wil zeggen (volgens oms. 3 en 5) er is niets buiten ons zelve (*extra intellectum*, buiten het verstand) dan de zelfstandigheid en hare wijzen van zijn. Er bestaat niets buiten ons zelve, waaraan zaken met elkander kunnen vergeleken worden, behalve zelfstandigheden, of (hetgeen op hetzelfde nederkomt, volgens oms. 4) hunne eigenschappen en vormen.

V. Het is onmogelijk dat er twee of meer zelfstandigheden, van denzelfden aard, of dezelfde eigenschap zouden zijn.

Bew. Wanneer er vele verschillende zelfstandigheden zijn, dan moeten zij onderscheiden zijn door het verschil van hunne eigenschappen of van hunne wijzen van zijn (volg. voorstel IV). Is dit alleen het geval door de verscheidenheid harer eigenschappen, dan blijkt daaruit, dat er niettemin slechts eene zelfstandigheid van dezelfde eigenschap is; maar is dit door de verscheidenheid van hare wijzen van zijn, dan moet de

zelfstandigheid als vroeger in tijdorde zijnde dan hare wijzen van zijn, als onafhankelijk van deze beschouwd worden, dat wil zeggen (volgens oms. 3 en 6) kan niet als onderscheiden van eene andere begrepen worden, dat wil zeggen (volgens voorstel IV), er kunnen niet verscheidene; maar er kan slechts eene zelfstandigheid bestaan.

VI. De eene zelfstandigheid kan niet door de andere zelfstandigheid geschapen worden.

Bew. Er kunnen geene twee zelfstandigheden met dezelfde eigenschappen bestaan (volg. voorstel V), dat wil zeggen (volg. voorstel II), die iets met elkander gemeens hebben; en daarom (volg. voorstel III) kan de eene de oorzaak niet zijn van de andere.

Toevoeging I. Hieruit volgt dat de zelfstandigheid niet door iets anders kan geschapen zijn. Want er bestaat niets in de natuur behalve zelfstandigheid en hare wijzen van zijn (volgens onw. I en oms. 3 en 5), daar deze zelfstandigheid nu niet door eene andere voortgebracht is, is zij uit zich zelve ontsproten.

Toevoeging II. Dit voorstel is gemakkelijker te betoogen door de ongerijmdheid van zijne tegenstelling. Want wanneer de zelfstandigheid door iets anders konde voortgebracht worden, dan zou het begrip er van afhangen van het begrip der oorzaak (volgens onw. 4), en dientengevolge (volg. oms. 3) zou zij geene zelfstandigheid zijn.

VII. Het is eene vereischte van de natuur der zelfstandigheid, te bestaan.

Bew. De zelfstandigheid kan door niets anders voortgebracht worden (volg. toev. I, voorstel VI) en is dus de oorzaak van zich zelve; dat wil zeggen (volg. oms. 1), hare essentie sluit noodwendig het bestaan in; of het is eene vereischte van de natuur der zelfstandigheid te bestaan.

VIII. Alle zelfstandigheid is noodzakelijk oneindig.

Bew. Er bestaat slechts eene zelfstandigheid van dezelfde eigenschap, en zij moet als eindig of als oneindig bestaan. Maar eindig kan zij niet wezen, want (volg. oms. 2) als eindig moet zij begrensd worden door eene andere zelfstandigheid, van dezelfde natuur, en in dat geval zouden er twee zelfstandigheden van dezelfde eigenschappen zijn; hetgeen ongerijmd is (volg. voorstel V). De zelfstandigheid is dus oneindig.

MAANDELIJKSCHE KRONIJK.

Onder de merkwaardigste gebeurtenissen op het gebied van den vooruitgang, verdient vooral niet vergeten te worden de oprigting van eene vereeniging te Brussel, onder den zinspreuk van: „Vlamingen vooruit.” Deze vereeniging stelt zich ten doel, bepaaldelijk de Vlaamsche provinciën van het geestelijke juk, waaronder zij thans nog zuchten, vrij te maken. Ten einde hiertoe te geraken, wil zij in de eerste plaats de Vlaamsche taal krachtdadig onder hare bescherming nemen, en daartoe bevattelijk, in den volksgeest geschrevene werkjes, dagbladen en tijdschriften allen van vrijzinnigen aard, uitgeven en verspreiden; zij wil leesinrigtingen daarstellen; zij wil zich aansluiten met andere

dergelijke in de provinciën bestaande vereenigingen; zij wil alles aanmoedigen wat slechts eenigzins bijdragen kan tot de ontwikkeling van het volk, voorts wil zij ook op het staatkundige gebied de ontwikkeling der Vlamingen leiden en bevorderen, zij wil de verkiezingen, zoodanig landelijke, gewestelijke als gemeentelijke, besturen, in het kort, zij wil geheel Vlaanderen waardiglijk emanciperen.

Een tweede niet minder aangename tijding voor alle vrienden van onderzoek en vooruitgang is, eene misschien in zich zelve nietige, doch in de gevolgen welligt belangrijke gebeurtenis. De Duitsch-Katholieke gemeente te Zwickau, wier vergaderingen op last der regering reeds sedert verscheidene jaren geschorst waren, heeft weder de vergunning erlangd, twee malen 'sjaars hare godsdienstoefeningen te houden. Dit is in alle gevallen voorloopig reeds veel verkregen.

Het schijnt dat eindelijk ook de aschgrauwe Pruisische horizon op het punt is, zich een weinig op te klaren, ten minste een uiterst gunstig tijdstip is daartoe aangebroken, door het overdragen der regering in handen van den prins van Pruisen als regent, gedurende den ziekte-toestand van den koning, en het aftreden van den graaf van Westphalen, als hoofd van het kabinet. De *Jahrhundert*, zoo kort geleden in Pruisen verboden, zal deze verandering in het bestuur gewis van harte hebben toegejuicht.

Van verbieden gesproken, — het door de Fransche regering, een weinig laat, in beslag genomen werk van den heer P. J. Proudhon, „*De la Justice dans la Révolution et dans l'Eglise*,” ligt thans herzien, verbeterd en vermeerderd te Brussel weder op de pers. Inmiddels heeft de schrijver, die zich thans in België's hoofdstad bevindt, een nieuw werk het licht doen zien, getiteld: „*La Justice poursuivie par l'Eglise. Appel du jugement rendu par le Tribunal de Police correctionnelle de la Seine, le 2 Juin 1858, contre P. J. Proudhon.*” Van het uitmuntende werk van den heer Alex. Erdan, „*La France Mystique, Tableau des Excentricités religieuses de ce Temps*,” in 1855 voor het eerst te Parijs verschenen, doch door het godzalige Fransche goevernement in beslag genomen, heb ik zelf dezer dagen eene nieuwe uitgave het licht doen zien. Dit werk geeft in eenen hoogst boeienden stijl een overzicht over de mystieke religieuse en wijsgeerige rigtingen, die gedurende de laatste vijftientig jaren zich in Frankrijk opgeworpen of gevestigd hebben; doch hierover nader. — Wordt er aldus van onze zijde allerwege onvermoeid voortgearbeid, ook onze tegenpartij zit niet ledig. Onder hare meest gebruikelijke wapenen telt zij, het doet mij leed dat ik het zeggen moet, logen, verdachtmaking, laster, ja zelfs oplichterij. Vraagt ge bewijzen? Welnu, let dan slechts op de herhaalde lasterlijke aantijgingen tegen de zedelijkheid van onze leden, op de jubelkreten die aangeheven worden, wanneer er individuen worden gevonden, die zich tot onze geestverwanten verklaren, en die eenen onwaardigen levenswandel leiden, op de smaadreden die alsdan tegen ons beginsel worden geuit, alsof het rationalismus verantwoordelijk ware voor hetgeen de onverschilligen misdoen, of voor het kwaad dat als een gevolg van de eerste indrukken door eene slecht geleide opvoeding of door andere toevallige omstandigheden veroorzaakt, bedreven wordt.

door eenigen, wier verstand te sterk is voor het geloof, maar te zwak voor den wil, of het in praktijk brengen van hunne theoriën; — let slechts op de veelvuldige valsche berigten over vrijdenkers die tot bekeering gekomen zijn. Dit laatste heeft vooral sterk in Amerika plaats. Nu eens is het Robert Southwell, dan Joseph Barker, dan Robert Dale Owen, die zich zouden bekeerd hebben; doch ongelukkigerwijze voor de vrome berigtgevers meldt daarentegen de eerste, dat hij steeds druk werkzaam is in het belang der Vrije Gedachte op de Sandwich-eilanden en voortdurend zijnen: „Auckland Examiner” redigeert, de tweede dat hij eenen aanvang heeft gemaakt met eenen togt door de Vereenigde Staten, tot het houden van voordragten tegen en discussiën met de kerkpartij, en wat de derde, de Amerikaansche gezant aan het hof van Napels betreft, nemen wij slechts den Boston Investigator van 15 September 11. in handen en lezen wij het artikel uit den Weekly Dispatch van 1 Augustus 11., overgenomen en afkomstig van den vader van gezegden Staatsman, den negen en tachtigjarigen Robert Owen, wiens roem als philanthropist reeds eene voldoende waarde aan de daarin vervatte getuigenis geeft: — „De achtenswaardige Robert Owen verzoekt ons de volgende wederlegging op te nemen van een artikel in de Dispatch der voorgaande week voorkomende, en geplaatst op het gezag van eenen tijdgenoot: — „In uw blad van Zondag 11. komt een artikel voor, inhoudende dat mijn zoon, Robert Dale Owen, zijne vroegere vrijzinnige gevoelens verwisseld heeft met het Katholieke geloof, en zijne slavernij des geestes. De schrijver is weinig bekend met den inborst van mijnen zoon, of hij zou weten dat hij verre verheven is boven geloof, klasse of staatkundige partij. Ik ontving weinige dagen geleden eenen brief van hem, waaruit ik afleid dat hij even zeer op het punt staat om Keizer van China als om een Roomsche-Katholieke te worden. Hij zal mij echter de volgende maand een bezoek komen brengen, als wanneer ik niet twijfel of hij zal zich bij het publiek hier, op het vaste land en in de Vereenigde Staten weder behoorlijk doen kennen.”

R. C. MEIJER.

DE BRIEVENBUS.

De ondergeteekende ziet zich genoodzaakt zijnen inteekenaren en allen vrienden van onderzoek in het algemeen, bij dezen voorloopig kennis te geven dat „Het Verbond der Vrije Gedachte” gedurende den tijd van zijn bestaan geene inteekeningen genoeg verkregen heeft om eenigermate de kosten van uitgave te dekken, weshalve de ondergeteekende verplicht is, met het einde van dezen eersten jaargang, de uitgave te staken totdat eene ruimere deelneming, of een gunstiger toestand zijner finantiën hem veroorloven zijnen arbeid te hervatten. Aangezien hij geene geldelijke voordeelen van deze uitgave zoekt, is hij bereid ieder voorstel aan te nemen, dat het voortbestaan van dit orgaan der Vrije Gedachte verzekeren kan.

R. C. MEIJER.

M E N G E L I N G E N.

42. IEDER ZIJNE PLAATS. Een Heer, bekend door zijne geestige gezegden, reisde met eenige geestelijken in eene diligence in Nieuw Engeland. Allengskens kwam de „negerkwestie” ter sprake. Een der geestelijken voer vreeselijk uit tegen de afschaffers, omdat zij in de Noordelijke Staten, waar geene slavernij geoorloofd is, tegen dezelve te velde trekken. „Wanneer Garrison het kwaad met vrucht aanvallen, zeide hij, waarom gaat hij dan niet daarheen waar hij er eenigen invloed op kan uitoefenen — daar waar het bestaat? Waarom staat hij met zijne kleine brandspuit te pompen tegen eenen hevigen brand die op duizend mijlen afstands woedt?” De eerwaarde Heer wreef zich van genoegen de handen over zijne eigene geestigheid, zag met eenen lach van zelfvoldoening den schertser aan, die stilzwijgend op de voorbank zat en vroeg hem: „Wat *hij* er wel van dacht?” „Gij, mijne heeren,” zeide hij, „schijnt geestelijken te zijn. Uwe roeping is tegen de zonde ten strijde te trekken, en het rijk van den Satan omver te werpen.” Welnu, als dat dan werkelijk uw doel is, wat doet ge dan nog langer onder vrome christen menschen? Waarom loopt ge dan, in's duivelsnaam niet al te maal naar de Hel?”

New-York Times.

43. BEKEERING. Onder de laatste bekeeringen, die te New-York plaats hadden, wordt vooral melding gemaakt van die van den Heer ....., een groot winkelier in kruidenierswaren. Na zijne bekeering begaf hij zich naar den digstbij wonenden predikant, en verhaalde hem dat er zoo veel bedriegerijen in zijnen handel plaats vonden, dat hij overtuigd was dat niemand, die eerlijk te werk wilde gaan, zijn bestaan kon vinden in den verkoop van kruidenierswaren. „Als dat het geval is,” zeide de predikant, „dan vooronderstel ik dat ge voornemens zijt, uwe zaak aan eenen kant te doen en u op een ander vak toe te leggen.” „O neen,” antwoordde de veelbelovende bekeerling, „ik zal mij alleen met den inkoop bezig houden en den verkoop der goederen aan mijne bedienden overlaten.”

44. DOODSANGST. Een geestelijke beroemde zich „eenen man, die een zeer onchristelijk leven leidde, uit de klauwen des boozen te hebben gered.” Kort ten tijd daarna werd hij aan het sterfbed van zijnen bekeerling geroepen, dien hij met de doodsangst op het gelaat vond. Hij vroeg den stervende daarom met eene zekere genoegdoening, of hij thans niet bevreesd was voor den regterstoel van God te verschijnen. „Juist het tegendeel,” was het antwoord, „ik sta den grootsten angst uit den anderen, van wien ik afvallig geworden ben, onder de oogen te komen.”

45. NUT VAN HET BIDDEN. Er is in Zuid-Boston een man, die door zijn groote vroomheid en zijn krachtig gebed, gelijk verhaald wordt, zijn huis van eene groote menigte kakkerlakken gereinigd heeft. Zij die door dit „ongedierte” geplaagd worden, hebben zich thans slechts tot dezen heilige te wenden, om ze weggebeden te zien.

Daily Ledger.

HET VERBOND DER VRIJE GEDACHTE.

DE NATUURWET.

DE ZEDEWET.

Aantrekking. - Beweging. - Ontwikkeling.

IS

Liefde. - Licht. - Veredeling.

	Pag.
Zelfkennis	161.
Officieel gedeelte van „de Dageraad”	163.
Toespraak aan de Leden enz..	163.
Levensbeschrijv. van Vrijdenkers .	167.

	Pag.
Zedekunde buiten het Christendom	172.
Maandelijksche Kronijk	174.
De Brievenbus	174.
Mengelingen	176.

Z E L F K E N N I S.

Broeders! de tijd, die het mij gegeven was het woord tot u te rigten, loopt ten einde. Zooveel nog hadde ik u te zeggen; doch eene magt, waartegen ik te vergeefs geworsteld heb, houdt mij geboeid — het metaal heeft den vuurgloed overwonnen. Niet dat mijn ijver verkoeld is, niet dat door het goud de gloed is gebluscht, niet dat ik schroom nog meerdere offers aan het geluk der menschheid te brengen, integendeel, warmer dan ooit gloeit mij de borst van reine mensenmin, vuriger dan ooit is mijn moed voor vrijheid, regt en deugd den aangevangen strijd voort te zetten, maar de bondgenoot, die alleen in staat was den vuurgloed nuttig werkzaam te doen zijn, was het metaal, en dat metaal, die lage doch onmisbare bondgenoot heeft mij verlaten, om de vesting te versterken, die den ingang moet beschermen van de kille en duistere hollen der Troglodieten, waartegen ik streed: — Ik weet echter en ik roep het u toe, even als Jan Huss en zoo vele anderen het hunnen tijdgenooten toeriepen: „Broeders! na mij zal een ander opstaan, die den vijand zal overwinnen, voor wien ik bezwijk,” en of de vrijheid en het geluk mij tot kampvechter hebben of niet, zij zullen de prijs zijn van den strijd, de prijs van den vooruitgang, de prijs van den menschelijken geest. Werkt slechts, gij die werken kunt, gij, die niet behoeft te vreezen door het metaal magteloos te worden gemaakt, en doet weldra door den krachtigen steun, dien gij der zaak kunt schenken, de zwakke krachten vergeten, die thans voor haar verloren zijn, — verduistert mijnen naam op de lijst der strijders door den glans der velen, die bereid zijn na mij het strijdperk te betreden. Doch al vraag ik u geen herdenken aan den persoon, die deze regelen schreef, ik bid, ik smee u integendeel, prent u diep in het hart de laatste woorden, die ik tot u zal rigten, laat ze als mijn zwanenzang in uwe ooren weêrgalmen, langen tijd nog, nadat mijne korstondige verschijning aan den hemel der gedachte uit uw geheugen zal zijn gewischt. En die woorden, zij zijn dezelfde, die door alle eeuwen heen, als de grondslag zijn beschouwd, waarop alleen een rein

zedekundig gebouw kan en moet opgetrokken worden, zij zijn die woorden van zulk eenen diepen zin, van zulk eene hooge beteekenis.

KENT U ZELVEN en DOET AAN ANDEREN, WAT GE WENSCHT DAT
OOK U GEDAAN WORDE.

Vergunt mij, dat ik over het eerste mij heden met u onderhoude veroorlooft mij, naar aanleiding van het tweede, mijne afscheidswoorde tot u te rigten.

„Kent u zelven; —” Broeders, geestverwanten, onderzoekt uwen geest peilt uwen aanleg; kent u zelven, gaat na in hoeverre ge gevorderd zij, uwe zwakheden, zoowel als uwe vermogens te doorgronden: kent u zelven, tracht te ontdekken, welke de drijfveeren zijn, die u doen handelen, welke de aandriften zijn, die al uwe gedragingen besturen. En dan wanneer een koude, ernstige, zoekende blik in de verborgenheden van uw hart, de raadselachtigheden van uwen geheelen samenstel geslagen, u de oorzaken vertoont van de gevolgen, die zich als oordeelvellingen, als besluiten bij u kenbaar maken, wanneer ge te vergeefs die oorzaken door andere tracht vervangen te zien, wanneer ge overtuigd wordt hoe valsche de voorstelling is geweest, die gij van u zelven hebt gemaakt, hoe luttel weinig gij u zelven hebt gekend, dan — o, tracht dan voort te gaan op den weg des onderzoeks; tracht u te gewennen uwe gebreken te aanschouwen, u ontdaan te zien van het bedriegelijke waas, dat zoo lang u zelven voor u zelven verborg, tracht den grond te vinden, waaruit al die oorzaken voortvloeijen, en hebt gij dien gevonden, rukt de wortels uit van het onkruid, dat ge daar zult ontwaren, dat onkruid, dat hoog opgeschoten, uwe schoonschijnende gebreken, als blozende doch wrange vruchten draagt. Vrijdenkers, onderzoekers, die gij zijt, opent uwe oogen zoover ge slechts kunt, vestigt uwe blikken met gespannen aandacht op dat onkruid, dat ge u uit den boezem hebt te rukken; zegt mij, gij voorvechters der verdraagzaamheid, herkent gij dien veeltakki-gen wortel, antwoordt mij, gij, die u voor de menschheid zegt op te offeren, weet gij den naam van die zaamgevlochten vezelen, die al woekerende om zich grijpen? Die naam, zij is: „vooordeel”, o, *onbevooroordeelde*, zij is „zelfzucht”, o, *menschenvriend*. Gij, die vele, zeer vele vooroordeelen misschien reeds bij u hebt weggevaagd, gij hebt slechts de groote in het oog vallende takken weggebroken van den stam, waaruit nog zoovele ranken zich voortdurend al slingerende opwaarts werken, maar gij zijt niet tot de wortels doorgedrongen, die als zoovele monden de voedende sappen opslurpen, welke zich door de vaten der plant verdeelen en onder gunstige omstandigheden met de stikstof, die de twijgen uit den haar omringenden damkring inademen, de vruchten, — uwe verkeerde handelingen, — doen ontkiemen. Zoo lang ge die wortels niet uitgeroeid hebt, blijft ge een slaaf van het vooroordeel, en ge hebt het regt niet u als onpartijdig te doen doorgaan, ge hebt het regt niet te beoordeelen en nog veel minder te veroordeelen, ge hebt het regt niet achting of eerbied te vragen, ge hebt het regt niet met u zelven tevreden te zijn, want ge hebt het regt niet te beweren, gij, die u onderzoeker noemt, dat gij vrij en onbevooroordeeld onderzoeken durft, dat gij uwen pligt volbrengt.

En gij, o menschenvriend, gij, die in warme taal de regten der menschheid met woord en schrift verdedigt, gij, die niet schroomt u openlijk tegen het gevoelen der meerderheid te verzetten, die smaad en spot, vernedering en vervolging gelijkelijk tart, gij, die den moed hebt voor het geluk van anderen te doen, wat velen bewonderen, maar al de overigen belagehen of verdoemen, terwijl uwe bewonderaars u niet ondersteunen en zij, voor wie ge arbeid, uwe pogingen niet erkennen, — wie zegt mij, dat het niet zelfzucht is, die u doet handelen, zelfzucht, die ge met den hoogdravenden naam van zelfopoffering bestempelt. Gij zelf, ik houd er mij van overtuigd, gij wiegt u in slaap met het droombeeld, dat ge der menschheid uw leven hebt gewijd, doch onderzoek moedig en onverschrokken de plant, die op uwen akker tot eenen boom is opgeschoten, beschouw met helderen blik de wortels, die uitgeroeid dienen te worden, en ge zult bevinden, dat het onkruid, dat zich alleen door een vlijtig en rijp onderzoek in zijnen duisteren schuilhoek krachtig en dreigend heeft vertoond tot de genus zelfzucht behoort, door de species, liefde tot weelde of liefde tot roem. Daarvoor waart gij tot heden bereid u ten martelaar te stellen, tot dat doel hebt gij de bevordering van de menschelijke veredeling en het menschelijke geluk, als het geschiktste, het gemakkelijkste middel gekozen.

Wel hem, die, na zich aldus te hebben leeren kennen, kracht genoeg bezit zijn middel tot doel te verheffen, wel hem, die niet schroomt den laatsten wortel van het vooroordeel met onwrikbare hand zich uit het bloedende vleesch te graven. Hij, en hij alleen is de eernaam waard van MENSCH.

R. C. MEIJER.

Officiëel Gedeelte van de Vereeniging »de Dageraad”.

Heeren Leden wordt bekend gemaakt, dat de eerstvolgende vergaderingen zullen gehouden worden op Zondag 14 en 28 November en 12 December e.k., des ochtends ten tien ure in het Café du Théâtre Français, Erwtemarkt, naast de kerk van den Heer Schwartz.

HET BESTUUR.

TOESPRAAK AAN DE LEDEN DER VEREENIGING »DE DAGERAAD”,

DOOR H. H. H....

31 October 1858.

Geachte Geestverwanten en Vrienden!

Heden is het 341 jaren geleden, dat de moedige Martin Luther zijne 95 stellingen, tegen den afluathandel, openlijk aan de slotkerk te Wittenberg aanplakte.

Die koene stap van den geringen Augustijner monnik, gij weet dit was het eenvoudige beginsel, waaruit de zegenrijke kerkhervorming ontsproot, en waarvan wij ten huidigen dage de heilrijkste vruchten plukken.

Die daad was het lang verwachte teeken tot aanvang van den strijt tusschen de vrijheid en het zoogenaamde goddelijke gezag van den Paus van Rome.

Rome verloor in die worsteling, bij een groot deel der bevolking van Europa, hare onfeilbaarheid, en het Pausdom werd eene wonde toegebracht, waarvan het nog niet hersteld is.

Reeds meer dan tien geslachten, die sedert dien tijd het wereldtooneel betraden, hebben aan dien strijd deelgenomen en den krijg meer onverflaauwd en ijver voortgezet.

Meer dan tien geslachten zijn in dien hardnekkigen kamp bezweken en nog is de overwinning niet beslist.

Nog staan Roomschen en Protestanten in eene dreigende en vijandelijke houding tegen elkander over, en hoezeer de eersten onveranderd aan het gezag van den Paus getrouw bleven, en daaraan de anderen zoeken te onderwerpen, zoo is het toch niet meer voor de vrijheid, maar voor de Protestanten strijden.

Want toen de Hervormers van de 16 eeuw het gezag van Rome, de onfeilbaarheid van den Paus bestreden, was de kritiek, die zij op het leven der geestelijken maakten (men denke slechts aan Erasmus, de lof der zotheid, enz.) in het begin hun krachtigste wapen, dat zij met de meeste vrucht gebruikten. En Rome, dat zich op den Bijbel beriep om hare goddelijke aanstelling te staven en haar gezag te bewijzen, werd door die getuige schrikkelijk teleurgesteld en verloochend. Al hare beweringen werden in lijnrechte tegenspraak met de getuigenis des Schrift bevonden.

Geen wonder derhalve, dat voortaan bij de hervormers de Bijbel de sterkste bondgenoot werd, waarvoor Rome het meeste sidderde, en die van lieverlede ook de vraagbaak en noordstar van het Protestantisme werd.

En zij, die het goddelijke gezag van Rome verworpen hadden, droegen het onbedacht en onvoorzigtig op den Bijbel over.

Dankbaarheid voor de dienst, die de Bijbel als wapen tegen Rome bewezen had, zwakte van den menschelijken geest, die voor de vrijheid nog niet volkomen gerijpt was, en dus nog behoefte aan een gezag had om te kunnen gehoorzamen, gevoegd bij den eerbied, die Jood en Christen, ja zelfs Rome voor die schriften betoonden, waren de naastoorzaken van deze onzinnige Bijbelvergoding.

Onverschillig en afgezien van de vraag of de stichters der Christelijke kerk (de Apostelen en Evangelisten) de schriften van het N. V. werkelijk geschreven hebben, dan wel of niet de Christelijke kerk (gelijk vroeger de Joodsche staat van het O. V.) als de voortbrengster dezer schriften moet beschouwd worden, die zij bovendien nog gedurig verminkt en vervalscht heeft, zeker is het, dat de Roomsche kerk in die dagen en nog heden, van eene grootere ontaarding en diepere verbastering getuigt dan deze schriften, wier inhoud, als de waarheid naderbij zijnde

ook van die ontaarding en verbastering eene onwraakbare en onwederlegbare getuigenis moest afleggen.

Dat de Protestanten bovendien verheugd waren, nu zij voor den verworpenen ouden, levenden, Roomschen Paus eenen nieuwen, levenloozen, papieren Paus teruggekregen hadden is wereldkundig, evenzoo, dat iedere Protestant zijn uiterste best deed om die oude schrift te verklaren en uit te leggen, en deze neiging of schriftverklarende manie, was oorzaak dat de Protestantsche armee zich weder in verschillende legerkorpsen afscheelde, waarvan de voornaamste zich naar Augsburg, Dordrecht, Genève of den Haag noemde, die weder op hunne beurt onderling krijg voerden. Doch zoodra het Pauselijke leger de verdeelde strijdmagten der Protestanten aanviel, dan sloten deze eenen kortstondigen wapenstilstand, en met vereenigde krachten schaarden zij zich om den Bijbel, om den algemeenen vijand daarmede dood te slaan en hem onder zijn gewigt te verpletteren.

Maar van hetzelfde oogenblik, dat de Protestanten het goddelijke gezag van den Bijbel vaststelden, kreeg ook de strijd een geheel ander aanzien en karakter. Van dit noodlottige oogenblik af was het niet meer de vrijheid, die voor hare regten streed, neen, het was het gezag dat tegen het gezag te velde trok!

Terwijl de Roomschegezinden zich met blijdschap voor het Pauselijke gezag lieten doodslaan, handelden de Protestanten eigenlijk niet anders dan hunne meergeloovige broederen, daar zij zich even gewillig en met even veel genoegen voor het Bijbelsche gezag lieten dood martelen. Het gezag deed door beulen zijne goddelijkheid bewijzen! Het was Rome niet alleen, die door brandstapels, inquisitie en pijnbanken andersdenkenden zocht te overtuigen, neen, ook de Protestant toonde dáár, waar hij de magt had, met denzelfden geest bezielde te zijn. Liet Rome Huss verbranden, Calvinus deed evenzoo met Servet! De brandstapel, waarop deze ongelukkige verbrand moest worden, was met voordacht, opdat de foltering des te langer duren mogt, van nat en groen hout zamengesteld. Drie uren duurde de marteling, eer het slagtoffer onder de heelsche pijnen van het langzaam smeulende vuur bezweek!

Niet alleen dat door het constateren van het goddelijke gezag des Bijbels, de strijd tusschen Roomschen en Protestanten geheel en al van gedaante veranderd werd; maar daardoor was tevens de kiem gelegd voor eenen nieuwen strijd.

Vroeg of laat moest de bedrogene vrijheid tot bewustheid van hare regten komen, en die met des te meerderen klem terugeischen, naarmate men haar meer verkracht en dieper verguisd had.

Zoover de geschiedenis reikt, legt zij getuigenis af van het onregt en geweld, dat men der vrijheid heeft aangedaan.

Mozes, die men algemeen voor den eersten geschiedschrijver houdt, die zijn volk van de Egyptische slavernij verlost, knevelde het weder onder den dwang zijner wetgeving, en het was eerst aan Jezus, den grooten Hervormer, den wijze van Nazareth, voorbehouden, om de geboeidemenschheid tot den heiligen kamp voor de vrijheid op te roepen.

Helaas! de grondslag van Zijn rijk, het rijk der Waarheid en der Deugd, werd door de heerschzucht en het egoïsme zijner navolgers ontermijnd en verwoest.

Die groote Wijsgeer had, volgens Joh. VIII: 32, gezegd: de waarheid zal u vrijmaken, terwijl zijne opvolgers door logen en bedrog de vrijheid meenden te kunnen doen ontwaken en hare kinderen de gesmeedde kluisters verbraken, om ze tegen nieuwe boeijen te verwisselen.

Maar al werden de banden ook gedurig ruimer en rekbaarder, waarmede men de vrijheid zocht te beperken, toch kan men haar niet eeuwig gevangen houden! De logen is op den duur niet bestand tegen het licht dat de waarheid verspreidt. Hare gezegende stralen vernietigen de dikste nevels der dweepzucht, zoo als de kracht der wetenschap de magt van het bijgeloof vernietigt.

Thans is op nieuw het tijdstip daar, dat de gulden vrijheid hare oude en onvervreembare regten op nieuw reclameert.

Een schoone en luisterrijke dageraad is aan den horizon der menschheid verschenen, en overal wordt zij door de edele en krachtige zonen der vrijheid met jubel- en zegezangen begroet.

Het is de wetenschap zelve, die hare kinderen tot den strijd oproept en aanvoert, en indien deze de waarheid, de wetenschap getrouw blijven, dan is hare overwinning onvermijdelijk, want de waarheid alleen maakt hare dienaars waarlijk vrij!

Gij, die in de voorste rijen u geschaard hebt, om voor de vrijheid, die u lief is, te strijden, om haar te verdedigen tegen elk, die ze u betwist, gij hebt eene zware taak op uwe schouders genomen; want de de menschheid knielt nog overal voor het gezag, dat de geestelijkheid zoo listig als sluw tot stand heeft gebracht.

Roomschen en Protestanten vergeten voor een oogenblik hunnen doodelijken haat, om zich te vereenigen tegen u; want de vrijheid, die gij verlangt, is strijdig met den aard van het gezag, waaraan zij de wereld zoeken te onderwerpen.

Achttien eeuwen hebben de geestelijken het curatorschap over de leken, die zij tot eeuwigdurende onmondigheid doemden, uitgeoefend. De Roomsche krachtens het gezag van den Paus, de Protestantsche later op grond van den Bijbel.

Gij wilt vrij zijn en hen ontheffen van de zorg voor uw welzijn, die zorg, die u zoo kostbaar en drukkend valt. Gij meent welligt uwe zaken zelf beter te kunnen en te zullen behartigen dan deze lieden, die ongevergd, maar toch niet belangeloos zich tot uwe voogden hebben opgeworpen.

Maar al wat gij moogt aanvoeren, stuit af op het voorgewende goddelijke gezag. „Wat,” zeggen de priesters, „zoudt gij wijzer dan God willen zijn, die de kerk als eene liefderijke en zorgdragende moeder over u heeft aangesteld. Die naar haar niet hoort, is van God vervloekt!” De Protestanten houden u daarentegen eenen Bijbel voor, zeggende: „Ziet, dáár, daar staat geschreven,” en „dat is Gods woord!”

Zoo min de eene afstand zal doen van het gezag der kerk, zoo min zal ook de andere toegeven, dat de Bijbel menschenwerk is; maar door heerschzucht en egoïsme gedreven, zullen zij zich met alle magt aan dat zoogenaamde goddelijke gezag vastklemmen.

Zoo lang de geestelijken bestaan, hebben zij dat gezag aangematigd en voorgewend.

Onkunde en dweeperij en bijgeloof waren hunne steunpilaren. Zoo was het vroeger, zoo is het nog heden.

Wilt gij anderen in dat geluk doen deelen, zoekt dan het volk te verlichten; is de massa tot heldere bewustheid gekomen, dan is het rijk der geestelijken ten einde; want ik herhaal het, onkunde, dweeperij en bijgeloof zijn hare steunpilaren!

Hoe onkundiger het volk is, des te dieper kruipt het voor de geestelijken, wier heerschzucht des te minder vrij spel heeft, naarmate de leken verstandiger zijn.

Uit onkunde vloeit bijgeloof en dweepzucht voort, en hoe bijgelooviger en dweepzieker eene godsdienst zij, des te onverdraagzamer, vervolgzieker, wraakzuchtiger en moorddadiger is zij tevens.

Daarom roep ik u op dezen gedenkwaardigen dag toe, staat pal! ontrolt de vaan der vrijheid zonder schroom, doch bedenkt, dat de eerste stap dien gij doen zult, die van den weg der waarheid afwijkt, een verraad is, dat gij aan de vrijheid, aan u zelf en uwe kinderen, ja aan God pleegt!

Het is alleen de waarheid, de wetenschap, die u vrij kan maken; want het gezag steunt op logen en bedrog!

Hoe luttel klein uw aantal ook moge wezen, vreest niet, want uwe vijanden sidderen noch voor uw getal, noch voor uwe middelen; maar wel voor de zaak, die gij voorstaat, en die zaak, zij zijn er van overtuigd, moet eenmaal zegevieren.

Streeft dus moedig voort op den weg van vooruitgang. Volksveredeling en volksgeluk zij uw doel, en de overwinning zal uw deel zijn!

Ja, als de echte zonen der vrijheid, zult gij de eerste burgers zijn van het rijk der waarheid, dat reeds voor 18 eeuwen door den Wijze van Nazareth ontworpen werd, die zich daarvan, Joh. XVIII: 36, tot Koning verklaarde; dat de hervormers der 16de eeuw zochten te veroveren; maar dat slechts aan u en uwe kinderen vergund zal zijn te betreden en te bezitten.

Dat zij zoo!

LEVENSBSCHRIJVINGEN VAN VRIJDENKERS.

II.

ARNOLD VAN BRESCIA.

Abelard, even beroemd door zijne diepe geleerdheid en zijne koene wijsbegeerte, als door zijne liefde tot de schoone Heloise, had eene menigte waardige leerlingen gevormd, doch geen hunner had met meer vrucht de lessen des grooten meesters bijgewoond, dan de man, wiens

levensbeschrijving ik u thans aanbied, Arnold van Brescia. Na zijne studiën voleindigd te hebben, keerde deze in 1136 naar zijne vaderstad terug, het hart vervuld van de edelste gevoelens van liefde, regtvaardigheid en vrijheid, den geest ontdaan van de bekrompene zienswijzen van zijnen tijd en verrijkt met eene uitgebreide kennis. Hij omhelsde terstond de geestelijke waardigheid, omdat hij begreep dat hij daardoor zich des te gereeder overal toegang kon verschaffen, en des te geschikter aan de verbreiding zijner denkbeelden kon arbeiden. Zijn geest was verheven en moedig, zijne geschiedkundige kennis van het Christendom was voorbeeldeloos, zijne welsprekendheid krachtvol en wegslepend ¹⁾. Zijne leerredenen ademden alleen zachtheid, terwijl zijne leer geheel venijn was, gelijk de II. Bernardus zegt, die hem afschildert als „een man met het hoofd van eene duif en de staart van eenen schorpioen” ²⁾. „Zij (Abelard en Arnold) hebben eenen schijn van vroomheid in hunne kleeding en hunne wijze van leven,” zegt hij, „die hun dient om te meer menschen te bedriegen” ³⁾. In weerwil van deze getuigenis van zijnen felsten tegenstander, trachten sommigen en vooral Otto van Freisingen ⁴⁾ zijn karakter schandelijk te bezwaken, doch zijne leer, de gretigheid waarmede ze allerwege door de achterswaardige mannen ontvangen werd, en de hooge achting die hij overal genoot, waar hij zich ook vertoonde, wederleggen dezen lastervoldoende. De hoofdstellingen zijner predikatiën waren: dat het genot der tijdelijke goederen onbestaanbaar is met de evangelische priesterschap; dat de priesters, die grondbezit hebben, dat de bisschoppen, die zich vorsteregten aanmatigen, en de monniken, die iets in eigendom hebben, niet zalig zouden kunnen worden. Daarbij voegde hij eenige eigenaardige gevoelens over den doop en het avondmaal, waarschijnlijk met het doel den invloed te verminderen van degene die ze bedienen ⁵⁾. Hij drong er eindelijk ten sterkste op aan, dat de geestelijken al hun gezag en al hunne schatten in handen zouden stellen van de wereldlijke magt, en zich voortaan in eenvoud en matigheid zouden bepalen bij het waken over de geestelijke belangen hunner leeken, niet meer voor zich begeerende dan de vrijwillige bijdragen, voor zoo verre die tot eene betaamelijke wijze van leven noodig mogten zijn ⁶⁾. Hij spaarde zelfs den Paus niet, beriep zich in alles op den bijbel, en zette daardoor de gemoederen te Brescia grootelijks tegen de geestelijken op, wier ongebondene en weelderige leefwijze hen bijgevolg zoozeer veracht maakte bij hunne leeken, dat hun stand zelfs als een spot en een smaad begon aangemerkt te worden ⁷⁾. Naarmate de geestdrift der menigte voor zijne predikatiën toenam, groeide ook in gelijke mate de haat der geestelijken.

¹⁾ H. Franck, Arnold van Brescia en zijnen tijd, Zurich 1825.

²⁾ Chaudon et Delandine, Geschiedkundig Woordenboek, Lyon 1804.

³⁾ Fleury, Kerkelijke Geschiedenis, Parijs 1858, LXVIII. 58.

⁴⁾ Leven van Frederik I, II, 20. Zie Morery, Groot Geschiedkundig Woordenboek; 9e druk, Amsterdam 1702.

⁵⁾ De Potter, Beknopte Geschiedenis van het Christendom, I, bl. 387 Brussel, 1856.

⁶⁾ Mosheim, Oude en Nieuwe Kerkelijke Geschiedenis, III, 110. Yverdun, 1776.

⁷⁾ Fleury, LXVIII. 55.

heid aan tegen haren koenen beschuldiger. Het jaar 1139 was inmiddels aangebroken, de achtste Januarij, de dag bestemd tot het houden van het algemeene Concilie door Paus Innocentius II uitgeschreven, was daar. De hooge geestelijken, van allerwege, zaamgestroomd, hadden zich in het paleis van Latran te Rome vereenigd, en na eene inleidende aanspraak van den Paus, waarin deze zich zeer verbolgen toonde over de woelingen tegen de geestelijke magt, eene griev, die hem te meer ter harte ging, aangezien hij, als hoofd der priesterschap, zich de meester waande van al het gezag en al de bezittingen door haar verkregen, weshalve hij onder anderen aanvoerde: *dat men alle geestelijke waardigheden door de vergunning des Roomschen opperpriesters, bij wijze van leenregt ontving, en dat men ze niet wettiglijk bezitten kon, zonder deze vergunning*, — na eene dergelijke voorafpraak werden de beraadslagingen geopend. Onder meer andere zaken kwam daar ook die van Arnold van Brescia ter tafel. Zijn bisschop en eenige vrome lieden verklaagden hem openlijk van ketterij. De zaak verwekte algemeene verontwaardiging, en de man, die het gewaagd had zich tegen allen te verzetten, werd door allen als ketter in den ban gedaan. Dit Concilie was het tweede te Latran en het 10^e oecumenische. — Bij het vernemen van het over hem uitgesprokene vonnis, verliet Arnold oogenblikkelijk zijne geboorteplaats, trok al predikende Zwitserland en Duitschland door, verwierf op dezen togt allerwege den grootsten bijval, en vestigde zich ter voldoening aan het verlangen van zijnen leermeester Abelard, bij dezen te Parijs, om hem in zijnen tegenstand tegen de Katholieke Kerk behulpzaam te zijn. Zijn verblijf in Frankrijk was echter niet van langen duur, want den 15^{den} Julij 1140 werd door Paus Innocencius II een brief van den navolgenden inhoud aan de aartsbisschoppen van Sens en Rheims en aan den H. Bernardus gerigt: „Wij bevelen u door dezen in die monnikenkloosters, die gij daartoe het geschikste zult keuren, afgescheiden van elkander te doen opsluiten: Petrus Abelard en Arnold van Brescia, ontwerpers van een leerstelsel, dat even snood, als het Katholieke geloof vijandig is, en de boeken van hunne dwaalleer te doen verbranden, waar zij ook mogen worden gevonden.” En daaronder was geschreven: „Toont deze kopijen aan niemand, totdat de brieven aan de aartsbisschoppen aangeboden zijn, in de aanstaande vergadering te Parijs.” Waarschijnlijk als een gevolg van dezen brief vertrok Abelard naar Rome, terwijl zijn vriend zich naar Zurich begaf, alwaar hij ten huize van eenen anderen gewezen leerling van Abelard, zijnen intrek nam. Het duurde niet lang of deze, die niemand anders was dan de pausselijke legaat Guy de Castel, later zelf Paus, onder den naam van Celestinus II, ontving een schrijven van den H. Bernardus, waarin onder andere de volgende zinsneede voorkwam, met betrekking tot Arnold van Brescia: „Neem u in acht dat hij onder uw gezag niet nog meer kwaad stichte, aangezien hij toch reeds de kunst en de wil heeft om te schaden. Wanneer het waar is, dat gij hem bij u hebt, dan moet ik een van beiden gelooven, of dat gij hem niet genoeg kent, of, hetgeen meer geloofbaar is, dat gij hoopt hem te bekeeren. En God geve dat dit niet te vergeefs zij. Maar wanneer men hem eigen met u omgaan en zelfs aan uwen disch plaats nemen

ziet, dan zal hij nog stouter spreken, en, door uwe bescherming gedeckt, het volk van alles overtuigen wat hij slechts wil. Het is niet zonder rede, dat de Paus hem uit Italië verjaagd heeft, met verbod dien grond ooit weder te betreden, niettegenstaande het zijn vaderland is: hem begunstigen is den Paus en bijgevolg ook God tegenspreken." Een ander schrijven werd door den vromen ijveraar aan den bisschop van Constanz gerigt, om dezen «te waarschuwen zich te wachten voor dezen gevaarlijken man, die door zijnen strengen levenswandel zich overal vertrouwen verwierf, ter voortplanting zijner dwalingen en die van zijnen leermeester Abelard, en die, door de edelen ondersteund, zich tegen de geheele geestelijkheid, ja tegen de bisschoppen zelfs verhief, weshalve Bernardus aanraadt hem in hechtenis te nemen en hem op te sluiten." In het jaar 1144 of 1145, na den dood van Innocentius II, Celestinus II en Lucius II, en onder het pauschap van Eugenius III, vinden wij Arnold van Brescia weder te Rome, doch thans niet meer als de eenvoudige hervormer van eenige kerkelijke misbruiken. Gedurende de jaren die inmiddels verlopen zijn, heeft hij zich eenen talrijken en magtigen aanhang weten te verzekeren, zijn werkkring is verruimd, hij roept thans het volk op tot de vrijheid: hij verkondigt het gemeenebest. — En zijne stem heeft weerklink gevonden: zijne woorden hebben de geestdrift gaande gemaakt, de Paus heeft naar Viterbo zijnen zetel verlegd en in Rome is de regering in handen van eenen Senaat, en Arnold van Brescia, de man van het volk, de gunsteling van den Senaat tart den magteloos gewordenen banbliksem, die de Paus, alleen tot het geestelijke bestuur beperkt, op hem afslingert, en gaat rustig voort door een tal van leerlingen omringd, die hem als eenen vader hoogachten zijne redevoeringen tegen de toenmalige geestelijkheid uit te spreken. Anacletus of Anastasius IV volgde Eugenius op en Arnold van Brescia bleef, door zijne magtigte vrienden getrouwelijk ondersteund, steeds hetzelfde aanzien behouden. Ook Anastasius stierf en werd opgevolgd door Adrianus IV. Tien jaren lang reeds had Arnold van Brescia te Rome gezegevierd, doch het jaar 1155 was daar en zijn val was nabij. Reeds meermalen hadden zijne aanhangers door zijne vurige taal bovenmate ontgloeit, zich aan balddadigheid schuldig gemaakt, doch nog altijd waren deze opwellingen van overspannen geestdrift in de geboorte gesmoord, en hadden weinig of geene onaangename gevolgen gehad; thans echter had er iets veel gewigtigers plaats. Eenige volgelingen van Arnold, die op zekeren dag in den aanvang van 1155, in de Heilige Straat, Gerardus, den priester-kardinaal van Sint-Pudentiana ontmoetten, terwijl hij op weg was den Paus een bezoek te brengen, geraakten in eenen twist gewikkeld met de geestelijken, die den kardinaal omringden, van woorden kwam men tot daden, en — de kardinaal werd gewond. Naauwelijks had Adrianus IV dit vernomen, of hij legde Rome onder het interdict. Het volk thans geheel van alle godsdienstplegtigheden verstoken, sloeg al spoedig aan het morren en eene menigte ontevreden wierp luide de schuld van al het voorgvallene op den hervormer. Deze ontevredenheid nam hand over hand toe, totdat men zich eindelijk genoodzaakt zag Arnold van Brescia te overreden vóór het paaschfeest 1155 de stad te verlaten. Hij

verwijderde zich ook werkelijk met de zijnen , werd echter op zijnen weg door Gerard kardinaal-diaken van St. Nicolaas , gevangen genomen , doch door de burggraven van Campania weder uit de handen van dezen kerkvoogd verlost. Zich veilig rekenende onder het geleide dezer bevriende Heeren , begaf de hervormer zich daarop naar Campania , waar de aanzienlijken hem als een groot man ontvingen en het volk hem als eenen heilige vereerde. Inmiddels was des Pausen toorn door Arnold's vertrek verzoend , het interdict werd opgeheven , en het volk stroomde op nieuw naar de kerken. Den volgenden dag reeds verliet de Paus de stad Leonina , deed zijnen plegtigen intogt in Rome , reed de stad dwars door en nam weder het paleis van Latran tot zijne woonplaats , waar hij den 27 Maart het paaschfeest vierde. Zijne rust was echter niet van langen duur , want kort daarop te Viterbo zijnde , werd hem medegedeeld dat Frederik Barbarossa zich den 17 April te Pavia als koning van Lombardije had doen kroonen , dat hij het pinksterfeest te Bologna had gevierd , voorts Toskane was binnenge trokken en in de rigting van Rome voorttoog. Niet wetende of hij als vriend of als vijand naderde , zond de Paus hem drie kardinalen te gemoet , met name twee priesters , Jakob van Sint Jan en Sint Paul , en Gerard van Sinte Pudentiana , en eenen diaken , Gregorius van Sinte Maria in Porticu , met last met Frederik uit zijnen naam te onderhandelen. De afgevaardigden vonden Barbarossa te Sint-Quirique in Toskane , en werden terstond ten gchoore in zijne tent toegelaten. Zij beloofden gereedelijk dat de Paus bereidwillig aan zijn verlangen zou voldoen hem te Rome als Roomsche keizer te kroonen ; doch stelden hem daarentegen eenige voorwaarden , en onder deze ook de uitlevering van Arnold van Brescia. De koning beloofde hun eindelijk al wat zij verlangden , deed met geweld den hervormer aan de bescherming der Heeren van Campania ontrukken , en stelde hem in handen der drie kardinalen , die hem geboeid naar Rome voerden. Daar hield eene regtbank , uit geestelijken zamengesteld , gerigt over den gevangene , en deze werd uit *christelijke* liefde , als van ketterij overtuigd , veroordeeld , den prefect der stad overgeleverd , en vervolgens ter aanschouwe van een ieder aan eene paal gebonden , levend verbrand ; waarna zijne asch in den Tiber werd geworpen , uit vreeze dat het volk hem als eenen martelaar vereeren , en zich van zijne overblijfselen reliquiën maken mogte ¹⁾. Aldus stierf de man , op wiens karakter zijne vijanden zelfs te vergeefs eenen smet hebben gezocht , de man , die door zijne eigene leefwijze , meer nog dan door zijne mannelijke taal , der geestelijkheid luide haar diep verval , hare weelde en hare zedeloosheid verweet. Zijne leerlingen , naar hem Arnoldisten genoemd , verspreidden zich door geheel Europa , en bleven allerwege de denkbelden des meesters getrouw voortplanten.

---

¹⁾ Fleury, LXX. 4.

ZEDEKUNDE BUITEN HET CHRISTENDOM.

IV.

MOET MEN ONREGT MET ONREGT VERGELDEN?

Eene verhandeling van

MAXIMUS VAN TYRUS.

(Fragment.)

VI. Wat zal dan de eindpaal van het kwaad zijn? Want, wanneer degene, die een onregt lijdt, wederwraak neemt, wordt het kwaad aan eene eindeloze wisselwerking, eene kringbeweging, eene wederkeerigheid onderworpen; en het onregt zal voortduren op het onregt te volgen. Krachtens het regt dat men dengene geeft, die aangevallen wordt, zich op zijnen aanvaller te wreken, doet men tegen zich zelven het regt van eenen tweeden aanval ontstaan. Het regt wordt in waarheid aan beide zijden gelijk. O Jupiter! wat vermeten wij ons, de regtvaardigheid tot grondslag voor de onregtvaardigheid te stellen! Tot hoe ver zal het kwaad gaan en waar zal het eindigen? Zien wij niet dat wij eene onuitputbare bron van slechte handelingen openen, en dat wij over de geheele aarde de boosheid tot wet verheffen! Dusdanig was ongetwijfeld in de oudheid, de eerste oorsprong van het ongeluk der menschen. De Grieken en de Barbaren kwelden elkander onophoudelijk door invallen, door oorlogen, door strooptogten, door rooverijen. De eerste aanrandingen waren het voorwendsel voor die, welke er op volgden. Pheniciërs kwamen in Griekenland de dochter schaken van eenen koning van Argos. Grieken begaven zich naar Colchis, om de dochter van eenen barbaarschen koning op te ligten. Phrygiërs roofden in den Peloponnesus eene vrouw van Lacedemonië. Zietdaar den oorsprong en de opvolging der verkeerdheden. Zietdaar het voorwendsel der oorlogen. Zietdaar de aanrandingen, waaruit aanrandingen voortvloeijen. Griekenland vindt inderdaad zijnen ondergang in het gevoelen dat het omhelsde over het onderwerp dat wij bespreken, en dat zich aan zijne naburen mededeelde. Het putte ze uit zijne teugellooze opvliegendheid, uit zijne wraakgierigheid, uit zijne onbekendheid met de regtvaardigheid.

IX. Wat mij betreft, ik weifel niet te zeggen dat, wanneer onder twee ongerechtigheden, de eene grover is dan de andere, degene welke wedervergelding gebruikt de meeste boosheid aan den dag legt. Want degene, die het onregt begaat, als een noodlottig gevolg van zijne opvoeding, vindt zijne straf in de afkeuring die hij inoogst. Maar hij, die zich wreekt, haalt zich hetzelfde verwijt van slechtheid op den hals, en voegt er bovendien nog de afkeuring bij, die de aanvaller verwekt

had. Even als degene, die met eenen kolenbrander handgemeen wordt en worstelt, noodwendig besmet moet worden door de zwarte asch, waarmede deze overdekt is, evenzoo moet degene, die zich met den slechte meet, zich met hem in denzelfden modderpoel rondwentelen, en zich met hetzelfde slijk bezoedelen. Laat een kampvechter tegen eenen anderen kampvechter strijden; ik heb er vrede mede. De strijd staat tusschen hen gelijk. Dezelfde eerezucht bezielt hen. Ik zie twee menschen van gelijke gehalte, van gelijken stand, en gelijkermate naar de eer der overwinning dorstende. Maar wanneer een regtschapen man tegen eenen slechten in het strijdperk treedt, dan zijn dit twee kampvechters, die niet uit dezelfde oefenschool voortkomen, die niet dezelfde onderwijzers gehad hebben, die dezelfde oefeningen niet geleerd hebben, die niet op dezelfde wijze van schermen afgerigt zijn, en die noch naar dezelfde kroon, noch naar denzelfden roem dingen. Zulk een gevecht bedroeft mij, de wapens zijn daar niet gelijk en de slechte moet noodzakelijk overwinnen. De toeschouwers en de regters zijn slechten, die hem gelijken. Daarentegen kan de regtvaardige, zonder talenten, zonder middelen, die geschikt zijn voor eene dergelijke worsteling, noch kwade trouw, noch laaghartigheid, noch schelmsheid, noch iets bezittende van hetgeen het voordeel van den slechte uitmaakt, en hem doet welslagen, zich niet anders dan belagchelijk maken in eenen strijd, waarin hij noch natuurlijken aanleg, noch verkregene hulpbronnen, noch ondervinding medebrengt.

X. Maar daarom juist is het, zal men zeggen, dat de regtvaardige gehoond, door de sycophanten aangeklaagd, belasterd, vervolgd, van zijne goederen beroofd, in de gevangenis geworpen, in ballingschap gezonden, eerloos verklaard, of ter dood veroordeeld wordt! Wat zou men zeggen, wanneer kinderen zich een eigenaardig wetboek maakten, onderling eene regtbank zamenstelden, en er eenen hunner voor daagden, om hem volgens hunne wetten te oordeelen; wanneer zij vervolgens, vooronderstellende dat het hun behaagde eene onregtvaardigheid te begaan, dezen knaap veroordeelden in hun kleine gemeenebest als eerloos beschouwd te worden, en dat zij ten hunnen voordeele de dubbelsteenen, bikkels en ander speelgoed, aan den veroordeelde behorende, verbeurd verklaarden, wat zou alsdan zulk een knaap moeten doen? Zou hij niet over de regtbank, over de stemming door de regters en over de oordeelvelling moeten lagchen? In dier voege gedroeg zich Socrates te Athene. Hij behandelde zijne regters als een troep kinderen, eenen sterfelijken mensch veroordeelende en ter dood brengende. Dusdanig zal de deugdzame, de regtvaardige met eenen spottenden glimlach de slechten weten te trotseren, die zich onstuimig op hem werpen; en die hem denkende te verslaan hem niet zullen kunnen bereiken. Wanneer zij hem eerloos verklaren, dan zal hij met Achilles uitroepen: „Ik vermeen dat Jupiter mij meer regt heeft doen wedervaren.” Wanneer zij hem zijne goederen ontnemen, zal hij ze hun overlaten, even als bikkels en speelgoed. Wanneer zij hem ter dood veroordeelen, dan zal hij die ontvangen even als van wege de koorts, of het graveel, zonder de minste hatelijkheid tegen zijne moordenaars.

MAANDELIJKSCH KRONIJK.

Te Parijs is een nieuw tijdschrift in vrijzinnigen geest opgericht, namelijk de „Tribune des Linguistes”, zijn programma luidt als volgt: „Wijsbegeerte der talen, taalstudien, taalkundige vraagstukken, hervorming in de spelling, algemeen letterschrift, algemeene taal; de hoofdredactie is toevertrouwd aan den Heer Casimir Henricy. — In Pruissen neemt de vrijheid hand over hand toe. De vrije gemeenten ademen eens weder vrij. Zondag den 8sten October l.l. werd voor het eerst na eene langdurige schorsing, de geregelde godsdienstoefening te Berlijn door den Heer Jordan gehouden. Er is reeds spraak de onthondene Duitsch-Katholijke gemeenten formeel weder in het leven te roepen. Te Dantzig onder anderen werd den 12^{den} der vorige maand, ter gelegenheid van eene vergadering, gehouden in tegenwoordigheid van den ouden Czerski van Schneidemuhl, die bij afwezigheid van den prediker Schliebs, twee voordragten (den 3^{den} en den 10^{den}) aldaar gehouden had, bepaald besloten tot eene spoedige reorganisatie der oude Duitsch-Katholijke gemeente te dier stede. Te Dantzig werd Czerski door de politie en het bestuur van de handwerkzaal, dit lokaal tot het houden zijner spreekbeurten afgestaan, en te Thorn, waar hij op zijne terugreis ook eene toespraak hield, voor de sedert langen tijd van de uitoefening hunner godsdienst verstokene Duitsch-Katholijken, wier gemeente hij 14 jaren geleden zelf had ingewijd, werd hem de Gereformeerde Kerk tot dat doeleinde bereidwillig opengesteld. Terwijl aldus het Duitsch-Katholicismus in Pruissen eene blijde toekomst te gemoet gaat, trof echter de Breslauer gemeente een droevige slag, door het afsterven van haren prediker Karl Bitterling, op den 30sten September ll. Den 4^{den} Dec. 1821 geboren, werd hij in 1840 onderwijzer, legde in 1850 zijn examen als prediker af, ontving als zoodanig zijne aanstelling tot proef voor de gemeenten Neumarkt, Ierschendorf, Striegau en Pirschen, werd in 1854 te Grünberg beroepen, en na de reorganisatie eener gemeente te Breslau, aldaar in 1855 aangesteld.

De berigten uit Londen melden dat de stokoude Robert Owen, zich in weerwil van den raad zijner bezorgde vrienden, ter bijwoning van de „Vereeniging tot maatschappelijke wetenschap”, onder het voorzitterschap van Lord John Russel, naar Liverpool heeft begeven, doch spoedig zijne kamers in het Victoria-Hotel heeft moeten houden. Den 2^{den} dezer maand was hij gelukkigerwijze weder buiten gevaar. R. C. MEIJER.

DE BRIEFVENBUS.

A. W. Ge beschouwt mijne bewering als onjuist, dat de gelegenheid die door de pleziertreinen den werkenden stand wordt aangeboden, zich des zondags naar buiten te begeven, zeer voordeelig op zijne zedelijke ontwikkeling zal werken, en tot staving van uwe zienswijze verwijst ge mij op de ongeregeldheden, die op die togten plaats hebben en de walgelijke dronkemanstooneelen, waarvan men te Utrecht, te Arnhem, en bij de aankomst der treinen te Amsterdam getuige kan zijn. — Ik moet u erkennen, dat ik niet hadde kunnen vooronderstellen eene dergelijke tegenwerping van u te vernemen; immers de ongeregeldheden en de schandalen waarvan ge spreekt, zouden des te drin-

gender de noodzakelijkheid vorderen het volk de gelegenheid te openen zich op beschaafdere wijze te vermaken, en trapsgewijze daardoor die verkeerde gewoonten en die ruwe wijze van vreugdeuiting te laten varen, die zij door hunne oude, schaarsche en erbarmelijke uit- en ontspanningen aangenomen hebben. Ge zult toch niet verlangen dat één reisje naar Arnheim sterk genoeg op het gemoed des mans werke, die nog nimmer een pleziertogtje gemaakt heeft, om 20, 30, 40, ja 50 jarige gewoonten zoo eensslags uit te roeijen, evenmin als ge zult verlangen dat verouderde kwalen voor één drankje van den genceesheer volkomen verdwijnen. Zijn wij dit eens, welnu dan wordt de geheele zaak slechts eene kwestie van tijd, en dan zullen wij eens zien welken invloed die zoo gelaakte pleziertreinen, en meerdere soortgelijke verfinjndere genoegens, waartoe den arbeidsman meer en meer de gelegenheid moet geopend worden, op zijn zedelijk gedrag, op zijnen smaak, op zijn gevoel, en op zijne wijze zich te vermaken na verloop van eenige jaren zullen uitgeoefend hebben. Wat in beginsel goed is, is in de gevolgen goed, en de tijdelijke stoornis zelfs, die iedere verwisseling vergezelt, is niet het gevolg van het goede beginsel dat ingeplant wordt, maar wel van het kwade beginsel, waarvoor het in de plaats treedt en dat niet uit te roeijen was, dan door den grond te verscheuren, dien het met zijne wortelen had doorwoeld.

P. v. V. te D. Ik dank u zeer voor uwe belangstelling in mijnen persoon, doch ik bid u laat u daardoor niet tot verbittering tegen wie ook vervoeren. De eenige reden, waarom ik genoodzaakt ben mijne zaak te likwideren, is, dat ik geen vermogen genoeg bezit van mij zelf, — dit jaar gelden, van anderen daarin aanwezig, heb moeten uitkeeren, en ongelukkigerwijze met geen en geestverwant bekend ben, die geld te beleggen heeft. De grondslag is dus in niets anders te zoeken, dan in de omstandigheden, die de oprigting van mijnen handel in 1851 vergezelden en die mij 27 Julij 1853 noodzaakten dien zelf en geheel alleen te drijven. Er was toen nog geene spraak van strijders vóór of tegen de orthodoxie, gelijk thans.

W. B. te A. Ge vermeent dat mijn boekhandel nog onmisbaar is voor de zaak van den vooruitgang, omdat ik den eenigen regtstreeks geprononceerden vrijzinnigen boekhandel in het geheele land heb, sedert de Heer Güntz zich alleen bij het uitgeven bepaalt; — mijn goede vriend, ik ben volstrekt geen bestrijder van uw gevoelen, en verlang niets liever dan eenen vrijzinnige te vinden, die, beter bij kas dan ik, mij vervange, of mij in staat stelle bedaard voort te werken.

E. te V. en V. te R. Ik zie mij verplicht ook de uitgave van den Tijdsgeenoot met den eersten jaargang te staken.

J. v. d. A. te E. Ik moet u verzoekon mij eenigzins duidelijker uwe vraag te stellen, dan zal ik volgaarne trachten ze te beantwoorden, zoo als ze daar ligt vat ik niet regt wat u wenscht te weten, en of het binnen het bereik mijner geringe kennis is, u de gevraagde verklaringen te geven. — Aan uw verzoek uwen naam op de ledenlijst der Vereeniging „de Dageraad” te plaatsen, werd reeds sedert geruimen tijd ingevolge uw vroeger schrijven, door mij voldaan. R. C. MEIJER.

M E N G E L I N G E N.

45. KONINGIN ELIZABETH. Maria, de bloeddorstige heerscheres van Engeland, was gestorven. Zij had, volgens het zeggen van Lord Burleigh, 290 harer onderdanen doen verbranden, en meer dan 100 in de gevangenis, onder de martelingen of door honger doer omkomen, omdat zij zich tegen de Roomsche kerk verzet hadden. De Protestantsche Elizabeth, hare zuster, volgde haar op, en *aan het bloedvergieten was een einde*. — Ziet hier eenige opmerkelijke aantekeningen, die ik nopens deze gevierde vorstin o. a. in WILLIAM HOWITT'S *History of Priestcraft* vindt, „Bij hare troonsbestijging gelastie zij Oglethorpe, bisschop van Carlisle, die den dienst deed in de koninklijke kapel, bij de mis de verheffing van de hostie achterwege te laten, „en toen hij dit weigerde, verwijderde zij zich terstond met hare dames; kort „daarop bevestigde zij allerlei katholieke kerkgebruiken, en herzag de liturgie „van Eduard om ze meer in overeenstemming te brengen met het Katholicismus, zoo werd onder anderen het gebed weggelaten, om verlossing van „de dwingelandij van den Bisschop van Rome, en al zijne afschuwelijke „gruwelen. En de woorden van het nachtmaalsformulier werden dermate gezegd, dat ze gunstiger luidden voor de vleeschelijke tegenwoordigheid. Zij „zond eenen afgezant tot den Paus, om met hem te onderhandelen over het „terugbrengen van Engeland in den schoot der moederkerk, doch toen de „Paus te zeer op hare volkomene onderwerping aandrong, wilde zij als een „verdoold, doch berouwvol kind weder in genade aangenomen worden, verzette zich haar trotsche aard hiertegen en de onderhandelingen werden afgebroken. — De bisschoppen werden alleen werktuigen in hare hand. „Ik „stelde u aan,” schreef zij aan eenen hunner, „doch bij God, wanneer ge „mij niet gehoorzaamt, zet ik u weder af.” Parkhurst werd in 1559 door „haar genoodzaakt den bisschopszetel van Norwich te aanvaarden. — — — „In 1575 werd nabij Aldgate eene vereeniging Hollandsche doopsgezinden „ontdekt. Acht leden werden gebannen en twee verbrand. In 1578 gaf „John Stubbs eene brochure uit over het gevaarlijke, dat er voor het land „in gelegen was in het voorgestelde huwelijk der Koningin met den Roomschen hertog van Anjou. Op last der Koningin werd den schrijver Stubbs, „den uitgever en den drukker de regterhand afgekap, — In 1583 werden „John Slade te Winchester en John Bodie te Amlover, beide schoolmeesters, „gehangen, verdrongen en gevierendeeld, omdat zij de Koningin niet als het „hoofd der kerk wilden erkennen. John Munday, een priester, onderging „dezelfde straf wegens een gelijk vergrijp, een jaar later te Tyburn, en Robert Anderton en William Marsden twee R. C. priesters eveneens twee jaren „daarna op het eiland Wight. In hetzelfde jaar werd de doodstraf aan John „Adams, een R. C. priester te Londen voltrokken, omdat hij zijne bediening „vervulde; hetzelfde lot onderging in 1591 te Winchester een andere R. C. priester, Roger Dickenson genaamd, benevens Ralph Milner, een arme man „met zeven kinderen, die hem bijgestaan had. In hetzelfde jaar werd aldaar „mede ter dood gebragt Lawrence Humphrey, omdat hij te midden eener „kooft de Koningin eene ketterin had genoemd, en in 1593 werd Jonas „Bird, een jongeling van 18 jaar, mede aldaar gehangen, verdrongen, gevierendeeld en zijn hoofd op eene spiets boven de stadspoort gesteld, omdat „hij R. C. was en des Pausen oppergezag erkende. Het geheele getal dergene, die onder de regering der *maagdelijke* Koningin ter dood gebragt werden of in de gevangenis, in ballingschap of onder de vervolgingen en folteringen om godsdienstige redenen omkwamen, bedroeg 2000. — Van de moorden, wegens andere oorzaken, wil ik hier niet eens spreken.

(Zie William Howitt's *History of Priestcraft*, 8th ed.
London 1846, bl. 169, 170, 171, 174, 176.)

HET VERBOND DER VRIJE GEDACHTE.

DE NATUURWET.

DE ZEDEWET.

Aantrekking. - Beweging. - Ontwikkeling.

IS

Liefde. - Licht. - Veredeling.

	Pag.
Menscheumin	177.
Officiël gedeelte van „de Dageraad”	179.
Levensbeschrijv. van Vrijdenkers .	179.
Zedekunde buiten het Christendom	182.
De laatste oogeblikken van R. Owen	184.

	Pag.
Maandelijksche Kronijk	188.
De Brievenbus	190.
De Boekerij	191.
Mengelingen	192.

M E N S C H E N M I N .

„Doet aan anderen wat ge wenscht dat ook u gedaan worde,” schoone woorden, door de grootste zedeleeraren van alle eeuwen en alle landen gepredikt, hoe vaak wordt gij herhaald, en toch — hoe moeilijk zijt gij met den geest te vereenzelvigen! — Wanneer het ongeluk, de tegenspoed woedt en in den blinde zijne slagtoffers treft, of wanneer de vervolgzucht, de goud- of de bloeddorst eenen wilden jacht maken op den ongelukkige, wiens ondergang zij hebben gezworen, dan weêrklinken die woorden als de echo der wanhoop, of zij ruischen als eene liefelijke melodie uit den mond zelfs der onverschilligste getuigen. Wee echter den overwinnaar, wanneer de oorlogskans verkeert, wee den verdrukker, wanneer zijn slagtoffer zich aan zijne magt weet te onttrekken, want uit denzelfden mond waaruit zoo straks die schoone spreuk van alle maatschappelijke bestaan vloede, klinken alsdan in schorre toonen het „oog om oog, tand om tand” der wraakzucht. Wat baat het of gij al de schoonheid, de waarheid en de deugd der wijze lessen erkent, die uwe leermeesters u hebben nagelaten, wat baat het of gij hunner gedachtenis eerbied en hulde bewijst, wanneer uwe handelingen niet de uitvloeisels zijn van den diepen en blijvenden indruk, dien die wijze lessen op uw gemoed hebben gemaakt? Hoe kunt gij vergen, dat men zich liefderijk tegenover u zal gedragen, wanneer uw hart door zelfzucht zaamgekrompen blijft? Wilt gij dus vrijheid genieten, begint zelf met vrijheid te geven, wilt gij regtvaardigheid ondervinden, begint met zelf regtvaardig te zijn, wilt gij der liefde adem u voelen tegenwaaijen, der vriendschap hand u toegestoken zien, begint dan zelf met om u heen dien zoelen dampkring te verspreiden van algemeene menschenmin, die zoo weldadig, zoo zegenrijk, en dus ook zoo aantrekkelijk eenen invloed uitoefent op alles wat dien toovercirkel betreedt en zich in dien verkwikkenden levensadem baadt. — Gij beklagt u, dat men u belastert, dat men u verkettert, dat men den naam van vrijdenker met den naam zedeloze op eene lijn stelt, dat men door verdachtmaking van uwe personen uwe zaak tracht te bezwalken, welaan dat deze onregtvaardig-

heid te uwaarts u dan aanspore, regtvaardig tegenover andersdenkenden te zijn. Gij gevoelt u door uwe zucht tot onderzoek onwederstaanbaar aangespoord tot voortdurende ontwikkeling, tot immer voortschrijdende veredeling, en toch beweren zij, die nog steeds aan den band van den geloofsvorm wandelen, dat de zinnelijkheid en de zelfzucht des menschen dien band onontbeerlijk maken, om niet tot volslagene bandeloosheid te vervallen. Zij kennen, zij gevoelen, zij begrijpen den heilrijken invloed niet, die uwe daden bestuurt, en zij miskennen de reinheid uwer bedoelingen. Maar zoo ook kunt gij u wederkeerig niet meer voorstellen, dat de geloofsvorm, die de rede doodt, nog eenigen den minsten waarborg kan geven tot een rein, zedelijk beginsel, en wederkeerig roep ik u toe, wacht u te veroordeelen, wat gij niet kent, wacht u de zedelijke ontwikkeling van den mensch te beoordeelen naar de bron, waaruit hij zijne zedekunde put. Dagelijks verwijt men u dat gij den verkeerden weg ingeslagen hebt, de menschheid tot hoogere zedelijkheid te voeren, en toch ziet gij dagelijks bij u zelve de overtuiging onwankelbaarder worden, dat geen andere baan zekerder voorwaarts kan leiden, dan die door de waarheid zelve aangelegd, door de opregtheid ontsloten en door de rede aangewezen is. Gij treedt daardoor rustig voort op den eenmaal ingeslagen weg, in het volle bewustzijn uwen plicht te betrachten; maar wie zegt u, dat de meest orthodoxe geestelijke, zelfs hij, die eene leer verkondigt, die niet de zijne is, maar die hij voor de onopgevoede klasse noodzakelijk acht, niet evenzeer de innige overtuiging heeft krachtig en met vrucht voor het welzijn der menschheid te arbeiden? wat geeft u het regt de opregtheid zijner bedoelingen in twijfel te trekken, zoo lang hij u geene bewijzen van onopregtheid heeft gegeven, wie magtigt u hem van schijnheiligheid of boosaardigheid te beschuldigen, zoo lang zijne handelwijzen of zijne woorden zelve hem niet veroordeelen. Daarom, mijne vrienden! daarom raad ik u ten ernstigste, bestrijdt uwe tegenpartij krachtig, doch met zachtheid en waardigheid, zonder tot persoonlijkheden te vervallen, en mogt gij eene onwaardigheid aan te klagen, eene laagheid te brandmerken, eenen gruwel te doemen hebben, reikt dan niettemin den gevallen met broederlijke liefde de hand toe, tracht hem zijne verkeerdheid onder het oog te brengen, en wischt voor eeuwig zijne schuld uit uw geheugen, zoodra hij zijn onregt erkent, en zijne handelingen en woorden geene onedele bedoelingen meer verraden. Is het echter slechts een persoonlijk ongelijk, dat u wordt aangedaan, weet u dan moedig en fier daarboven te verheffen, wandelt onbeschroomd voort op den weg, dien gij ingeslagen hebt, en tracht, om geen haarbreed van denzelven af te wijken, steeds het doel, waarnaar gij streeft, helder en duidelijk voor oogen te houden. Laat uwe getrouwheid aan uwe beginselen en uwe handelingen daarmee overeenstemmende, uw eenig antwoord zijn; zij zullen u beter en grondiger verdedigen, dan de schoonste pleitrede dit ooit zou vermogen te doen. En mogt het gebeuren dat in uw eigen midden, gelijk

* thans in een ander gewest het geval is, eene verdeeldheid ontstaat, en verschil van gevoelen tusschen twee personen uw ligchaam in twee deelen scheurt, o! tracht dan, wat ik u bidden mag, in den broe-

Uitga kring door kalme, bezadigde bespreking, door onderzoek voor

eene regtbank, uit uw eigen midden gekozen, dat verschil spoedig te beslechten, tracht alle hatelijkheden en persoonlijke belediging, zoo in woord en schrift tegen te gaan, en heeft een uwer het doel dat u vereenigt, waarheid en broederschap te bevorderen, uit het oog verloren, wacht u dan, wat ik u bidden mag, zijn betreurenswaardig voorbeeld te volgen, wacht u kwaad met kwaad te vergelden.

Zietdaar mijne vrienden, de laatste woorden misschien, die ik openlijk tot u zal hebben kunnen rigten. Ik deed mijne stemme door de wereld weerklinken, hoe zwak zij ook ware, ik spande al de krachten in, waarover ik beschikken kon, mijne denkbeelden in het belang der menschheid door den druk te openbaren. — Ik heb gearbeid zoo goed ik vermogt; — ik heb geofferd, zooveel ik bezat, — mijne taak is geciedigd. — Vaartwel dus, mijne vrienden, vaartwel! — Doch neen, nog bezit ik moed en geestkracht genoeg, nog ben ik niet vernietigd, en al ontbreken mij thans de krachten den aangevangen arbeid voort te zetten, toch zal een tweede jaargang van het „Verbond der Vrije Gedachte” het licht zien, — wanneer? — zoodra ik als de vruchten van mijnen arbeid de noodige gelden zal hebben vergaderd, om de kosten der uitgave te bestrijden. Het is dus geen *vaartwel!* dat ik u toeroep, mijne vrienden! maar **TOT WEDERZIEEN!** R. C. MEIJER.

Officiël Gedeelte van de Vereeniging „de Dageraad”.

Heeren Leden wordt bij dezen kennis gegeven, dat de volgende vergaderingen van de vereeniging „de Dageraad” zullen worden gehouden op de Bovenzaal van het „Café du Théâtre Français,” Amstel naast de kerk van den Heer Schwartz, des Zondags, den 26sten Dec. 1858, en voorts geregeld om de veertien dagen; bijeenkomst des morgens ten tien ure.

Den Heer Edw. Baltzer, te Nordhausen, wordt de hartelijkste dank gebragt voor de toezending van zijn dezer dagen te verschijnen werk: „Alte un Neue Weltanschauung, Vorträge, gehalten in der freien Gemeinde zu Nordhausen, vierte Sammlung. Zeugnisse aus und für die Religions-Gemeinde.” HET BESTUUR.

LEVENSBSCHRIJVINGEN VAN VRIJDENKERS.

III.

CHARLES BLOUNT.

Onder de edelste, doch ook tevens de rampspoedigste vrijdenkers, bekleedt voorwaar Charles Blount eene in het oog vallende plaats. Zijn

leven was een liefelijke droom, die op eene ruwe wijze door de onmeêdoogende hand der werkelijkheid werd verstoord, zijn dood een tooneel van jammer, dat een leven van gevoel en poësie besloot.

Charles Blount zag in 1653 of 1654 te Oppers-Halloway in de provincie Middlesex in Engeland het levenslicht. Zijn vader was de Baronet Henry Blount, bekend als staatsman en schrijver, en even beroemd door zijne deugden als door zijne talenten. Charles, de tweede zoon, het getrouwe evenbeeld zijns edelen vaders, trad in 1672 in het huwelijk met de schoone Eleanora, de oudste dochter van Sir Timothy Tyrrel. Na eene gelukkige echtvereeniging van eenige jaren stierf zijne gade, hem ettelijke panden hunner innige liefde nalatende. Diep geschokt door dit voor hem zoo zware verlies, wijdde Blount zich geheel aan de opvoeding zijner kinderen en aan eene dweepachtige herdenking aan haar, die hem door den dood was ontrukkt, en wier deugden hij zijnen overgeblevenen lievelingen trachtte in te prenten. Allengskens begreep hij echter, dat hij onmagtig was zich alleen met de opvoeding zijner kinderen te blijven belasten. Wel had Eliza, de jeugdige, bekoorlijke zuster zijner Eleanora, hem steeds op zijde gestaan, wel had zij met hem in liefde tot de kleinen gewedijverd, doch hare zorg zoude misschien tijdelijk kunnen zijn en hij wilde eene voortdurende zorg, de zorg eener moeder voor hen; maar ook zijn hart, dat nog zoo warm, zoo liefdevol klopte, dat cenmaal door de liefde zoo gelukkig was geweest, dat hart had behoefte de eenzaamheid verlevendigd te zien, waarin het versmachtte, sedert het geen voorwerp meer bezat, waarop het de volheid van zijn gevoel uitstorten, waaraan het zijne weldadige warmte mededeelen kon. Hij zocht, en het land, de stad, het hof waren onmagtig de plaats aan te vullen, die Eleanora eenmaal had bekleed. Maar als hij tot Eliza over de dierbare afgestorvene sprak, en beider oogen ontmoetten elkander door een tranenfloers heen, of als hij het lieve meisje met de innigste teederheid die spruiten zag verzorgen, die Eleanora hem schonk, en beider handen sloten zich in elkander als tot eene plegtige gelofte dien kinderen het verlies hunner moeder zoo mogelijk te vergoeden, — dan, dan zocht hij niet meer, dan was zijne Eleanora voor hem herleeft, dan hadden de kleinen hunne moeder, dan had zijn hart het voorwerp zijner liefde hervonden, — kortom Charles leerde Eliza beminnen, beminnen gelijk hij Eleanora had bemind, en Eliza — zij beminde haren behuwdbroeder niet alleen, zij vereerde hem. — Doch daar trad een somber, dreigend spooksel tusschen beiden: de Typhon der Christenheid, wiens adem alle jeugd, schoonheid en edele gevoelens, die hij bereiken kan, doet verdorren, de Ahrimanes, die met eenen glimworm gewapend, zich als den God des lights zoude aanbeden willen zien, — de kerk in een woord, die met den smadelijken hoonlach der overwinning op de lippen, met het enkele woord — *bloedschande* — het geheele levensgeluk vernietigde van den man, dien zij vreesde, zoo wel als van haar, die het waagde den ketter te beminnen. Te vergeefs trachtte Blount het stalen hart zijner vervolgster te vermurwen, te vergeefs wendde hij zich tot den aartsbisschop van Canterbury en de voornaamste geestelijken om opheffing hunner eigendunkelijke bepaling, te vergeefs schreef hij een krachtig pleidooi tot verdediging van

het huwelijk met de zuster der overledene vrouw, de kerk bleef onwrikbaar bij haar besluit: het huwelijk met eene schoonzuster was bloedschande en dus ongeoorloofd. — En Eliza, even schuchter en zwak, als liefdevol en toegewijd, boog als een geknakt riet voor die uitspraak der kerk, die haar als eene onfeilbare orakelspraak in de ooren klonk, in plaats zich als een fiere eik te verheffen, krachtig in de liefde van den man, die bereid was met haar moedig den storm het hoofd te bieden, die om zijnen kruin loeide. Zij had eene ernstige keuze te doen tusschen haar geloof en hare liefde, tusschen de plicht die de kerk, waarmede zij dweept, haar oplegde, en het geluk, dat haar te wachten stond aan de borst van den edelen vrijdenker, dien zij aanbad, en — zij koos haar geloof, zij koos haren gewaanden plicht. — Intusschen bleef zij steeds dezelfde zorgzame moeder over de kinderen harer zuster, en kwijnende trapsgewijze weg met den moed eener martelares. — Deze stille opoffering bragt den laatsten slag toe aan het gefolterde hart van den moedigen man, het lijden van het voorwerp, waarop hij al zijne liefde had vereenigd, brak de laatste snaar van hoop, die hem nog aan het leven hechtte. Op zekeren dag in de maand Augustus 1693 verliet Blount Londen om Eliza Tyrrel op het land een bezoek te brengen; hij vond zijne geliefde lijdende, doch even geduldig, even liefdevol, maar ook even standvastig als altijd, — op nieuw werd de wonde van zijn hart opengereten, een oogenblik van wanhoop benevelde zijne rede en — hij joeg zich eenen kogel door het hoofd. Hoewel doodelijk getroffen, leefde hij nog eenige dagen in de onuitsprekelijkste smarten voort; Elize week niet van zijne lijdenssponde, het was hare hand, die hem alles toedienen moest, wat hij verlangde, het was aan hare borst, dat hij den laatsten adem uitblies. En toen nu de grafkuil in zijnen killen schoot hare hoop, en haar geluk, hare liefde en haar lijden had bedolven, en toen haar van den zoo teeder beminde alleen nog de herinnering was verbleven, toen legde ook Eliza het matte hoofd ter ruste neder, en look zij de oogen om ze nimmer weder te openen; — en nog was de maand Augustus niet verstreken.

Ziedaar het weinige wat ons bekend is geworden van de lijdensgeschiedenis eens mans, die geacht werd de meest ridderlijke van zijnen tijd te zijn. Aan het hof was hij gezien wegens zijnen aangenamen, opgeruimden inborst; wat geestigheid betreft, was hij de gelijke van Rochester; terwijl op zijne zedelijkheid, te midden van het losbandige leven, dat hem omgaf, niet de minste smet te werpen was. Zijne geleerdheid kon met die der beroemdste godgeleerden wedijveren. Eene uitgelezene vriendenkring, de meest verlichte denkers van zijnen tijd, vormde zijne huiselijke omgeving. Onder deze zijn de meest bekende Harvey Wilwood, Lord Strephon, Miss Anne Rogers, Savage, Major Arkwright en Charles Gildon, zijn medewerker aan de *“Oracles of Reason”*, die echter later zich weder in de armen der geestelijkheid wierp. Blount was een warm, opregt vriend en schroomde niet de eer zijner vrienden openlijk en met vuur tegen wie ook te verdedigen. Als een bewijs zijner onverschrokkenheid in het openbaren zijner gevoelens wordt het volgende van hem verhaald: Koning Jakobus vroeg hem eens: *“Is het waar, Mijnheer Blount, dat gij dezelfde gevoelens als Sir Henry,*

uw vader aankleeft, en dat gij zijn gedrag gedurende den opstand als navolgenswaardig beschouwt?" — "Uwe Majesteit is juist ingelicht," antwoordde Blount, "ik bewonder het gedrag mijns vaders." — "Wat," zeide Jakobus, "zijn verzet tegen zijnen Koning?" Blount antwoordde haastiglijk. "Een Koning, Sire! is de opperste magistraat van het gemeenebest, en is dit erfelijk, zoo lang hij de wetten van het gemeenebest gehoorzaamt, welks gezag hij vertegenwoordigt, maar wanneer hij zich van het bestuur van dat gezag meester maakt, is hij niet langer Koning, en dit was het geval met uwen Koninklijken Vader." Koning Jakobus fronsde zijne wenkbrauwen en verwijderde zich van den moedigen vrijdenker.

De werken, die door Ch. Blount in het licht gegeven werden, zijn de volgende; 1°. "Anima mundi, or, an historical Narration of the opinions of the ancients concerning man's soul after this life, according to enlightened Nature", 1679, in-8°; 2°. "The two first Books of Philostratus, concerning the life of Apollonius Tyaneus, with philological Notes folio". London Nathaniel Thompson 1680. Dit werk, waarvan de noten meestal geput waren uit de manuscripten van den Baron Herbert, die dezelfde rigting als hij volgde, werd in 1693 in Engeland van regeringswege onderdrukt. Te Berlijn verscheen in 1774 eene fransche vertaling in vier deelen in-12°. 3°. "Great is Diana of the Ephesians; or, the original Idolatry". Londen 1680 in-8°. Dit wordt door de geleerdste beoordeelaars voor een zijner beste werken gehouden. 4°. Religio Laici, Londen 1683, in-12°. 5°. Janua Scientiarum, a summary Introduction to Geography, Chronology, Politics, History, Philosophy, etc". Londen 1684, in-8°. 6°. "A Vindication of learning, and of the liberty of the Press." London 1688. 7°. "The Oracles of Reason" als grootendeels van zijne pen. De eerste druk verscheen te Londen in 1693, in-12°, de tweede werd door Charles Gildon in 1695 bezorgd.

Charles Blount was de deïstische rigting toegedaan. Zijnen God beschrijft hij op de volgende wijze (Oracle of Reason, 1683, bl. 88): Al wat aanbiddeijk, beminneijk en navolgeijk is voor de menschheid, is in een opperste, oneindig en volmaakt wezen, *salis est nobis Deus unus*. Hij zegt (bl. 88, 89) dat God niet moet vereerd worden door beelden, dienst en offerande of in eenen middelaar; maar door onvermoeid te trachten hem in die eigenschappen na te volgen, die hem God doen zijn. Hij verwerpt (bl. 90) alle vrees voor God, als misplaatst, op grond dat God alleen liefde is, en zijne uitspraken streng regtvaardig zijn, enz.

ZEDEKUNDE BUITEN HET CHRISTENDOM.

V.

BRIEF VAN DEN GROOTEN DALAI LAMA VAN TIBET AAN DEN PAUS.

8 Julij 1742.

De Groote Lama van Tibet, Mi Vang, schreef den navolgenden brief

aan vader Horatius, eenen Karmeliter zendeling, die zich in zijn rijk ophield, en die, na daartoe de vergunning te hebben erlangd, zijne tegenwerpingen tegen de godsdienst in Tibet, schriftelijk had ingediend. De Lama belastte zich zelf met de zorg de tegenwerpingen van den zendeling te beantwoorden, en zijne eigene tegen het Christendom, gelijk het door de Karmeliten verkondigd werd, te maken. Het oorspronkelijke van dezen hoogstopmerkelijken brief bevindt zich in de archiven van de Propaganda te Rome, en werd door vader Horatius in zijn werk over Tibet openbaar gemaakt. Dit stuk wordt mede gevonden in het Alphabetum Tibetanum van Augustinus Antonius Georgius, een Augustijner eremiet, die eveneens een zendeling in het rijk van den Lama was geweest.

„Ik vereer den Meester Sciaka. Ik heb uw antwoord begrepen; hoezeer gij deze zaak opheldert, blijven er mij toch nog eenige twijfelachtige punten over. De God, die door zich zelf bestaat, en in wien alle dingen zijn, zou den mensch scheppende, ⁴⁾ geesten gemaakt hebben zonder oogen, ooren zonder het vermogen te hooren, en voeten zonder de kracht te loopen; hij zou gebrekkelijken hebben geschapen, doodgeborenen, ook koorts en verschillende ziekten. Overal lijden de Koningen eindeloos leed — er worden menschen gevonden, die geene vrede des ligchaams hebben. Ik vermag niet al deze zaken met mijne stem uit te spreken. En alle dieren ontnemen elkander wederkeerig den geest, (namelijk het leven) de grootere de kleinere, de sterkere de zwakere. Van alle kanten zijn eindeloze smarten, zelfs voor den geest. De geesten van Dsjithars zouden eveneens de grootste straffen dulden, hoewel zij zich niet met stoffelijke zaken voeden. Die in de hel zouden door hem gedoemd zijn in het vuur te verblijven — allerwege zijn oneindige kwellingen, en de bewoners lijden folteringen en straffen.

Wanneer de uit zich zelf bestaande God de Schepper is, dan zou er uit volgen dat de uit zich zelf bestaande God zonder groote genade is, daar hij den eenen straffen zou opleggen en den anderen met weldaden zou overladen, en alle menschen als zijne vertrouwelingen zou behandelen. Ten gevolge van dit alles, blijkt dus dat datgene wat gij gesteld hebt, de vereering niet waard is, (niet de minste waarde te bezitten).

Wijders vernietigt de uit zich zelf bestaande God menschen door den dood, den dood op de aarde zendende. Kan er ooit eene grootere onwaarheid uitgesproken worden? of bestaat er eene grootere onwaarheid, dan deze onwaarheid van uwen wetgever? (de schrijver der H. Schrift). Daarom is alle kwaad alleen voortspruitende uit de zonde. Daarenboven, wanneer menschen zware vergrijpen bedrijven, gaan zij

---

⁴⁾ De Lama beschouwt hier de stelling van den Karmeliet. „dat de door zich zelf bestaande God alles schept,” en toont in zijn antwoord hoe hij dan ook de Schepper van het kwade en onvolmaakte moet zijn. De grondstelling van den Lama is, dat er twee grondbeginselen bestaan: het Goede en het Kwade, en dat het laatste de Schepper is.

over in ezelen, geiten, honden en andere dieren. De geesten der dieren verhuizen op dezelfde wijze in menschen ¹⁾. Uw wetgever, die beweert dat dit niet het geval is, zegt eene onwaarheid: uw wetgever heeft ook geene kennis van de geestbezwingingen. Deze beelden (spooksels, door de tooverkunst opgeroepen) vatten liefde op voor vrouwen, maar... weet gij van dit alles niets? Onze geleerdheid komt van den hemel en heeft geen einde, even zoo is er geen einde aan de rijken der wereld. Er zijn tallooze rijken der wereld en in deze alle heerscht onze wet. Er zijn vier gedeelten van de leer van uwe bijzondere wet, (hierdoor worden waarschijnlijk de vier evangeliën bedoeld) maar gij zijt er niet over beschaamd dat zij slechts in enkele rijken heerscht. Dat de magt van uwe wet in staat is tot het leven terug te roepen, geloof ik niet. De magt in het leven terug te roepen, behoort aan de opperste kwade geesten, en ligt evenzeer in de kracht der kruiden, (de geneesmiddelen en de toevermiddelen der tovenaars) om de dooden op te wekken. Door dit te zeggen, wil ik echter geenszins uwen God beleedigen. Alle straffen komen uit zonde voort, alle geluk uit deugdzaame handelingen. Daarom is eens menschen eigen hart de bewerker van alle straf, dien ten gevolge dus, wanneer het hart in den besten staat gehouden wordt, zal van al wat leven heeft niets leed wedervaren (er zal algemeen geluk zijn).

„Dit mijn schrijven is gerigt aan den grooten Lama van uw rijk (den Paus); spoor hem aan tegenover mij de bewijsgronden der zachtheid te bezigen, en voor mij te bidden. In dit gedeelte van Azië zijn de wetten, die niet met deze leer overeenstemmen, driehonderd en zestig in getal, verreweg het meerdere deel dezer wetten zijn onderling strijdig tegen elkander.

„In het verledene, het tegenwoordige, de toekomst, in deze drie tijden heb ik niet begrepen dat er eene betere wet is dan de onze. Het is uw geluk alleen, o zendeling, den verheven naam van onze wet te vernemen.

„Mogen de geesten, die in strijd zijn met deze wet, vernietigd worden.”

DE LAATSTE OOGENBLIKKEN VAN ROBERT OWEN.

Der menschheid is weder een harer grootste sieraden door den dood ontvallen. Een heilige naam te meer voor de godsdienst der toekomst, werd op de kolommen van het verledene gegrift, en bij dien naam, met vlamme trecken geschreven, stelde zich de dankbare tijdgenoot bereidwillig als waker, als onderhouder en als eerewacht. — Treurt vrij, gij vrienden van liefde, van waarheid en van zedelijke ontwikkeling, — Robert Owen is niet meer.

---

¹⁾ Dit is het stelsel van straf voor de, gedurende het leven gepleegde zonden, dat door den Lama wordt omhelsd.

Eene vereeniging van voorstanders der maatschappelijke wetenschappen zoude tegen het einde van October l.l. onder voorzitting van Lord John Russel hare tweede vergadering te Liverpool houden. Ofschoon lijdende aan een gezwel in den onderbuik, had Robert Owen niettemin besloten deze vergadering bij te wonen. Te vergeefs trachtten zijne warmste vrienden hem dit plan te ontraden. Zijn oudste zoon, Robert Dale Owen, laatstelijk Amerikaansch gezant aan het hof van Napels, verontschuldigde zich den ouden man niet te kunnen begeleiden, wegens dringende bezigheden. „Nu goed, dan moet ik alleen gaan,” was het antwoord dat deze hem gaf. Ook de Heer W. Cox, zijn trouwe vriend, vermogt niets op hem. Vervolgens ontving hij kennisgeving van den Heer Rigby, zijnen onafscheidelijken Secretaris, dat deze ongesteld was en zich niet in staat gevoelde, de reis mede te maken, en Robert Owen schreef zelf terug, dat als de Heer Rigby niet bij hem kon komen, hij Londen niet zou verlaten alvorens naar zijnen toestand te hebben komen zien. Toen herstelde de zieke natuurlijk eensklaps, en nam terstond weder zijne plaats aan de zijde van zijnen eerwaarden vriend in. Te Liverpool aangekomen, was de oude man genoodzaakt zich terstond te bed te begeven. Op den dag der vergadering deed hij zich door den Heer Rigby kleeden. Hij was zoo zwak, dat dit twee uren aanhield. Hij werd toen in eenen draagzetel naar de zaal en door vier policiedienaren op de tribune gedragen. Zoodra Lord Brougham zijnen ouden vriend zag, nam hij hem onder den arm, stelde hem aan de vergadering voor en verkreeg een gehoor voor hem. De Heer Owen beloofde in korte woorden, aan de commissie mede te deelen een nieuw stelsel ter vervanging van de tegenwoordige valsche en booze stelsels, zoo op het maatschappelijke, als op het godsdienstige gebied. Van de godsdienst zeide hij, dat de eenige ware was: „de algemeene liefde en menschenmin.” De overgrootte zwakte van den spreker in aanmerking nemende, klopte de levendige, tachtigjarige Lord Brougham, zoodra hij tot een geschikt rustpunt was genaderd, luide in de handen, terwijl hij hem woorden van bijval toeriep, doch er zachtkens op liet volgen: „Hier Rigby, zorg dat de oude Heer naar zijn bed worde gebracht.” Zoodra was dit niet verrigt, of de Heer Owen had zijn bewustzijn verloren. Een uur later kwam hij weder tot zich zelf en zijne eerste vraag was, hoe en wat hij in de vergadering had gesproken. De Heer Rigby die zijne woorden opgeschreven had, las ze hem voor, en hij scheen over dezelve tevreden. Twee dagen lang hield hij zijn bed in het Victoria hôtel. Op den morgen van den derden dag gelastte hij den Heer Rigby alles tot hun vertrek gereed te maken. „Ik wil,” zeide hij, „naar mijne geboorteplaats gaan. Ik wil mijne beenderen terugbrengen naar de plaats, waaraan ik ze ontleend heb.” Hij werd naar de Mersey gedragen, vertrok van daar per spoor naar Shrewsbury, en nam vervolgens een rijtuig, dat hem 30 (Eng.) mijlen ver in Wallis moest brengen. Toen hij de grensscheiding tusschen Engeland en Wallis bereikt had, die hij meer dan zeventig jaren te voren overschreden had, richtte hij zich op in het rijtuig en slaakte eenen welkomstkreet, den laatsten in zijn leven. Daarop raadde hij den Heer Rigby voorzorgen te gebruiken tegen de verandering van dampkring. Zijne oogen schit-

terden, terwijl hij rondom zich staarde; die natuurtooneelen die hem zijne jeugd herinnerden, bragten hem ook tevens een leven van werkzaamheid en zorg, van roem en teleurstelling voor den geest terug. Tot een schoon landgoed genaderd, dat hij herkende, verzocht hij den Heer Rigby „voor het hek te doen stilhouden, en te doen vragen of Dr. Jones te huis was.” Doch Dr. Jones was reeds sedert twintig jaren dood. De dame, die het huis thans bewoonde, was zijne dochter, die zoodra zij den naam van den eerwaarden bezoeker vernam, terstond zelve toesnelde en den ouden vriend haars vaders een hartelijk welkom heette in haar huis. Toen zij hem bij het vuur had doen plaats nemen, vroeg zij hem met die fijngevoeligheid, die der vrouw zoo eigen is, „wat hij thans op zijnen geboortegrond en te midden van de oude zeden en gewoonten teruggekeerd, wilde gebruiken?” En levendiger stonden den ouden man de dagen zijner jeugd voor den geest, en onwillekeurig was zijn antwoord: „Maak mij wat wijtemelk gereed,” — dat had hij zoo vaak in zijns vaders huis gebruikt. Hij at er ook van, en het was genoegzaam het laatste voedsel dat hij gebruikte. Zoodra hij in staat was uit te gaan, deed hij een uitstapje naar Newtown, en nam voor die gelegenheid den naam aan van Oliver, terwijl de Heer Rigby zich Friday deed noemen. Twee deuren voor het Bear's Head Hôtel, waar zij als zoodanig hunnen intrek zouden nemen, deed de Heer Owen het rijtuig stilhouden en verzocht zijnen medgezel bij den bewoner, den boekhandelaar David Thomas, een paar katerns van het beste postpapier te koopen, en hem te vragen, of de Heer Owen niet in datzelfde huis geboren was. Uit het antwoord van den Heer Thomas bleek, dat deze omstandigheid met behoorlijke achting werd herdacht. De kamer, waarin de edele menschenvriend het levenslicht aanschouwde, werd den Heer Rigby getoond, en de waarheid gissende, vroeg de Heer Thomas vol belangstelling, of misschien de oude Heer in het rijtuig, de Heer Owen zelf was. Op deze vraag onvoorbereid, gaf de Heer Rigby een ontkennend, doch verward antwoord, hetgeen echter strekte zijnen ondervrager te meer in zijne gissing te versterken. Deze bragt het papier zelf naar het rijtuig, en toen hij het door het geopende portier overreikte, vatte de Heer Owen zonder spreken zijn hand, schudde die tweemaal regt hartelijk, en deed daarop het rijtuig naar Shrewsbury terugkeeren, van waar hij per spoor de reis naar Liverpool doorzette. Van hier schreef hij eenen brief aan den Heer David Thomas te Newtown, waarin hij dezen kennis gaf, dat, ingeval hij eene bijeenkomst kon tot stand brengen van de voornaamste ingezetenen der stad, hij, Robert Owen, bereid was over een hoogst gewigtig onderwerp tot hen te spreken, hij wenschte bij den Heer Thomas zijnen intrek te nemen en nog eenmaal in het huis waarin hij geboren werd, zijn hoofd ter ruste neder te leggen. Hij vertrok ook werkelijk voor de tweede maal naar zijne geboorteplaats, doch op deze reis was hij genoodzaakt in het *Lion Hôtel* te Shrewsbury zich terstond te bed te begeven. Uitgerust zijnde, werd hij op zijn verzoek in zijn rijtuig gedragen, en nam te Newtown aangekomen, in het *Bear's head Hôtel* zijnen intrek, omdat hij het als onbeleefd beschouwde zich, zoo lang hij ongesteld was, als gast bij den Heer Thomas te vervoegen.

De kamer, waarin hij den nacht doorbragt, was N°. 3 (die waarin hij stierf was N°. 14). Hij zond terstond den Heer Rigby naar Londen, om zijnen zoon Robert Dale Owen tot hem te ontbieden. De Heeren Thomas en Lewis, de laatste mede een boekhandelaar te Newtown, bleven aan zijne sponde. Gedurende eene week gebruikte hij niets dan water met suiker. Dr. Slyman van Newtown Hall, die hem behandelde, schreef hem opwekkende middelen voor, doch hij weigerde ze te gebruiken. Den dag voor zijnen dood kwam zijn zoon te Newton aan in gezelschap van eene dame, in wier huis de zieke vaak een welkome gast was geweest, en die hem wenschte op te passen. Te half twee vroeg hij hoe laat het was, en verstond dat men zeide half drie. Eenigen tijd later vroeg hij nogmaals hoe laat het was en men antwoordde half drie. Ten derden male dezelfde vraag te half vier ure gedaan hebbende, verstond hij, dat men hem nogmaals antwoordde half drie, en zeide met eenen zachten glimlach, alsof hij vooronderstelde dat men hem met een zeker goed inzicht bedroog: „Kom-aan, dat is nu reeds drie uren lang half drie.” Ten zes ure des morgens stond zijn zoon aan zijne legerstede, met de hand des zieken in de zijne. Een vriend stond naast hem. „Ik gevoel mij zeer kalm en op mijn gemak,” sprak de oude man, en weder was een half uurs verstreken, en nogmaals opende hij den mond. „De aflossing is gekomen,” sprak hij, en Robert Owen was niet meer. — Daar lag nu het ligchaam van den grooten kampvechter voor waarheid, deugd, regtvaardigheid en maatschappelijk geluk, en zelfs in den dood speelde nog de liefelijke glimlach om zijne lippen, die zoo vaak gedurende zijn leven, wanneer hij door de geestelijken tegengewerkt en verguisd werd, de welsprekende getuige was voor de reinheid zijner bedoelingen, — en zijne lippen bleven gescheiden, alsof nog meer woorden van liefde uit dien mond zouden vloeijen. „Zijne adembaling was zoo zachtken verminderd,” schrijft zijn zoon, „dat ik werkelijk niet met juistheid het oogenblik van zijnen dood kan bepalen.” Aldus stierf Robert Owen van New Lanark, op Woensdag den 17^{den} November 1858 des morgens ten zeven uur min vijftien minuten, op kamer N°. 14 in Bear's Head Hôtel te Newtown, Montgomeryshire, Wallis, in den ouderdom van 87 jaar, zijnde geboren twee huizen verder, op den 14^{den} Mei 1771.

Des Zondags avonds werd het lijk van den heer R. Owen, naar het huis vervoerd, waarin hij geboren was. In de geheele stad werden nog slechts drie school- en speelmakkers van den overledene gevonden, waarvan er een, twee dagen na den heer Owen stierf. De twee andere namen, hoewel ondersteund, en met waghelende schreden den volgenden dag hunne plaats in den lijkstoet in. De Heer Robert Cooper, de beroemde redenaar en de warme vriend van den heer Owen, kwam eerst des Maandags, den dag der begrafenis, te Newtown, — hij had den vorigen dag dezelfde pligt vervuld bij het lijk zijner moeder, die den 15^{den} Nov., in 74 jarigen leeftijd te Charlton, bij Manchester was overleden. — Onder de personen, die het lijk van den Heer Owen volgden, waren Kol. H. Clinton, de eerw. John Edwards, M. A., die den dienst deed, de eerw. R. J. Davies. S. P.; William Slyman. Esq. M. D., de Heeren

W. H. Ashurst, William Pare, Thomas Allsop, Edward Cox, James Rigby, George J. Holyoake, (de beroemde redenaar en schrijver) Robert Cooper en E. Truelove. De voornaamste winkels in Newtown waren ter gelegenheid der begrafenis gesloten, de geheele stad werd in rouw gedompeld. Op het kerkhof van de oude saxische kerk St. Mary, werden de beenderen van den dierbare, afgestorvene naast die zijns vaders bijgezet. Daar stonden om zijn graf, zijne trouwste vrienden, de twee bevende grijsaards, eene stoet bloeiende kinderen, gelijk hij in zijn leven zoo gaarne om zich zag, en eene menigte toeschouwers, die in plegtigen ernst getuige waren, hoe de overblijfselen van eenen der grootste mannen van zijnen tijd aan den schoot der aarde werden toevertrouwd. — De Heer David Thomas stelt zich voor in het huis, waarin de Heer Owen werd geboren eene gedenkkaart van zijnen dood te drukken en uit te geven.

MAANDELIJKSCHE KRONIJK.

Ziet men nog enkele landen van regeringswege, zoo al niet tot achteruitgang, dan toch ten minste tot stilstand gedwongen, in de overige wint al meer en meer de geest van vrijheid, van liefde, en van regtvaardigheid, de geest van vooruitgang, algemeen veld. Dagelijks worden de bewijzen menigvuldiger, hoezeer de eeuw, waarin wij leven, inderdaad eene periode van overgang is. In Rusland wordt de afschaffing van het lijfeigenschap door Keizer Alexander II krachtig doorgezet, in weerwil zelfs van de tegenwerking van den adel. „Het is mij steeds aangenaam,” sprak de edele Vorst, „den adel mijn dank te mogen betuigen, maar tegen mijne overtuiging te spreken is mij niet mogelijk, dat ligt niet in mijn karakter. Ik spreek steeds de waarheid en tot mijn leedwezen kan ik heden den adel geen dank zeggen. Voor twee jaren heb ik hier op dezelfde plaats gezegd, dat wij vroeger of later tot de opheffing der lijfeigenschap zouden moeten overgaan, en daarbij de opmerking gemaakt, dat ik het beter achtte, dat deze maatregel van *boven* dan van *onderen* plaats greep. De woorden, destijds door mij geuit, zijn niet in den waren zin opgevat. Lang heb ik nagedacht over de wijze, waarop het groote werk behoort te worden aangevangen, en na den bijstand van het Opperwezen te hebben afgesmeekt, heb ik besloten tot de uitvoering er van over te gaan.”

In Pruissen werd door den Prins Regent bij het openen der Kamers eene uitmuntende rede gehouden, waarin hij onder andere de navolgende merkwaardige woorden sprak: „Eene der moeilijkste en tevens der teederste vragen waarop dient acht gegeven te worden, is de kerkelijke, daar op dit gebied in den laatsten tijd veel voorgevallen is. Op den voorgrond dient gesteld te worden, dat er tusschen de beide christelijke geloofsbelijdenissen een zoo zuiver mogelijk gelijkgewicht bewaard blijve. In beide Kerken moeten echter met allen ernst de pogingen tegengewerkt worden, die ten doel hebben de godsdienst tot

dek mantel van staatkundige bemoeijingen te maken. In de evangelische Kerk, dit kunnen wij niet loochenen, is eene orthodoxie ingeslopen, die in strijd is met hare grondbeschouwingen, en die onvermijdelijk huichelaars onder hare aanklevers telt. Deze orthodoxie is der zegenrijke werking der evangelische unie hinderlijk in den weg getreden, en wij hebben op het punt gestaan ze in duigen te zien vallen. Mijn vaste wil en besluit nu, zijn hare instandhouding en voortontwikkeling met alle billijke inachtneming van het confessionnele standpunt, gelijk dit de deswegen uitgevaardigde bevelschriften voorschrijven. Ten einde deze taak behoorlijk te kunnen vervullen, dienen de organen tot hare uitvoering, zorgvuldig gekozen, en gedeeltelijk verwisseld te worden. Alle huichelarij, schijnheiligheid, kortom alle kerkelijkheid, die tot een middel strekt ter bereiking van zelfzuchtige bedoelingen, moet, waar dit slechts mogelijk is, ontmaskerd worden. De ware religiositeit vertoont zich in het geheele zijn des menschen. Hierop dient steeds gelet te worden, en men moet het wel onderscheiden van de uiterlijke gebaren en tentoonstellingen. Ik wil niettemin hopen dat, naarmate men hooger in den Staat verheven is, men ook het voorbeeld zal geven tot het bezoeken der Kerken. Der Katholieke Kerk zijn hare regten in overeenstemming met de constitutie verzekerd. Er zal echter niet geduld worden dat zij deze overschrijdt. — Het onderwijs moet in dier voege ingerigt worden, dat Pruisen door zijne hoogere scholen aan het hoofd van de verstandsontwikkeling, en door zijne lagere scholen der verschillende klassen der bevolking de noodige beschaving bezorgt, zonder deze klassen boven hare sferen te verheffen. Hiertoe zullen grootere middelen vereischt worden.

Het orthodoxe Zweden, waar het voorstel der regering tot invoering der vrijheid van godsdienst in stede van ééne heerschende Staatskerk, in de Kamers der volksvertegenwoordiging verworpen is, heeft zich de verachting van alle weldenkenden op den hals gehaald door zijne middeleeuwsche handeling tegenover personen, die van de Protestantsche tot eene andere, zelfs Christelijke Kerk overgaan.

Het hoofd der Roomsch-Katholieke Kerk, de Bisschop van Rome, *stedehouder van Jezus Christus, en opvolger van Simon Petrus Bar-Jona?* gewoonlijk de „heilige vader” genoemd, heeft zich in de zaak Mortara, volkomen in overeenstemming met de grondstellingen zijner Kerk gedragen, en toch is geheel Europa verontwaardigd over zijne consequentie. Frankrijk zelfs vergeet zijnen rol, of doet den band van zijn masker springen, door het fronsen zijner gefronste wenkbrauwen. En toch is het geheele voorval, hoezeer ook de ouders van het gestolene kind te beklagen zijn, even als ds Zweedsche overdraagzaamheid eene heuchelijke gebeurtenis in de annalen der vrije gedachte; want dergelijke gebeurtenissen kunnen niet anders dan uiterst gunstig werken op de ontwikkeling van het beginsel van regtvaardigheid, dat zich als verdraagzaamheid en het verleenen van godsdienstvrijheid begint te uiten. En dat beginsel van regtvaardigheid heeft sedert den tijd der Encyclopedisten, en wel grootendeels ten gevolge hunner werking, reusachtige vorderingen gemaakt. Wie hadde in 1808 b. v. kunnen vooronderstellen dat in 1858 door geheel Europa ééne kreet van verontwaardiging

zoude opgaan, dat door de dagbladpers, door de gouvernementen zelfs, en daaronder die van Napoleon III en Frans Jozef II vertoogen AAN DEN PAUS zouden ingeleverd worden, dat wezens als een Veuillot gal te kort zouden komen om hunne verdediging van eene Christelijke handelwijze sterk genoeg te kleuren, ten einde het regt te verdraaijen, zonder het geheele stelsel verachtelijk te maken, en dat alles, gelijk men toen zou zeggen — om een jodenkind. — Ja in 1858 is het geweten van alle beschaafde natiën zoo ver gekomen, dat het zelfs den nietigsten paria der Christelijke maatschappij zijn regt toekent als — mensch. — Wordt het zoontje van den Bologneeschen Israëliet Mortara voortdurend door de kinderroovende Roomsche Christenen zijnen vader onthouden, het schijnt daarentegen dat het dochttertje van Gugenheim, de medepligtige aan den moord van den Heer Pechard te Caen, zich in weerwil van de reeds verspreide geruchten nopens het tegendeel, in volmaakte vrijheid bevindt. Ook uit Pleschen wordt gemeld, dat een Israëlitisch meisje, dat door eenen Roomsch-Katholijken muziekonderwijzer verleid, tot de Roomsch-Katholieke Kerk verlokt en bedrogen was, geregteijk tot haar vorig kerkgenootschap terug gekeerd is.

Te Londen werd dezer dagen een Mahomedaan tot procureur geïnstalleerd, na het afleggen van eenen eed op den Koran. Daarentegen leest men dat zeven missiën aldaar gereed gemaakt worden om het Christendom in Japan in te voeren; alsof men nog niet genoeg leergeld hadde gegeven, hoezeer die christelijke geestdrijverij reeds in Hindostan, Cochinchina, ja waar al niet, moordtooneelen en verdelingskrijgen ten gevolge heeft gehad, alsof men nog niet overtuigd ware dat de zedeloosheid in de Aziatische gewesten in gelijke mate toegenomen heeft als er christelijke zendelingen overkwamen om den inlanders hunnen geloofsvorm op te dringen. — Wacht u, o morgenlanders! voor de zoetsappige taal dier dweepachtige werktuigen in de handen der staatkunde. Zij komen om u uwe fabelen voor andere te doen verwisselen, en om u daarna handen en voeten gebonden aan de heerschzucht en den gouddorst over te leveren dier meesters, die zoo krachtig hunne pogingen om u te bekeeren met hunne vorstelijke bescherming ondersteunen. — Weest op uwe hoede, alvorens het venijn door uwe aderen zij geslopen, en geene genezing meer mogelijk zij.

R. C. MEIJER.

DE BRIEFVENBUS.

C. D. Ik zoude volgaarne aan uwen wensch voldaan hebben in deze aflevering de levensbeschrijving van Robert Owen op te nemen, wanneer de ruimte mij daartoe niet hadde ontbroken. Het leven van dezen grooten man is zoo rijk aan belangrijke feiten en zoo lang geweest, dat het onmogelijk in een paar bladzijden zaam te vatten is. Reeds

heb ik tot mijnen spijt de beschrijving van zijne begrafenis zoodanig moeten inkrimpen, dat ik een tal opmerkelijke incidenten heb moeten overslaan. Mogt men wenschen de beknopte levensbeschrijving van Robert Owen, uit zijne eigen pen, het stuk van Mise Harriett Martineau in „the Daily News” over den grooten Socialist, of andere stukken des betreffende, in het licht te zien, ik wil volgaarne mij gratis met de vertaling, de uitgave en den verkoop belasten, mits men de kosten van drukken, papier, adverteren enz. bestrijde. De brochure zoude niet grooter behoeven te worden dan twee of drie vel. De Heer Robert Dale Owen heeft bekend gemaakt dat de uitvoerders van zijns vaders wil eene levensbeschrijving van dezen be-
 arbeiden, die zoo spoedig mogelijk het licht zal zien. Deze zal waarschijnlijk nog veel uitvoeriger zijn.

H. P. K. Door de vele hulpbronnen die mij ten dienste staan, zie ik wel kans eene biographische dictionnaire van vrijdenkers te schrijven, doch mijne positie laat mij niet meer toe iets voor mijne rekening in het licht te geven; ook zou een dergelijk werk vrij omvangrijk kunnen worden. — Wil men mij de kosten van uitgave, door genoegzame intekening des noods verzekeren, dan ben ik bereid mij met de taak te belasten, zoowel als met alles, waardoor ik slechts eenig voordeel kan aanbrengen aan de zaak van den vooruitgang en de veredeling.

R. C. MEIJER.

DE BOEKERIJ.

Inhoud van; LA FRANCE MYSTIQUE, par ALEX. ERDAN, 2e édition.
 Amsterdam, R. C. Meijer 1858.

Le Moyen-Age. — Swédenborg. — Les Magnétiseurs. — Les Tourneurs de Table. — La Part du Diable. — Coëssin. — L'Abbé Chatel. — Vintras. — Cheneau. — Monsieur Madrolle. — L'Ex-Abbé Constant. — Buchez. — Les Frères Moraves à Paris. — Les Baptistes. — L'Eglise Evangélique. — Irwing. — Les Mormons. —

Wronski. — Towianski et Mickiewicz. — Lamennais. — Ballanche. — Saint-Simon. — Enfantin. — Pierre Leroux. — Jean Reynaud. — Fourier. — V. Considérant. — V. Hennequin. — Cabet. — Ganneau. — Fusionisme. — Les Légumistes Français. — Colins. — Eugène Pelletan. — Auguste Comte. — Renouvier. — Fauvety, etc.

Inhoud van: L'ÉGLISE ET LA MORALE par DOM JACOBUS (CHARLES POTVIN) Bruxelles, 1858.

Préface. — Morale et Moeurs, à M. Dedecker. — La Famille, à un Père de Famille. — L'Esclavage, au Peuple. — L'Ignorance, au Peuple. — Appendice. L'Eglise et l'Etat.

M E N G E L I N G E N .

46. EENE NIEUWE WATERKUR. De *Univers* van den 16den Junij 11. v. haalt, dat eene jeugdige tooneelspeelster, tot de joodsche godsdienst behorende, na een *zeer lugtig* leven geleid te hebben, wegens longtering in gasthuis *Saint-Louis* opgenomen, en door den ijver der ziekenzusters tot keering gebracht, den 19de Mei voorgaande, aldaar gedoopt werd. *Door e. genade des hemels ontving zij eene openbaring op welken dag zij zoude sterven.* Het wonderbaarlijkste komt echter nog eerst aan. Zie hier wat ons verhaal wordt door den Heer Barrier, den verslaggever van de *Univers*, die aan het bed van de zieke trad, op het oogenblik, dat zij den laatsten adem had uitgeblazen; "Ik was in de kapel en ik overdacht deze goddelijke woorden van Jezus Christus aan de Phariseën: *"De vrouwen die gij hebt doen verloor gaan, zullen u voorgaan in het Koninkrijk der hemelen,"* (?) Maar ik vergis mij ongetwijfeld, (door de overledene eene verlorene te noemen) omdat de eerwaarde moeder Sinte-L.... het stoffelijke overschot van A... L... door de wateren des doops gelouterd, en hernieuwd, eenen krans van witte bloemen (als voor eene *maagd*) op het hoofd gedrukt, en het in witte kleederen gehuld had; en het was dat andere goddelijke woord, dat ik hadde dienen te herdenken: *"Hare zonden zullen haar vergeven worden, omdat zij veel heere lief gehad"*.

Proudhon. La Justice poursuivie par l'Eglise, Brux. 1858, bl. 129.

47. ZEDEKUNDIGE ONTWIKKELING. Men kan de ontwikkeling der zedekunde vergelijken bij de gedaanteverwisseling van eene rups, zoodat het oude Oosten het oorspronkelijke ei voorstelt, waarin de geest berust, de grieksch-wijsbegeerte, de levende rups, het christendom de oogenschijnlijke teruggang in de pop, en de toekomstige humaniteitsleer, den prachtigen vlinder, die uit die pop te voorschijn komt, om in het volle licht der Zon een nieuw leven te genieten.

Das Jahrhundert 1858. bl. 765. Vrij gevolgd.

48. EENE VRIJZINNIGE WET. Na eene buitengewoon groote sterfte, gaaf de christen Koning van Denemarken in 1707 aan alle vrouwen op IJsland verlof, ieder zes onechte kinderen te hebben; deze maatregel had het gewenschte gevolg en de schade was spoedig hersteld.

Clogher. His: Women. II. 28.

49. CHRISTELIJKE GODMAKERIJ. De academie van Dubbiassi te Venetië, vergoode in 1551 Johanna van Aragon en hare zuster; tijdens haar leven, en bouwde voor ieder eenen tempel, waarin hare beelden werden vereerd.

Clogher. His: Women. II. 80.

50. GOEDE RAAD. Wilt ge in de godsdienst gelooven, leest dan nooit de boeken die haar staven. Wilt ge de godsdienst achten, zie dan nooit hen, die haar verkondigen.

Gonia de Palajos: Mes Pensées, 7e édition, Paris, Rollin fils 1753.

I N H O U D.

HOOFDARTIKELLEN.

INLEIDING	Elz.	1.
Vereenigt u.	"	17.
Zegt wat ge denkt	"	33.
Wilt en ge kunt.	"	49.
Rotterdam ontwaak!	"	65.
Wie wij zijn	"	81.
Hoe wij werken	"	97.
De Menschheid leeft!	"	113.
Regt voor Allen!	"	129.
De Zondag en zijne viering	"	145.
Zelfkennis.	"	161.
Menschenmin	"	177.

OFFICIEEL GEDEELTE VAN DE VEREENIGING "DE DAGERAAD."

Orde der vergaderingen, besluiten, enz. enz.	"	4.
Blz. 18, 34, 51, 67, 81, 99, 113, 130, 152, 163, 179.		
Statuten	"	4.
Brief van J. Ronge, te Londen.	"	7.
Antwoord op d ^o	"	9.
Brief van A. Erdan, te Chaux-de-Fonds.	"	18.
Rede van A. V.	"	20, 35.
Besluit, betreffende het aansluiten van Nevenvereeningen.	"	51.
Openingswoorden ter vergadering van 21 Junij 1857	"	54.
Redevoering, gehouden 26 April 1857	"	67.
Idem van I. M. C., 5 Mei 1857	"	131.
Toespraak aan de Leden der Vereeniging: "de Dageraad", door H. H. H., 31 October 1858	"	163.

WAT DE HEER VROOMMAN DACHT, BIJ HET LEZEN DER AANKONDIGING VAN DIT TIJDSCHRIFT. . . . .

	"	23.
--	---	-----

DE REVUE PHILOSOPHIQUE ET RELIGIEUSE EN DE DAGERAAD. . . . .

	"	39.
--	---	-----

WETTEN EN GRONDBEGINSELEN.

I. Grondstellingen der Vrije gemeente te Nordhausen.	"	57.
II. Grondbeginselen van de Philadelphiasche vrijdenkers	"	74.
III. Grondbeginselen en Doel van de Seculaire Maatschappij te Londen	"	83.
IV. Algemeene Beginselen en Leerbegrippen van de Duitsch-Katholijke Kerk, vastgesteld 1 Maart 1845	"	99.
V. Concept-Reglement voor de vrije godsdienstige gemeente te Amsterdam, aangeboden den 1 Augustus 1858.	"	116.

TAFELDANS EN KLOPGEESTERIJ.	"	85.
-------------------------------------	---	-----

ZEDEKUNDE BUITEN HET CHRISTENDOM.

I. Rede van den Keizer Young-Tching, over de gelijkheid voor de Wet	"	102.
II. Idem . . . . . tegen de speelzucht.	"	136.
III. Kathaka Oepanischat	"	153.
IV. Maximus van Tyrus. Moet men onregt met onregt vergelden?	"	172.
V. Brief van den Dalai-Lama van Tibet aan den Paus.	"	182.

LEVENSBSCHRIJVINGEN VAN VRIJDENKERS.

I. Baruch van Spinoza.	Bl. 104, 138, 154.
II. Arnaud van Brescia	" 167.
III. Charles Blount.	" 179.
	" 184.

DE LAATSTE OOGENBLIKKEN VAN ROBERT OWEN . . . . .

	"	184.
--	---	------

MAANDELIJKSCHE KRONIJK.

Tijdschriften die van "de Dageraad" melding maken	"	11.
Verschillende voorvallen	Bl. 24, 76, 90, 141, 157, 174, 188.	

De opstand in Indië	Blz.	42.
Berigten omtrent China	"	61.
Johannes Ronge te Amsterdam.	Bl.	107, 123.
De Brievenbus	Bl.	14, 29, 46, 78, 93, 110, 127, 145, 159, 174, 190.
Inteekeningen en Stortingen.	Blz.	30.
De Boekerij	Bl.	15, 31, 47, 79, 94, 111, 191.

MENGELINGEN.

1. Een Paus in Japan	Blz.	16.
2. Wonderen.	"	16.
3. Godsdienst en Bijgeloof.	"	16.
4. Bestaan van den Duivel	"	32.
5. Drieëenheid	"	32.
6. De Leeuw van St. Markus	"	32.
7. Francisco de Paula	"	32.
8. Nikker.	"	32.
9. De taal van Adam en Eva	"	32.
10. Snuif ban.	"	48.
11. Hostie-Eters.	"	48.
12. De vuurgod overwonnen	"	48.
13. Het hoofd van Johannes den Dooper.	"	48.
14. Ezelsfeest.	"	48.
15. Drieëenheid en Hostie	"	48.
16. Symbool van Jezus	"	48.
17. Sapata.	"	48.
18. Christelijke liefde.	"	48.
19. Mahomet's uitstapje naar den Hemel	"	64.
20. God-eters	"	64.
21. Christelijke Tijdrekenkunde	"	80.
22. De eerste Christen Keizer.	"	80.
23. Liever Mahomedaan dan Christen	"	80.
24. Het Kruis boven een Doodshoofd	"	80.
25. Hoe men in 324 de Wijsgeeren wederlegde	"	96.
26. Talmud vertelsels	"	96.
27. Bijbelversiersels.	"	96.
28. De maagd Maria en de H. Bernardus	"	112.
29. Wonderen van Christus volgens de Arabieren.	"	112.
30. Vrome Kraaijen	"	112.
31. Protestantsche Bisschoppen	"	112.
32. Drieëenheid	"	112.
33. Een Engelenvrachtje.	"	128.
34. Waarom M. Mendelsohn geen Christen werd	"	128.
35. De magt van een vrouwenoog	"	128.
36. Esculapius en Loyola	"	128.
37. Een zeldzaam Reukdoosje.	"	128.
38. Bacon's middel tegen wratten	"	128.
39. Eene odeur tegen Betoovering	"	128.
40. Heiligmakerij	"	144.
41. Sultan Akbar.	"	144.
42. Ieder zijne plaats	"	160.
43. Bekeering.	"	160.
44. Doodsangst	"	160.
45. Nut van het Bidden	"	160.
45. Koningin Elisabeth.	"	176.
46. Eene Nieuwe waterkuur	"	192.
47. Zedekundige ontwikkeling.	"	192.
48. Eene vrijzinnige Wet.	"	192.
49. Christelijke Godmakerij.	"	192.
50. Goede Raad.	"	192.

DE GESCHIEDKUNDIGE ONHOUDBAARHEID

DER

OUDE HEBREEUWSCHE OVERLEVERINGEN.

De overleveringen der Hebreërs over hunnen oorsprong en afkomst, over de grondstelling en de uitbreiding van hunne heerschappij in Kanaän, zijn wat hunne innerlijke geloofwaardigheid, hunne geschiedkundige waarde betreft, meermalen, ja reeds van de vroegste tijden af tegengesproken; die tegenspraken zijn in de latere tijden des te krachtiger geworden, naarmate de uitkomsten van een naauwgezet onderzoek meer en meer bekend werden.

Reeds in de eerste eeuwen van het christendom vinden wij bij de kerkvaders, Ezra en niet Mozes als de schrijver van Genesis voorgesteld. De beschaafde Grieken beschouwden den inhoud van het eerste boek van Mozes slechts als eene zinnebeeldige voorstelling. Eerst nadat de beschaving en de wetenschap af, en de strenge orthodoxie toegenomen was, werd allengskens de inhoud der overlevering door de christen schrijvers woordelijk en letterlijk opgevat en uitgelegd, en deze opvatting en deze uitlegging zijn nog heden van kracht gebleven.

Wanneer men de beteekenis nagaat, welke die overleveringen met der tijd bij velen verkregen hebben, in weêrwil zij zich op zoo vele plaatsen ten duidlijkste als sproken doen kennen, wanneer men op het gewigt let, dat door de orthodoxe partij er aan gehecht wordt, en het geloof opmerkt, dat hunne geschiedkundige opgaven nog zelfs bij hen vindt, die der zucht tot het wonderbaarlijke geheel vreemd zijn, dan zal, dit alles te zamen genomen, eene oordeelkundige beschouwing van dit onderwerp, niet als geheel doelloos kunnen worden aangemerkt. Immers, terwijl aan de eene zijde het werkelijk gebeurde aangetoond en bewezen wordt, worden aan de andere zijde, de zonder eenigen grond opgevatte meeningen, weg gevaagd, en de verouderde vooroordeelen uitgeroeid.

Daarenboven, hoe vrij van vooroordeel ook velen de Hebreeuwse overleveringen in haar geheel opgevat, en haren inhoud naar waarde hebben weten te beoordeelen, heeft dit toch grootstendeels alleen plaats gehad met dat gedeelte, dat op de Jehovah-verborgenheden betrekking heeft; het zuiver geschiedkundige gedeelte der overleveringen werd

minder door den twijfel aangevallen. Men had des te eerder vrede met zijne opgaven, naardien zij niet openlijk met het gezond verstand in tegenspraak kwamen. Niettemin is het echter eene waardige taak voor het nageslacht te onderzoeken in hoe verre hunne geloofwaardigheid te wijzigen, de waarheid derzelve te beperken zij.

Ontdoet men de overleveringen van het waas, waarin eene meer of minder orthodoxe opvatting haar gelieft te hullen, dan ontdekt de onpartijdige beoordeelaar, er niets anders in, dan de eerste poging van een volk, zijne geschiedenis op te stellen, dan straalt er het streven in door, al datgene wat als traditie bij het volk bestond, of als legende of mythe tot hen gekomen was, neder te schrijven, en te verzamelen, om daaruit het begin van een geschiedkundig werk te vormen. De eerste proeven zijn van betrekkelijk nieuweren oorsprong; men kan met zekerheid stellen dat die zamenvoeging eenen geruimen tijd later, nadat de gebeurtenissen voorgevallen zouden zijn, omstreeks 800 á 1000 jaar na Mozes geschied is. Taalkundige nasporingen van den oorspronkelijken tekst der overleveringen, bewijzen het als onwedersprekelijk, dat haar oorsprong, hare tezamenstelling, niet ouder dan de tijd der Machabeën kan gesteld worden, ofschoon dan misschien enkele gedeelten reeds vroeger, waarschijnlijk sedert de tijden van koning Josia mogen bestaan hebben. Eerst na de terugkomst der Joden uit de Babylonische gevangenschap, omstreeks 500 jaar voor onze tijdrekening, nadat zij bekend waren geworden met de wetenschap der naburige volken, en voornamelijk met die der Grieken, treedt bij de Joodsche natie het streven te voorschijn, de bouwstoffen, die verstrooid voorhanden waren, en die als traditie, als legende, door den mond der priesters overgebracht en geijkt waren, tot een werk te vereenigen.

Dit te zamenbrengen en voegen kan niet geschied zijn zonder eene volkomene omwerking, daarbij was dus der verbeeldingskracht, der phantasie, van de verschillende schrijvers eene ruime speling gelaten; rekent men hierbij de zoo zeer tot overdrijving overhellende, beeldrijke wijze van spreken der Oosterlingen, dan zal men zich niet langer vermeten, de eenvoudigste gebeurtenissen door wonderen omgeven, of als de uitvloeisels van den wil van Jehova te willen voorstellen. Eene der gelijke wijze van opvatting en voorstelling lag geheel in den geest en in den ontwikkelingstoestand van een volk, dat nog slechts op den laagsten trap van beschaving stond, en alleen door wondervertelsels in het geloof aan Jehova kon behouden worden.

Onder de oordeelkundige werken van den lateren tijd, die de oude Hebreuwsche overleveringen tot onderwerpen van hunne nasporingen hebben gemaakt, verdienen eene eerste plaats die van Professor Max. Duncker te Halle, in zijne „Geschiedenis der Oudheid.” Duidelijk en zaakkundig voorgesteld, onderwerpt de schrijver de overleveringen aan eene zorgvuldige overweging, een grondig onderzoek. Zonder met zijne gevolgtrekkingen zekere grenzen te buiten te gaan, zonder eigenlijk eene analytische kritiek te oefenen, wordt hij, door de doelmatige zifting der bouwstoffen, door de aanwijzing van vele tegenspraken, een voortreffelijke gids, op dit door waarheid en verbeelding omgeven gebied. De schrijver kleedt de uitkomsten van zijn oordeelkundig onder-

zoek bij voorkeur in eenen vorm, die wij, in weerwil van zijne objectiviteit, als meesterlijk moeten erkennen, in alle gevallen dwingt de objectiviteit den Schrijver zijn eigen oordeel terug te houden, daardoor blijft het letterkundige karakter van het werk op den voorgrond staan en benadeelt de scherpste der kritiek. De schrijfwijze van den steller vergoedt dit echter eenigzins; deze is zoo doorzigtig, de aangevoerde bewijsstukken zijn van zoo veel kracht, en lokken zoo duidelijk het oordeel des lezers uit, dat men het den Schrijver vergeven kan, het oordeel zijner lezers niet vooruitgelopen te hebben.

Het doel van de volgende ontwikkelingen is het kritisch element op den voorgrond en in de plaats van de halve aanduidingen de volle, geheele waarheid te plaatsen, opdat, hetgeen de wetenschap op een nog weinig verlicht gebied erkend heeft, gemeen goed, en met een woord, praktisch gewaardeerd moge worden.

Laat ons de hoofduitkomsten van de tot heden in het werk gestelde nasporingen beknopt te zamen vatten, dan zullen wij hoofdzakelijk de volgende resultaten erlangen.

1. De vroegere geschiedenis der Hebreërs tot op de grondvesting van het koningschap, heeft alleen waarde als legende, in geen en deele echter als geschiedenis.

2. De vijf boeken van Mozes zijn niet van hem zelve afkomstig, zij zijn integendeel eerst in veel lateren tijd opgesteld geworden; dit zelfde geldt voor al de schriften der Hebreeuwsche overleveringen, die afkomstig zijn van den tijd voor de Babylonische gevangenschap.

3. Het is eene onwaarheid dat de Israëlieten veertig jaren in de woestijn zouden geleefd hebben.

4. Daaruit vloeit dan ook voort de valsheid van eene wetgeving der tien geboden op den Sinaï.

5. Eveneens kan de verovering van Kanaän, door Jozua, door niets bewezen worden.

Wij hebben deze punten voorop gesteld, omdat zij een geschiedkundig tijdvak vormen, intusschen kunnen zij slechts beschouwd worden als de inleiding tot de vele andere beweringen waarop wij stuiten, en die geschiedkundig onhoudbaar zijn en elkander lijnrecht tegenspreken. Ook deze echter zullen wij zoo straks nagaan.

Nevens de oudste Semitische ontwikkelde volken van West-Azië, de Babyloniërs en de Pheniciërs, beide evenzeer beroemd in de oudheid, door hunnen kunst- en handelszin verkreeg eene derde Semitische volkstam in Syrië, de Hebreeuwsche namelijk, hoezeer dan ook eerst in lateren tijd, een aanzien dat zich ver buiten hun gebied uitstreckte. Hier is het echter niet, even als bij de eerstgenoemde volken, de hooge ontwikkelingsgraad, die onze belangstelling en onze weetgierigheid gaande maakt, maar wel de religieuze vormdienst, waaruit voornamelijk alle uitwendige en inwendige voorvallen met dit volk voortspruiten. Deze treedt in den loop der geschiedenis meer en meer op den voorgrond, en vereenzelvigd zich eindelijk zoo zeer met het volk, dat hij nog heden eene kenmerkende eigendommelijkheid der Hebreërs vormt. Het is de vereering van den eenigen, den persoonlijken God, den Jehovah, den God Israëls.

Al de overleveringen, die de Hebreërs over hunnen oorsprong en hunne afkomst, zoowel als over het verder met hen voorgevallene bezitten, zijn met dit godsgeloof verknoot en doorweefd. De oorsprong van het volk, de ontwikkeling van hetzelfde tot eene staatsgemeenschap, de uitbreiding der heerschappij, het verval en de geheele ondergang der staatkundige eenheid staan in de overleveringen steeds in onmiddelijk verband tot Jehovah; zijne medewerking blijft nooit achterwege, zij ontbreekt noch bij de wetgeving, noch bij het oorlogvoeren, noch bij de keus der priesters, noch bij die der koningen; overal vinden wij aan zijne en wel zijne onmiddelijke inwerking op de lotgevallen van het volk gedacht; hij is de nationaalgod; zij, de Hebreërs zijn het uitverkorene volk, de andere volken zijn verworpingen; van daar dat reeds vroegtijdig zelfverheffing en onverdraagzaamheid, voor anders geloovenden, zich bij hen openbaren.

Deze geest van zelfverheffing openbaart zich reeds terstond in den aanvang der overleveringen, daar namelijk waar sprake is van de afkomst en den oorsprong der Hebreërs; daarin wordt de gelijke afstamming, gedeeltelijk zelfs de hoogere oudheid, van de verwante Semitische stammen, de Arabieren, de Kanaäniten, de Chaldeen en de Assyriërs erkend, met dat onderscheid echter, dat er op hunnen oorsprong altijd ergens eene vlek kleeft, waarvan hun eigen stamboom vrij blijft.

Wat betreft de geschiedkundige bevindingen van alle legenden omtrent de drie zoogenaamde aartsvaders Abraham, Izak en Jakob, deze laten zich in weinige stellingen te zamen vatten.

Van de zuidelijke helling der Armenische bergen, uit het land Arfachsad, aan gene zijde van den Tigris, zijn eens Semitische familiën naar het noordelijke gedeelte van Mesopotamië afgezakt; terwijl het eene gedeelte van den stam zich hier vestigde, toog een ander deel verder naar het westen, bevolkten Noord-Arabië en het zuiden van Palestina, en weidde daar in vrijheid zijne kudden. Nakomelingen van deze herdersstammen, de zonen Jakobs werden door misgewas en honger gedwongen zich naar Egypte te begeven, dat land, dat door de hebbouwing van zijnen grond rijk geworden was.¹⁾ Even als alle overige vreemdelingen worden de Hebreërs, naar de zeden des lands, door de Egyptische koningen tot landsarbeid gebruikt. Het landschap Gosen, waarin de zonen Jakobs hunne kudden weidden, was de noordelijke vlakte van den Arabischen bergketen. In deze streek nu liet de Egyptische koning Ramses kanalen graven, beproefde een stuk weidegrond in bouwland te herscheppen, deed steden bouwen en wilde de Hebreërs het herdersleven ontwennen, en hen tot eenen gevestigden toestand brengen. Dit verwekte onrust onder de Hebreërs, bij wie de wensch ontstond, Egypte te verlaten.

Deze opvatting over den uittocht der Hebreërs, kan men beschouwen als die, welke het meeste de Hebreeuwse overleveringen nabij komt, werkelijk verschillend van haar luiden echter de berigten, die wij over deze gebeurtenis en hare onmiddelijke gevolgen van de oudere Egypti-

¹⁾ Het verhaal van den grooten voorspoed die Jozef, als slaaf verkocht en naar Egypte gevoerd, daar zou te beurt gevallen zijn, kan men, met het oog op den zoo uitsluitend Egyptischen toestand, weinig of geen geloof schenken.

sche, Grieksche en Romeinsche schrijvers bezitten. Ik wil ze hier beknopt mededeelen.

DE UITTOGT UIT EGYPTÉ,
NAAR EGYPTISCH-GRIEKSCHE-ROMEINSCHE BERIGTEN.

Manetho, een Egyptisch priester, berigt ons in zijn werk, dat in de Grieksche taal geschreven en omstreeks 300 jaren voor onze tijdrekening opgesteld is.

„Om de genade der Goden te verwerven, had de koning Menephta¹⁾ besloten het land van alle melaatsche en onreine menschen te zuiveren. Daarom heeft hij deze, 80000 in getal, uit geheel Egypte doen te zamen brengen, en hen in de steengroeven, oostelijk van den Nijl, doen werpen; onder hen waren ook eenige geleerde, door melaatschheid aangepaste priesters. Toen deze nu eenen geruimen tijd met harden arbeid in de steengroeven gekweld waren geweest, verhoorde de koning hun verzoek, en schonk hun de stad Abaris, die door de Hyksos verlaten was. Toen de onreinen echter in Abaris waren, stelden zij eenen afvalligen priester van Heliopolis, Osarsiph genaamd, aan hun hoofd en zwoeren hem in alles te gehoorzamen. Deze nu gaf hun de wet geene goden te aanbidden, en zich het gebruik der in Egypte heilig geachte dieren niet te onthouden, maar alle te offeren en te eeten; ook dienden zij met niemand dan hunne medeverbondenen, omgang te hebben. Nadat hij deze en verscheidene andere wetten gegeven had, die geheel in strijd waren met de wetgeving van Egypte, terwijl hij daarbij nog met eenige andere priesters en onreinen te rade ging, zond hij boden tot de herders (Hyksos) om zich met hen tegen Egypte te verbinden; hij deed hun de belofte, hun rijkelijk te geven wat zij noodig hadden en het gebied over het land in hunne handen te stellen. Deze kwamen vol vreugde naar Abaris, ten getale van 200000 man en overmeesterden een groot gedeelte van Egypte. Eindelijk, na dertien jaren, gelukte het den koning Menephta in eenen slag de overwinning op de onreinen en de herders te behalen; verscheidene er van werden gedood en de overige tot aan de grenzen van Syrië vervolgd. Men wil echter, dat de priester, die hun de staatsregeling en de wetten gaf, en die Osarsiph heette (hij werd aldus genoemd naar den god Osiris), zijnen naam veranderde en dien van Mozes aannam.

De Griek Hekateus, die ongeveer 200 jaren voor onze tijdrekening in Egypte leefde, en eene Egyptische geschiedenis schreef, verhaalt het volgende:

„Toen er eens een pest in Egypte uitgebroken was, schreven de meesten de oorzaak van het kwaad toe aan den toorn der godheid. Daar er in Egypte eene menigte vreemdelingen waren, die even verschillende afkomst als zeden hadden, gebeurde het dat de diensten der goden bij de Egyptenaren in verval geraakten. Toen geloofden de Egyptenaren dat zij niet van de plaag bevrijd zouden worden, wan-

¹⁾ Menephta regeerde van 1328 tot 1309 voor onze tijdrekening; het jaar der uittocht wordt op 1320 gesteld.

neer zij de vreemdelingen niet verwijderden. Toen deze daarop uitgedreven werden, deed eene groote menigte derzelve eenen inval in Judea, dat toenmaals geheel van bewoners ontbloot was. De aanvoerder van deze landverhuizers was Mozes, die door gezond verstand en dapperheid, zonder tegenspraak, de uitstekendste onder hen was; hij regelde den staat en gaf de wetten, en deelde het volk in twaalf stammen, overeenkomstig het getal der maanden. De schoonste mannen en die ook tevens het vereenigde volk het best vertegenwoordigen konden, stelde hij tot priesters aan en beval dat zij zich met het heilige, met den dienst van God en het offeren zouden onledig houden; hij benoemde hen tegelijkertijd tot regters in de gewigtigste zaken en vertrouwde hun de bewaring der wetten en der zeden toe. Afgodsbeelden rigtte hij echter niet op, omdat hij niet geloofde dat de godheid den vorm eens menschen kon hebben; hij geloofde veeleer dat de hemel, die de aarde omgeeft, alleen God en de Opperheer zij. Ook de offeranden en de leefwijze regelde hij anders dan dit bij alle overige volken het geval was; ten gevolge van zijne eigene verbanning, voerde hij een menschenhaatend en ongezellig leven in. Hij ondernam veldtogten tegen de naburige volken en verdeelde het veroverde land door het lot, en gaf den priesters grooter aandeel dan den overigen. Betreffende de huwelijken en de begrafenissen, maakte hij geheel andere wetten dan bij de overige menschen in gebruik waren.

Bij Diodorus vinden wij het volgende over den uittogt:

De Egyptenaren hadden eens, om hun land te reinigen, al diegene, wier lichamen met de witte melaatschheid besmet waren, als menschen die onder eenen vloek gebukt gingen, bijeen verzameld en over de grenzen gedreven. Deze verstootelingen hadden zich bijeen gevoegd en het Joodsche volk gevormd, de streken om Jeruzalem gelegen, ingenomen en den haat tegen de menschen voortgeplant. Want van alle volken zijn zij de eenige, die met andere geene gemeenschap en geene huwelijksverbindtenis sluiten, en alle, zonder onderscheid, als vijanden beschouwen. Zij aten noch met vreemden aan eenen tafel, noch waren zij hun vriendschappelijk gezind. De stichter des rijks was Mozes, die ook het volk bijeen gebragt en die lasterlijke wetten des menschenhaats gegeven had.

Strabo zegt dat het zuidelijke Syrië, „door gemengde stammen bewoond werd van Egyptische Arabische en Phenicischen oorsprong; de bekende overlevering van den tempel van Jeruzalem wil echter dat de voorouders der Joden Egyptenaren waren. Want Mozes, een der Egyptische priesters, die in bezit was van een gedeelte van het land, en ontevreden was over den bestaanden stand van zaken, vertrok van daar, en velen diede Godheid eerden togen met hem uit. Mozes zeide en leerde namelijk dat noch de Egyptenaren, noch de Hellenen, zich eene juiste voorstelling van God maakten, daar zij zich de Goden in de gedaante van dieren of menschen voorstelden! Want dat alles is God, dat ons allen en de aarde en de zee omgeeft en Uranos en Kosmos en de natuur des bestaanden genoemd wordt. Door dit te leeren overreedde Mozes niet weinige verstandige mannen in Egypte en voerde ze over naar die landstreek waar thans de gebouwen van Jeruzalem staan. Hij vermeersterde het

land gemakkelijk, omdat het niet zoo uitlokkend is, dat men er hardnekkig om zou strijden, want het is rotsachtig en heeft gebrek aan water rondom de stad. Mozes grondvestte geene onaanzienlijke heerschappij, naardien de omwonenden door zijne woorden en beloften overgehaald, zich bij hem aansloten. Later echter kwam het priesterschap in handen van bijgeloovige en dus ook willekeurige mensen, en uit het bijgeloof werden de wetten tot onthouding van spijsen en de besnijdingen en uitsnijdingen en andere geboren, welke zij nog heden naleven."

Tacitus deelt het volgende mede omtrent den uittocht:

"De meeste geschiedschrijvers stemmen daarin overeen dat eene aanstekende ziekte in Egypte geheerscht en dat het orakel van den God Ammon bevolen hebbe, het rijk te zuiveren en de besmetten, als een door de Goden gehaat geslacht, het land uit te drijven. Aldus zijn de onreinen bijeenverzameld en in de woestenij gevoerd. Toen alle werkeloos klaagden, heeft een der verdrevenen, Mozes, hen vermaand, dat zij van Goden noch menschen eenige hulp te verwachten hadden, want van beiden waren zij verlaten, dat zij dus dien als hemelsche geleider zouden vertrouwen door wiens hulp zij uit den moeilijken toestand zouden geraken, waarin zij verkeerden. Zij stemden hierin toe en sloegen geheel op goed geluk af, eenen weg in. Gebrek aan water plaagde hen het meeste en den dood nabij zonken zij ter aarde neder, toen eene kudde woudezels van de weide naar eene met boomgewas overdekte rots liep. Mozes volgde hen en vond overvloedige wateraderen. Dat was hulp, en na eenen togt van zes dagen, bereikten zij den zevenden, nadat zij de inwoners verdreven hadden, eene laudstreek waar zij eene stad en eenen tempel bouwden. Om het volk en zijne heerschappij te bevestigen, gaf hun Mozes nieuwe gebruiken, die in strijd waren met de zeden van alle overige menschen. Wat bij ons heilig is, noemen zij profaan, en wat wij als geoorloofd beschouwen, is bij hen verboden. Het beeld van het dier dat hun den uitweg van het omdoolen en het einde van hunnen dorst getoond had, rigtten zij in het binnenste heiligdom op. Van het varken onthouden zij zich ter herinnering aan de ellende, die de melaatschheid, waaraan dit dier zeer onderhevig is, eens over hen gebragt had. Den langdurigen honger, die zij toen geleden hebben, herdenken zij nog thans door herhaald vasten, en ter herinnering aan de toegenuttigde vruchten, is hun brood ongezuurd. Den zevenden dag rusten zij, omdat de zevende dag hun het einde hunner beproevingen bragt. Met vreemden eten zij niet, of vermaagschappen zich met hen, en dit anders zoo aan wellust overgegeven volk onthoudt zich van alle vreemde vrouwen. De besnijdenis hebben zij ingevoerd om zich door dit verschil kennelijk te maken, en zij die hunne zeden aangenomen hebben doen het eveneens. De gewoonte de lijken te begraven, in plaats te verbranden, hebben zij van de Egyptenaren overgenomen, daarentegen vereeren de Joden slechts in den geest eene eenige Godheid, terwijl de Egyptenaren verscheidene dieren, en zamengestelde beelden aanbidden enz.

Een vergelijk van voorgaande mededeelingen met den tekst der Hebreuwsche overleveringen doet ons reeds terstond zeer opvallende afwijkingen erkennen, zoowel in hetgeen over den uittocht uit Egypte,

als over de vestiging in Kanaän gezegd wordt. Volgens Manetho bestond een derde deel der landverhuizers, uit Egyptenaren; de Hebreeuwsche overlevering erkent eveneens „dat eene menigte vreemdelingen met de Israëlieten uitgetogen zijn (Exodus II. 12. 38.) Slechts in twee opgaven heerscht overeenstemming; ten eerste dat het hoofdzakelijk religieuse beweegredenen waren, die de Egyptenaren tot de verdrijving der Joden deed overgaan; ten tweede dat Mozes werkelijk in de wijsheid der Egyptische priesters onderwezen was. In alle overige afwijkende punten bezitten de voorstellingen der Grieksch-Romeinsche schrijvers veel meer schijn van geloofwaardigheid, dan de mededeelingen der Hebreërs, wier menigvuldige tegenspraken en ongerijmdheden, zeer ligt aan te toonen zijn.

Behalve de religieuse beweegredenen waarvan wij zoo even spraken, hebben in Egypte ook onbetwistbaar staatkundige beweegredenen medegewerkt tot de uitdrijving der Hebreërs. Nadat het kanaal gereed was, dat op last van koning Ramses den Grooten, midden door het landschap der Joden tot aan de bittere meeren gegraven was, nadat er steden aan dit kanaal waren gesticht, en een gedeelte der weidegronden in bouwland waren herschapen, lag het ten duidelijkste in het doel der Egyptenaren, de daaromtrent rondzwervende horden nu ook tot een gevestigd en geregeld leven te brengen, en een einde te maken aan het bestaan van dat door de Egyptenaren zoo gehate herdersleven. Eene herdersstam aan de Syrische grenzen kon men dulden; maar een talrijk, magtig herdersvolk niet. De bezorgdheid der Egyptenaren, dat, gelijk de overlevering zegt: „de Hebreërs in den oorlog tot de vijanden des lands konden overgaan,” kan mede in het spel gekomen zijn.

De stammen die tusschen Egypte en Palestina woonden, de Midianiten, Amalekiten, Edomiten, Moabiten en Ammoniten, waren allen met de Israëlieten vermaagschapt; de herinnering aan de tijden der Hyksos, die Semitische herdersstammen, die eeuwen lang Egypte beheerscht hadden moet levendig geworden zijn, en dientengevolge zal men van de zijde van Egypte beproefd hebben, of de Israëlieten tot landbouwers te vormen en hen daardoor tot de beschaving der Egyptenaren te verheffen, of hen te verzwakken. Daar dit eerste niet gelukte, moesten de Israëlieten en in het algemeen alle vreemden en onreinen het land verlaten, „om den toorn der goden te verzoenen” en daaruit ontsproot de zoogenaamde uittocht uit Egypte.

Volgens de boven aangehaalde bronnen volgt terstond op den uittocht uit Egypte de verhuizing naar Kanaän, nergens wordt daarin melding gemaakt van een veertigjarig leven in de woestijn. De Hebreeuwsche overlevering stelt het lange omzwerven in de woestijn voor, als eene straf van Jehovah, die de Israëlieten op zich geladen hadden, door hunne vrees voor eenen strijd met de Kanaäniten, terwijl oogenblikkelijk daarop gewaagd wordt van eenen aanval op het zuidelijke gedeelte van Kanaän. Hoe is dit nu te rijmen met de vermelde vrees des volks, en den daarvoor toegedeelden straf?

Het is onwedersprekelijk dat de gebeurtenissen in de woestijn verzinselfs van latere eeuwen, zijn; ook uit verscheidene andere plaatsen is dit te bewijzen.

II.

Wij hebben er reeds op gewezen dat de eerste overleveringen der Hebreërs, naauwelijks eer dan acht honderd jaren na Mozes kunnen geschreven zijn, dat er tot dien tijd slechts eene mondelinge overlevering, en dat nog alleen onder de priesterklasse bestond, en dat dus van den geheelen inhoud der vijf boeken van Mozes zeer weinig of bijna niets van hem zelf kan afkomstig zijn. Het blijkt ten duidelijkste uit de overleveringen en voornamelijk uit de wettelijke bepalingen, in het tweede derde en vierde boek Mozes vervat, dat zij niet kunnen afkomstig zijn uit den tijd van het twijfelachtige leven in de woestijn. In die boeken van Mozes worden voorschriften gegeven voor een leven en eenen staat, die het tegendeel zijn van den toestand, waarin de Israëlitzen zich volgens de overleveringen aan den voet van den Sinaï bevonden. Deze voorschriften van Mozes verwijzen op eenen staat, welks bewoners zich met landbouw onledig hielden en de Israëlitzen waren in die tijden zwerfende herders. De feesten van de zaaijng, van den oogst, van den wijnoogst, werden voorgeschreven; moesten zij in de woestijn gevierd worden? Deze voorschriften bepalen de tienden van den opbrengst van den akkerbouw voor de Levieten, en niemand bebouwde toen akkers, noch bestond er een afgesloten of talrijke priesterstand.

In de geschiedenis der Hebreërs, ten tijde der Rigteren en nog later kent men geen stam Levi, deze schijnt later ingeschoven te zijn. De braaktijd van het Sabbatjaar werd vastgesteld, de afpaling der akkers werd geregeld, en het erven van grond en bodem werd bepaald, — en niemand bezat grondeigendom of bebouwde den bodem in de woestijn. Deze voorschriften in de boeken van Mozes spreken verder van stadsmuren en poorten, van vrijsteden en Levitensteden, — en de Israëlitzen leefden in de woestijn in een leger onder tenten.

In haren tegenwoordigen vorm dringt de overlevering er ook ten sterkste op aan, dat het schema voor het volksleven dat den priesteren eindelijk gelukte in te voeren, het wetboek dat ten tijde van koning Josia openbaar gemaakt en plegtig door het volk aangenomen werd, de wet van Mozes was; het is het vijfde boek Mozes. Hier vind men zelfs voorschriften voor het koningschap, over den harem, over wagens, paarden en schatten des koning, terwijl de Israëlitzen eerst 250 jaar na den uittocht onder de heerschappij van koningen kwamen; in het vijfde boek van Mozes wordt de tempel van Jeruzalem, als het middelpunt en de eenige zetel van de eerdienst bestemd (wie op eene andere plaats offert, moet sterven) en deze tempel is eerst 300 jaar na Mozes gebouwd geworden. De tijden na Mozes kennen het bestaan van dit wetboek even weinig als de daarin vervatte en voorgeschrevene bepalingen; de profeten van de negende, achtste en zevende eeuw voor Christus, beroepen zich in hunnen harden kampstrijd tegen de afgoderij en de beeldendienst nimmer op dit wetboek, dat wanneer het hun bekend ware geweest, of beter gezegd, wanneer het toen reeds voorhanden geweest ware, den profeten den besten steun en de magtigste wapens zoude geleverd hebben.

Eenzoo kan men met zekerheid aannemen, dat in de gevechten die tijdens de vestiging der Hebreërs in Kanaän geleverd werden, niet de

geheele bevolking der Kanaänieten verdelgd werd, zoo als men zou kunnen opmaken uit de beknopte overwinningsberigten die in het boek Jozua medegedeeld worden, de overlevering zelve pleit voor het tegendeel. Eeuwen na deze voorgewende moorddadige gevechten door Jozua geleverd, vinden wij vele der Kanaänitische stammen te midden der Israëlitien gevestigd, gewoonlijk den laatsten, maar ook niet zelden de Israëlitien den eersten onderworpen of schatplichtig.

De voorstelling in het boek Jozua, van de verdeeling des lands onder de twaalf stammen, heeft voor de geschiedenis in het geheel geene beteekenis, want langen tijd na Jozua in het boek der Rigteren (Rigteren I: 20—36) wordt een groot aantal steden en volken opgeteld, welke onafhankelijk in Kanaän, en nog wel te midden van het gebied woonden, dat volgens Jozua reeds lang in het bezit der Israëlitien moest geraakt zijn. Men kan daarom ter eere der menschheid aannemen dat de in het boek Jozua geschilderde uitroeijing van het Kanaänitische volk slechts in de verbeelding van bloeddorstige, dweepzieke priesters bestaan heeft, welke die gebeurtenissen, nadat er eeuwen na de inbezitneming vervlogen waren, ter verheffing van hun geloof ver dichtten. Het is ook aan diezelfde priesterschap dat wij het verhaal van de vele teekenen en wonderen van dien tijd te danken hebben; als voorbeelden halen wij hier alleen slechts aan, dat Jehovah den Israëlitien eenen veldoverste uit den hemel ter hulpe gezonden heeft, dat het water van den Jordaan bij het doortrekken van zijne uitverkorenen gestremd werd, dat hij ten hunnen behoefte zelfs de zon in haren loop deed stilstaan, en dan nog bezat of verkreeg deze priesterklasse, in weêrwil van al deze verkondigingen, slechts eenen geringen invloed op het Israëlitische volk; het grootste aantal van hetzelfde was of bleef afgodendienaars; waarover in het boek der Rigteren zoo dikwijls geklaagd wordt. Ook uit vele plaatsen der Profeten, der Rigteren en van het boek der Koningen, blijkt het onwederlegbaar, dat verreweg de meerderheid der Hebreërs, eeuwen lang afgodendienaars bleef. Na de vestiging in Kanaän vermengden de Israëlitien zich met de oude bewoners des lands, en daardoor werd ook dezer eerdienst, die in den Baäl- of ook wel den Molochdienst bestond, de heerschende; slechts eene groote minderheid des volks kan geacht worden het Jehovahgeloof te hebben blijven aankleven.

Bovendien is het door de overlevering zelve buiten allen twijfel gesteld, dat in de vroegste tijden, naast Jehova, den verheven God, nog andere goden vereerd werden, dit bewijst reeds de meervoudige vorm *Elohim*, welke b. v. Mozes I: 26, III: 22 en Jozua XXIV: 2, herhaaldelijk gebruikt wordt. Jehova was oorspronkelijk slechts een hunner; eerst veel later verkregen zijne priesters voor hem de uitsluitende vereering. Zeer vaak is in de overlevering van het gesluisjerde beeld van Jehova spraak, dat ter algemeene vereering ten toon gesteld werd; met dit feit vergelijkte men het gebod, dat gezegd wordt door Mozes gegeven te zijn: „Gij zult u geen beeld noch gelijkenis vervaardigen.” Zoo veel is uit dit alles duidelijk geworden, dat de vereering van den eenen God, niet het begin, maar de uitkomst der Hebreeuwsche geschiedenis is. Het geloof aan Jehova werd eerst algemeen onder het Joodsche

volk, toen het uit de babylonische gevangenschap terug keerde, want het waren, zonder tegenspraak, slechts de ijverige Jehovadienaars, die terug keerden, terwijl het grootste gedeelte der weggevoerde Israëlitén, zich onder de stamverwante volken van Babylonië en Assyrië verloren.

De Israëlieten hadden zich bij hunne vestiging in Kanaän, noch een gesloten gebied met vaste, natuurlijke grenzen verworven, noch was het hun gelukt hun volksleven eene staatkundige eenheid en te zamenhang te geven, zij hadden veeleer in den staat, zoowel als in hunne stam, niet veel meer dan eenen schijn van verband kunnen brengen, het kon daarom niet missen, dat zulke toestanden de roofzuchtige, zwervende stammen van het oosten en het zuiden in het land lokten, dat vooral de oude volksstammen in het noorden, waar zij het talrijkste onder de Israëlieten verbleven waren, weder opstonden, en dat de in den krijg geoefende stammen van af de kusten eene poging aanwendden, de Israëlieten duurzaam aan hunne heerschappij te onderwerpen. Slechts dan gelukte het dezen die aanvallen af te slaan, wanneer er in het oogenblik van nood een moedig en degelijk krijgsman opstond, wien het gelukte zijnen stam en misschien nog een paar naburige stammen, tot krachtigen tegenstand op te wekken en ter bevrijding aan te voeren.

De daden dezer helden alleen bleven in het geheugen der Israëlieten, uit de beide eerste eeuwen na hunnen uittocht bewaard, en deze zuiver legendeachtige verhalen moeten in dit tijdvak de plaats innemen van de geschiedenis der Israëlieten.

Tot zulke fabelachtige helden worden in de Hebreeuwsche overleveringen, Ehud van den stam Ephraïm, Debora van den stam Isaschar, Gideon van den stam Manasse, die den Baäl-tempel op bevel van Jehova, in het huis van zijnen eigen vader moest verwoesten. Dezelfde Gideon rigtte, uit den buit op de Midianiten behaald, voor Jehova een met goud overtrokken beeld op, en plaatste het ter algemeene vereering in zijne vaderstad (Rigteren VIII: 27). Bij de noordelijke stammen, in de nabijheid der Phenicische havensteden, vormde zich naar het voorbeeld der Pheniciërs, omstreeks dezen tijd, een stedenverbond, dat in de stad Sichem in den Baältempel zijne zamenkomsten hield, en zich Abimelech, den zoon van Gideon, tot zijnen aanvoerder koos. Tot deze helden behoort ook Jephta, de gelofte die hij Jehova deed en die hij ook door slagting zijner dochter zou vervuld hebben, bewijst even als het verhaalde van Abraham en Izak en vele dergelijke, waar van menschenoffers ter verzoening met Jehova spraak is, dat in de vroegste tijden de Jehovadienst met menschenoffers verbonden was, in welker plaats later het dierenoffer zal getreden zijn.

De daden van geenén dezer helden zijn zoo opgesierd geworden, als die van den sterken Simson; hij streed voornamelijk tegen de Philistijnen, deze waren die stammen, welke de kusten des lands bewoonden, en naar wie het geheele land den naam ontvangen heeft van Philistea of Palestina, zij waren stamgenooten van de Pheniciërs.

Een aaneengesloten priesterstam bestond er in dien tijd nog niet. De leeken bragten Jehova even goed hunne geiten, rammen en stieren als de priesters, en raadpleegden hem even goed als deze, welke raadple-

ging van Jehova gewoonlijk geschiedde door het werpen van het lot, zelfs wanneer het vee verdwaald was, werd de hulp van de priesters en waarzeggers ingeroepen, waarvoor deze zich door brood of een stuk geld deden betalen (b. v. Rigteren VI: 36—40; XVIII: 5, 20).

Wie een altaar gesticht of een Jehovahbeeld opgericht had, stelde ook eenen priester daarbij aan of maakte eene overeenkomst met eenen priester tegen een zeker jaargeld. Er waren verschillende soorten van zulke met goud overtrokken Jehovahbeelden; een derzelve werd door den stam Dan geroofd, toen deze noordwaarts trok om zich daar een stuk gronds ter vestiging te veroveren, hetgeen zij op de Philistijnen niet vermeersteren konden; zij namen het als eenen zegen aanbrengenden God op hunne togten met zich en rigtten het in de stad Dan op, die zij stichtten. Vele familiën plagten huisgoden, seraphim in menschelijke gedaante in hunne huizen te hebben (b. v. Mozes I: 31, 34. Rigteren XVII: 4; XVIII: 14, 17. Samuël I, 19, 13—16. Koningen II: 23, 24).

Wat men wijders over de zeden der priesters in dien tijd leest, klinkt niet zeer stichtelijk; zoo staat er in het 1e boek Samuël II: 22, dat de zonen van Eli, die omstreeks het jaar 1100 v. C., het priesterambt in den tabernakel vervulden, de vrouwen plagten te bezwangeren, die in de tente der zamenkomst ter eerdienst kwamen.

De zonen van Eli vielen in eenen slag tegen de Philistijnen, waarin ook de arke des verbonds in hunne magt viel; de Philistijnen voerden den oorlog tegen de Israëlieten met zulk eenen nadruk, dat de grootste zuidelijke helft des lands hun onderworpen werd. Ten einde het hun onmogelijk te maken zich weder te verheffen, werden de Israëlieten ontwapend, ja de Philistijnen vergenoegden zich niet met de uitlevering der wapens van hen te eischen, zij voerden zelfs de smeden uit het land weg, opdat niemand der Hebreërs weder zwaard of speer zoude kunnen vervaardigen. Deze heerschappij drukte zoo zwaar en zoo smadelijk op de Israëlieten, dat, als hunne ploegscharen, bijlen en haken stomp geworden, of hunne gaffels verbogen waren, zij zich naar de stad der Philistijnen moesten begeven, om hunne landbouwwerktuigen weder te doen herstellen en scherpen.

Uit deze smadelijke onderwerping werden de Israëlieten verlost door de overwinning die Saul eerst op de Ammoniten, en ten gevolge van deze overwinning tot koning over Israël verheven, op de Philistijnen behaalde. De keuze van Saul tot koning vond in het jaar 1070 v. C. plaats; over de toedragt der zaak, bestaan die elkander geheel widersprekende verhalen in de boeken van Samuel en het eerste boek der Koningen. (zie 1 Samuel XI: 12, 14, 15. VIII en X: 17—25. 2 S. II: 4, 5, 3. Koningen XII: 1, 20. II: 14, 21. XII: 12. IX en X: 1—16) vergelijkt men deze drie verhalen met elkander, dan worden de tegenspraken onuitstaanbaar. Volgens het eerste begeeren de oudsten eenen koning wegens de zonen van Samuel, volgens het andere is hij noodig, om de Philistijnen te slaan, volgens het derde wegens den inval der Ammoniten; volgens het eene verzet zich Jehovah tegen het koningschap, volgens het andere stelt hij het zelf in. Saul wordt op bevel van Jehovah eenmaal door Samuel gezalfd, andermaal door het lot verkozen, ten derden male door het volk verheven, en op deze wijze gaat het met de tegen-

spraken voort. Het onbegrijpelijkste echter schijnt het gedrag van Saul zelf. Hij wordt tot koning gezalfd en gaat rustig naar huis. Vervolgens komt hij in de vergadering te Mizpa en vertelt niemand iets van zijne waardigheid. Door de zalving reeds tot koning gekozen, gebeurt dit hier nog eenmaal door het lot. Hij gaat weder naar huis en niemand weet iets van zijne tweemaal verkregene waardigheid; hij komt van achter de ossen aan den ploeg heen, wanneer de boden tot hem komen, niet als tot den koning, maar om voor de ooren des volks te spreken. Daarop roept hij het volk op, Saul (en dus niet zijnen koning) te volgen enz. Bedenkt men bovendien in welk eenen bedrukten toestand het land onder de Philistijnen verkeerde, dan is het duidelijk dat de laatste uitvoerige voorbereidingen en uitgeschrevene volksvergaderingen ter keuze eens konings (gelijk in de boeken van Samuel herhaaldelijk wordt medegedeeld) nimmer zouden geduld zijn geworden. De grond tot deze verschillende berigten ligt in de latere priesterlijke voorstellingen en gezigtspunten, waardoor de geschiedenis van Saul herhaaldelijk is vervalscht geworden.

Allengs had het denkbeeld wortel geschoten, dat Jehovah de eenige koning des volks was; de profeten en priesters hadden veel door de afgodische koningen te lijden, daarom waren zij ook niet voor de invoering van het koningschap bij de Israëlitén, en doen zij Jehovah daarom zich ook in dier voege tegenover hetzelfde stellen, dat hij de eigenlijke koning van Israël zij. Het priesterschap wil het volk beheerschen en is daarom eigenlijk het koningschap vijandig, waarmede het de heerschappij toch ten minste deelen moet. Moet het nu echter eenmaal zijn, dan wil het het koningschap ten minste tot zijne doeleinden bezigen en het als zijnen dienaar ter betere beheersching des volks gebruiken. Onttrekt het zich daaraan, dan heeft het ook spoedig de gunst van het priesterschap verloren. De geschiedenis der Israëlitén toont dit herhaaldelijk genoeg aan.

Saul, een landman, uit de stam Benjamin, bleef ook als koning getrouw aan de eenvoudige wijze van zijn vroeger leven. Wanneer hij niet in het veld was, woonde hij op zijne landhoeve. Behalve zijne vier zonen leefden in zijne onmiddellijke nabijheid, als dischgenooten des konings, een aantal beproefde krijgslieden; onder deze bevond zich ook David, die zich in den oorlog tegen de Philistijnen onderscheiden had, en dien de koning daarom tot zijnen wapenbroeder maakte. Wij vinden dit in het 1ste boek van Samuel XX: 5 en 25, terwijl in 2 Samuel 17. 23. 36. 45. 47. David weder als herdersknaap voorkomt, en den bekenden tweestrijd met den reus Goliath onderneemt; op eene derde plaats in 1 Samuel XXI: 6, wordt de overwinning op Goliath weder onder den tijd der regering van koning David gebragt; de overwinnaar van Goliath heet daar Elhanan enz. Tegenover deze tegenspraken moet men aannemen, dat de priesterlijke bearbeiding der vele tweegevechten, die koning David gestreden heeft, slechts strekte om heldendaden onder den tijd zijner regering voorgevallen, op hem zelf en op zijne jongelingsjaren over te brengen, om hem daardoor als een uitverkoren werktuig van Jehova te doen voorkomen.

Saul zond David herhaaldelijk uit en zijne strooptogten op het ge-

bied der Philistijnen gelukten beter dan die van andere hoofdliden. Daardoor won David de liefde des volks en Jonathan, de dappere zoon van Saul sloot een verbond met hem. Saul benoemde hem tot bevelhebber over duizend en gaf hem daarna het bevel over de lijfwacht, ja Saul ging nog verder, hij gaf hem zijne tweede dochter, Michal, tot vrouw.

Wij weten niet, welke omstandigheid Saul aanleiding gaf, in de laatste jaren zijner regering met eenen man te breken, die hij zoo hoog verheven en tot zijnen schoonzoon genomen had, en die de boezemvriend zijns zoons was. Men kan de oorzaak van dezen twist slechts daaruit raden, dat David met Samuël en andere priesters in verbinding staat, die hunnen tegenzin tegen het pas ingestelde koningschap en zijnen bekleeder niet hadden laten varen.

Er wordt verhaald dat Saul met de speer naar David stak, dat deze echter den stoot vermeed en in zijn huis de wijk nam. Daarop beval Saul dat het huis omringd werd, om hem den volgenden morgen te dooden. Michal liet David echter des nachts uit het venster neder, en legde in zijne plaats den *huisgod* in het bed, dekte hem met een tapijt toe en legde het vliegennet van geitenhaar over het gelaat van het beeld. Intusschen vlood David tot Samuël te Rama en verborg zich met dezen te Najoth, tot dat Saul zijn verblijf ontdekte. Toen ontvlugtte David naar Nob bij den priester Ahimelech, en vlood voorts verder naar den vorst der Philistijnen, Achis van Gath. Saul berispte zijne dochter dat zij David in het ontsnappen behulpzaam was geweest, en zeide tot Jonathan, gij noch uw koninkrijk zult bestaan, zoo lang David leeft. Voorts hield hij streng gericht over de priesters. Toen Ahimelech en de overige priesters van Nob voor hem gevoerd werden, vroeg hij hun: waarom hebt gij tegen mij zamengezworen, gij en David? Gij moet sterven! Doodt de priesters, riep hij zijnen lijfwachten toe, hunne hand is met David! Aldus werden, volgens het verhaal, 85 priesters neder gestoken. David beproefde daarop eenen opstand tegen Saul te verwekken, en toen deze mislukte, vlugtte hij op nieuw tot de Philistijnen en diende deze tegen zijn eigen vaderland. In het jaar 1050 viel Saul benevens drie zijner zonen, in eenen grooten slag tegen de Philistijnen.

Bij de beoordeeling van de betrekking tusschen Saul en David moet men niet vergeten, dat alle berigten nopens deze verhouding van Joodsche priesters en schriftgeleerden afkomstig zijn. David was de stamvader van het in Juda heerschende koningsgeslacht; hij had met de Philistijnen tegen zijn vaderland gestreden, en toen onder de hoede van deze vreemden, tegen den zoon des regtmatigen konings zijnen troon in den stam Juda opgeslagen, en eindelijk van uit deze stelling de overwinning behaald en de nakomelingen van Saul doen vermoorden. David zocht steeds in goede verstandhouding met de priesters te blijven, omdat hij door hunne hulp opgekomen en koning geworden was. Het is daarom ook zeer gemakkelijk te verklaren, hoe alle berigten slechts het eene doel vervolgen, de handelingen van Saul te smaden en te verguizen, en die van David op te vijzelen en te bewierooken; zelfs het openbare landsverraad van David wordt verschoond en moest slechts dienen om hem als het werktuig van Jehova te openbaren. Dien ten gevolge behooren ook in het rijk der hersenscheppingen al die avontuurlijke trek-

ken van de grootmoedigheid van David, op zijne vlugt jegens Saul bewezen, en omgekeerd, van de handelingen eenen lafaardwaardige waardig van Saul tegenover David. Saul was een vijand voor de eierzuchtige plannen van David, die zich op het priesterschap steunde, dat, vooral in de hogere graden, ontevreden was over Saul, omdat het bij zulk eenen vastheraden man zijnen invloed verloren had, en dien ten gevolge het geheele koningschap vijandig geworden was. Bovendien zijn er in de boeken van Samuël, de hoofdbron tot de kennis van die dagen, zoo veel widersprekende opgaven met betrekking tot Saul en David, dat daaruit gemakkelijk het doel van latere bearbeiders te erkennen is, David steeds tegenover Saul in het gunstigste licht te stellen. Het volk had eenen koning geeischt, om het in den krijg aan te voeren, Saul had daaraan voldaan, hij had dappere daden tegenover de vijandelijke naburen verrigt. Een ding echter ontbrak hem, onvoorwaardelijke onderworpenheid aan de priesters. Daarom verwierpen deze hem en stelden eenen anderen koning aan. Dit is de eenvoudige geschiedenis.

III.

In het jaar 1040 bereikte David eindelijk het doel zijner wenschen, nadat de laatste zoon van Saul vermoord geworden was: hij werd koning van Israël.

Als bewijs van de gezindheid van David jegens de nakomelingen van Saul moet het volgende dienen. De Cheviters van Gibeon koesterden eenen doodelijken haat tegen het geslacht van Saul, omdat de hand van Saul, „in zijnen ijver voor de zonen Israëls,” hard op hengedrukt had. David bood zich aan hen wegens het onregt dat Saul hun gedaan had, te bevredigen; en dien ten gevolge vorderden zij: omdat hun land sedert drie jaren geene vruchten had gedragen, dat hun zeven mannen van Sauls geslacht overgeleverd werden, opdat zij deze „Jehovah ter wille ophingen te Gibeon, de woonplaats van Saul. Er waren juist nog zeven nakomelingen van Saul over, twee zonen van een bijwif en vijf kleinzonen, die de oudste dochter van Saul haren echtgenoot Adriel geschonken had. Deze nam David en gaf ze in de hand der Gibeoniten, en zij hingen ze op, op den berg voor het aangezicht des Heeren.” Alleen den zoon van Jonathan verschoonde David, want deze was lam aan beide voeten; bij het aanhooren van de noodlottige tijding van den slag bij Gilboa, waar Saul met drie zijner zonen den dood vond, had zijne voedster hem ter aarde laten vallen. Het ophangen van de ongelukkige nakomelingen van Saul ter eere van Jehovah, is een nieuw bewijs, dat in dien tijd nog menschenoffers voor de Jehovahdienst in gebruik waren.

Toen David eindelijk na veel gelukkig oorlogen zijne heerschappij bevestigd had, regeerde hij van de noodelijkste punt der Roode zee tot voorbij Damaskus. Hij besteedde den buit bij zijne overwinningen behaald, tot versterking en vergrooting der stad, die hij zich ten koningszetel had gekozen; zij werd eerst Davidstad en later Jeruzalem genoemd; op den burg van Jeruzalem, op Sion, werd een prachtig paleis gebouwd, en daar de Israëlitenvolk onkundig waren in het bouwen van dergelijke

kunstwerken, zond koning Hiram van Tyrus, aan David met wien hij in zeer goede verstandhouding stond, Tyreensch arbeiders die het paleis van steen en cederhout optrokken. In een prachtig paleis wonende, in het bezit van eenen sterken koningsburg, van eene aanzienlijke en goed verzekerde hoofdstad, kon David oneindig vaster en zekerder het gebied over Israël voeren, dan Saul van uit zijne boerenhofstede te Gibeä. David besloot ook de arke des verbonds naar Jeruzalem over te brengen, om aldus den zetel des vorsten tot middelpunt van de nationale eeredienst te maken; de Philistijnen hadden het heiligdom, dat hun geen geluk aangebragt had, op eenen wagen gepakt, en lieten daarmede de koeijen die er voorgespannen waren, vrij haren weg gaan, deze togen met het heiligdom naar Juda; daar verbleef het in de handen der priesters; Saul had er zich niet om bekommerd; David echter, in verstandhouding met de priesters, deed de arke des verbonds in plegtigen optocht naar Jeruzalem voeren; ieder uit het volk, die bij het feest aanwezig was, ontving eene maat wijn, een brood en eenen rozijnenkoek.

De orde en de heerschappij, die David in Israël instelde ging van willekeur en van misbruiken der tirannij vergezeld, in zijn paleis op Sion ontbraken noch de gesnedenen 1 Chron. XXII: 1, noch de harem. David stelde zich niet te vreden met de zeven vrouwen die hij reeds in huis had; er worden twintig zonen en verscheidene dochters bij name genoemd, en weldra grijpen de kuiperijen van het vrouwenhuis in de geschiedenis van Israël in, weldra vertoont zich de ijverzucht der zonen, van de verschillende vrouwen, spoedig doen de lijfwachten en de legerhoofden, zoo wel als de priesters van het hof hunnen invloed gelden.

Salomo, de zoon en opvolger van David, was de eerste vorst in Israël die, om zijn aanzienlijk staand leger te kunnen onderhouden, den Israëlitischen regelmatige schattingen oplegde.

De bouwwerken, die Salomo naar het voorbeeld der Egyptische en Syrische vorsten deed oprigten omgaven het koningschap bij de Israëlitischen met eenen ongewonen luister. Eerstelijk ondernam hij den bouw van een groot paleis, dat even als alle overige bouwwerken, alleen kon opgerigt worden met behulp der in kunsten bedrevene Pheniciërs; voor dezen bijstand werden jaarlijks aanzienlijke verzendingen van tarwe, olie en wijn naar Tyrus gedaan. Dertien jaren duurde de bouw van het paleis, dat, te oordeelen naar de schilderingen in den bijbel, eentrotsch en prachtig gebouw moet geweest zijn. Nog voor de voleinding van dit gebouw ondernam Salomo den opbouw van eenen tempel; 80000 arbeiders zouden gedurende dezen bouw zich onledig gehouden hebben met het vellen der ceders van den Libanon en met het kloven en behouwen der steenen onder de leiding van Tyreensch werkmeesters en 70000 andere zouden gebezigd zijn voor het vervoer der bouwstoffen; de bouw duurde zeven jaar, werd ten jare 1000 voor Christus geëindigd, en werd met groote plegtigheid ingewijd; de pracht en de versiering van dezen tempel van Salomo doet ons in denzelfden een treffend bewijs van de bedrevenheid in kunsten van de Pheniciërs erkennen. De grootte van den tempel is niet overdreven opgegeven; het inwendige, moet geheel en al zoo de wanden als de vloer, benevens de cherubim en het altaar met goud overtrokken zijn geweest.

Nadat de priesters bij de inwijding de arke des verbonds in het allerheiligste gezet hebben, betreft Jehova dan ook plegtig zijne nieuwgebouwde woning; hiervan wordt namelijk gezegd; „En het geschiedde toen de priesters uitgingen uit het heilige, dat eene wolk het huis van Jehova vervulde, en de priesters konden niet staan in den dienst voor de wolk, omdat de heerlijkheid van Jehova het huis vervulde.”

Deze tempelbouw heeft op de ontwikkeling van het Israëlitische volk eenen gewigtigen invloed uitgeoefend; de verschillende andere offerplaatsen in het land werden door den nieuwen tempel der hoofdstad in de schaduw gesteld; zij werden verlaten en de priesters begaven zich in grooten getale naar den grooten tempel, en deze aaneensluiting werd de oorzaak van het stichten van eene bepaalde priesterschap, uit zekere familiën bestaande, de Leviëten, wier waardigheden en verrigtingen erfelijk waren. Door de aaneensluiting en de te samenleving van zulk eene groote menigte priesters in den tempel, onder wie voornamelijk de geslachten der tempelzangers en tempeldichters opmerkelijk waren, kreeg de vrome dichtkunst eene belangrijke ontwikkeling. In deze zangers- en dichterskringen zullen ook al die oude liederen en gezangen, die in de herinnering van het volk of van enkele priesterfamiliën bewaard gebleven waren, voor het eerst opgeteekend zijn, gelijk men ook na de tijden van Salomo begon de oude volksoverleveringen in onrijm neder te schrijven.

In weerwil echter van de hooggeroemde wijsheid van Salomo en zijnen tempelbouw, zien wij hem toch Jehova ontrouw worden, en den phenicischen en babylonischen goden tempels en altaren oprigten; „hij diende met zijne vrouwen deze goden en het volk volgde het voorbeeld van hunnen beheerscher;” zie 1 Koningen XI: 4—9, 33.

Deze afval van Salomo verwekte den toorn van Jehova, en hij kondigde hem aan, dat hij tot zijne straf het grootste gedeelte des rijk aan zijn geslacht ontrukken zoude. Dat is de inleiding tot de daarop gevolgde splitsing van het rijk. Men merke hier op dat Salomo, de schuldige, straffeloos blijft, daar de voltrekking van het vonnis eerst na zijnen dood aanvangt, en dat het volk eeuwen lang gescheiden en in het ongeluk gestort wordt, omdat de koning afgoderij gepleegd heeft. Door deze splitsing wordt echter niet eens de afgoderij geweerd, maar veeleer bevorderd, naardien het afgescheurde Israël er de eigenlijke zetel van werd.

De natuurlijke oorzaak, die aanleiding gaf tot de splitsing van het rijk onder Rehabeam, den zoon van Salomo, is te zoeken in de onderdrukking van dezen laatsten vorst, die het volk onverdragelijk gevonden was. De zware schattingen die hij het volk opgelegd had, om de kosten van zijne bouwwerken, van zijne verkwistende hofhouding, zijnen talrijken harem (Salomo bezat 700 vrouwen en 300 bijwijven), de kostbare tempeldienst, het heer van soldaten en beambten te kunnen bestrijden, en voorts de willekeurige verstoktheid van zijnen zoon en opvolger, in weerwil van de bede des volks om verligting, deze zijn de ware oorzaken van den afval der tien stammen.

Bij den dood van Salomo herinnerden de Israëliëten zich aan hun eegt, den koning te kiezen en te zalven, en trokken niet ter keuze

naar Jeruzalem, maar naar hunne oude kiesplaats te Sichem. Toen Rehabeam te Sichem kwam, riep het volk hem toe: „Uw vader heeft ons juk hard gemaakt, verligt gij nu den harden dienst uws vaders en het zware juk, dat hij op ons gelegd heeft, dan zullen wij u onderdanig zijn.” Rehabeam beloofde den derden dag antwoord te geven en vergaderde zijnen raad. De ouderen rieden toegevendheid aan, en spoonden hem aan zachtmoedig tot het volk te spreken; de jongeren, gewoonden koning te vleijen en zelve dorstende naar teugelloos geweld over de menigte, vermaanden hem deze eerste poging tot ontheffing terstond gestreng van de hand te wijzen. Aldus trad Rehabeam ten derden dag onder het volk en sprak: „Heeft u mijn vader met geesselen getuchtigd, ik zal u met schorpioenen tuchtigen.” Daar verhief zich de kreet: „Wat deel hebben wij aan David, ja geene erve hebben wij aan den zoon van Isaï; naar uwe tenten o Israël.” Te laat waagde het Rehabeam de opgewondene menigte tot bedaren te brengen, hij moest ijlings zijnen wagen bestijgen en naar Jeruzalem ontvlugten.

De tien stammen stelden Jeroboam aan hun hoofd. Zij vormden zoowel wat de uitgebreidheid van grondgebied als wat het getal betreft de meerderheid van het volk. Zij zetteden het rijk voort en bewaarden den naam Israël, terwijl het zuiden den naam Juda ontving. De gevolgen van de splitsing van het rijk vertoonden zich spoedig, want al de naburige en sedert den tijd van David overwonnen volken, de Ammonieten, de Moabieten en de Edomieten, wisten zich spoedig hunne onafhankelijkheid te herwinnen, en vooral gevaarlijk werd voor het rijk van Israël de klimmende magt van den Syrischen koning van Damascus. Deze tegenstanders zijn echter de eenige niet, die de Israëlieten bedreigen; door de uitbreiding van de Assyrische-Babylonische heerschappij, worden hun spoedig nieuwe en veel gevaarlijker vijanden verwekt, die dan ook spoedig den ondergang van het rijk Israël veroorzaakten. Behalve vele buitenlandsche oorlogen, werden de beide rijken Juda en Israël, door inwendige beroeringen geschokt. Omwentelingen in het paleis doen den beheerscher van den troon buitelen en plaatsen er eenen anderen op, waarbij de grootste gruwelen veelvuldig gepleegd werden. Priesters en profeten nemen hieraan een zeer levendig deel; de boeken der koningen geven ons uitvoerige berigten over den woesten en afschuwelijken toestand, waarin het land gedompeld was. De strijd tusschen de Jehovadienst en den dienst van andere godheden, vormen de spil van de geheele geschiedkundige voorstelling.

In Israël, het grootste der twee rijken, heerschen steeds de andere goden; in het kleinere, Juda, heerschen zij mede voor een gedeelte en laten Jehova slechts de andere helft. Eene buitengewoon opmerkelijke rol spelen in de geschiedenis van beide rijken de profeten, die bij honderden er in voorkomen. Zij ijveren voor Jehova tegen de afgodische koningen, nemen deel aan de veranderingen in de regering, doen voorspellingen en genezingen, wekken dooden op en verrigten meer dergelijke wonderen. Onder de wonderen, die door de profeten verhaald worden, vermelden wij alleen slechts dat, wat den profeet Elia gebeurde, die in eenen vurigen wagen, voor de oogen van den profeet Eliza en eene verzamelde menigte andere profeten ten hemel gevaren

is, nadat hij eerst het water van den Jordaan door zijnen mantel verdeeld had en er droogvoets doorgetrokken was! Eliza, zijn opvolger erfde dezen wondermantel, en weet er terstond het behoorlijke gebruik van te maken en wonder op wonder te stapelen.

IV.

Eene eeuw was er verlopen, sedert de tien stammen zich aan het bestuur van de erfgenamen van Salomo hadden onttrokken en reeds volgde de vierde dynastie op den troon van Jeroboam, en met Jehu vermeesterde reeds de derde krijgsman met geweld de kroon van Israël. Den Jehovapriesters, die hem verheven hadden, wilde de nieuwe koning zijne dankbaarheid betuigen. Jehu verzamelde de priesters van Baäl, hij kondigde hun op zijne arglistige wijze aan, dat Achab Baäl weinig gediend had, hij wilde hem beter dienen en terstond Baäl een groot offer brengen, die wegbleef zou het leven verliezen. Aldus vergaderden alle dienaren en priesteren van Baäl in den tempel van dezen God te Samaria. Het offer begon, Jehu kwam zelf om aan het feest deel te nemen; doch eensklaps stormden 80 trawanten des konings den tempel binnen en hieuen alles neder; de tempel werd daarop geheel verwoest. Jehu was echter een betere moordenaar dan bestuurder en krijgsman. In weerwil dat de profeten van Jehova, en zelfs een man zoo aanzienlijk als Eliza, den nieuwen koning schraagden, werd Israël onder zijne regering (882—854) zwakker en zwakker, en zag in het noorden verscheidene zijner gewesten in de handen vallen van den koning van Damascus.

Even als in Israël de profeten het aldaar regerende koningshuis ten val gebragt hadden, zoo deden dit in Juda de Jehovapriesters de heerschappij van koningin Athalia. Zij had zes jaren lang den troon bekleed, het eenige voorbeeld eener vrouwelijke regering bij de Hebreërs (882—876). Even als haar vader Achab, was zij den dienst van Baäl toegedaan. Dit verwekte den haat der Jehovapriesters; de hoop in den toen 7 jarigen zoon van Athalia, Joas, die de priesters voor Athalia in den tempel verborgen hadden, een geschikt werktuig voor den priesterlijken invloed te vinden, bewoog den hoogepriester Jojada aan den val der koningin te arbeiden. Hij won de aanvoorders der lijfwacht, toonde hun den jongen Joas in den tempel en besprak het plan tot den opstand. Op eenen sabbathdag sloten de lijfwachten en de Levieten eenen kring in het voorhof van den tempel. Jojada voerde den knaap in het midden, deed hem zalven en de krijgslieden riepen hem, onder bazuingeschal, tot koning uit. Het volk stemde met de keuze der lijfwachten overeen. Athalia spoedde zich naar den tempel; doch haar kreet: „Zamenzwering, zamenzwering,” kwam reeds te laat. Zij werd naar buiten gesleept en op bevel van Jojada aan den ingang van het paleis vermoord. De priesterschap vervolgde hare zege, de Baälstempel te Jeruzalem werd verwoest, en de priesters daarbij werden vermoord. Des niettemin was nog het aantal Bäälsdienaren te Jeruzalem zoo sterk en hun moed zoo weinig gebroken, dat de Jehovatempel door wachten tegen hunne aanvallen moest behoed worden. De verheffing van dezen

knaap bragt het rijk van Juda niet veel zege aan. De Syriërs legden Jeruzalem eene brandschatting op, en de Pheniciërs kochten den Syriërs de gevangene joden af, om er over zee als slaven mede handel te drijven. Joas, de koning van Juda, werd in het 47ste jaar zijns levens, ten jare 836 vermoord. Onder zijnen zoon Amazia werd Jeruzalem door de Israëlieten ingenomen, de tempel en het paleis geplunderd, Amazia zelf gevangen genomen, de muren van Jeruzalem op verscheidene plaatsen doorgebroken enz. enz.

Deze verwoesting des rijks bragt den koning van Israël, Menahem, op de gedachte, bij den Assyrischen koning hulp te zoeken; deze werd hem ook bereidwillig verleend, doch het rijk Israël werd daardoor een Assyrisch gewest, en de Assyrische koning Phul deed in het jaar 765 een deel der inwoners van Israël naar Assyrië overbrengen. Pekahia, de zoon van den koning Menahem, werd reeds in het tweede jaar zijner regering door Pekah, den hoofdman der wagenstrijders, vermoord. Pekah was een vastberaden, moedig man; in verbond met Damaskus, onttrok hij Israël weder aan Assyrië en de beide koningen, van Syrië en van Israël vingen daarop eenen veroveringsoorlog tegen Juda aan. Hier regeerde de koning Jotham, ten wiens tijde de profeet Jesaïas leefde. Jotham wederstond den eersten aanval der vereenigde Israëlieten en Syriërs, doch zijn zoon Achaz (742—726) werd volkomen geslagen.

Terwijl de Syriërs aan gene zijde van den Jordaen tot aan de Roode zee voortdrongen, verwoestten de Israëlieten het gebied van Juda in alle rigtingen, hieuwen de strijdbare mannen neder en voerden eene menigte gevangenen en eenen rijken buit naar Samaria. Van alle zijden aangevallen en door den oorlog geteisterd, zag zich koning Achaz in Jeruzalem ingesloten. Het laatste uur van het rijk Juda scheen gekomen te zijn. Te vergeefs offerde de koning den goden der Syriërs, om het geluk der wapens te keeren, te vergeefs deed hij zijnen eigenen zoon tot brandoffer strekken. Hij zag eindelijk geenen uitweg, dan bij de Assyriërs hulp te zoeken. Jesaïas verzette zich vruchteloos hier tegen. Achaz zond tot den Assyrischen koning Tiglat Pilezar, met het verzoek, hem uit de hand van de koningen van Syrië en Israël te redden. Tiglat Pilezar kwam; Syrië werd onderworpen, Damaskus werd veroverd, de koning Rezin gedood en de bewoners zijns rijks werden ten deele naar Armenië overgevoerd. Israël onderwierp zich spoedig; niettemin werd in 740 een deel zijner bewoners naar Assyrië gevoerd. Tot dank voor deze redding door de Assyriërs, beval de koning Achaz in Jeruzalem den priesters des tempels, op Assyrische wijze te offeren. Juda was thans echter even als Israël, een leenheerlijke staat van het Assyrische rijk geworden. In Israël had de nederlaag door de Assyriërs, het aanzien van Pekah vernietigd, hij werd door Hozea vermoord, die na langdurige binnenlandsche onlusten, in 728 den troon besteeg. In den beginne betaalde Hozea schatting aan Assyrië, doch toen hij den kans zag hulp te erlangen van den Egyptischen koning, weigerde hij den koning van Assyrië alle verdere gehoorzaamheid. De Assyriërs, onder aanvoering van hunnen koning Salmanasser, waren spoedig meester van het geheele land van Israël; de hoofdstad Samaria viel echter eerst na eene belegering van drie jaren, in het jaar 720, en daarmede

had het rijk Israël opgehouden te bestaan. Om het land in onderworpenheid te houden en alle nog overige krachten te breken, deed Sal-manasser het grootste gedeelte van het volk uit het land voeren, en de weggevoerden aan gene zijde van den Tigris en van den Euphraat vestigen; de verwoeste steden en vlekken van Israël werden door andere bewoners bezet, die uit Syrië en Babylonië overgevoerd werden.

In weerwil van dezen val van Israël, beproefde weinige jaren later, koning Hiskia van Juda hetzelfde spel met Assyrië, terwijl hij een verbond met Egypte sloot. Hiskia was gelukkiger in zijne ondernemingen; eene vreeselijke besmetting in het leger van de Assyriërs, dwong den koning Sanherib het beleg van Jeruzalem op te heffen; kort daarop volgde de val van het Assyrische rijk, door inwendige onlusten veroorzaakt, en dit gaf het rijk van Juda de geruststelling, zijn voortbestaan niet meer bestreden te zien.

Deze voortdurende inwendige strijden, deze gewelddadige verdrijving of moord der beheerschers des lands door omwenteling en opstand, de invallen der naburige volksstammen, de Philistijnen en de Syriërs, de telkens hernieuwde twist tusschen de koninkrijken Juda en Israël bieden een bedroevend schouwspel aan, dat in gruwzaamheid en bloed-dorst op eene lijn kan gesteld worden met de daden der wildste en ontaardste volken van Azië. En dit zoo ontaarde volk zou het uitverkoren volk Gods geweest zijn. Een grootere onzin dan dit voorgeven kan er toch waarlijk niet gedacht of gevonden worden.

De koning Manasse (698—642), de zoon van Hiskia, keerde weder van de Jehovadienst zijns vaders tot de goden terug, die zijn grootvader Achaz zoo ijverig vereerd had. In den tempel van Jeruzalem werd het beeld van Astarte opgericht: de Baäldienst werd weder in den tempel ingevoerd, en in navolging van koning Achaz, verbrandde ook koning Manasse zijnen zoon tot een offer aan den Moloch. Te vergeefs kantten zich priesters en profeten tegen deze handelwijze aan, koning Manasse wist elken tegenstand te vernietigen. „Als een verwoestende leeuw verslond het zwaard nieuwe profeten,” zegt Jeremia, en men verhaalt dat Manasse zooveel onschuldig bloed vergoten heeft, dat Jeruzalem van het eene einde tot het andere er vervuld van was. Eerst nadat zijn zoon Amon, na eene korte heerschappij (642—40), door zaamgezworenen in het paleis gedood was en het volk zijnen achtjari-gen zoon Jozias tot koning verheven had, kregen de Jehovapriesters weder invloed aan het hof. Deze koning Jozias is daarom merkwaardig, omdat onder zijne regering en wel onder dezen koning van Juda voor de eerste maal sprake is van het wetboek, van de boeken van Mozes; het voorgevallene te dier gelegenheid wordt in het tweede boek der Koningen XXII: 3—20; XXIII: 1—3, volgenderwijze verhaald: „Het was ten jare 622, dat de koning Jozias zijnen schrijver Saphan in den tempel zond, om den hoogepriester Hilkia het geld af te vragen, dat de deurwachters des tempels inzamelden, om de bouwlieden, welke den tempel herstelden, uit te betalen. Bij deze gelegenheid zeide Hilkia tot Saphan, dat hij het wetboek in het huis van Jehova gevonden had en gaf den schrijver eene rol. Deze bragt dit schrift tot den koning en las het hem voor. Jozias werd diep getroffen door den in-

houd en de daarin vervatte bedreigingen tegen hen, die de wet van Jehova overtraden. Om zich te overtuigen of dit werkelijk de wet van Mozes was, liet hij Hulda, eene waarzegster, de vrouw van eenen zijner huisbeambten (den kleederbewaarder), ondervragen, die de woorden van het boek voor de woorden van Jehova erkende. Toen verzamelde de koning de oudsten van Juda en al het volk in den tempel te Jeruzalem. Het wetboek werd voorgelezen; de koning maakte een verbond met Jehova en beloofde zijne geboden en zijne inzettingen te houden, met ganscher harte en met gansche ziel de woorden des verbonds, welke in het boek geschreven zijn, te vervullen, en al het volk trad tot het verbond toe." Deze beslissende zege der Jehovapriesters over de afgodendienst, is voor alle volgende tijden van het grootste gewigt geworden; zonder de samenstelling van het wetboek, het vijfde boek van Mozes, waaraan terstond de andere schriften van de Hebreeuwsche overlevering zich aansloten, ware de Jehovadienst in Juda evenzeer door de afgodendienst verdrukt geworden als in het rijk Israël.

De herhaalde bloedige vervolgingen, die de priesters van Jehova onder de afgodische koningen, en laatstelijk vooral onder den koning Manasse ondergaan hadden, had hun geleerd op middelen bedacht te wezen, dergelijke tegenheden in de toekomst af te weren; men vermeende in de samenstelling van dit voor het volk en den koning bestemde wetboek, eene verzekering te hebben gevonden tegen de herhaling van dergelijke vervolgingen, het gezag moest door het voorgeven dat het wetboek van Mozes afkomstig was en onder den onmiddelijken invloed van den wil van Jehova stond, aanmerkelijk bekrachtigd en voor de geloovigen onomstootelijk worden.

Het eerste gevolg van de invoering van het wetboek, was de vernietiging van alle afgodsaltaren en de verwoesting van alle beelden en tempels, die den vreemden goden gewijd waren; de Moloch werd omvergehaald, "opdat niemand meer zijnen zoon of zijne dochter door vuur wijdde." Ook de huisgoden, die tot dien tijd bij de Joden in gebruik geweest waren, moesten vernietigd en de doodenbezweerders en de toovenaars het land uitgedreven worden; allen priesters des lands werd geboden naar Jeruzalem te komen, en zij die hunne altaren niet wilden verlaten, werden als offers op dezelve geslagt.

De uitwendige rust die het rijk Juda genoot, mogt echter niet van langen duur zijn, de Egyptische koningen deden hun voordeel met het verval der Assyrische magt, om zich van Syrië en Palestina meester te maken. De koning Jozias sneuvelde in eenen slag tegen de Egyptenaren (608), en deze stelden Jojakim, eenen zoon van Jozias, als eenen van Egypte afhankelijken vorst in Jeruzalem aan. De Egyptenaren werden intusschen na weinige jaren door de Babyloniërs uit Syrië en Palestina verdreven, en dit voerde daarop ook spoedig tot den ondergang van Jeruzalem. In het jaar 597 deed Nebukadnezar, de Babylonische koning, den Joodschen koning Jechanja, die eerst drie maanden op den troon zat, met zijnen geheelen harem en de kostbaarste gereedschappen uit den tempel, naar Babylon overvoeren; voorts werd alle krijgsvoorraad weggenomen, eene menigte krijgslieden, 17,000 in getal, alle aanzienlijke mannen des lands, de oudsten en preesters, eindelijk

ook de wapen- en andere smeden, en slotenmakers, ja zelfs de timmerlieden naar Babylon overgebracht, zoodat er niets over bleef dan het geringe volk." Over dit weerlooze overschot werd Zedekias tot stadhouder aangesteld, en door handslag en eed aan den koning van Babylon cijsbaar gemaakt.

De teruggeblevene profeten rustten echter niet het volk tot opstand tegen de Chaldeërs aan te zetten; slechts de profeet Jeremia hield niet op daar tegen te ijveren, en voorspelde den ondergang van het land, die door een verzet tegen de Babylonische heerschappij onfeilbaar moest veroorzaakt worden, eene zienswijze die hij bleef aankleven in weerwil der vele vervolgingen, die hij van zijne dweepzieke landslieden te ondergaan had en die hij onvermoeid herhaalde, tot dat de gebeurtenissen in het jaar 586, die den val van Jeruzalem ten gevolge hadden, er de waarheid maar al te zeer van aantoonde.

De reeds lang voorbereide opstand der Joden, brak in het jaar 588 uit, ter gelegenheid van den oorlog der Babyioniërs tegen de Egyptenaren, hij werd echter spoedig door de wapens der Babyioniërs onderdrukt en Jeruzalem, na eene belegering van 18 maanden, genoodzaakt zich over te geven. Op bevel van Nebucadnezar werden de gevangene hoofdlieden der Joden en de zonen van Zedekias voor zijne oogen terecht gesteld, hem zelf werden de oogen uitgestoken, en met ketenen beladen werd hij naar Babylon gevoerd. De priesters des tempels, de beampten en de aanzienlijksten der stad werden terecht gesteld, wat nog van de kostbaarheden des tempels en van het paleis over was, werd naar Babylon gevoerd: daarop werd er vuur in de stad geworpen, en verd dezelfde zoowel als de tempel en het paleis verbrand en de muren verwoest. Wat van de stedelingen nog overig was, werd eveneens naar Babylon overgevoerd, zoo ook handelde men met de overige bevolking van het land, die met vrouw en kind, tot op weinige arme lieden na, medegevoerd werden. Dit viel voor 586 jaar v. C.

Men kan bij deze verwoesting van Jeruzalem de opmerking niet onderdrukken, hoe het toch zoo kon gebeuren, dat juist, volgens de Hebreuwsche overleveringen, het rijk van Juda ten gronde ging omstreeks denzelfden tijd, toen het zich van de afgodendienst losgemaakt had, geheel tot de Jehovadienst overging, of gelijk de priesters het noemden, toen het een verbond, een geregeld verdrag met Jehova had gesloten. De Jehova, die zoo vele wonderen voor de ongeloovige Israëlieten verkwistte, doet geen enkel wonder voor het geloovige Israël geschieden; deze tegenspraak, die voor ons naauwelijks eene nadere toelichting behoeft, toont ons op nieuw, even als zoo vele honderde andere, wat men van de beweringen der Hebreuwsche priesterleer te denken hebbe; hoogmoed, geringschatting van andersdenkenden staan bij alle priesterklassen op den voorgrond; doch zij hebben die belangrijkheid niet voor ons, als de aanmatigingen van het Jehovapriesterdom, omdat deze nog heden de grondslagen vormen van ver verbreide geloofsstellingen. Welke denkende mensch echter kan zich nu met beweringen, als de volgende, laten afschepen, wanneer het al in het wetboek, het vijfde boek van Mozes XXX: 1—10, betrekkelijk het verbond dat Jehova met Israël gesloten heeft, woordelijk aldus luidt:

„Of immer op aarde iets zoo verhevens geschied of vernomen is, als dat een God beproefd had zich een volk te kiezen uit het midden der volken, door teeken en wonder, en sterke hand, en uitgestreken arm, door groote en vreesselijke daden,” enz. enz. enz.

Toegegeven, deze wonderen, deze teekens, deze vreesselijke daden liggen inderdaad gedrukt voor ons; — doch wat is dan ook geduldiger dan papier.

A. RECKAHN.

DE GEBREKEN VAN DEN BIJBEL.

Eene Redevoering

DOOR

J O S E P H B A R K E R.

~~~~~

Ter voldoening aan de volgende oproeping, die door een groot aantal personen onderteekend was, vergaderde de Conventie op den morgen van den 27sten November 1852 in het Stadhuis te Salem, en werd geleid door den heer Joseph Barker van Millwood, als tijdelijk Voorzitter en den heer J. W. Walker van New-Lyme, als waarnemend Secretaris.

De navolgende oproeping werd door den Voorzitter voorgelezen:

„Aangedreven door de zucht tot bevordering der zaak van waarheid en menschenmin, noodigen de ondergeteekenden door dezen al de genen uit, die belang stellen in vrije gedachtewisseling, eene vergadering bij te wonen, die Zaterdag, Zondag en Maandag den 27, 28 en 29 November a. s. zal gehouden worden te Salem, Ohio, met het doel vrij en open den oorsprong, de geloofwaardigheid en den invloed van de Joodsche en Christelijke schriften te onderzoeken.

Deze navorsching wordt niet eener bijzondere klasse van wijsgeeren, godgeleerden of denkers opgedragen, maar wordt vol vertrouwen in handen gesteld van al degene, die belang stellen in de beschouwing van het boven gezegde vraagstuk. Er bestaat eene menigte menschen, die gelooft dat ons eene bovennatuurlijke openbaring gegeven is; eene andere menigte ontkent dit, en een groot aantal wordt door voortdurenden twijfel geslingerd, daar zij zweven tusschen het stille ongeloof van hunne rede en de vrees voor eene volslagene loochening. Ons doel, met het oproepen van eene vergadering, is het teregtwijzen van dwaling, bij welke partij ze ook gevonden wordt, en het verlossen van diegene, die tusschen twijfel en vrees verkeeren, uit hunnen kommer-vollen toestand.

Welligt zijn er onder u, die vast overtuigd zijn, dat de Joodsche en Christelijke schriften tot de bevordering van een belangrijk doel hebben gediend, en die nogtans gelooven, dat hare zending bijna is volbragt en door eene nieuwe lastgeving moet vervangen worden; andere die gelooven dat haar invloed in alle opzichten schadelijk is geweest, en dat zij veelmeer een vloek dan een zegen voor de menschheid waren; weër an-

dere, die ze als eene volmaakte openbaring van Gods wil voor den mensch beschouwen, zoowel geschikt voor het verledene als voor alle volgende tijden, eindelijk zullen er zijn, die de geheele goddelijke ingeving van den bijbel ontkennen, veel van het Oude Testament als nutteloos verwerpende en het meest of alles van het Nieuwe aannemende. Dit verschil van meeningen echter zal, in stede van nadeelig te zijn voor het belang van deze bijeenkomst en de goede vruchten welke zij zal opleveren, veeleer strekken om de belangrijkheid te vermeederen en de waarde te verhoogen, die zij voor de zaak der waarheid kan hebben.

„Wie eene waarheid kent en haar niet openbaart
 „Die houdt zijns naasten goed, voor zich alleen bewaard.”

Wij moedigen bij gevolg allen, die in deze zaak belang stellen, uit, zonder onderscheid van kunne, kleur, sekte of partij, om zich te vereenigen en als broederen zich gemeenschappelijk te scharen rondom het altaar der verstandelijke en geestelijke vrijheid.

De besluiten, in deze vergadering genomen, werden door het Comité, bij monde van den President, aldus afgekondigd.

10. Het staat vast, dat de oorsprong van den bijbel in duisternis is gehuld, dat wij zelfs van de personen, die de verschillende boekdeelen schreven, noch van den tijd wanneer dit plaats had, weinig of iets weten.
20. Dat wij geene daadzaken kennen, waarop de algemeen heerschende begrippen, aangaande den goddelijken en bovennatuurlijken oorsprong van den bijbel, met rede kunnen gegrond zijn.
30. Dat de bijbel zelf geen vaste kenmerken van dien oorsprong draagt, maar integendeel overal de blijken van menschelijke onvolmaaktheid en dwaling.
40. Dat de bijbel derhalve geen boek van goddelijk gezag is, zijne getuigenis noch de waarheid of onjuistheid van een grondbeginsel, noch het goede of verkeerde eener handeling kan beslissen.
50. Dat het heerschend begrip of geloof, dat de bijbel een boek van goddelijk gezag, een volmaakt voorschrift voor handel en wandel is, dat, al wat hij leert waar, wat hij voorschrijft of bekrachtigt regt en goed is, en dat wij geen anderen gids voor waarheid en plicht behoeven, niet alleen verkeerd maar zelfs hoogst verderfelij is.
60. Dat de mensch een' onfeilbaren leefregel bezit, en dat hij, door dien te leeren kennen, trapsgewijze volmaakter en gelukkiger zal worden in alle omstandigheden zijns levens.
70. Dat die leefregel niet in den bijbel, den koran, de shasters, of welke vermeende en willekeurige openbaring het ook zij, wordt gevonden, maar dat hij door de hand des scheppers in het wezen van elken mensch is gegrift.

Deze besluiten medegedeeld zijnde, hield de heer Joseph Barker, ter bevestiging van dezelve, de volgende redevoering:

Het is mijn plicht mijne gronden te ontwikkelen, daar ik ben opge-

treten ter ondersteuning van deze besluiten, en ik behoef geene verontschuldiging in te brengen voor de behandeling van zulk een onderwerp. Wij zullen allen, zoo ik vertrouw, toestemmen, dat de beredenering van dergelijke onderwerpen niet alleen geoorloofd, maar zelfs noodzakelijk is; de belangen der menschheid vorderen dit. Het zoude vruchteloos zijn zich daartegen te verzetten, de menschen hebben behoefte ze te bespreken, ja alles zal door hen besproken worden. Wat in deze eeuw niet wordt onderzocht, krijgje zijn beurt in eene volgende; niets zal zich daaraan kunnen onttrekken. Daarom mogen wij gerust voortgaan met de behandeling van zulke discussiën en er allen deel aan nemen, ten einde de zaak door vereende krachten tot een goed einde te brengen.

Het eerste besluit zegt, dat de oorsprong van den bijbel in duisternis is gehuld, dat wij zelfs van de personen, die de verschillende boekdeelen schreven, noch van den tijd waarin dit plaats had weinig of iets weten.

Dit is, naar mijn oordeel, volkomen waar, voor mij is de oorsprong van den bijbel in duisternis gehuld, ik weet noch door wie, noch wanneer de verschillende boeken zijn geschreven. Ik heb gelezen hetgeen hierover door verschillende verdedigers van den goddelijken oorsprong van den bijbel is gezegd, maar ik kan er geen geloof aan slaan. Ik weet dat veel van hetgeen ik gelezen heb onwaar, veel twijfelachtig en onwaarschijnlijk is, maar mij is daaromtrent niets bekend wat duidelijk, beslissend en zeker is. Vele zaken, welke door de zoo even genoemde voorvechters van den goddelijken oorsprong des bijbels als daadzaken beschouwd worden, zijn verdichtselen, vele zaken, door hen als geloofwaardige getuigenissen voorgesteld, zijn niets dan vermoedens.

De heerschende begrippen over dit onderwerp schijnen mij toe, op dwaling en ligtgeloovigheid gegrond te zijn. Mogten er onder u zijn, die hieromtrent beter ingelicht zijn, zij spreken, ik wil gaarne leeren. Wij kennen bij gevolg geene daadzaken, waarop het geloof van den goddelijken oorsprong des bijbels kan gegrond worden.

Wat ook de verdedigers daarvan mogen hebben gezegd, wij hebben niets gehoord of gelezen, waarop dit met rede kan gegrond worden. Hier wachten wij dus eveneens licht van anderen. Wij willen hier de gronden niet opgeven, waarop zij, die den goddelijken oorsprong des bijbels aannemen, hun geloof *kunnen* bouwen, maar laten dit aan hen zelve over, en stellen ons te vreden, de waarde van hunne gronden na te gaan.

Wij voegen hierbij de woorden van ons derde besluit, dat de bijbel zelf geen vaste kenmerken van dien oorsprong draagt, maar integendeel overal de blijken van menschelijke onvolmaaktheid en dwaling.

Welligt zullen zij, die van ons in gevoelen verschillen, ons wel willen zeggen, in welk geval een boek zekere kenmerken van bovennatuurlijken oorsprong draagt, en ons dus ook aantoonen, waar deze in den bijbel worden gevonden. Wij kennen ze niet. Integendeel, wij zien in den bijbel de duidelijke sporen, dat het een gewrocht van menschelijken oorsprong, van dwaling en onvolmaaktheid is. Er zijn er, die denken, dat de stijl des bijbels een bewijs voor dien bovennatuur-

lijken oorsprong is. Deze, zeggen zij, is te schoon, te verheven om bloot menschelijk te zijn. Doch het bewijs dat dit zoo is leveren zij ons niet. Weten zij dan juist tot welke mate van schoonheid en verhevenheid de stijl van een mensch kan opgevoerd worden? Kennen zij den grens tusschen het menschelijke en het goddelijke? Kunnen zij ons de kenteekenen opgeven, waaraan de bovennatuurlijke verhevenheid kan worden getoetst. Niets van dat alles. Het zijn slechts gissingen. Daarenboven is de stijl van den bijbel zeer onderscheiden, zelfs in geene twee boeken is die dezelfde. Elk schrijver heeft een' bijzonderen stijl.

Die van Genesis is niet die van Deuteronomium, Jesaja verschilt van Jeremia, Ezechiël van Daniël. De stijl van Mattheus verschilt even zoo zeer van dien van Johannes, als de stijl van Shakspeare van den stijl van Locke.

Indien dus de stijl van den bijbel geheel bovennatuurlijk en goddelijk ware, dan zouden wij immers ook verwachten mogen, dat hij meer overeenstemde. Daarenboven is de stijl van sommige gedeelten van den bijbel verre van verheven of schoon, maar veeleer het tegendeel, gemeen en plat, walgelijk en onkiesch. Indien dus het verhevene van *eenige* boeken, een bewijs voor hunnen bovennatuurlijken oorsprong moge zijn, dan zijn de onbeduidendheid, gebrekkigheid en platheid van andere, een bewijs voor hunne aardsche afkomst.

Andere beweren dat de *leer*, welke in den bijbel wordt onderwezen, een bewijs voor zijn' bovenmenschelijken oorsprong is, doch zonder ook hiervoor een bewijs te kunnen leveren. Welke zijn dan de kenteekenen, waardoor eene goddelijke van eene menschelijke leer kan worden onderscheiden? Immers, zij bestaan niet. Hoe durven zij beslissen over hetgeen de mensch *kan* ontdekken en leeren, en hetgeen waartoe hij niet in staat is? Maar genoeg hierover. Nogmaals, wij zouden wenschen dat de verdedigers van het goddelijke gezag des bijbels, zelve hunnen gronden daarvoor bloot legden, terwijl wij die van *onze* gevoelens zullen ontwikkelen. Wij herhalen met ons besluit, dat de bijbel overal de kenmerken draagt van menschelijke onvolmaaktheid en dwaling.

Dit is eene waarheid ten opzichte van elken bestaanden bijbel. Beginnen wij met den algemeen gebruikt wordenden, wat vinden wij daar? Het titelblad zegt ons, dat hij eene vertaling uit het oorspronkelijke is, ten gevolge van den uitdrukkelijken last van een' der koningen van Engeland. Beweert iemand dat de vertalers onfeilbaar waren en onmogelijk konden dwalen? Niets van dien aard. Zij zelfs, die beweren dat de oorspronkelijke bijbelschrijvers onfeilbaar waren, doen dit echter geenszins ten opzichte van die des konings. De verschillende sekten- en priesterklassen zelve, toonen ten duidelijkste, dat zij de gewone vertaling als onvolmaakt beschouwen. Immers, zij zijn allen zoo vrij ze op duizenderlei plaatsen te veranderen. Niets is meer bij godgeleerden in zwang, dan zich, ter staving hunner beweringen, te beroepen op hetgeen zij het oorspronkelijke Grieksch en Hebreeuwsch noemen. Elke bijbeluitlegger neemt dezelfde vrijheid. De tegenwoordige hoofden der sekten- en priesterschap hebben te kennen gegeven, dat zij de gewone bijbels als onvolmaakt en vol dwaling beschouwen, door

nieuwe vertalingen te maken. Bijna geene in Engeland bestaande sekte of priesterschap, of zij heeft eene nieuwe vertaling der schriften in het licht gegeven. Johannes Wesley vertaalde het O. en. N. Testament beide. De Methodisten bedienen zich nog heden ten dage van zijne vertaling des N. Testaments. Adam Clarke vertaalt opnieuw bijna al de belangrijke plaatsen in zijn „Commentaar.” Aan vele geeft hij geheel andere uitlegging dan in den gewonen bijbel geschiedt. Richard Watson, leeraar bij de Methodisten, begon eene nieuwe bijbelvertaling. Dr. Boothroyd en Dr. Conquest, leverden eveneens verschillende vertalingen, de laatste zegt 20000 wijzigingen of verbeteringen in de zijne te hebben gemaakt, bij gevolg moet hij in het denkbeeld verkeerd hebben, dat de gebruikelijke bijbel 20000 fouten of dwalingen bevatte. Mr. Belsham en meer Engelsche Unitariërs gaven eene nieuwe vertaling van het N. Testament, Mr. Wellbeloved, een Unitarisch predikant, gaf evenzeer van een groot gedeelte des O. Testaments eene nieuwe vertaling in het licht, voornemens zijnde er eene van den geheelen bijbel te geven. Zelfs leeraren der gevestigde kerk, hebben nadrukkelijk de gewone vertaling wederlegd, en eenige zijn zelfs zoo ver gegaan, om nieuwe vertalingen van eenige boeken in het licht te geven. Daaronder behooren Alexander Campbell, Mr. Taylor, Mr. Sharp enz. Hoe ver de Amerikanen zijn gegaan in nieuwe bijbelvertalingen, weet ik niet, doch ik veronderstel, dat zij het voorbeeld hunner broederen in Europa hebben gevolgd. Alzoo zijn wij niet de eenige die gelooven, dat de algemeen in gebruik zijnde bijbels de kenmerken dragen van onvolmaaktheid en dwaling. De hoofden, leiders en priesters der verschillende kerkgenootschappen in Groot-Brittannië en Amerika, gelooven dit even als wij.

Zelfs, al waren de bijbelvertalers de beste en verstandigste mannen geweest, welke ooit hebben geleefd, dan zou hun werk nogtans onvolmaakt zijn geweest. Eene vertaling uit het Grieksch of Hebreeuwsch kan niet volmaakt wezen. De vertalers, welke door koning Jacobus gebruikt werden, waren echter in geen en deele de beste en verstandigste, maar in eenige opzigten buitengewoon onwetend, bevooroordeeld en onzedelijk. Bovendien was hun standpunt tegenover den koning, hun meester en de kerk, waarvan hij het hoofd was, allerongelukkigst. Dat zij buitengewoon onwetend waren, hier voor strekt ten bewijs, dat zij geloofden of althans als zoodanig beleden, dat in de godheid 3 personen aanwezig waren, dat de 1ste vader van den 2^{den} was en de 3de uit den 1ste en 2^{den} voortspoot, en dat nogtans geen van deze drie vóór of ná den anderen ontstaan was, dat de vader niet ouder was dan de zoon: dien hij verwekte, de zoon niet jonger dan de vader, waaruit hij sproot, en dat de kleinzoon niet jonger was dan zijn grootvader en zijn vader. Voorts geloofden of ten minste beleden zij, dat elk van deze 3 personen God was, en dat zij echter niet 3, maar slechts één God te zamen waren. Zij leerden dat de Almagtige God stierf, begraven werd, ter helle daalde, en toen uit den doode herrees. Zij leerden voorts, dat het pasgeboren kind van nature verdorven is, ten gevolge van Adams zonderval, en dat deze natuurlijke en onvermijdelijke verdorvenheid, voor elk schepsel dat geboren wordt, Gods regtvaardige

wraak en verdoemenis verdient. Kan men zich wel afschuwelijker leest voorstellen. Een ander leerstelsel door die vertalers gepredikt, was, dat de mensch alleen door het geloof kan geregtvaardigd worden, dat kleine kinderen door den doop wedergeboren kinderen Gods worden. Dit zijn eenige staaltjes van hunne leerstellingen. Zoo zij er aan geloofden, waren zij niet zeer verstandig, geloofden zij er niet aan, in weerwil dat zij het beleden, dan waren zij niet bijzonder eerlijk.

Eenige van de eersten der kerk, waartoe deze vertalers behooren, verklaren dat niemand, die gezond verstand bezit, alles kan gelooven wat door het gebedenboek der kerk van Engeland, wordt geleerd. De bijbelvertalers echter zeiden, dat zij dit alles geloofden. Hieruit volgt dus, dat zij, naar de meening van eenige hunner broederen, geen gezond verstand, of wat erger is, geen eerlijk hart bezaten. En zullen wij dan het werk van zulke lieden als volmaakt en vrij van dwaling beschouwen? Maar nog meer, die bijbelvertalers waren niet alleen onwetend, maar slecht tevens. Zij waren leugenaars en meineedigen. Deze hooge waardigheidbekleeders der kerk van Engeland, wisten even zoo goed als gij, dat koningen en koninginnen dikwijls slecht, losbandig en goddeloos waren. Zij wisten, dat er onder die van Engeland de vuigste en de liederlijkste wellustelingen, en de onmenschelijkste en bloeddorstige dwingelanden geweest zijn, welke ooit de aarde hebben bezoedeld. Zij wisten even zeer, dat zij in het algemeen aan zware verzoekingën bloot stonden, waardoor zij tot zulke uitersten vervielen, en dat men ware godsdienstigheid en deugdzaamheid dus niet van hen konde verwachten. In weerwil van dat alles, verbonden zij zich bij eede, aan hunne koningen en koninginnen, hoedanig hun inborst mogt zijn, den titel van allergenadigste en allergodsdienstigste te geven. Zoo deden zij ten opzigte van den monarch, die toenmaals leefde, en legden hunnen opvolgers als plicht op, dit evenzeer te doen met alle toekomstige monarchen, al waren zij ook even diep gezonken als dat logge, waggelende, wellustige wezen koning Hendrik VIII, of even bedriegelijk en verraderlijk als de meineedige Karel I.

Deze bijbelvertalers wisten ook dat vele van degene, bij wier begrafenis zij werden geroepen, goddelooze, slechte menschen waren. Zij wisten dat eenige hunner dronkaards, lichtmissen en meineedigen waren. En in weerwil daarvan, verbonden zij zich bij de ter aarde bestelling, hen hunne „geliefde broederen” te noemen en te verklaren, dat zij hen aan de aarde toevertrouwden, in de zekere hoop van eene opstanding ten eeuwigen leven, ofschoon zij inwendig geloofden, dat zij ter helle zouden varen. Zij zwoeren voorts alle valsche eeden, ter verkrijging hunner hooge betrekking en groot kerkelijk inkomen. Eveneens deden zij dit bij hunne opname aan de academiën. Zij zwoeren dat zij geloofden, hetgeen zij niet geloofden, dat zij zouden doen, wat zij nimmer voornemens waren te doen, en dat zij zouden nalaten, hetgeen zij nimmer wilden nalaten. Zij waren meineedig bij het aanvaarden van hun priesterschap, zoowel als bij elke schrede, die hen nader bracht tot de hooge en winstgevende posten, welke zij bekleedden. Bovendien waren zij wreede vervolgers hunner naburen en landgenooten.

De beste en verstandigste lieden van hunnen tijd, werden door hen

beboet, gekerkerd, verbannen en ter dood gebragt. Ook verbraken zij hunne beloften, wanneer zij beloofden den duivel en al zijne werken te verzaken, de weelde en ijdelheid dezer wereld te vlieden en een matig, regtvaardig en godzalig leven te leiden; want zij huldigden weelde en ijdelheid, als of zij ze als hemelsche zegeningen beschouwden, en zij bekenden elke week, en velen hunner iederen dag, dat zij op den dwaalweg en van Gods weg waren afgedwaald, gelijk verloren schapen, dat zij deden, wat zij niet mogten, en nalieten, wat zij behoorden te doen. Deze, hunne belijdenis, was waar. Waren zij dan de mannen om een volmaakt en onfeilbaar boek te schrijven?...

Van hunne jeugd af waren zij opgevoed in bedriegelijke, dwaze, onbestaanbare, belagchelijke en godslasterlijke begrippen omtrent de godsdienst. Hun werd geleerd, dat twifelen aan de overdrevene verdichtselen van hun geloof, de eeuwige verdoemenis ten gevolge zoude hebben; dat alle denkbeelden, welke van hun barbaarsch geloof verschilden, moesten beschouwd worden als inblazingen van satan en als pogingen van dien vorst der helle, om hen in het verderf te lokken. Dien ten gevolge werden zij in duisternis gewikkeld en werd hun het licht der waarheid onthouden.

Zij moesten zweren het valsch geloof van hunne kindsheid voort te planten, en dien poel van onregt en bedrog, de zoogenaamde godsdienst van den staat, te bevorderen. Zij moesten zweren, mede te werken tot het helsch werktuig van bedrog en afzetterij, het staatsbestuur genaamd.

Zij moesten zweren, den koning en zijn bestuur te schragen, hoe onmenschelijk ook de handelingen waren; zij moesten God bidden, den koning en het bestuur in al hunne ondernemingen bij te staan, al waren deze ook daden van geweld, grenzenlooze wreedheid en bloeddorst. Zij waren de huurlingen van den koning en van de regering. Den eersten beschouwden zij als het hoofd der kerk en moesten zweren hem in alles te gehoorzamen, en daarom ook in de vertaling van den bijbel.

De koning gaf hun de regels aan de hand welke hun tot leiddraad bij het vertalen moesten verstrekken, en zij waren bij eede verbonden deze te volgen. Deze regels hadden ten doel om elke bijvoeging, die eene afwijking vormde van de gevestigde priesterpartij, te verhoeden, en elke weglating te voorkomen, van het geen aan de heerschende kerk en het gouvernement dienstig was. Zij bleven aan die voorschriften trouw, beheerscht als zij werden door hun eigenbelang, hunne betrekking en hunne vooroordeelen. Het zou immers eene dwaasheid zijn anders te denken. Om nu den bijbel in overeenstemming met hun geloof te brengen, plaatsten zij in hunne vertaling zaken, welke noch in de Grieksche, noch in de Hebreeuwsche bijbels gevonden werden, en gaven eene geheel valsche vertaling van eene menigte daarin voorkomende plaatsen. Ik zal er u eenige voorbeelden van geven.

Hun geloof leerde hun dat God eens stierf of zijn leven prijsgaf. Noch in de Grieksche, noch in de Hebreeuwsche bijbels was iets te vinden dat deze leer verkondigde, nogtans wisten zij bij de vertaling eenen volzin zoo te verdraaijen, dat deze leer er uit afgeleid kon worden. Dit komt voor: Joh. III: 16 en luidt als volgt: Hieraan erken-

nen wij de liefde Gods, omdat hij zijn leven voor ons liet. Het woord God staat niet in het Grieksch, maar werd door de vertalers ingelascht. Op zekere plaats van het O. Testament wordt gezegd „dat Elhanan Goliath den Getiter versloeg.” De vertalers hebben dit dusdanig veranderd, dat men er uit leest: „Elhanan versloeg Goliaths *broeder*.” Zie 2 Samuël XXI: 19. Dit is slechts een staaltje van eene menigte dergelijke veranderingen en verdraaijngen.

In de gewone vertaling wemelt het van dwalingen en vervalschingen, en de massa krijgt slechts deze onder de oogen. Ook het grootste gedeelte der geestelijkheid leest en bestudeert slechts deze. Daarom dan is het waar, dat al de in gebruik zijnde bijbels, allerwege de kenmerken dragen van menschelijke onvolkomenheid en dwaling.

Maar de bijbels bevatten nog andere misslagen en fouten, dan de gene, welke men aan de vertalers kan wijten, en wel fouten, die door de drukkers zijn begaan.

Om u aan te toonen welke vreeselijke misslagen deze kunnen begaan, behoef ik slechts dit te vermelden, dat in zekere bijbeluitgave het woordje „*nie*” uit het zevende gebod was weggelaten, zoodat dit luidde: „gij *zult* overspel doen” Zulke fouten zijn niet algemeen, doch wel andere. Ik geloof dat het onmogelijk is, drukfouten geheel te vermijden. Ik heb nog nimmer eenig boek gezien dat er geheel vrij van was. Hetgeen wij met betrekking tot de gewone bijbelvertaling hebben aangevoerd, is in velerlei opzigten geldig voor alle vertalingen. Geene van alle is volmaakt, maar zij zijn alle meer of minder onjuist en dragen de kenmerken van menschelijke zwakheid en vooroordeel, ja, vele zelfs van bedrog. Als onjuist worden zij alle beschouwd, en de Christenen zelve beschuldigen er verscheidene onder, van bedorven en vervalscht te zijn.

Aan de Roomsche Catholijke vertalingen wordt dit door de Protestanten ten laste gelegd, en omgekeerd zeggen de Roomsche Catholijken dit van die der Protestanten. De Roomsche Catholijken noemen de Protestantsche bijbels gewoonlijk die van den duivel, en de Protestanten zijn gewoon die der anderen, het werk van den Antichrist te noemen. De Protestanten zelfs hekelen onderling elkanders bijbels. De Unitariërs doen dit evenzeer met die der Trinitariërs en omgekeerd doen de laatsten het met de eersten. Niet minder is dit het geval met de Dompelaars en de Sprekelaars.

Zelfs priesters en leken van dezelfde kerk, berispen elkanders vertaling. R. Watson hekelt die van Adam Clarke, Dr. Conquest klaagt die van Boothroyd aan, en Mr. Taylor kan zich niet met die van Belsham vereenigen.

Wij mogen zeggen dat er geen uitzigt bestaat, ooit eene volmaakte bijbelvertaling te zien verschijnen. Om deze te geven, moet de vertaler eene volkomene kennis, zoowel van den Grieksch en Hebreeuwschen bijbel, en van de taal waarin hij die wil overzetten, bezitten. Maar niemand bezit die kennis. Het Grieksch en Hebreeuwsch, waaruit de bijbel zou zijn vertaald, zijn doode talen, welke door geen volk meer worden gesproken of geschreven, en alleenlijk in oude geschriften worden terug gevonden. De juiste beteekenis van vele woorden dier talen, is bij gevolg verloren gegaan. De schriften van het O. Testament

zijn de eenige in de Hebreeuwsche taal overgebleven boeken. Er bestaan geene andere om licht te verspreiden over duistere plaatsen, of om de juiste beteekenis aan te wijzen van twijfelachtige woorden en volzinnen. Wel is waar, bezitten wij Grieksche en Hebreeuwsche woordenboeken en spraakkunsten, maar deze zijn het werk van feilbare menschen, die geene andere middelen bezaten, om over de juiste beteekenis van het Grieksch en Hebreeuwsch uitspraak te doen, dan wij zelven. Ook deze woordenboeken en spraakkunsten verschillen van elkander. Geen van alle is volmaakt; de beste wemelen van fouten. Wij bezitten betere middelen, om kennis van de Grieksche dan van de Hebreeuwsche taal te verkrijgen, maar het Grieksch des N. Testaments is een eigenaardig dialect, hetwelk in geen ander boek wordt gevonden. Het is uit dien hoofde even moeilijk het N. Testament te vertalen als het Oude. Willen wij dus een' bijbel vinden, welke *niet* de kenmerken van menschelijke onvolmaaktheid en gebrek draagt, zoo moet deze geschreven zijn in het zoogenaamde oorspronkelijk Grieksch en Hebreeuwsch. Maar zulk een bestaat niet. De Grieksche en Hebreeuwsche bijbels zijn werkelijk even onvolmaakt als de Engelsche vertalingen, zij zijn evenzeer het werk van onvolmaakte en gebrekkige menschen. Menigeen verkeert in den waan, dat er slechts één Hebreeuwsche en Grieksche bijbel zou bestaan, en dat die eenige geschreven is door Mozes en de profeten, en door de evangelisten en apostelen. Maar dit is het geval niet. Er bestaan er onderscheidene, doch zij zijn alle het werk van *feilbare* menschen, die zeer van elkander verschillen. Niet alleen zijn zij door verschillende personen zamengesteld, maar zij verschillen grootelijks van elkander en zijn zelfs gedeeltelijk uit onderscheidene bronnen geput. Men dient in het oog te houden dat de oudste Grieksche en Hebreeuwsche bijbels niet gedrukte maar geschrevene zijn. Zij werden geschreven voor dat de drukkunst onder Joden of Christenen bekend was. Deze geschreven bijbels of manuscripten zijn talrijker dan de in genoemde talen gedrukte. Zij zijn het werk van verschillende lieden, in verschillende landen en eeuwen. Geen twee daarvan zijn aan elkander gelijk. Ja, het verschil is bijna eindeloos. Eenige bevatten meer, andere minder.

Deze hebben voorvallen in zulken vorm, gene weêr in een' anderen vermeld. John Mills heeft een groot aantal van die geschreven boeken des N. Testaments vergeleken en bevonden, dat zij op 30000 plaatsen verschilden. Hij toonde aan en bragt bijeen 30000 verschillende lezingen. Ook anderen hebben zich daarmede onledig gehouden, en ontleken, behalve een 100,000 tal verschillende lezingen, een gelijk getal plaatsen, waarin zij van elkaâr verschilden in de vermelding der bijzonderheden. Dit zelfde geldt evenzeer ten opzichte der Hebreeuwsche manuscripten van het Oude Testament. En nu heeft men de Grieksche en Hebreeuwsche bijbels moeten zamenstellen uit zulke onvolmaakte en tegenstrijdige fragmenten, er is niets anders, waaruit men kan putten. En deze Grieksche en Hebreeuwsche bijbelfabrikanten bezitten evenmin de middelen om te kunnen beslissen, welke van die tegenstrijdige manuscripten de beste zijn. Zij weten dat de meeste daarvan onvolkomen en gebrekkig zijn; maar nimmer kunnen zij overtuigd zijn dat eenige

daarvan volmaakt zijn. Immers zijn de oorspronkelijke handschriften, waaraan de thans bestaande hunnen oorsprong te danken hebben, sedert vele eeuwen verdwenen. Zelfs is het zeer waarschijnlijk, dat het laatste meer dan 1600 jaren geleden, verdwenen is. Wij missen derhalve de gelegenheid, om de bestaande met de oorspronkelijke te vergelijken, om daardoor met grond te kunnen zeggen welke de ware en oorspronkelijk lezingen zijn. Bij gevolg kunnen de onnaauwkeurige en tegenstrijdige handschriften nimmer verbeterd worden. Al verandere men dan ook de lezingen, hetgeen herhaaldelijk geschiedt, dan zullen die veranderingen door dezen als verbeteringen en door genen als verminderingen worden beschouwd. Het is zeer waarschijnlijk dat de critici het nimmer hieromtrent eens zullen worden. Al nemen wij dus aan, dat er eenmaal een volmaakte bijbel bestond, thans echter bestaat er geen, en nimmer zal die in de toekomst aanwezig zijn, tenzij er een wonder plaats hebbe.

De woorden van het besluit zijn daarom niet alleen waar ten opzichte van den gewonen Engelschen bijbel, maar van elken bekenden, hetzij gedrukt of geschreven, zoo in het Grieksch en het Hebreeuwsch als in de nieuwere talen.

Er is geen boek aan hetwelk de naam van bijbel kan gegeven worden, dat niet de kenmerken draagt van menschelijke onvolmaaktheid en dwaling. Het zijn alle voortbrengselen van menschen, zij verschillen alle van elkander, voor zoo ver zij onder bepaald gezag staan, zijn zij alle gelijk, zoowel de Grieksche als Hebreeuwsche, Latijnsche of Engelsche, zoowel de oude handschriften als de nieuwere samenstellingen of vertalingen. Wij kunnen ons dus bepalen tot de gewone Engelsche vertaling bij onze verdere aanmerkingen over den bijbel. Wel is waar geeft de vertaling niet altijd de juiste bedoeling van den Griekschen of Hebreeuwschen tekst terug, maar evenmin geeft deze den wahren zin van de verloren oorspronkelijke handschriften te kennen. Wij kunnen dus den in algemeen gebruik zijnde bijbel, als den grondslag onzer aanmerkingen in den regel beschouwen.

Wij beginnen dan te zeggen, dat de bijbel, zoodanig als wij dien bezitten, wemelt van misslagen en dwalingen, op het gebied der godgeleerdheid, wijsbegeerte, sterrekunde, kennis van onzen aardbol, geschiedkunde en zedekunde. Hij is in tegenspraak met zich zelve, betreffende al de opgenoemde zaken. Op de eene plaats beveelt hij aan wat op de andere verboden wordt. Hier leert hij iets als waarheid, ginds spreekt hij er van als dwaling. Hij leert tegenstrijdigheden omtrent God en Jezus, omtrent burger en staat, omtrent rijkdom en armoede, omtrent dood en onsterfelijkheid.

Het zou te veel tijd doen verloren gaan, anders zou ik de plaatsen, ten bewijze daarvan, aanhalen, thans zal ik mij bij 2 of 3 daarvan bepalen. De eerste, waartoe ik uwe aandacht inroep, is in Genesis, hoofdstuk III van het 14^e tot het 19^e vers. De schrijver deelt daarin het verhaal van 's menschen eerste overtreding mede en wel van de straffen, welke den verleider en den zondaren waren opgelegd. Zij is als volgt:

„14. Toen zeide de Heere God tot de slange: dewijl gij dit gedaan hebt, zoo zijt gij vervloekt boven al het vee, en boven al het gedierte

des velds; op uwen buik zult gij gaan en stof zult gij eten al de dagen uws levens.

15. En ik zal vijandschap zetten tusschen u en deze vrouw, tusschen uw zaad en haar zaad, datzelve zal u den kop vermorselen, en gij zult het de versenen vermorselen.

16. Tot de vrouw zeide Hij: ik zal zeer vermenigvuldigen uwe smarte, namelijk uwer dragt; met smarte zult gij kinderen baren. en tot uwen man zal uwe begeerte zijn, en hij zal over u heerschappij hebben.

17. En tot Adam zeide hij: dewijl gij geluisterd hebt naar de stemme uws wijfs en van den boom gegeten hebt, daar ik u van gebood, zeggende: gij en zult daarvan niet eten: zoo zij het aardrijk om uwentwiile vervloekt; en met smart zult gij daarven eten alle de dagen uws levens.

18. Ook zal het u doornen en distelen voortbrengen: en gij zult het ruid des velds eten.

19. In het zweet uws aanschijns zult gij brood eten, totdat gij tot de aarde wederkeert, dewijl gij daaruit genomen zijt: want gij zijt stof en gij zult tot stof wederkeeren.

Wij ontmoeten hier voorstellingen, die in tegenspraak zijn met bekende daadzaken en met andere gedeelten der schrift. Er worden zaken als feiten vermeld, welke *geene* feiten zijn, en God wordt op eene tuitende en godslasterlijke wijze voorgesteld. Wij zullen die gezegden opheldereenvolgens nagaan; beginnen wij met de straf der slang opgelegd. Toen zeide enz. (zie keerzijde vers 14 en 15).

De oude Joden geloofden dat de slang voorheen regt op liep, rede en spraak bezat en zeer veel wijsheid had. De zoo even gelezen woorden regtvaardigen deze denkbeelden en stellen God voor als beroofde van de slang van die voordeelen, haar onregtmatig vervloekende of tot rampzaligheid doemende. Nemen wij nu eens aan dat het gezegde van de plaats juist is, wat volgt dan daaruit? Dat God 't geheele slangen-slacht van zijne grootste zegeningen beroofde en elke slang in elk deel der wereld, en door alle tijden heen, tot de zwaarste straffen doemde, volgens de zonde van ééne enkele slang. Met andere woorden, de tekst stelt God voor als de straffer van de onschuld in plaats van de zonde, voor de veroordeeling van miljoenen onschuldige wezens, voor de afsonderlijke overtreding van een enkel. Kan men wel onwaardiger en onwaarschijnlijker voorstelling van God geven. Doch de zaken, in den tekst vermeld, zijn *onwaar*. Het is eene onwaarheid, dat de slang boven al het vee en alle dieren des velds vervloekt is. Wel is waar kruipt zij op haren buik voort, maar is dit daarom een vloek te noemen? De voortkruipende beweging der slang is even vrij, gemakkelijk en sierlijk als de gang van andere dieren.

En waarlijk, er bestaat geene reden om te gelooven, dat zij eertijds anders dan op haren buik voortging. Ook eten de slangen geen stof, namelijk het is haar voedsel niet. Zij leven van insekten, kruipende dieren, vogels, eijeren, konijnen, hazen, lammeren, schapen en grootere tweervoetige dieren. Er zijn er die beweren, dat de bedoeling van het gezegde is, dat de slangen stof gelijktijdig met haar voedsel moesten eten. In dit is, zeggen zij, werkelijk het geval, wijl de slang, die niet instaat haar voedsel te reinigen, eene zekere hoeveelheid stof steeds mede

moet eten. Aannemende dat deze de ware zin is, wat wordt er dan van dien bijzonderen vloek? Immers de slang zou *niet* hoven alle andere schepselen vervloekt zijn, wanneer zij alleen veroordeeld werd om stofdeeltjes gelijktijdig met haar voedsel te verzwelgen. Er is geen dier des velds, geen vogel in de lucht, welke in dien zin des woords, geen stof eet.

De hond, de kat, de rat, de muis, het stinkdier, de eekhoorn, de aap, de os, de ezel, het schaap, de geit, allen eten stof in dien zin. Zelfs de mensch maakt hierop geene uitzondering, wij eten alle stof op die wijze.

In sommige deelen der wereld is het een spreekwoord geworden, dat wij alle eene massa slijk moeten eten voor wij sterven. Dit kan dus de bedoeling niet zijn. Hetgeen de schrijver bedoelde, moest de slang tot het verachtelijkste aller dieren maken, dit zou echter door die nieuwe uitlegging geenszins het geval zijn. Bovendien is het zeer opmerkelijk, dat slangen minder stof met hun voedsel eten, dan vele andere dieren. Immers zij houden zich doorgaans op in het gras, waarin zij ook haar voedsel vinden; dit is slechts zelden met stof vermengd, maar veeleer bijzonder zindelijk. De slangen eten alzoo zelden stof, hetwelk geheel in tegenspraak is met die gewijzigde uitlegging.

Voorts bestaat er evenmin eene bijzondere vijandschap tusschen haar en den mensch. De mensch is even vijandig tegenover tijgers, wolven en stinkdieren, ja vele verreweg meer. Er zijn er die in het geheel niet vijandig tegen de slangen gezind en er ook niet op uit zijn ze te dooden. De slang wordt dikwijls gestreeld, geliefkoosd, beschermd en als zeer schoon beschouwd. Vele van hen, die ze haten en vreezen, doen dit uit verkeerde begrippen, aan den bijbel en hunne onderwijzers ontleend. Naarmate de menschen verstandiger worden, leggen zij deze ter zijde. De wezens, welke zij in hunne dagen van onkunde doodden, hebben zij lief in de dagen van kennis.

Evenmin is de slang den mensch bijzonder vijandig gezind. Juist het tegendeel schijnt waar te zijn, daar zij nimmer eenig blijk geven van bijzonderen lust om den mensch aan te vallen of te dooden. Kortom, dat gedeelte van den tekst is, voor zoover het de slang betreft, *onwaar*. Niet minder schijnt dit betreffende de vrouw te zijn. Vooreerst zou het al zeer onregtmatig zijn, dat God elke vrouw, die geboren werd, voor alle volgende tijden zoude vervloeken, wegens de zonde van eene enkele — eene zonde, welke begaan werd, voor dat de overige het aanzijn hadden ontvangen. Dit strijdt niet alleen tegen rede en billijkheid, om zóó de onschuldige voor de schuldige te straffen, maar zelfs tegen den bijbel druischt het aan. Deze zegt dat de zoon niet de schuld des vaders, noch de vader die des zoons zal dragen. Men zal zich dus niet kunnen verontschuldigen met te zeggen: de vaderen hebben zure druiven gegeten en der kinderen tanden zijn scherp geworden.

Eene andere plaats leert dat God in zeker geval, wegens de schuld des vaders, de kinderen bezoekt; maar dit is slechts bij het plegen van afgoderij en dan worden de kinderen, ten gevolge daarvan, alleen tot in het 3^e en 4^e geslacht bezocht. Hier echter wordt gezegd, dat God de schuld van eene persoon op al hare vrouwelijke nakomelingen, tot

het einde der dagen, verhaalt. En er wordt zelfs geene de minste meling gemaakt van eenig goed doel, dat met zulk eene vreeselijke straf veroordeld wordt. Indien ons zulke daden ten laste werden gelegd, als daarvan God wordt beschuldigd, dan zouden wij ons dit als een hevige maad aanrekenen.

Neen, die woorden zijn eene godslastering. Maar zijn zij waar? Betaat er een enkel bewijs voor, dat de vrouwen aan groote smarten, gedurende de dragt en het kinderen baren, blootstaan of aan den wil der mannen onderdanig zijn, ten gevolge der overtreding van de eerste vrouw? Wij gelooven het niet. De barensweeën zijn natuurlijk. Zij zijn ingesteld door Gods wijsheid en goedheid en niet het gevolg van de overtreding der vrouw. Zij zijn noodzakelijk voor het welzijn van moeder en kind. Indien de smarten de vrouw niet opmerkzaam maakten op haar noopten tot rust, dan kan gemakkelijk voorzien worden, dat de gevolgen allernoodlottigst zouden zijn. Ook zijn zij niet het deel der rouw alleen. Mindere schepselen deelen ze evenzeer, zelfs de vogelen. Zij zijn noodzakelijk voor het voortbestaan der dierlijke schepping. Betonden zij niet, dan zouden de vogels geene gave eijeren leggen en de iervoetige dieren geene levende jongen werpen. Zij zouden noodzakelijk zijn geweest, al was nimmer de zonde bekend geworden. Wij zeggen niet dat hevige smarten noodzakelijk zijn, maar slechts dat eene zekere smart noodig is, om de opmerkzaamheid omtrent het voor te allene gaande te maken, en der vrouw de noodige maatregelen te doen nemen, hare pligten als moeder te vervullen. Wij kennen geene reden om te gelooven, dat de vrouwen haren mannen onderdanig zijn wegens de zonde der eerste vrouw. Alle vrouwen zijn inderdaad haren mannen niet onderdanig. Bij vele is dit juist omgekeerd, en voert de vrouw eerschappij over den man. Meer en meer ziet men, dat de vrouwen voor hare mannen als hun gelijken worden behandeld. Naarmate de mensch in kennis en deugd toeneemt, worden deze gevallen menigvuldiger. De wetten der volkeren zelfs worden billijker ten opzichte der rouw en stellen haar meer met den man gelijk, dit neemt toe al naar at het volk verstandiger en beter wordt.

Bij volkeren, die nog in den ruwsten toestand van barbaarschheid verkeeren, is het lot der vrouw het ergst. Ruwheid en barbaarschheid, deze maken de vrouw tot slavin, doch niet de zonde van Eva. Waar de mensch verstandig en deugdzaam wordt, daar wordt de vrouw vrij, en weerwil van Eva's overtreding. Dat verhaal is dus een verzinsel, de eer van den tekst een dwaze droom! Gaan wij nu na wat tot den man werd gezegd (zie vers 17, 18 en 19). Hier vervloekt God de aarde ter wille van den man, hem veroordeelende al de dagen zijns levens in org te eten — de aarde doemende om doornen en distelen voort te brengen en voorts den man, om 1e de kruiden des velds, 2e zijn brood en het zweet zijns aanschijns te eten en eindelijk tot het stof weder te keeren. Ook hier zou God het geheele menschelijk geslacht om de zonde van één' enkelen straffen, het veroordeelen tot levenslange smart en rouw, en eindelijk zelfs tot den dood, alles wegens de overtreding van Adam. Zijn deze voorstellingen van God niet even valsch als godslasterlijk.

Maar is dan de aarde vervloekt? Eten werkelijk alle menschen in zorg al de dagen huns leven? Zijn doornen en distelen een vloek? Is het een vloek, genoodzaakt te zijn de kruiden des velds te eten? Eten alle menschen hun brood in 't zweet huns aanschijns? En kan men het een vloek noemen zulks te doen?

Wij zeggen *neen!* De aarde is *niet* door God vervloekt, maar geze- gend. Zij is wel is waar nog niet in dien staat waarin zij wel konde wezen, maar dat is gedeeltelijk de schuld van het geheel menschelijke ge- slacht, en niet van Adam. Die toestand der aarde wordt beter naar gelang de mensch wijzer wordt, ja dagelijks neemt hij daarin toe. De aarde wordt bij iederen dag vruchtbaarder en gezonder. Poelen en moe- rasssen verdwijnen, stilstaande wateren worden gedempt. En deze ge- lukkige verandering zal voortduren, totdat elk deel der aarde even rijk en schoon zal zijn als de fabelachtige dreven van het Paradijs.

Voorts bezitten wij het bewijs, dat de aarde in veel slechter toestand verkeerde, voor het ontstaan des menschedoms dan sedert dien tijd ooit het geval is geweest.

Wij *weten* dat de aarde, in stede van onmiddelijk in een' volmaakten toestand te hebben verkeerd, en alstoen door ééne zonde plotseling in wanorde te zijn geraakt, veeleer trapsgewijze meer geschikt is geworden tot woonplaats van den mensch en beter geëigend, om in zijne nood- druft en zijn welzijn te voorzien. De aarde brengt wel is waar doornen en distelen voort, maar waar is het bewijs dat deze niet reeds van den beginnen af hebben bestaan.

Wij gelooven te kunnen bewijzen dat deze vele eeuwen, vóór het ontstaan van den mensch, door de aarde zijn voortgebragt. Zijn zij een vloek? Vele soorten zijn veeleer eene zegen, door het nut hetwelk zij verschaffen. De vruchten, welke zij dragen, zijn mensch en dier nuttig. Zij vormen goede heggen, zij verrassen het oog, haar bloesem is fraai en welriekend.

Ja, als doornen een vloek zijn, wat zou dan wel eene zegen mogen heeten? Menigeen beschouwt de distelen veeleer als een' zegen dan als een vloek. Men zegt ons dat zij schrale landerijen vruchtbaar maken, dat zij hunne wortelen diep in den grond schieten, rijke stoffen naar den bovengrond voeren, en zodoende het werk van den onkundigen, slordigen landman verrigten. Men voegt er bij, dat, terwijl zij het werk van den ploeg in den grond verrigten, zij tevens vruchtbaar makende stoffen uit het licht en den dampkring tot zich trekken, waarmede de aarde, als zij sterven, voortdurend verrijkt wordt. Het is waar dat zij hinderlijk zijn, doch dit heeft ook zijne goede zijde. Wanneer zij ver- armde landerijen een nieuw leven gaven, zonder den onkundigen of na- latigen landman eenige moeite te veroorzaken, dan zou deze de noodige aansporing missen om pogingen aan te wenden, zich van zijne onkunde en achteloosheid te ontdoen.

Dat distelen dus hinderlijk zijn, is slechts een bewijs dat God, door het verbeteren van schrale gronden, wijs en liefderijk genoeg is om de juiste middelen te baat te nemen, ter genezing van 's menschen on- kunde en gebreken.

Het is er verre af dat alle menschen de vruchten van den grond in

zorg eten, gedurende al de dagen huns levens. De tekst zegt, dat de mensch den grond zelf zal eten. De woorden zijn: In zorg zult gij *daarvan* eten (In sorrow shalt thou eat *of* it). Het woordje *daarvan* staat niet in het oorspronkelijke, maar is in cursief gedrukt, om aan te toonen, dat het door de vertalers is ingelascht. Doch hierbij zullen wij niet stilstaan. Welligt is de uitdrukking „den grond eten” eene oude spreekwijze, welke beteekent: de vruchten van den grond eten.

Maar de woorden zijn *onwaar*, ik weet het bij mij zelven. Van de honderd dagen is er niet één, waarop ik de vruchten van den grond in zorg eet. Ook van de eerste Christenen was dit niet waar, als men het bijbelverhaal mag gelooven. In de Handelingen der Apostelen lezen wij, dat zij hunne spijs met blijmoedigheid aten, en in het algemeen geschiedt dit immers? Vaak lijden de menschen gebrek aan de vruchten des velds, maar zelden eten zij die met smart; en wij dagen de geheele schepping uit, een mensch aan te toonen, die daarvan met smart heeft gegeten al de dagen zijns levens.

Kan men het een vloek noemen, de kruiden des velds te eten? Neen, want vele zijn aangenaam van smaak en gezond. Menigeen beweert dat de voeding uit het plantenrijk beter is dan vleesch. Velen leven enkel daarvan en bij voorkeur. Zij beschouwen ze als meer bevorderlijk voor de gezondheid, beter voor hun gestel, aangenamer voor den smaak, duurzamer voor hun leven enz. Het getal van degene die dit gevoelen toegedaan zijn, neemt zeer toe. Weinigen slechts zouden gaarne van het nuttigen daarvan verstoken zijn, als graan, aardappelen, yams, fruit en diergelijke; welke onzes inziens, toch alle behooren tot hetgeen geëld wordt: kruiden des velds.

Het brood in het zweet onzes aanschijns te moeten eten is ook geen vloek, het is eene zegen. De arbeid, waardoor de zweetdruppelen op het voorhoofd parelen, is noodig voor de gezondheid en kracht van het ligchaam. Evenzeer sterkt hij die van den geest, en in het algemeen strekt hij tot veraangenaming des levens. Zij die nimmer arbeiden, kunnen niet frisch, gezond en gelukkig zijn. Het is immers ook klaar, dat God den mensch van den beginne af voor den arbeid en bij wijlen tot zwaren arbeid bestemde. Waarom plaatste Hij anders zoo vele zaken, voor ons welzijn nuttig en noodig, diep in de aarde? Waarom liggen ijzer, lood en tin diep in den schoot der reusachtige bergen bedolven? Waarom begroef hij de steenkolen zoo diep beneden de oppervlakte der aarde? Waarom maakt hij geene steenen en harst, tigchels en kalk geheel gereed, om daaruit aanstonds een gebouw te kunnen optrekken? Waarom liet Hij de huizen niet groeijen even als de boomen? Omdat Hij den mensch bestemd had om in het zweet zijns aanschijns te arbeiden. Alles op dit wereldrond is zoodanig ingerigt om den arbeid voor den mensch noodzakelijk te maken. Wij zijn zoo geschapen, dat de arbeid, ja zelfs de zware noodig is tot onze volmaking en ons geluk.

Ook hebben wij geene reden te gelooven dat het een vloek is, wanneer ons ligchaam tot stof zal wederkeeren. Het is veeleer eene zegen, hetwelk op verschillende plaatsen des bijbels aldus wordt beschouwd. Immers de afsterving door den tijd van ons ligchaam, is voor ons evenmin een vloek als het verlies van den dop dit voor het kuiken,

of het afvallen van het omhulsel dit voor den vlinder is. De leer van die woorden is evenzeer valsch als ze onteerend en lusterlijk voor God is.

Er zijn vele andere plaatsen in het scheppingsverhaal en de eerste geschiedenis van den mensch, waarop wij gaarne onze aanmerkingen zouden willen maken, maar wij moeten tot een besluit komen. Nogtans zullen wij nog eenige daarvan vermelden. In het 1ste Hoofdstuk komen 2 tegenstrijdige verhalen voor van de scheiding tusschen licht en duisternis. In het 3^e, 4^e en 5^e vers wordt gezegd dat God het licht heeft geschapen, de scheiding tusschen licht en duisternis heeft bewerkstelligd en het licht dag en de duisternis nacht heeft genoemd, zoodat avond en morgen of de eerste dag was geschapen.

Als wij met het 14^e vers beginnen, dan vinden wij eene andere passage, welke ons zegt, dat God op den 4^{den} dag zon en maan schiep en beide dusdanig aan het uitpansel plaatste, om den dag van den nacht en het licht van de duisternis te scheiden. Alzoo is het licht tweemaal van de duisternis gescheiden geworden, de eerste maal vóór en de tweede maal nadat de zon was geschapen. Er zijn dus 3 dagen en 3 nachten, 3 morgens en 3 avonden geweest, voor dat de zon is geschapen geworden.

Indien men het 1ste hoofdstuk en de 3 eerste verzen van het tweede hoofdstuk van Genesis doorleest, en vervolgens met vers 4 van het II^{de} hoofdstuk begint en tot het einde doorleest, dan zal men twee verschillende verhalen der schepping aantreffen, welke elkander hier en daar tegenspreken.

In het eerste wordt verteld dat God eerst de mindere dieren en toen den mensch schiep. In het tweede wordt dit omgekeerd verhaald. Voorts wordt in het eerste gezegd dat God den mensch, man en vrouw gelijktijdig schiep. In het tweede, dat Hij eerst den man, toen de mindere dieren, en eindelijk de vrouw schiep. In het eerste leest men dat God den mensch alle kruiden in elk deel der wereld tot voedsel gaf; in het tweede maakte hij een' tuin, waarin hij een man plaatste, hem de vruchten van een gedeelte der boomen tot voedsel gevende. Het tweede geeft vooreerst een anderen naam aan God en vermeldt vervolgens eene menigte bijzonderheden, waarvan in het eerste verhaal geen' sprake is. In beide zijn vele ongeloofwaardige vertelsels, waarover men medelijdend zou glimlagchen en als kinderachtige fabelen zou beschouwen, zoo die in Chinesche of Perzische boeken werden gevonden.

Als een ander staaltje van valsehe leerstelling, willen wij eene plaats aanhalen in het XIII^{de} hoofdstuk van den Brief aan de Romeinen, vers 1 tot 5, welke luidt als volgt:

1. Alle ziele zij der Magten, over (haar) gesteld, onderworpen; want er is geene Magt dan van God, en de magten die er zijn, zijn van God verordend.

2. Alzoo dat die zich tegen de magt stelt, de verordening van God wederstaat; en die haar wederstaan, zullen over zich zelven een oordeel halen.

3. Want de Overheden zijn niet (tot) eene vreeze den goeden werken, maar den kwaden. Wilt gij nu de magt niet vreezen, doe het goede en gij zult lof van haar hebben.

4. Want zij is Gods dienaress, u ten goede. Maar indien gij kwaad doet, zoo vrees; want zij draagt het zwaard niet te vergeefs, want zij is Gods dienaress, eene wreekster tot straf dengenen, die kwaad doen.

5. Daarom is het noodig onderworpen te zijn, niet alleen om der straffe, maar ook om des gewetens wil.

Wij ontmoeten hier zoowel eene valsche leer als eene slechte zedekunde. De tekst zegt, dat de Overheden niet eene vreeze voor goede, maar voor kwade werken zijn. Dit is eene valsche leer. De overheden zijn *wel* eene vreeze voor goede werken. Zij zijn dit altijd geweest, in de dagen van Paulus, van Jezus, van Daniël, ja in onze dagen evenzeer. Zij zijn het in elk land. Zij bedreigen u met boete en gevangenschap als gij den slaaf zijne vrijheid wilt schenken. Zij trachten zelfs de menschen van verraad te overtuigen, waar zij den voortvlugtigen slaaf bijstand verleenen. In dezen oogenblik zitten er gevangenen wegens goede werken, en worden bewaakt ter afschrikking voor diegene, die zich met den lust bezielde gevoelen, dezelfde goede werken te verrigten. De overheden zijn in dit land geenszins in alle omstandigheden eene vreeze tot kwade werken; zij gedoogen ze, ja zelfs de allerlaagste, als onkuischheid, verkrachting, overspel, roof, veelwijverij, moord enz. Vele overheden bedrijven deze ondeugden zelve. Het slavenhouden alleen bevat alle opgenoemde misdaden en vele der overheden houden slaven; ja wettigen dit. Zij gebruiken hunne magt als overheden om dit staande te houden en voort te planten. Waar zij er de magt toe bezitten, geeselen, brandmerken, beboeten, martelen en dooden zij degene, die hunne stem tegen de slavernij verheffen. Zij trachten de geheele natie zich aan de misdaad van het houden van slaven te doen schuldig maken.

De overheden van Groot-Brittannië zijn eene vreeze voor goede werken. Zij beboeten en kerkeren, verbannen en hangen de menschen op voor hunne goede werken. Nog onlangs vaardigden zij wetten uit tegen allen, die pogingen wilden aanwenden de hongerigen en stervenden te voeden, door van elders levensmiddelen in te voeren. Zij hebben nog wetten tegen de vrijheid van spreken en van den drukpers: tegen het onderwijs en de zedelijke verbetering van de heffe des volks. Dwaling wordt door haar ondersteund en tegen waarheid voeren zij krijg. Meeneed moedigen zij aan en straffen opregtheid. Spionnen en verraders worden beloond; vaderlands- en menschenliefde worden verbannen. Zoo is dit met overheden van alle landen. De uitmuntendste onderdanen van Frankrijk zijn thans in den kerker of in ballingschap, zoowel als die van Sicilië, Italië en Duitschland. De beste en grootste geesten van Hongarije en Polen deelen in een gelijk lot. Duizende van de beste en dapperste van ons geslacht zijn onthoofd, opgehangen geworden of in den slag gedood. Vraagt het uwen zendelingen of de overheden niet menigmaal eene vreeze voor goede werken zijn. Vraagt het uwen volksvrienden, uwen wijsgeeren. Bestaat er eene waarheid of eene deugd, welke de overheden niet hebben vervolgd? Welke hervorming hebben zij niet getracht tegen te werken? Hoe hebben zij zich omtrent Jezus gedragen? Hoe omtrent zijne eerste opvolgers?

Hoe omtrent de hervormers en menschevrienden van dezen tijd?

Inderdaad de overheden, welke eene vreeze voor kwade werken zijn, zijn dit slechts gedeeltelijk. Die van Hamburg geven vrijheid tot prostitutie. Die van Utah maken wetten, welke de veelwijverij, die van Groot-Brittannië, welke verdrukking, ontroofing, dronkenschap en moord bevorderen.

Voorts zegt de tekst: „doe het goede en gij zult lof van haar hebben.” Ook dit is onwaar. Al doet gij uw geheele leven goed, dan zult gij er nog geen lof van uwe overheden voor inoogsten. Al doet gij uw geheele leven kwaad, gij zult geene berisping van haar ontvangen. Slechts zelden ontvangen zij, die het goede doen, lof van de overheden. Welken lof ontving b. v. William Penn van de zijne, hij toch, die een der beste en edelste mannen was die ooit leefden. Wat ontving Howard? Wat Jezus? Zij noemden dezen een godslasteraar, een Sabbathschender en een duivel. Hoe ging het zijnen volgelingen. Men gaf hun den naam van verpesten, vijanden Gods en menschenhaters, schuim en afval. Welken lof oogste Galileus in van zijne overheden? En de overheden van Amerika, hoe hebben zij gehandeld met mannen als Gerrat Smith, Jozua R. Giddings, William Lloyd, Garrison en Theodore Parker? Wat dank geven zij den makers en opzigtters van den onderaardschen spoorweg?

De tekst beveelt ons voorts: der overheden onderdanig te zijn, en voegt er bij, dat al wie haar weêrstaan, een oordeel over zich zelve zullen halen.

Uitzonderingen worden niet gemaakt, en dat is zoowel eene onzedelijke als valsche leer. Wij moeten onzer overheden niet in alles onderdanig zijn, in vele opzigten voegt het ons haar niet te gehoorzamen en haar te weêrstaan. Verzet tegen dwingelanden is gehoorzaamheid aan God. De overheden bevelen wel eens het kwade en verbieden 't goede. In die gevallen moeten wij Gode meer gehoorzamen dan menschen. Wie waagt het te zeggen dat Daniël verkeerd handelde, door te weigeren aan 's konings gebod te voldoen? Wie durft dit beweren van Sadrach, Mezach en Abednego, toen zij weigerden het door den koning opgericht gouden beeld te vereeren. Wie van Kossuth, toen hij zich tegen het Oostenrijksche gouvernement verzette? Wie van Mazzini, in zijne worsteling tegen het priesterschap en pausdom van Rome? Wie van Franklin, Adams', Hancock, Patrick Henry, Jefferson en Washington, toen zij der dwingelandij van Engeland het hoofd boden? Zijn dus de gelezen woorden van het Nieuwe Testament waar, dan zijn de vaderlandslievende mannen van Hongarijë en Polen, van Italië en Sicilië, van Frankrijk en Oostenrijk, van Engeland en Ierland, alle tegen God opgestaan en op den weg ter verdoemenis; dan zijn dit al uwe voorouders, die tot de omwentelingen hebben medegewerkt en medegestreden. Dan zijn dit Cromwell en Hampden, Milton en Sydney evenzeer. Zij, die men steeds als de beste en edelste van ons geslacht heeft beschouwd, zijn alle henen gevaren ter helle, alwaar zij weenen en tanknarsen met de laagste en snoodste overheden van alle tijden en plaatsen.

Men treft eene menigte plaatsen in den bijbel aan, welke even als de opgemelde, eene valsche en onzedelijke leer verkondigen. Ja de

bijbel verkondigt op vele plaatsen eene valsche leer en slechte zedekunde, ten opzichte van het huwelijk, de pligten van man en vrouw, de slavernij, de pligten van heeren en dienaren, in kerkelijke zaken en de pligten harer leden; de pligten van ouders en de opvoeding van kinderen en vele andere. Hij leert bovendien eene menigte valsche begrippen omtrent God en de Voorzienigheid, omtrent rijken en armen, vreugde en verdriet, gebrek en overvloed. Hij geeft hieromtrent overal verkeerde leefregels. Zijne uitspraken zijn niet alleen zeer slecht omtrent vele zaken, maar bovendien zeer gebrekkig omtrent andere. Er zijn duizende zaken van gewigt, waaromtrent hij in 't geheel geene of onduidelijke lessen geeft.

Zelfs de zoo zeer geroemde Bergrede zal in velerlei opzigten bevonden worden als dubbelzinnig en onbepaald, ja zelfs onwaar en gevaarlijk. Kortom, de bijbel draagt tallooze kenmerken — de duidelijkste en zekerste bewijzen — dat hij 't werk van feilbare, onvolmaakte menschen, en niet het woord Gods is.

Ik heb gezegd.

(*Uit het Engelsch vertaald door den
Heer A. G. R.....*)

HET LEERSTELSEL DER DRIEËENHEID.

Deut. VI: 4. Hoor Israël, de Heer
onze God is een eenig God.

Het godsbegrip — heeft ongevoelig in het Christendom eene geheel eigendommelijke voorstelling bekomen. Terwijl Mozes, en daarin met hem overeenstemmende ook Jezus uitriep:

„Hoor Israël, de Heer onze God is een eenige God,” roepen thans de priesters van bijna alle kerkpartijen, die zich christelijk noemen:

„Hoort, Christenen, de Heer onze God is een drieënige God.”

Het is gemakkelijk te erkennen dat er in deze beide uitspraken zich een groot verschil, zoo al niet eene tegenstrijdigheid vertoont. Roomsche Katholijken, Evangelischen, Hervormden, allen vereeren eene drieëenheid, ook wel genoemd eene drievuldigheid.

Wat verstaat men onder deze benaming?

De bovengenoemde kerkpartijen hebben geloofsbelijdenissen, schriften en boeken, wier inhoud door hen voor onomstootelijk moeten gehouden worden. Er zijn er drie bij die zij gemeenschappelijk hebben.

De zoogenaamde Apostolische,

De Niccaansche, zoo genoemd naar de Kerkvergadering te Nicea, en

De Athanasiaansche geloofsbelijdenis, welke laatste haren naam ontleent van den vermeenden vervaardiger, den bisschop Athanasius.

De oudste daarvan is de Apostolische. Deze luidt zoo als ieder weet, als volgt:

„Ik geloof aan God, den Vader, den Almagtigen Schepper van Hemel en Aarde enz.”

Deze belijdenis heeft hare benaming niet ontvangen omdat zij door de apostelen zou zijn opgesteld geworden, want eerst lang na den tijd der apostelen werd zij bekend; maar omdat priesters ze uit de schriften der apostelen tezamen gesteld hebben, als hetgeen hun, volgens hunne priesterlijke inzigten, toescheen het allergevigtigste te zijn. In deze belijdenissen wordt echter noch niets gevonden van de stelling, dat Jezus of de Heilige Geest God zij. Men beschouwde spoedig eene verdere omwerking en aanvulling dezer belijdenis als noodzakelijk.

Alexander, bisschop van Alexandrië in Egypte, was met zijnen diaken Arius in twist geraakt. De bisschop had het gevoelen geopperd

dat Jezus, de Zoon, waarlijk God en gelijk eeuwig met den Vader, en met hem van gelijken aard was; dat hij voorts wel is waar geboren, maar niet door God geschapen was. Zijn diaken verzette zich daar tegen, terwijl hij beweerde, dat de Zoon niet zoo eeuwig kon zijn als de Vader; Jezus was het uitnemendste schepsel Gods, dus toch geschapen; volgens het wezen was hij God gelijkende, doch niet gelijk. Deze strijd verkreeg eene groote uitbreiding. De meeste bisschoppen kozen partij voor den bisschop tegen zijnen diaken. Het was eene vraag, niet alleen voor het geloof, maar ook voor de geestelijke ondergeschiktheid. Toen beval Constantinus, die de bisschoppen tot eer en aanzien verhief, en die, in weerwil van al zijne misdaden, toch de Groote wordt genoemd, dat te Nicea eene kerkvergadering van bisschoppen zou gehouden worden, waar deze met eene groote meerderheid den diaken Arius verdoemden en de zoogenaamde Niceaansche geloofsbelijdenis opstelden.

In deze geloofsbelijdenis wordt ook nog niet gezegd dat de Heilige Geest God is. Eene halve eeuw later werd hij echter eveneens tot God verheven. Een tweede toevoegsel zegt, dat hij niet alleen van den Vader, maar ook van den Zoon uitgaat. Het woordje: „filioque” (en van den Zoon) in de geloofsbelijdenis opgenomen, was de voornaamste grond, waardoor de groote splitsing der kerk in eene Roomsche en eene Grieksch-Katholieke ontstond. Met de kerkvergadering van Nicea was echter de strijd tegen Arius nog niet ten einde; ja hij duurde nog voort, toen Arius, gelijk men wil, door zijne tegenstanders vergiftigd, op eene jammerlijke wijze gestorven was. Een zijner geweldigste en onvermoeidste tegenstanders, Athanasius, opvolger van den bisschop Alexander, voerde met afwisselend geluk den vernielingsoorlog tegen de Arianen. Al naar dat een keizer Ariaansch gezind was of niet, werd het Arianismus in de christelijke kerk beoordeeld. Nu eens werden de Ariaansch gezinde kerkmensen in ballingschap gezonden en dan weder hunne tegenstanders. Eindelijk behielden deze laatste de overhand, eene nieuwe geloofsbelijdenis werd te voorschijn gebragt, die volgens den voornaamsten tegenstander van Arius de Athanasiaansche heet, hoewel zij tot eenen veel lateren tijd behoort. Ook deze geldt in de Roomsche Katholieke, zoowel als in de Evangelische kerk evenzeer als onmiskenbare geloofsvorm en zelfs in de laatste zoo zeer, dat de Protestantsche predikant Rupp te Koningsbergen, van zijne bediening ontheven werd, omdat hij weigerde de Athanasiaansche belijdenis als onbetwistbaar geloofsformulier te erkennen. Wanneer wij het begrip over de Drieënheid willen leeren kennen, zoo als het in de Roomsche Katholieke, Evangelische en Hervormde kerk bestaat, dan moeten wij bovenal deze belijdenis ter hand nemen.

Volgens deze belijdenis bestaan er een Schepper, een Jezus, een Heilige Geest, als drie verschillende personen, die niet met elkander verward of verwisseld mogen worden. De eerste dezer personen, de schepper is God; de tweede, Jezus is ook God en de derde, de Heilige Geest is het ook. Deze drie verschillende personen, van welke ieder God is, zijn te zamen niet drie goden; maar desniettemin slechts een God.

De kerkleer verlangt een drievuldig geloof, eerstens, dat de drie, de

Schepper, Jezus en de Geest slechts een wezen zijn, tweedens, dat zij zich evenwel in drie geheel onderscheidene personen verdeelen, en derdens, dat volgens het leerstelsel der zoogenaamde Immanentie, dat wil zeggen, volgens het leerstelsel volgens hetwelk zij in elkander besloten zijn, ieder van deze drie ook in den anderen aanwezig zij. Wie er dus een van de drie heeft, die heeft bij alle verscheidenheid der personen ook de anderen tegelijkertijd er bij.

Wie gelukzalig wil worden, zegt de Athanasiaansche belijdenis, moet aldus gelooven en niets anders. Ook niet meer en niet minder, anders wacht hem de vloek der kerk en gelijk de belijdenis zegt, de onmogelijkheid zalig te worden, de verdoemenis. Zoo drukt dan de kerkvloek op al de bemoeijingen, de kerkleer der Drieëenheid duidelijk en begrijpelijk te maken, en de daarin vervatte tegenspraken in overeenstemming te brengen. Ja zelfs dien geloovigen, die de stelling als onomstootelijke waarheid aannamen, doch die verdere gevolgtrekkingen daaruit maakten, wedervoor gelijk lot.

Nu kwamen er eenigen en beweerden dat: wanneer Vader, Zoon en Geest slechts een wezen zijn, wanneer er nu slechts een God bestaat en dat toch ieder der drie God is, dan kan de Drieëenheid onmogelijk drie verschillende personen bevatten. Zelfs gingen zij nog wel verder en beweerden dat alsdan de Vader in den Zoon moest medegekruisigd zijn geworden. Zij, die deze gevolgtrekking maakten, werden verketterd onder den naam van Monarchianen, dat wil zeggen, degene die aan slechts eenen opperheer gelooven.

Anderen daarentegen zeiden: Is van drie verschillende, niet van elkander te onderscheidene personen elk een God, is dus God de Vader een geheel andere persoon dan God de Zoon, en elk van beiden een andere als God de Heilige Geest, dan tellen wij ontegensprekelijk drie goden bij elkander. Zoo ontstonden de Tritheiten (Driegodgeloovigen). Ook op hen viel de kerkvloek.

Anderen telden den Vader, den Zoon, den Geest en de Drieëenheid bovendien, en wisten er zodoende zelfs vier goden uit te maken.

Weder andere zagen in de Drieëenheid slechts eenen God, die zich op drieërlei wijzen openbaart. Paulus was een zoon van het Joodsche volk, een phariseër, een tentenmaker. Telt men deze drie te zamen, dan heeft men toch slechts eenen Paulus. Zoo is God de schepper, de verlosser en de beschermer der kerk. Hij openbaart zich in eene drieduidige betrekking, doch blijft steeds de eenige God. Ook op deze leer viel de kerkvloek, zij is door en door kettersch, want zij loochent de drie van elkander gescheidene personen gladweg. Paulus de Jood is dezelfde persoon als Paulus de phariseër en Paulus de tentenmaker. Wie echter volgens de kerkleer zalig wil worden, moet en zal in God den Vader eenen geheel anderen persoon erkennen dan in God den Zoon en in God den Heiligen Geest. De eene is even veel als de andere; maar een moet ook zoo veel zijn als twee en als drie.

Hoe de Drieëenheid moet begrepen worden, leert de geschiedenis van de drie kogels, die pater d'Emiliane in zijn werk: „List en Bedrog der Monniken” verhaalt. In een klooster in Frankrijk — de naam der stad is mij ontschoten — werden drie kogels getoond, die alle even

zwaar waren. Woog dus de eerste een pond, dan woog dit ook de tweede en evenzoo de derde. En o wonder! of men er een op de weegschaal legde of twee, of alle drie, steeds bleef het gewigt een pond. Twee daarvan wogen dus niet twee, alle drie dus niet drie pond, zij wogen steeds tot twee of drie vereend, niet meer dan ieder alleen woog. „Dat is de verborgenheid der Drieëenheid,” spraken de monniken. „Ja de Drieëenheid is eene verborgenheid” zeggen alle geloovigen. Te verstaan, te begrijpen is zij niet, zij moet eenvoudig geloofd worden.

Volgens eene Leerrede van Fr. Albrecht.

DE EVANGELIËN BESCHOUWD.

DOOR

O D Y S S E - B A R R O T.

I.

Er zijn zekere vraagstukken die het Fransche rationalismus altijd onaangeroerd gelaten heeft, zekere vooroordeelen, die het werktuigelijk geëerbiedigd heeft, zekere ingewortelde bewonderingen, waarvan het zich niet heeft weten te ontdoen. Men heeft zich er aan gewend, de inwiltingen die eene regtmatige voorzigtigheid Voltaire, Jean-Jacques, Diderot en al de tijdgenooten van den ridder de Labarre deden doen, voor goede munt aan te nemen; hoe onverbiddelijk men ook voor de leerstellingen ware, voor de boeken behield men altijd nog eenig ontzag; nu de goddelijkheid van het Evangelie goedgunstig en overdragtelijk aangenomen werd, mogt men vrij de hevigste aanvallen tegen het bijgeloof der middeleeuwen wagen. Ongelukkigerwijze heeft deze behendige taktiek verscheidene uitmuntende geesten, die ze niet begrepen hebben, in de war gebragt. Terwijl de duitsche bijbelverklaring onverbiddelijk alle schuilhoeken van het voorledene doorzoekt, alle sluijers verscheurt, al de afgoden verbrijzelt, bevlijtigt zich de Fransche wijsbegeerte, eene vreemdsoortige evangelische overgevoeligheid in overeenstemming te brengen met de rede. Het is sedert langen tijd reeds eene uitgemaakte zaak, de gewijde schriften onvoorwaardelijk te verheerlijken, ze boven alle tegenspraak, alle onderzoek verheven te achten, het Evangelie gladweg af te scheiden van de Katholijke leerstellingen, en eene denkbeeldige vereering in de plaats van de werkelijke godsdienst te stellen. Frankrijk is het land der formule, der eerdienstige hersenschimmen, zoowel als der wettelijke hersenschimmen; wees godlooche naar zooveel ge wilt, mits ge u in het voorbijgaan slechts eerbiediglijk voor die vereerde bladzijden nederbuigt, zonder ze te lezen, vooral zonder te trachten ze te begrijpen, ze te verstaan, en de talloze tegenstrijdigheden met elkander in overeenstemming te brengen.

Ja waarlijk, talloos. Ik heb dikwijls en naauwlettend het werk gelezen, waarvan de heeren Firmin Didot thans eene nieuwe vertaling het licht doen zien, bewerkt door onzen grooten Bossuet, en gedrukt onder toezigt van een lid van het Instituut. Ik heb het onbevooroordeeld of

liever met de goedgunstige gezindheid die onzen tijd zoozeer kenmerkt, gelezen, en de grootelijks uiteenlopende opgaven, die ik in ieder hoofdstuk, op iedere bladzijde, in ieder vers der vier evangeliën waargenomen heb, de menigvuldige onwaarschijnlijkheden, de onmogelijkheden, de tijdrekenkundige misstellingen, die ik er in aangetroffen heb, hebben in mijne oogen volkomen de uitgebreide en grondige nasporingen geregvaardigd van Dupuis en van de hedendaagsche duitsche Schrijvers, die het leven van Jezus als eene overlevering willen doen voorkomen, en met den Christus handelen, gelijk Vico in het begin der voorgaande eeuw met Homerus gedaan heeft. Ik wil hier alleen slechts de bijzonderheden nagaan die bij de geboorte van Jezus plaats hadden.

Vooreerst vinden wij in Mattheus en in Lukas twee verschillende geslachtsboomen. De eerste geeft slechts 42 geslachten van Abraham tot Jozef, de tweede telt er 55 en in die beide lijsten komen ter naauwer-nood twee namen met elkander overeen. Volgens Mattheus heet de vader van Jozef, Jakob, en volgens Lukas Heli. Dit verschil is des te opmerkelijker, naardien op het oogenblik, toen de beide evangelisten schreven, Maria de gade van Jozef zelve, benevens hare kinderen nog in leven waren.

Doch hier is iets gewigtigers. Nu eens doet men Jezus Christus door Jozef van David afstammen, en dan weder beweert men dat Christus niet de zoon van Jozef is: welk eene vreemde tegenstrijdigheid. Of Jezus was niet de zoon van Jozef, en dan bestond er volstrekt geene bloedverwantschap tusschen hem en den koning David, en lijden al de voorspellingen schipbreuk; of hij is werkelijk de wettige zoon van Jozef; naar waar blijft men dan met het wonderbaarlijke zijner geboorte? Wat wordt er van de tusschenkomst van den engel Gabriël! Wat van den maagdelijken staat van Maria? Wat van den Heiligen Geest en zijne inwerking? In het eerste geval is uw Jezus niet de door de profeten voorspelde Messias, om dat die Messias uit David moet geboren worden; in het tweede blijft Jezus, in stede van de zoon en de gelijke van den almachtigen God te wezen, eenvoudig de telg van eenen nederigen handwerksman en eene armé vrouw.

Men heeft getracht deze tegenstrijdigheid weg te ruimen door te vooronderstellen, dat Maria de nicht van Jozef was en even als hij, van David afstamde: maar er wordt in de vier evangeliën geen enkel woord gevonden, dat deze vooronderstelling kan wettigen, terwijl Mattheus en Lukas het daarentegen met elkander eens zijn, Jezus afkomst van David langs de geslachtenreeks van Jozef te volgen, zonder zich eenigermate met die van Maria bezig te houden.

Mattheus zegt: „En Jakob gewon Jozef, den man van Maria, uit welchen geboren is Jezus, gezegd Christus.”

Lukas zegt: „En hij, Jezus . . . . ., zijnde (alzo men meende) den zoon van Jozef, den zoon van Heli.....”

Wat de omstandigheden betreft, die bij de geboorte van Jezus plaats vonden, hierin widerspreken de teksten van Mattheus en Lukas elkander van het begin tot het eind, terwijl de andere evangelisten er volstrekt geene melding van maken. Wij vinden alleen bij Lukas van de wonderbaarlijke ontvangenis van Elisabeth, de verschijning van den

engel Gabriël aan Maria, het bezoek dat deze bij hare nicht aflegde, den lofzang van Simeon en de voorspellingen van Zacharias gewaagd; en niettemin hadden Mattheus en Johannes, die Jezus van den aanvang van zijn openbaar leven gevolgd hadden, deze bijzonderheden beter dienen te kennen dan Lukas, die zelf erkent ze van anderen te hebben overgenomen. Wij komen thans echter tot iets gewigtigers:

„En het geschiedde in diezelve dagen, zegt Lukas, „dat er een gebod uitging van den keizer Augustus, dat de geheele wereld beschreven zou worden. Deze eerste beschrijving geschiedde als Cyrenius over Syrië stadhouder was. En zij gingen allen om beschreven te worden, een iegelijk naar zijne eigene stad. En Jozef ging ook op van Galilea uit de stad Nazareth, naar Judea, tot de stad Davids, die Bethlehem genaamd wordt (omdat hij uit het huis en geslacht van David was), om beschreven te worden met Maria, zijne ondertrouwde vrouw, welke bevrucht was. En het geschiedde als zij daar waren, dat de dagen vervuld werden, dat zij baren zoude. En zij baarde haren eerstgeboren zoon en wond hem in doeken, en leidde hem neder in de kribbe, omdat voor henlieden geene plaats was in de herberg.”

Ik wil hier niet spreken over het zonderlinge van eene dergelijke wijze van beschrijving in dezen tijd, toen de spoorwegen nog niet zoo algemeen waren. Wat zou men bij ons wel zeggen, wanneer bij de vijfjarige volkstelling een bewoner van Quimper zich op het raadhuis van Pezenas moest doen opschrijven, op grond dat een zijner voorouders duizend jaren vroeger in die stad gewoond had! Daarenboven wordt dat alles bepaaldelijk door de geschiedenis wederlegd. Zoo ook woonde Jozef, volgens Lukas, gewoonlijk te Nazareth en bevond zich slechts bij toeval te Bethlehem. Zoo lezen wij in hetzelfde hoofdstuk:

„En als zij alles voleindigd hadden, wat naar de wet des Heeren te doen was, keerden zij weder naar Galilea, tot hunne stad Nazareth.”

Volgens Mattheus daarentegen, zouden Joseph en Maria te Bethlehem gewoond hebben, gelijk wij zullen bewijzen. Hier wordt geen woord gesproken van de volkstelling, of van de krib:

„Toen nu Jezus geboren was te Bethlehem, gelegen in Judea, in de dagen van den koning Herodes.....”

En verder:

„En (de wijze) in het huis gekomen zijnde, vonden zij het kindeke met Maria, zijne moeder.....”

Het verhaal van de terugkomst uit Egypte spreekt nog overtuigender:

„Hij (Jozef) dan, opgestaan zijnde, heeft tot zich genomen het kindeken en zijne moeder, en is gekomen in het huis Israëls; maar, als hij hoorde dat Archelaus in Judea koning was, in de plaats van zijnen vader Herodes, vreesde hij daarheen te gaan; maar door goddelijke openbaring vermaand in den droom, is hij vertrokken in de deelen van Galilea, en daar gekomen zijnde, nam hij zijne woonplaats in de stad, genaamd Nazareth; opdat vervuld zou worden, wat door de profeten gezegd is, dat hij Nazarener zal geheeten worden.”

Jozef vreest naar Bethlehem terug te keeren, en niettemin heeft hij niets minder dan eene bepaalde waarschuwing noodig om hem nadrukkelijk te beletten er heen te gaan. Het is dus duidelijk, dat hij, naar het

gevoelen van Mattheus, te Bethlehem woonde; zijn verblijf te Galilea was slechts eene vrijwillige ballingschap: *hij vertrok in de deelen van Galilea, en daar gekomen zijnde, nam hij zijne woonplaats in de stad, genaamd Nazareth.* Hoe kunnen nu dergelijke tegenstrijdige berigten met elkander in overeenstemming gebragt worden? Hoe kunnen tijdgenooten zich dermate vergist hebben? Houden wij nog in het oog dat de naam Bethlehem niet eenmaal meer bij deze twee evangelisten voorkomt; evenmin bij Markus, en dat wij dien slechts éénmaal bij Johannes vinden, en dat wel, om Mattheus en Lukas beiden tegen te spreken:

„Anderen zeiden: Deze is de Christus. En anderen zeiden: Zal dan de Christus uit Galilea komen? Zegt de Schrift niet dat de Christus komen zal uit den zede Davids, en van het vlek Bethlehem, waar David was? Er werd dan tweedragt onder de schare om zijnentwil.”

Wanneer wij overwegen dat Johannes geen woord hierbij voegt om te bewijzen dat Jezus aan deze beide vereischten voldeed, dat Jezus zelf nimmer de naam Bethlehem uitspreekt, en zich altijd als een inboorling van Nazareth beschouwde, dat hij zijne afkomst van David en zijne geboorte te Bethlehem niet zoekt te regtvaardigen, dan durven wij met gerustheid te beweren, dat de plaats van Christus geboorte meer dan twijfelachtig is. Niettemin is het met vrij wat grond aan te nemen, dat Nazareth de ware geboorteplaats van den Christus is, en dat de overleveringen, die hem elders doen geboren worden, uitvindels van lateren tijd zijn van de evangelisten, ten dienste der zaak. De verdere bijzonderheden van de geboorte geven een nieuw gewigt aan deze stelling. Ik ga met stilzwijgen het bezoek aan den jonggeborene door de herders, volgens Lukas, en door de wijzen uit het Oosten, volgens Mattheus, voorbij: wijzen of herders, dit doet er weinig toe; dergelijke feiten verdienen niet dat wij er bij blijven stilstaan. Laat ons liever zien wat de heilige familie deed na de geboorte van het kind.

Volgens Lukas: „En als de acht dagen vervuld waren, dat men het kindeken besnijden zou, zoo werd zijn naam genaamd Jezus.... En als de dagen harer reiniging vervuld waren, naar de wet van Mozes, bragten zij hem te Jeruzalem, opdat zij hem den Heere voorstelden.... En als zij voleindigd hadden, wat naar de wet des Heeren te doen was, keerden zij weder naar Galilea, tot hunne stad Nazareth....”

Vergelijken wij hierbij Mattheus: „Toen zij (de Wijzen uit het Oosten) nu vertrokken waren, ziet, de engel des Heeren verschijnt Jozef in den droom, zeggende: Sta op, en neem tot u dat kindeken en zijne moeder, en vlied in Egypte en wees aldaar, tot dat ik het u zeggen zal; want Herodes zal het kindeken zoeken, om hetzelfde te dooden. Hij dan opgestaan zijnde, nam het kindeken en zijne moeder tot zich in den nacht, en vertrok naar Egypte. Toen Herodes nu gestorven was, ziet, de engel des Heeren verschijnt Jozef in den droom, zeggende: Sta op, neem het kindeken en zijne moeder tot u, en trek in het land Israëls: want zij zijn gestorven, die de ziel van het kindeken zochten.”

Hoe is het mogelijk dat Lukas onkundig is gebleven van eene zoo gewigtige bijzonderheid, als deze reis naar Egypte? Hij voert de heilige

familie na verloop van acht dagen weder naar Nazareth, terwijl Mattheus ze eene buitenlandsche reis doet ondernemen. Hoe is het mogelijk dat diezelfde Lukas niets geweten hebbe van dien vreeselijken moord, op last des konings gepleegd, en die Mattheus ons zoo deftig opdischt, een moord, die zulke diepe sporen had moeten nalaten in de herinnering der menschheid, en waarvan wij met geen enkel woord melding gemaakt vinden bij den Joodschen geschiedschrijver Josephus. Daarenboven wederspreekt Mattheus zich in hetzelfde hoofdstuk. Jozef, zegt hij, verlaat Egypte op raad van den engel om naar Israëel terug te keeren, *want zij zijn gestorven, die de ziel van het kindeken zochten*. Daarop bedenkt hij zich eensklaps, vreest naar Bethlehem te gaan, en de engel waarschuwt hem in den droom liever naar Galilea te vertrekken: even goed hadde hij dus in Egypte kunnen blijven. De engel toonde bovendien al zeer slecht onderrigt te zijn.

Ik zou nog al eenige bemerkingen kunnen maken over de bezwaren van Jozef, volgens Mattheus: „want als Maria, zijne moeder, met Jozef ondertrouwd was, eer zij zamen gekomen waren, werd zij zwanger bevonden uit den heiligen Geest..... enz.” Maar dit onderwerp zou mij te ver henen voeren. Een enkel woord slechts over den maagdelijken staat van Maria.

Men beweert dat de moeder van Jezus haar geheele leven lang maagd gebleven is, dat zij niet den minsten echtelijken omgang met Jozef heeft gehad. Deze beweringen worden gelogenstrafft door al de evangelisten. Mattheus zegt daaromtrent onder anderen:

„Jozef dan, opgewekt zijnde van den slaap, deed gelijk de engel des Heeren hem bevolen had, en heeft zijne vrouw tot zich genomen; en bekende haar niet tot dat zij dezen, haren eerstgeborenen zoon ge- baard had.”

Dit „totdat” en deze „eerstgeborene” zijn, dunkt mij, nog al vrij wel overtuigend. Daarenboven geven de evangelisten ons op verscheidene plaatsen de namen op der kinderen van Jozef en Maria:

„En gekomen zijnde in zijn vaderland, leerde hij hen in hunne Synagoge, zoodat zij zich ontzettekeden en zeiden: van waar komt dezen die wijsheid en die krachten?

„Is deze niet de zoon des timmermans? en is zijne moeder niet genaamd Maria, en zijne broeders Jakobus en Joses, en Simon en Juda? „En zijne zusters, zijn zij niet alle bij ons?” Matth. XIII.

Markus en Johannes spreken in dit geval even duidelijk. Het lijdt dus geen twijfel dat Jozef en Maria een vrij talrijk gezin hadden; vier zonen, zonder Jezus, den *eerstgeborenen* te rekenen, en verscheidene dochters, wier namen niet tot ons gekomen zijn.

Wanneer wij de wonderen, waarmede men de geboorte van den Christus heeft gelieven te omringen, als geloofwaardig dienen te beschouwen, wanneer de goddelijke magt bij deze bevalling zich op zulk eene buitengewone wijze geopenbaard heeft, wanneer deze ontvangenis werkelijk in strijd met de gewone regelen der natuur heeft plaats gehad, waarom hebben dan Jozef en Maria voor dit kind niet eenen eerbied, die aan aanbidding grenst? Waarom beschouwden zij hem dan als een gewoon mensch, en zagen zij niet in hem eenen Zoon van God?

Waarom zijn zij en hunne kinderen, niet de eersten die in zijne zending geloofden. Wanneer Jozef en Maria Jezus te Jeruzalem verliezen en zij vinden hem in den tempel, zegt Maria tot hem: „Mijn kind, waarom hebt gij ons zoo gedaan? Zie, uw vader en ik hebben u met angst gezocht.”

Wat antwoord Jezus daarop: „En hij zeide tot hen: Wat is het, dat „gij mij gezocht hebt? Wist gij niet dat ik moet zijn in de dingen „mijns vaders?” En het evangelie voegt er bij: „En zij verstonden het „woord niet dat hij tot hen sprak.”

En hoe kan Johannes de dooper, die, volgens Lukas, de eigen neef van Jezus was, zeggen, gelijk wij bij Johannes vinden: „En ik kende hem niet.” Het ware toch wel te verwonderen geweest, wanneer hij zijnen nabloedverwant niet hadde gekend, wiens geboorte zooveel punten van aanraking met de zijne had gehad, hij, die drie maanden voor zijne geboorte reeds van vreugde opgesprongen was in den schoot van zijne moeder Elisabeth, bij het binnentreden van de maagd Maria!

Hoe komt het dat wij zijne broeders en bloedverwanten niet onder zijne leerlingen vinden? Integendeel lezen wij bij Johannes:

„Zoo zeiden dan zijne broeders tot hem: Vertrek van hier en ga „heen in Judea, opdat ook uwe discipelen uwe werken mogen aan- „schouwen, die gij doet; want niemand doet iets in het verborgen, en „zoekt zelf, dat men openlijk van hem spreke. Indien gij deze dingen „doet, zoo openbaar u zelve aan de wereld. Want ook zijne broeders „geloofden niet in hem.”

Bedenkt daarenboven dat Jezus vaak met eene zekere bitterheid herhaalt, dat een profeet in zijn vaderland en zijn gezin niet erkend wordt: „Een profeet is niet ongeërd dan in zijn vaderland, en onder zijne „magen en in zijn huis.”

Bij verscheidene omstandigheden schijnt hij zijne moeder en zijne broeders met bitsheid te loochenen, even als Jan van Leyden, in een uitmuntend tooneel van het vierde bedrijf van den *Profeet*:

„En zij kwamen in huis, en daar vergaderde wederom eene schare, „alzo dat zij ook zelfs niet konden brood eten. En als degenen die „hem bestonden dit hoorden, gingen zij uit om hem vast te houden; „want zij zeiden: hij is buiten zijn zinnen. Zoo kwamen dan zijne „broeders en zijne moeder, en buiten staande, zonden zij tot hem en „riepen hem. En de schare zat rondom hem en zij zeiden tot hem: „Zie, uwe moeder en uwe broeders daar buiten, zoeken u. En hij ant- „woordde hun, zeggende: Wie is mijne moeder, of mijne broeders? En „rondom overzien hebbende, die om hem zaten, zeide hij: Ziet, mijne „moeder en mijne broeders. Want zoo wie den wil van God doet, die „is mijn broeder en mijne zuster en mijne moeder.” (Markus).

Ook Lukas zegt: „En hem werd geboodschapt van eenigen die zei- „den: Uwe moeder en uwe broeders staan daar buiten, begeerende u „te zien; maar hij antwoordde en zeide tot hen: Mijne moeder en mijne „broeders zijn dezen, die Gods woord hooren en datzelve doen.”

Alhoewel ik niet de minste gevolgtrekking hieruit wil afleiden, is het toch opmerkelijk, dat integendeel de eerste leerlingen van Mahomet zijne naaste bloedverwanten, zijne vrouw Cadyah, zijn neef Ali, zijne

ooms Abou-Taleb en Al-Abbas, zijn schoonvader Abou-Beker, en voorts zijne geheele familie waren.

Voor heden wil ik het hierbij laten berusten. De loop der gedachte in dit stuk kortelijk gevolgd, vordert lange uitweidingen. Na de geboorte, diende men het geheele leven van Jezus te bestuderen, de evangelisten onderling te vergelijken, de menigvuldige tegenspraken tusschen de drie eerste en Johannes aan te toonen, te doen zien dat Jezus zich inderdaad niet eene enkele maal als een bovennatuurlijk wezen voordoet, dat hij nimmer zelf aan zijne goddelijkheid geloof geslagen heeft; zich af te vragen waarom de honderd een en vijftig wonderwerken, dus eene per week, die hij in drie jaren tijds verrigt heeft, zoo weinig indruk op de Joden zouden gemaakt hebben, aan te toonen dat Johannes en de Synoptiken het volstrekt niet eens zijn over de wonderen die Jezus toegeschreven worden, dat de Synoptiken onder elkander het hieromtrent oneens zijn; dat volgens de drie eerste evangelisten, Jezus drie jaren lang in Galilea blijft prediken en slechts eenmaal naar Jeruzalem gaat, weinige dagen voor zijnen dood, terwijl, volgens Johannes, hij er in het geheel viermaal heen gaat, en er het grootste gedeelte van zijn openbaar leven slijt, en vooral het laatste jaar. Men diende vervolgens in de Handelingen der Apostelen en in de Zendbrieven dezelfde onwaarschijnlijkheden, dezelfde tegenspraken, dezelfde dwalingen aan te duiden, het twijfelachtige der echtheid van de Zendbrieven van Paulus in het ware licht te stellen, Paulus herhaaldelijk zich zelven te doen wederspreken, hem stap voor stap in zijn openbaar leven te volgen; aan te toonen dat hij niet in het jaar 66, onder Nero kon ter dood gebragt zijn; omdat wij, wanneer wij de handelingen en de Zendbrieven bedaard nalezen, bevinden, dat Paulus eenige jaren na den dood van Nero nog leefde. Eene dergelijke taak, dit zal wel ieder met mij gevoelen, vordert meer dan een artikel.

Revue Philosophique et Religieuse.

DE BEWEERDE MESSIAANSCH E VOORSPELLINGEN

DOELEN NIET OP JEZUS.

Ik wil eens toegeven dat al de zinsneden in het Oude Verbond, die beweerd worden Jezus te voorspellen, eenige honderde jaren voor zijne geboorte geschreven werden, en wanneer het blijkt dat zij, of eene derzelve zijne komst en zijn karakter op eene duidelijke, onmiskenbare wijze voorzeggen, dan zal ik erkennen dat de getuigen voor het Christendom niet alle op onwetendheid en bijgeloof berusten. Wij vinden dat de evangelisten, in hunne levensbeschrijving van Jezus, vaak bij het vermelden van een onbeteekenend voorval, terstond doen volgen, dat deze gebeurtenis plaats greep, „opdat vervuld wierde hetgeen gesproken was,” door den eenen of anderen profeet van het Oude Verbond, doch wanneer wij de schriften van deze laatste naslaan, dan vinden wij er volstrekt geene voorspelling. Wanneer de evangelist slechts bespeurde dat eene zinsnede in zijne levensbeschrijving eenige gelijkheid had met eene zinsnede in het Oude Verbond, dan schijnt het dat hij er terstond maar bij gevoegd heeft: „opdat vervuld mogt worden.” De Joodsche opgeblazenheid en vereering voor hunne oude boeken was zoo groot, dat er door zulke gezegden invloed op hen werd uitgeoefend, die, wanneer zij niet een deel uitmaakten van het „Woord Gods”, thans inderdaad niet meer zouden aangezien worden. Wij zullen de belangrijkste dier voorspellingen eens vlugtig beschouwen:

Mattheus zegt (I: 22 en 23): „En dit alles is geschied opdat vervuld „zou worden hetgeen van den Heer gesproken is door den profeet, „zeggende: Ziet de maagd zal zwanger worden en eenen zoon baren, „en gij zult zijnen naam heeten Emmanuël; hetwelk is, overgezet „zijnde, God met ons.” Hier wordt ongetwijfeld gedoeld op Jesaja (VII: 14): „Daarom zal de Heer zelf ulieden een teeken geven: Ziet „eene maagd zal zwanger worden, en zij zal eenen zoon baren, en zij- „nen naam IMMANUEL heeten.” Hier schijnt eene overeenkomst te bestaan, die, wanneer wij aannemen dat Jezus uit eene maagd geboren werd, minstgenomen zeer opvallend is. Laat ons echter eens zien wat Jesaja op bovenstaand gezegde doet volgen, „Boter en honig zal hij „eten, totdat hij wete te verwerpen het kwade en te verkiezen het goede.

„Zekerlijk, eer dit knechtje weet te verwerpen het kwade, en te verkiezen het goede, zal dat land, waarover gij verdrietig zijt, verlaten zijn van zijne twee koningen.” In welk verband staat dit tot Jezus? Wanneer wij een weinig nader onderzoeken, dan vinden wij dat Jehovah deze woorden rigtte tot koning Ahaz, terwijl hij hem een teeken beloofde, toen de laatste eenen aanval te wachten was van de vereenigde strijdmagten der koningen van Syrië en Samarië. De Heer beloofde dat voor een kind, dat op het punt was van geboren te worden, tot knaap was opgegroeid, deze twee koningen vernietigd zouden zijn. Het kind was waarschijnlijk de zoon van den profeet, want elders (VIII: 3, 4) zegt hij, dat hij een kind verwekte bij eene profetes, en Jehovah belooft op nieuw, dat, voor het kind het woord „vader” zal kunnen uitspreken, Samarië en Syrië door den Assyrischen koning overwonnen zullen zijn. Aldus bewijst de eerste van die hooggeroemde profetiën, in plaats van eenen getuige te leveren voor de zending van Christus, dat de inspiratie van Mattheus niet eens bij magte was eene gezonde verklaring van het Oude Verbond te geven.

Het tweede beroep op eene Messiaansche voorspelling (Matth. II: 6) heeft betrekking op eenen beheerscher van Israël, die uit Bethlehem zou voortkomen, gelijk door Micha (V: 2) voorzgd was; maar de Hebreuwsche profeet zegt, dat deze beheerscher „ons van de Assyriërs” zou verlossen. Jezus was noch een heerscher in Israël noch een overwinnaar der Assyriërs.

Het derde beroep van Mattheus (II: 15) is op Hozea (XI: 1), waar deze zegt: Als Israël een kind was, toen heb ik hem lief gehad, en ik heb mijnen zoon uit Egypte geroepen. Het is onbegrijpelijk hoe de schrijver van Mattheus dit, hoe verblind hij ook door bijgeloovige domheid ware, zonder eenig bewustzijn of eenigen twijfel aan bedrog, als eene voorspelling van Christus heeft kunnen aanhalen. Hozea spreekt ten duidelijkste alleen over de Joodsche natie. Strauss zegt: „Er behoorde geene geringe mate van moed toe om het eerste gedeelte van „dien volzin op de Joden onder Mozes, en het laatste gedeelte op „Jezus toe te passen, maar Mattheus deed het.”

Mattheus (II, 17) zegt dat Jeremias (XXXI: 15), wanneer hij spreekt over „Rachel, hare kinderen beweende,” het weenen voorspelde der vrouwen van Juda over hare kinderen, door Herodes vermoord. De Hebreuwsche priester schrijft over de ellende van zijn volk in de Babylonische gevangenschap. Hij zegt dat Jehovah Israël weder zal vergaderen (vs. 10), en belooft dat de kinderen, waarover Rachel (de verpersoonlijking der Joodsche natie) weende, uit des vijands land zullen wederkomen (vs. 16).

Mattheus (II: 23) zegt dat Christus een Nazarener was, overeenkomstig de voorspelling. Er is geene gelijkkluidende zinsnede in den Bijbel te vinden. In Rigteren XIII: 7, wordt gezegd dat Simson „een Nazireër Gods zal zijn,” doch er is geen merkbaar verband tusschen Christus en Simson, voor zoo verre zulk eene voorspelling betreft.

Mattheus (III: 3) zegt: „Maar deze (Johannes de Dooper) is het van denwelken gesproken is door Jesaja, den profeet, zeggende: de stem des roependen in de Woestijn, bereidt den weg des Heeren, maakt

zijne paden regt." Deze zinsnede wordt gevonden in Jesaja XL: 3, maar er is niets waardoor het gezegde bepaald op iemand kan toepasselijk gemaakt worden; en het kan zoowel op iederen profeet, voorlooper of gewaanden Messias, als op Johannes den Dooper toegepast worden. De schrijver van Jesaja bedoelde klaarblijkelijk "den Joden eene blijde vermaning te geven bij hunne terugkomst uit de gevangenschap."

Mattheus (VIII: 16, 17) zegt dat Jezus de zieken genas en de duivelen uitdreef, "opdat vervuld zou worden, dat gesproken was door Jesaja, den profeet, zeggende: Hij heeft onze krankheden op zich genomen en onze ziekten gedragen." Jesaja (LIII: 4) zegt: Waarlijk, hij heeft onze krankheden op zich genomen, en onze smarten heeft hij gedragen; doch wij achtten hem, dat hij geplaagd, van God geslagen en verdrukt was." Dit hoofdstuk, LIII van Jesaja, wordt door de Christenen geacht de merkwaardigste en overtuigendste voorspelling in den Bijbel te zijn — eene volkomene beschrijving van Jezus.

Ik doe hier het geheele hoofdstuk volgen.

1. "Wie heeft onze prediking geloofd? en aan wien is de arm des
"Heeren geopenbaard?
2. "Want hij is als een rijsje voor zijn aangezicht opgeschoten, en
"als een wortel uit eene dorre aarde; hij had geene gedaante
"noch heerlijkheid: als wij hem aanzagen, zoo was er geene ge-
"stalte, dat wij hem zouden begeerd hebben.
3. "Hij was veracht en de onwaardigste onder de menschen, een
"man van smarten en verzocht in krankheid, en een iegelijk was
"als verbergende het aangezicht voor hem; hij was veracht en wij
"hebben hem niet geacht.
4. "Waarlijk, hij heeft onze krankheden op zich genomen, en onze
"smarten heeft hij gedragen; doch wij achtten hem dat hij ge-
"plaagd, van God geslagen en verdrukt was.
5. "Maar hij is om onze overtredingen verwond, om onze ongereg-
"tigheden is hij verbrijzeld; de straf die ons den vrede aanbrengt
"was op hem, en door zijne striemen is ons genezing geworden.
6. "Wij dwaalden allen als schapen, wij keerden ons een iegelijk naar
"zijn weg, doch de Heer heeft ons aller ongerechtigheid op hem
"doen aanloopen.
7. "Als dezelve geëischt werd, toen werd hij verdrukt; doch hij deed
"zijn mond niet open: als een lam werd hij ter slachting ge-
"leid, en als een schaap, dat stom is voor het aangezicht zijner
"scheerders, alzoo deed hij zijn mond niet open.
8. "Hij is uit den angst en uit het gerigt weg genomen: en wie zal
"zijn leeftijd uitspreken? Want hij is afgesneden uit het land,
"der levenden: om de overtreding mijns volks is de plage op hem
"geweest.
9. "En men heeft zijn graf bij de goddeloozen gesteld, en hij is bij
"den rijken in zijn dood geweest; omdat hij geen onregt ge-
"daan heeft, noch bedrog in zijn mond geweest is.
10. "Doch het behaagde den Heere hem te verbrijzelen: Hij heeft
"hem krank gemaakt: als zijne ziel zich tot een schuldoffer ge-
"steld zal hebben, zoo zal hij zaad zien, hij zal de dagen verlen-

- „gen, en het welbehagen des Heeren zal door zijne hand gelukkig voortgaan.
11. „Om den arbeid zijner ziel, zal hij het zien en verzadigd worden; „door zijne kennis zal mijn knecht, de regtvaardige, velen regtvaardig maken, want hij zal hunne ongerechtigheden dragen.
12. „Daarom zal ik hem een deel geven van velen, en hij zal de magtigen als een' roof deelen; omdat hij zijne ziel uitgestort heeft in den dood, en met de overtreders is geteld geweest, en hij veler zonden gedragen heeft, en voor de overtreders gebeden heeft.”

Dit hoofdstuk van Jesaja werd door de Joden voor den tijd van Jezus als profetisch beschouwd, en het is niet te ontkennen dat er eenige overeenkomst in te vinden is met den Galileschen Messias, gelijk deze ons door de evangelisten afgeschilderd wordt. Maar voor en na dit hoofdstuk spreekt de Hebreeuwsche profeet van Jakob of Israël en het is redelijkerwijze niet anders te vooronderstellen, wanneer men uit den zamenhang eene gissing opmaken mag, dan dat zijn onderwerp in al deze hoofdstukken hetzelfde is, en dat hij niet van Jakob op Jezus en van Jezus op Jakob zoude overgaan, zonder dit duidelijk in het oog te doen vallen. De profetische ontboezeming begint met hoofdstuk XLV en gaat voort tot hoofdstuk LVII. Aan het hoofd van de meeste tusschenliggende hoofdstukken, zijn opmerkingen geplaatst, die „Christus” als het onderwerp der voorspelling voorstellen, doch deze voorwoorden zijn eerst van latere dagteekening. Al die profetische hoofdstukken diende men echter in hun verband te beschouwen. In hoofdstuk XLIX: 3, zegt de profeet: „Gij zijt mijn knecht, Israël, door welchen ik verheerlijkt zal worden:” „koningen zullen uwe voederheeren zijn,” (23) „en ik zal uwe verdrukken spijzen met hun eigen vleesch, en van hun eigen bloed zullen zij dronken worden, als van zoeten wijn, en alle vleesch zal gewaar worden dat ik, de Heer, uw Heiland ben, en uw Verlosser, de Magtige Jakobs (26). Jehovah zegt tot Zion: „Gij zijt mijn volk” (LI: 16) „Gij die gedronken hebt van de hand des Heeren, den beker zijner grimmigheid; den droesen van den beker der zwijmeling hebt gij gedronken, ja uitgezogen (17), en „Zie, ik neem den beker der zwijmeling van uwe hand, den droesem van den beker mijner grimmigheid, gij zult dien voortaan niet meer drinken. Maar ik zal hem dien, die u bedroefd hebben, in de hand zetten” (22, 23). „Trek uwe sierlijke kleederen aan, o Jeruzalem, gij heilige stad! Want in u zal voortaan geen onbesnedene noch onreine meer komen” (LI: 1). „In vorige tijden trok mijn volk af in Egypte, om als vreemdeling aldaar te verkeeren, en Assur heeft het zelve om niet onderdrukt” (4), „de Heer heeft zijn volk getroost, Hij heeft Jeruzalem verlost” (9), „de brandoffers en de slagtoffers (van de vreemden) zullen aangenaam wezen op mijn altaar” (LVI: 7) en zoo voort. De geheele zamenhang toont dat Israël het onderwerp is, wiens rampen in verscheidene gevangenschappen hem zacht en nederig hebben gemaakt als het gekrookte riet, dat Jehovah niet verlaten zou, maar weder opheffen zou tot groote eer. Er is geen gedeelte in de voorspelling, dat niet even toepasselijk is op Israël als op Jezus, en

verscheidene zinnen zijn onmogelijk op den laatsten toepasselijk. De toepasbaarheid van al die zinsneden in het Oude Verbond, op Jezus, hangt ook eenigermate af van de vraag, of de troon, die voor altijd in de familie van David moest blijven, die van een tijdelijk en een aardsch, dan wel van een geestelijk en een hemelsch koninkrijk zou zijn, en dit is onbetwistbaar met het eerste het geval, waardoor van zelf reeds al de voorspellingen, met betrekking tot Jezus, vervallen.

„En hoewel hij nog zoo vele teekenen voor hen gedaan had, nogtans geloofden zij in hem niet; opdat het woord van Jesaja den profeet vervuld wierd; dat hij gesproken heeft; Heere, wie heeft onze prediking geloofd? En wien is de arm des Heeren geopenbaard? Daarom konden zij niet gelooven, dewijl Jesaja wederom gezegd heeft: Hij heeft hunne oogen verblind en hun hart verhard; opdat zij met de oogen niet zien en met het hart niet verstaan.” (Johannes XII: 37—40).

„Toen zeide Hij (Jehovah): ga henen, en zegt tot dit volk: Hoorrende hoort, maar verstaat niet, en ziende ziet, maar merkt niet. Toen zeide ik: Hoe lang Heer? En hij zeide: Totdat de steden verwoest worden, zoodat er geen inwoner zij, en de huizen, dat er geen mensch zij, en dat het land met verwoesting verstoord worde.” (Jesaja VI: 9, 11).

Er is geen woord in dat hoofdstuk van Jesaja te vinden, dat op eene Messiasvoorspelling doelt. De tekst in zijn volle verband beschouwd, toont aan, dat er op zijnen eigen tijd door hem gezinspeeld wordt, of op dien van de Babylonische gevangenschap. Buitendien komt het denkbeeld, dat Jehovah de menschen zou weerhouden zijne waarheden te gelooven, ter wille van de vervulling van eene voorspelling, niet zoo geheel en al overeen met onze denkbeelden, over hetgeen de goddelijke regtvaardigheid en genade diende te zijn.

Mattheus schildert den duivel, in het verzoekingstooneel, als van Jezus vergende, dat hij zich van de tinnen des tempels zou werpen: „Wanneer gij de Zoon Gods zijt, werp uzelfen nederwaarts; want er is beschreven, dat hij zijne engelen van u bevelen zal, en dat zij u op de handen zullen nemen, opdat gij niet te eeniger tijd uwen voet aan eenen steen aanstoot” (Matth. IV: 6). Er komt niets in den Psalm waaruit Satan deze woorden aanhaalde (XCI: 11, 12) voor, waaruit blijken kan dat hier op eenen bijzonderen persoon gezinspeeld wordt; doch Jezus stemde door zijn antwoord aan Satan toe, dat de verklaring der zinsnede juist was, als eene voorspelling van hem. De psalmist sprak over den godzaligen man „die onder de schaduw des Almagtigen vernacht,” en dien hij voor het kwade beschermen zal. Het denkbeeld dat de duivel zich op de voorspellingen beroept, is niet ongerijmder dan in deze zinsnede eene voorspelling, op Jezus toepasselijk, te vinden.

Bisschop Horne, die te vroom was om het bestaan van eene profetische beteekenis in het Oude Verbond, waarop door de evangelisten gezinspeeld werd, en de voorspellingen nopens Jezus in twijfel te trekken, te fijngevoelig om niet te zien dat deze zinsneden andere beteekenissen hadden, en te eerlijk dit niet te bekennen, schrijft op de volgende

geestige wijze over eenige der beroepen op voorspellingen nopens Jezus, in de Psalmen voorkomende:

„De tweede Psalm, heeft allen schijn van eenen inwijdingslofzang, „door David, den gezalfde des Heeren, opgesteld, toen hij door Hem „met de overwinning bekroond, en zegevierend op de gewijde heuvelen van Zion gevestigd werd. Maar laat ons de Handelingen (IV: 25) „opslaan, en daar vinden wij dat de apostelen verklaren, dat de psalm „de verheffing van Jezus Christus en den tegenstand, zoowel door de „Joden als door de Heidenen tegen zijn Evangelie geboden, beschrijft. „(voorzegt).

„In den achtsten Psalm, mogen wij vooronderstellen dat de schrijver den voorrang aantoon, die de mensch in het algemeen boven „het overige der schepping bekleedt: doch wij vinden in de Hebreënen „(II: 6) dat er gehandeld wordt over den voorrang aan den tweeden „Adam, den man Christus Jezus, over alle dingen in den hemel en „op aarde geschonken.

„Petrus treedt op en predikt (Handel. II: 25) over de opstanding „van Jezus Christus, naar aanleiding van het laatste gedeelte van den „zestienden Psalm: en ziet, drie duizend menschen worden door zijne „redevoering bekeerd. [De redevoering van Petrus is in zijn geheel in „de Handelingen opgenomen, en wij bezitten de aangehaalde plaats in „de Psalmen, juist zoo als zij ze bezaten, tot wie Petrus predikte; „doch, wanneer die redevoering en die voorspelling heden ten dage „bekeerlingen maakten, dan zou het, gelijk Brougham zegt van de uitwerking van de verdediging van het Christendom door Addison in „een hem bekend geval, juist het tegenovergestelde zijn van wat men „verwachtte. De geheele voorspelling komt daar op neder, dat de Heer „de „ziel” van den Psalmist „niet in de hel zal verlaten,” noch „den zal dat zijn „heilige de verderving zie.” Er wordt in het geheel niet gezinspeeld op Jezus, en al ware dit zoo, dan konde er geene „vervulling plaats gehad hebben, tenzij het bewezen ware dat hij uit „den doode opgestaan was: en Petrus tracht dit niet eens in zijne redevoering te bewijzen. Ieder die in de opstanding van Jezus geloofde, „moet een Christen geweest zijn zonder eenige verdere bekeering: hij „die het niet geloofde, zoude, nadat hij gedurende den geheelen tijd „dat Jezus leeraarde, te Jeruzalem gewoon had, door de opgeblazene „beweringen van Petrus niet bekeerd zijn.]

„Van den achttienden Psalm, vernemen wij in den loop der gewijde geschiedenis (2 Sam. XXII) dat: „David spreekt de woorden dezes lieds „tot den Heer, ten dage als de Heer hem verlost had uit de hand „van al zijne vijanden en uit de hand van Saul,” en echter wordt in „Romeinen (XV: 9) het negende vers van dien Psalm aangehaald als „een bewijs, dat de Heidenen God zullen loven om zijne genade in „Christus Jezus: „Gelijk geschreven is; daarom zal ik u belijden onder „de Heidenen en uwen naam lofszingen.”

„In den negentienden Psalm schijnt David alleen over de werkelijke „hemelen en hunne werkingen te spreken, wanneer hij zegt: „Hun „rigtsnoer gaat uit over de gansche aarde, en hunne reden aan het „einde der wereld.” Maar Paulus (Rom. X: 18) haalt deze zinsnede

aan, wanneer hij aantoonst dat het evangelie alom door de apostelen verkondigd was, en wil daarmede te kennen geven dat dit eene profetie was, die op genoemde wijze vervuld werd.

„Jezus paste den twee en twintigsten Psalm op zich zelve toe, door dien te midden van zijn lijden aan het kruis, aan te vangen: „Mijn God, mijn God, waarom hebt gij mij verlaten?“ en de woorden van het achtste vers werden werkelijk door de opperpriesters gebedzigt toen zij hem beschimpten: „Hij vertrouwde in God“ enz. Matth. XXVII: 43.

„Wanneer David zegt in den veertigsten Psalm: „Gij hebt geen lust gehad aan slagtoffer en spijsoffer; daarom heb ik lust o! mijn God, om uw welbehagen te doen,“ dan zouden wij vooronderstellen dat hij alleen voor zich persoonlijk verklaarde, dat gehoorzaamheid beter is dan offerhanden; maar wij vernemen uit Hebreëen X: 5, dat de Messias aldaar spreekt van zijne komst in het vleesch, om de offeranden door de wet voorgeschreven af te schaffen en de zonde geheel na te laten, eenmaal gereinigd zijnde.

„Die teedere en gevoelvolle klagt in den een en veertigsten Psalm: „Zelfs de man mijns vredes, op welken ik vertrouwde, die mijn brood at, heeft de verzenen tegen mij grootelijks verheven,“ kon ongetwijfeld en zal ook waarschijnlijk door David geuit zijn, ter gelegenheid van eenen opstand van zijnen ouden vriend en raadsman, Ahithophel, ten voordeele van de partij van zijnen oproerigen zoon Absalom. Wij weten echter met zekerheid uit Johannes (XIII: 18), dat deze voorzegging vervuld werd, toen Jezus door zijnen afvalligen leerling verraden werd. „Ik zeg niet van u allen; ik weet, welke ik uitverkoren heb; maar dit geschiedt opdat de Schrift vervuld worde: „Die met mij het brood eet, heeft tegen mij zijne verzenen opgeheven.“

„De acht en zestigste Psalm, hoewel oogenschijnlijk handelende over Israëlitische overwinningen, de overbrenging van de Ark naar Zion en de diensten van den Tabernakel; spreekt niettemin onder deze zinnebeelden over de opstanding van Christus, zijne opvaart in de hoogte, zijne gevangenneming der gevangenis, het geven van geestelijke gaven aan de menschen, het oprigten van zijne Kerk in de wereld, en het uitbreiden van deze, door de natiën tot het geloof te voeren, hetgeen klaarblijkelijk zal zijn voor ieder, die door de aanhaling van den apostel er de kracht en de beteekenis in zal vinden (Efezen IV: 7, 8). „Maar aan elkeen van ons is de genade gegeven, naar de maat der gave van Christus. Daarom zegt hij, als hij opgevaren is in de hoogte, heeft hij de gevangenis gevangen genomen, en heeft den menschen gaven gegeven.“

„Mattheus (XII: 35) berigt ons dat Jezus tot de menigte in gelijkenissen sprak en geeft als eene, de eenige reden waarom hij dit deed op, „opdat mogte vervuld worden hetgeen gesproken is door den profeet (Psalm LXXXVIII: 2), Ik zal mijnen mond open doen met spreken; ik zal verborgenheden overvloediglijk uitstorten van oudsher.“

Adam Clarke zegt dat verscheidene van deze aanhalingen uit het Oude Verbond, „geschikt gemaakt zijn“ tot de geschiedenis van het

Nieuwe Verbond, terwijl hunne oorspronkelijke bedoeling verschillend „was, hetgeen men als uitgemaakt kan beschouwen; doch men dient „zich altijd te herinneren, dat deze geschiktmakingen door denzelfden „geest geschied zijn, die de Psalmen oorspronkelijk in de pen gaf; „dat deze geest het regt heeft zijne oorspronkelijke bedoeling uit te „breiden, en zijne eigene woorden toe te passen op onderwerpen, handelingen en tijden, waarop zij door overeenkomst van omstandigheden „kunnen terug gebragt worden. Verscheidene zinsneden in het Oude „Verbond schijnen elders (als voorspelling) in het Nieuwe Verbond aangehaald te zijn. En vaak werden de woorden een weinig gewijzigd en „de beteekenis in ruimeren zin genomen, om ze in overeenstemming „te brengen met bestaande omstandigheden.” [van daar de fabels].

Het komt mij voor dat Dr. Clarke, in zijne verdediging van die zinsneden, waarin het onzer verdorvene rede toeschijnt, dat de Evangelisten eene willekeurige en ongerijmde uitlegging geven aan eenige gedeelten van het Oude Verbond, niet zulk eene sterke stelling ingenomen heeft als hij dit wel had behooren te doen, aangezien bij zijne wijze van redenering, de onderzoekende voorshands gelooven moet dat Jehovah zoowel het Oude als het Nieuwe Verbond schreef, terwijl eenige menschen naar bewijzen zouden zoeken voor zulk eene leer, en in hunne nasporingen juist op die aangehaalde voorspellingen zouden stuiten en daardoor tot twijfel zouden vervallen. Daarenboven zouden Mahomed en Jozef Smith, door deze wijze van zich te verdedigen, even goed als Jezus bewezen kunnen worden de Messias te zijn. De eenige geschikte en veilige stelling, die een bijbelvriend kan aannemen is, dat God het gezond verstand maakte, en er de uitsluitende eigenaar van is; en, naar dien hij het regt heeft met het zijne te doen wat hem goeddunkt, kon hij zijne geïnspireerde profeten en evangelisten ontslaan het te gebruiken, wanneer zij dit geschikt oordeelden, en niemand hoegenaamd had het regt zich hierover te beklagen.

De dwalingen van de Schrijvers van het Nieuwe Verbond in het zinspelen op de aangehaalde voorspellingen, zijn zoo tastbaar, dat de kerk zich reeds alle moeite ter wereld gegeven heeft ze uit den weg te ruimen. Omstreeks eene eeuw geleden, gaf Whiston, een warme geloofige, en de opvolger van Sir Isaak Newton, in zijne betrekking als professor in de wiskunde, een werk uit, om te bewijzen dat de Joden gedurende de eerste eeuwen van de Christelijke Kerk, op eene bedriegelijke wijze de zinsneden in het Oude Verbond gewijzigd hadden, waarop door de evangelisten als voorspellingen nopens Christus verwezen wordt. De ongeloovigen antwoordden, dat, als dit het geval was, men in geen geval hoegenaamd aan het Oude Verbond geloof kon slaan. De leer van Whiston werd wijd en zijd als juist aangenomen, tot dat eene vergelijking van al de oude afschriften van de Joodsche boeken aantoonde, dat zij alle volmaakt met elkander overeen stemden, in de aangehaalde voorspellingen. Er bestond nog eene andere leer, namelijk dat de bewuste zinsneden in het Oude Verbond twee beteekenissen hadden — de eene geschiedkundig en de andere profetisch. Dit schijnt de wijze te zijn geweest, waarop Dr. Arnold de moeilijkheden, die zich in dit geval voordeden, zocht te ontsnappen. Hij zegt: Wij vin-

len dat er in het Nieuwe Verbond verscheidene verwijzingen gedaan worden, naar verschillende zinsneden in het Oude Verbond, die als voorspellingen met betrekking tot Christus of eenige bijzonderheden oopens de verspreiding van het Christendom aangehaald worden. Wanneer wij nu de teksten in hun verband met het overige beschouwen, en aldus trachten hunne beteekenis te ontdekken, volgens de eenige oorspronkelijke grondbeginselen der uitlegging, dan zal het vaak schijnen dat zij geene betrekking hebben op den Messias, of op de Christelijke tijden; maar of uitdrukkingen zijn van algemeene godsdienstige gevoelens, zoo als onderworpenheid, liefde, hoop, enz. of anders op eenige bijzondere gebeurtenis in het leven en den toestand van den Schrijver, of van de Joodsche natie verwijzen, en in het geheel niet aantoonen dat een meer verwijderd onderwerp of gebeurtenissen van eenen meer algemeenen of geestelijken aard, voorspellenderwijze bedoeld waren." Verder zegt hij nog: "Iedere voorspelling, door eenen mensch (dat wil zeggen door een verstandelijk vermogen, en niet door een eenvoudig werktuigelijk middel) geuit, en die ten zelfden tijde door God ingegeven zijn, moeten, naar het schijnt, eene dubbele beteekenis hebben: de eene den zin die de menschelijke geest des Schrijvers er in legt, de andere den zin die God er aan mededeelt..... Wij mogen zelfs vooronderstellen dat de profet ten eenen male onbekend was met de goddelijke meening van zijne woorden, en eene eigene bedoeling er aan heeft willen hechten, geheel verschillende van de zienswijze van God." Het is een bewijs dat de bijbelsche voorspelling wel zeer in het enge geraakt is, wanneer de geleerdste en bekwaamste verdedigers er van, reeds beginnen aan te nemen, dat de profeten de beteekenis van hunne eigene woorden niet zagen. Wanneer Jesaja zich zelven niet begreep, welke zekerheid hebben wij dan, dat iemand anders dit deed of doet? Palfrey treedt tegen de moeilijkheid moedig tegen; hij erkent dat de Schrijvers van het Nieuwe Verbond somtijds (!) het Oude Verbond verkeerdelijk uitleggen," en maakt de oordeelkundige opmerking, dat "de leer van eenen dubbelzinnigen zin," billijker wijze blootstaat aan de beschuldiging "al de grondbeginselen der taal te schenden en inderdaad de leer van hoegenaamd geen zin te zijn."

"De Christenen kunnen geene enkele voorspelling in het Oude Verbond aanwijzen, die duidelijk op Jezus Christus ziet, die door den spreker bedoeld is op hem te slaan, die zijn karakter en zijne loopbaan vooruit beschrijft, en die klaarblijkelijk bij zijne verschijning op aarde vervuld is. Neen, dit kunnen zij niet. De meeste der zinsneden, die men thans beschouwt als aan deze vereischen te voldoen, doelden en waren ook ten duidelijkste bestemd te doelen op voorname personen in de Israëlitische geschiedenis; er zijn er verscheidene onder, die in het geheel geene voorspellingen zijn. De Messias, de Gezalfde Verlosser, door de Joden verwacht, door hunne dichters en profeten gewenscht en afgebeden, was van zulk eenen verschillenden aard, en zulk eene zoo tegenstrijdige loopbaan, bij hetgeen de zachtvaardige, nederige, lijdzame Jezus was, dat de zinsneden die den eenen beschreven, nimmer op den anderen konden toegepast worden, zonder hunne onechtheid te kenmerken, en zonder hunne blijkbare betec-

„kenis op eene onedele wijze te verduisteren, hetwelk op ieder ander „dan op het theologische gebied, terstond de minachting en de ver- „ontwaardiging zouden op zich geladen hebben, die het verdient. Deze „onwaardige handelwijze valt op een punt al zeer sterk in het oog: „de Messiaansche voorspellingen worden *letterlijk* of *figuurlijk* uitgelegd, „naar mate dit het beste strookt met de gewone voorstelling der ge- „schiedenis van Jezus. Aldus wordt het gezegd: „de wolf zal neder- „liggen met het lam, en de leeuw zal gras eten als een os,” figuurlijk „genomen, en „de Messias zal Jeruzalem binnenrijden” [op twee ezels] „daarentegen letterlijk.”

Er zijn in het Oude Verbond eene menigte duidelijke voorspellingen nopens eenen koninklijken Messias, van wien de evangelisten geene melding maken. Zij hechten een groot gewigt aan de voorspelling, dat de Messias tot het geslacht van David zou behooren, en zij trachten te bewijzen dat Jezus hieromtrent de voorspelling vervulde. Deze poging mislukt hun echter ten eenen male. Zij toonen het geslachtregister van Jozef aan, van wien geen druppel bloed door de aderen des Galileschen hervormers vloeide. Er wordt herhaaldelijk gewezen op de afkomst van Jozef uit het huis van David — van Maria echter is nimmer spraak. De engel zeide tot Jozef: „gij zone Davids” (Matth. I: 20) en Lukas zegt dat Jezus geboren was „uit eene maagd, verloofd aan eenen man, wiens naam was Jozef, uit den huize Davids” (Lukas I: 27). Uit deze woorden dient men op te maken, dat Maria niet uit den huize Davids was. Al die herhaalde beweringen omtrent het koninklijke bloed van Jozef, zijn niet alleen ontbloot van alle belang ten aanzien van Jezus, doch zijn in waarheid ongerijmd — dwaas en onbeschaamd.

JOHN S. HITTELL, *The Evidences against Christianity*, vol. II, § 96. (2 vol., 2^d Edition ¹), New-York 1857.)

---

¹) De eerste uitgave van dit uitmuntende werk verscheen te San Francisco in 1855.

ONECHTE SCHRIFTEN DES NIEUWEN VERBONDS.

Onder deze verschillende schriften draagt er geen zulke duidelijke sporen der vervalsching, als de tweede brief van Petrus. De schrijver van dezen brief noemt zich Hoofdstuk I: 1, Simon Petrus, en doet zich III: 2 voor als een der apostelen, en I: 14 en 16 als een der getrouwen van Jezus en der ooggetuigen van de verheerlijking op den Tabor. De vergelijking van zijn tweeden brief echter met den brief van Judas toont eene opvallende overeenkomst tusschen deze beiden aan, en wel eene dusdanige, dat men zou vooronderstellen dat de schrijver van den tweeden brief van Petrus, den brief van Judas schijnt voor zich gehad te hebben, en er veel uit overschreef, echter met tusschenvoeging van volzinnen, die ten eenenmale het wifelende van zijn gedachtenloop verraden. Want, terwijl Judas op eene stellige wijze over verleiders spreekt, die zich ten zijnen tijde reeds ingedrongen hadden, vs. 4, begint de Pseudo-Petrus te zeggen, II: 1, dat de verleiders eerst in het vervolg zouden optreden, doch in vs. 12 vergeet hij zich en spreekt alsof zij reeds in volle bedrijvigheid waren. Daarenboven verzuimt hij geheel en al zijn lezers de kenteekenen op te geven van deze wolven in schaapskleederen, hetgeen dan toch de plicht van eenen goeden herder ware: hij stelt zich daarentegen ten eenenmale tevreden met nietsbeteekende algemeenheden, en eene behoorlijke dosis scheldwoorden, die den lezer niet de minste leiddraad geven het onkruid van het koorn te onderscheiden. Men ontdekt allerwegen den schrijver die redeneert, zonder dat hij iets te zeggen heeft. Waar hij oorspronkelijk is, daar heerscht noodelooze herhaling en verwarring; zoo b. v. I: 8 maakt hij de diepzinnige opmerking, dat hij, die alle deugden in groote mate bezit, niet onvruchtbaar zijn zal. — Hij kan niet van de verheerlijking spreken, zonder ze te beschrijven I: 17, niet van Loth, zonder twijfelachtige narigten nopens zijne smarten op te dissen; II: 7, niet van Bileam, zonder de geschiedenis van de ezelin te verhalen, II: 15. Wijders verraadt zich de brief als het produkt van veel lateren tijd, want hij spreekt, III: 15, over de brieven van Paulus, als over eene reeds bestaande verzameling, en stelt ze voor als de heilige „Schrift”, en bekampt mede den twijfel, die ontstaan was nopens de eindelijke verwezenlijking van de zoo lang

te vergeefs gewachte terugkomst van Christus, III: 1. Op het laatst neemt hij het masker van den apostel Petrus voor, en houdt zich alsof deze reeds 100 jaren vroeger het optreden van dergelijke twijfelaars en ketters voorspeld en voor hen gewaarschuwd had, eene kunstgreep, die toenmaals onder de Christenen zeer vaak aangewend werd. Wel beschouwd is zijn bedrog tweeledig. Hij maakt gebruik van de omstandigheid, dat Judas vs. 17 (waarop ik zoo straks terugkom) zijnen lezers de oude voorspellingen der apostelen over de spotters herinnert. Nu schrijft hij uit Judas de schildering der verleiders af, plaatst ze echter van het tegenwoordige in het toekomstige over, om te doen gelooven dat hij zelf de oudste, de vorst der apostelen is, en dat Judas de vervulling heeft gezien van datgene, wat Petrus voorspeld had; en de oude uitleggers hebben zich in dezen strik laten vangen. Hij schrijft dus niet alleen over, maar is onbeschaamd genoeg zijn werk voor het oorspronkelijke uit te geven, en het werkelijk oorspronkelijke als afschrift te doen voorkomen; ook Luther liet zich hierdoor misleiden. Het is zoo klaarblijkelijk dat de brief, die overigens in stijl zeer veel van den eersten brief van Petrus afwijkt, niet door Petrus opgesteld is, doch door eenen Christen op het einde der tweede eeuw onder zijn naam geschreven en openbaar gemaakt werd, dat hij niet alleen gedurende eenen geruimen tijd, tot in de vijfde eeuw betwijfeld werd; maar ook later door Erasmus, Calvyn, H. de Groot, Guericke, N. ander, Tholuck als onecht werd verworpen. Maar ook de brief van Judas is onecht; want terwijl de schrijver vs. 1 zich voor den broeder van Jakobus (die volgens Galaten I: 19 een broeder van Jezus Christus was) uitgeeft, zegt hij vs. 17: „dat geschiedde wat de apostelen eens nopens de laatste tijden voorspeld hadden.” Daardoor stelt hij dus tusschen zijn tijd en dien der apostelen eene aanmerkelijke tusschenruimte. In zijn geheel is de brief onbeduidend; hij bekampt eenige, naar het schijnt snoode verleiders; daarbij echter dient men op te merken, dat hij het avontuurlijke boek Enoch als geloofwaardige geschiedsbron aanhaalt. Hij zegt namelijk, met betrekking tot deze verleiders, vs. 14 enz. En van deze heeft ook Enoch, de zevende van Adam, geprofeteerd, zeggende: Ziet, de Heere is gekomen met zijne veel duizende heiligen, om gerigt te houden, enz. Deze woorden staan in het 2^e hoofdstuk des boeks Enoch. Dit boek, dat waarschijnlijk tusschen 60 en 70 vóór Christus opgesteld is, geeft zich het aanzien van eene voorspelling door Enoch in een boek geschreven, dat Noach, gedurende den zondvloed in de ark zou gered hebben. In hetzelfde wordt voorspeld, dat de engelen verliefd zouden worden op schoone meisjes, hij haar reuzen van drie honderd ellen hoogte zouden verwekken, die zich met menschenvleesch zouden voeden, en hunner minnaressen allerlei tooverkunsten zouden leeren; waarop dan de strijd tusschen de goede en de slechte engelen uitvoerig beschreven wordt. Dezelfde brief verhaalt verder, vs. 9, een sprookje uit een ander twijfelachtig joodsch werk, de „Hemelvaart van Mozes,” dat thans verloren is, doch bij Origenes bekend was en eene uitvoerige beschrijving bevatte van hetgeen Deuteronomium XXXIV: 5 kortelijk aangestipt is; want de fantasie der rabbijnen spon bij voorkeur juist die vertellingen

van het Oude Verbond uit, die door hunne kortheid raadselachtig schenen en tot hypothesen aanleiding gaven, en daaronder hoort de geheimzinnige dood van Enoch en van Mozes. Door het aannemen van deze joodsche overleveringen als echte geschiedenis, heeft de schrijver van den brief van Judas bewezen, dat hem in geen geval meer gezag toekomt, dan den schrijver van den brief van Barnabas.

Wij vinden eene bepaalde verwringing der daadzaken in het verslag der verrigtingen van de apostelen Petrus en Paulus, dat den titel draagt van „Handelingen der Apostelen.” Het is blijkbaar (zie I: 1) een vervolg op het derde evangelie, en wordt aan denzelfden schrijver als dit, aan den geneesheer Lukas, eenen reisgezel van den apostel Paulus, toegeschreven. Intusschen klimmen de oudste getuigen voor het derde evangelie niet verder op dan tot 150 jaar na Christus, dus 80 jaren na den tijd, wanneer het gezegd wordt geschreven te zijn; van de „Handelingen der Apostelen” zelve wordt eerst 170 jaar na Christus melding gemaakt. Zij zijn voor ons gewichtig, omdat zij een aantal reden der beide apostelen, benevens vele aantekeningen over de denkwijze en den toestand der eerste Christen-gemeenten bevatten. Zij zijn ook onder de geschiedkundige werken van het Nieuwe Verbond het eenige, welks geloofwaardigheid door vergelijking met echte oorkonden van den tijd dien zij beschrijft, getoetst kan worden. Deze oorkonden zijn de brieven van den apostel Paulus en voornamelijk die aan de Galaten. Ongelukkigerwijze toont deze vergelijking dat de handelwijzen en de leer van Paulus, zoowel als die van Petrus in de „Handelingen der Apostelen” geheel valsch voorgesteld zijn.

Vooreerst maken zij Paulus tot eenen eenvoudigen medehelper van de twaalf apostelen, die te Jeruzalem waren, tot eenen geheel van hen afhankelijken zendeling, en toch werkte hij geheel onafhankelijk van hen onder de Heidenen. Hij verzekert ten minste plegtig dat hij zijn evangelie van geen mensch ontvangen heeft; onmiddellijk na zijne bekeering (terstond vs. 16) is hij niet naar Jeruzalem, maar naar Arabië getrokken en is naar Damaskus teruggekeerd; eerst drie jaren daarna heeft hij zich naar Jeruzalem begeven (vs. 18) om Petrus te leeren kennen; is veertien dagen lang bij hem gebleven, zonder eenen der andere apostelen, behalve Jakobus gezien te hebben (vs. 19), daarop is hij naar Syrië en Cilicië gegaan (vs. 21) en eerst na veertien jaren weder te Jeruzalem gekomen (II: 1) om aldaar den apostelen zijne grondstellingen nopens het bekeeren van Heidenen te verklaren.

In tegenstelling hiervan verhalen de Handelingen der Apostelen, dat hij terstond na zijne bekeering gedurende eenen geruimen tijd (IX: 20, 23) in de synagogen het messiaschap van Jezus verkondigd heeft en daarna naar Jeruzalem gevlugt is, waar men niets van zijne bekeering wist (IX: 26) en hem derhalve schuwde, totdat Barnabas hem aan de apostelen voorgesteld had. Aldaar heeft hij voornamelijk gearbeid als bekeerder der grieksche Joden, totdat een nieuw moordplan hem bewoog naar Tarsus in Cilicië te reizen (vs. 28). Volgens de Handelingen der Apostelen is Paulus dus naar Jeruzalem gekomen, alvorens de opmerkelijke en voor de Christenen zoo gelukkige gebeurtenis, de bekeering van den man, die hun hevigste vervolger was, hun bekend

was; hij zelf echter zegt, dat hij intusschen drie jaren lang in Arabië is geweest. Hij heeft alleen Petrus en Jakobus gezien. Volgens de Handelingen der Apostelen daarentegen heeft hij met de apostelen verkeerdt, en heeft onder hunne oogen als zendeling gearbeid; want het is hun belang hem als afhankelijk van het gezag der twaalf joodsche apostelen voor te stellen, in plaats als zelfstandig, gelijk hij volgens zijne eigene getuigenis werkelijk heeft gehandeld.

Ten tweede geven de Handelingen der Apostelen voor, dat Paulus in den beginne steeds voor Joden gepredikt heeft, en zich eerst, toen hun ongelooft hem daartoe dwong, tot de Heidenen gewend heeft. Aldus moet hij, XIII: 5, te Cyprus, XIII: 14 en 42—52 te Antiochië; XIV: 1 te Ikonium, XVII: 1 in Beroa, XVII: 17 te Athene, XVIII: 4 te Korinthe, XVIII: 19 te Efeze en XXVIII: 17 te Rome gehandeld hebben. Evenzeer als hierdoor de zending van Paulus onder de Heidenen, als iets onvrijwilligs, en door uitwendige omstandigheden hem afgedwongen voorkomt, zoo is dit ook het geval met zijne scheiding van de twaalf apostelen te Jeruzalem, waarvan de oorzaak op twee verschillende plaatsen verschillend opgegeven wordt; IX: 29 wordt hij tot zijn vertrek van Jeruzalem aangespoord door het berigt van eenen moordaanslag der Joden, XXII: 17 doen zij hem zelven verhalen dat bij een gebed in den tempel Jezus hem verschenen zij en hem tot de afreis aangespoord heeft, daar de Joden hem toch het oor niet wilden leenen. Aldus wederspraken zich hier de Handelingen der Apostelen zelve, hetgeen haar overigens niet zelden gebeurt. Geheel anders spreekt Paulus over zijne betrekking tot de Heidenen. Hij zegt van God de taak te hebben ontvangen tot hen te prediken; want God heeft hem daartoe zijnen Zoon geopenbaard, opdat hij hem den Heidenen zoude verkondigen (Gal. I: 16). Hij verhaalt verder, hoe hij uitdrukkelijk met Petrus en Jakobus overeengekomen is, dat zij onder de Joden en hij daarentegen onder de Heidenen als zendelingen zouden arbeiden (Gal. II: 9), gelijk hij dan ook te voren zich onder de Heidenen, in Arabië, Syrië en Cilicië opgehouden had en der gemeenten in Judea onbekend gebleven was, Gal. I: 21.

Dit verschil staat met een derde in verband, dat de geheele leer en handelwijze des apostels betreft. Volgens de voorstelling in de Handelingen der Apostelen moet Paulus met de overige apostelen volmaakt eenstemmig gehandeld hebben en slechts in eenen uitgebreideren zin voortgezet hebben, wat zij in eenen beperkteren reeds begonnen hadden. Voor dat Paulus als zendeling onder de Heidenen optrad, zou Petrus reeds op bijzonder goddelijk bevel den Heiden Cornelius in de Kerk opgenomen hebben. Wijders toen Paulus door de Phariseïschgezinden aangevallen werd, omdat hij die Christenen, die geborene Heidenen waren, niet tot de besnijdenis en tot het naleven van de Mozaïsche wet verplichtte, XV: I moeten Jakobus en Petrus volkomen zijne partij gekozen hebben, en op hun voorstel moet de gemeente te Jeruzalem besloten hebben, dat de heiden-christenen slechts in weinige punten de wet van Mozes zouden te volgen hebben, vs. 7—22. Later heeft Paulus echter vrijwillig joodsche gelofte aangegaan, XXI. 24, vergel. XVIII: 18. om te toonen dat hij den uiterlijken vorm der wet

behiel. XXI: 21, en dat de geruchten valsch waren dat hij de Joden van Mozes afvallig maakte en de besnijdenis en het godsdienstritueel ophief. Hij deed dus Timotheus, die eenen heidenschen vader had, besnijden, XVI: 3. om den Joden niet reeds daardoor aanstoot te geven, dat hij eenen onbesnedene tot reisgezel met zich nam. Hij reisde zoo dikwijls hem zulks slechts mogelijk was naar de hoofdfesten te Jeruzalem, om aldaar te offeren, zelfs wanneer hij zijne zendingstogt daarnaar regelen moest. — Zijne eigene brieven leveren ons een geheel ander beeld van hem. Gal II: 3 verhaalt hij, met welk eene hardnekkigheid hij zich tegen de besnijdenis van Titus verzet heeft, opdat de evangelische waarheid niet vervalscht wierde; naardien zijne grondstelling is: Hem, die zich besnijden laat, dien is Christus niets nut, die heeft Christus verloren (Gal. V: 2), die is genoodzaakt de geheele wet te houden, en is onder de vloek. Verre van met de overige apostelen gelijk gezind te zijn spreekt hij met onverholen tegenzin over hen, en dat wel bepaald over Petrus, Johannes en Jakobus. Hij noemt hen slechts: „Lieden, van wie men geloofde, dat zij iets waren;” (Gal. II: 6) „die voor zuilen (der Kerk) werden gehouden” (vs. 9) wier gezag hij echter verwerpt, gelijk hij zonder terughouding verklaart; hij vraagt niet wat zij zijn, daar voor God geen aanzien des persoons geldt (vs. 6). Hij spreekt met bitteren spot over hen, als over de „uitnemendste apostelen” (2 Cor. XI: 5; XII: 11) en beweert dat hij niet in het geringste beneden hen staat; gelijk hij dan ook Petrus de toegevendheid die deze te Antiochië voor de aanmatigheden van de phariseesche partij toonde, met harde woorden als huichelarij verwijt (Gal. II: 11). Deze bitterheid sproot echter niet voort uit persoonlijke ijverzucht, doch Paulus vatte openbaar de verhouding tusschen het Christen- en het Jodendom uit een geheel ander gezichtspunt op als de apostelen te Jeruzalem. De laatsten moeten vooral op de zijde geweest zijn van die ijverige jood-christenen, die te Antiochië, Galatië, Korinthe en elders de gelukzaligheid als tot de Joden beperkt beschouwden, en meenden, dat zij, die door den Messias Jezus wilden zalig worden, tot het volk Gods moesten behooren, dat wil zeggen zich moesten doen besnijden, en de geheele mozaïsche wet houden. Het blijkt reeds uit de wijze, waarop Paulus zijnen joodschen tegenstanders antwoordde, die zich voornamelijk op Jakobus beriepen, dat werkelijk de twaalf apostelen deze zienswijze huldigden. Wel verre zich op zijne overeenstemming met den oorspronkelijken apostel Petrus te beroepen, zegt hij daarentegen Gal. II: 6 dat het oordeel van deze kerkelijke vraagbaken hem onverschillig is, het evangelie dat hij predikt is niet van menschen, maar van God, zijne apostolische waardigheid is onafhankelijk van de erkenning van de andere apostelen. De eenige overeenstemming, die tusschen hen en hem te vinden is, bestond daarin, dat zij hem toestonden onder de Heidenen het Christendom te verkondigen, mits hij bij zijne bekeeringen slechts ruime gaven voor de arme jood-christenen te Jeruzalem en omstreken inzamelde. Zij lieten hem dus ongehinderd handelen, terwijl hunne dweepachtige aanhangers hem op de hatelijkste wijze aanvielen als verrader van het ware jodendom, en vervalscher van het geloof uitkreten en vervolgden; want de Christenen van de eerste jaren

na Jezus dood waren even volslagene Joden, van hunne overige stamgenooten slechts daardoor onderscheiden, dat zij geloofden dat de Messias zich in den persoon Jezus reeds op aarde had getoond, gekruisd geworden en opgestaan was, en weldra in het vleesch zou wederkeeren tot het wereldgerigt. Deze leer, de erkenning van Jezus als de Messias, zochten zij slechts bij hunne stamgenooten in te voeren. Voor het overige bleven zij met de overigen aan tempel en synagoge getrouw, Behalve de openbare godsdienst hadden zij echter nog hanne beslotene vergaderingen (Hebr. X: 25), waarin even als in de "uren" der Pietisten de afzonderlijke leerstukken der partij behandeld werden. Zij hielden zich uiterst getrouw aan de geheele levitische ceremoniaalwet, en onder anderen ook aan de besnijdenis (vergel. Hand. XXI: 20), Hieraan is het te wijten, dat zij zoowel den overigen Joden als den Heidenen als eene eenvoudige joodsche sekte voorkwamen (XXIV: 5, XXVIII: 22). Paulus was de eerste, die het Christendom als eene nieuwe, op zich zelve staande godsdienst opvatte, en invoerde; daardoor werd hij door de meeste zijner geloofsgenooten als een koene, ja door vele als een vermetele nieuwhedsbejager voorgesteld, tegen wien zij eenen langen, hardnekkigen kamp voerden, totdat er eerst in de volgende eeuw eene vereffening plaats had.

Over deze vijandelijkheden, die Paulus van de zijde der ijverige jood christenen te lijden had, en die hij in den tweeden brief aan de Korinthers en in dien aan de Galaten beschrijft, bewaren de Handelingen der Apostelen een diep stilzwijgen. Om de tegenstelling tusschen hem en de overige apostelen weg te nemen, leggen zij Petrus en Jakobus zijne vrijzinnige beschouwingen in den mond, en doen den eersten in eene openbare vergadering de mozaïsche wet tot eene onverdragelijke last verklaren (Hand. XV: 7—11). Daarentegen stellen zij, gelijk boven aangemerkt is, Paulus als eenen angstigen volger der wet voor, en laten hem zelfs in het verhoor voor den Sanhedrin (XXIII: 6) verklaren dat hij een echte Phariseër is. Paulus moet hier schandelijk gelogen en zijne grondstellingen geloochend hebben, of de Handelingen der Apostelen geven hier een valsch berigt.

Het wordt des te waarschijnlijker dat dit laatste het geval zij, daar wij ze nog bij vele andere gelegenheden op onwaarheden betrappen. Zij zijn zelfs in staat een en hetzelfde voorval driemaal verschillend te verhalen. Dit doet zij met de bekeeringsgeschiedenis van Paulus, die de schrijver eerst (hoofdstuk IX) zelf verhaalt en dan XXII en XXVI door Paulus doet verhalen. 1°. In XXII: 9 staat, dat de begeleiders van Paulus van de hemelsche verschijning alleen het licht gezien, doch geene stem gehoord hadden; en IX: 7 echter, dat zij de stem gehoord hadden van dengene, die met hem sprak. — 2°. IX: 7 staat, dat zij verbaasd zijn blijven staan; XXVI: 14, dat zij ter aarde gevallen zijn, hetgeen IX: 4 Paulus alleen gebeurt; — 3°. XXVI: 14 ontving Paulus terstond bij de wonderbaarlijke verschijning voor Damaskus den last van Jezus, tot de Heidenen te gaan; volgens IX: 14 daarentegen beval Christus Ananias den bekeerden dezen last op te dragen, hetgeen volgens XXII: 15 eerst te Damaskus geschiedde. — 4°. Volgens XXII: 17—21 beval Jezus hem, zich niet tot de Joden, maar terstond tot

de Heidenen te wenden; in XXVI: 19 verhaalt hij, dat hij aan de hemelsche verschijning gehoorzaamd heeft, en het evangelie te Jeruzalem en in geheel Judea verkondigd. — 5°. Van de tegenspraak tusschen IX: 30 en XXII: 17 is op bl. 68 reeds gesproken. Nog andere dergelijke tegenspraken komen in het begin voor. In II: 44, IV: 32, 34 wordt beweerd, dat in de eerste Christen-gemeenten te Jeruzalem algemeene en volkomene, hoezeer dan ook vrijwillige gemeenschap van goederen plaats had, waardoor er geene armen onder hen waren II: 44. „Alle geloovigen hadden alles gemeen.” IV: 32: „En geen zeide dat iets zijn eigendom was, want zij hadden alles gemeen.” 34: „Er was ook geen arme onder hen; want zij die huizen en goederen hadden, verkochten ze en bragten de opbrengst des verkoops, en legden ze voor de voeten der apostelen”). Het blijkt nu echter dat er toch twist ontstond over de wijze van armenverzorging, VI: 1 (dus is het zeggen valsch, dat er geen behoeftige onder hen zou geweest zijn,) en XII: 11 wordt melding gemaakt van een huis van de moeder van Johannes Marcus, dus is het onwaar, dat (gelijk de grieksche tekst, II: 34 luidt) alle huisbezitters hunne vaste eigendommen hadden verkocht. — Gamaliël wordt de grove misgreep toegedicht in eene rede, die hij ten tijde van Tiberius hield, V: 36 van den opstand van Theudas te hebben melding gemaakt, die eerst onder Claudius voorviel, — en hiermede niet tevreden, dezen opstand nog voor de woelingen te plaatsen, die onder Augustus door Judas Galileus verwekt werden, V: 37. Dat is zoo ongeveer alsof een hedendaagsch geschiedschrijver eene rede van Mirabeau mededeelde, waarin over den slag bij Waterloo gesproken en deze voor den slag bij Rosbach gesteld werd. Het blijkt uit verscheidene plaatsen, hoe weinig de schrijver er zich om bekreunde, de reden der apostelen te vervalschen; I: 18 doet hij Petrus in den kring der Jeruzalemsche Christenen den dood van den verrader Judas, die (volgens vs. 3) hoogstens zeven weken vroeger voorgevallen was, op eene wijze verhalen, als sprak Petrus tot Grieken of Romeinen over eenlang verleden voorval; doet hem zijne eigene en zijner toehoorders moedertaal als „den tongval der inwoners van Jeruzalem” beschrijven, en doet hem eindelijk den akker van Judas, Hakeldama noemen op eenen tijd, toen de akker dezen naam nog niet kon dragen. Evenzoo is, gelijk wij zoo aanstonds zullen aantoonen, de rede op het pinksterfeest verdist. Genoeg om ons te overtuigen dat de Handelingen der Apostelen: behalve verscheidene oude berigten nopens het leven en de leer der apostelen, eene menigte onjuiste opgaven heeft en over het geheel niet geloofwaardiger is dan een Bulletin van Napoleon I. Hiermede vervalt natuurlijk ook de geloofwaardigheid van het boek, met betrekking tot de wondergeschiedenissen.

Al de vertelsels van wonderbare genezingen door de schaduw (V: 15) of de zweetdoeken (XIX: 12) der apostelen, van opwekkingen uit den doode, IX: 36 XX: 9 van de zonderlinge luchtreis van Philippus, VIII: 39 van de bevrijding van Petrus uit de gevangenis, door engelen bewerkstelligd, XII: 7 van het visioen van Petrus, vóór zijn bezoek bij den Hoofdman Cornelius, X: 10 van de plotselijke verblindings van Elymas, XIII: 6, van den dood van Ananias en Saphira, V: 1 enz.

dienen volkomen met hetzelfde regt als sprookjes beschouwd te worden, als de soortgelijke geschiedenissen in de boeken van Mozes en der Koningen, en als de monnikenvertelsels der middeleeuwen.

Zijn echter de Handelingen der Apostelen weinig geloofwaardig, dan bestaat er ook geene reden om het ontstaan der Christelijke Kerk juist op die wijze te denken, als zij daar verhaald is. Er bestaat geen grond voor ons, om aan te nemen dat reeds zeven weken na den dood van Jezus de voornaamste zijner jongeren door eene rede 3000 Joden uit alle landen bekeerd heeft, en dat in korten tijd dit getal tot 5000 gestegen zij. Wij hebben geene reden te gelooven dat Petrus op het eerste joodsche pinksterfeest na Jezus dood, zijne opstanding plegtig verkondigd heeft, en het verhaal van de wonderbaarlijke uitstorting van den geest op gezegden pinksterdag en van het spreken der apostelen in vreemde talen, berust even als de vroeger vermelde wonderwerken geheel en al op verdichting, gelijk er dan ook in lateren tijd geen voorbeeld van het verstaan van vreemde talen op deze wijze zich bij apostelen of zendelingen voordoet. Daarentegen verhaalt Papias juist op die plaats waarop de echtheid van de evangeliën van Mattheus en Markus steunt (Euseb. III: 39), dat Petrus zich van Markus als van eenen tolk heeft bediend. Voor den verblindsten zelfs blijkt het ten duidelijkste, dat de rede van Petrus II: 14—36 verdicht is, uit de wijze waarop de schrijver met de aanhaling uit Psalm XVI rondspringt. Petrus wil vs. 25 bewijzen, dat ingevolge de voorspellingen in het Oude Verbond de Messias heeft moeten sterven en herrijzen; want er staat: Psalm XVI: 10: „Gij zult mijne ziel in de hel niet laten, en niet toelaten dat uw heilige de verderving zie.” Dit is ongelukkigerwijze uit de bekende grieksche vertaling overgenomen, die voornamelijk in de Psalmen zeer gebrekkig is, en die ook hier den zin volkomen vervringt, daar de hebreuwsche tekst zegt: „Gij zult uwe Heiligen (meervoud) het graf niet doen zien.” De psalmist zeide dus integendeel: de deugdzamen zullen *niet* sterven, doch in het dreigende gevaar door God gered worden, de vertaler beging echter de fout, eerstens het enkelvoud voor het meervoud, en voorts in de plaats van het woord „graf” het woord „verderving” te stellen. Daarmede vervalt thans echter de toepasselijkheid van den volzin op Christus, die het graf werkelijk gezien heeft, zoodat Petrus hier eenen belangrijken misgreep moet gemaakt hebben. Ook deze opvatting echter is onhoudbaar, en de schrijver van de Handelingen der Apostelen wordt veeleer in een zeer vreemd licht geplaatst. Petrus sprak namelijk te Jeruzalem tot de verzamelde Joden in alle gevallen geen grieksch, maar hebreuwsch; hij haalde dus niet de grieksche vertaling van het Oude Verbond aan; hij haalde zelfs in het geheel niet den 16^{den} Psalm aan, die in het hebreuwsch volstrekt niet op de opstanding van Jezus slaat, en het minste in den zin, waarin Petrus daarover spreekt; bijgevolg is de rede van Petrus door den schrijver van de Handelingen der Apostelen eenvoudig uitgevonden.

De stichting van de gemeente van Christus nam slechts langzamerhand toe, en in den aanvang vooral in Galilea, en eerst eenen geruimen tijd later te Jeruzalem. Zoo had ook de bekeering van Saulus op

eene geheel andere wijze plaats, dan ons de Handelingen der Apostelen verhalen; de ijverige Jood, Saulus, kwam door eenen hevigen inwendigen strijd tot de overtuiging, dat de tot dusverre gehaatte Jood de Messias was, en geloofde toen, gelijk hij ons in de brieven aan de Corinthers verhaalt, dat deze hem verschenen was. Het duurde echter nog langen tijd alvorens de Kerk tot het besluit kon komen, de door hem bekeerde Heidenen onvoorwaardelijk als Christenen te beschouwen; er is in alle gevallen geene spraak van dat voor hem reeds Petrus als zendeling onder de Heidenen heeft verkeerd.

Wij hebben thans in de Handelingen der Apostelen eene letterkundige schepping voor ons, die haar ontstaan te danken heeft aan den wensch de door Paulus ingeslagene rigting, die in de Kerk reeds eenen zekeren invloed bekomen, doch toch nog niet de overheerschende geworden was, met de heerschende partij te verzoenen. De schrijver wil den apostel Paulus als eenen echten en door de oudere apostelen erkenden apostel voorstellen, en tevens zijne zending onder de Heidenen voor het verwijt beveiligen eene nieuwhed te zijn, daarom moet reeds vóór hem, Petrus zelf door eene goddelijke stem de last ontvangen de Heidenen te bekeeren, daarom moeten Petrus en Jakobus in eene vergadering te Jeruzalem de opneming der heiden-christenen zonder besnijding tot een besluit verheffen; wederkeerig wordt voorts ook Paulus in gelijkervoege met de joodsche wetpartij overeenstemmende gemaakt, als Petrus en Jakobus gepauliniseerd werden. De Handelingen der Apostelen geven voorts natuurlijkerwijze ook een aantal geloofwaardige berigten, zoo over de oudste tijden der Kerk, als over de reizen van Paulus.

Wat de echtheid der Handelingen der Apostelen betreft, wordt de verklaring der kerkvaders, dat dit boek van denzelfden schrijver afkomstig is als het evangelie van Lukas, door de nauwkeurige vergelijking der beide schriften bekrachtigd, alhoewel het latere het eerdere wederspreekt met betrekking tot den tijd der hemelvaart, waarover nader. Wij zullen daarentegen op eene andere plaats van dit werk aantoonen, dat de schrijver der beide stukken niet die Lukas is, die den apostel Paulus begeleidde, doch iemand, die eerst in de tweede eeuw leefde.

Ook in den tweeden brief van Petrus hadden wij reeds datzelfde streven opgemerkt, waar Petrus zijnen geliefden broeder Paulus eene, als met de haren er bij gesleepte getuigenis moet geven der apostolische geloofwaardigheid. Ook de eerste brief van Petrus heeft zijnen oorsprong aan een dergelijk streven te danken. Petrus spreekt daar geheel in den geest van eenen leerling van Paulus, terwijl Petrus toch, volgens de getuigenis der geschiedenis eene geheel andere houding aannam. Een aanzienlijk aantal plaatsen, daarin voorkomende, hebben geheel den schijn alsof zij uit de paulinische brieven ontleend zijn, op gelijke wijze als de voorgewende brief van Polykarpus eene zamenstelling is van gezegden uit paulinische brieven. Het schijnt daarenboven dat de schrijver enkele gezegden van Paulus, die daar eenen zeer goeden zin hebben, op eene plaats stelt, waar zij uit hun verband gerukt zijn. Zoo zegt Paulus b. v. Galaten V: 13 tot zijne lezers, die

hij aanspoort zich tegen de aanmatigingen der pharisesche partij te verzetten: „gij, geliefde broeders zijt tot de vrijheid geroepen; doch ziet toe dat ge de vrijheid niet gebruikt als eene oorzaak voor het vleesch.” Hier kwam de herinnering aan de bevrijding van het juk der mosaïsche ceremoniaalwet en de waarschuwing, deze vrijheid niet tot zonde te misbruiken zeer ter snede. Dit is er wel verre af het geval te zijn 1 Petr. II: 16, waar de Christenen vs. 12 vermaand worden, hunnen heidenschen verdrukkers geen en aanstoot te geven, en waarop alsdan volgt: „Als vrije, en niet de vrijheid hebbende als een deksel der boosheid, maar als dienstknechten Gods.” Hier komt het spreken over vrijheid geheel en al te onpas, en verraadt het lapwerk. — Eveneens wordt 1 Petr. IV: 1 gezegd: „dewijl de Christus voor ons in het vleesch geleden heeft, zoo wapent gij u ook met dezelve gedachte, dat wie in het vleesch geleden heeft, die heeft opgehouden van de zonde.” — Dit is in dezen samenhang zonderling en vals en blijkbaar uit Rom. VI: 4 ontleend. De gewaande Petrus begrijpt de gedachte van Paulus niet, volgens welke de geloovigen volgens zijne geheimzinnige vereeniging met Christus, tevens met Christus sterft, en dien ten gevolge voor de zonde dood is. Even als met Paulus ging het onzen schrijver met Jakobus. Hij zegt IV: 8: „Maar vooral hebt vurige liefde tot malkanderen; want de liefde zal menigte van zonden bedekken.” Deze plaats is eene toespeling op Spreuken X: 12, waar het luidt, de liefde bedekt vele zonden, dat wil zeggen, vergeet en vergeeft ze. Bij Jakobus V: 20 wordt dezelfde plaats aangehaald, om daarmede te zeggen, dat wie eenen zondaar bekeert, daarmede voor dezen eene volslagene vergiffenis van zonden verlangt. Dit heeft de schrijver van 1 Petr. niet begrepen en daaruit het Katholieke denkbild geput, dat de liefde eene deugd is, om welker wil God, hem die lief heeft, vele zonden vergeeft. — Verder wendt zich de schrijver tot de broeders „in de verstroojing” (I: 1) dus aan jood-christenen, en spreekt toch tot hen alsof zij voormalige heidenen waren (II: 10 en IV: 3). „Want het is ook genoeg dat wij den voorgaanden tijd des levens der Heidenen wille volbragt hebben in ontuchtigheden enz. enz.” — De brief is aan de kerkvaders voor den tijd van Ireneus onbekend, iets dat zich niet wel laat begrijpen, wanneer hij door den voornaamsten der apostelen geschreven is. Het doel van den brief is schijnbaar de lezers te vermanen zich te midden der vervolgingen rustig te gedragen en hen te troosten; het werkelijke doel is daarentegen de beschouwingen van Paulus, die nog in het midden der tweede eeuw door het grootste gedeelte der Christenen niet omhelsd werden (gelijk ook Justinus er nooit melding van maakt) door de aanbeveling van Petrus te wettigen. De inhoud is overigens zoo voortreffelijk, dat men wel begrijpt, hoe Luther dezen brief, nevens dien aan de Romeinen en het evangelie van Johannes tot de regte hoofdboeken van de schrift kon rekenen; hij verdient zelfs in zooverre de voorkeur boven den brief aan de Romeinen, nademaal de verhouding tot de overheden, II: 13, on-eindig omzigtiger en zaakkundiger besproken is dan in Rom. XIII: 1.

Een gelijksoortig gebrek aan oorspronkelijkheid wordt ook in den brief waargenomen, die het tweede hoofd der jood-christelijke partij in

de Kerk, den broeder van Jezus, Jakobus, toegedicht wordt. Ook deze is zoo algemeen gehouden, dat hij het aanzien heeft van eene in den vorm van eenen brief ingekleede homilie; de aanspraak en wat er voor het overige briefachtigs in voorkomt, behoort slechts tot de inkleeding; de brief is in werkelijkheid eene verhandeling. Voor zijnen lateren oorsprong pleit dat II: 25 openlijk op den brief aan de Hebreërs verwezen wordt, aangezien deze plaats namelijk onbegrijpelijk zou worden, wanneer zij niet op Hebr. XI: 31 sloeg. De brief aan de Hebreërs nu is na den tijd der apostelen geschreven, terwijl Jakobus in het jaar 63 den marteldood onderging. Voorts duiden de omstandigheden der Kerk, het overwegen der rijken II: 1. IV: 1 eenen tamelijk laten tijd aan. Eindelijk is de brief aan alle kerkvaders der tweede eeuw onbekend; de eerste die er van gewaagt is Origenes, en ook hij toont zelfs dat hij aan de echtheid twijfelt.

Den derden der hoofden der Jeruzalemsche gemeente, den apostel Johannes worden twee soorten werken toegeschreven, die dermate van elkander verschillend zijn, dat hij die het eene, de apokalypse (openbaring) geschreven heeft, onmogelijk tegelijkertijd de schrijver der andere, het evangelie en de brieven kan zijn. De openbaring van Johannes is kort na den dood van Nero, onder Galba geschreven, onder den indruk van de vervolging der Christenen te Rome, weshalve Nero, verbonden met het heidensche Rome, den schrijver als de verpersoonlijkte tegen-Christus verscheen. Daar men in dien tijd onder het volk even weinig aan den dood van Nero wilde gelooven, als in den beginne aan den dood van Napoleon, doch vooronderstelde dat hij slechts tijdelijk van het schouwtooneel verdwenen was, om met nieuwe magt weder te keeren, vat de schrijver dit volksgeloof aan, en verkondigt in de schilderingen van danielische visioenen de terugkeering van den antichrist in den persoon van Nero, de tijdelijke bezetting van Jeruzalem door deze vijandelijke magt, de nederlaag van dezen goddelooze, den ondergang van Rome, het duizendjarige rijk, waarop na vernieuwden opstand en nederlaag der hel de eeuwige rust der Heiligen zou volgen. Het begin van het duizendjarige rijk werd echter, op eenen zeer nabijzijnden tijd, drie en een half jaar na de opstelling van het boek, gesteld. — Het boek is zoowel door dezen inhoud, als door den uiterst hebreeuwischen stijl vol taalfouten, van het zuiver grieksche evangelie en den brief onderscheiden; voorts door het overwegende der fantasie, terwijl in het evangelie en den brief het gevoel op den voorgrond treedt; de zendbrieven in het tweede en derde hoofdstuk der Openbaring hebben niet de minste overeenkomst met de brieven van Johannes. — Daarbij komt nog het groote verschil in het standpunt. De Openbaring is geheel en al joodsch, zij ademt den grimmigsten haat tegen alle Heidenen, wien zij VI, VIII, IX alle bedenkbare rampen toewenscht: het Christendom en het Jodendom zijn voor haar zoo volkomen gelijk, dat zij het verwijt, zij zijn geene ware Christenen, in II: 9 en III: 9 uitdrukt met de woorden: zij zijn geene ware Joden; het hemelsche Jeruzalem wordt slechts door geboren Joden bewoond, de Heiden-Christenen wonen daar buiten, en mogen er slechts door-

gaan, XXI: 12—14, 21. Het evangelie daarentegen heeft zich geheel en al van het Jodendom ontdaan; het doet wel is waar het heil van de Joden komen, voor het overige zijn zij in zijne oogen echter de vertegenwoordigers van het anti-Christendom; de mozaïsche wet wordt beschouwd als den schrijver en den Christenen geheel vreemd, en alleen belang hebbende voor de Joden; ook is het evangelie geheel vrij van zinnelijke messiasvoorstellingen, terwijl de Openbaring eene spoedige zigbare wederkomst van Christus en een aardsch vreugdeleven der geloovigen verwacht en vervuld is van deze verwachting. Wat eindelijk de getuigenissen voor de genoemde schriften betreft, dan geldt de Openbaring in de geheele tweede eeuw als het werk van den apostel Johannes; reeds Justinus getuigt dit uitdrukkelijk, terwijl eerst eenen geruimen tijd later het evangelie en de brieven opduiken. In de derde en de volgende eeuwen, toen de verwachting van een zinnelijk duizendjarig rijk en in het algemeen de joodsche rigting in de Kerk verflauwde, werd ook de Openbaring betwijfeld en verworpen, en werden het evangelie en de brieven voorgetrokken. De oud-kerkelijke overlevering wordt daardoor bekrachtigd, dat de Openbaring zeer goed met dat karakter van Johannes in overeenstemming is, dat ons in het evangelie van Markus en Lukas en in de paulinische brieven afgeschilderd wordt. Hij verschijnt ons daar (vergelijk Markus X: 35, Lukas IX: 54) even als zijn broeder, als eergierig en tot gewelddadigheden geneigd, en volgens den brief aan de Galaten stond hij met Petrus en Jakobus aan het hoofd van de tegenpartij van Paulus. Het is volmaakt ondenkbaar dat hij zich, na zijn zestigste jaar (want op dezen leeftijd moet hij ongeveer de Openbaring geschreven hebben,) zoo zeer zou veranderd hebben, zoowel in wijze van denken, als in taal en stijl, om nog het evangelie en de brieven te schrijven. Er komen wel is waar nog verschillen voor tusschen de evangeliën en de brieven. De eerste brief spreekt, II: 18, van het „laatste uur” en II: 28 vergel. III: 2 van een spoedig „openbaar worden” van Christus; het evangelie daarentegen weet niets van een nabijzijnd einde der wereld, niets van eene zichtbare terugkomst van Christus, doch volgens hem zou het inwonen van den geest van Christus in de geloovigen dat verwekken, wat de oudste christenheid van de ligchamelijke verschijning van den Messias hoopte. In den brief wordt de geest alleen als de zalving voorgesteld (II: 20 en 27) en Christus zelf is de bijstand der geloovigen (II: 1), de geest geeft aldus slechts uiterlijk door doop en avondmaal getuigenis van Christus (V: 6). In het evangelie daarentegen is de geest een tweede in de plaats van Christus tredende bijstand der zijnen (XIV: 16, 26; XVI: 7) die hun voortdurende openbaringen geeft, en als levend water van den stervenden Christus uitstroomt (XIX: 34). De brief draagt aldus de sporen van eene vroegere trap van leerstellige ontwikkeling; hij kan van den schrijver van het evangelie afkomstig zijn, maar moet alsdan verscheidene jaren vroeger dan dit geschreven zijn; hij kan echter ook afkomstig zijn van eenen leerling van den evangelist, die zich zijne wijze van spreken volkomen had eigen gemaakt, doch in genoemde punten nog op het oudere standpunt was blijven

staan, op hetgeen intusschen de geheele overige toenmalige Kerk zich bevond,

In een ander gedeelte van dit werk zullen wij aantoonen, dat het evangelie geenszins van den apostel Johannes afkomstig is; het zou dus zeer ligt mogelijk kunnen zijn, dat hij de schrijver der Openbaring ware, dit is echter niet met zekerheid te bewijzen.

Alvorens wij tot de Paulinische werken overgaan, dienen wij den brief aan de Hebreëen te bespreken, die een gedeelte der Kerk wel is waar aan den apostel Paulus toeschrijft, doch welks onpaulinische oorsprong echter door een aanzienlijk getal godgeleerden erkend wordt. Ten eerste geeft hij zich zelven nergens voor een produkt uit van den apostel Paulus, doch veeleer doet zich de schrijver II: 3 („welke zaligheid begonnen zijnde verkondigd te worden door den Heere, aan ons bevestigd is geworden, van degenen die hem gehoord hebben,”) als een leerling der apostelen kennen, gelijk hij dan ook XIII: 7 toont, dat hij na den dood der apostelen en eerste predikers van het evangelie schrijft. Voorts is de taal zuiver grieksch en het Oude Verbond wordt steeds naar de Alexandrijnsche overzetting aangehaald, zelfs daar, waar dezelve onjuist is; beide in strijd met de wijze van Paulus, die ten minste zijne bewijsovervoeringen niet bouwt op de fouten, die in de vertaling der zeventig ingeslopen zijn. Eindelijk is de brief in het algemeen gelijk die van Jakobus, geen eigenlijke brief, maar eene verhandeling. Daarom heeft reeds Origenes opgemerkt, dat hij niet van Paulus kon zijn, en slechts de wensch in het Nieuwe Verbond alleen werken van apostelen te zien is oorzaak dat zoo vele den paulinischen oorsprong van denzelven beweren.

Onder de brieven, die sedert Ireneus bij de geheele Kerk als werken van den apostel Paulus gelden, zijn thans vrij gemakkelijk verschillende verzamelingen te onderscheiden. Terwijl de brief aan de Romeinen, aan de Galaten en de beide brieven aan de Korinthers den stempel van groote oorspronkelijkheid dragen, en toestanden der Christengemeenten op den voorgrond plaatsen, die tot de eerste tijden des Christendoms terugwijzen, dragen andere gelijk b. v. de brief aan de Efezen en de brieven aan Timotheus en Titus de kenmerken van eenen aanmerkelijk lateren tijd, en vertoonen eenen geheel anderen stijl, taalgebruik en leer, als hunnen inhoud.

De brieven aan Timotheus en aan Titus zijn onecht, daar geen derzelve op de daarin vermelde omstandigheden sluit. Het heet dat de eerste brief aan Timotheus op eene reis van Paulus naar Macedonië geschreven zij aan zijnen te Efeze teruggebleven medgezel Timotheus en schijnt ten doel te hebben hem aanwijzingen tot het leiden van die gemeente te geven, waaraan Paulus drie jaren lang gearbeid had. Evenzoo doet die aan Titus zich voor als geschreven om dezen de noodige aanwijzing te geven tot het aanstellen van bestuurderen bij de kortelings door hem en Paulus gestichte Christengemeente te Kreta. In plaats echter van eenen schat van doelmatige herinneringen en leerin- gen, gelijk tegenwoordig een ervaren zendeling eenen helper en opvolger geven zou, vindt men er bijna niets anders in dan zaken, die

ieder gewoon Christen, laat staan dan een dienaar des goddelijken woords, sedert langen tijd reeds moest weten; b. v. dat men alleen achtbare mannen tot bestuurderen kiezen zou, geene dronkaards, geene vechters, 1 Tim. III: 3, Tit. I: 7. Wat hij hun van de apostolische leer in herinnering roept, is zoo alledaagsch, en tevens zoo nietszeggend en onbepaald, dat zij daarmede vooral tot bestrijding van dwaalleeren bedroefd weinig hadden kunnen aanvangen, 1 Tim. I: 15, II: 4, III: 16. Daarbij komt de in het oog vallende gelijkheid van stijl in deze drie brieven, die op zoo verschillende tijden geschreven werden, terwijl hij zoo merkbaar onderscheiden is van andere brieven van dien apostel in dienzelfden tijd geschreven. Hoe is het denkbaar, dat Paulus te Rome in den brief aan Timotheus geheel andere uitdrukkingen zou gebezigd hebben dan in den gelijktijdig geschreven brief aan Philemon, aan de Philippensen en Colossensen, en niettemin dezelfde uitdrukkingen, gelijk hij ze een paar jaar vroeger eveneens slechts in de brieven aan Timotheus en Titus, doch niet in die aan de Galaten en de Korinthers gebezigd had? Ook zijn dat volstrekt geene uitdrukkingen die betrekking hebben op de leiding van Kerken of dergelijke zaken, doch soortgelijke als: „dat is gewisselijk waar,” „godzaligheid,” en „godzalig” en nog vele andere woorden en wendingen, die in deze drie brieven zeer vaak, doch nergens anders bij Paulus voorkomen. Het is voorts opmerkelijk hoe Paulus, Timotheus als een weifelend jong mensch van een zwak geloof kon behandelen (1 Tim. I: 18, IV: 7, 12, V: 22) en dat geschiedt voornamelijk in den later geschrevenen tweeden brief (2 Tim. II: 22, I: 6, II: 3, IV: 5) dus ten minste vijf jaren nadat hij hem de getuigenis van beproefde trouw en degelijkheid gegeven had (1 Cor. IV: 17). Hij behandelt hem zelfs als eenen dwaas; wanneer hij hem 2 Tim. II: 7 verlichting van boven wenscht, om zulke eenvoudige zaken als II: 3—6 te verstaan. Doch ook buitendien komen geene der drie brieven met de tijdsomstandigheden overeen. Er wordt van personen als aanwezig gesproken, die volgens andere brieven toen afwezend waren en omgekeerd. — De voorspellingen betreffende de dwaalleeraars, 1 Tim. IV: 1 en 2 Tim III: 1. voeren op het regte spoor van het ontstaan dezer werken. Aanvankelijk wordt hun optreden als iets toekomstigs voorspeld; doch later spreekt de schrijver alsof zij er reeds waren, 2 Tim. III: 5, vergel. 1 Tim. IV: 4. Wij hebben hier dus geheel hetzelfde als 2 Petr. II en III. Iemand, die later leeft, bekamt de ketterijen die ten zijnen tijde ontluiken, daardoor, dat hij hun optreden reeds door eenen apostel doet voorspellen, die deze dwaalleeren daarenboven slechts durft aan te duiden, doch niet behoorlijk te omschrijven, om het verdichtsels niet al te handtastelijk te maken. In werkelijkheid passen ook de uitdrukkingen „Fabelen, en oneindelijke geslachtsrekeningen, welke meer twistvragen voortbrengen, dan stichtingen Gods.” 1 Tim. I: 4, IV: 7. VI: 20, in de tweede eeuw, toen de gnostiken, in verschillende partijen, systemen opstelden, waarin fabelachtige allegorische wezens eene hoofdrol speelden. In dezen zelfden lateren en niet in den apostolischen tijd behoort ook de reeds tamelijk volledige organisatie der

gemeente te huis met bisschoppen, wier plaats de heerschzucht reeds gaande maakt, 1 Tim. III: 1 met ouderlingen en diakenen, en de gelofte der weduwen niet meer te huwen, 1 Tim. V: 12. De vergelijking van dezen brief met de brieven aan de Corinthers (die, wanneer de eerste brief aan Timotheus van Paulus ware, ongeveer om denzelfden tijd moeten geschreven zijn) toont aan, dat wij in de brieven aan Timotheus met veel latere toestanden te doen hebben.

Evenzoo onecht is de brief aan de Efezen: wilde men nu ook al bij de twijfelachtigheid van de Handelingen der Apostelen afzien van de tegenspraak, waarin deze tot den brief staan, dan toch is de verhouding tot den brief aan de Collossensen in hooge mate bevreemdend. De laatste, die zijne lezers voor de dweepachtige joodschgezinde Theosophen waarschuwt, is hier grootstendeels overgeschreven, ofschoon bij de Efezen geene leerstellige dwaling te beschrijven valt, hetgeen dan ook in het geheel het doel van den brief aan de Efezen niet schijnt te zijn. Daarenboven is de stijl geheel verschillend van die van Paulus, slepend en woordenrijk en een aantal bewoordingen verraden eenen anderen schrijver dan Paulus. Daaronder behoort de ongerijmde wijze waarop hij, Efez. III: 3, de Efezen op zijne diepe godgeleerde beschouwingen opmerkzaam maakt — hij, die zich toch III: 8, verneiderend genoeg den „allergeringsten onder de Christenen” noemt. De geringste onder de apostelen kon Paulus zich noemen (1 Cor. XV: 9) omdat hij vroeger de Christenen vervolgd had; doch, wanneer hij zich voor den geringsten Christen gehouden had, dan zou hij de pen nedergelegd en geene onderwijsingsbrieven geschreven hebben. Ook voegt de uitdrukking „de heilige apostelen en profeten” III: 5 slecht bij die demoedigheid, wanneer Paulus hen geschreven had. Dit toont echter veeleer dat de schrijver geen apostel doch een veel later levende Christen was, bij wien het eigenaardig was over heilige apostelen te spreken. De omstandigheid dat V: 14 een gezegde, als uit het Oude Verbond afkomstig, aangehaald wordt, die nergens in het Oude Verbond voorkomt, toont voldoende aan, hoe weinig dezen brief eenig gezag van echtheid toekomt.

Ook van de brieven aan de Thessalonicensen, de Philippensen en de Colossensen is reeds melding gemaakt, als schijnende met uitzondering van den eersten brief aan de Thessalonicensen eene latere leerstellige ontwikkeling te verraden en ook eenige opgaven daarin voorkomende, niet zeer gemakkelijk met de elders voorkomende tijdsomstandigheden te vereenigen zijn. Wij zullen echter in het volgende hoofdstuk deze brieven tot de paulinische rekenen, daar er nog al belangrijke bedenkingen tegen den door Bauer en zijne leerlingen geopperden twijfel in het midden te brengen zijn.

Nu zoude ik ook nog de vier evangeliën te bespreken hebben, doch deze vinden geschikter hunne plaats in het vierde hoofddeel, in het gedeelte dat over de wonderen van Jezus handelt.

Onder de 23 hier behandelde werken uit het Nieuwe Verbond zijn thans hoogstens 10, de Openbaring van Johannes en 9 paulinische brieven, van schrijvers wier werkelijke namen wij kennen, daarentegen

zijn de Handelingen der Apostelen, de brieven aan de Efezen, aan Timotheus, aan Titus en aan de Hebreëen, de brieven van Johannes, van Petrus, van Jakobus en van Judas van onbekende schrijvers afkomstig. In het Oude Verbond vonden wij als werken van bekende schrijvers het grootste deel der boeken Esra en Nehemia, een gedeelte van Jesaïa, dertien andere profeten, de Klaagliederen van Jeremias en omstreeks het vijfde deel der Psalmen. Al het overige is van onbekende schrijvers afkomstig.

JOHAN WILHELM RUMPF, *Bibel und Christus*,
Strassburg 1858. Haupttheil III, Capitel V.

MENSCHENOFFERS TER EERE VAN JEHOVAH.

Deze offeranden bestonden uit die der *eerstgeborenen*, — uit die op het nationale feest, het *Passah*, genoemd, — uit die ter *voldoening aan geloften*, — en eindelijk uit de instellingen die de plaats van het oude menschenoffer vervingen.

Het is ook waarlijk niet moeilijk de valsheid te bewijzen van het gevoelen der godgeleerden, dat: „sedert Abraham en Mozes iedere Israëliet zijnen eerstgeboren zoon kon en moest afkopen, om aldus de opoffering van het kind door middel van eene offerande aan Jehovah en aan de geestelijkheid te verhinderen.” Alsof het latere gebruik niet door een vroeger tegenovergesteld gebruik ware vooraf gegaan! — De bekende volzin Exodus XIII: 13, waarop men zich tot bestrijding van ons beroept, doet zich aan ieder geoeffend oog al zeer verdacht voor. Vooreerst zegt Mozes niets van de reis in de woestijn, hij spreekt van den tijd toen Palestina veroverd was, maar hij hadde, naar mij dunkt, moeten melding maken van de pogingen door hem gedurende den doortogt door de woestijn met betrekking tot het offeren en den loskoop der eerstgeborenen in het werk gesteld.

In deze befaamde bijbelplaats wil het mozaïsche wetboek, dat men iederen eerstgeborene eens ezels vrijkoope door de opoffering van een schaap, en evenzoo met den vrijkoop van iederen eerstgeborene eens menschen. „Wanneer gij uw eerstgeboren ezelsveulen niet vrijkoopt, moet gij het den nek breken.” Deze naauwe vergelijking tusschen den ezel en den mensch, zegt van zelve reeds genoeg. Het mozaïsche wetboek voegt er bij, door de pen der hervormende samenstellers na de ballingschap, dat deze plegtige vrijkoop der eerstgeborenen van het joodsche volk geschiedt ter herdenking van den moord der eerstgeborenen van het Egyptische volk. De hervormende samenstellers na de ballingschap schijnen vooral dat gedeelte van den zin veranderd te hebben, dat zegt: „Gij moet aan Jehovah al het eerstgeborene ten offer brengen, *en* (letten wij hier vooral op dit woordje *en*) al het eerstgeborene van het hoornvee dat gij bezit.” De twee leden van dezen zin nu zijn niet gelijk van beteekenis; het voorgaande heeft betrekking op de eerstgeborenen der menschen en het volgende lid op die der huisdieren. Men zou kunnen vragen: waar vindt men dan de wettige verklaring van de wijze waarop de Hebreëen hunne eerstgeborene zonen

opofferden? Op deze tegenwerping antwoord ik dat de wijze, waarop het dier, aan Jehovah gewijd, moest geofferd worden, er duidelijk opgegeven wordt: „*Breek het den nek*“¹; wat de opoffering van der eerstgeboren zoon betreft, dat zou toch wat al te onnoozel wezen, als men die zou willen vinden in dit hervormde wetboek, dat bepaald tegen het menschenoffer ijvert.

De nieuwe hervormende redacteur schrapte dus den ouden volzin weg, die de opoffering van het eerstgeborene kind beval, en stelde den afkoop daarvoor in de plaats; maar aangezien hij niet door verstand uitmuntte, liet hij den ezel in hetzelfde vers blijven, zonder in te zien dat dit dier, dat eertijds aangebeden en thans als onrein verklaard werd, eene in het oogvallende tegenoverstelling met den mensch vormde.

Jehovah maakt dus aanspraak op iederen eerstgeborene, maar door eene allezins vaderlijke goedheid, laat hij het kind leven, en vordert slechts met gestrengheid de offerande van een rein dier of eene zekere som gelds. Ten einde deze kanibaalsche leer voor het publiek te verbloemen, heeft men verklaard, dat de eerstgeborene niet oorspronkelijk bestemd was om gedood, maar om tot priester opgeleid te worden; daar echter de priesters later uitsluitend uit den stam Levi moesten zijn, beval men (zoo gaf men voor) dat iedere eerstgeborene van de leviten moest vrijgekocht worden. Dit is ten minste het verzinsel waarvan Mozes, Numeri III: 12 zich bedient; om de leviten te verrijken en om het volk tot den laatsten twijfel te ontnemen. Het is bekend dat de leviten zich het voorregt van het priesterschap eerst na de babylonische gevangenschap toegeëigend hebben: tot aan de stichting van den tempel, had iedere Israëliet, iedere Jood van eenig vermogen of van eenig aanzien het regt persoonlijk te offeren. Nog heden (Lund, Joodsche Heiligdom, p. 667) moet iedere vader van eenen eerstgeborene het kind bij den rabijn brengen, wanneer er eene zamenpraak tusschen deze twee personen plaats grijpt, die eindigt met den vrijkoop van het kind; de vader zegt: „Ik heb dezen zoon liever dan het geld,” en geeft eenig geld aan den priester; deze legt het geld naast het hoofd van het kind en zegt: „Zoo lang ge in den schoot uwer moeder verbleeft, waart ge in de magt van uwen hemelschen vader en van uwe aardsche ouders; na uwe geboorte behoort ge aan mij alleen, ik ben de priester des Heeren. Uwe ouders hebben u willen vrijkoopen, dit is dus geld dat aan mij behoort, aan mij, den priester, — was op in de vreeze des Heeren, huw eene vrouw, en doe alleen wat goed en regt is.”

Wanneer het jonge kind voor den dertigsten dag sterft, wordt de vader weder in het bezit gesteld van het geld; dat wil zeggen, dat Jehovah zelf het offer opgeëischt heeft, en dat de vader van het offer redelijker wijze niet gehouden kan worden den losprijs te betalen voor een kind dat Jehovah hem ontruikt. Tegenwoordig zou inderdaad de priester niet weten wat hij antwoorden moest, wanneer de vader zeide: „Ik heb mijn geld liever, ik sta u mijnen zoon af.” In vroegere tijden

¹) Men brak in Egypte den nek van den ezel, door hem ter eere van Typhon, den God des kwaads, van eene verhevenheid neder te storten. Men brak velen dieren en kinderen den nek, door ze over de leuning van den tempel der godin Astarte neder te werpen.

stond men het hem ongetwijfeld af om het op het altaar te doen dooden; niet om de vijf zilveren sikkelen uit te winnen, maar om zich voor Jehova, den menschevleescheter, te vernederen. Zeg mij ook niet dat een vader niet kiezen moet tusschen den dood der opoffering van het kind en zijnen vrijkoop; maar wel tusschen het geld en het rabinaat, waaraan het kind zou gewijd worden, wanneer de vader het niet vrijkocht; de staat van priester, het rabinaat was, of is voorwaar in de oogen der joodsche natie, een zoo verhevene, zoo nuttige staat, zoo na verwant aan het hemelsche geluk, dat, van de 100 vaders, er ten minste 99 verkiezen zouden, hunne eerstgeborene zonen aan de rabijnen te geven, om er eenen der hunnen van te maken, in stede van de vijf sikkelen losprijs te betalen.

Lees daarenboven Ezechiël XX: 25, Jehova beveelt het volk om het te zuiveren den eerstgeborene om te brengen; deze wet nu, was *slecht*, volgens Ezechiël. Deze profeet bedient zich hier van de befaamde uitdrukking, die beteekent ombrengen, door middel van den doorgang, of *voorbijgang*, wel te verstaan *van het vuur*, namelijk door het verbranden in het holle beeld van den Moloch. Evenzoo Exodus XII: 13. Exodus XXII: 29. Micha vraagt VI: 6, met eene onvergelykelijke rondborstigheid, of men God niet zijnen ram, zijne olie, zijnen *zoon* moet offeren? waarop hij zelf antwoordt, dat God de voorkeur geeft aan de goede werken; maar de profeet zou dit nimmer hebben durven schrijven, wanneer de opoffering van den eerstgeborene zoon volstrekt door de toenmalige hebreuwsche wetten en zeden verboden was. Ook de Grieken hadden eenmaal dit gebruik, bij voorbeeld, men doodt in het huis der Athamantiden te Orchomenos in Beotie, geregeld den oudsten zoon voor het welzijn van het volk (Herod. VII: 197). De oorspronkelijke Romeinen offerden, mede de eerstelingen der menschen: Tibul I. eleg. I. 11. Horatius *Epist.* II. I. 139. Pausanius XI: 19. Aristoteles *Ethic.* VIII: 11. In den zonnetempel te Heliopolis, in het noord-oostelijke gedeelte van Egypte, niet ver verwijderd van het hebreuwsche land, offerden de Egyptenaren, voor den tijd van hunnen verlichten Koning Amasis, dagelijks drie menschen, en dus meer dan duizend jaarlijks; hetgeen ontzettend is. Amasis stelt in de plaats van de drie menschen, drie flambouwen, die hij dagelijks doet branden: dit schijnt te bewijzen, dat de drie menschen levend verbrand waren geworden. De God Jehovah was, zoo als wij vroeger bewezen hebben, volmaakt dezelfde als de Zongod. Het gevolg hiervan ligt voor de hand, (Porphyrus. *Abstinen.* II. 56) en men gaat daarvan gemakkelijk over tot de natuurlijke verklaring van den zoogenaamden vuurdoop, die den wreeden vuurdood verving: men kocht zijn kind vrij voor een rein dier of door den priesters eene schatting te betalen, en men stelde zich met eene zinnebeeldige handeling tevreden; namelijk met het kind twee of drie maal boven of door de vlammen te schommelen; nog later verzachtten de gemoederen dermate, dat men het vrijgekochte kind eenige schreden tusschen twee vuren, ter regter en ter linkerhand doorgeleidde of droeg.

MENSCHENOFFERS OP HET PASSAH.

Dit is voornamelijk belangrijk voor ons, aangezien de oorsprong der christelijke godsdienst zich daaraan vastknoopt. De eerste Christenen die alles behalve door taalkennis uitblonken, verklaren het woord Passah of Pascha door *passio* en *paschein*, lijden; Jozefus en Filo door *hyperbasia* en *diabateria*, Gesenius (*Thesaur.* II. 111. 4.) alleen schijnt het regte te hebben, wanneer hij zegt, dat passah vooreerst beteekent *hij sprong*, daarna *hij sprong over*, en eindelijk hij hinkte, vandaar *overgang*, verlossing. Maar het is eene naargeestige, bloeddorstige geheimzinnige bevrijding: Exodus XII: 23—27, zegt, dat Jehova *voorbijging* langs de deuren, die met bloed bevlekt waren, om hen te sparen, en dat de naam van daar afkomstig is: daar hebt ge dus den god die zich door *bloed* gunstig doet stemmen. Wanneer het woord uit het phenicisch afkomstig is, dan moet men aan bijgeloovige, bedwelmende, zenuwachtige dansen denken, vergezeld van lichaamsverwringingen en verwondingen ter eere van eenen afgod. De uittocht uit Egypte, die eene betreuringwaardige gebeurtenis was in de oogen van de hebreuwsche horde in de woestijn, (zie den pentateuch van het eene einde tot het andere) kan door Mozes niet zijn gevierd geworden onder den vorm van een vrolijk passah; men zie slechts de boeken van Samuel en de Rigteren. De hervormende partij na de ballingschap, haatte Egypte, waarom, dit is mij onbekend, en door hare behendige pen, wist zij in den bijbel de vrij zonderlinge uitdrukking in te lasschen: „*De bevrijding van het Egyptische juk...*” ¹⁾

Al de heidenen hebben herhaaldelijk geschreven, dat de Egyptenaren zich met de wapenen van de Israëlitische volken bevrijd hebben, wegens eene ziekte, waarmede dit volk besmet was, en de hedendaagsche oordeelkunde zou zich aan de verregaandste laagheid schuldig maken, wanneer zij nog iedere bijbelsche zinsnede over de joodsche landverhuizing wilde vereeren en iedere heidensche zinsnede over hetzelfde onderwerp wilde verwerpen. Men zie Jozefus, *Tegen Apion*: vooral de grieksch-egyptische schrijvers Manetho, Lysimachus, Chérémon. ²⁾ Evenzoo Hecateus van Milete (Diodorus Sicullus XL. 1. Tacitus. Hist. V. 11. Justinus. XXXVI. 2). Uit Egypte weggejaagd zijnde, moest het volk zich beklagen: dat is juist wat de bijbel verhaalt onder den naam van *oproeren tegen Mozes*. Het kon dus eerst van een zeer weinig verwijderd tijdperk dagteekenen, dat deze droevige uitdrijving op eene vrolijke wijze kon gevierd worden; een volk viert zijnen nederlaag niet, dan wanneer het er de juiste herinnering van verloren heeft. Dit gebeurde, het geheugen der natie werd eindelijk om zoo te spreken, door de hervormers geheel het onderste boven gekeerd.

Ik geloof met von Bohlen, dat het passah, *paschen*, in den beginne

¹⁾ De vertaler slaat hier eenige bladzijden aanhalingen over.

²⁾ De vertaler gaat hier de algemeen bekende gezegden dezer drie heidenen met stilzwijgen voorbij.

een lentefeest was, aan den Zon-god gewijd; en terzelfder tijd een feest van den oogst, die in dit heete klimaat in de maand April (den 15^{den} dag van den maand Nizan, waarmede het jaar aanving) plaats heeft. Hoe dit zij, de bijbel geeft ons zijdelings kennis van de wijze, waarop dit overbekende nationale feest gevierd werd tot op den tijd van den hervormer Hiskia. Men zou te vergeefs in den bijbel regtstreeksche inlichtingen zoeken; maar hij verhaalt ons van de onophoudelijke pogingen der hervormers, het voorouderlijke passah te *veranderen*, hij geeft ons berigt van de plegtigheden met betrekking tot het paaschlam in den tweeden tempel, dat wil zeggen na de ballingschap, hij zegt ons dat men zelfs ten tijde der Romeinen, in het hervormde judaïsme, er op gesteld was, de misdadigers juist in de heilige week gedurende het passah, te regten, door hen als zoenoffers, of gewijzigde menschenoffers te doen sterven. Daaruit moet men krachtens de denkkunde en de zielkunde besluiten, dat de oude Hebreëen, voor de ballingschap gedurende het passah menschen hadden geofferd. In dezen *goeden ouden tijd* van den eersten tempel, dat wil zeggen voor de babylonische gevangenschap, bragt men verscheidene menschen om gedurende de heilige week, en mengde eenige druppels van hun bloed met meel, waardoor het brood eene zuiverende en regtvaardigende kracht voor Moloch-Jehova verkreeg het vleesch des gedooden werd gebraden en aan de omstanders uitgedeeld: het geringste stukje bezat reeds krachts genoeg, om de schulden, gedurende een jaar bedreven, uit te delgen, en om met den god te verzoenen. „Dat is dus gewijde menschenoffering in alle vormen: het avondmaal, het nachtmaalsbrood is slechts eene voortzetting op eene geheimzinnige wijze opgedreven, van dit oude gebruik van het religieuze Kanibalismus der Semiten.

Redelijkerwijze diende niemand het zonderlinge verzuim met stilzwijgen voorbij te gaan, waaraan de bijbel zich schuldig maakt met betrekking tot het passah-feest, voor dat zoogenaamde *voornaamste vaderlandsche en religieuze feest*, en men moet zich zelven afvragen: waarom spreekt hij ons over het passah *eerst op het geschiedkundige tijdstip waarop het passah op het punt staat hervormd te worden?* De boeken van Jozua en van Mozes spreken er over; deze boeken zijn zeer laat opgesteld en uitgegeven, onder den invloed van de hervormende school, na de ballingschap. De boeken van Samuël en de Rigteren zijn de oudste van den geheelen bijbelschen Kanon; zij wachten zich wel met een enkel woord van het passah te gewagen.

De Kronijken en de boeken der Koningen spreken er alleen over, ter gelegenheid van de hervorming. De Kronijken duiden den Koning Hiskia aan als den grooten hervormer, (Kron. II: 30) men leest er (26) ter gelegenheid van het passah van Hiskia: „En de vreugde was uitbundig te Jeruzalem, omdat sedert den Koning Salomo,... zulks niet gebeurd was te Jeruzalem,” Na Hiskia regeert Jozia, en de Kronijken (II: 35) hervatten hare lofuitingen ter gelegenheid van het passah door dezen Jozia hervormd: „Daar was ook geen passah als „dat in Israël gehouden, van de dagen Samuëls, des profeten aan, „en geene Koningen Israëls hadden zulk passah gehouden, gelijk dat „Jozia hield met de priesters en de leviten, en gansch Juda en Israël „dat er gevonden werd onder de inwoners van Jeruzalem....”

Deze tweede zinsnede uit dezelfde Kronijken wederspreekt aldus openlijk de eerste, door de hervorming van Koning Hiskia den voorganger van dezen Jozia als niet gebeurd voor te stellen, met de woorden: „*Geene Koningen Israels hadden zulken Passah gehouden*” als dat van Koning Jozia; deze grove tegenstrijdigheid wordt alleen vereffend door de boeken der Koningen: deze boeken kennen geene hervorming door Hiskia ingevoerd, maar alleen zijne vernieling der afgoden. (Koningen XVIII. II Koningen XXII: 21. II Kronijken XXXV: 18). Zij noemen Hiskia eenen getrouwen dienstknecht van Jehova; deze Koning liet het jehovische passah onaangeroerd. Toen echter Jozia het befaamde wetboek in den tempel deed vinden, veranderde alles eensklaps van gedaante: „Een dergelijk passah, (dat wil zeggen, gelijk dit verbondswetboek onderwijst), was niet gevierd geworden sedert de rigteren, noch gedurende de regering der Koningen van Israël of die van Juda....”

De samenstellers der Kronijken integendeel, trachten het hervormde passah terug te voeren tot op Hiskia: de gelegenheid schijnt hun gunstig voor te komen, want eene oude oorkonde, waarvan zij zich bedienen, looft dezen Hiskia, als eenen dapperen en getrouwen dienaar van Jehovah. Zij voegen dus in het hoofdstuk der regering van Hiskia een stuk over de hervorming, dat later moest komen, in dat der regering van Jozia. Deze samenstellers zijn dermate onoplettend op hun gewijd bedrog, dat zij in het hoofdstuk van Jozia volzinnen uit de bovenvermelde oorkonde overnemen, die zij alrede op de rekening van Hiskia hadden gesteld. Daarenboven zijn de Kronijken en de boeken der Koningen het oneens omtrent het tijdstip van het laatste passah, dat op het hervormde passah geleek: nu eens spreken zij van Salomo, en dan weder van Samuël, (tusschen welke eene belangrijke reeks jaren verliep), nu eens onder de Rigteren en dan eens onder de Koningen; dat beteekent dat nooit te voren het hervormde passah gevierd was. De invoering van deze koninklijke en profetische hervorming kostte veel moeite: „De Koning Hiskia spreekt vriendelijk tot alle leviten, (II Kron. XXX: 22). „De Koning en zijne grooten verschaften zelve de offerdieren (24) de priesters en de leviten waren beschaamd geworden en hadden zich geheiligd; (15) maar eene menigte volks had zich niet gereinigd, en at niet volgens het voorschrift (18), doch zij belachten ze en bespotteden ze. (10) Is dat niet duidelijk?

In Egypte, zegt Herodotus, eet men varkens op het feest der volle maan, en menschen die te arm zijn om dit vleesch te koopen, eten koeken in den vorm van een varken (II. 47): het joodsche passah werd gevierd ter gelegenheid der volle maan: — het varken was niet altijd een symbool van den god des kwaads, maar ook van de moederlijke vruchtbaarheid: de Romeinen wijdden het aan de voortbrengende kracht der natuur. (Ovidius *Fast* I. 349; Juvenalis, *Satir.* II. 6; *Satir.* IV. 10: op de bruiloften werd een wit varken geofferd.) Later werd het menschenoffer in Judea vervangen door dat van een varken, een beest dat ontleedkundig veel op eenen mensch gelijkt: evenzoo vervingen de voorvaders der Romeinen de opoffering der kinderen, door die der varkens, aan hunne huisgoden. (Horatius *Serm.* II. 3.) en Ju-

venalis zegt, *Satir.* IV. van de joden, dat zij volstrekt geen onderscheid zien tusschen menschen vleesch en varkensvleesch. Het egyptische feest waarop men ten tijde van Herodotus varkens at, is ongetwijfeld in tijden, welke dien van Herodotus voorafgingen, met menschenoffers gevierd.

In den tweeden tempel speelt het lam eene hoofdrol, waarschijnlijk als plaatsvervanger voor een op te offeren kind; het kind en het lam worden bij de oude Hebreëen als gelijkelijk schuldeloos beschouwd. Op het eiland Cyprus, te Salamine offerde men jaarlijks in de maand Maart eenen mensch: de priester stak hem eene lans in de borst en verbrandde het ligchaam ten offerande; hetgeen door den koning Diiphilus vervangen werd door de opoffering van eenen stier (Eusebius *Praep. evang.* IV: 16). Deze nu is de maand van het passah; Cyprus was bijna semitisch door den invloed der ontelbare factorijen en koloniën, die de Pheniciërs er gevestigd hadden. De lanssteek op Cyprus komt overeen met den lanssteek der Scythen (zie voren mijn stuk *Astarte*) en herinnert aan den lanssteek in het ligchaam van Christus: men vindt daar overal semitismus, menschenoffer. Te Laodicea werd de jaarlijksche offerande eener maagd vervangen door die eener hinde. (Eusebius, *Praep. evang.* IV: 16) Bij de Hebreëen stelden de hervormers in de plaats van het menschenoffer, het offeren van een lam of eenen bok, omdat zij weinig kostbaar waren. De wet veroorloofde de keuze tusschen deze twee beesten.

Het is bijna onnoodig te zeggen, dat het paaschlam nimmer geofferd werd om een vreugdemaal of een huisselijk maal te houden; het was eene naargeestige en gestrenge offerande, die men verplicht was den God in den voorhof van den grooten tempel te Jeruzalem aan te bieden: het bloed werd tegen het altaar gegoten, het vet van het dier werd in de gewijde vlam geworpen. (Exodus II: 27, XXXIV: 25. Eusebius, *Praep. evang.* IV: 16) De Carthageniërs goten op hun groot jaarlijksch feest het bloed der kinderen tegen het altaar. Sedert de verwoesting van den tempel viert geen enkele jood het passah meer door het offeren van een lam: voor dit nationale voorval (Leviticus I: 5) had iedere Jood de vergunning zijn lam te slagten, omdat er geene offerpriesters genoeg waren, om in eenen enkelen halven dag den gemeenen moord van zoo veel lammeren te bezorgen. Het schijnt dat de christelijke godgeleerden zich nooit hebben willen onledig houden, dit alles na te vorschen: daarom weten zij ook nog niet van waar hun nachtmaals brood zijnen oorsprong ontleend heeft. — Voor het gebraden lam, waarvan iedere Jood slechts eene kleine mondvul nam, had men zich reeds verzadigd aan de *chagiga*, een keurig en smakelijk geregt. (Lightfoot, *Hor. Hebr. ad Joh.* cap. XVII) De rabijnen met hunne weinige bekwaamheid in het uitleggen van hunne nationale gebruiken, hebben hier alweder eene theologische, dat wil zeggen eene sophistische en erbarmelijke verklaring gegeven: zij zeggen dat de Jood zich vooraf verzadigde, om geen en honger te hebben en het vleesch te verscheuren of de beenderen te breken van het gewijde lam. De *chagiga* is integendeel niets anders dan eene voorstelling van de beesten in den eersten tempel geslagt, men verzadigde er zich vooraf naar hartelust aan; waarna men inderdaad niet meer noodig had dan het nageregt,

namelijk *het gebraden menschenvleesch* met eene gelijke gulzigheid te eten.

Met gezond verstand, met liefde tot de waarheid (dat wil zeggen regtschapenheid) en met geleerdheid is men zeker allerwege de kabalistiek, die men theologie noemt, te overwinnen (Lightfoot, *ad Joann.* 18, 28, getrokken uit de Pesachim verhandeling, fol. 70, 2: *Lammen voor het Passah, maar runderen voor de chagiga.*)

De jood deed nooit, of bijna nooit zijn lam koken, hij braadde het. (Exodus XII: 9. Deut. XVI: 7) Ik zal wel niet behoeven te zeggen dat geen enkele katholieke, protestantsche of joodsche godgeleerde eene verklaring hiervan heeft weten te geven. (Hottinger, *Jus Hebrae*, p. 23) Het spit was onveranderlijk van granaatboomenhout en nimmer van metaal; wanneer bij geval een jood zijn lam over het vuur wilde hangen in eenen aarden of metalen pot, dan moest deze pot aan alle zijden doorboord zijn; het was nog beter het te roosten, want dit was ongetwijfeld zijne oorspronkelijke toebereiding. In het kort, de ouden zetteden het lam in een eigenaardig fornuis over het vuur, derwijze dat het vleesch regtstreeks door de vlammen geraakt werd. (Exodus XII: 3. Lund. p. 999). Dat is dus het Jehovistische altaar, waarop of waarin (zie het artikel Moloch-Baäl) de ouden menschen en kinderen levend verbrand hadden, die nu door een lam vervangen werden. De granaatboom is aan den Zongod, (Jehovah-Baäl) geheiligd, zijn appel was even als de pijnappel de zinnebeeldige voorstelling van de voortteelende kracht. (I Kon VII: 18. 20; XLII; II Kon XXV: 17; Exodus XXVIII: 33.) Het feest waarover wij spreken valt juist op het tijdstip waarop twee jaargetijden zich aansluiten: van den eenen kant was het dus een feest van het gesternte des daags, een astrologisch feest, terwijl van den anderen kant het passah op het gevoel werkte, en om zoo te spreken: het denkbeeld van de verzoening met den nationaalgod was.

Justinus de martelaar zegt (*Gesprek met Tryph.* p. 218 Londen 1722) dat de joden twee speten in het ligchaam van het lam, het eene tusschen de voorpooten, en het andere in de lengte staken; zij vormden een kruis, en vrome Christenen waren eenigermate hierover geërgerd, daar zij hierin eenen schimp zagen op de kruisiging van Christus. Justinus de martelaar was van eenen Samaritaanschen vader in Palestina geboren, hij kende de gebruiken van zijn volk, hij had niet het minste belang om in zijne redetwistende zamenspraak te liegen. Zou nu een redelijk mensch, zou een geheel volk de wijze die ons door Justinus den martelaar beschreven wordt, als de geschiktste aannemen om een lam aan het spit te steken? Voorzeker niet. Deze kruisiging met twee houten speten, is oneindig beter geëigend voor een menschelijk ligchaam. Als een gevolg hieruit maken wij op, dat de oude Hebreëen, ter vereering van Jehovah-Moloch op het passah kinderen op een kruis hechtten, ze op het gewijde vuur roostten en ze opaten. De kruisiging was sedert onheugelijke tijden, de wijze waarop men de menschelijke slagtoffers, voor den zongod roostte. (Aldus leert men Deut. XXI: 23 dat men eenen gekruisigde (gehangene) niet aan de galg moet laten na zonsondergang. Michaëlis ziet er slechts eene gezondheidsmaatregel in. (Mosaische regt. V. 22) maar men moet ook vooral de eerlied

voor den zongod daarbij in het oog houden. Het hangen bij de Semiten, het gewijde hangen ten minste, geschiedde niet met een touw om den hals, maar door het vastbinden van de armen en beenen op een kruis; aldus kruisigden de Carthageniensen jaarlijks duizende menschen; de dood volgde, hetzij door honger, en door dorst, of door de wonden in de borst toegebracht. De Romeinen voerden deze straf in voor hunne slaven. Vergeten wij echter niet dat bij de oude joden de kruisiging een religieuse dood was; het kruis was daarin, naar mijn gevoelen, het nog ruwe zinnebeeld der godheid. Een lange en regtstandige stam was het ligchaam van den God, een klein en waterpasliggend stuk hout stelde zijne beide armen voor: men vergelijke hiermede slechts de metalen standbeelden van den Moloch en van den Baäl-Zon. In Numidie heeft men in 1833 eenen geloftesteen gevonden, waarop de god Baäl-Zon voorgesteld is als staande, met de armen waterpas uitgestrekt, in iedere hand eenen tak houdende, en met eenen straalkrans om het hoofd, het Carthageensche opschrift luidt: „Aan den Opperheer, den Baäl-Zon, den eeuwigen Koning, die de gebeden van Hicembal verhoord heeft, enz.” (Gesenius, *Scriptur, Linguae, Phœnic*, I. 197). Deze steen is overgebracht naar het Aziatische Museum te Londen; de 21ste plaat bij Gesenius, geeft er de afbeelding van. Daar hebben wij dus eenen god in den vorm van een kruis, of — wanneer gij liever wilt — een kruis in den vorm van eenen god, en dat in het hart van het heidendom. Socrates (*Hist. Ecclesiast*: V. 17.) zegt dat men in den tempel van den god Serapis onder de hieroglyphische figuren, toen men denzelven vernietigde, ook de figuur van het heilige kruis ontdekte: zij stelt het eeuwige leven voor, zeiden toen de heidenen, hetgeen de christen ijveraars grootelijks behaagde, en zij maakten daardoor bekeerlingen. (Rufinus, *Hist eccles*: II. 29.) De Hindoes, van de Siwätische sekte, teekenden reeds sedert onheugelijke tijden hunne gewijde stieren met het teeken van het kruis; dit teeken is nog heden dat van de planeet Venus. Het kruis werd door de Sawätische Hindoes op de borst gedragen. Iedere priester, op een Egyptisch monument, onverschillig welk, houdt een dergelijk kruis in de hand. De afgod Aschera of Astarte, die in den beginne, toen de kunst nog slechts in hare kindschheid was, door eenen eenvoudigen boomstam werd voorgesteld, (zie onze nasporingen hier voren) had slechts een klein dwarshoutje noodig, dat de twee armen voorstelde, om zich in een kruis te veranderen; ook vertoont zich deze Astarte, die met den vooruitgang der schoone kunsten, eene aanminnige vrouw en koningin werd, op phenicische gedenkpenningen, drie eeuwen voor onze tijdrekening, met eenen stok, die in een kruis uitloopt. Bij de Chinezen beteekent het kruis sedert onheugelijke tijden *tien* en *volmaakt*. De Hebreëen der oudheid teekenden hunne kudden met het teeken van het kruis. Een Griek, een Israëliet, die niet kon schrijven, teekende zijnen naam met een kruis.

Mexicaansche afgoden, in de ruïnen van Palenqua gevonden, droegen een kruis op hun voorhoofd; onder de hieroglyphen der mexicaansche Azteken vindt men vier indrukken van voeten, kruisgewijze geplaatst, zij stellen de beweging der zon voor; onder de hieroglyphen der Scan-

dinaviërs in het runische alphabet komt de hamer voor van den God Thor, in den vorm van een kruis, overeenkomende met dat wat op de ruïnen van Palenqua en Guatemala gevonden wordt; de heidensche Zweden bedienden er zich van om gewijde voorwerpen aan te duiden (A van Humboldt; I: 544: *Oordeelkundige nasporingen nopens den geschiedkundigen oorsprong der aardrijkskundige kennis van de Nieuwe Wereld.*— Von Bohlen, *Oud Indië.* pag 210. Niets is ongerijmder, onwetender, dan de heiligheid van het kruisteecken bij de Hebreëen der hoogste oudheid te loochenen: Exodus XVII: 11. verschaffen de armen van Mozes als een kruis uitgestrekt, de overwinning aan zijne strijders onder Jozua tegen de Amalekiten. Op verscheidene plaatsen wordt in den bijbel gezegd, dat een zeker persoon, die den joden vijandig was, voor het aangezigt van Jehovah, dat wil zeggen, met het gelaat naar de zon gewend, werd opgehangen, hetgeen weder eene verfijning van wreedheid was, zooals men er alleen in het oosten vindt. Het woord, waarvan de hebreeuwsche tekst zich hier bedient, beteekent niet omhalsbrengen, wurgen of smoren, maar wel verrekking of ontwrichting. (Genesis XXXII: 26.) Gesenius (Thesaur II: 620) vertaalt dit hebreeuwsche woord door: *In palo suspendit, luxavit membra* (aan eenen paal opgehangen, met verrekking der leden) Er bestaat nog een ander werkwoord, met de oorspronkelijke beteekenis van ophangen; maar aangezien dit in gelijken zin als het eerste gebruikt wordt, moet men er dus niet meer door verstaan, ons ophangen door een touw; het beteekent aan een kruis vasthechten: of als ge verkiest met touwen er op vasthechten. Het is opmerkelijk dat het chaldeeuwsche woord voor *kruisigen* (zie de chaldeeuwsche omschrijvende overzetting bij Jozua VIII: 29.) dat ook in het Syrisch en in het Arabisch gevonden wordt in het Arabisch ook beteekent *vleesch braden of branden* (Castell. Lex. Heptaglott. 3176),

De bij de Grieken zoo zeldzame kruisdood is zeer algemeen bij de zoonanbidders, zoowel afgodendienaars als tegenafgodendienaars (Egyptenaren, Pheniciërs, Carthageniensers, Scythen, Persen) Minucius Felix zegt tot de heidenen: (Octav. p. 33 uitg. Ouzel) „Gij spot met ons christelijk kruis; maar gij aanbidt uwe godheden door de armen kruisgewijze uit te strekken, en gij eert het kruis, door uwe zegeteekenen aan een houten kruis te hechten.”

De grieksche mythen omtrent den God Dionysos hebben eene innerlijke verwantschap met het passah. Men zou dit reeds vooraf kunnen verklaren door te stellen: Dionysos, Jehovah genoemd, is de zon. Hoe dit ook zij, de Titans verscheuren Dionysos, zij doen zijne stukgesneden ledematen in eenen ketel koken, vervolgens steken zij ze aan het spit om ze te braden (Clemens Alexandr. *Adv. gent.* 12, uitg. Col. — Arnobius. *Adv. gent.* V.) Eene dramatische plegtigheid in de dionysische verborgenheden bootste dit tooneel na. Bij Julius Firmicus (de errore prof. rel. p. 15. uitg. Wower) houdt de zon eene rede, als ware zij Dionysos; en rigt het woord tot de heidenen zijne aanbidders; er wordt gesproken over zeven speten, die tegelijkertijd in het ligchaam van den jongen Dionysos worden gestoken, en men vindt er dat de Cretensers in plaats van eenen levenden knaap, eenen levenden jongen stier

verscheuren en het vleesch rauw opeten. De gemartelde stier verving de plaats van den knaap. Men droeg toen eene geheimzinnige doos, waarin de zuster van Dionysos zijn hart besloten had; dit alles geschiedde onder de naargeestigste woeste gebaren der omstanders, met eene menigte ligchaamsverwringingen, stuiptrekkingen, gebrul, en tanengeknars. Het hart van den gemartelden god speelde er steeds eene belangrijke rol bij: Pallas rooft dit hart en schommelt het, beweegt het in de lucht. (*pallein*, schommelen, bewegen); vanwaar zij den naam draagt van Pallas, zegt de grieksche fabel: dit *schommelen* doet eenigermate denken aan eene dergelijke handeling bij de Hebreëen, wanneer zij offerden. Ook de lanssteek die Jezus toegebracht werd, is klaarblijkelijk op het hart van dezen stervenden god gerigt. Bij de heidenen geeft Zeus de Koning der goden en der menschen, de vader van den verscheurden en gebraden Dionysos, de uiteengerukte ledematen aan Apollo, opdat deze zongod ze kunne begraven; Appollo plaatst ze in eene rotskloof op den berg Parnassus. Daar hebben wij dus weder eene doodkist, eene begraafplaats in de rots, en beenderen. Wat den granaatboom aangaat, deze plant, waarvan het spit voor het lam werd gemaakt, was aan Dionysos gewijd: men wilde dat hij voortgekomen was uit de bloeddruppelen van den gemartelden god (Clemens Alexander. *Admon.*, adv. gent. p. 12). Het oude gewijde Kanibalismus in Europa en Azië, behoefde, naar mij dunk, in niets onder te doen voor dat van Amerika of Australië. De *anthropothysie* ¹⁾ zegt reeds Münter, (*Relig. der Carthag.* p. 18.) had in de hoogste oudheid nimmer plaats zonder menschenetening. Men leest Exodus XII: 9. "Gij zult niets *raauws* eten, of *in water gekookt*, maar *aan den vure gebraden*;" het hebreeuwsche woord voor *raauw* beteekent het vleesch in den natuurlijken staat, men zie daaromtrent de chaldeeuwsche, omschrijvende overzetting en de Syrische vertaling. Er valt dus niet meer aan te twifelen: het mozaïsche wetboek ijvert hier tegen de gewoonte der Hebreëen het rauwe lillende vleesch te eten, gelijk zulks nog thans in gebruik is bij de *zeer christelijke* Abyssiniërs. (Gesenius *Thesaur.* II. 881: het hebreeuwsche woord voor *raauw*, beteekent in het Syrisch *levend*).

In I. Samuel XIV: 32 en Ezechiël XXXIII: 25 ziet men dit duidelijk. Het menschelijke slagtoffer werd gekruisigd, des avonds doodde men het door eenen lanssteek in het hart, men nam hem af na zons-
 ondergang, men dronk het bloed, men at het vleesch van dezen man; dusdanig was het passah, voor de ballingschap. Later maakte men vorderingen in de kookkunst: men at dit menschevleesch eerst na het boven het vuur geroosterd te hebben. Des *avonds* neemt men het lijk af; het is verboden het passah voor den avond te eten. — De oude Hebreëen durfden nimmer een been van het lam breken; ook dat is nog een overblijfsel van hunne oude, gewijde menschenetening; het ligchaam van den gekruisten en gebraden mensch, was het driewerf heilige voedsel van den nationaalgod, en bij gevolg verdiende dit goddelijke slagtoffer ook met alle mogelijke omzigtigheid behandeld te worden: men breekt Jezus op het kruis de beenen niet, maar doet dit

¹⁾ De vereering der godheid onder eene menschelijke gedaante. — R. C.

wel aan de twee roovers. Daarenboven is de jood genoodzaakt (Lund p. 997) van het gewijde lam ten minste een stuk te eten ter grootte van eenen olijf, met andere woorden, dit lam is vroeger een voorwerp geweest van schrik, en voor verscheidene menschen terugstootend bijgevolg was het menschenvleesch niet naar den smaak van iedere Israëliet. Ten einde dus het gebruiken van dit manslagtige gerecht gemakkelijk te maken, veroorloofden de rabijnen er slechts een stukje ter grootte van eenen olijf van te eten, en zij schreven voor, vier glazen wijn daarbij te drinken, zelfs aan de armsten, die, zeggen zij, hunne kleederen moeten verpanden, of geld leenen om dezen wijn te koopen. De vrouwen zijn niet gehouden het passah te eten, niettemin worden zij er aan toegelaten: de caraitische joden, sluiten er alle mannelijke personen van eenen te jeugdigen leeftijd van uit. Dit is ligt te begrijpen: de vrouwen en de jongelingen waren bijna nimmer in staat den aangeboren tegenzin te overwinnen, dien het menschenvleesch verwekt. De befaamde salade van bittere kruiden, ter herdenking aan de zoo bittere slavernij in Egypte, en de vier glazen wijn, waren hun voorgeschreven om hunnen tegenzin tegen het geregt van den gruwet te onderdrukken, gelijk de profeten zich uitdrukken. De roode wijn is het zinnebeeld van het bloed. — Het brood van het passah moest altijd zonder zuurdeeg gebakken worden; maar Filo heeft ongelijk te zeggen, dat deze zelfstandigheid, als half bedorven Gode onwaardig was: op het pinksterfeest nam Jehovah brood met zuurdeeg gebakken aan. (Winer II. 287).

Deze zelfstandigheid werd, naar mij dunkt, op het paaschfeest door bloed vervangen; Exodus XXIII. 18 leest men: „gij en zult het bloed mijns offers op geen gedeeseemde (*brooden*) offeren.” Evenzoo Exodus XXXIV. 25. Dit heeft betrekking op het passah, maar wat beteekent hier dit *op*? Men heeft gezegd dat zulks wilde zeggen bij, en daar door heeft men eene logenachtige vertaling gegeven. Het wetboek verbiedt het brood met bloed te bakken, dat is alles. De heidenen in Egypte aten brooden in den vorm van een varken, wanneer zij te arm waren een varken ter eere van den god Dionysos te koopen; de hebreeuwse vrouwen, ten tijde van Jeremias, maken ter eere van de godin Astarte (*de Koningin des Hemels, de Koningin der maan*) koeken, waarschijnlijk in den vorm van eene halve maan; het passahbrood, van eene ronde gedaante met eene menigte gaatjes, steeg waarschijnlijk de stralenschietende zon voor; Jehovah, is de *Koning der Zon*. Tertulianus (*Apolog.* c. 8) zegt dat de heidenen den Christenen verwijten, dat zij brood doopen in het bloed van een jong kind; de kerkvaders zijn allerverontwaardigd over deze beschuldiging: maar zij vergissen zich, wanneer zij ze op rekening van den demon stellen. Er waren klaarblijkelijk christenen, die even als de mithradienaren een kind opofferden, en aldus het oude passah tot eene groote ergeenis voor de joden deden herleven, welke laatste zich sedert de ballingschap van deze barbaarsheid ontdaan hadden. Men moge dezen christenen al den naam geven van *gnostiken, cabalisten*, navolgers der mithradienaren, of hoe men ook wille; het feit blijft daaraan toch even onwankelbaar.

In het vierde evangelie (XI: 49) leest men dat Caïaphas, die toen opper-offerpriester was, den sanhedrin bewoog Jezus op het paaschfeest te regten. Als hooge priester en opperhoofd der geestelijkheid, wist Caïaphas zeer wel dat de heilige en geheimzinnige overlevering het bloed van eenen mensch eischte tot zoen van de zonden der hebreeuwche natie op haar paaschfeest. Volgens de grondbeginselen van het emitismus nu is de waarde van het offer des te grooter, naarmate het slagtoffer minder schuldig is. Jezus, die burger, die waarschijnlijk in de oogen van den hooge priester zelf onschuldig was, schijnt dezen een eer geschikt slagtoffer om de godheid te verzoenen en om de komst van den waren *staatkundigen* Messias te verhaasten. Wanneer Jezus den dood toegeschenen was inderdaad de Messias te zijn, dan zouden zij hem voorzeker niet hebben laten doodden. In Eisenmenger (*het ontdekte Judaïsme*, II, 720; boek *Menorath hamaor*, fol. 81) ziet men duidelijk dat de toenmalige joden, even als in de middeleeuwen, twee Messiasen verwachtten, den eenen na den anderen. De eerste, de zoon van Jozef of van Efraïm, of van Israël, zal voor de zonden van het volk sterven (hetgeen met den Christus zou gebeurd zijn); zijn opvolger zal de zoon van David zijn, en de staatkundige stichter van het algemeene joodsche rijk. De eerste zal uit het rijk van Israël komen, dat de stammen Efraïm en Manasse, de nakomelingen van Jozef bevat; deze Messias, N°. 1, moet sterven, zeggen de joden, tot boete voor de zonden der Israëlitien, die voormaals een israëlitisch koninkrijk naast het rijk van Juda hadden gegrondvest. Dat is eerst judeesche hoogmoed tegenover hunne israëlitische broeders. Jezus van Nazareth echter behoorde tot de oude landpalen van het rijk Israël: van daar de verachting der judeërs wanneer zij zeiden: „Wat komt er goeds van Nazareth?” Zij vergaten alleenlijk dat de oude stammen van Israël nimmer uit hunne slavernij wedergekeerd waren, en dat zij bijgevolg niet noodig hadden te kuipen tegen degene die voortaan eene landstreek bevoonden, die voorheen den naam had gedragen van koninkrijk Israël. Misschien wilde Caïaphas door op paschen den Messias Jezus, eenen israëlitischen Messias op te offeren, de komst van den tweeden Messias, den joodschen Messias verhaasten. Beweert niet dat dit alles uit de Evangeliën overgenomen is: de rabijnen droegen hun te groote haat toe om dit te doen. Men heeft ongelijk zijne volle aandacht niet hieraan te wijden, wanneer men het Nieuwe Testament oordeelkundig gaat verklaren.

Het is bekend dat de Joden ter voldoening aan geloften menschen hebben geofferd ¹⁾; persoonlijke offeranden, offeranden bij menigten (het cherem). Dit woord beteekende tevens *aan Jehovah geheiligd* (even als *sacer* in het Latijn, zoowel: *vervloekt* als *heilig* beteekent) en mijunkt dat er niemand is die dit feit tegenwoordig nog zou durven loochenen.

Somtijds werd de bloeddorstige gelofte vervangen door de vrij onschuldige gelofte eenen zekeren tijd zonder wijn drinken te blijven,

zonder de haren te snijden (Numeri VI) enz., dit noemt men eenen nazireër. Hij kan wijn drinken, noch zich scheren, dan wanneer de tijd vervuld is, en na zich door brood en vleesch vrij gekocht te hebben. Zie Theodor. *Quæst. in Lev.* 28. Diodorus Sicil. I, 18, 83. Lucianus, C, 60; Homerus Iliade 23, 141; Martiales, IX, 17. 3, dat het wijden van het hoofdhaar aan zekeren god, ook vrij sterk in zwang was bij de heidenen. Simson en Samuël zijn nazireërs, de apostel Paulus komt met hen overeen. (Handel. der Apostelen XVIII: 18; XXI: 24, 26) Het cherem was, naar het schijnt, ook bij de Galliërs in gebruik (*de Bell. Gall.* 6, 17); maar het cherem der joden was afgrijselijk, verfijnd wreed, bijvoorbeeld I Samuël XIV: 24. Jonathan vergeet, na eene overwinning op den vijand, dat de koning Saül het leger, *op straffe van den cherem*, bevolen heeft, den geheelen dag te vasten; hij eet een weinig honig: Saül wil hem doen dooden, maar het volk verlooft het niet.

Men verving de algemeene slagting van de geheele natie door de besnijdenis; aangezien iedere Hebreër Jehovah, dien nationaal-god, geheiligd was, moest hij ook door een merk geteekend worden: de ontmanning was onuitvoerbaar, de besnijdenis was zelfs in meer dan een opzigt nuttig. De Egyptenaren, de Colchiërs nabij de Zwarte Zee, en de Ethiopiërs hadden volgens Herodotus ditzelfde gebruik. Origenes (*Comment. ad Rom.* 2, 13) zegt dat iedere vreemdeling, die bij de Egyptische priesters wilde studeren, genoodzaakt werd zich te doen besnijden: dit was onder andere het geval met Pythagoras. Bij de Hebreërs wijst de ceremonie genoegzaam haren anthropothiseken oorsprong aan: men *zuigt het bloed* uit de wonde van het kind, men *verbrandt* het afgesnedene vel. (Rab. Maïmon. *Mor. Nevoch.* 111, 49. — Kircher, *Joodsche ceremoniën*, p. 162.)

*Fragment uit T. W. GHILLANY. De Menschenoffers
bij de Hebreërs der Oudheid, 1842.*

DE BIJBEL,

EEN LEESBOEK VOOR KINDEREN EN JONGE DAMES.

Ik beschuldig den bijbel te zijn een boek vol onzedelijkheden, weshalve ik het onverantwoordelijk en schaamteloos vind dat de protestanten het hunnen kinderen en jonge dames ter lezing in handen geven, en dat de regeringen niet zorg dragen dat het ten minste gereinigd worde van walgelijkheden, gelijk die welke ik hier openlijk brandmerk

ONKIESCHHEDEN.

Genesis XVIII: 11, 12. XIX: 5—8, 31—36. XX: 18. XXIV: 16. XXV: 22—26. XXX: 15. 16. XXXIV: 2. XXXV: 22. XXXVIII: 2. 3, 8, 9, 14—30. XXXIX: 7, 12—19.
Exodus IV: 25. XIX: 15. XX: 26. XXI: 10.
Leviticus XII: 2—7. XV: 16—28. XVIII: 6—23. XIX: 19, 20. XX: 11—21, XXII: 4.
Numeri V: 13, 19, 28. XXI: 17, 35.
Deuteronomium XXII: 17, 20—25, 28—30. XXIII: 1, 13, 17, XXV: 11. XXVII: 20—23. XXVIII: 30.
Rigteren III: 22. XI: 37—39. XVI: 1—3, 22—29. XXI: 12.
Ruth III: 3, 4. 7—11.
1 Samuel II: 22. XVIII: 25, 27. XIX: 24. XX: 30. XXV: 22, 34.
2 Samuel XIII: 1—17. XVI: 21, 22: vergelijkt hiermede XX: 3 als een bewijs van Davids regtvaardigheid.
I Koningen I: 2, 4. XIV: 10, 24. XV: 12. XVI. 11. XXI: 21. XXII: 47.
2 Koningen IX: 8, 37. XVIII: 27. XXIII: 7.
Job XXXI: 10. XL: 11. 12.
Psalm LXXI: 6. LXXIII: 27. CVI: 39.
Spreuken III: 8. VII: 18. IX: 16. XXIII: 27. XXX: 19.
Hooglied I: 13. IV: 12, 15. V: 4. VII: 1—3, 6. VIII: 8.
Jesaja III: 17. IV: 1. XX: 2, 4. XXVI: 17. XXX: 22. XXXII: 11. XLVII: 3. LVI: 3, 4.
Jeremia III: 9. XXX: 6.
Klaagliederen V: 11.
Ezechiël IV: 12, 15. XVI: 4: 6—9, 15—17, 22, 25—41, XXIII: 3—45. XXXVI: 17, 18.
Hosea I: 2. II: 1—12. III: 1—3. IV: 10—15, 18. V: 3. VI: 10. IX: 14.
Joël III: 3.
Amos II: 7.
Micha I: 8, 11.
Habakuk II: 15, 16.
Maleachi II: 3.
Mattheus XIX: 12.
Romeinen I: 2. 26. 27.
1 Corinthen V: 1. VI: 10, 13, 15, 18, VII: 1, 2 (dit laatste vers vooral in den waren zin).
Philippensen III: 8.

- 1 Thimotheus I: 10.
 1 Johannes III: 9.
 Openbaring XVI: 15.

EENIGE GODDELIJKE GEBODEN.

1. *Moord.* 2 Koningen X: 11, 30. Daartoe sloeg Jehu al de overgeblevenen van het huis van Achab te Jizreël en al zijne bekenden en zijne priesteren, totdat hij hem geen en overigen liet overblijven.

De Heer dan zeide tot Jehu, daarom dat gij welgedaan hebt, doende wat regt is in mijne oogen en hebt aan het huis van Achab gedaan naar alles wat in mijn hart was, zullen uwe zonen tot het vierde gelid op den troon van Israël zitten.

(Plaatsgebrek verbiedt mij hier de lange lijst van Bijbelplaatsen op te geven, waar door de Godheid moorden gepleegd en bevolen worden. De geheele geschiedenis der Joden is een doorlopend tooneel van bloedstorting.)

2. *Diefstal.* Exodus III: 22. Maar elke vrouw zal van hare naburinnen en van de waardin haars huizes eischen zilveren vaten en gouden vaten en kleederen, die zult gij lieden op uwe zonen en op uwe dochteren leggen, en gij zult Egypte berooven.

3. *Bedrog en Logen.* 1 Samuel XVI: 1, 2. Toen zeide de Heer tot Samuel: Hoe lang draagt gij leed om Saul, dien ik toch verworpen heb, dat hij geen koning zij over Israël? Vul uwen hoorn met olie en ga heen, Ik zal u zenden tot Izaï den Bethlehemiet, want Ik heb Mij eenen koning onder zijne zonen uitgezien.

Maar Samuel zeide: hoe zou ik heengaan? Saul zal het toch hooren en mij dooden. Toen zeide de Heer: Neem een kalf van de runderen met u, en zeg: Ik ben gekomen om den Heere offerande te doen.

Deut. II: 30. 2 Kron. XVIII: 19—21. Jerem. XX: 7. Ezech. XIV: 9, id. XX: 25. Hozea XII: 7. 2 Thess. II: 10, 11. Openb. XX: 1—3, 8.

4. *Dronkenschap.* Jeremias XXV: 27, 28. Gij zult dan tot hen zeggen: Zoo zegt de Heer der heerscharen, de God Israëls. Drinkt en wordt dronken en spuwt en valt neder, dat gij niet weder opstaat, van wege het zwaard, dat Ik onder u zal zenden.

En het zal geschieden, wanneer zij weigeren zullen den beker van uwe hand te nemen, om te drinken, dat gij tot hen zeggen zult: zoo zegt de Heer der heerscharen, gij zult zekerlijk drinken.

Deut. XIV: 26. Spreuken XXXI: 6, 7. Jeremias LI: 57. Johannes II: 2—10.

5. *Overspel.* Hozea I: 2, 3.

6. *Echtbreuk.* Hozea III: 1, 2. Mattheus I: 20.

7. *Bloedschande.* 2 Samuel XIII: 11—13.

Uit een nog onuitgegeven werk van TAB ZULMAT ZIDAH.

I N H O U D.

RECKAHN. (A). De Geschiedkundige onhoudbaarheid der oude Hebreeuwsche overleveringen	Blz. 1.
BARKER (JOS.) De Gebreken van den Bijbel.	" 25.
ALBRECHT (Fr.) Het Leerstelsel der Drieëenheid	" 44.
ODYSSE-BARROT. De Evangeliën beschouwd	" 48.
HITTELL (JOHN S.) De beweerde messiaansche voorspellingen doe- len niet op Jezus	" 55.
RUMPF (JOH. WILH.) Onechte schriften des Nieuwen Verbonds . .	" 65.
GHILLANY (T. W.) Menschenoffers ter eere van Jehovah.	" 81.
TAB ZULMAT ZIDAH. De Bijbel, een Leesboek voor Kinderen en jonge Dames	" 95.

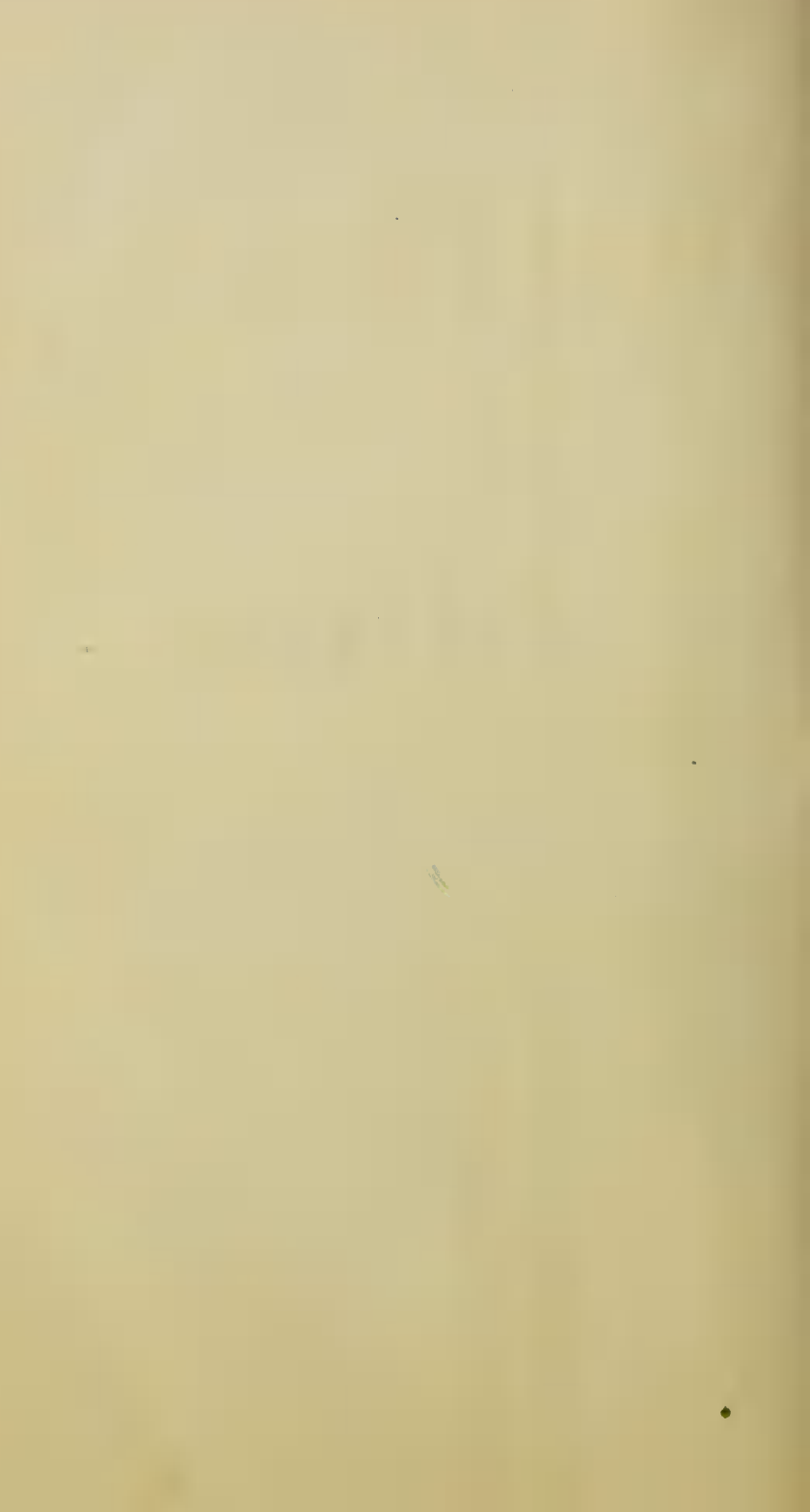

D E T I J D G E N O O T

OP HET

OP HET GEBIED DER REDE.

D E

TIJDGENOOT

OP HET GEBIED DER REDE.

EEN TIJDSCHRIFT,

GEWIJD AAN DE BEVORDERING

VAN DE KENNIS DER HEDENDAAGSCHE WIJSBEGEERTE, DE LEER
DER HUMANITEIT EN DE EMANCIPATIE DER VROUW.

ONDER REDACTIE VAN

RUDOLF CHARLES.

AMSTERDAM,
R. C. MEIJER.

Vijgendam, J 628.

1859.

I N L E I D I N G.

I.

HET ONTWIKKELINGSPROCES IN NATUUR, GEDACHTE EN ZEDEKUNDE.

Wanneer men den moed heeft zijne oogten te openen, zijne rede te gelijken, en opgewektheid genoeg bezit met zijne oogten, met zijne rede werking te verrigten, die men het vrije onderzoek noemt, dan zal men zien dat er niets bestendigs is dan de onbestendigheid, niets on veranderlijks, dan de veranderlijkheid; omdat alles, wat zich aan oog vertoont, *bestaat*, gelijk wij het gelieven te noemen, of eigen voorbijgaat als eene onafzienbare keten van oorzaken en gegengen. Ik verkies voorbijgaan in stede van bestaan, omdat de voortvarende beweging der stof eene onophoudelijke vormverwisseling verzaakt, die het werkelijk bestaan van eenen dier vormen onmogelijk maakt, daar dit stilstand zou vorderen, en stilstand of hetgeen er mede mogelijk staat, afzondering, ondenkbaar, en de vernietiging van het leven ten gevolge hebben. Het geheelal, de som van het voorbijgaande, het onbestendige, van het veranderlijke, bestaat bestendig, onveranderlijk, dat wil zeggen, onvermeerderd en onverminderd. Al zijne ontleelen, vereenigen of scheiden zich en nemen dus onophoudelijk doorneerdering of vermindering andere vormen aan. Elke voorgestelde is dus willekeurig eenen denkbeeldigen stilstand aannemen, is uit gistende geheel, in gedachte, een gedeelte uitligten, en aan de eene eene reeks oorzaken, aan de andere eene reeks gevolgen afsnijden. werkelijkheid echter is dit ondoenlijk, de keten van oorzaken en gegengen is daar onverbreekbaar, de voortgaande ontwikkeling onbedwingt; zij is een stortvloed, die rotsblokken ontwortelt en dammen rboort.

Die beweging, dat leven, die ontwikkeling drukt zich af door den oogspiegel op de hersenplaat van den menschelijken geest; de denkbeelden dartelen en spelen op der golven donzen mantel, zij springen over de donkere rotsgevaarten heen en duikelen en plompen in den schoot der watermassa neder; maar steeds gaan zij voort met den snelvlietenden stroom, die hun bakermat, hunne speelplaats, hun voertuig, en hunne renbaan is. En die gedachte, wier leven in hare vrijheid bestaat, die gedachte wil men opvangen, knevelen en terug houden van hare spelevaart op den stroom. Begrijpt men dan niet hoe innig zij er mede verbonden is, begrijpt men dan niet dat men zich ten spot stelt van die gedachte, die wegslipt tusschen de vingers die haar willen vatten, of die zich schommelt op de hand zelve die naar haar grijpt, ziet men dan niet in, dat men den spiegel zelve zou moeten vermorselen om de breking der lichtstralen te voorkomen, die lichtstralen, die in hunne bonte kleurenpracht den stroom ten diadeem verstrekken, en die men beletten wil zich te verlustigen in het kristallijnen vocht.

Even als dus de vormen, die heden ons oog treffen, niet meer de vormen zijn die wij een oogenblik te voren aanschouwden, even zoo kunnen wij ook niet vorderen dat de gedachten, die wij zien ontwikkelen, de gedachten zullen zijn die onze voorouders hebben gehad. De wetenschap ontwikkelt zich in iedere wenteling der stof, de gedachte dringt voort op het duistere pad der kennis, door de hand der wetenschap stap voor stap geleid. Effen en gelijk is dat pad, en onmerkbaar is de wending, waarmede het naar den top voert van den berg, waarop de waarheid zetelt. Hij dwaalt, hij die beweert dat in den aanvang dat pad al kronkelende eenen doolhof vormde, die aan den rand van eenen afgrond uitliep, en dat eene onzichtbare hand werd gevorderd als hulp, om die kloof te overschrijden, dat daarop een eind verder eene tweede, eene derde, eene vierde scheur zich vertoonde, en dat na de overzijde der laatste te hebben bereikt, een helder licht den weg klaar en duidelijk afteekent tot aan de poorten van den tempel der waarheid. Van den beginne af was de weg dezelfde, steil, doch zonder scheuren, en alleen verlicht in den kleinen kring die de fakkel der geleidende wetenschap om zich heen verspreidt.

De gedachte, geboren uit de stof en met de stof ontwikkelende, ontkiemt de natuurwet, die zich aan het oog vertoont, tot logische wet voor het verstand, en die logische wet voor het verstand ontwikkelt de zedewet voor den maatschappelijken toestand, waarin de mensch zich, ten gevolge zijner rede, heeft verplaatst. De kennis dier zedewet, gewoonlijk zedekunde genoemd, ontwikkelt zich dus gelijkmatig met de gedachte, even als deze met de stof. Evenmin als in de stof een vorm afgescheiden en in de gedachte een denkbeeld op zich zelf bestaat, even zoo min is bij de zedekunde een toestand te bedenken, die niet uit eenen vorigen voortgekomen is en zich tot eenen volgenden onmiddelijk ontwikkelt. Zoo lang dus de stof zal wentelen, zoo lang de gedachte zich zal louteren, zoo lang zal de zedekunde zich vervolmaken. Gelijk de vormbenaming willekeurig door den mensch veranderd wordt, naar gelang die wisseling door zijn zwak gezichtsorgaan onmiskenbaar nagegaan kan worden, gelijk hij bijvoorbeeld heden vrucht noemt, wat hij gis-

teren den naam gaf van bloesem, en zoo ook gelijk hij eene reeks bevindingen zijner gedachte, als bevatting voorstelt, met ter zijde stelling van alle andere daarmede verknoopte denkbeelden, zoo splitst hij ook de zedekunde naar gelang van haren in het oog vallenden staat van ontwikkeling, in zedeleeren, die hij, zinnelijk voorgesteld, eerdiensten noemt. Ofschoon de algemeene benaming, in weerwil der voortdurende ontwikkeling, dus steeds zedekunde gebleven is en steeds zedekunde blijven zal, zoo noemde men eenmaal den staat waarin zij verkeerde, b. v. Mythradienst, later Mozaïsme, daarop Esseïsme, voorts door het Plato-Pythagorisme gegaan zijnde, Christendom, (Arianisme, Athanasianisme, Roomsche en Grieksch Catholicisme, Protestantisme en Unitarisme), en zal men dien later door de meer en meer ineensmeltende vormen van Pantheïsme, Positivisme en Materialisme heen, de Humaniteitsleer noemen, als de algemeene vorm waarin zich deze drie rigtingen oplossen moeten.

II.

DE HERVORMING DER XIX^{de} EEUW.

De eeuw waarin wij leven is een der gewigtigste tijdvakken die men zich in het ontwikkelings-proces kan denken, want de hervorming, die thans als Brahma-Ruthren, dood en geboorte van eenen hoofdvorm der zedekunde zichtbaar verknoopt of liever vereenzelvigt, is grooter, dan die zich 350 jaren geleden, als Luther verpersoonlijkte, ja zelfs die, welke voor 1700 à 1800 jaar, zich als Jezus typiseerde. De werkelijkheid maakt thans aanspraak op haar wettig erfdeel, dat de fantasie haar zoo veel eeuwen lang heeft onthouden. Reeds sedert eene eeuw tragsgewijze voorbereid, rukt thans die hervorming met rassche schreden nader. Wee hunner, die zich met geweld tegen haren voortgang willen verzetten, zij zullen vermorzeld worden door den kolossus, die immer voorwaarts rukt, op hunne hoofden kome hun bloed en dat van al die onschuldige slagtoffers, die door de leiders der verouderde stellingen steeds aan hun eigenbelang tot schraging der hun ontzinkende magt, zoo laaghartig worden ten offer gebracht. Wat anders waren de worstelingen van 1789, 1830 en 1848, dan voorloopsters van den grooten kampstrijd tusschen geloof en rede, door de onverdraagzaamheid en de partijzucht van de mannen des behouds uitgelokt. Zij die den vooruitgang willen stremmen, de ontwikkeling willen tegenhouden, zij zijn het, die in plaats van den zachten geleidelijken overgang dien wij bereiden, door botsingen en schokken dien grooten strijd in het leven roepen. En echter, wat zij ook mogen aanwenden, toch werkt de veelvermogen de wet der ontwikkeling onverstoort voort, toch zal eindelijk het oude Europa met hare ketenen en hare kerkers, met hare oorlogen en haren gewetensdwang, met hare dwingelandij en hare uitsluiting terug zinken in den duisteren nacht van het barbaarsche verledene, en het jeugdige Europa, tintelende van kracht en schoonheid, jeugd en moed, gestrengegeld in de armen harer zustergratiën, vrijheid en liefde, blijde der toekomst te gemoet treden.

Ja, dat hervormingstijdstip is nabij, nader dan ge wel denkt. Reeds neigt zich onmiskenbaar elke uiting der menschelijke gedachte naar eene gemeenschappelijke rigting, het maatschappelijke geluk. De wijsbegeerte verlaat hoe langer hoe meer het veld der afgetrokkene bespiegeling en zet hare nasporingen voort op het gebied der werkelijkheid, der wetenschap. Hersenscheppingen, die slechts verdeeldheid zaaiden, worden als nutteloos, ja veeleer verderfelijk erkend, en feiten die regtstreeks invloed kunnen uitoefenen op het algemeene welzijn, worden in de plaats ijverig nagevorsch. De regtvaardigheid, ontheven van het juk van het vooroordeel, begint allengskens schoonheden te ontdekken, in het duister teruggedrongen door het dichte bekleedsel van glasscherven en klatergoud, waarmede dat veroordeel zoo vele afzigtelijkheden had opgeluisterd; de wreede geregtelijke moorden en straffen van misdadigers vangen reeds aan tot liefderijke verpleging van geesteskranken over te gaan; de oorlogen staan op het punt te wijken voor een permanent vredescongres; de zucht tot aaneensluiting, tot tezamenwerking, tot verbroedering verdringt hand over hand het vroegere stelsel van afsluiting; de tweelingzusters, opeenhooping en gebrek, wijken trapsgewijze voor de benutting van alle faculteiten en middelen die kunnen strekken tot het algemeene welzijn; daartoe wordt de wetenschap ontbonden uit den esoterischen kring, meer en meer een algemeen goed, en begint het regt van het geld, dat gevolgd is op het regt des sterksten zijne plaats in te ruimen voor het regt der verdienste; de vrouw, die vergoodde slaavin, met bloemen gekransd en onder die bloemen geketend, bedwelmd door de wierookwolken, die haar het gezigt harer vernedering moeten onttrekken, ziet zich allengskens bevrijd, ontbonden, opgeheven, zij ziet verdedigers voor haar verrijzen, en met verwondering bespeurt zij voor het eerst dat ook zij mensch is, dat ook zij vrij worden moet; — in het kort, nadat der priesteren hemel zich opgelost heeft tegelijkertijd met het bedriegelijke waas, dat zij over de werkelijkheid hadden geworpen, tigt thans de mensch zelf aan het werk, zich op aarde het geluk te verzekeren, waarnaar hij zoo lang berustend had gesmacht. Eindelijk zijn de oogen hem geopend, hij wil zich niet langer te vreden stellen met de schaduw die hem wordt voorgehouden, van de werkelijkheid die hem wordt ontruk.

Zietdaar wat de hervormingsgeest wil, zietdaar waaraan zij werkt, bewust of onbewust, vrijwillig met het oog op de toekomst of gedwongen en kampende voor het tegenwoordige. Het ontwikkelingsproces gaat voort, en wat thans denkbeeld is en als Utopie wordt uitgekreten, zal eenmaal werkelijkheid worden, zal eenmaal Orthodoxie worden genoemd. Zoo ging het met de offeranden, zoo ging het met den verkoop van menschen door menschen. De afschaffing dier misbruiken was vroeger eene Utopie, het aanhouden er van is thans eene barbaarsheid, eene onuitwisbare smet. Gehechtheid aan het tegenwoordige doet de toekomst als onmogelijk beschouwen, daar zij vergeet dat er een verleden heeft bestaan.

Het is mij zeer goed bewust dat bij iederen rijpheidstoestand van eenen belangrijken vorm, degene die den moed hadden hunnen tijdgenooten den waren staat der ontwikkeling voor oogen te houden, en hen

op den overgang voor te bereiden, als der maatschappij vijandig werden beschouwd, verketterd en vervolgd werden, ik weet zeer goed hoe sterk de onverschilligheid is, die als de uitwendige schijn van afgematheid kan worden beschouwd, die iedere buitengewoon groote ontwikkelingsperiode der natuur vooraf gaat, hoe moeilijk het is te midden van tegenwerking aan de eene en onverschilligheid aan de andere zijde, met eenige vrucht aan het hervormingswerk te arbeiden, wanneer men daartoe niets anders kan aanwenden dan eene warme toewijding; doch ik weet ook tevens, dat er ten allen tijde op de vermetele dwergen, die vaak den strijd openden en er de slagtoffers van werden, reuzen zijn gevolgd, wier onwederstaanbare kracht de zege voor de partij van den vooruitgang hebben behaald, ik gevoel tevens hoe weinig het belang van het individu geldt, wanneer het begrijpt door zijne zelfopoffering der menschheid tot heil, der waarheid tot nut te kunnen strekken, en handelende naar mijne natuurlijke aandrift en naar de rigting die mijne denkbeelden door opmerking hebben erlangd, schroom ik niet mijne stem, hoe zwak ook in het belang der nieuwe hervorming, te verheffen, en aan IEDERE uiting der vrije gedachte, die daartoe slechts eenigzins medewerken kan, eene gelijke bescherming te verleen in het tijdschrift dat thans onder mijne hoede het tooneel des levens betreedt.

III.

DE TIJDGENOOT OP HET GEBIED DER REDE.

Het is een opmerkelijk feit dat bijna ieder land in de laatste drie jaren tijds een of meerdere organen der vrije gedachte heeft zien oprigten; wel waren voor dien tijd reeds verscheidene proeven hiermede genomen, doch na een kortstondig bestaan waren al die uitingen door de tegenwerking der behoudspartij en de onverschilligheid van hen die zich aan het geloofsjuk hadden onttrokken, weder verzwonden, alleen den Reasoner te Londen had het mogen gelukken van 1846 af geregeld te blijven verschijnen. Sedert drie jaren echter is een keerpunt in het ontwikkelingsproces aangebroken, van alle zijden verrijzen tijdschriften die openlijk de nieuwe hervorming prediken en die de zaak der rede en des onderzoek met warmte en waardigheid verdedigen, en die tijdschriften blijven leven, bloeijen en dragen vruchten. De belangstelling is opgewekt, de bazuine der waarheid, die zoo menigmale vruchteloos was gestoken, weergalmde nogmaals door de menschheid, en ontwaakt uit hare koortsachtige sluimering, dringen die toonen, door haar oor opgevangen, langs de geleidende zenuwen door tot het brein, en het wordt helder daar, waar zoo lange duisternis heeft geheerscht, het wordt warm, daar waar tot heden nog steeds de ijskoude adem der afsluiting den schepter heeft gezwaaid.

Even als alle andere landen heeft ook Nederland die roepstem tot ontwaken vernomen, en even als alle heeft het in zijne borst het edele vuur der vrijheid voelen ontgloeijen, even als alle de zucht tot verbroedering en aaneensluiting voelen ontkiemen, die als eene liefelijke geur op den adem der ochtendkoelte tot ons gevoerd, de aannadering der

hervorming verkondigt, den eenmaal zoo somberen weg der toekomst met bloemen bestrooiende.

Moedige handen hadden de ketenen des geloofs verbroken, die hen geboeid hielden, en wierpen ze dien bloeddorstigen tiran in het aangezicht, daarop sloten zij zich aan een en toonden hunnen natuurgenooten de boeijen die deze nog niet bespeurden, zij wezen hun de indrukken die ze reeds in hun vleesch hadden gemaakt, zij maakten hen opmerkzaam op de gebogen houding die de zwaarte der ketenen hun reedshad doen aannemen, en zij spoorden hen aan het slavenjuk af te werpen, vrij te worden gelijk zij zelve. Gelukte hun die menschlievende poging? Dagelijks nam de geestdrift toe voor het vrije onderzoek door de Dageraad gepredikt, de lezers sloten zich digter aaneen, de Vereeniging werd gesticht, zij bloeide en wies welig op, en thans, na een eenjarig bestaan, weerklinkt haar naam reeds door geheel Europa, als een schrik voor logen, bedrog en heerschzucht, als een zegen voor waarheid, licht en liefde. En echter, niettegenstaande al het goede dat het tijdschrift de Dageraad van zijne oprigting af, verwekt en gedaan heeft en nog doet, is door dit tijdschrift alleen nog niet aan den geheelen eisch der ontwikkeling voldaan. Deze vroeg vrijheid, onbepaalde vrijheid voor de rede en het onderzoek, en vrijheid, doch beperkte vrijheid genoot zij tot heden. De Dageraad teekende zich bij zijne oprigting eenen cirkel af, waarin hij zich zou bewegen, wijder wel is waar dan een der bestaande kerkgenootschappen dit had durven te doen, doch nog altijd eene beperkte, afgeslotene ruimte, en dat was niet wat de ontwikkeling vroeg; vrij, onbeperkt, onbedwongen wilde zij zijn, het ongemetene moest haar werkkring, het eeuwige hare schouwplaats wezen, zij moest op hare vaart door geen nietig vooroordeel worden tegen gehouden, door geen oordeel der wereld worden gestuit, de wetenschap alleen moest haar staf zijn, de waarheid, de veredeling en het maatschappelijk geluk het doel van haar streven. Ik gevoelde dit en ik besloot aan den Dageraad, den Tijdgenoot te voegen, die meer bepaald te wijden aan die uitingen der vrije gedachte die verder gaan dan het Deïsme, den cirkel van den Dageraad, en aldus ook in Nederland aan de rede en het onderzoek die algeheele vrijheid te verzekeren die zij eischen, die haar toekomst, die zij in andere landen genieten.

Langen tijd heb ik geaarzeld alvorens dit besluit ten uitvoer te leggen; het nut, de eisch der eeuw, de regtvaardigheidszin, de drang der omstandigheden, alles dreef mij aan, doch twee bezwaren hielden mij terug, — mijne ongeschiktheid en mijne onbemiddeldheid. Ik wachtte angstig en gejaagd of niet misschien de geest der eeuw bij eenen der Nederlandsche geleerden dit gevoel van behoefte even zoo zeer zou ontwikkelen als bij mij, en hem aandrijven zich met de voldoening daaraan, te belasten; ik wendde alles aan het weinige dat ik bezit nogmaals in natura voor mij te zien, om het aan het belang van den vooruitgang te wijden, en des gevorderd ten offer te brengen. — Vruchteloos, niemand trok zich de door de zielgeloovigen verketterde rigtingen aan; vergeefs, niemand deed zich op, mijne waarden geheel of gedeeltelijk tegen geld te verwisselen. Toen besloot ik niet langer te verwijlen, de handen moedig aan het werk te slaan, en te doen wat ik vermogt

Beantwoordt dus dit tijdschrift niet aan de verwachting, men wijte het niet mij, want ik doe wat ik kan; maar men trachte mij behulpzaam te zijn eenen waardigere te vinden en hem te bewegen, den arbeid over te nemen, die voor mijne nietige krachten veel te wigtig is. Evenzoo, is men niet te vreden met het eene vel druks dat ik maandelijks voor mijne rekening het licht kan doen zien, zonder mij moedwillig ten gronde te rigten en mij aldus aan de heilige zaak te onttrekken, men helpe mij de kosten van uitgave, door intekening dragen, en zoodra ik slechts eenigermate voor mijne voornaamste uitschotten gedekt ben, vul ik het getal der in den loop van dit jaar te leveren bladen, tot vijftig aan, waardoor het werk den als maximum gestelden prijs van f 7, 50 zal bereiken. Hoe weinig deelneming ik echter moge vinden, hoe zeer ik ook moge tegengewerkt worden, nu eenmaal de Tijdgenoot geboren is, zal hij blijven leven, en geregeld minstens één blad druks à 15 Ots maandelijks leveren, zoolang ik niet ten eenenmale magteloos zal zijn gemaakt door dwangmiddelen, waartegen ijver, moed en volharding niets vermogen; — doch ik heb het reeds gezegd, na mij, nietigen dwerg zullen reuzen opstaan, die mijnen arbeid vervolgen, mijn doel bereiken zullen, de hervorming der XIXde eeuw zal overwinnen, het licht zal zich verspreiden, vrijheid, waarheid en liefde zullen meer geërd worden, en dat is het juist wat ik als deel der menschheid wensch, dat is het juist wat mij op het oogenblik mijner zelfstandige vernietiging de tevredene overtuiging zal schenken: „Ik heb als mensch geleefd, ik heb als werkende stof vrijwillig medegearbeid aan het ontwikkelingsproces van het geheelal.”

RUDOLF CHARLES.

EENE BIJDRAGE TOT DE KRACHT- EN STOFLEER.

DOOR

EDUARD LÖWENTHAL.

De meeste wijsgeerige nasporingen hebben de wijsbegeerte eenen trap van ontwikkeling doen bereiken, welks hoogte volstrekt nog niet behoorlijk gewaardeerd wordt, terwijl onder hen die deze uitkomsten werkelijk waarden kunnen, er weder vele zijn, die het gewigt derzelve ten minste niet openlijk erkennen kunnen. Deze zijn die wijsgeeren van beroep die in de grens der wijsbegeerte ook het einde van hun regt bij uitsluiting aanschouwen, en wien het meer te doen is om dit regt dan om het doel der wijsbegeerte zelve. Des te nader echter is de wijsbegeerte thans haar doel nabij, naarmate de onrust grooter is, waarmede die beroepswijsgeeren op de puinhoopen nederblikken, van de ongegrondveste leerstellige gebouwen der wijsbegeerte reeds sedert duizende jaren opgetrokken.

Vraagt men waaraan het dan te wijten is, dat de wijsbegeerte eindelijk zulk eenen beslissenden stap voorwaarts gedaan heeft, dan kan men als waren grond daartoe aanvoeren, dat men eindelijk geleerd had, de wijsbegeerte niet meer als eene uitgemaakte wetenschap maar als eene levensvraag te beschouwen en te behandelen, en dat wel als eene levensvraag van de grootste beteekenis in de wereldgeschiedenis.

Die beroepswijsgeeren kunnen echter van de behandeling dezer levensvraag als zoodanig, niet de geringste rekenschap geven; zij verschuilen zich achter hunnen wijsgeerigen krijgstoestel, en deze vormt de geheele waarde hunner uitkomsten, en is eene begoocheling, op welker vernietiging de ware oplossing van die levensvraag berust.

Werpen wij thans in de volgende regels eenen blik op de uitkomsten der nieuwste wijsgeerige scholen, welke zich juist deze vernietiging tot taak gesteld hebben.

„Er bestaat geen geest gescheiden van de stof of van het lichaam” — deze is de stelling waarop al die uitingen berusten. Het is eene stelling die, wel is waar reeds vroeger door velen uitgesproken is, doch zonder dat zij daarbij aan de beslissende gevolgtrekkingen dachten, die zij noodwendig na zich sleept. Het bewijs leveren ons eigenlijk het vernuft, de natuur en de ondervinding voetstoots. Kan men zich den geest als een zelfstandig wezen denken, dat zonder dien stoffelijken grondslag, met talloze krachten en met zelfbewustzijn zou be-

gaaf zijn, en zonder verbinding met de stof bestaan kan? Geen verstandig mensch toch gelooft aan geesten, omdat men zich niets verstandigs daarbij denken kan. Even zoo min kan men aan eenen enkelvoudigen geest gelooven. Ja zelfs zij, die aan geesten gelooven moeten ze, om ze zich te kunnen voorstellen, in vleesch en bloed, of ten minste in iets zichtbaars, dus iets stoffelijks kleeden, al noemen zij ze dan nevelachtige omtrekken, of wat zij willen. Een geest zonder stof, zonder ligchaam is nog minder dan nevel en damp, een geest gescheiden van de stof is iets ondenkbaars, is niets.

Maar ook vooral de natuur bewijst ons dat er geen geest, gescheiden van het ligchamelijke, bestaan kan. De natuur toont ons dat eene kracht slechts gedacht kan worden in verband met de stof. Eene kracht zonder stoffelijken grondslag is iets onmogelijks, en dit geldt even zoo goed van de krachten van eenen mensch als van die van eene plant of een dier. De kracht des menschen is slechts derwijze boven de kracht van andere wezens verheven, als het stoffelijke bij hem boven de stoffelijke hoedanigheid dier wezens verheven is. In ligchamelijken zin wordt dit ook algemeen erkend. Nu wil men echter bij den mensch, tegenover deze ligchamelijke krachten, nog geestelijke krachten — de geest als iets zelfstandig mogelijk en bestaande, stellen; en dit hebben wij juist te wederleggen.

Dat, wat men bij den mensch „geestelijke” kracht noemt, wordt geheel door de ligchamelijke kracht bepaald, en is zelf middellijk ligchamelijke kracht. Deze geestelijke of middellijk ligchamelijke krachten, zijn slechts daarom minder ligchamelijk in den gebruikelijken zin van het woord, omdat zij minder van de stof afhankelijk zijn, dan de eigenlijke „ligchamelijke” krachten. Daarom zijn zij echter niet onafhankelijk van de stof en zelfstandig, maar zij zijn slechts in geringere mate afhankelijk.

Deze middellijk ligchamelijke of geestelijke krachten zijn bij den mensch eigendommelijk; uit dezelve ontwikkelt zich de spraak en het zelfbewustzijn. Uit het zelfbewustzijn spruit alsdan noodwendig het denken voort, terwijl de zelfbewuste mensch bij zijne bedrijvigheid steeds zich zelve anderen tegenover te stellen, en zijne verhouding tot anderen te overwegen, door de zinnen zelve gedrongen wordt. Deze is de eenvoudigste werking der denkkraft, die alsdan vervolmaakt wordt door de spraak, voor zoover deze ook het orgaan der gedachtenwisseling is.

Ofschoon de middellijk ligchamelijke krachten der menschen, de eigenlijke, en zelfs zich zelve tot voorwerp harer werking kunnen maken, of om algemeen verstaanbaar te spreken, ofschoon de geestelijke krachten des menschen, hunne eigene werking en die der onmiddellijk ligchamelijke krachten tot voorwerp van haar onderzoek kunnen maken, kan men daaruit volstrekt niet iets bovenzinnelijks afleiden, doch is het slechts een eenvoudig gevolg van de hoogere ligchamelijke samenstelling des menschen.

De zinnelijke waarneming en de bedrijvigheid des menschen hebben terugwerkingen of indrukken ten gevolge, die zich bij den mensch inprenten (geheugen) en door eene behoorlijke opwekking ververscht kun-

nen worden (herinnering). Dit is in mindere mate ook bij de dieren het geval. Verscheidene waarnemingen en aanschouwingsvoorwerpen kan de mensch zich nevens elkander voorstellen — te samenstellen — *conferre* — vergelijken — onderscheiden. Door deze werkingen geraakt hij, die ze verrigt, tot waarheden (gedachten) en dat wel gedeeltelijk onmiddellijk, gedeeltelijk middellijk. Het laatste geschiedt in dier voege, dat uit die onmiddellijke waarheden verdere waarheden noodzakelijk voortvloeijen, en wederkeerig door die kunnen bewezen worden. De werking van dit staven of afleiden der middellijke waarheden uit die onmiddellijke, is het besluiten of gevolg trekken. De middellijke waarheden berusten daarom minder op de zinnelijke werking in den meer beperkten zin van dit woord, dan de onmiddellijke. Slechts in zoo verre zij juist op deze onmiddellijke waarheden berusten, berusten zij bij gevolg eveneens noodzakelijk op de zinnelijke werking des menschen, dus op zijne ligchamelijke krachten.

Dat afleiden van verdere waarheden uit de onmiddellijke, dat is met andere woorden, „het gevolg trekken of besluiten,” doet echter daarom geene bovenzinnelijke kracht en werking vooronderstellen, naardien dat afleiden of besluiten slechts daarin bestaat, dat de onmiddellijke waarheden in hunnen vollen omvang opgevat worden. Op deze wijze treedt alsdan de middellijke waarheid van zelve te voorschijn, aangezien zij oorspronkelijk in de onmiddellijke waarheid gegrond is. Aldus berusten deze verschillende werkingen niet op zelfstandige, bovenzinnelijke, maar uitsluitend op de ligchamelijke krachten van den mensch. Deze werkingen nu oefenen alle weder eenen terugwerkenden indruk uit op het werkende zelfstandige wezen, hoofdzakelijk dien, dat de terugwerking van deze werkingen (hunne wederkeerige aandoening), bij het zelfstandige wezen eenen indruk veroorzaakt. Terwijl echter aldus de terugwerking van die werkingen eenen indruk veroorzaakt op het werkende zelfstandige wezen, staat dit door het gebeugen, dat juist op dit „veroorzaken van indrukken” berust, eenen terugblik open op die werkingen, gelijk zij geregeld op elkander gevolgd zijn; het kan zich die werkingen naderhand alle weder voorstellen, gelijk zij oorspronkelijk plaats gehad hebben; het kan zich geheel weder in dezelve verplaatsen, en zijne vroegere gedachten vervolgende, ze nogmaals vormen. En dit voorstellen, dit terug verplaatsen enz., is datgene, wat Weber in zijne „vergoding der stof,” zelf-beschouwing noemt, en wat men verkeerdelijk als een „vooruitdenken” verklaart, terwijl wij aangetoond hebben dat het slechts op de ligchamelijke kracht en werking des menschen berust, en zonder deze onmogelijk is.

Wanneer nu, ingevolge het voorgaande, de kracht en de werking en hare terugwerking, veel hooger en fijner is bij den mensch dan bij het dier, dan komt dit slechts daardoor, dat bij den mensch de stoffelijke grondslagen veel fijner en hooger ontwikkeld zijn. Bovenal echter wordt de hoogere standplaats van den mensch, voornamelijk door het ligchamelijke voorregt der spraak veroorzaakt. De spraak is de weg, waarop alle menschelijke krachten in hunne werkingen tezamen vloeijen. Zonder de spraak waren de menschen afgezonderde, onmagtige, naauwelijks boven het dier verhevene wezens. Het is duidelijk merkbaar, dat alle

hoogere kracht en werking des menschen uit zijne hoogere natuurlijke gesteldheid in het algemeen en voornamelijk uit de spraak zelve voortspuit, en dat hij geenen bovenzinnelijken, op zich zelf staanden geest heeft. Het is de spraak, die den enkelen de krachten van het geheele menschelijke geslacht en alle uitkomsten van hare werking ter beschikking stelt; het is de spraak waaruit dat alles voortsproot, wat men de werken van den menschelijken geest pleegt te noemen.

Nadat wij voldoende aangetoond hebben, dat een zelfstandige geest zonder stoffelijken grondslag iets ondenkbaars, iets onmogelijks is, willen wij thans nog vlugtig over de gevolgen spreken, die onmiddellijk hieruit voortvloeijen; van de gevolgen die onmiddellijk en van zelve voor de hand liggen, behoeven wij niet te gewagen, wij willen daarentegen die gevolgtrekkingen wederleggen, welke verscheidene zoo dwaselijk vermeenen daaruit te kunnen afleiden.

Uit onze hoofdstelling, dat de geest niet voor zich alleen, en daarom ook niet na den dood voortbestaan kan, wordt namelijk de valsche gevolgtrekking gemaakt „wanneer deze stelling aangenomen wordt, dan is het ook geëindigd met de zedekunde.” Wij beweren integendeel dat, de zedekunde niet van de godsdienst en hare leerstellingen afhankelijk is; want ten eerste zien wij dat de grondstellingen der zedekunde in alle geloofsbelijdenissen gelijk zijn; ten tweede zien wij dat de zedekunde in werkelijkheid slechts te vaak van de godsdienst gescheiden is (in hare vertegenwoordigers). De zedekunde is het algemeene zederigtsnoer voor het menschelijke leven; zij staat in de strengste verhouding tot den trap van ontwikkeling die eene eeuw heeft bereikt. Even als de geneeskunde gedragsregelen voor het ligchamelijke leven voorschrijft, zoo geeft de zedekunde regelen voor het „geestelijke” leven, wanneer ik mij zoo eens mag uitdrukken. De zedekunde is niet het uitvloeisel van eene geloofsbelijdenis, zij vind haren oorsprong in de menschelijkheid en is haar rigtsnoer; zij is de natuurwet van het menschelijke en maatschappelijke leven. Die vrome kwakzalvers, die ze in allerhande bovennatuurlijke fabelomhulsels zoeken, kunnen daarom overtuigd zijn, dat de zedekunde niet alleen niet van hunne geloofslegenden afhankelijk is, maar deze zelfs zoo lang zal overleven als de natuur zelve ze overleven zal. Men behoeft deze sprookjes en gelijkenissen niet meer, om de zedekunde te bewaren, en heeft ze hiertoe nimmer behoefde. Wij zien het geloof aan dezelve meer en meer verdwijnen — en worden juist daardoor opmerkzaam op de ware grondslagen der zedekunde, en deze zijn om ze nogmaals te noemen, de natuur, — en in het bijzondere, de menschelijkheid. Hoe getrouwer wij aan de natuur blijven, des te meer zullen wij ons van het over en tegen natuurlijke afkeeren; hoe meer wij der menschelijkheid trouw blijven, des te meer zullen wij genezing en kracht in menschen zelve zoeken en — vinden.

Wanneer men in den lateren tijd de zoogenaamde „Kracht- en Stofwijsbegeerte” met uitdrukkingen als „Sint Stof” enz: hoort smaden, wanneer men hoort en zelfs in openbare bladen leest, hoe men der natuurwijsgeerige school steeds alleen de stof met de hatelijkste uitdrukkingen aantijgt, dan bespeurt men hieruit met welk een vooroordeel deze school beoordeeld wordt; want niet „stof” maar „kracht en stof”

is het oplossingswoord van deze school en het oplossingswoord de natuur zelve; de eerste grondstelling van deze natuurwijsbegeerte heet zelf: „geene kracht zonder stof, en geene stof zonder kracht.” Van deze grondstelling uit mogen die woordentwisters de waarheid bestrijden en grondig bestrijden, dan zullen zij reeds door den strijd leeren inzien dat zij slechts de waarheid der natuur bestrijden. Wanneer de beoordeelaar der gedichten van Oelbermann in de „Algemeine Zeitung” op een ongekunstelde wijze zegt, dat de Kracht- en Stofwijsbegeerte „bij alle goede Heidenen en Christenen eenen gelijken tegenzin verwekt,” dan mogen wij wel ten slotte vragen, waarom hebben deze „goede Heidenen” en deze „goede Christenen” deze „terugstootende wijsbegeerte” niet reeds sedert langen tijd ontworteld en wederlegd? Doch dit kunnen zij waarlijk niet, want de menschen leeren eindelijk inzien, dat zij zich lang genoeg verbeeld hebben, eene uitzondering in de natuur te zijn; zij hebben leeren inzien, dat als zij eene uitzondering in de natuur waren, zij niet ten allen tijde onwillekeurig aan hare wetten onderworpen zouden zijn.

Reeds de omstandigheid, dat die „uitzonderingen” in de natuur met zulke groote hartstogtelijkheid en onrust den voortgang der natuurwijsbegeerte gadeslaan, getuigt er voor dat zij zelve niet regt verzekerd zijn van hunne „uitzonderingsvolmagt.” Zij mogen zich hieraan vastklampen zoo veel zij willen, wanneer niet hunne „kracht” hen verlaat, en de vorm van hunne „stof” vergaat, dan zullen zij toch eenmaal sterk er aan twijfelen, of zij „uitzonderingen” der natuur zijn, of hun geest, — hunne kracht zelfstandig zonder stof en vorm voortbestaan zal en kan, en de gedachte aan hunne vergankelijkheid zal hun dan des te grievender zijn, naarmate zij zich te minder er aan gewend en te weniger het leven werkelijk en menschelijk genoten hebben.

Das Jahrhundert.

DE VROUW VOLGENS DEN BIJBEL.

DOOR

MEVR. JENNY P. D'HÉRICOURT.

Men heeft der vrouwen zoo lang voorgepraat, dat de bron van alle waarheid, van alle regt in den Bijbel te vinden is;

Dat van het Christendom voor haar het tijdvak der erkenning van regten dagteekent;

Men heeft haar zoo goed buiten staat gesteld eigenmagtig te onderzoeken, hoe valsch deze stellingen zijn, door haar in eene stelselmatige onwetendheid of nietigheid te handhaven;

Dat de Amerikaansche, de Engelsche en zelfs eenige Fransche vrouwen, die voor de erkenning der regten van hare kunne strijden, deze als volkomen bewezen beschouwen, en beweren in de joodsch-christelijke

schriften, zinsneden ten gunste van hare beweringen te hebben gevonden.

Eenige onder haar, die beter onderwezen en meer onafhankelijk zijn, weten zeer goed dat hare gezellinnen dwalen, dat zij de oplossing van het vraagstuk verschuiven, door het op het terrein der overlevering te behouden, in plaats het vastberaden op dat van de rede en den vooruitgang over te brengen; maar zij durven dit niet te zeggen; zij weten dat diegene, die den moed hebben gehad hare stemmen te verheffen, zich door beide kunnen den banvloek naar het hoofd hebben zien slingeren; daar de vrouwen door eene vreemde aaneenschakeling van denkbeelden, niet gelooven, dat men deugdzaam kan zijn zonder voor den Bijbel den knie te buigen, en de mannen veinzen dit gevoelen te deelen, *omdat hun belang dit medebrengt*. Door de onderzoeksgeest ontwikkelt zich de rede, de wil, de waardigheid der vrouw, de vrouw te verlichten is dus het speeltuig dier heeren te bederven; hoe wilt ge dat zij dit toestaan?

Zal ik terug treden voor de kwalijk gezindheid, de verholen minachting, de doffe gramschap? Neen, gewis niet: het geldt eene te heilige zaak, die der vrouwen en der menschheid, dan dat ik zou denken aan de gevoelens die ik zal opwekken: dat men mij leze, dat er licht zij voor de vrouwen, dat het mij gelukke de hardnekkigste wijfelachtig te maken, dat ik medewerke de verstgevorderde op hare schreden te doen terugkeeren, ziet daar al wat ik vraag; dat mij daarna de andere vrij den banvloek toeroepen! Ik bekommer er mij inderdaad niet om: ik heb medelijden met de menschen die willen verdrinken, ik vertoorn mij niet jegens hen.

Ik verzoek mijner lezeressen mij wel te begrijpen: *ik tast den Bijbel niet aan*; mijn doel is eenvoudig haar te bewijzen, dat zij tegen de erkenning der regten van onze kunne is, en dat het dwaasheid is hem tot onze hulp in te roepen; dat de leeraars van alle Joodsche en Christelijke geloofsvormen gelijk hebben, ons in naam der gewijde schrift te bestrijden.

Ik heb het voornemen niet over het werkelijk bestaan hebben van de personen van Mozes of den Christus te redetwisten; te onderzoeken of de eerste de schrijver is van den Pentateuch, of dat de vijf boeken onder de koningen, door de schriftgeleerden opgesteld zijn?

Ik kan evenmin de geheele wetgeving van Mozes behandelen, of al de voorschriften van den Christus en zijne Apostelen, ik moet mij beperken tot hetgeen hoogst noodzakelijk is voor het betoog van de stelling die ik verdedig.

De Bijbel is, gelijk de geheele wereld weet, zamengesteld uit het oude en nieuwe Verbond. Voor de bespiegeling die wij te maken hebben, dienen wij achtereenvolgens den staat der vrouw te beschouwen onder het aartsvaderschap in Genesis, onder de wetgeving van Mozes, ten tijde der regteren of suffeten en der koningen; voorts wat de Christus en de Apostelen wenschten dat zij wezen zou. Maar om behoorlijk de leer van den Christus en van zijne onmiddellijke opvolgers te waarderen, dient men het standpunt van de vrouw bij hunne verschijning te kennen: hieromtrent zal de Mischna de verklaring der Hebreeuwsche reg-

ters van de Mozaïsche schrift, ons zeer juiste inlichtingen geven; wat de regtsgeleerdheid, in dit werk vervat, was in volle werking bij de oorsprong van het Christendom.

Laat ons dus zien welke voorstelling de heilige boeken geven van de jonge dochter, de echtgenoot, de weduwe, de vrouw als lid van het maatschappelijke ligchaam, als erfgename, als bezitgerechtigde.

De huisvader heeft het regt over het leven en den dood van al de zijnen, onverschillig of zij van zijn bloed of eenvoudig aangehuwd zijn. Juda, de zoon van Jakob, zegt, wanneer hij verneemt dat Thamar, de weduwe van twee zijner zonen en voor den derden bestemd, zwanger geworden is; breng ze hervor, *dat zij verbrand worde* (Genesis XXXVIII). Men herinnert zich de offerande van de dochter van Jephtha. Moze maakt geen inbreuk op dit regt, wat betreft de dochter.

De vader heeft het regt zijne dochter als slavin te verkoopen. Moze handhaaft dit regt (Exodus XXI).

De vader heeft het regt zijne dochter openlijk prijs te geven. Ten einde de engelen, die hem de verwoesting van de vijf steden kwamen voorspellen, voor de schaamteloosheid der inwoners van Sodom te vrijwaren, biedt Lot dengenen, die den oploop voor zijne deur verwekten, zijne beide dochteren, die nog rein waren (Genesis XIX). De gastheer van den Leviet van Ephraïm, biedt in een dergelijk geval zijne dochter aan de te zamengeschoolde Benjamiten (Rigteren). Mozes verbiedt den vader zijne dochter openlijk prijs te geven (Levit. XIX), maar hij werd niet gehoorzaamd dan na de gevangenschap, aangezien toen eerst de wet in werking kwam.

De vader verkoopt zijne dochter ten huwelijk, en raadpleegt haar niet alvorens haar uit te leveren. Jakob koopt zijne beide vrouwen door veertienjarigen arbeid (Genesis XXIX). Rebecca wordt bij volmagt uitgehuwelijkt, door rijke geschenken gekocht, en wordt alleen geraadpleegd om te vernemen of zij terstond met Eleazar vertrekken wil (Genesis XXIX). Mozes laat het huwelijk blijven, de verkoop van een dochter door haren vader, maar stelt de prijs van dezen verkoop vast (de prijs der maagdelijkheid). Wij zien in de Mischna dat de vaders om te eerder voordeel van hunne dochters te trekken, ze met kalk inwreven, ten einde de huwbaarheid te verhaasten, want de Wijzen verbieden hun op den sabbatdag kalk te koopen, al ware het slechts om er de jongste dochter mede in te wrijven.

Een meisje is niet eens verzekerd bij haren echtgenoot te blijven die haar betaald heeft, want de vader behoudt het regt haar terug te nemen en haar aan eenen anderen uit te huwelijken. Jakob regtvaardigt zich Laban zonder voorkennis ontvlugt te zijn, door hem te zeggen dat hij vreesde dat hij hem zijne dochters weder zou ontnemen (Genesis XXXI). De schoonvader van Simson neemt zijne dochter terug en huwt haar aan eenen anderen uit (Rigteren). Saul ontnemt David zijne dochter Michol en handelt desgelijks (Samuël). Dit bij de oude volken zeer gewone feit, wordt door de Joodsche schrijvers zonder eenige bevreemding verhaald: het was de gewoonte en het regt. Mozes hield dit regt aan van den vader op zijne gehuwde dochter.

De man mag zoo veel vrouwen nemen als hij wil. Abraham had en

twee, Jakob vier, Esau zes, later had David er achttien, Salomo duizend, Rehabeam acht en zeventig, enz. Mozes verbiedt de veelwijverij slechts aan de priesters; de hogepriester zal slechts eene vrouw nemen en eene maagd huwen; de overige priesters zullen slechts eene vrouw nemen en geene verstootene huwen (Levit. XXI).

De man had het regt zijne vrouw weg te zenden, wanneer zij hem niet langer beviel. Mozes behoudt dit regt; maar hij vordert dat de man haar den scheidsbrief ter hand stelle (Deut. XXIV), Om welke beweegreden zal de man zijner gade zulk eenen smaad aandoen? daarover bekommert zich de wetgever niet; [de man is *meester*, Kan de vrouw eveneens haren echtgenoot verlaten? Wel neen: zij is zijne bezitting, hij heeft haar gekocht.

De man heeft twee soorten vrouwen; de gade, eene vrije vrouw; de bijzit, dikwijls slavin, en aan de eerste onderworpen.

De kinderen, die de bijzit ter wereld brengt, zijn niet de hare, zij verlost voor rekening der gade, die de eer heeft van het moederschap en den naam aan het kind geeft. Wanhopig over hare onvruchtbaarheid, geleidt Saraï hare dienstmaagd Hagar tot haren gemaal: „misschien” zegt zij, „zal ik kinderen door haar hebben” (Gen. XVI). IJverzuchtig over de vruchtbaarheid harer zuster, geleidt Rachel hare slavin Bilha tot Jakob: „Op mijne kniën zal zij baren,” zegt zij tot den aartsvader, „en ik zal kinderen door haar hebben.” Bilha brengt eenen zoon ter wereld en Rachel roept uit, terwijl zij hem den naam geeft van Dan: God heeft ten mijnen gunste geoordeeld, „hij heeft mij eenen zoon gegeven. Op hare beurt ijverzuchtig, geeft Lea hare slavin Zilpha aan Jakob, altijd „om kinderen door haar te hebben;” en het is iets vrij opmerkelijks de zege en vreugdekreten dezer twee wedijverende zusters te hooren bij de geboorte van ieder der kinderen, „die zij bij volmagt ter wereld bragten.” (Gen. XXX).

De man kan zijne bijzit nog veel gemakkelijker wegzenden dan zijne gade; zij kan door deze laatste getuchtigd worden. Trotsch op haren zwangeren staat, minacht Hagar hare meesteres. Saraï tuchtigt de bijzit (Gen. XVI). Later, toen Saraï door zich zelve moeder geworden is, doet zij Hagar en haren zoon Ismaël wegzagen; en de rijke Abraham zend zijne bijzit en zijnen eigen zoon van zijne tenten weg, en geeft hun niets mede dan een brood en eene kruik waters (Gen. XXI). Mozes brengt eenige verbetering in den jammerlijken toestand der bijzit. De Israëlitische bijzit kan wel door haren echtgenoot verkocht worden, maar niet aan eenen vreemdeling (Exod. XXI).

Eene Israëlitische slavin, die bijzit is, wordt regtens vrij, wanneer haar meester, eene andere bijzit nemende, haar niet tot den rang van gade verheft en haar een huwelijksgoed geeft (Exod. XXI). De vreemde vrouw, die bijzit wordt, kan niet meer verkocht of tot den slavenstand verlaagd worden.

De man had, zoo als wij reeds gezegd hebben, alle regt op zijne vrouw, omdat zij een door hem gekocht iets was. Hij kan haar openlijk prijsgeven en met hare schoonheid voordeel doen. De Leviet van Ephraïm levert zijne vrouw aan de Benjamiten over (Rigteren). Abram laat Saraï onder het getal der vrouwen van den Pharao opnemen; later laat hij

haar eveneens opligten door Abimelech en de vader der geloovigen verrijkt zich door de kostbare geschenken van deze twee mannen (Gen. XII en XX). Mozes erkent al deze regten van den man, omdat hij ze niet opheft.

Wanneer een man zonder kinderen stierf, was de weduwe gehouden den broeder van haren gemaal te huwen; de geschiedenis van Thamar levert er het bewijs van. Mozes liet deze gewoonte voortbestaan; maar de schoonbroeder was genoodzaakt de schoonzuster te huwen, en Mozes, die er niet aan dacht de vrouw te ontbinden, droeg zorg den man te onttrekken van hetgeen hierin zijne vrijheid belemmerde. De Levi (schoonbroeder) die zijne schoonzuster niet wilde huwen, kon volstaan met zich, voor de poorten der stad, in het bijzijn der Elohim, door haar den schoen van den voet te doen trekken en in het aangezicht te spuwen (Deut. XXV). Het is opmerkelijk dat de vrouw, die den schoen uitgetrokken had, even veracht was als de verstootene. In Israël, even als overal, zijn het de geslagene, die de boeten betalen.

Mozes beschermt de reinheid der jonge dochter en der echtgenoot; maar men gelieve wel in het oog te houden, dat dit niet harentwege geschiedt, maar ten behoeve van den vader, die eenen maagddom verkoopende, in zijne belangen zou geschaad zijn, wanneer zijne waar ontaard werd; de man koopt eenen maagddom, dien de eerlijkheid verbiedt hem te ontvreemden; hij is de bezitter van eene vrouw, door hem en voor hem alleen gekocht. Voor het verleiden van eene onverloofde maagd werd dus de verleider gedwongen den vader den prijs van den maagddom te betalen, en de dochter te huwen. Wanneer de vader zijne dochter weigert, moet het huwelijksgoed niettemin betaald worden (Exod. XXII). Wanneer eene verloofde maagd geschonden wordt, dan zijn twee belangen aangetast: de man moet ter dood gebragt worden, niet omdat hij een jong meisje, maar de „vrouw van zijnen naaste” geschonden heeft. Wanneer het feit in de stad voorgevallen is, sterven het jonge meisje en de jongeling beiden, zij „omdat zij niet geschreeuwd heeft” (Deut. XXII). Wanneer de man, den dag na het huwelijk beweert met zijnen koop bedrogen te zijn geweest, gaat hij zich beklagen bij de Eloïms aan de poorten der stad, voor ieder en een iegelijk; de ouders moeten alsdan de bewijzen leveren, niet van de onschuld hunner dochter, maar van de wijze waarop de vader ze heeft weten te bewaren: *Expandendo lintea coram senioribus*. Wanneer zij dit overtuigende bewijs niet kunnen leveren, wordt de jeugdige gade voor het vaderlijke huis gesteenigd; wanneer het bewijs gegeven wordt, dan ontvangt de man een zeker aantal slagen, en betaalt honderd sikkelen zilver, omdat hij zijnen schoonvader valschelijk van een gebrek aan waakzaamheid beschuldigd heeft (Deut. XXII).

Verdenkt een man zijne vrouw van ontrouw, dan heeft hij het regt, als zij ontkent, haar te onderwerpen aan den proef der bittere wateren, of de wateren der ijverzucht (nog in gebruik bij de Kaffers). Een man, zeggen de schrijvers van de Mischna, heeft rede zijne vrouw van overspel te verdenken, wanneer hij heeft hooren zeggen, dat zij alleen gevonden is met eenen man, met wien hij haar verboden heeft te spreken.

zijn? Vult Leibnitz, de godgeleerde, wanneer hij redeneert en hij op-houdt te gelooven, of wanneer men hem verklaart en met zich zelve in overeenstemming brengt, den wijsgeer en den wiskunstenaar niet aan? Hoe het zij, wanneer het oneindigdeelige stelsel het bestaan van het oneindige bewijst, dan doet het dit slechts onder de voorwaarde van de oneindige menigvuldigheid der termen, die zij insluit. Het toont aan dat de afgetrokkene wiskunstige eenheid eene zamengestelde eenheid is, en daarin komt het overeen met de rede en de waarheid, wanneer men de zaamgevatte werkelijkheid der dingen beschouwt.

Wanneer de denkkunde en de wiskundige wetenschap niet voldoende mogen zijn om te bewijzen, dat de oneindige en volslagene eenheid niet enkelvoudig is, maar meervoudig, dan zullen al de andere wetenschappen, ten einde dit vraagstuk van het oneindige en zijnen aard, het voornaamste vraagstuk dat de rede kan behandelen, en dat zij geroepen is te beoordeelen en te beslissen, uit te putten, ten gunste van deze waarheid en in strijd met uwe wedersprekende en ongerijmde begripsverwarring, die de enkelvoudigheid met de eenheid vereenzelvigt, komen getuigen. Al de wetenschappen, zij die door de wiskunstige wetenschap geschraagd worden, zoowel als zij die geheel vreemd aan dezelfde zijn, zijn het gevolg van twee werkingen, de ontleding en de begripsverbinding, en deze twee werkingen vorderen noodzakelijk de eenheid en de menigvuldigheid in het voorwerp, waarmede zij zich onledig houden. Beide zijn in hare bijzonderheid (*specialiteit*) slechts eene gedeeltelijke ontleding van hetgeen in het geheel is, als zelfstandigheid, als verschijnsel, als betrekking. Zij is te gelijktijd gevestigd op de meervoudigheid en op de eenheid. In het geheelal bestaat zoowel het voorwerp, als het onderwerp van alle wetenschappen, daarin hebben zij haren oorsprong, in de betrekking zelve van den mensch tot het oneindige. Daarin stroomen ze alle zamen, zijne volstreckte eenheid verbindt hen, en daarom, als het oneindige beroerende, zijn zij onuitputtelijk en hebben deel aan zijnen aard. Ieder harer weerkaatst dus in hare bijzonderheid de meervoudigheid en de eenheid van het oneindige, waarvan zij een gedeeltelijk beeld is. Alle wetenschappen zijn bepaaldelijk ontledend en verbindend; zij vangen aan met de ontleding en eindigen met de begripsverbinding.

De sterrekunde, de natuurkunde, de scheikunde, de werktuigkunde, de ontleedkunde, de physiologie, de aardkunde en alle andere wetenschappen, zonder uitzondering, zijn slechts ontledingen. De bepaalde wetenschap is in hare algemeenste, volstrecktste opvatting, de ontleding van het oneindige; het is het oneindige in al zijne gedeeltelijke uitingen beschouwd. Wanneer het oneindige enkelvoudig ware, wanneer er niet overal in hetzelfde meervoudigheid, menigvuldigheid der termen bestonde, wanneer er tusschen al de deelen, waaruit eene volledige eenheid is zamengesteld, geen getal, maat, betrekking, overeenstemming, verschil of vergelijking bestond, zoude er dan mogelijkheid bestaan eene wetenschap, welke ook, te vormen? Wanneer het oneindige enkelvoudig ware, wanneer het niet één ware met die menigvuldige eenheid, die het vormt en die het kenmerkt, als oneindige en als *al*, en die al de geslachten, al de soorten, al de hoeveelheden, al de wijzen van *zijn*

bevat, ware het ontoegankelijk voor en wederspanning tegen alle ontleding, tegen alle wetenschap. In zijne enkelvoudige oneindigheid zou het een alleenstaand wezen zijn; er zou in hetzelfde, noch buiten hetzelfde, noch in iets daar beneven, er zou geen enkel wezen zijn, dat in staat ware zich hetzelfde te denken; en daar de gedachten, om mogelijk te zijn, twee termen, een voorwerp, een onderwerp en eene betrekking vordert, zou hoegenaamd geene wetenschap van het oneindige, hoegenaamd geen begrip van zijn bestaan, voortgebracht zijn of voortgebracht worden, bij gebreke van deze twee noodzakelijke termen. De voorstelling van het enkelvoudige oneindige is dus de ontkenning en de vernietiging van alle ontleding, van alle begripsverbinding, en bij gevolg van alle wetenschap. Het is de voorstelling van het ongerijmde, van het onmogelijke, het is de ontkenning van hetgeen in werkelijkheid bestaat, de ontkenning van den mensch en het geheelal, de ontkenning zelfs van het oneindige, dat men bewijzen wil.

Ik breek hier af, mijnheer, en ik ga in korte woorden het aangevoerde na.

Het denkbeeld van het oneindige is een denkbeeld dat de mensche lijke rede erlangt, door het feit zelf, dat de mensch een gedeelte van het oneindige uitmaakt, waarin hij gedompeld is, waarin hij leeft, waarmede hij door al de punten van zijn aanwezen in betrekking staat. Zijne rede, die het zintuig of zoo u deze uitdrukking beter bevalt, het vermogen is de betrekkingen te bespeuren die de dingen onderling bezitten, kan niet in gebreke blijven, hem, wanneer zij werkzaam is, het bestaan van het oneindige te doen bevatten, waarmede hij noodzakelijkerwijze in betrekking staat. Het oneindige bestaat dus, en het denkbeeld dat de mensch er van erlangt, is waar in de afgetrokken en volstreckte formule, die alles bevat wat hij kent en wat hij niet kent. Opdat deze formule al zijne waarde in de oogen der rede bekomme, is het voldoende dat de mensch, zonder al de deelen te kennen die het oneindige in zich sluit, hetgeen onmogelijk is, er geene eindpalen vinde, wanneer hij er met zijnen blik in doordringt, en dat hij zich die ook niet als mogelijk daarin voorstelle. Maar dat oneindige, welks bestaan zich aldus aan den mensch openbaart, door het aanschouwen van het geheelal zelf en het zien van zich zelven, kan zijne rede zich niet als een enkelvoudig wezen voorstellen, buiten het geheelal en van hetzelfde onderscheiden, bestaande; zij bevat het in tegendeel als het geheelal zelf zijnde, het zamengestelde wezen waarin al de wezens bestaan. Het volledige en volkomene begrip dat de rede zich van het oneindige maakt, is dus het begrip van eene zamengevatte eenheid, van een volstrekt *Al*, waarvan al de deelen met elkander verbonden en vereenigd zijn, door de betrekkingen die zij onderling bezitten. Dit is het ware denkbeeld van de eenheid, van de volledige en volstreckte eenheid in de stellige formule. De godgeleerden zoowel als de wijsgeeren, hebben allen dit denkbeeld van het oneindige en van de algeheele eenheid, door meer of minder duidelijk omschrijvende formules uitgedrukt, en daarin hebben zij allen de algoddienst (Panteïsme) beleden, en niemand beter dan Paulus, wanneer hij zegt: *in Deo sumus, vivimus et movemur*. Wij zijn in God, wij leven in God, wij bewegen ons in God. Of wij

wijsgeeren of godgeleerden zijn, wij zijn allen in het Pantheïsmus, in dien oceaan van het grenzelooze wezen.

Wanneer wij belijden dat het oneindige bestaat en *een* is, wanneer wij dit denkbeeld op het geheelal toepassen, volgen wij den weg der rede en wij zijn in de waarheid. Maar wanneer de godgeleerden, die zich er met ons bevinden, voor zooverre zij stelligs en overstemmends in hunne omschrijvingen verkondigen, ons komen zeggen dat het oneindige dat *een* is, volstrekt enkelvoudig is, dan bedriegen zij zich, dan verdwalen zij, dan scheuren zij zich los van de rede en van de waarheid. Alsdan houdt hun oneindige, dat zij in gedachte van het geheelal afzonderen, op, ons oneindige te zijn, het is geen waar oneindige meer, het is een oneindige in naam, eene ledige formule, een holle klank, even als die van het *niet*. Het is eene loutere abstractie, afgeleid van zijn voorwerp, waarmede de verbeelding alles kan doen wat zij wil en die zij verpersoonlijkt.

Om aan dezen bovennatuurkundigen afgod, wiens ingebeeld bestaan onttaan is van zelfstandigheid en werkelijkheid te gelooven en hem te aanbidden, moeten zij zich in de afgronden en in de verborgenheden van het geloof werpen. Verstoken van de leiding der rede, gelijk zij zijn, verzinken zij in de geestvervoeringen van de verborgenheidsleer (Mysticisme) en kunnen zich alsdan zoo veel zij slechts wenschen, met ongerijmdheden bedwelmen.

In mijn volgend schrijven, zal ik het vraagstuk van de Schepping door het Oneindige behandelen. *Revue Philosophique et Religieuse.*

REDEVOERING,

gehouden den 9 December 1852,

VOOR DE HUMANE, GODSDIENSTIGE GEMEENTE TE LONDEN.

DOOR

J O H A N N E S R O N G E.

Mijne Vrienden!

Terwijl ik heden, na langen tijd, weder voor den eersten keer in de Duitsche taal tot vrienden van den godsdienstigen vooruitgang en tot de leden eener nieuw gevormde gemeente spreek, kan ik mij bij het genoegen, dat de hervorming van onze eeuw zich nu ook in Eugeland eenen weg heeft gebaand, toch aan een gevoel van diepen weemoed niet onttrekken, want ik zie immers menigeen in deze vergadering, die in de hoopvolle jaren 1845 tot 1848, in Duitschland met mij gestreden en gewerkt heeft voor den vooruitgang en de vrijheid, en ik lees in de gezigtstrekken, die door innerlijken strijd gevoord zijn, de geschiedenis der laatste treurige jaren uitgedrukt, wier letteren mij gloeiend in de

ziel branden. De vrijheid, het geluk en de eer onzer natie stonden bij u hooger dan uwe stoffelijke plaatsing, de geschiedkundige wereldsche taak van ons volk hooger dan de geboortegrond. Gij hebt den laatsten verlaten, om voor de eerste ook in een vreemd land te arbeiden. Gij helpt de dagen voorbereid, wanneer de geest der vrijheid weder zal verrijzen, om den schepter in de met bloed bevlekte hand des meineds, des verraaids en van het ruwe geweld te verbrijzelen. Gij hebt het ideaal der vrijheid en broederliefde niet laten verminderen, niettegenstaande de regten der volkeren honend vertrapt, niettegenstaande uwe opoffering voor het vaderland met den naam van misdaad en waan werd bestempeld, niettegenstaande gij van land tot land gejaagd en zelfs uit uwe, door vermoeienis veroorzaakte slaap, door het rammelen der ketens en de voetstappen der geregtsdienaars verschrikt, werd gewekt, gij hebt u door niets laten verleiden, zelfs niet daardoor, dat men uwe namen brandmerkte, om u in uw geboorteland te doen vergeten. Velen uwer staan nu weder om de banier geschaard, die wij in Duitschland in het jaar 1845, tegen het paus- en priesterdom opstaken, en waardoor Duitschland het initiatief eener groote beweging nam, die, beginnende met de bevrijding van den innerlijken mensch uit verstandelijke kluisters, drie jaren later het oude Europa, van het eene einde tot het andere deed schokken.

Tweemaal heeft thans het Duitsche volk de initiatieven der godsdienstige hervorming genomen, en de andere volkeren den weg gebaad tot hoogere vrijheid en volmaking.

De gedachte, dat wij ook hier in den vreemde aan de oplossing der grootste geschiedkundige taak en terugwerking, voor de vrijheid van ons volk kunnen arbeiden, de gedachte, dat wij de eersten zijn, die in naam der hervorming, den gelijkgezinden Engelschen broeders de hand reiken tot daadwerkelijke vereeniging, door gemeenschappelijk te arbeiden in den geest der humanisten, moet ons met hooger gevoel vervullen en ons met voorzigtigheid, ten opzichte der reeds behaalde zege, in de toekomst doen blikken.

De vorming eener humane godsdienstige gemeente in de hoofdstad der aarde, kan eene der gewichtigste gebeurtenissen in den loop der ontwikkeling van de godsdienstige beweging der 19^e eeuw worden. Zij zal het worden, indien ieder lid de beteekenis er van begrijpt, indien ieder tot zich zelven zegt: „zij moet het worden,” en ieder zijne magt en zielskracht er toe aanwendt om hare verdere ontwikkeling te bewerken.

Indien ik u echter mijne vrienden uitgenoodigd heb, hier het groote werk der hervorming, in verbinding met de gelijkgezinde Engelsche broeders, te beginnen, dan moet gij niet gelooven, dat wij daar beginnen, waar wij acht jaren geleden in Duitschland aanvingen. De tijd heeft groote voorwaartsche schreden gemaakt, en de vrije godsdienstige gemeenten hebben hare geschiedkundige plaatsing daardoor gegrondvest, dat zij in alle groote kampstrijden des tijds mede ingrepen en alle groote denkbeelden des tijds in zich hebben opgenomen. De nieuwe gemeenten zijn van het nationale tot het humane standpunt voortgeschreden. Op dezen trap staan wij hier en van daaruit zullen wij werken, zullen wij verder vooruitgaan met den geest des tijds.

Wij kunnen en moeten thans meer stoute gevolgtrekkingen maken in wijderen kring en met meer magtige vlugt den geest opheffen, daar de nieuwe denkbeelden reeds meer tot algemeen bewustzijn zijn geworden en wij hier door geene despotische regering belemmerd worden. Of is niet door de laatste staatkundige gebeurtenissen, vooral door de vereeniging van despoten en priesters, tegen de goddelijke regten der volkeren, in duizenden de overtuiging gerijpt, dat staatkundige vrijheid niet zonder godsdienstige vrijheid kan worden verkregen?

Alle edele en beschaafde voorstanders der vrijheid, kunnen godsdienst en staatkunde slechts in den vorm, niet in hun grondbeginsel van elkander scheiden, en terwijl zij de diplomatie niet minder dan het Jezuïtismus verafschuwen, willen zij dat de zorg voor het welzijn van den staat heilig gehouden en beschouwd wordt als de uitoefening der hoogste godsdienstige pligt.

Als deze erkenning eene groote voorwaartsche schrede en eene groote zege der humaniteit is, dan heeft zij voor de wetenschap eene niet minder groote zege behaald, eene zege te midden van den triomf des tegenstanders, eene zege, waarvan de eindpaal thans bijna niet berekend kan worden. Het is de grootste zege, die de natuurwetenschap vooral in Duitschland en Engeland heeft behaald, de zege, waardoor het denkbeeld van den kosmos tot het bewustzijn van grootere volksmassa's is doorgedrongen.

Met deze erkenning, dat de natuurwetten eeuwige verstandelijke wetten, en daarom hoogere vrijheidswetten zijn, dat de immer meer en meer vooruitgaande geest der natuur, de goddelijke geest is, met deze erkenning zeg ik, moet de scheiding meer en meer verdwijnen, die door de priesterkasten tusschen geest en natuur, God en wereld, leven en godsdienst, hemel en aarde als godsdienstige wet wordt geboden. De vloek, die het geloof aan de erfzonde op de aarde en de natuur heeft geworpen, wordt uitgebluscht, en de aardbol zal als eene rijke scheping Gods erkend worden — die wij tot eenen hemel kunnen vormen door beschaving, door vrijheid, gerechtigheid en liefde.

Het zal eene godsdienstige pligt zijn, Gods evenbeeld in ieder mensch voor heilig te houden, en de vrije organische, de zich altijd rijker en schooner ontwikkelende natuur, zal als voorbeeld voor de nieuwe organisatie van de staten en van de maatschappij dienen.

Door dit nieuwe goddelijke licht ondergaan niet alleen de kerkelijke en priesterdogma's, en de bevelen van volstreckte magt en willekeur eene gedwongen doodelijke nederlaag, maar ook de verdoemende en verslavende stelsels van godsloochening en communismus, al pralen zij ook met den naam van wijsbegeerte en vrijheid. Zij zullen algemeen overwonnen worden, als der vrijheid vijandig, reactionnair en geestdoodend.

De zelfstandig denkenden en edelen onder de volkeren, zullen uit dit hooger bewustzijn van het wereld-denkbeeld, de ideën en grondbeginselen van de godsdienst der humaniteit beter begrijpen, zich sneller van de altaren der verstandelijke slavernij afwenden, en ons naar het hoogaltaar der rede volgen — waar zij God in zijn doen en laten aanschouwen, en waar zijn bestaan niet door een geloofsbekentenis of een leerstelling bewezen en als zeker aangenomen mag worden. Ieder zal

en kan in de natuur zelve en iederen dag opnieuw en onmiddelijk de openbaring Gods ontvangen, en mag die niet uit oude perkamenten van uit het verre Azië verwachten.

Ziet, mijne vrienden, deze magtige innerlijke zege heeft onze hervorming behaald, terwijl onze vijanden zegepralen en meenen, dat de godsdienstige beweging van onze eeuw hare uitblussching nabij is.

Maar niet alleen innerlijk is de godsdienst der humaniteit zoo versterkt, dat zij slechts een gunstig oogenblik noodig heeft, om in Duitschland overal hare vlammen zegenrijk te doen uitbreken, en de zetels en kerkers harer tyrannen in de asch te leggen, maar ook uiterlijk is zij uitgebreid geworden, want niettegenstaande alle hinderpalen, bleef verreweg het meerendeel der gemeenten in Duitschland onverwrikbaar en vele vermeederen en versterken zich.

Welke resultaten hebben echter de vervolgingen en verbanningen van onze medeleden gehad?

Uit Palestina verdreven, reisden eens de eerste christenen naar alle deelen van het Romeinsche rijk, verbreidden de nieuwe waarheden door de provinciën van dezen reusachtigen staat en vormden overal nieuwe christelijke gemeenten. De tyrannieke voorschriften van Karel V dwongen vele Protestanten Duitschland te verlaten, en door hen werd het Protestantismus naar Frankrijk, Denemarken, Zweden en Engeland overgeplant.

Evenzoo hebben de vervolgingen tegen de vrije godsdienstige gemeenten gewerkt. Vele leden der gemeenten, leeraren en sprekers hebben hunne toevlugt in andere landen van Europa gezocht en de nieuwe denkbeelden verspreid. Andere zijn naar Amerika en Australië verhuisd en hebben daar gemeenten opgericht. Ook de vorming dezer gemeente is een gevolg van de godsdienstige verdrukkingen in Duitschland. Gij ziet het, wij zijn in de werkelijkheid niet de overwonnenen maar de overwinnaars.

Mijne vrienden! Indien wij nu met deze vrije godsdienstige gemeente te Londen voor den dag treden en de vrienden van den godsdienstigen vooruitgang onder het Engelsche broedervolk oproepen, zich met ons tot een gemeenschappelijken arbeid te vereenigen, dan dienen wij spoedig daarop de verplichting uit te spreken, wat het doel en de inhoud van onze godsdienstige gemeente is.

De bronnen van de godsdienst der humaniteit zijn geene bovennatuurlijke openbaringen, die eens voor 2000 jaren aan een ververwijderd Aziatisch volk, op wonderbare wijze zouden zijn geschonken, maar zij zijn ouder dan deze, indien de ouderdom daarbij den voorrang moet hebben. Het zijn de natuur en de menschheid, en het zijn bronnen uit welke ieder van ons heden en morgen en immer, zelf een hooger godsbegrip kan scheppen, het zijn natuurlijke en levendige bronnen, die door geen heerschzuchtige priesterklasse gesloten en troebel gemaakt kunnen worden. Uit de natuur, uit hare wetten, hare beweging, hare oneindigheid en harmonie, leeren wij, dat in haar een eeuwig verstand en eene eeuwig vormende kracht moet leven. Deze noemen wij God. Van deze bronnen, van al wat is moet de menschheid uitgaan, en zij moet vrij en eeuwig zijn, zoo als God het is.

Aangezien wij nu in de geheele schepping eene voortdurende vrije en harmonische beweging tot hoogere volmaking vinden, erkennen wij de vrije ontwikkeling tot hoogere volmaking, als eene goddelijke wet, ja als de hoogste verplichting der menschheid.

Op dit standpunt van het bewustzijn van God en van ons zelve, hebben wij eerbied voor iedere ware overtuiging en erkennen de verschillende kerken als de trappen der godsdienstige ontwikkeling van de menschheid; maar wij verklaren ons tegen de slavernij des geloofs en het Jezuitismus, als de vijanden der godsdienst en beschouwen stilstand als zonde aan God, de menschheid en de natuur begaan.

Waarlijk, hoe zouden ook priesters, tyrannen van bijgeloof zulk eene vernietigende werking hebben kunnen uitoefenen, indien zij niet eene misdaad waren tegen de goddelijke en natuurwetten gepleegd? Er is geen stilstand leert de bliksemsnelle beweging der aarde, er is geen stilstand verkondigen de zon en de tallooze wereldlichamen. Al werpt gij u ook in de raderen der geschiedenis gij despoten, al vergrijpt gij u ook eenigen tijd tegen de wetten des geestes, toch zult gij geen stilstand, geene eeuwige onderwerping bewerken! Gij gelijkt slechts de ontbonden stof, door welke andermaal een nieuw leven wordt veroorzaakt.

Maar indien wij eene andere overtuiging van God en menschheid uitspreken, dan de oude kerken leeren, verklaren wij de godsdienst dan niet voor feilbaar?

Ik geef daarop dit antwoord: Is er een beschaafde gerijpte man, die het begrip, dat hij in zijne jeugd van God had, voor verkeerd en valsch verklaart? Zoo lang de volkeren van Europa in hunne kindschheid, zoo lang zij niet tot in de natuurwet doorgedrongen waren, maar aan het uiterlijke voorkomen hingen, zoo lang mogten zij gelooven dat de aarde het eenige wereldligchaam was, dat stilstond en waarover zich het geloof uitbreidde aan eenen hemel, waar God woonde en van waar hij zijne geheele opmerkzaamheid op de menschen rigtte, hen beloonde en strafte, zoo als een vader zijne kinderen.

Toen echter de scherpe blik van een Copernicus het vaste hemelgewelf had opengebroken en met zijn geestesblik het heelal verlichtte, toen Galileï door de ontwakende velden van Italië riep: „De aarde beweegt zich toch!” Toen was een hooger begrip voor den menschelijken geest opgegaan, dan de priesters der onfeilbare kerk leerden.

Dezelfde bliksemschicht van den geest, die het hemelgewelf had geopend, verlichtte den tyrannentempel der Romeinsche hierarchie. En ziet, de prelaten, de bisschoppen en de tallooze zwermen van monniken verschrikten over het nieuwe goddelijke licht, en zij kwamen bij elkander en beraadslaagden wat zij zouden doen.

De paus had den sleutel van het hemelrijk, en nu was het zonder hem ontsloten? Een Copernicus had het geopend zonder den paus, en een Galileï waagde het, in tegenspraak met den bijbel, te betoogen: „de aarde beweegt zich!” Hierdoor was toch de magt over den sleutel en de onfeilbaarheid der Roomsche kerk twijfelachtig geworden!

Zij hielden raad hoe zij den hemel weder digtsluiten en de aarde weder, in overeenstemming met den bijbel, tot stilstand zouden brengen.

En welk middel wendden zij aan? Zij wierpen den grijsen Galilei in de gevangenis en dwongen hem te herroepen wat hij gezegd had.

Nu staat toch wel de aarde stil? — Neen, zij bewoog zich toch en beweegt zich nog heden. Zoo als toenmaals de dwang van den pausen spot werd door de voortdurende openbaringen Gods in de natuur, zoo zullen ook in onzen tijd geestelijken en despoten ten spot en ter gelegener tijd als misdadigers bestraft worden.

Op het godsdienstige standpunt, waarop wij thans staan, verdwijnen ook alle godsdienstige twistpunten — want geen van ons kan den andere voorschrijven hoe hij God moet opvatten. — Ieder moet dit doen volgens zijne individualiteit, zijne beschaving en zijn verstand. Daarom moet gij hier geen theologischen strijd verwachten.

Men heeft mij dikwijls verweten dat ik geen theologie verstond. Ik moet bekennen, dat ik mij daar over verheugd heb, want ik zie dat ik den regten weg heb ingeslagen. Wij moesten de godgeleerdheid opheffen en in hare plaats godsdienstige of beter *levens*-wetenschap plaatsen. Indien de bekrompen godgeleerden en de woorden verdraaijende en kracht tot handelen missende critick, mij daarom trachten te bezwalken, dan geef ik hun dit ten antwoord: dat ik gemeenten gevormd en voor eene hervorming den weg heb gebaad, die in hare verdere ontwikkeling het geheele priester- en jezuïtendom vernietigen zullen. Deze gemeenten mogen zij bestuderen, en als zij hare beteekenis voor het tegenwoordige en de toekomst hebben leeren kennen, dan weten zij iets meer dan godgeleerdheid en domme woordenzifterij.

Wij bestrijden wat tegen de vrije ontwikkeling en de aanspraak op gelijke regten voor alle menschen is, en wij zijn tegen iedere vereering van een rok, hetzij die van eene kerk of van eene wijsgeerige school uitgaat. In de overtuiging, dat de menschheid zich zelve moet verlossen, leggen wij de messiaswaardigheid daardoor in hare handen, dat wij haar op ieder grondgebied des levens zelfstandig trachten te maken.

Zoo gelooven wij, dat de hervorming eener meerderjarige eeuw moet worden begrepen.

Wilt gij weten wat ik van Mozes, Christus en de Apostelen denk? Uit dat wat ik reeds gezegd heb moogt gij het gevolg trekken. Geen strijd om de woorden van dezen of genen grooten man, geene onreinheid der letter. Sedert bijna 2000 jaren trekt de strijd om den persoon van Christus door de volkeren: maar van zijnen geest blijven de meesten zeer verwijderd. Wij willen den geest van Christus en zijne Apostelen trachten te vatten en in onzen geest op te nemen — wij willen ons beijveren voor onze eeuw te doen wat zij voor de hunne hebben gedaan. Daardoor gelooven wij regtvaardiger en dankbaarder omtrent Christus en zijne Apostelen te zijn, daar zij die in zijnen naam verdoemen, vervolgen en dooden.

Indien deze mannen, die toenmaals voor de humaniteit tegen priesters, farizeërs en huichelaars streden, nu door de christelijke landen in bedevaart konden gaan, zouden zij dan wel vervuld vinden waarnaar zij streefden. Zouden zij, indien zij misschien door de straten der groote wereldstad Londen, en door de rijke kerken gingen en hare dienaars bezochten, wel kunnen zeggen: „Hier is het werk der liefde volbragt.”

O neen, het is niet volbragt, al zijn ook de kerkramen verlicht, en al bidden rijk uitgedoschte bisschoppen daar achter: God is de liefde. — Het is niet volbragt, al zien wij ook schitterende paleizen en met goud beslagen equipages, die door de straten rollen. — Het is niet volbragt, al betaalt Engeland ook vijf millioen pond sterling aan armenbelasting. Het is niet volbragt, want ziet, nog zitten honderden en duizenden bleek van honger en koude in elkander gehurkt bij de koude muren, en de toonen van het orgel, „God is de liefde,” vormen een bitter contrast daarmede. — Het is niet volbragt, want de gevangenissen zijn vol van misdadigers. — Het is niet volbragt, want het kapitaal wordt magtiger, de armoede grooter; de klove tusschen arm en rijk dagelijks gevaarlijker. — De hulp wordt dringend vereischt en deze moet van den innerlijken mensch uitgaan. — Maar hoe zal het werk volbragt worden. Waar is de verlosser en redder? Hij is niet hier en daar, hij is niet deze of gene, niet boven in den hemel, niet een enkele, maar wij *allen*, ons vereenigd werkend verstand en onze liefde en de vereenigde wil van allen.

Daarnaar streven onze gemeenten. — Daarom zeggen wij tot ieder en tot allen: Gij hebt de magt en de kracht in u zelve, en God gaf ons de kracht, daarom helpt u zelve. Daarom roepen wij: Wat gij niet als enkelen kunt, kunt gij gezamenlijk, als vrije vereenigingen. Gij kunt niet als enkelen de magt der geestelijken breken en de jezuïten overwinnen; de jezuïten, die van land tot land vloek en verderf brengen, die ook in dit land, in Engeland, de hand naar de kinderen uitstrekken, de scholen verpesten, de begaafden verdoemen; — daarom vereenigt u.

Gij kunt niet als enkelen de ellende te gemoet komen, scholen bouwen, — daarom vereenigt u.

Gij kunt u als enkelen niet beschaven, veredelen en gelukkig zijn — daarom vereenigt u.

Ziet de vrije gemeenten hebben zich in geheel Duitschland met elkander verbonden, en verbinden zich in Amerika. Engeland ontbreekt nog in het groote verbond. Wij hebben met onze gemeente het begin gemaakt. Laat ons dit plan verder vervolgen en eene groote organisatie met de gemeenten in Duitschland en Amerika vormen. Dan zullen wij in staat zijn, tegen het Despoten- en Jezuïtendom in kerk en staat met zegenrijk gevolg op te treden, wij zullen sterk genoeg zijn, de bisschopszetels, de kloosters, de biechtstoelen en andere dwangwerktuigen onder onzen voet te verbrijzelen, en op hunne graven en puinhopen de scholen der menschenliefde en de tempels van de vrijheid der volkeren op te bouwen.

v. L.

RELIGIE EN NATUURKUNDE.

DOOR

F R A N T Z.

De zucht tot zelfbehoud, dat noodzakelijke uitvloeisel van de individuele ontwikkeling, ligt in den mensch zoo wel als in het dier.

De onbekendheid met de oorzaken van de natuurkrachten die zich openbaren, en de ondervinding, dat deze krachten, waar zij ook met den mensch in zijne werken in aanraking komen, zich niet in hunne ontwikkeling laten belemmeren, deden bij de menschheid de behoefte ontstaan die krachten te verzcoenen, en het streven ze in weldadige en beschermende te veranderen. Vandaar offer en aanbidding.

Gelijk de vormdienst (cultus) door de uitingen van die kracht te voorschijn werd geroepen, zoo ontwikkelden zich ook hare verschillende vormen, naar gelang van de wijze waarop de mensch zijne verhouding tegenover die krachten opvatte, naarmate uit zijne beschouwing het verband tusschen zijn eigen bestaan, en dat dier hooge magten zich aan hem voordeed. Hoe beperkter de kring zijner denkbeelden is, des te ruwer is de voorstelling, van daar oorspronkelijk de veelgodendienst en in dezelve eerstens de aanbidding van levenlooze voorwerpen en van dieren. Zij werden ongeschikt bevonden als eenen vorm der hoogere krachten waardig te dienen, van het tijdstip af, dat men begon in te zien dat de mensch hooger stond, dan de voorwerpen van zijne vormdienst. Dientengevolge kleepte men alstoen die krachten in mensche lijke gedaante en verleende haar de eigenschappen waaraan men de hoogste waarde toeschreef: onsterfelijkheid en eeuwige jeugd.

De vormelijke voorstelling dier natuurkrachten ontwikkelde zich meer en meer, tot dat men ze gezamenlijk als het uitvloeisel van eene kracht beschouwde, en hierin, ter oplossing van het raadsel van het persoonlijke bestaan, een hoogst wezen zag, dat — zelf ongeschapen, dus eeuwig — alles wat wij door middel van onze zintuigen kunnen waarnemen uit het „Niet” te voorschijn geroepen had en dat als grondoorzaak van al het waarneembare, noodzakelijk van de stof ontdaan en als geest voorgesteld worden moest.

Onveranderd en overal was de bron van dergelijke beschouwingen, van de ruwste wijze van voorstelling tot op het Christendom in zijne reinste opvatting het gevoel van afhankelijkheid bij de menschheid van de hoogere magten, de onbegrepene krachten.

De overdragingen van deze beschouwingen in het leven, hunne verzinnelijking maken de vormdienst uit.

De ontwikkeling der vormdienst was ten allen tijde een spiegel van de beschaving der menschheid. Als foelie van dezen beschavingsspiegel openbaart zich aan den onbevooroordeelde nadrukkelijk en onweder-sprekbaar de bij den mensch zoo ingewortelde neiging zijne eigene betrekkingen op het gebied van zijne vormdienst over te brengen; de-

wijl dit gebied een eigenschappen is, en er bijgevolg geene andere dan eigene betrekkingen te vinden zijn om het uit te monsteren.

Hij die, als vrijmagtig wezen, van deze waarheid doordrongen is; hij die de uitkomsten van de wetenschappelijke nasporingen op het gebied der natuur aanneemt gelijk zij zich vertoonen, als daadzaken; hij die begrepen heeft dat de kracht zich tot de stof verhoudt als hare eigenschap, dat de menigvuldigheid der vormen en verrigtingen der anorganische natuur slechts veroorzaakt wordt door de wisseling der grondstoffen die zich aantrekkend en afstootend zoeken en schuwen; hij, voor wien het leven in den kringloop der hoofdstoffen besloten ligt, die steeds op nieuw begint, alvorens nog de vormontbinding haar einddoel bereikte; — hij kan niet langer eenige waarde hechten aan die foelie, hij ontheft zich aan de vormdienst.

Vormdienst en eerdienst, (religie) gewoonlijk beiden door het woord „Godsdienst” overgezet, zijn echter in werkelijkheid van elkander verschillende begrippen. Cicero zoekt de afleiding van het woord *religie* in relegere, overdenken. De vormdienst wordt beoefend; de eerdienst wordt verkregen. Zij is het middel waardoor dat voornoemde gevoel van afhankelijkheid bij den mensch, met de betrekkingen zijner afhankelijkheid verzoend wordt, en de eerdienstleer is eene openbaring ter bereiking van eene dergelijke bemiddeling. Vormdienst en eerdienst bedingen elkander geenszins wederkeerig, en hij die eene bepaalde vormdienst beoefent, kan niettemin zonder eerdienst zijn, daar hij deze eerst dan deelachtig wordt en blijft, wanneer en zoo lang hij in de vormdienst werkelijk die bemiddeling vindt; gelijk in het tegenovergestelde geval deze aanwezig en zeker kan zijn, zonder dat zij de beoefening van eene vormdienst behoeft.

Zijn in de eerdienstleer werking en oorzaak derwijze verbonden, dat gene uit deze door middel van onbekende tusschenschakels voortkomt, dan worden de laatsten gerekend tot het gebied des geloofs te behoorren, en de openbaring wordt hun, om ze niet met het geleidelijke denken te verwarren, in de engere beteekenis van het woord toegemeten. Volgt de leer den strengen geleidelijken gang van oorzaak en werking, dan duidt men de uitkomst daarvan aan als, „Eerdienst des verstands.” Eerdienst des verstands echter is de natuurlijke eerdienst, omdat iedere verstandelijke wet ook eene natuurwet is. Want iedere bevattng ontvangen wij uit het gebied der objective wereld, naardien wij de indrukken opvangen van de stoffelijke bewegingen op onze zenuwen, die tot aan de denkorganen doorgedrongen zijn. Ons oordeel berust dus overal en zonder uitzondering op zinnelijke beschouwing, en leidt haar tot het opdelven van wetten, welke dus niet anders dan natuurwetten kunnen zijn. Konden wij de natuur in al haren omvang naspeuren, dan ware er geen geloof meer, want kennis sluit geloof uit en hoe verder wij in deze kennis voortgaan, des te onmiskenbaarder vinden wij in de natuur eene leermeesteres tot de eerdienst, en wel zulk eene die geene andere naast zich heeft, die in gezag met haar gelijk staat. Hare openbaringen liggen open voor ieder die hare taal heeft leeren verstaan, en ze vrij van vooroordeelen ontvangt, terwijl de bovennatuurkundige openbaringen zelfs nog onverstaanbaar blijven voor diegenen, die de taal

van zijne leermeesteres begon te spreken, toen hij ophield de moeder-melk te drinken.

Hoe kan echter de natuur, hoe kunnen hare onveranderlijke wetten, die met stoeve, onverbiddelijke noodzakelijkheid de menigten beheerschen, die ons ligchaam omzetten en in de oneindigheid der ruimte en des tijds ons geenen grond tot het geloof aan een persoonlijk voortbestaan doen vinden, hoe kunnen zij de middelaar zijn tot eene verzoening tusschen zich en de betrekkingen van onze afhankelijkheid van haar?

Zij kunnen het; want zij zijn de openbaring der waarheid, dat de dood in het leven en het leven in den dood is.

In het menschelijke organisme, gaan even als overal in de organische natuur, door onnaspeurlijke afscheiding zijner bestanddeelen en aanvulling van het afgescheidene, de vormontbinding en de vormvernieuwing hand aan hand. Na verloop van eene korte tijdruimte, al moge zij met dagen of maanden berekend worden, bevat het organisme geen atoom meer van hetgeen er aanvankelijk toe behoorde. Het ligchaam is door voortdurende uitwisseling van zijne vroegere bestanddeelen en de inwisseling van nieuwe, in zijn geheele zamenstel volkomen vernieuwd geworden.

Is nu de kracht eene eigenschap der stof, zijn beiden onafscheidbaar van elkander, dan ligt in de verwisseling der atomen ook tevens de verwisseling der kracht. Worden in en met het ligchaam de denkorganen vernieuwd, dan geldt ditzelfde ook van den geest, die het gevolg is van deze organen.

Daarom bestaat er in de natuur geene persoonlijkheid, hetzij stoffelijk of geestelijk, die meer dan eenen onmeetbaar korten tijd hare identiteit bewaart, dus ook geene die langer dan zulk eenen onmeetbaar korten tijd bestaat.

Terwijl intusschen de stoffen rusteloos in het organisme wisselen, blijft de wijze harer verbinding, blijven vorm en vermenging tot op eenen zekeren graad duurzaam, en deze eigendommelijkheid, die het eenvoudige organisme bezit in het aangaan van stoffelijke verbindingen, is zijne individualiteit.

Vermenging, vorm en kracht staan in wisselwerking en vorderen elkan-ker noodzakelijk; zoo lang een hunner onveranderd is, zijn het ook de beide anderen, en iedere verandering des eenen bewerkstelligt ook gelijktijdig de verandering der beide anderen. Terwijl nu het organisme, ter voleindiging van de voortbrengselen zijner denkorganen even goed als van al de overigen, tot op eenen zekeren graad vermenging en vorm blijft behouden, moet in gelijke mate ook de kracht, en voornamelijk de geestelijke werkzaamheid zich tot eene eigendommelijkheid vormen, die in overeenstemming is met deze bijzondere betrekkingen der vermenging en van den vorm, en deze in eenen gelijken graad blijven behouden. Met de individuele ontwikkeling der denkorganen wordt ook de individuele beschouwing van de betrekking der dingen tot ons, dat wil zeggen, het individuele bewustzijn opgewekt, hetgeen eerst duister en onbestemd, zich klaarder en scherper afteekent, naarmate ook de veredeling van zijn orgaan vooruitgaat. Even als al het *tegenwoordige* tot een onmeetbaar kort tijdsbestek beperkt, gaat het, zoodra het ontstaan

is, tot herinnering over, en terwijl het deze voortdurend aaneenschakelt, zoo lang en zoo ver de denkorganen bij de wisseling der athomen, vermenging en vorm blijven behouden, is de geestelijke individualiteit aanwezig.

Dientengevolge moet het begrip der persoonlijkheid in de bezielde natuur uitsluitend teruggevoerd worden tot het volharden van het organisme in de wijze der voleindiging zijner voortbrengselen. Stellen wij het voorledene van eene persoonlijkheid ter zijde, en beperken wij ze zonder dat volhardingsvermogen in het tegenwoordige, dan bestaat er voor ons geene persoonlijkheid meer, maar aanschouwen wij alleen de verschijning van een voorwerp dat — zonder dien borgtogt voor eenige duurzaamheid — voor zich geene aanspraak op persoonlijkheid heeft. Voegen wij er dat volhardingsvermogen, bij wijze van voleindiging zijner voortbrengselen weder toe, dan zijn de vereischten tot de individualiteit aanwezig, en het individu vernieuwt zich, terwijl het tegenwoordige tot verledenheid wordt. Deelen wij het echter dit volhardingsvermogen niet toe, dan blijft ons slechts eene tot een onmeetbaar kort tijdsbestek beperkte scheikundige verschijning over, die door nieuwe verschijningen terstond vernietigd wordt, welke de stof in hare onophoudelijke beweging — de vereischte tot ieder leven — door het aangaan van afwijkende verbindingen te voorschijn roept. De toestand in het tegenwoordige, zoo in als voor zich zelf, geeft nimmer den minsten grond tot eene aanspraak op individualiteit; slechts in verband met dien van het verledene is hij hiertoe gerechtigd.

Daaruit vloeit voort, dat, zoodra de vormvernieuwing ophoudt in de wezenlijke bestanddeelen van het organisme, wat de vermenging en den vorm betreft, de behoorlijke vergoeding aan te brengen voor de vormontbinding, de individualiteit opgeheven is. Wordt nu in de denkorganen zulk eene vormvernieuwing van geheelen of gedeeltelijken duur gestremd, dan wordt daarmede de geestelijke individualiteit weggevaagd of gewijzigd. Omvat de staking van eene dergelijke vormvernieuwing het geheele organisme, dan bestempelen wij haar ontstaan met den naam van „dood.”

Wanneer wij het bovengezegde beknopt te zamenvatten, dan is, wat wij „leven” noemen, een onafgebroken geboren worden en sterven, onder bevordering of storing der organismen, naarmate de vormvernieuwing of de vormontbinding daarbij de bovenhand heeft. De dood vernietigt geene persoonlijkheid, omdat deze niet in de natuur bestaat. Hij heft slechts eene eigenschap op van het stoffelijke verband, dat op het oogenblik van zijn verschijnen het organisme vormt, eene eigenschap, die in iedere eerste verbinding der hoofdstoffen tot eene kiem, gegrond is, de overdraagbaarheid der wijze van groepering der kiem-atomen op de stoffen, die in het bereik harer werking komen, en die voor zulk eene overdraging ontvankelijk zijn, het vereenzelvigingsvermogen, en hiermede het voortbrengingsvermogen der denkorganen, de herinnering, die, daar zij de vereischten tot haar ontstaan in de vereenzelviging gevonden heeft, ook daar haren indruk veroorzaakte en bewaarde, doch die ook hare waarde verliest met het verval van haren drager.

Terwijl het organisme in koolzuur, water en ammoniak wordt opgelost, zijn der stoffen verbindingen van anderen aard voorbehouden.

De natuurwet echter, waaruit het ontstaan van het organische leven voortspuit, houdt niet op zich in voortdurende voortontwikkeling der organismen te openbaren, daar zij de eeuwig wordende *genus* vormt.

Daar nu de vroegere bouw van het menschelijke organisme verre overtroffen wordt door zijnen tegenwoordigen vorm, gelijk de kloof tusschen den mensch en het dier — getuige de vorm van gevondene schedels — in verloop van duizende jaren zich voortdurend verwijdt heeft, zoo volgt ook de ontwikkeling van het organisme, — en dien ten gevolge, door de naarmate van den tegenwoordigen graad van beschaving verhoogde vorderingen van het menschelijke geslacht, de ontwikkeling van het goede, het zedelijke, — noodzakelijke wetten. Ook hier is voor iedere trede die bereikt wordt, in de voorafgegane oorzaken een noodzakelijke en onwankelbare grondslag gelegd.

Aldus is de kringloop der hoofdstoffen, waarin lucht, planten, dieren, menschen zich overal de hand reiken tot eeuwige verjonging, ontwikkeling en veredeling, tevens de kringloop der krachten. „De dood zelf echter is slechts de onsterfelijkheid van dezen kringloop.”

Ook wanneer men de natuur der dingen en de wetten der natuur niet kent, wordt men toch door de gedachte aan het standpunt der geestelijke ontwikkeling van ons geslacht, verre weggevoerd over ruimte en tijd. Zonder vreemdelingen te zijn geworden op het religieuze gebied is men ontruikt aan de bovennatuurlijke beschouwing, en aan de geestesverdooving, terwijl de vrucht der kennis meer en meer bij ons rijpt.

Die Natur, 7 Mei 1858.

DE SEKTE DER BABIS.

EENE BIJDRAGE TOT DE GESCHIEDENIS VAN ONZEN TIJD.

DOOR

E. M E Y E N.

Er zijn drie redenen, waarom de Schach van Perzië genoodzaakt is geweest den vrede met Engeland te sluiten: 1^{stens} heeft hij, zoo als gewoonlijk, geen geld, 2^{dens} is zijne armee oudergewoonte in slechten toestand, en 3^{dens} heeft hij de opstanden in zijn rijk te vreezen. De VREESELIJKE SEKTE der Babis, die sedert een aantal jaren tegen hem strijdt en hem van den troon tracht te stooten, wacht slechts op eene gunstige gelegenheid dit ten uitvoer te brengen.

Zietdaar wat ons de dagbladen berigten. Wie zijn echter deze Babis, en wat is het doel van deze als zoo vreeselijk voorgestelde sekte? Daarover heeft, voor zoo ver wij weten, nog geen dagblad eenige opheldering gegeven, en willen wij er ons dus mede belasten, aangezien wij daarover eenige inlichtingen bekwamen door het voor het overige onbeduidende werk van Lady Sheil over Perzië (*Glimpses of life and manners*

in Persia by Lady Sheil, Londen 1856). De berigten, die Lady Sheil over de Babis geeft, zijn wel is waar schaarsch, maar toch voldoende, om groote belangstelling voor hen op te wekken en in hen een verschijnsel te aanschouwen, dat van groot gewigt kan worden voor Perzië, zoowel als voor het geheele Oosten. Deze dame is de gemalin van den Kolonel Sheil, die in het jaar 1848 als buitengewoon gezant van Engeland naar Perzië werd gezonden, en als zoodanig het verdrag van het jaar 1852 sloot, waardoor Perzië zich ten vorigen jare (1856) gerechtigd verklaard heeft Herat te bezetten, hetgeen de oorlogsverklaring van Engeland ten gevolge had. Gedurende den tijd van haar verblijf aldaar, had dus de godsdienststrijd plaats, die sedert 1850 uit de vervolging der Babis voortgesproten is, en de berigten die zij ons hierover mededeelt, vormen tot heden de eenige bron voor de geschiedenis der beweging, waarvan wij op haar voetspoor een overzicht willen geven.

De insteller der sekte was, even als Mahomet, een koopman. Hij heet Syed Ali Mohamed, werd in Schiras geboren en door zijnen vader, die daar koopman was, tot denzelfden stand bestemd. Hij vond hierin echter geen welgevallen, en wijdde zich aan theologische studiën, die eene mystische rigting aan zijne gedachten gaven. Hij schiep een nieuw eerdienststelsel, dat hij in de nabijheid van Bagdad verkondigde, en waartoe hij spoedig verscheidene aanhangers won. Dit stelsel is, volgens de mededeelingen van Lady Sheil, *Atheismus*, dat zich onder den vorm van *Pantheismus* verbergt, en tevens *Materialismus* en *Communismus* is. „Wat,” zou men hierbij kunnen uitroepen, „heeft deze profeet dan de Duitsche jaarboeken gelezen, en staat hij met het jongere geslacht der Duitsche natuuronderzoekers en met Cabet en zijne volgelingen in verbinding?” Dat is echter het geval niet, zulk eene geestesstrooming bestaat er nog niet op de aarde. De goede dame, die de voorgaande uitdrukkingen bezigt, heeft voorzeker de volle beteekenis er niet van gekend, anders zou zij ze stellig niet gebezigd hebben. Te oordeelen naar hetgeen zij zegt van den inhoud der leer van den Perzischen profeet, kan men er slechts *Pantheismus* in zien, en zijn *Socialismus* kan even zoo min *Communismus* genoemd worden. Hij loochent volstrekt den persoonlijken God en alle emanatiën, die zich tot heden den menschen als godsdiensten opgedrongen hebben, doch hij verheft daarentegen het Al, dat wil zeggen, de natuurkrachten tot Godheid. Het Pantheismus wordt voor hem eene religie. „God is alles, hij bestaat in ieder levend wezen, en ieder deel van den denkenden mensch is goddelijk,” aldus luidt zijne hoofdleer. Er bestaat geene openbaring, maar alleen kennis, en het is verkeerd en valsch eene dogmatische scheiding tusschen deugd en ondeugd te maken. In beiden is iets goddelijks, het komt er slechts op aan dit te erkennen. Er bestaat voorts geen dood in den gewonen zin van het woord, maar ook hij is een vorm der goddelijkheid. De mensch sterft slechts om als deel der godheid voort te leven. — De eigendom behoort dengenen, die er het behoorlijke gebruik van weten te maken, namelijk den Babis, die berechtigd zijn zich den eigendom toe te eigenen van al degene, die hen vervolgen. Zij staan niet vijandig tegenover de Christenen, maar wel tegenover de Mahomedanen, die hunne leer niet dulden en hen vervolgen.”

Dit is alles wat wij betreffende het leerstellige van den profeet der Babis uit het werk van Lady Sheil hebben weten op te delven.

Het blijkt daaruit dat er sprake is van een Pantheismus van rein oosterschen aard. De vergoddelijking der menschelijke krachten, zoowel als de ontkenning van den dood, zijn zuiver Oostersch en bewijzen dat de stichter der sekte de kracht niet had zich tot het Atheismus te verheffen. De Aziaat kan nog niet de scherpe scheiding voltrekken tusschen den natuurgeest en den geest der menschheid, waardoor de Europeaan zijne wilskracht tot beheerscheres der natuur maakt, en zijn denken tot een stelselmatig erkennen en tot de wetenschap verheft. De Aziaat wil zich slechts bedwelmen aan de goddelijkheid der natuur, en zelfs in den dood nog er mede vereend blijven en in haar voortleven, terwijl de Europeaan dit vermogen alleen aan den gezamentlijken geest van de in voortdurende ontwikkeling voortgaande menschheid toekennen kan, en het individu met de soort aan de vergankelijkheid overlevert.

Het niet erkennen van den dood en het geloof aan het voortleven, vormen, gelijk wij zullen zien uit de geschiedenis van het Babismus, eene der hoofdleeren van den nieuwen Mahomet. — Voorts steekt er nog niets communistisch in, dat hij zijnen volgelingen zooveel mogelijk eigendom verzekeren wil, daar er nergens sprake is van een gemeenschappelijk bezit. — Hij gevoelt geenen haat voor andere religiën, en levert daardoor het bewijs dat hij het gebied der dweeperij niet betreden heeft. Hij wil slechts den staatkundig revolutionairen strijd voor de regten van het Babismus.

Deze naam komt af van het Arabische woord „Bab,” dat poort beteekent en dat, gelijk uit eene opgave in de staatskranten van Teheran blijkt, door den stichter der sekte achter zijnen naam gevoegd werd, als eene zinnebeeldige beteekenis, ongeveer in den zin, gelijk Christus zich de poort des eeuwigen levens noemde.

Spoedig nadat Seyd Ali Mohamed zijne leer verkondigd had, klaagden de Turken hem als godlooचनाar aan, en wilden hem als zoodanig teregtstellen. De Perzianen echter vorderden hunnen onderdaan op, en stelden hem in handen van hunne geestelijkheid. Deze waren lang in tweestrijd of zij hem als krankzinnig of als eenen godlooचनाar zouden verklaren. Eindelijk deed de Cheik-ul-Islam de uitspraak, dat hij zijne dwalingen in eene moskee zoude herroepen. Het gelukte hem echter naar Ispahan te ontvlugten, waar hij nogmaals vele vereerders en aanhangers vond. Dit gaf echter op nieuw aanleiding tot zijne inhechtenisneming. Hij werd naar Azerbischan gezonden, en aldaar onder bedreiging met de bastonade gedwongen zijne woorden te herroepen. — Zes maanden later werd zijne leer op nieuw verboden, en hij zelf werd naar Tabriz gezonden, om doodgeschoten te worden. Aldaar werd hij naar het groote meidan (plein) gevoerd, en eene rij soldaten werd in het gelid geplaatst om hem dood te schieten. Zonderling genoeg troffen deze hem niet, of wilden hem niet treffen, zoodat hij, nadat de schoten gevallen waren, opstaan en ontvlugten kon. Hadde hij den weg naar den bazaar genomen, dan ware er kans geweest hem te verbergen. Daar hij echter in een wachthuis de wijk nam, werd hij aldaar gevonden, terug gevoerd en werkelijk doodgeschoten.

zendingen, jongelings-vereenigingen, en zoo voorts, tot op de thee-visiten en andere kleine bijeenkomsten; de verschillende afgescheidene gemeenten, met ongeveer hetzelfde raderwerk als de moederkerk; alle — orthodoxe of heterodoxe — hebben eene werkzame, ijverige en wel ondersteunde organisatie voor de onophoudelijke verbreiding van de dierbare leerstellingen van het Spiritualisme.

Niet alleen dat het Spiritualisme zulk een uitgebreid raderwerk heeft, om op den geest te werken van het volwassen gedeelte der bevolking; het wicht van slechts eenige dagen oud, — het kind dat naauwelijks begint te stamelen, — de vertrouwelijke eenvoud der kindschheid — de argeloosheid der jeugd, zoo wel als de onwetendheid van den onopgevoeden mannelijken leeftijd, worden alle benuttigd om hunnen geest dwaasheid in te prenten, en de onnatuurlijke, verstompende en vernerderende beschouwingen van het Spiritualisme tot eene tweede natuur te maken, bij die verlaagde slagtoffers van het bedrog, door de verkondigers dezer ongerijmdheid, gepleegd.

Er bestaat ongetwijfeld eene krachtige medewerking om de dwaling te verspreiden; maar over welke middelen hebben wij te beschikken om de waarheid voort te planten? Kunnen wij op hetzelfde rekenen in het verspreiden der waarheid; of liever, mogen wij vragen; kunnen wij op iets rekenen? En helaas! het antwoord zal zijn: Neen! wij hebben geen stelsel, geene giften, geene organisatie, om waarheid te verkondigen, en de dwaling aan te toonen, om de waarheid en de uitmuntendheid van het Materialisme bekend te maken, en de dwalingen en verkeerdheden van het Spiritualisme ten toon te stellen.

Zelfs wanneer de vijanden der waarheid niet tegen haar zamenspannen; zelfs wanneer hunne inrigtingen niet zoo uitgewerkt, veelomvattend en kostbaar waren, als zij thans zijn; zelfs wanneer zij het voordeel niet hadden, reeds in het bezit te zijn van het veld des menschelijken vernufts, zoude het onze plicht zijn, onze waarheid te verbreiden en hunne dwaling op eene stelselmatige wijze, door goed gehoudene inspanningen en met die onwifelbare volharding, aan te vallen, die tot een welslagen moeten leiden. Gedenkt dat alles van den uitslag afhangt; door ons tegen de Spiritualisten te verzetten, wekken wij in ieder geval hunnen toorn op; en wat is er te vergelijken bij den wrevel van den Spiritualist? Vraagt het der geschiedenis van het Spiritualisme met hare auto-da-fés; hare brandstapels te Smithfield en hare S. Bartholomeusnacht; hare Lollards in Engeland; hare Waldensen en Albigenen op het vaste land; hare Roomsche-Katholieke vervolgingen in Ierland; hare vermoorde Convenanters in Schotland; in het kort, hare bloedige bladzijden van de geschiedenis der menschelijke wreedheid jegens zijnen medemenschen, en zij zal u zeggen, dat religiehaat de felste, de bloedigste en de onverzoenbaarste van alle driften is, die het menschelijke hart verlagen. Laat ons dit indachtig blijven en laat ons verzekerd zijn, dat dezelfde geest, die in vroegere tijden zoo vele gruwelen gebaard heeft, nog steeds voortleeft, en zich niet tevreden zal stellen, wanneer hij verder durft gaan, met eenen armen putboorder van Cornwall, voor bijna twee jaren naar de gevangenis te zenden, alleen

ter voldoening aan zijne heerschezucht, zijne gekwetste ijdelheid en zijne aanmatigende domheid.

Gedenkt dit en weest verzekerd dat onze veiligheid tegen den wrok der Spiritualisten onzer dagen alleen te vinden is, in onze regelmatige samenwerking, in ons getal, en in onze kennis. Het zoo even genoemde geval toont dit ten duidelijkste aan. Wanneer een botterik, een deugniet, of een half simpele, tot de partij der Spiritualisten behoorende, — laat ons stellen door eene vreemde regering — eenigermate slechts aan de onregtvaardige behandeling was blootgesteld geweest, die de arme Pooley ondervonden heeft, dan zou in het geheele koninkrijk, van het eene einde tot het andere, eene kreet van verontwaardiging onder het volk opgegaan zijn; de regering zou bestormd zijn geworden met verzoekschriften tot herstelling der griev, en ligt mogelijk zou „de vlag, die duizend jaren lang den strijd en den storm trotseerde,” ontrold zijn geworden in de havens of op de vlakten van de vermetele natie die het waagde eenen vinger uit te steken naar eenen volgeling van de gevestigde kerk. Maar wij vormen geene geregelde aaneensluiting, en daarom acht Sir George Grey het niet geraden, enig mededooen te toonen met het mishandelde slagtoffer der priestervervolging. Wij zijn niet waard dat men zich met ons bezig houdt, want wij zijn niet aaneengesloten. Sluiten wij ons dus aaneen en teekenen wij ons eene duidelijke onmiskenbare rigting af, die wij bevorderlijk willen zijn, eene rigting die twee paden heeft — de eene, waarheid te onderwijzen, de andere, dwaling aan te toonen: de waarheid van de kennis des heelals; de dwaling van de droomerijen der Spiritualisten. Wij dienen voortdurend lezingen te hebben, die onvermijdelijk gevolgd moeten worden door het voorstellen van vraagstukken, of wanneer ge wilt, door redetwisten. Deze lezingen dienden ten doel te hebben, de wetenschap te onderwijzen en de waarheid van de stofleer aan te toonen; al de dwalingen van Spiritualistisch allooi te vernietigen; den mensch een verstandelijk wezen te doen worden; en zijnen geest van dwaasheid te zuiveren. De bijwoning van deze lezingen diende vrij te zijn, of er moesten ten minste verscheidene plaatsen vrij zijn. Wij dienden de bijwoning oneindig gemakkelijker te maken dan door onze tegenpartij wordt gedaan; maar in stede daarvan schrikken wij velen terug, door onze lezingen eene tien cents zaak te maken. Dit is een groote misslag. Ge zult mij vragen, maar wie zal de kosten bestrijden? Dan vraag ik u, wie bestrijden de kosten voor de Spiritualisten? De staatskerk uitgezonderd, betaalt ieder wat hij missen kan; zoudt gij dan niet eveneens kunnen handelen? Kunnen zij dit doen om dwaling voort te planten en de menschheid te verlagen, dan kunt gij het toch ook waarlijk wel doen in het belang der waarheid en de verheffing der menschheid. Gij hebt middelen, zoowel als zij; gij kunt het even goed bekostigen; uwe zaak is oneindig beter. Waarom draagt gij dan niet het vereischte bij? Laat uwe lezingen dan niet het voorkomen hebben van eene eenvoudige handelsonderneming, en uwe zalen dat van een enkelen praatwinkel, waar die spreker, die het meeste hoorders trekt, gehuurd wordt om datgene uit te kramen, wat de bijeengekomenen het meest behaagt. Uw doel moet edel en niet laag zijn — het moet

wezen, te onderrigten, en niet uwe toehoorders naar den mond te praten.

Het is beter twintig menschen goede gezonde waarheden te verkondigen, dan er twintig honderd den geest te bedwelmen met onguurheden en zotternijen. Ge moet het goede, dat verrigt is, niet beoordeelen naar het aantal personen, die opgekomen zijn om eene lezing aan te hooren, en die niets vragen mogten, geene aanmerking te maken hadden. In het hoofdkwartier van het ongeloof, zoo als de Londensche Letterkundige Instelling genoemd wordt, is de weg, dien men tot heden bewandeld heeft, zoo doelloos geweest, waren de lezingen zoo onbelangrijk, de toehoorders zoo onverschillig, of de bestuurders van die Instelling zoo afkeerig van het houden van gedachtenwisseling na de lezingen, dat zoo iets thans genoegzaam onbekend is. Ziet de lijst van onderwerpen na, waarover, gedurende een zeker tijdvak, in de Instelling lezingen zijn gehouden, en vraagt uzelfen af, of de meeste derzelve wel berekend waren waarheid te bevorderen, door de grove dwalingen der Spiritualisten te bestrijden? Zijn er zelfs wel eens veel, die in het minste verband tot het onderwerp staan? En vraag ik u nog, of eene lezing iedere week een genoegzaam verstandelijk onderrigt is, om de dwaling te verbannen en de waarheid te vestigen? Er wordt wel is waar des Vrijdags avonds eene gedachtenwisseling gehouden, maar het bestuur van de Instelling was er zoo weinig gunstig voor gestemd, dat dit hoogstwaarschijnlijk geheel en al gestaakt zou worden; en zelfs de op de deur geplaatste aankondiging van het onderwerp, waarover geredetwist zou worden, was sedert eenigen tijd in denzelfden toestand als het onzichtbare meisje, of liever erger, want hoewel zij niet gezien wordt, blijft zij toch duidelijk eene werkelijke vrouw, daar zij het gebruik van hare tong had en gehoord werd, telkens wanneer dit noodig was.

Er wordt veel gezongen en braaf gedanst in de Instelling, maar hoezeer dit alles goed en wel is in een zang- en dansgezelschap, is dit geen middel om den geestelijken onzin te vernietigen. De lezingen zijn er niet voldoende voor, en ik zal wel niet behoeven te zeggen dat het voorstel, dat door een slimme Spiritualist gedaan en door de Instelling aangenomen is, om zaakgelastigden te worden, ter verspreiding van eene der dwaasste en bespottelijkste uitgaven van de Religieuse Traktaat-Vereeniging, de weg niet is, waarheid te bevorderen en dwaling uit te roeijen.

Laat ons voorts nog eens nagaan, hoe de sprekers zelven behandeld zijn. Verscheidene bekwame mannen zijn aan den kant der Vrije Gedachte opgestaan, en zij genoten eene nietige belooning voor het openbaar voorstaan van vrijzinnige zienswijzen. Hierdoor hebben zij zich tot eenen gruwel gemaakt bij de Spiritualisten, en wij hebben hen ten prooi gelaten aan hunnen haat, zonder iets van onze zijde in hun belang of hun voordeel te doen. Is dit goed gehandeld? Willen wij goede leermeesters hebben, dan dienen wij hen te betalen; verwachten wij van hen dat zij zich aan de zaak toewijden, dan dienen wij ons dit eveneens aan hen te doen. Wij behoeven geen groot aantal leeraren, maar wij behoeven mannen die eerlijk kunnen zijn, daarom dienen wij

onze sprekers in de mogelijkheid te stellen eerlijk te wezen, door hun de middelen te verschaffen, op eenen betamelijken voet te leven. De stofleer is alom verspreid, doch om openbaar en krachtig het hoofd te kunnen opsteken, is er een gezelschap leeraren noodig, die voor haar kunnen optreden, als overtuigd, dat zij door een geregeld zamenwerkend ligchaam ondersteund worden. Tot dat dit het geval zal zijn, zullen wij opwellingen van ijver en stoutmoedige daden zien, maargeene geregelde doortastende pogingen, die ons de overwinning kunnen verzekeren. Even als in het gevecht, zoo ook in den verstandelijken strijd, zullen tucht en volharding de overhand behouden over iedere ongeregelde massa, hoe talrijk, hoe moedig of hoe dapper deze ook moge zijn, of hoe heldhaftig zich ook de enkelen mogen gedragen, waaruit de ongeregelde massa bestaat. Wij hebben moed, kracht en ondernemingsgeest; laat ons voor eene oordeelkundige regeling onderling zorg dragen en de overwinning is zeker. Thans hebben wij vele misslagen aangewezen; maar in het vervolg hopen wij ook eene betere behartiging der belangen te zien. Het verledene is niet te herroepen, laat echter onze gedragslijn voor het vervolg bewijzen, dat wij voordeel weten te doen met de eenmaal verkregene ondervinding. Laat ons vereenigd zijn, en laat ons zorgen dat men ons niet beschuldige, minder ijver aan den dag te leggen dan de partijgangers der dwaling. Met de waarheid aan onze zijde, behoeven wij slechts aaneensluiting, om voor eeuwig een einde te maken aan de Spiritualistische dwaling.

V. P.

De Vereeniging werd den 1sten Augustus 1857 gesticht. De vergaderingen worden geregeld des Zondags namiddags, ten 3½ ure, gehouden, in de Letterkundige en Wetenschappelijke Inrigting, Johnstreet, Fitzroy-Square, Londen. De toegang tot de vergaderingen is vrij. De bijdrage tot het lidmaatschap der Vereeniging, is gesteld op zestig cents jaarlijks.

The Investigator.

BARON W. DE CONSTANT REBECQUE'S,

SYNTHETISCHE OVERDENKINGEN IN DEN GEEST VAN HET POSITIVISME.

BESCHOUWD DOOR

DR. LOUIS BÜCHNER.

Synthetische overdenkingen uit het positivistische gezigtspunt, over de wijsbegeerte, de zedeleer en de religie. Kort overzicht der positive religie of der religie der menschelijkheid, de meest religieuze en de maatschappelijkste van alle religiën, de eenige die vatbaar is algemeen te worden, en die het daarom eens worden zal; tot een systeem gebracht of gegrondvest door Auguste Comte. Tweede uitgave. 's Graven-

hage 1856, of in het acht en zestigste jaar der groote krisis. — Aldus luidt de vertaling van den merkwaardigen titel van een in de Fransche taal geschreven werk, dat als devies het motto voert: *Diis extinctis, Deoque, successit Humanitas* (na oplossing der Goden en van God, volgt de Menschelijkheid), dat tot doel heeft de beschouwingen en de leer der zoogenaamde *Positivisten* te verdedigen en bekend te maken. De Schrijver is de heer W. baron de Constant Rebecque, te 's Gravenhage woonachtig, die zijnen naam onder de Voorrede heeft gesteld. Zijn werk heeft in korten tijd twee uitgaven ¹⁾ beleefd, en de inhoud is belangrijk genoeg, wegens de hoofdzaak, ook in eenen ruimeren kring bekend te worden, te meer daar het schijnt, dat juist in Duitschland het daarin behandelde wijsgeerige en eerdienstige stelsel, naauwelijks meer dan bij naam bekend is. De Schrijver zelf stelt de vijf groote kulturnatiën van Europa: Frankrijk, Italië, Spanje, Engeland en Duitschland, in eene bepaalde rangschikking, die zij met betrekking tot het positivisme innemen, en wijst Duitschland daarbij de onderste plaats aan, waarbij hem echter eene andere drijfveer, dan geringerschatting van den Duitschen geest, moet geleid hebben; want hij toont zelf zeer bekend en ingenomen met de Duitsche letterkunde te wezen, en zijn boek wemelt van aanhalingen uit Duitsche dichters en schrijvers.

De stichter van het Positivisme, of de positive eerdienst, of de eerdienst der menschelijkheid, Auguste Comte, is een Franschman, geboren in het jaar 1798, ²⁾ te Montpellier, thans te Parijs met der woon gevestigd, en zich onledig houdende met het opstellen zijner werken ³⁾.

Het woord „Positief” moet hier in eenen ruimeren zin genomen worden, dan in den gewonen, als het zekere, nuttige, werkelijke; hier beteekent het nog gezelschappelijk, medegevoelend, alsmede is het eene bijvoegelijke uitdrukking voor algemeene menschenmin, en werd door Auguste Comte gekozen, bij gebrek van een beter om de bedoeling van zijn stelsel uit te drukken. Comte zelf, wiens beeldtenis vooraan in het onderhavige werk te vinden is, en wien het is opgedragen, wordt door zijne volgelingen, nevens Gall, den ontdekker van de hersenverrigtingen, als de grootste man der eeuw bewonderd. Comte heeft verscheidene werken geschreven: eenen Leergang der Wijsbegeerte, 1830—1841, in zes deelen; een Stelsel der positive Staatskunde, in vier deelen, 1851—1854; een Positivistisch Vraagboek, in een deel, 1852, en verschillende andere; waaronder ook werken over ontledende Meetkunde en algemeen bevattelijke Sterrekunde ⁴⁾. Zijn eigenlijk vak schijnt

¹⁾ De eerste uitgave is niet in den handel geweest. In Maart 1857 verscheen bij dezelfde uitgevers, Gebr. van Cleef te 's Gravenhage, eene Nederduitsche vertaling van de tweede uitgave. R. C.

²⁾ Den 19 Januarij. R. C.

³⁾ Auguste Comte overleed den 5den September 1857, des avonds tusschen 10 en 11 uur. R. C.

⁴⁾ De overige, hier niet genoemde werken van Aug. Comte zijn: Algemeen Overzicht over het Positivisme, een deel, 1848. Beroep op de Instandhouders, een deel, 1855, en Onderwerpelijke Begripsverbinding, waarvan alleen het eerste deel in 1856 verschenen is, bevattende: Het stelsel van positive Denkkunde of Verhandeling over de Wiskundige Wijsbegeerte. R. C.

de Wiskunde te zijn, en dit is waarschijnlijk de oorzaak, dat zijn stelsel een min of meer wiskunstig en getalachtig karakter heeft.

Te Parijs bestaat een positivistisch gezelschap, dat verscheidene verslagen uitgegeven heeft, waarin het Fransche Gemeenebest van het jaar 1848, het vraagstuk van den arbeid en eenige andere van het positivistische gezigtspunt besproken zijn. In Engeland, Holland en Amerika zijn gedeeltelijke vertalingen der Positivistische Wijsbegeerte van Comt verschenen of op het punt te verschijnen, en de heer Littré van het Instituut, heeft in den „National” en later in een afzonderlijk werk over het Positivismus geschreven ¹⁾. Als de voornaamste voorloopers van A. Comte, in de geschiedenis van den menschelijken geest, die werkelijk moeten gestrekt hebben zijn stelsel voor te bereiden, worden opgegeven: Aristoteles, de heilige Paulus, de heilige Thomas van Aquino, Rogier Baco, Dante, Baco van Verulam, Descartes, Leibnitz, Fontenelle, Diderot, Hume, Kant, Condorcet, Joseph de Maistre, Bichat, Gall ²⁾, eene vrij bonte verzameling, die ten minste het voordeel heeft, dat er onder hen geen twist over de rangschikking meer uitbarsten zal. De geschiedenis zelve doorloopt, volgens de beschouwingwijze der Positivisten, drie groote tijdperken, die zich eveneens in de geestesontwikkeling en de opleiding van ieder afzonderlijk mensch moeten herhalen, — even zoo speelt deze verdeeling in drieën in het geheele, als eene overzigtstafel ingedeelde stelsel, eene groote rol. Deze drie tijdperken zijn: 1°. de Eerdienst of Godgeleerdheid; 2°. de Bovenna-tuurkunde; 3°. het Positivismus. Het laatste tijdperk is dat, waarin wij ons bevinden. Alle begrippen, welke wij ons in het algemeen ook kunnen eigen maken, moeten deze drie tijdperken doorloopen. De Positivistische geest ontwikkelt zich, sedert de mensch in het gemeenschappelijke leven overgegaan is. Hij is voor eene onbegrensde ontwikkeling vatbaar en is wel beschouwd, eigenlijk niets anders dan de eenvoudige voortgezette ontwikkeling van het gezonde verstand. De mensch is geroepen al zijne krachten te wijden aan de stoffelijke, verstandelijke en zedelijke volmaking van zijn geslacht, en dat wel uit een zuiver aardsch gezigtspunt. Comte wil, volgens Constant Rebecque, geene nieuwe leer scheppen; hij heeft slechts de middelen gevonden, den toestand der zedelijke en verstandelijke verwarring van onze eeuw te genezen en den toestand van het groote keerpunt te eindigen. Deze genezing ge-

¹⁾ De heer E. Littré (van het Instituut) was een dergene, die zich op het einde van 1851 van den stichter afscheidde, op grond, dat zij in hem een groot wijsgeer vereenden, maar geen verkondiger eener openbaring of eenen hoogenpriester wilden zien. R. C.

²⁾ Hoewel A. Comte reeds in Junij 1816 een zeer vrijzinnig stuk geschreven had, onder het opschrift: „Overeenkomsten tusschen het Staatsbestuur van 1793 en dat van 1816, opgedragen aan het Fransche volk,” bewogen zijne vrijzinnige denkbeelden zich toen nog slechts op het staatkundige terrein. Wij vinden hem later onder de leerlingen van Saint-Simon, die eene bijzondere voorliefde voor den jeugdigen wiskundige schijnt gehad te hebben, doch van wien hij zich in 1824 afzonderde, ten gevolge van een verschil over het „Stelsel van positive Staatskunde,” door hem in dat jaar onder zijnen eigen naam uitgegeven; bij gevolg diende de naam van Saint-Simon als degene, die regtstreeksch de wijsgeerige denkbeelden bij hem ontwikkeld had, billijkerwijze dezen lijst van zijne voorgangers te besluiten. R. C.

schiedt door eene geestelijke en maatschappelijke wedergeboorte der volkeren, en dat wel in de positive eerdienst of de eerdienst der menschelijkheid. Dit denkbeeld is niet nieuw, maar overoud, en vele groote mannen, die Comte in eenen eigenen *Calendrier Positiviste* opgesomd heeft, arbeidden aan de onthulling en verwezentliking er van. Bijna alle belangrijke mannen der geschiedenis komen daarin voor. Is eenmaal het Positivismus doorgedrongen, dan zullen de bovennatuurkunde en de godgeleerdheid op eene lijn geplaatst worden met de sterrewigchelarij en de goudmakerij; zij zullen alsdan nog alleen geschiedkundige waarde hebben, voor zooverre zij medegewerkt hebben het Positivismus voor te bereiden. Er bestaat een werk, waarin reeds sedert eeuwen het Positivismus moet verborgen liggen, het is een kostbaar werk, dat men vroeger in de Nederlanden het „gulden boekske” noemde, en A. Comte en verscheidene Positivisten lezen, volgens Constant Rebecque, dagelijks een hoofdstuk er uit. Dit boek is de bekende „Navolging van Christus, door Thomas a Kempis.” Men vindt vooral in dit stelsel zeer veel christelijke namen en voorstellingen vermengd. Zoo diende b. v. de onderwerpelijke menschelijkheid of menschenliefde den naam der heilige maagd te dragen. De verhouding tusschen het Positivismus en het Christendom, schijnt niettemin tamelijk uiteenlopend te zijn. Er wordt sterk geijverd tegen de Christelijke zelfzucht, die met den heiligen Petrus zegt: „Beschouwen wij ons op aarde slechts als vreemdelingen en uitgestootenen,” — ook wordt beweerd, dat onder de heerschappij van de godgeleerde en bovennatuurkundige eerdienst, het eerdienstige (religieuse) gevoel slechts tot schijnheiligheid en dweepzucht gevoerd, en trots, huichelarij, logen, haat, nijd en luiheid gekweekt hebbe, waardoor het voorts de oorzaak is geworden van tallooze misdrijven, oorlogen, schanddaden enz. Het Positivismus wil ook geene eerdienstige leerstellingen zoo als het Christendom, en huldigt de uitspraak van Kant: „De dood der leerstellingen is de geboorte der zedekunde.” De bijbel is een boek dat alleen waarde heeft vóór zijnen tijd, voor het overige echter schadelijk is, en in eenen Positivistischen staat alleen door de priesterschap dient gelezen te worden. Het Protestantismus is in den geest van het Positivismus een groote geschiedkundige teruggang van het Katholicismus; het Positivismus moet het programma der middeleeuwen weder opvatten, om het in eenen beteren zin te vernieuwen, zoo als het dan ook vooral alle natuurkundige, verstandelijke en zedekundige veroveringen van het menschelijke geslacht tot een geheel tezamen brengt.

Met betrekking tot de heerschende eerdiensten en wijsgeerige voorstellingen beschouwd, vertoont zich de positivistische eerdienst — en hierin ligt juist hare opmerkelijkheid, en voor den tegenwoordigen stroom der ontwikkeling ook tevens hare belangrijkheid — als godloochenende, stoeferende en zinnelijk. Wat men God, Schepper, Voorzienigheid, Opperwezen, enz. noemt, zijn volgens haar godgeleerde en bovennatuurkundige instellingen, denkkundige kunststukken, vooronderstellingen, die in den beginne wel noodzakelijk waren, ter verklaring der ons omgevende verschijnselen, doch het thans niet meer zijn. Reeds Laplace en Lalande bevonden aan eene dergelijke verklaring geene behoefte

meer te hebben. Wat vroeger God was, is thans de menschelijkheid, of de algemeene menschenliefde. God is slechts eene menschelijke voorstelling, voorzien met menschelijke eigenschappen, die men der menschelijkheid moet terug geven. De zoogenaamde wet van oorzaken en gevolgen, of de vraag naar de oorzaak van God spreekt tegen het bestaan van God. De mensch is niet een schepsel Gods, maar God is een schepsel des menschen. God wordt als een denkbeeldig wezen aangeduid, waarvoor de positivisten een werkelijk bestaand in de plaats stellen. Het hoogste wezen dat wij begrijpen kunnen is de menschelijkheid, en de godloochening staat in niet het minste verband tot oneerdienstigheid of onvroomheid ¹⁾. De positivisten erkennen niettemin een zoogenaamd groot wezen, dat echter met dat, wat men gewoonlijk onder groot of hoogste wezen verstaat, in genoegzaam geene betrekking schijnt te staan. Het is veelmeer van zuiver menschenaard en schijnt, wanneer wij den berigtgever goed begrepen hebben, de algemeenheid van alle denkende wezens of ook van alle groote gedachten, gewaarwordingen en daden der menschen te moeten beteekenen, zoowel van de bestaan hebbende, als van de tegenwoordige en de toekomstige. Het Groote Wezen verjeugdigt zich voortdurend in ieder nieuw geslacht, en de afzonderlijke schepselen zijn slechts zijne vergankelijke werktuigen of dienaren. Door groote gedachten of daden kan men echter ook zijn voortdurend werktuig worden. Dit schijnt een van de algemeene werken der menschenliefde van alle tijden afgetrokken begrip te vormen, heet daarom ook voorwerpelijke menschelijkheid en wordt in dezer voege onderscheiden van de zoogenaamde onderwerpelijke menschelijkheid. Het geheel vormt dus eene herleiding van het goddelijke tot het menschelijke, en dat niet alleen op eene beschouwende, maar ook zoo als wij verder uitvoerig zullen zien, op eene geheel daadwerkelijke wijze. Hoe hoog Gall ook bij de positivisten aangeschreven staat, heeft hij toch, volgens hen, vele misslagen begaan, onder andere het toekennen van een hersenwerktuig voor God en de eerdienst. Dit bestaat niet en Comte noemt deze toekenning eene „ongerijmde overtolligheid.”

Stofvereerende is de eerdienst der positivisten in zoo ver, als zij al het geestelijke op aarde als onafscheidbaar van de stof beschouwt, zelfs het bewustzijn. Wat buiten de stof ligt, wat zonder haar bestaat of wat voor haar in wezen was weten wij niet, en hiermede hebben wij ook niet te maken. De wereld is niet voor den mensch geschapen, maar deze wordt door de wereld en door zijne omgeving beheerscht. Men kan de wereld zonder den mensch; maar niet den mensch zonder de wereld denken ²⁾.

¹⁾ Het bewijs hiervoor heeft, zoo als bekend is, reeds voor langen tijd de Fransche geleerde Bayle op eene uitstekende wijze geleverd; en toch moet men heden weder dagelijks het tegendeel hooren verzekeren. Bayle verhaalt, dat ten tijde van den eerdienstoorlog in Frankrijk, menschen die bekend stonden als een streng zedelijk leven te leiden, van ketterij en godverzaking verdacht werden en voor slechte Katholijken doorgingen!!

Aanmerking van den Schrijver.

²⁾ Schoppenhauer zoude eene dergelijke bewering zeer ongerijmd en onwjsgeerig vinden. Ongelukkiger wijze voor de wijsbegeerte echter is het geene bewering, maar eene natuurwetenschappelijke daadzaak, dat de aarde ten minste zeer langen tijd zonder den mensch bestaan heeft.

Aanmerking van den Schrijver.

Ten slotte verwerpt het positivisme al het bovennatuurlijke en bovenzinnelijke, en stelt als de twee grootste wetten, welke met betrekking tot den menschelijken geest ontdekt zijn geworden; de eene door Aristoteles gevonden en door Gall en Broussais bevestigd: *Nihil est in intellectu, quod non fuerit in sensu* — en de andere door Comte gevonden, dat al onze begrippen de drie tijdperken der godgeleerdheid, der bovennatuurkunde en van het positivisme doorloopen moeten.

Wat het vraagstuk nopens het voortbestaan betreft, de positive eerdienst, schijnt slechts dat door goede werken aan te nemen, die men gedurende het leven verrigt, en die door de levenden verder op het nageslacht overgedragen worden. De enkelen zijn werktuigen der menschelijkheid, en in dezen zin onsterfelijk. Hun tweede leven zal van even langen duur zijn als onze dwaalster en de regeling van ons zonnestelsel. Het afzonderlijke leven is op zich zelf niets, maar alleen een bestanddeel van het gemeenschappelijke leven. Voornamelijk is het afzonderlijke leven, of het leven als op zich zelf staand wezen niets werkelijks, niets in overeenstemming met de natuur, maar alleen eene afzondering, hetgeen b.v. daaruit te verklaren is, dat kinderen niet in den eersten persoon van zich zelve spreken en hun dit eerst allengskens geleerd wordt. De dood is slechts eene gedaanteverwisseling van de stof, en is noodzakelijk om de werktuigen van het Groote Wezen te verjongen en voort te planten. Niet in eenen „onbegrensden en ijskouden hemel,” die in den zin van de onsterfelijkheidsleer niet bestaan kan, om dat wij ons, volgens sterrekundige waarnemingen, reeds in denzelfden bevinden — maar in ons zelve moeten wij bevrediging zoeken en vinden. Ieder dienaar der menschelijkheid heeft aldus twee op elkander volgende aanwezigens, een regtstreeksch, vergankelijk of het eigenlijke leven, en een tweede niet regtstreeksch, duurzaam, dat eerst na den dood aanvangt. Het eerste is lichamelijk, het tweede geestelijk, dat wil zeggen in de harten en in de geesten van anderen. Het doel des levens is natuurlijke, verstandelijke en zedelijke vervolmaking. Een uitwendig doel bestaat echter niet in de wereld; ieder aanwezen is zich zelf ten doel.

Willen wij nu weten wat het eigenlijke wezen der „positivistische eerdienst” is, dan zien wij dat dit in korte woorden „werkdadige zedekunde” is, echter met zekere kerkelijke inrigtingen en uit de maatschappelijke verbroederingsleer geputte, gezelschaps- of staatsvorm, zoo dat wetenschap, wijsbegeerte en geloof weder, als gedeeltelijk in den eersten aanvang der ontwikkeling, ineensmelten. Het wezen der zedekunde berust op de erkenning en de uitwerking der algemeene menschenliefde, na vooraf alle zelfzuchtige aandriften des menschen vernietigd te hebben, en de zedekundige grondstelling der positivisten luidt: *VIVRE POUR AUTRUI* (Leven voor anderen). Onder alle kennissen des menschen is de zedekunde de eerste en voornaamste, en al het overige strekt alleen haar te vervolmaken. Zij is zoowel eene kunst als eene wetenschap. De eigenlijke grootheid des menschen berust in het hart en dezelve veredeling in den geest der algemeene menschenliefde. De mensch bezit zeven zelfzuchtige en slechts drie maatschappelijke natuurdriften. Door het stelsel van het Positivisme nu, moet de menschelijke natuur

in den staat harer hersenverrigtingen allengskens dermate verarbeid worden, dat de zelfzuchtige natuurdrieten zich in de hun tegenovergestelde oplossen, dat wil zeggen in maatschappelijke deugden en neigingen. Is dit geschied, dan wordt de mensch van een zelfzuchtig tot het werkdadigste, verstandelijkste en liefhebbendste wezen. Wij moeten er steeds naar streven, de zelfzuchtige door de maatschappelijke natuurdrieten te overwinnen, en zijn wij geheel hierin geslaagd, dan geraken wij in eenen toestand van onvergelykelijke gemoedskalmte, die ons verschaft wordt door het genot, dat wij in de liefde vinden. Het grootste genoeg dat er bestaat is de opoffering voor anderen; nimmer wordt men moede lief te hebben. Lief te hebben is meer dan geliefd te worden; geven is meer dan ontvangen. De eerdienstigste mensch is hij, die het meeste van liefde vervuld is, die daarnaar handelt en al zijne handelingen tot een gezelschappelijk en menschelijk doel doet strekken. Het volmaaktheidsbeeld des levens waarnaar de positivisten streven, is: Liefhebben, denken en handelen te gelijker tijd.

De positive eerdienst omvat het geheele gebied der menschelijke gedachte en des menschelijken gevoels, in drie groote afdeelingen gesplitst: 1 Zedekunde en dichtkunde of het rijk des schoonen; 2 wijsbegeerte en wetenschap of het rijk des waren; 3 staatkunde en nijverheid of het rijk des goeden — in overeenstemming met de drie groote hersenverrigtingen, gevoel, verstand en wil, die wederkeerig in juiste verhouding staan tot de drie groote hersenafdeelingen (voor, achter en midden).

De positive eerdienst erkent twee openbaringen van hare grondstelling of van de algemeene menschenliefde, de eene door het Groote Wezen of door de vereeniging der gestorvene zielen, de andere door de vrouw, die de waarste en liefelijkste voorstelling der menschelijkheid is. De vrouw schijnt vooral bestemd in de positivistische maatschappij eene belangrijke rol te vervullen. Zij is het eenige wezen, waarvoor de positivist de knie buigt. Zij is de reinste uiting der menschelijkheid, en moet als de verzoenengel worden beschouwd tusschen het hoogste wezen en den mensch.

De positivistische maatschappij berust op maatschappelijke grondslagen. De taak die zij te vervullen heeft is tweeledig, de hervorming van de opvoeding en de stelselmatige regeling van den arbeid. In de opvoeding moeten zich de drie reeds bekende tijdperken der geschiedenis herhalen; tot het 7de jaar moet zij zijn godgeleerd, tot het 14de jaar bovennatuurkundig en voorts tot het 21ste jaar positivistisch. Alle hebben een gelijk regt op algemeene ontwikkeling tot op eenen zekeren graad. Al hetgeen daarboven gaat is der priesterschap voorbehouden, die zich aan den dienst der menschelijkheid en der maatschappij wijdt, en des verlangd alles moeten onderwijzen en verklaren. Deze priesterschap moet van allen rijkdom en grootheid afstand doen voor zich zelve en slechts voor het geheel werkzaam zijn. Zij is noodzakelijk, omdat volgens het gevoelen der positivisten, zich geene maatschappij geheel ontwikkelen kan zonder eenige priesterschap.

Dat vooral de positive eerdienst niet alleen werkdadige zedekunde, maar ook werkelijke eerdienst en kerk wil zijn, is ook daardoor te bewijzen, dat zij eene vormdienst bezit. Men kan de menschelijkheid

aanbidden, gelijk men god aanbidt. Men kan in het algemeen ieder denkbeeld aanbidden en het zelfs in eene zekere godin-vrouw of eenen god-mensch verpersoonlijken voor diegenen, die nog behoefte hebben aan zulk eene uitwendige uiting van hunne vereering. Het Positivismus erkent ook engelen en beschermengelen; zij zijn verpersoonlijkingen van denkbeeldige begrippen, b. v. het begrip Goed, Waar, Schoon enz., en bezitten eene eigene vormdienst in de eerdienst der menschelijkheid. De drie beschermengelen van ons hart en onzen geest zijn liefde, vereering en goedheid. Daarom bidden de positivisten (A. Comte bidt, volgens het zeggen van Constant Rebecque, driemaal daags), waarbij zij hunne voornaamste beschermengelen aanroepen. Een Franschman, Longchamps genaamd, heeft een positivistisch gebedenboek vervaardigd, dat gebeden voor iederen dag der week bevat, ten gebruike van het huisgezin. De gebeden zijn eerstens gewijd aan de vijf grondverbindingen, welke het hart van den positivist tot liefde voor het hoogste wezen en de menschelijkheid verheffen. Deze vijf verbindingen zijn: kinderliefde, broederliefde, echtelijke teederheid, het heilige vaderschap en de huisselijke zorgvuldigheid. De twee daarop volgende gebeden zijn gewijd aan de vrouw en de menschelijkheid. Daarenboven is er ook nog eene persoonlijke vormdienst, welke gebeden echter aan geen algemeen voorschrift kunnen onderworpen worden, daar deze voor iederen persoon en voor iederen leeftijd verschillend zijn. Met het gebed wordt een dubbel doel beoogd: Vooreerst moet het tot eigene verbetering dienen, en tweedens brengt het hulp aan het Groote Wezen.

De positivistische staatkunde is eene staatkunde van vrede en liefde. Een gemeenschappelijke band moet alle volkeren omvatten, een band van algemeene liefde en medegevoel, en oorlog, en alle strijd over staatkundige vormen zullen verdwijnen. De positivisten willen evenwel geene volksregering, geene omwenteling, geen algemeen stemregt, geene gelijkheid, maar naar het schijnt eene heerschappij des Geestes. Er zal een geestelijk bestuur over de volkeren bestaan; overeenkomstig dat van den Paus, hoezeer tot geheel andere doeleinden bestemd. Gehoorzaamheid en vrijwillige onderwerping past den volke.

Het werk van den heer Constant Rebecque eindigt op de laatste bladzijde met de Fransche vertaling van een bekend Duitsch gedicht, dat te dezer plaatse veel overeenkomst heeft met eene vergoding van de algemeene menschenliefde: ¹⁾

- „Zoo magtig is de liefde dat God, de liefde zelf,
- „Daarheen zich neigen moet waar hij geliefd zich voelt.”
- „Of lieven lijden zij,
- „Of lijden lieven zij,
- „Dat weet is niet;
- „Ik echter vrees niet,
- „Liefelijk het lijden is,
- „Dat mijn leven is.”

Deze zijn de korte omtrekken van een stelsel, dat volgens het be-

¹⁾ Ik geef hier van deze dichtregelen de oorspronkelijke vertaling van den heer C. R., in de Nederduitsche uitgave van het werk voorkomende. R. C.

weren van zijnen stichter, aan allen die in twijfel verkeerden, of die niets meer gelooven, terstond eene onvergelykelijke gemoedskalmte, eene vroeger nooit gekende opgeruimdheid en zielrust moet schenken. Wij hebben getracht deze omtrekken uit het boven aangehaalde werk te voorschijn te brengen, zoor zoo ver ons dit mogelijk was, ten gevolge van de dikwijls onzamenhangende en duistere uiteenzettingen, zonder te willen beweren, dat wij de bedoeling van den schrijver overal even juist begrepen hebben. Wij twijfelen echter geenszins, of onze lezers zullen deze beknopte voorstelling met belangstelling gevolgd hebben. Hoeveel wonderlijks het uiteengezette stelsel ook moge hebben, het biedt niet minder belangwekkende en merkwaardige gezigtspunten aan, voornamelijk in eenen tijd, waarin de wijsgeerige bespiegelingen over zoo vele onderwerpen eene geheel gelijksoortige rigting, als de hier blootgelegde denkbeelden hebben. Wat het algemeene oordeel over zijne waarde of onwaarde betreft, hierin mogen wij den lezer niet vooruitloopen, die waarschijnlijk zelf reeds onder het lezen zijn oordeel daaromtrent geveld heeft. Wij willen ons slechts de volgende kleine opmerkingen veroorloven. Wij betwijfelen geenszins of door eene betere opvoeding uit den mensch niet een ander en beter wezen kon gemaakt worden, dan hij thans nog is; wij gelooven, dat men hem vrij van vooroordeelen en tot liefde van zijne medemenschen kan opvoeden, in plaats dat hij tegenwoordig met dwalingen gevoed en groot gebragt en door opvoeding en omgeving met een zelfzuchtigen, inhalignen en wreeden inborst voorzien wordt, wij koesteren voorts de hoogste achting voor het edele en waarlijk hooghartige gevoel, dat het geheele stelsel doorstroomt. Wij twijfelen echter aan de mogelijkheid van zijne toepassing, omdat wij aan de mogelijkheid twijfelen, de zelfzuchtige natuurdrieten des menschen, welke door eene aankweeking van duizend jaren groot en sterk geworden zijn, derwijze door de maatschappelijke aandrijvingen te wijzigen, dat ieder mensch slechts genoeg vindt in de vervulling der pligten van de algemeene menschelijkheid. De geest van indruk, ontvankelijkheid en gevoeligheid, die het geheele stelsel bezielt, behoort niet te huis in onzen ijzeren tijd. Ons geslacht heeft sterke zenuwen, en wie het verbeteren wil, moet krachtige middelen aanwenden, doch niet op zijne menschenliefde bouwen. Door eene langdurende geestelijke en staatkundige slavernij en eenen zelfzuchtigen maatschappelijken toestand bedorven, heeft het geweldige tuchtroeden noodig, om tot datgene ontwikkeld te worden, wat het Positivismus ten laatste er van wenschte te maken, eene gelukkige, vreedzame en maatschappelijke gemeenschap. De tijden echter, wanneer een dusdanige toestand van oorspronkelijken eenvoud op aarde zal wederkeeren, zijn nog zoo verre af, dat het dwaasheid ware zich thans reeds met zijne inrigting te willen bezig houden. Ook zouden de onmiskenbare, geheimzinnige en eene inwijding vorderende bijmengingen, welke het stelsel bevat, eene wezenlijke hinderpaal voor zijne verspreiding kunnen worden. Onze eeuw wil erkenning van gelijke regten en helderheid — helderheid in gedachten en helderheid in handelingen — en glimlacht over instellingen, die nog aan vrijmetselarij als anderszins doen denken. Daarenboven laat het menschelijke geslacht zich niet

volgens stelsels opvoeden, omdat het zelf door de natuur niet volgens een stelsel voortgebragt is; zijn levensbeginsel schijnt een onophoudelijk heen en weder slingeren tusschen verschillende meeningen, rigtingen en instellingen te zijn. De merkwaardigste zijde van het stelsel is wel te zoeken in zijne ontkennende rigting, namelijk in de krachtige wijze, waarop het zich tegen de godgeleerdheid en de bovennatuurkunde verklaart, en dat wel reeds lang voor den tijd, waarin streng wetenschappelijke krachten den strijd tegen dit tweetal aanvaard hebben. Het is zeer opmerkelijk, hoe niet zelden eene eeuw zich kenmerkt door geestesstroomingen, die van verschillende kanten uitgaande, en in den beginne elkander geheel vreemd en onbekend zijnde, zich toch eindelijk in eene baan vereenigen. Men moge dus, ten besluite, over het Positivismus denken wat men wil, dat zal men ten minste moeten erkennen, dat het tot de „teekenen des tijds” behoort.

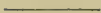
Das Jahrhundert.

V L U G T   E N   H A L T.

DOOR

DR. K A R L M Ü L L E R.

De onderdrukking der vrijheid, zoo waren ongeveer de stoeve woorden die Louis Napoleon onlangs sprak, is zoo lang geregtvaardigd, totdat er geene partijen meer bestaan. Wanneer men dergelijke beschouwingen uit den mond van zulke hoog geplaatste mannen verneemt, dan behoeft men zich niet meer te verwonderen, wanneer bij de nederiger geplaatste menschen zulke duistere begrippen over het wezen der partijen heerschen, die van den tegenstand des geestes oogenblikkelijk tot daadwerkelijkheid, van de onverdraagzaamheid tot het banditendom der Orsini's en Pierri's overgaan, en daardoor een bewijs leveren van verstandelijke armoede, dat de geheele radeloosheid dezer ruwe naturen afkaatst. Wanneer men toegevend wil oordeelen, dan moet men aannemen, dat er in het rijk der denkbeelden bijzondere moeilijkheden moeten bestaan, zich eene juiste voorstelling te maken van het wezen der partijen. Het tegenovergestelde is het geval op het gebied der wereldbeschouwing, waardoor wij zien dat wij hierin niet alleen een staatkundig, maar ook een wereldkundig vraagstuk op te lossen hebben. Getrouw aan de overtuiging, dat de huishouding der volkeren eerst duurzaamheid en voortbestaan erlangde, toen zij tot voorbeeld de volmaakt verstandelijke huishouding van den wereldstaat koos, gelooven wij dat het onderhavige vraagstuk over de beteekenis der partijen naar waarheid alleen uit de natuur te verklaren is.

Twee groote grondbeginselen regeren onwedersprekelijk de wereld. Wij hebben ze boven zinnebeeldig als Vlucht en Halt aangeduid, daar wij hierbij de twee bronzen paarden op het oog hadden, die boven het

portaal van het koninklijke kasteel te Berlijn geplaatst zijn, en welke wij steeds als de zinnebeelden beschouwd hebben van de beide bewegende krachten des Staats, vrijzinnigheid en behoud, die zoo eigenaardig op de tinnen van een koninklijk paleis behooren, waarin alle partijen hare vereeniging dienen te vinden.

Het eene dezer grondbeginselen streeft regtstreeks voorwaarts; het andere is de toom, die het tegenhoudt in het onbegrensde, in het ijle los te stormen. Dit is de grondwet der wereldschikking. Zij beheerscht alle sterren. Krachtens hunne tangentiaalkracht streven zij alle voorwaarts, onbekommerd welk onheil zij zouden aanrigten, wanneer zij eindelijk met andere wereldligchamen te zamen stieten, deze of zich zelve uit de ingenomene plaats rukten, en daardoor den heilloossten invloed op de geheele wereldwerking uitoefenden, waar de eene slechts door de andere in aanwezig en zwevend gehouden wordt. Er is voor gezorgd, dat de sterren niet, om zoo te spreken, met het hoofd door den muur loopen. Eene andere komt en oefent haren invloed uit door de aantrekkingskracht, legt haar toom en gebit aan en verkeert nu de regte baan in eene kromme. Maar er komt niet eene alleen, neen, haar volgt een geheel leger, dat regtstreeksch zijnen invloed op de vlugteling uitoefent, om daardoor van alle zijden inwerkende, de baan in eene kringvormige te veranderen. Het is eene deeling van kracht, die dit volbrengt, en plotseling worden de aantrekkende wereldligchamen hunnerzijde aan dezelfde wet onderworpen. Ook de vlugteling sleept ze achter zich mede, en ongemerkt gehoorzamen zij alle gezamenlijk, zonder dat men zou kunnen zeggen, wie heerscher of dienaar, wie regts en wie links zij. Alle vereenigd, hebben de gemeenschappelijke roeping te vervullen, elkander wederkeerig te schragen. Om een gemeenschappelijk grondbeginsel, het parallellogram der krachten, in hetwelk de snijlijn de grenslijn tusschen Vlucht en Halt, tusschen voorwaartsstrevende en aantrekkende ligchamen vormt, om deze regering geschaard, die, om zoo te spreken, hun wereldstaatkundig zwaarte- en vereenigingspunt is, geeft de eene der andere van hare kracht juist zooveel, als hare massa veroorlooft en vordert. Hoe ligter de eene is, des te sneller streeft zij voorwaarts, maar ook des te sterker wordt zij door de grootere aangetrokken. Zoo verhouden zich massa en snelheid, en eindelijk is de geheele groote werelddans niets dan een rangschikken om zich zelve, dat wil zeggen om het gemeenschappelijke denkbeeld te kunnen bewegen. Thans eerst is het allen mogelijk geworden, zoo doenlijk alle zijden, ieder ligchaam toe te keeren, dat hun zoowel leven als licht verschaft.

In deze grootsche werking is ongetwijfeld het geheele toonbeeld gegeven van eene harmonische vestiging van partijen. Ieder wordt voor zich zelf eene partij, vereenigt zich echter met anderen tot eene grootere, een geheel zonnestelsel, eenen geheelen stam van partijen. Maar ook dit blijft niet het laatste, het eenige. Myriaden zulke stelsels voegen zich om een nieuw zwaartepunt zamen, dat al weder niet in eenen persoon, maar in het parallellogram der krachten bestaat, groepeeren zich om eene nieuwe zon, de centraalzon, en ook dan nog niet in het doode mechanismus. Even als de zonneweg de aarde in den loop van dui-

zende jaren heen en weder slingert, even als de dag- en nacht-eveningen voortschrijden en de poolster allengskens in een gelijk tijdsverloop hare plaats aan eene andere inruimt, zoo is dezelfde ontwikkeling, dezelfde gestadige wisseling in het geheel, die vordert dat een wereldligchaam in een duizelingwekkend verloop van tijd, eindelijk eens in de plaats treden kan van een ander, die vordert dat het levensvolle beeld van dag en nacht, van lente, zomer, herfst en winter, benevens alle wisselingen der organische vorming, voor het planetarische leven verwezenlijkt worden kan.

Zulk een vorschende blik in den hemel geslagen, is tegelijkertijd een blik in de geschiedenis der volken. Hij bevindt dat het eene volk slechts door het andere, de eene partij slechts door de andere werkzaam is, dat allen slechts door de solidariteit hunner belangen op het groote tooneel der geschiedenis werkzaam zijn, dat een eeuwig dalen en stijgen der individuën, familiën, volken en partijen, naar gelang zij hunne roeping vervuld hadden, geene bezorgdheid moet verwekken, maar veel- eer met vreugde moet vervullen, omdat deze eeuwige wisseling tevens de onuitputtelijke bron is van de eeuwige menschenverjeugdiging. Gelijk de akker weder in nieuwe kracht opstaat, die eeuwen heeft gerust, even zoo treden volken van den werelddoogst af, om nieuwe kracht te verzamelen, terwijl zij voorloopig weder tot de natuur alleen terugkeeren.

Maar niet alleen de blik die wij ten hemel slaan, leert ons de heilichheid der partijen; ook een blik op het planetarische leven vertoont niets anders. Waar zouden de kanonskogels heenzweven, die het tot moorden verdeelde geslacht tot heden nog elkander toegeslingerd hebben, wanneer er geene kracht bestond, die ze weder naar de aarde terugvoerde? Middelpuntschuwende kracht en middelpuntzoekende kracht zijn de namen van de twee geesten, die de afgeschotene kogels even als meteorsteen dwingen, uit het grenzelooze tot een bepaald punt terug te keeren. Waren deze krachten niet in voortdurenden strijd, dan zouden onze zeeën van onze aarde in den dampkring vallen, eb en vloed met hunne weldadige gevolgen zouden de werkzaamheid van hunnen strijd niet openbaren. Met welk een vernielend geweld moest niet de stroom in zijne bedding voortbruisen, wanneer er geen oever was, die den dolleman beteugelde! Wrijving heet de magt, die dit bewerkstelligt. Zij werpt in den stroom zelve twee vijandige elementen. De golven, die langzamer vloeijen door wrijving langs den oever, gelijken den behouders, die de onstuimig voorwaarts dringende golven van het midden des strooms, zijne vrijzinnigen, dwingen eenen langzameren gang te nemen. Er bestaat op deze planeet nauwelijks een toepasselijker beeld voor de voorstelling der partijen. Het aanzijn der behoudende golven bestaat niet in het ophouden van de middenstrooming en het tot stilstand dwingen derzelve, maar in het matigen van haren voortgang. Zij hebben beide dezelfde roeping: met elkander vooruit te gaan. Bestond het onstuimige dringen der middengolven niet, dan zouden zij, wier gang door wrijving vertraagd wordt, niet gelijk met hen het doel bereiken. Bestonden deze niet, dan zoude de vaart en de drang des strooms een zoo ontembare vloed worden, dat hij in plaats van eene levensader den volken eene Scylla en Charybdes werd, verwoes-

tende in stede van onderhoudende. Beide vereenigd, geleiden het schip rustig in de haven. In beide vereenigd, berust de geheelheid, daar in de enkele partij bij alle gelijkheid van roeping toch ook de verscheidenheid gesteld is. Zij verhouden zich even als man en vrouw. De eene noch de andere is in zich alleen de mensch; beiden te zamen vormen eerst den mensch, die in staat is zijnen gelijke voort te brengen. Zij verhouden zich even als de negatieve en de positieve pool in den elektrischen stroom. De vereeniging van beiden eerst ontwikkelt de levende vonk. Evenzoo bij den magneet. Deze toont tevens dat de pool haren aard verwisselen kan, de noordpool in de zuidpool kan veranderd worden, overeenkomstig de stelling, die eene ijzeren staaf tegenover haar inneemt. Zoo kan onder veranderde omstandigheden het regtsche tot het linksche omgekeerd worden. Slechts de onzijdige streek tusschen beide polen, het centrum der partijen, werkt niet regtstreeksch, zij is slechts aanwezig om de partijdige polen van elkander verwijderd te houden. In zich en voor zich kan men ze naauwelijks partij noemen, omdat zij geene partij aangrijpt; daarom kan zij ook niets tot afdoening brengen, en wordt, wanneer wij aan de centrale partijen der maatschappij denken, door beide partijen instinktmatig beoorloogd. Zij gelijkt den evenaar bij de balans. Zijn doel is bestendig het evenwigt tusschen de beide schalen te herstellen. Waar echter een evenwigt hersteld is, houdt de levende werking op, en dikwijls is alsdan de Brennus niet ver verwijderd, die zijn zwaard op de schaal werpt, om de eene met geweld te doen zinken. Daarom had Napoleon I gelijk, toen hij zeide, dat in bewogene tijden ieder partij moest kiezen en onzijdigheid een droombeeld ware. De regtvaardige, die steeds aan den evenaar van de balans, aan het midden tusschen de beide polen denkt, schaadt zijner regtvaardigheidsliefde niet, wanneer hij partij kiest. In het midden ligt wel is waar de waarheid; maar deze als het gezamenlijke is niet meer partij. Boven de partijen staande, is zij juist datgene, wat door de werkzame ineensmelting der partijen moet bereikt worden. Daar een dus niet het gezamenlijke zijn kan, moet hij noodwendig partij zijn. Evenmin als een man een kind kan baren, maar wel met eene vrouw een kind verwekken kan, evenmin is eene enkele partij in staat iets voort te brengen, zonder eene tegenovergestelde. Daarom is al ons werken slechts eenzijdig, en slaat men eenen blik in de geschiedenis, dan hebben zich de menschen, de volken zelfs slechts eenzijdig ontwikkeld even als de individuen. Daarom dienden de partijen te bedenken, dat het gezamenlijke nimmer door enkelen kan worden verrigt. Daartoe is ons geheele aanwezen te tweezijdig ingerigt. Daarom vindt nog steeds iedere Goliath zijnen David, iedere Macbeth zijnen Macduff, iedere Napoleon zijn Waterloo.

Het is verwonderlijk dat de mensch, in weerwil van het eeuwige partijstellen van zijn geslacht, er nog maar niet goed toe gekomen is, de partijen om zich heen te erkennen, doch liever met dweeperij en onverdraagzaamheid, ja met gif, dolk, degen en kanonnen strijdt. Er bestaat geen treffender bewijs voor de eenzijdigheid van het menschelijke geslacht. Op denzelfden grond is het onbeschofte Absolutismus de verpersoonlijkte onmagt op het staatkundige gebied, omdat het alleen meent

te kunnen handelen en eindelijk toch slechts zijne eigene beperkte eenzijdigheid, die het door de natuur opgelegd is, zoo geheel in tegenspraak afspiegelt. Daarom is het ook op staatkundige en wijsgeerige, zoowel als op wereldkundige gronden een armzalig droombeeld, dat onmisbaar ten afgrond moet leiden, wanneer men beweert, dat het despotismus zoo lang geregtvaardigd zij, tot dat alle partijen gezamenlijk in de regeringspartij opgelost zijn. Dat zou wezen: eene onmogelijkheid in de natuur te verlangen en het despotismus voor immer regtvaardigen.

Ook voor de individuen vloeit daaruit eene heilzame leer voort; want wat Napoleon III weerhoudt eenen hand buiten zich te erkennen, is het juist wat ons met wrevel, toorn en woede vervullen kan, wanneer er zich onzer ontwikkeling, hindernissen in den weg stellen. Alsof de veer, die het uurwerk in beweging brengt, niet juist door samenpersing tot werkende kracht wordt. Alsof de kunst niet juist kunst zij, wanneer zij eenen vorm, en dat wel eenen schoonen vorm, met andere woorden: eene schoone kluister aanneemt. Inderdaad, ook de enkele wil evenzeer als de geheele partij, alleen op rozenbladeren door het leven gaan. Doch — vrij is hij, die zich zelf gebonden heeft, zegt de dichter. Hij, die ook buiten zich zelf iets erkennen wil, hij, die weet dat alles, wat bestaat, er behoort te zijn, om dat het er anders niet zijn zou, hij, die in zijne eigene zoowel als in eene andere partij niets anders ziet dan de wet der keusverwantschappen; hij verdoemt niet onmiddellijk wat hem vreemd is en wat hij als vreemd niet zoo spoedig begrijpt, hij weet zich ook te verheffen boven den tegenzin van enkele, gelijk hij zich verheugt over het medegevoel van anderen. Hij weet het, dat beiden uit den zelfden eersten grond, de wet der verwantschappen voortkomen, die zoo grootsch in het rijk der scheikundige leer werkt en handelt.

In alles is de heiligheid der partijen ten duidelijkste uitgedrukt. Hij, die dezelve erkent, heeft het hoogste maar ook het eenige standpunt der ware levenswijsheid gevonden. Hij, die door onzedelijke middelen eenen strijd tegen de vijandelijke partij begint, tast daarentegen zich zelf aan; hij heeft daardoor reeds de heiligheid zijner partij voor'shands opgeofferd, en moet noodzakelijk even zoo ten ondergang komen als het onbeschaamde despotismus. Noch het stelsel der Whigs, noch dat der Torys is het alleenzalmakende grondbeginsel; ieder is een noodzakelijk gevorderd deel van het geheel. Het eene is, gelijk Englands grootste geschiedschrijver zoo juist zegt, de wachter der vrijheid, het andere de orde, het eene de bewegende, het andere de verzekerende kracht van den staat, het eene het zeil, zonder hetwelk de maatschappij niet zou vooruit komen, het andere de ballast, zonder welke zij weinig zekerheid in den storm zou hebben. Het einddoel van allen kan slechts zijn zich te dulden. Die partijen, die dit groote grondbeginsel alleen in dier voege verstaan, dat men slechts verdraagzaam jegens de leden zijner eigene partij dient te zijn, gelijk dit tegenwoordig door eene verklaarde uiterste partij geschiedt, vergeten dat zelfs de eigene partij uit enkele personen bestaat en er moeilijk drie of vier menschen gevonden worden, die volmaakt dezelfde denkwijze hebben, en dat bij gevolg voor deze soort verdraagzaamheid alleen de verdragenden zelven overblijven.

Het eindresultaat is, dat de partijen — eene natuurwet zijn, die men met woorden noch met kanonnen uit het veld slaat, maar die integendeel den staat ten zegen kan verstrekken, wanneer zij door den staat erkent en onder staatsvormen gebragt wordt. Al moge dan ook onze geheele natuur zich tegen dit dualismus verzetten, dat onze hoogmoed zoo weinig streelt, men moet het wel nemen gelijk het is en als axioma beschouwen. En echter blijft het toch altijd nog slechts een schijnbaar dualismus. Even als man en vrouw slechts het gelijke van het tegenovergestelde zijn, zoo zijn ook de partijen. Gelijk gene zich vereenigen om een kind te verwekken, zoo dienen zich ook de partijen te verbinden, daar zij bij eerlijke grondstellingen toch slechts naar hetzelfde doel streven. Gelijk door het huwelijk de echt tot eene zedewet wordt verheven, zoo moet ook het partijleven zich tot eene zedewet ontwikkelen. Het spruit voort uit een gelijk streven naar hetzelfde doel door verschillende middelen. Gelijk de liefde eene vereischte is tot den echt, dient zij ook bij de partijen aanwezig te zijn. Daar dit echter van de zwakke menschelijke natuur te veel zou gevorderd zijn, blijft er niets over dan eerlijke vijandschap. De dappere acht den dappere op het slagveld. Ook op het geestelijke gebied bestaat dapperheid, en waar ze gevonden wordt, eert de vijand slechts zich zelf door haar te eeren. Ridderlijkheid is de leus waaronder twee dappere vijanden elkander bestrijden, zonder tot het dierlijke te vervallen. Datgene echter, waaraan onze tijd, in weêrwil van zijne hooggeroemde beschaving, nog steeds behoefte heeft, dat zijn juist — de ridders van den geest. *Die Natur.*

IETS NADERS OVER HET POSITIVISME.

Antwoord aan Dr. L. Buchner.

De beschouwingen van Dr. Louis Büchner, voorkomende in het Tijdschrift: „de Tijdgenoot op het gebied der rede” N°. 3, over mijne „Synthetische overdenkingen” enz., geven mij aanleiding hem voor de mij bewezen eer en welwillendheid te bedanken; en tevens enkele onjuiste zienswijzen van den Criticus aan te toonen, welke, naar mijne meening, gedeeltelijk toegeschreven moeten worden aan de dikwijls onzamenhangende en duistere uiteenzettingen in die proeve, waardoor Dr. Louis Büchner mijne bedoelingen niet overal even juist begrepen heeft, en gedeeltelijk aan het hem niet bekend zijn van de Nederlandsche vertaling van dat Werkje; natuurlijk, minder onvolledig dan de twee eerste Fransche uitgaven.

Moge hem dit aansporen om de Werken zelve van Auguste Comte te lezen.

Dr. L. Büchner veronderstelt met regt, blz. 37, dat het niet gering-schatting was van den Duitschen geest, welke geleid heeft bij de bepaling der rangschikking van de volkeren van Europa, betrekkelijk den graad van Positivisme, waarin hun geest zich bevindt.

Het was, volgens de leer van Auguste Comte, de natuurlijke rang, welke het *protestantsche* Duitschland toekomt, naar de wet der drie achtereenvolgende toestanden van al onze begrippen, door hem ontdekt; en omdat het *Catholicisme* meer organisch is dan het *Protestantisme* en dit gemeen heeft met het Positivisme.

Dit belet echter niet, dat er Protestanten *kunnen* zijn, meer bevrijd van het Theologische en Metaphysische dan menig Catholiek; en dit schijnt vooral het geval te zijn met de in Duitschland bekende zoogenaamde „Naturalisten”, zóó als Dr. Louis Büchner, Jacob Moleschott, Heurich Czolbe, enz.

Blz. 39 leest men, dat de menschenliefde (sympathie, humaniteit) den naam der heilige maagd *diende* te dragen; terwijl de bedoeling van den Schrijver was, dat deze naam, uit dankbaarheid voor de bewezene diensten van het *Catholicisme*, *zoude kunnen behouden* worden voor de verpersoonlijking van de sympathie of menschelijkheid, iets, waarover onze nakomelingschap zal moeten beslissen.

Verder staat er, dat het Positivisme de uitspraak van Kant huldigt: „De dood der leerstellingen is de geboorte der zedekunde.”

Het spreekt, dunkt mij, van zelf, dat Kant hier alléén de hem bekende leerstellingen bedoelde, namelijk de theologische en metaphysische en niet de positive leerstelling, welke in de wetenschappen bestaat; zoodat de positive of wezenlijke zedeleer, alsdan, op hen en niet meer op louter gevoel gegrond of op eene *empirische* wijze gevestigd is.

Het Protestantisme, eene ontkenning van het verledene in het algemeen, en van het *Catholicisme* in het bijzonder zijnde, en daarom eene *ontbindende* leer, wordt dan alléén een teruggang, wanneer het langer dan noodig tot den natuurlijken driededigen vooruitgang van het menschedom en de menschelijkheid, op eene kunstmatige of op eene gedwongene wijze wordt voortgeleerd, en zóó hunne geregelde ontwikkeling belet.

De positivistische eeredienst is noch godloochende, noch uitsluitend stofeerende en zinnelijk. De positivisten vatten het denkbeeld van *God*, den *Schepper*, de *Voorzienigheid* en het *Opperwezen*, niet als eene persoon of eene entiteit op, maar houden deze wijze van dat denkbeeld op te vatten, voor eene *noodzakelijke, voorloopige logische kunstgreep*, om de verschijnselen, in afwachting van beter en vooral van nuttiger en wezenlijker, namelijk tot dat men er de *wetten* van kent, te verklaren, en geven een juist bepaalden zin aan het woord wet.

Het positivisme verwerpt niet, zoo als op blz. 40 beweerd wordt, het woord *godheid*, maar geeft daaraan eenen positiven, dat is: eenen wezenlijken en begrijpelijken zin.

God is volgens die leer *Liefde* en *Waarheid*, en deze laatste weder in eenen juist bepaalden zin opgevat; anders gezegd de *in-* en *uitwendige* menschelijkheid; het hoogste ideale, dubbele en drievoudige Wezen dat wij kennen.

Op blz. 41 dient de bekende wet van *Aristoteles*: „nihil est in intellectu quod non fuerit in sensu” aangevuld te worden met het: „nili intellectus ipse” van *Leibnitz*; met het eeuwige onderscheid, dat *Kant* heeft aangetoond tusschen de twee wezenlijkheden, de ééne *objectief*,

de andere *subjectief*, van alle menschelijke begrippen, en eindelijk met de systematisatie van deze leerstelling, door *Auguste Comte*, welke haar verbindt aan de algemeene wet: „alle levensverschijnselen, van welk organisme ook, zijn ondergeschikt aan den voortdurenden invloed van het medium, waarin deze organismen ontstaan zijn.”

Op blz. 42 wordt gesproken van *gevoel*, *verstand* en *wil*; terwijl dit zou moeten zijn *lieven*, *denken* en *doen*, waarvan de organen zich wederkeerig in het *midden-boven*, in het *boven vóór* en in het *onder-achter* gedeelte der hersenen bevinden.

Op blz. 43 staat de positivisten „*willen evenwel*” enz., terwijl zij eigenlijk niets willen; maar *gelooven*, of wel de innige overtuiging hebben van eene gedurige toenadering tot de heerschappij, niet alléén van wat men gewoonlijk den *geest* noemt, maar van *liefde* (sympathie of menscheijkheid) en *waarheid* (in eenen juist bepaalden zin); en de geestelijke magt, welke zij zich voorstellen, is niet tot een geheel ander doeleinde bestemd, dan dat, waar naar het Catholicisme, in de middel-eeuwen, streefde; maar zal dat zelfde doel zekerder en spoediger bereiken, en wel door eindelijk *éénheid* te brengen in alle menschelijke, zoowel individueele als gezamenlijke werkingen.

De taak van de positivistische maatschappij is niet alleen *tweeledig*, zoo als op blz. 42 beweerd wordt; maar *vierledig*, en bestaat:

1°. In het, door *ondervinding*, aanwijzen van de *Wetten*, welke de werkingen van den eigenlijken *geest*; die van het *hart*, en die van het *karakter* volgen; en bij gevolg, de juiste kennis der algemeene regelen, om met zekerheid tot het onderzoek der *waarheid*, tot het *verteederen van het hart* en tot het *veredelen van het karakter*, te werk te gaan.

2°. Waaruit het bestuur van de hervorming der algemeene opvoeding.

3°. Het medewerken tot den vooruitgang der verschillende bijzondere positive wetenschappen, en

4°. De *eenigste hechte* gronden te leeren kennen van de maatschappelijke ophanden zijnde hervorming, welke den staat van *krisis* (de bestaande verwarring in het zedelijke en dichterlijke; in het wijsgeerige en wetenschappelijke, en in het staatkundige en nijverheidsgebied) kan ten einde brengen; en waarin zich tegenwoordig de meest beschaafde volkeren, sedert zoo lang (vijf eeuwen) bevinden.

Dr. Louis Büchner, blz. 45, spreekt hiervan, als zijnde dit de *normale toestand* van het menschelijke geslacht.

Op blz. 44 wordt beweerd, dat aan allen, welke in twijfel verkeeren en niets meer gelooven, het positivistische stelsel *terstond* eene onvergelykelijke gemoedskalmte, eene vroeger nooit gekende opgeruimdheid, en zielrust moet schenken, terwijl de bedoeling des schrijvers was, dat het daartoe *den onfeilbaar zekeren weg aanwijst*, en altans *verveling*, *twijfel* en *besluiteloosheid* doet ophouden.

Dr. Louis Büchner twijfelt aan de toepassing van het positivistische stelsel en dit kan, dunkt mij, buiten de reeds aangehaalde oorzaken, nog dáár aan toegeschreven worden, dat hij zich in dezelfde stelling bevindt met betrekking tot het Positivisme, als de Schrijver zelf vroeger, toen hij eene minder volledige kennis van deze leer had.

Het zal nog eenigen tijd aanhouden, dat het menschelijke geslacht zich, volgens een juist bepaald stelsel zal laten opvoeden; maar het komt mij voor, dat dit alles is wat Dr. Louis Büchner daaromtrent kan beweren. Het was aan een uitstekend genie voorbehouden, zoo als Auguste Comte, om uit dat onophoudelijke heen en weder slingeren, tusschen verschillende meeningen, rigtingen en instellingen van het verledene der menschheid, (alle slechts voorloopig) *bepaalde wetten* te ontdekken, welke hem in staat stelden, de toekomst met zekerheid en zelfs met min of meer juistheid te voorspellen, en daaruit het tegenwoordige te regelen.

De merkwaardigste zijde van het positivisme is *niet* in zijne *ontken-nende rigting* gelegen; maar in die rigting, aan de welke het zijnen naam ontleend.

Het verwerpt en *ontkent niets* van het verledene; maar beoordeelt alles door het te *rangschikken* en het te *dagteekenen*.

Dr. Louis Büchner gebruikte hier (blz. 45) het woord "*natuur*" in eenen metaphysischen zin, namelijk als eene *entiteit*.

De natuur brengt niet alleen niets, volgens een bepaald stelsel, voort; maar brengt *zelfs niets*, *hoegenaamd voort*. Het is, en zóó begrijpen het de positivisten, de onophoudelijke vervorming der stof, welke de waarneming der natuurlijke verschijnselen en dus ook haar bestaan mogelijk maakt.

Het is de natuur, de eigenschap of werking der stof, om gestadig van vorm te veranderen, en in deze gedurige beweging bestaat de zoogenaamde *voortbrenging*, beter genoemd, de *wording* der dingen.

Het *stelselmatige* dat wij in die vervorming soms bespeuren, is geheel *subjectief*, en ligt in de natuurlijke werking onzer ziel of hersenen, en wel in de veertiende van hare achttien innerlijke werkingen (volgens hunne positive rangschikking, naar Auguste Comte), en in de drie voorgaande nummers.

Het menschdom of het aardsche Groote Wezen, even als zijne organen of het individu, volgt dezelfde wetten. Het handelt eerst uit aan-doening en denkt daarna om te handelen. Het is nog in zijne kindschheid en jeugd, en wordt thans eerst *mondig*. Tot nu toe wordt het door personeele instincten en behoeften beheerscht, zóó dat wel het woord *egoïst*, maar niet dat van *altruïst* bekend was. Maar sedert het bestaan der menschheid vervormen zij (de *personeele instincten en behoeften*) zich gedurig in *maatschappelijke drijfveeren*, en wanneer men bedenkt wat het verledene der menschheid geleverd heeft, niettegenstaande het heerschende egoïsme, de onkunde en de zwakheid van hare kindschheid; dan is de uitkomst van hare toekomst, daaruit te voorzien, niet twijfelachtig en onvoegelijk, maar bewonderenswaardig.

OVER HET ONEINDIGE,

BRIEF AAN DEN ABT GRATRY,

PRIESTER VAN HET BEDEHUIS DER ONBEVLEKTE ONTVANGENIS.

DOOR

C H. L E M A I R E.

Mijnheer!

Ik heb met al de aandacht, die het verdient, het wijsgeerige werk gelezen, dat gij uitgegeven hebt onder den titel van „Kennis van God.” Dit boek, waarin gij ten doel hebt het bestaan van God te bewijzen door het denkbeeld van het oneindige, en tenzelfden tijde aan te toonen, dat er eene noodzakelijke betrekking bestaat tusschen de rede en het geloof, is een merkwaardig verschijnsel in het tijdvak dat wij beleven.

Sedert anderhalve eeuw hebben de rede en het geloof onderling eenen tweestrijd op leven of dood aangevangen, terwijl beide partijen in den geheelen loop der worsteling de gedachte hebben geopenbaard, haren tegenstander te dooden, om onverdeeld over het menschelijke verstand te kunnen heerschen. Al de belangrijke werken, door de Katholieke godgeleerden en schrijvers sedert de omwenteling geschreven, zijn door eenen onverzoenbaren haat tegen de rede en de wijsbegeerte in de pen gegeven. Gij zondert u van dit leger af; godgeleerde en wijsgeer beide zijnde, verleent gij als wijsgeer, der rede eene werkelijke waarde, eene belangrijke verrigting, en gij kent haar de magt toe door hare eigene middelen het bestaan van eenen God en vele andere hoofdwaarheden te betoogen; als godgeleerde tracht gij de redelijke waarheden, die gij de inleiding tot het geloof noemt, met de leerstellingen der godgeleerdheid te verzoenen. Ik wil niet onderzoeken of deze herstelling van de menschelijke rede, die de hedendaagsche rigting van de bekwaamste godgeleerden schijnt te zijn, ook een valstrik zij, voor de wijsbegeerte gespannen, om haar in den schoot van het geloof terug te voeren, en haar weder tot de dienaars van de godgeleerdheid te maken. Deze teruggang tot de middeleeuwen is eene hersenschim. Er is voortaan geen wapenstilstand, geen vrede, geen verbond mogelijk tusschen de menschelijke rede, die vrij geworden slavijn, die hare regten begrepen heeft, en alleen zich zelve verantwoordelijkheid erkent, en het geloof, welks juk zij verbroken heeft. Wanneer de godgeleerden vermeenen dat de wijsgeeren overwonnen zijn, dat zij zich terugtrekken uit den strijd, dan vergissen zij zich op eene gevaarlijke wijze. De toenadering die zij willen daarstellen tusschen de waarheden der rede en de leerstellingen van het geloof, is eene inconsequentie van hunne zijde; eene dergelijke toenadering kan alleen geschieden door een oordeel der rede.

De stelling van dit vraagstuk vestigt reeds de rede als opperste regter, en zij zal voorwaar niet van haren zetel afstappen om zich aan het geloof te onderwerpen, dat er in toestemt voor haar te verschijnen en haar tot regter aan te nemen.

Welke ook de beweegredenen der godgeleerden mogen zijn dezen weg in te slaan, ik vooronderstel dat gij, Mijnheer, door de opregtheid uwer overtuiging beheerscht, deze inconsequentie niet bespeurt, waarin gij zoo wel als alle godgeleerden vervalt, die, terwijl zij de oppermagt van het geloof verkondigen, niet ophouden zich op de rede te beroepen, om hunne geloofsstellingen te regtvaardigen. Ik laat u al de verdienste van deze opregtheid in uwe dwaling, en omdat gij u op het gebied der redenering hebt begeven, stel ik mij voor u daarop te bestrijden. Als priester, godgeleerde en wijsgeer, stelt gij u in het strijdperk, omstuwd door eenen schitterenden stoet godgeleerden en wijsgeeren. Met Plato, Aristoteles, St. Augustinus, St. Thomas van Aquina, Descartes, Pascal, Malebranche, Fénelon, Petau, Thomassin, Bossuet en Leibnitz, betoogt gij het bestaan van het zuiver oneindige, en tracht gij de waarheden der rede met de leerstellingen van het geloof te vereenigen. Uwe leer is, zegt ge, overeenkomstig met die van het Concilie van Amiens, bevestigd door de goedkeuring van den Heiligen Stoel, en voortdurend in de Katholieke scholen beleden; uw werk is daarenboven met de dubbele goedkeuring voorzien van den Aartsbischop van Parijs, en van de beoordeelaars aan den Index te Rome. Door zulke magtige peten geschraagd en over al de wapenen beschikkende, die in het tuighuis der godgeleerdheid aanwezig zijn, zijt gij, Mijnheer de abt, een gewichtige tegenstander; ik tast u alleen aan en ik betreed het strijdperk dat gij gekozen hebt, met niets in de hand dan eenen slinger en eenige kleine steentjes, waarvan ik, door de rede geholpen, een goed gebruik hoop te maken.

Ik weet wie gij zijt en ik moet u zeggen wie ik ben. Dank zij der omwenteling, heeft thans ieder schrijver het regt verkregen, zijn geelaat onbedekt te vertoonen, en met volle vrijheid te zeggen, wat hij denkt, wat hij ziet. Men verbrandt de wijsgeeren niet meer, men wederlegt hen, wanneer men dit kan. De woordenwisseling door de vrijheid beschermd, wordt even opregt als volkomen, en de waarheid kan er slechts bij winnen. Ik maak dus van dit regt gebruik, en ik zal u zeggen dat ik volgeling der rede (rationalist) en algoddienaar (pantheist) ben. Mijn doel, met het aanvallen van uw werk, is u, in tegenspraak met de leeringen der godgeleerden en der wijsgeeren, wier werken gij nagevorscht hebt, in tegenspraak met uwe eigene beweringen, aan te toonen.

1°. Dat het oneindige geen enkelvoudig wezen is;

2°. Dat het oneindige niet scheppen kan;

3°. Dat de rede onvereinigbaar is met het geloof.

Voor dat ik tot mijn onderwerp zelf overga en de eerste vraag behandel, die het onderwerp uitmaakt van dit schrijven, vermeen ik dat het onvermijdelijk is, mijne tegenspraak te doen voorafgaan door eenige opmerkingen over de werkingen der rede, waaraan men den naam geeft van methoden, en waarmede gij u zeer sterk hebt bezig gehouden.

Ik vermeen niet dat er eene *eenige* methode bestaat om tot het betoog der waarheid te geraken. De rede is een zeer zamengesteld vermogen, of liever eene vereeniging van vermogens, die alle tot hetzelfde doel leiden. De waarneming der feiten, het besluiten, het afleiden, de vooronderstelling, de tegenstelling, de overeenstemming, de algemeenmaking der denkbeelden, de afzondering, de ontleding, de begripsverbinding zijn uitingen, die alle even nuttig zijn en die dienen om elkander aan te vullen, en elkander wederkeerig te toetsen. De rede moet er zich om strijd van bedienen in de gewigtige vraagstukken die zij behandelt; niets is dus te veel in de middelen waarover zij beschikt. De eenige goede methode is dus ze te gebruiken, naar gelang van de behoefte en de omstandigheden, ten einde tusschen de denkbeelden en het bestaande die verhevene en volmaakte gelijkheid te brengen, die de waarheid is.

De rede is het werktuig der wetenschap, en daar de wetenschap berust op de werkelijkheid der betrekkingen, die tusschen de dingen zelve bestaan, even als tusschen de denkbeelden die ze vertegenwoordigen, is de rede niet alleen in het bezit van het vermogen, deze betrekkingen waar te nemen en ze te beoordeelen, maar zij heeft ook in de verstandelijke vermogens, die haar ter hulpe komen, de magt, de termen voort te brengen van vergelijking, gelijken, verschillenden, of tegenstrijdigen zonder welke zij geen bepaald oordeel kon uitspreken.

Dit vermogen, de termen van vergelijking voort te brengen, welke zij noodig heeft, gaat zoo ver, dat de rede, om bepaald te kunnen oordeelen over het bestaan van het wezen, er eene ontkennende term van hare eigene vinding tegenover stelt, waaraan zij den naam geeft van *niet*, of van *niet-wezen*. Deze term, die geen werkelijk voorwerp heeft, die niets voorstelt, is inderdaad, onmisbaar, om door tegenstelling te beoordeelen en om te kunnen bevestigen, volgens de wetten der verstandisleer, dat het wezen bestaat.

Bij dit vermogen der rede met ledige woorden, termen van vergelijking zonder denkbeeld en zonder werkelijk voorwerp te maken, voegt zich dat de denkbeelden, die werkelijk bestaande dingen voorstellen, algemeen te maken of af te zonderen, ze te benamen en ze zelve door teekens voor te stellen. Zij vindt aldus eene soort stelkunde uit, waarvan de woorden de verkortende formules zijn, hetgeen haar veroorlooft de termen van vergelijking te vereenvoudigen, door middel van welke zij hare beslissende besluiten moet verzekeren. Deze afgetrokkene taal, die de bovennatuurkunde kenmerkt, eene wetenschap, die voor de natuurkunde en de kennis der werkelijkheid is, wat de stelkunde voor de meetkunde is, is geheel kunstmatig; zij is eigenlijk gezegd meer een werktuig voor de wetenschap, dan eene werkelijke wetenschap. Naast de voordeelen die zij verschaft, vertoont zich een groot gevaar, dat om woorden, algemeene teekenen, uitdrukkingen van denkbeelden die van hun doel afgeleid zijn en waarvan men het spoor verloren heeft, als werkelijke zaken te doen aannemen. Door deze woorden, waarvan de verbeelding zich meester maakt, brengt deze, door ze te verpersoonlijken, denkbeeldige afgoden voort, hersenschimmige waarheden, gevormd van ijle denkbeelden, die in het verstand bestaan even als de

zwevende schaduwen der werkelijkheden. Er bestaat voor de rede geen ander middel tot de waarheid terug te keeren, en dat is een der voornaamste diensten, die zij den mensch bewijzen moet, dan onophoudelijk zijne denkbeelden terug te voeren tot de zaamgevatte (concrete) voorwerpen, die zij voorstellen, en waarvan het gebruik der afzondering (abstractie) hen verwijdert. Aldus vindt men, bij het verlaten van het gebied der afgetrokkene bespiegeling en der bovennatuurkundige formules, de werkelijke waarde der woorden terug, benevens die der algemeene denkbeelden, die hun voorwerp in de natuurlijke orde hebben. De ontleding herstelt ter zelfder tijd tusschen de denkbeelden en het bestaande, de juiste beteekenis der afgetrokkene formules, die de begripsverbinding uit het oog had doen verliezen, en verzekert aan die formules eene wetenschappelijke verrigting, zonder gevaar voor de waarheid.

Na deze voorloopige bemerkingen over de werkingen der rede en hare verrigting, wil ik mij niet ophouden bij de verschillende methoden, waardoor het verstand tot het bewustzijn van het oneindige geraakt, en die volgens u zijn: het besluiten, het wegvagen, de oneindigdeelige berekening. Deze vraagstukken zijn slechts van een zeer ondergeschikt belang.

Ik erken dat de mensch, door de natuurlijke bezigheid zijner rede tot het denkbeeld van het oneindige geleid wordt. Ik zal er nog bijvoegen dat al de wijsgeeren, zelfs zij, die gij stoeferende of godloochevende noemt, dit denkbeeld hebben gehad en dat zij het begrip, dat zij er van hadden, op eene zekere wijze uitgedrukt hebben. Inderdaad, het is onmogelijk dat de mensch er niet toe geraakt, dit denkbeeld te erlangen, omdat hij bestaat in het oneindige, dat hem van alle zijden omgeeft, dat hem op alle punten van zijn aanwezen beroert, waarin hij leeft, gevoelt, zich beweegt, denkt, en waarvan hij als zelfstandigheid en als verschijnsel een onvervreemdbaar deel uitmaakt. In onmiddellijke betrekking tot het oneindige staande, voert zijne rede, dat vermogen, welks hoofddoel de waarneming der betrekkingen is, zoodra zij in werking treedt, hem onvermijdelijk tot het begrip van het bestaan van het oneindige, door het feit zelf van het verband dat er bestaat tusschen hem en dat oneindige, waarvan hij een deel uitmaakt.

De mensch kan zijne blikken niet om zich heen slaan, zonder de onmetelijkheid op te merken van de uitgestrektheid, die hem steeds een grenzeloos verschiert vertoont, eene volheid van aanwezigen, waarin al wat bestaat, de werelden, de hemelsche ruimten een geheel vormen zonder oplossing der opeenvolging.

Wanneer hij van de aanschouwing van het gezamenlijke tot de onderverdeling overgaat, kan hij de dingen, die onder verschillende en in zich zelve beperkte vormen bestaan, niet zien, zonder door hunne verscheidenheid en hun onnoemelijk getal getroffen te worden.

Deze zijn de eerste zaden van het denkbeeld van het oneindige, die de beschouwing van het geheel in hem werpt, hetzij door het gezigt van het gezamenlijke, hetzij door het gezigt van zijne onderdeelen. Die zaden ontkiemen daar door de inwerking der rede, zij ontwikkelen zich en brengen eindelijk het volkomen en volstrekke denkbeeld voort van

het oneindige, in tegenstelling van dat van het eindige, dat het omvangt en dat het in zijne afgetrokkene en ontkennende formule schijnt te vernietigen, ofschoon in werkelijkheid het alleen in zich opnemende, als het noodzakelijk bevattende.

De rede komt niet altijd door eenen enkelen sprong tot het denkbeeld van het oneindige, ofschoon zij dit doen kan door tegenstelling en tegenoverstelling, zij gaat door een overgangsdenkbeeld, dat van het onafgebakende (indéfini). In dezer voege bezit zij drie denkbeelden en drie uitdrukksvolle formules van al wat bestaat. Deze drie afgetrokkene formules zijn voor haar termen van vergelijking, die het van belang is juist te omschrijven. De geheele oplossing van het oneindigheidsvraagstuk ligt in deze omschrijving.

Het eindige is de algemeene formule waarin het aanwezen gehuld is van alle mogelijke zelfstandige wezens, als onvervreembare deelen van het geheel; zij is toepasselijk op alle zaamgevatte wezens, wier menigvuldigheid oneindig is; zij bevat in hare algemeenheid al diegene, welke den mensch bekend zijn, zoo wel als die, welke hem onbekend zijn. In dier voege, dat de formule zelve van het eindige, voor zoo verre zij in hare afgetrokkene algemeenheid, al de eindigende wezens in oneindigen getale bevat, volmaakt gelijk in beteekenis zou zijn met die van het oneindige, wanneer de rede, door haar van die van het oneindige te onderscheiden, haar niet het ambt waarborgde dat zij te vervullen heeft, om eene algemeene hoedanigheid uit te drukken van alle dingen, onderscheiden door hunnen vorm en beperkt in den tijd, vergelijkbaar met alle andere, die even als zij eene grootte en eenen beperkten duur hebben.

Door de tweede formule, het onafgebakende, verstaat men alle dingen, alle grootheden, alle hoeveelheden, waarvan de omvang niet bekend is en die de grens der ondervinding en der berekening overschrijden. De formule van het onafgebakende verklaart niet dat die grootheden, die toenemende hoeveelheden, wier omvang onbekend is, grenzeloos zijn, maar zij duidt integendeel aan dat deze grenzen bestaan, hoewel zij onbekend zijn. Zij is eene tweede formule van het eindige, die van het onbepaalbare en het onbepaalde eindige; zij is van toepassing op alle eindige dingen, die onder deze klasse vallen, en die reeds tot de orde der begrijpelijke dingen behooren, zij dient tot overgang voor de rede, om zich te verheffen van het eindige tot het oneindige, waarmede men haar niet dient te verwarren; zij neemt eene oneindige menigvuldigheid van termen aan, als orde der eindige dingen. Hoewel het onbepaalde tot de orde der begrijpelijke behoort, zoo heeft het toch eenen graad van proefondervindelijk betoog, die het gemeen is met de eindige dingen in het waarneembare gedeelte dat haar behoort.

De derde formule, die van het oneindige is, even als de beide eersten, een afgetrokken term door middel van welken de rede, — zonder zich te storen aan al de afzonderlijke en bepaalde wezens, wier grenzen zij in het oog houdt, of van al de onbepaalde grootheden, die zij als mogelijk en als werkelijk bevat, al wat op het gebied der ondervinding en daarbuiten bestaat, tot begripsverbindingen maakt, zonder iets op zich zelf te beschouwen. Door deze volstreckte algemeenmaking der

denkbeelden, die al de eigenaardigheden der zelfstandige voorwerpen en hunne grenzen doet verdwijnen, vormt zij zich eene uitdrukksvolle formule van al wat bestaat, van het wezen in het algemeen, formule waarvan zij de eindigen heeft, om haar aan die van het bijzondere, het afzonderlijke, het op zich zelf staande als vergelijkingsterm tegenover te stellen, en zij verheft zich aldus tot het begrip van het algeheele, waaraan zij allereerst eenen ontkennden naam geeft, die aan den oorsprong van dit begrip herinnert. Die naam is „het oneindige.” De formule van het oneindige, die al het bestaande, op verschillende graden van uitgestrektheid of van magt, de eindige en de onbeperkte wezens in een algemeen en begripsverbindend denkbeeld zamenvat, die in zijne volkomene en afgetrokkene eenheid, het voorwerp en het onderwerp van ieder denkbeeld, iedere zelfstandigheid of verschijnsel, iedere betrekking, iedere magt en werking, elk getal, elke bepaalde hoeveelheid omvangt, — zou, wanneer zij ontkenkend bleef, in hare afgetrokkene eenheid, slechts een denkbeeld vormen zonder duidelijk afgeteekend voorwerp, een waar niet van denkbeelden. Maar beangstigd dat zij niets meer te verrigten had tegenover het oneindige, welks bestaan zij niet meer begrijpen zou, wanneer het ontkenkend bleef, en wijders meesteres blijvende van de formules die zij voor haar gebruik uitvindt, verandert de rede deze formule, en herleidt ze in eene stellige formule, waaronder zij hare voorwerpelijke werkelijkheid terug erlangt. Deze formule is: „het al.” Dusdanig is de normale formule van het oneindige, van het volkomene en volstreckte wezen, buiten hetwelk niets bestaat, en niets bestaan kan, hetzij als zelfstandigheid, als verschijnsel, als wet, of als handeling, hebbende ieder verschijnsel de zelfstandigheid tot grondslag en iedere handeling tot oorzaak van haar wezen, en tot geleider der mogelijkheid, de veelvuldigheid der termen in de zelfstandigheid. Het al, zietdaar dus de formule, die in de stellige werkelijkheid het bestaan insluit van het op zich zelf staande en het bijzondere, zonder het te vernietigen, en die, wanneer de rede het veld der aftrekking verlaat, om dat van het werkelijke, van het zamengevatte weder te betreden, terstond als voorwerp van zijne bevestiging het geheelal ontmoet, het volkomene wezen, dat in zijne volmaakte eenheid de oneindige verscheidenheid der wezens insluit, benevens alle oorzaken, alle gevolgen, alle zelfstandigheden, alle verschijnselen en alle wetten, zonder dat iets kan bevat worden als daarbuiten en daarbenevens bestaande. Het geheelal is het werkelijke, volledige, volstreckte, levende oneindige, het eenige en grenzelooze wezen, dat in zich, in zijne veelvuldige eenheid, alles bevat wat begrijpelijk en verstandelijk, wat persoonlijk en onpersoonlijk is, wat gezien wordt en ziende is, wat de mensch door zich als voorwerp te nemen van vergelijking met het overige bestaande, en dat hij zich tegenoverstelt, om terzelfder tijd de twee aanwezigen door een tegenstrijdig oordeel te bevestigen, de ikheid en de niet-ikheid noemt, twee termen door de aftrekking gescheiden, maar die met elkander vereenigd, volmaakt gelijk staan aan het oneindige. Er bestaat alsdan geene tegenstrijdigheid van wetten, geene tegenspraak, geen werkelijke tegenstand tusschen de ikheid en de niet-ikheid, wanneer deze twee termen, gelijkstaande aan

die van het oneindige door eene stellige formule uitgedrukt worden. Want in het volstreckte geheel, in het werkelijke en tezamengevatte oneindige, dat het geheelal uitmaakt, is er ten zelfden tijde eenheid en veelvuldigheid, en dit sluit in dat alle onvervreembare (integrerende) deelen van dit geheel, hetzij als zelfstandigheid, hetzij als plaats hebbende of mogelijke verschijnselen, werkelijk en deugdelijk daarin bestaan.

De drie afgetrokkene termen van het eindige, van het onafgebakende, dat slechts eene tweede klasse is van het eindige en van het oneindige, houden dus op elkander widersprekende en tegenovergestelde termen in het geheel te zijn. Zij verliezen zich daar in eene volstreckte begripsverbinding, waar de tegenstrijdigheid der wetten niet meer mogelijk is. Het zou inderdaad ongerijmd zijn te zeggen dat de gedeelten, waaruit een geheel zamengesteld is, in tegenspraak van aanwezen daarmede zijn, met andere woorden, dat als het geheel bestaat, de deelen niet bestaan, of dat, als de deelen van een geheel bestaan, het geheel niet bestaat. Ook stelt de rede, die dergelijke tegenspraken niet erkennen kan en buiten het oneindige of het volstreckte geheel zelfs in gedachte eene zelfstandigheid, noch een verschijnsel kan laten voortbestaan, om al dezen woordenstrijd over het oogenschijnlijk tegenstrijdige bestaan van het eindige en het oneindige te doen ophouden, eene vergelijking van eindigheden, die alle mogelijke termen te voorschijn doet treden, terwijl zij ze insluit, ze tot eene enkele brengt, door eene begripsverbinding, die de kracht heeft van eene oppermagtige en onherroepelijke regtspraak. Deze vergelijking kan op de twee volgende wijzen gesteld worden:

Het eindige + het onafgebakende + het oneindige = het oneindige.

De ikheid + de niet-ikheid = het oneindige.

= het geheel.

Het geheel = het geheelal.

Deze formule, die in werkelijkheid slechts eene enkele term laat bestaan, het geheelal, houdt op eene afgetrokkene formule te zijn; onmiddelijk toegepast op hare tezamengevatte werkelijkheid, op het geheelal zelf, doet zij zich hierin, in zijne volstreckte eenheid en zijne oneindige verscheidenheid als het stellige voorwerp van alle mogelijke wetenschappen kennen. Alsdan is het doel bereikt, de rede heeft in deze zaak aan hare bestemming voldaan door de waarheid te erkennen en aan te toonen, dat wil zeggen de juiste betrekking tusschen de denkbeelden en het bestaande.

Ik heb allereerst eene zuivere, naauwkeurige verklaring van het oneindige willen geven, zoo als de rede die kan en moet vormen, ten einde naar deze voorstelling de verklaringen te vergelijken en te beoordeelen, die gij zelf er van hebt gegeven en die welke gij uit uwe boeken getrokken hebt, door ze aan de godgeleerden en de wijsgeeren te ontleenen, uit wier werken gij geput hebt.

Ik kies die verklaringen, die, afgescheiden van hetgeen er voorgaat, of hetgeen er op volgt, in zich zelven volkomen blijven, ten einde niet het verwijt op mij te laden, ze verminkt te hebben om er den zin van te kunnen ontaarden.

Verklaring van Malebranche, aangehaald op de bladzijden 395, 396 van het 1ste deel:

„God is degene die is, dat wil zeggen het wezen dat in zijne *essentie* al het werkelijke of het volmaakte in alle wezens insluit, het allezins oneindige wezen, in een woord, het wezen. Onze God is het wezen zonder eenige beperking of begrenzing, hij sluit in zich zelven op eene voor al het eindige onbegrijpelijke wijze, alle volmaaktheden in, al wat waarachtige werkelijkheid is, in alle wezens, zoo geschapene als mogelijke. Hij sluit in zich, al wat werkelijkheid of volmaaktheid in de stof is, dat nietigste en onvolmaakste der wezens, maar zonder hare onvolmaaktheid, hare begrenzing, hare nietheid (neant), want er is hoegenaamd geene nietheid in het wezen, geene begrenzing in het oneindige. Aldus is onze God al wat hij is, overal waar hij is, en hij is overal.”

Gij drukt u op de volgende wijze uit op bl. 405, 406, deel I, wanneer ge over Fénélon spreekt, en ik haal uwe woorden aan, om nog meer gewigt te geven aan de omschrijving die volgen zal en die gij aan hem ontleent.

„Wij hebben het reeds gezegd, de naauwkeurigste wijsgeeren zijn de godgeleerden. Sint Augustinus is naauwkeuriger en doordringender in de wijsbegeerte dan Descartes, om dat hij meer godgeleerde is. Fénélon en Bossuet zijn naauwkeuriger dan Malebranche en Pascal in de wijsbegeerte, omdat de beide laatsten geene godgeleerden zijn. Wat Fénélon betreft, dat men zich niet in hem vergisse, hij is een bewonderenswaardige godgeleerde.... als wijsgeer. Fénélon is de naauwkeurigste wijsgeer van de zeventiende eeuw. Het groote wijsgeerige denkbeeld van deze eeuw, was het denkbeeld van het oneindige. Hieromtrent is Fénélon, het volledigste, het duidelijkste, het zekerste. Vreemd voorwaar, hij is beter bekend met de bovennatuurkunde van het oneindige dan Leibnitz zelf, de vinder van de oneindigdeelige berekening. Hij vermijdt overigens alle uitersten, zoowel dat van Pascal, als dat van Malebranche, benevens de eigendunkeligheden van Leibnitz, en verscheidene anderen.”

Omschrijvingen van Fénélon, bl. 423, 424, 1e deel.

„God is waarlijk in zich zelven, al hetgeen werkelijks en stelligs is in de geesten, al hetgeen werkelijks en stelligs is in de lichamen, al hetgeen werkelijks en stelligs is in het bestaan van alle mogelijke schepselen, waarvan ik mij geen duidelijk denkbeeld kan vormen. Hij heeft het geheele wezen van het ligchaam, zonder aan het ligchaam gebonden te zijn; het geheele wezen van den geest, zonder aan den geest gebonden te zijn; en eveneens van alle mogelijke *essentiën*. Hij is in dier voege geheel wezen, dat hij het wezen van ieder zijner schepselen bezit, doch met opheffing van de grens, die hen beperkt; neemt alle grens weg, neemt alle verschil weg, dat de wezens in soorten afsluit, en gij blijft in de algeheelheid van het wezen, en bij gevolg in de oneindige volmaaktheid van het wezen door zich zelven.

„En wanneer ik hem aldus bevat op die wijze, die de school uitmuntend (transcendentaal) noemt, die geen verschil ooit kan doen vervallen van hare algeheele eenvoudigheid, dan begrijp ik dat hij eveneens uit

zijn enkelvoudig en oneindig wezen de geesten, de lichamen en alle andere mogelijke *essentiën* kan voortbrengen, die in overeenstemming zijn met die oneindige graden van wezens."

"Ik kan slechts eene enkele oneindigheid bevatten, namelijk het oneindig volmaakte of op alle wijzen oneindige wezen. Elk oneindige, dat alleen oneindig zou wezen op eene wijze, zou geen werkelijk oneindige zijn. Wanneer men van eene wijze of eene soort spreekt, dan spreekt men blijkbaar van eene grens, en de uitsluiting van alle uitwendige werkelijkheid, hetgeen een eindig en begrensd wezen daargestelt. Men heeft het denkbeeld van het oneindige niet enkelvoudig genoeg nagegaan, wanneer men het binnen de grenzen van eene kiem insluit. Het is zichtbaar, dat men het slechts in de algeheelheid van het wezen kan vinden, die het op alle wijzen oneindig volmaakte wezen en het oneindig enkelvoudig wezen is."

Omschrijving van den Heer Gratry, bl. 105, 106, deel II.

"Wanneer het wezen oneindig is, dan vloeit hieruit onvoorwaardelijk voort, dat het alleziens oneindig is.... Het is blijkbaar, zeg ik, dat als het wezen oneindig is, dit ook te gelijker tijde zeggen wil, dat het alleziens oneindig is, omdat, wanneer het ophield in eenen zin oneindig te zijn, het in dezen zin eindig zou wezen, en het oneindige niet zou zijn. Daar, waar eene grens zou zijn in eenigen zin welken ook, zou het in dier voege en in dat geval ophouden te bestaan; het zou alsdan het wezen niet zijn, gelijk wij het gesteld hebben."

"Het wezen bestaat dus, het is oneindig in iederen verstande."

"Wanneer het wezen bestaat, dan is het al hetgeen mogelijk is, anders zou het niet volstrekt bestaan...."

Bladzijde 108, deel II.

"Wanneer God volstrekt bestaat, is hij enkelvoudig."

Bladzijde 110, deel II.

"God is dus volstrekt een, of volstrekt enkelvoudig, hij is de eenheid zelve. Hij alleen is de eenheid, geen wezen heeft zijne eenheid dan in hem. Het oneindige alleen is volstrekt een. Want het oneindige alleen is het totaal, geen geschapen wezen is totaal, geen is volstrekt vol. Er is geene andere tezamengevatte eenheid, dan God, die volstrekt is. Hij is enkelvoudig en één in zich zelf; maar hij is ook in dien zin een, dat er slechts een volstrekt wezen is. Eene onderscheiding te stellen tusschen twee volstreckte wezens, zou niet anders zijn dan eene onderscheiding te stellen tusschen twee volmaakt gelijken of tusschen twee onnavorschbaren (indiscutables), zegt Leibnitz, zou niet anders zijn dan het oneindige plus het oneindige, eene formule, die in de stekunde volstrekt geen zin heeft, en niet gesteld kan worden, of die beteekenen zou het oneindige alleen."

Bladzijde 166, deel II.

"De gezondste, de onbetwistbaarste godgeleerdheid en de strengste wijsbegeerte, leeren, dat God in ieder wezen werkelijk en zelfstandig bestaat. Wanneer God dus in dezen steen bestaat, dan betast ik hem tevens, wanneer ik den steen betast.

"Niet alleen bestaat God in ieder wezen, maar hij uit zich in iedere handeling, hij handelt in iedere beweging. God uit zich in alles wat

zich uit, zegt Sint Thomas van Aquina" (*Deus operatur in omni operante*).

Bladzijde 379, 380, Deel II. Beknopt overzicht over het Katholieke geloof.

"God is een, enkelvoudig, onveranderlijk, vrij en volstrekt oneindig in alle volmaaktheid, God is de schepper van alle dingen.

"God is onmeetbaar; dat wil zeggen: door de zelfstandigheid innig tegenwoordig op alle plaatsen, bij alle wezens, zoowel ligchamelijke als stoffelijke. In hem bestaan wij, leven wij, bewegen wij ons."

Ik acht het onnoodig meer aanhalingen te maken. De omschrijving van het oneindige in deze teksten gegeven, is volledig; het pantheïsme is er overvloedig aanwezig. Ik neem alle termen aan, uitgenomen twee woorden: enkelvoudigheid en schepping, die niet overeen te brengen zijn met de werkelijke kenmerken van de eenheid en de oneindigheid, en die ter zelfder tijd twee inconsequentien, twee uitdrukkelijke tegenstellingen vormen, twee spitsvondigheden, waarvan de godgeleerden zich eene brug maken, om in het eengodsbegrip terug te treden en hunnen bovennatuurkundigen afgod op zich zelve te vormen buiten het heelal, dat het ware oneindige is.

Door aldus de denkbelden: enkelvoudigheid en schepping, die het onderwerp uitmaken van ons oordeelkundig onderzoek, af te scheiden van de omschrijvingen van het oneindige, zoo als ze door de godgeleerden worden gegeven, en door al de denkbelden te behouden, die in die omschrijvingen met de werkelijkheid overeenstemmen en overeenkomstig zijn, zien wij dat het oneindige in zich, in zijne eigene zelfstandigheid, in de *essentie* van zijn wezen alle werkelijke en mogelijke wezens, van iedere soort, van alle geslacht, zoo geestelijk als ligchamelijk, bevat. Het oneindige is allezins het oneindige. Het heeft in zich, in zijne oneindige volmaaktheid, tot de *essentie* zelfs van de stof. Het is in alle dingen zelfstandig tegenwoordig, in elk verschijnsel, in iedere plaats, het is in alle lichamen, tot zelfs in de steenen. Het is volstrekt een, en er is geene andere tezamengevatte en volstreckte eenheid dan het oneindige. Het is het totale wezen, het geheel, datgene waaraan niets kan ontnomen of toegevoegd worden; aan hetzelfde ontbreekt niets, in zelfstandigheid, in magt, of in hoedanigheid, welke ook. Het is op geenerlei wijze begrensd, het is noch in het geestelijke, noch in het stoffelijke begrensd, maar het heeft in zich, in den aard van zijn oneindig wezen, al wat stellig en wat werkelijk is, in de lichamen, in de geesten, in alle onbekende, onbenaamde en mogelijke wezens. Geen wezen bestaat dus buiten hetzelfde, is buiten datgene bestaanbaar, wat het volstreckte al is, wat de algemeenheid van het wezen bevat; de mensch en alle andere persoonlijke en onpersoonlijke wezens zijn in hetzelfde, het is de eenige en uitsluitende oneindigheid, daar twee oneindigheden niet mogelijk zijn.

Deze oneindigheid neem ik aan, Mijnheer de abt, zoo als ik u zoo even zeide, ik neem ze aan in naam der rede, der wetenschap en der waarheid, maar ik verwerp in naam der rede, der wetenschap en der waarheid, de enkelvoudigheid, die gij aan het oneindige wezen toeschrijft, en evenzoo alle mogelijkheid van schepping van een wezen, voortgebracht van eene zelfstandigheid, die niet bestond. Ik verwerp

de enkelvoudigheid van het oneindige, juist omdat ik zijne eenheid aangenomen heb. Ik verwerp en ik ontken het feit der schepping, juist omdat ik de oneindigheid, in iederen zin en op iedere wijs van het oneindige aangenomen heb, en deze met u erken.

Wat de eerste vraag betreft, waarover wij van gevoelen verschillen, en die ik hier zal behandelen, de andere tot mijnen tweeden brief voorbehoudende, is het klaarblijkelijk dat de godgeleerden door een plomp taalbedrog, of door eene verwarring van woorden en denkbeelden, die eene zonderlinge vooringenomenheid verraad, het denkbeeld der enkelvoudigheid en dat der eenheid vereenzelvigen; de denkbeelden en de woorden die ze uitdrukken verschillen grootelijks, even als de voorwerpen, waarop ze betrekking hebben zelve verschillen door de kenmerken, die hen onderscheiden, door hunne samenstelling, door hunne hoedanigheid.

Het enkelvoudige kan hoegenaamd geen deel bevatten, of bevat het. Het enkelvoudige kan feitelijk noch denkbeeldig verdeeld worden, alle ontleding er van is onmogelijk. Hetgeen een is, kan daarentegen een zeker aantal deelen, en zelfs een oneindig aantal deelen bevatten, met elkander verbonden door eene onderlinge betrekking, eene onderlinge hoedanigheid, die uit hunnen aard voortspruit, en dan zelfs wanneer het wezen, dat een is, feitelijk niet kan verdeeld worden, zoo als het oneindige, dat steeds al de deelen bevat, die zich in hetzelfde kunnen verplaatsen, zonder er immer uit te treden, is het altoos denkbeeldig verdeelbaar, dat wil zeggen, onderworpen aan ontleding, waartoe het geëigend is door de verscheidenheid of de menigvuldigheid der termen in hetzelfde vervat.

Het denkbeeld der eenheid, sluit in tegenoverstelling tot dat van enkelvoudigheid het denkbeeld in der meervoudigheid, en in het oneindige, het denkbeeld der oneindige menigvuldigheid der termen en van de eendragt, die er tusschen al de deelen, waaruit het zamengesteld is, onderling bestaat. Hoegenaamd geene dezer hoedanigheden bestaat in het volstrekt enkelvoudige wezen; daarin zijn noch termen van vergelijking, noch voorwerp van ontleding, noch betrekking, noch verbinding tusschen zijne deelen. Het denkbeeld der eenheid is en heeft de rede van zijn wezen niet in hetzelfde.

Het ware denkbeeld der eenheid sluit dus het denkbeeld der enkelvoudigheid uit, in het wezen dat een is, even als het ware denkbeeld der enkelvoudigheid, in het enkelvoudige wezen het denkbeeld der eenheid uitsluit. Uit hunnen aard enkelvoudige wezens kunnen door hunne aaneensluiting, door hunne vereeniging een wezen dat een is voortbrengen en een geheel maken. Maar een enkelvoudig en in zich zelf alleenstaand wezen, kan nimmer een gedeeltelijk wezen voortbrengen, een, in hetwelk het merkteeken der eenheid zich openbaart, door de overeenstemmende betrekking van al de deelen, en dus nog veel minder een volstrekt geheel, waarin dat merkteeken zich in den hoogsten graad vertoont.

Daar het denkbeeld van de enkelvoudigheid en dat van de eenheid, gelijk wij aldus hebben doen zien, evenzeer verschillend en onderscheiden zijn, als die van het enkelvoudige en meervoudige, is het klaar-

zijn? Vult Leibnitz, de godgeleerde, wanneer hij redeneert en hij op-houdt te gelooven, of wanneer men hem verklaart en met zich zelve in overeenstemming brengt, den wijsgeer en den wiskunstenaar niet aan? Hoe het zij, wanneer het oneindigdeelige stelsel het bestaan van het oneindige bewijst, dan doet het dit slechts onder de voorwaarde van de oneindige menigvuldigheid der termen, die zij insluit. Het toont aan dat de afgetrokkene wiskunstige eenheid eene zamengestelde eenheid is, en daarin komt het overeen met de rede en de waarheid, wanneer men de zaamgevatte werkelijkheid der dingen beschouwt.

Wanneer de denkkunde en de wiskundige wetenschap niet voldoende mogen zijn om te bewijzen, dat de oneindige en volslagene eenheid niet enkelvoudig is, maar meervoudig, dan zullen al de andere wetenschappen, ten einde dit vraagstuk van het oneindige en zijnen aard, het voornaamste vraagstuk dat de rede kan behandelen, en dat zij ge-roepen is te beoordeelen en te beslissen, uit te putten, ten gunste van deze waarheid en in strijd met uwe wedersprekende en ongerijmde begripsverwarring, die de enkelvoudigheid met de eenheid vereenzelvigt, komen getuigen. Al de wetenschappen, zij die door de wiskunstige wetenschap geschraagd worden, zoowel als zij die geheel vreemd aan de-zelve zijn, zijn het gevolg van twee werkingen, de ontleding en de begripsverbinding, en deze twee werkingen vorderen noodzakelijk de eenheid en de menigvuldigheid in het voorwerp, waarmede zij zich on-ledig houden. Beide zijn in hare bijzonderheid (*specialiteit*) slechts eene gedeeltelijke ontleding van hetgeen in het geheel is, als zelfstandigheid, als verschijnsel, als betrekking. Zij is te gelijktijd gevestigd op de meervoudigheid en op de eenheid. In het geheelal bestaat zoowel het voorwerp, als het onderwerp van alle wetenschappen, daarin heb-ben zij haren oorsprong, in de betrekking zelve van den mensch tot het oneindige. Daarin stroomen ze alle zamen, zijne volstrekte eenheid verbindt hen, en daarom, als het oneindige beroerende, zijn zij onuitputtelijk en hebben deel aan zijnen aard. Ieder harer weer-kaatsst dus in hare bijzonderheid de meervoudigheid en de eenheid van het oneindige, waarvan zij een gedeeltelijk beeld is. Alle wetenschap-pen zijn bepaaldelijk ontledend en verbindend; zij vangen aan met de ontleding en eindigen met de begripsverbinding.

De sterrekunde, de natuurkunde, de scheikunde, de werktuigkunde, de ontleedkunde, de physiologie, de aardkunde en alle andere weten-schappen, zonder uitzondering, zijn slechts ontledingen. De bepaalde wetenschap is in hare algemeenste, volstrektste opvatting, de ontleding van het oneindige; het is het oneindige in al zijne gedeeltelijke uitingen beschouwd. Wanneer het oneindige enkelvoudig ware, wanneer er niet overal in hetzelfde meervoudigheid, menigvuldigheid der termen beston-de, wanneer er tusschen al de deelen, waaruit eene volledige eenheid is zamengesteld, geen getal, maat, betrekking, overeenstemming, verschil of vergelijking bestond, zoude er dan mogelijkheid bestaan eene weten-schap, welke ook, te vormen? Wanneer het oneindige enkelvoudig ware, wanneer het niet één ware met die menigvuldige eenheid, die het vormt en die het kenmerkt, als oneindige en als *al*, en die al de geslachten, al de soorten, al de hoeveelheden, al de wijzen van *zijn*

bevat, ware het ontoegankelijk voor en wederspanning tegen alle ontleding, tegen alle wetenschap. In zijne enkelvoudige oneindigheid zou het een alleenstaand wezen zijn; er zou in hetzelfde, noch buiten hetzelfde, noch in iets daar beneven, er zou geen enkel wezen zijn, dat in staat ware zich hetzelfde te denken; en daar de gedachten, om mogelijk te zijn, twee termen, een voorwerp, een onderwerp en eene betrekking vordert, zou hoegenaamd geene wetenschap van het oneindige, hoegenaamd geen begrip van zijn bestaan, voortgebracht zijn of voortgebracht worden, bij gebreke van deze twee noodzakelijke termen. De voorstelling van het enkelvoudige oneindige is dus de ontkenning en de vernietiging van alle ontleding, van alle begripsverbinding, en bij gevolg van alle wetenschap. Het is de voorstelling van het ongerijmde, van het onmogelijke, het is de ontkenning van hetgeen in werkelijkheid bestaat, de ontkenning van den mensch en het geheelal, de ontkenning zelfs van het oneindige, dat men bewijzen wil.

Ik breek hier af, mijnheer, en ik ga in korte woorden het aangevoerde na.

Het denkbeeld van het oneindige is een denkbeeld dat de menscheijke rede erlangt, door het feit zelf, dat de mensch een gedeelte van het oneindige uitmaakt, waarin hij gedompeld is, waarin hij leeft, waarmede hij door al de punten van zijn aanwezen in betrekking staat. Zijne rede, die het zintuig of zoo u deze uitdrukking beter bevalt, het vermogen is de betrekkingen te bespeuren die de dingen onderling bezitten, kan niet in gebreke blijven, hem, wanneer zij werkzaam is, het bestaan van het oneindige te doen bevatten, waarmede hij noodzakelijkerwijze in betrekking staat. Het oneindige bestaat dus, en het denkbeeld dat de mensch er van erlangt, is waar in de afgetrokken en volstreckte formule, die alles bevat wat hij kent en wat hij niet kent. Opdat deze formule al zijne waarde in de oogen der rede bekomme, is het voldoende dat de mensch, zonder al de deelen te kennen die het oneindige in zich sluit, hetgeen onmogelijk is, er geene eindpalen vinde, wanneer hij er met zijnen blik in doordringt, en dat hij zich die ook niet als mogelijk daarin voorstelle. Maar dat oneindige, welks bestaan zich aldus aan den mensch openbaart, door het aanschouwen van het geheelal zelf en het zien van zich zelven, kan zijne rede zich niet als een enkelvoudig wezen voorstellen, buiten het geheelal en van hetzelfde onderscheiden, bestaande; zij bevat het in tegendeel als het geheelal zelf zijnde, het zamengestelde wezen waarin al de wezens bestaan. Het volledige en volkomene begrip dat de rede zich van het oneindige maakt, is dus het begrip van eene zamengevatte eenheid, van een volstrekt *Al*, waarvan al de deelen met elkander verbonden en vereenigd zijn, door de betrekkingen die zij onderling bezitten. Dit is het ware denkbeeld van de eenheid, van de volledige en volstreckte eenheid in de stellige formule. De godgeleerden zoowel als de wijsgeeren, hebben allen dit denkbeeld van het oneindige en van de algeheele eenheid, door meer of minder duidelijk omschrijvende formules uitgedrukt, en daarin hebben zij allen de algoddienst (Pantheïsmus) beleden, en niemand beter dan Paulus, wanneer hij zegt: *in Deo sumus, vivimus et movemur*. Wij zijn in God, wij leven in God, wij bewegen ons in God. Of wij

wijsgeeren of godgeleerden zijn, wij zijn allen in het Pantheïsmus, in dien oceaen van het grenzelooze wezen.

Wanneer wij belijden dat het oneindige bestaat en *een* is, wanneer wij dit denkbeeld op het geheelal toepassen, volgen wij 'den weg der rede en wij zijn in de waarheid. Maar wanneer de godgeleerden, die zich er met ons bevinden, voor zooverre zij stelligs en overstemmends in hunne omschrijvingen verkondigen, ons komen zeggen dat het oneindige dat *een* is, volstrekt enkelvoudig is, dan bedriegen zij zich, dan verdwalen zij, dan scheuren zij zich los van de rede en van de waarheid. Alsdan houdt hun oneindige, dat zij in gedachte van het geheelal afzonderen, op, ons oneindige te zijn, het is geen waar oneindige meer, het is een oneindige in naam, eene ledige formule, een holle klank, even als die van het *niet*. Het is eene loutere abstractie, afgeleid van zijn voorwerp, waarmede de verbeelding alles kan doen wat zij wil en die zij verpersoonlijkt.

Om aan dezen bovennatuurkundigen afgod, wiens ingebeeld bestaan ontdaan is van zelfstandigheid en werkelijkheid te gelooven en hem te aanbidden, moeten zij zich in de afgronden en in de verborgenheden van het geloof werpen. Verstoken van de leiding der rede, gelijk zij zijn, verzinken zij in de geestvervoeringen van de verborgenheidsleer (Mysticisme) en kunnen zich alsdan zoo veel zij slechts wenschen, met ongerijmdheden bedwelmen.

In mijn volgend schrijven, zal ik het vraagstuk van de Schepping door het Oneindige behandelen. *Revue Philosophique et Religieuse.*

REDEVOERING,

gehouden den 9 December 1852,

VOOR DE HUMANE, GODSDIENSTIGE GEMEENTE TE LONDEN.

DOOR

JOHANNES RONGE.

Mijne Vrienden!

Terwijl ik heden, na langen tijd, weder voor den eersten keer in de Deutsche taal tot vrienden van den godsdienstigen vooruitgang en tot de leden eener nieuw gevormde gemeente spreek, kan ik mij bij het genoegen, dat de hervorming van onze eeuw zich nu ook in Engeland eenen weg heeft gebaand, toch aan een gevoel van diepen weemoed niet onttrekken, want ik zie immers menigeen in deze vergadering, die in de hoopvolle jaren 1845 tot 1848, in Duitschland met mij gestreden en gewerkt heeft voor den vooruitgang en de vrijheid, en ik lees in de gezigtstrekken, die door innerlijken strijd gevoord zijn, de geschiedenis der laatste treurige jaren uitgedrukt, wier letteren mij gloeiend in de

ziel branden. De vrijheid, het geluk en de eer onzer natie stonden bij u hooger dan uwe stoffelijke plaatsing, de geschiedkundige wereldsche taak van ons volk hooger dan de geboortegrond. Gij hebt den laatsten verlaten, om voor de eerste ook in een vreemd land te arbeiden. Gij helpt de dagen voorbereid, wanneer de geest der vrijheid weder zal verrijzen, om den schepter in de met bloed bevleete hand des meineeds, des verraaids en van het ruwe geweld te verbrijzelen. Gij hebt het ideaal der vrijheid en broederliefde niet laten verminderen, niettegenstaande de regten der volkeren honend vertrapt, niettegenstaande uwe opoffering voor het vaderland met den naam van misdaad en waan werd bestempeld, niettegenstaande gij van land tot land gejaagd en zelfs uit uwe, door vermoeienis veroorzaakte slaap, door het rammelen der ketens en de voetstappen der geregtsdienaars verschrikt, werd gewekt, gij hebt u door niets laten verleiden, zelfs niet daardoor, dat men uwe namen brandmerkte, om u in uw geboorteland te doen vergeten. Velen uwer staan nu weder om de banier geschaard, die wij in Duitschland in het jaar 1845, tegen het paus- en priesterdom opstaken, en waardoor Duitschland het initiatief eener groote beweging nam, die, beginnende met de bevrijding van den innerlijken mensch uit verstandelijke kluisters, drie jaren later het oude Europa, van het eene einde tot het andere deed schokken.

Tweemaal heeft thans het Duitsche volk de initiatieven der godsdienstige hervorming genomen, en de andere volkeren den weg gebaand tot hoogere vrijheid en volmaking.

De gedachte, dat wij ook hier in den vreemde aan de oplossing der grootste geschiedkundige taak en terugwerking, voor de vrijheid van ons volk kunnen arbeiden, de gedachte, dat wij de eersten zijn, die in naam der hervorming, den gelijkgezinden Engelschen broeders de hand reiken tot daadwerkelijke vereeniging, door gemeenschappelijk te arbeiden in den geest der humanisten, moet ons met hooger gevoel vervullen en ons met voorzigtigheid, ten opzichte der reeds behaalde zege, in de toekomst doen blikken.

De vorming eener humane godsdienstige gemeente in de hoofdstad der aarde, kan eene der gewigtigste gebeurtenissen in den loop der ontwikkeling van de godsdienstige beweging der 19^e eeuw worden. Zij zal het worden, indien ieder lid de beteekenis er van begrijpt, indien ieder tot zich zelve zegt: „zij moet het worden,” en ieder zijne magt en zielskracht er toe aanwendt om hare verdere ontwikkeling te bewerken.

Indien ik u echter mijne vrienden uitgenoodigd heb, hier het groote werk der hervorming, in verbinding met de gelijkgezinde Engelsche broeders, te beginnen, dan moet gij niet gelooven, dat wij daar beginnen, waar wij acht jaren geleden in Duitschland aanvingen. De tijd heeft groote voorwaartsche schreden gemaakt, en de vrije godsdienstige gemeenten hebben hare geschiedkundige plaatsing daardoor gegroundvest, dat zij in alle groote kampstrijden des tijds mede ingrepen en alle groote denkbeelden des tijds in zich hebben opgenomen. De nieuwe gemeenten zijn van het nationale tot het humane standpunt voortgeschreden. Op dezen trap staan wij hier en van daaruit zullen wij werken, zullen wij verder vooruitgaan met den geest des tijds.

Wij kunnen en moeten thans meer stoute gevolgtrekkingen maken in wijderen kring en met meer magtige vlugt den geest opheffen, daar de nieuwe denkbeelden reeds meer tot algemeen bewustzijn zijn geworden en wij hier door geene despotische regering belemmerd worden. Of is niet door de laatste staatkundige gebeurtenissen, vooral door de vereeniging van despoten en priesters, tegen de goddelijke regten der volkeren, in duizenden de overtuiging gerijpt, dat staatkundige vrijheid niet zonder godsdienstige vrijheid kan worden verkregen?

Alle edele en beschaafde voorstanders der vrijheid, kunnen godsdienst en staatkunde slechts in den vorm, niet in hun grondbeginsel van elkander scheiden, en terwijl zij de diplomatie niet minder dan het Jezuïtismus verafschuwen, willen zij dat de zorg voor het welzijn van den staat heilig gehouden en beschouwd wordt als de uitoefening der hoogste godsdienstige pligt.

Als deze erkenning eene groote voorwaartsche schrede en eene groote zege der humaniteit is, dan heeft zij voor de wetenschap eene niet minder groote zege behaald, eene zege te midden van den triomf des tegenstanders, eene zege, waarvan de eindpaal thans bijna niet berekend kan worden. Het is de grootste zege, die de natuurwetenschap vooral in Duitschland en Engeland heeft behaald, de zege, waardoor het denkbeeld van den kosmos tot het bewustzijn van grootere volksmassa's is doorgedrongen.

Met deze erkenning, dat de natuurwetten eeuwige verstandelijke wetten, en daarom hoogere vrijheidswetten zijn, dat de immer meer en meer vooruitgaande geest der natuur, de goddelijke geest is, met deze erkenning zeg ik, moet de scheiding meer en meer verdwijnen, die door de priesterkasten tusschen geest en natuur, God en wereld, leven en godsdienst, hemel en aarde als godsdienstige wet wordt geboden. De vloek, die het geloof aan de erfzonde op de aarde en de natuur heeft geworpen, wordt uitgebluscht, en de aardbol zal als eene rijke schepping Gods erkend worden — die wij tot eenen hemel kunnen vormen door beschaving, door vrijheid, gerechtigheid en liefde.

Het zal eene godsdienstige pligt zijn, Gods evenbeeld in ieder mensch voor heilig te houden, en de vrije organische, de zich altijd rijker en schooner ontwikkelende natuur, zal als voorbeeld voor de nieuwe organisatie van de staten en van de maatschappij dienen.

Door dit nieuwe goddelijke licht ondergaan niet alleen de kerkelijke en priesterdogma's, en de bevelen van volstreckte magt en willekeur eene gedwongen doodelijke nederlaag, maar ook de verdoemende en verslavende stelsels van godsloochening en communismus, al pralen zij ook met den naam van wijsbegeerte en vrijheid. Zij zullen algemeen overwonnen worden, als der vrijheid vijandig, reactionnair en geestdoodend.

De zelfstandig denkenden en edelen onder de volkeren, zullen uit dit hooger bewustzijn van het wereld-denkbeeld, de ideën en grondbeginselen van de godsdienst der humaniteit beter begrijpen, zich sneller van de altaren der verstandelijke slavernij afwenden, en ons naar het hoogaltaar der rede volgen — waar zij God in zijn doen en laten aanschouwen, en waar zijn bestaan niet door een geloofsbekentenis of een leerstelling bewezen en als zeker aangenomen mag worden. Ieder zal

en kan in de natuur zelve en iederen dag opnieuw en onmiddelijk de openbaring Gods ontvangen, en mag die niet uit oude perkamenten van uit het verre Azië verwachten.

Ziet, mijne vrienden, deze magtige innerlijke zege heeft onze hervorming behaald, terwijl onze vijanden zegepralen en meenen, dat de godsdienstige beweging van onze eeuw hare uitblussching nabij is.

Maar niet alleen innerlijk is de godsdienst der humaniteit zoo versterkt, dat zij slechts een gunstig oogenblik noodig heeft, om in Duitschland overal hare vlammen zegenrijk te doen uitbreken, en de zetels en kerkers harer tyrannen in de asch te leggen, maar ook uiterlijk is zij uitgebreid geworden, want niettegenstaande alle hinderpalen, bleef verreweg het meerendeel der gemeenten in Duitschland onverwrikbaar en vele vermeerderen en versterken zich.

Welke resultaten hebben echter de vervolgingen en verbanningen van onze medeleden gehad?

Uit Palestina verdreven, reisden eens de eerste christenen naar alle deelen van het Romeinsche rijk, verbreidden de nieuwe waarheden door de provinciën van dezen reusachtigen staat en vormden overal nieuwe christelijke gemeenten. De tyrannieke voorschriften van Karel V dwongen vele Protestanten Duitschland te verlaten, en door hen werd het Protestantismus naar Frankrijk, Denemarken, Zweden en Engeland overgeplant.

Evenzoo hebben de vervolgingen tegen de vrije godsdienstige gemeenten gewerkt. Vele leden der gemeenten, leeraren en sprekers hebben hunne toevlugt in andere landen van Europa gezocht en de nieuwe denkbeelden verspreid. Andere zijn naar Amerika en Australië verhuisd en hebben daar gemeenten opgericht. Ook de vorming dezer gemeente is een gevolg van de godsdienstige verdrukkingen in Duitschland. Gij ziet het, wij zijn in de werkelijkheid niet de overwonnenen maar de overwinnaars.

Mijne vrienden! Indien wij nu met deze vrije godsdienstige gemeente te Londen voor den dag treden en de vrienden van den godsdienstigen vooruitgang onder het Engelsche broedervolk oproepen, zich met ons tot een gemeenschappelijken arbeid te vereenigen, dan dienen wij spoedig daarop de verplichting uit te spreken, wat het doel en de inhoud van onze godsdienstige gemeente is.

De bronnen van de godsdienst der humaniteit zijn geene bovennatuurlijke openbaringen, die eens voor 2000 jaren aan een ververwijderd Aziatisch volk, op wonderbare wijze zouden zijn geschonken, maar zij zijn ouder dan deze, indien de ouderdom daarbij den voorrang moet hebben. Het zijn de natuur en de menschheid, en het zijn bronnen uit welke ieder van ons heden en morgen en immer, zelf een hooger godsbegrip kan scheppen, het zijn natuurlijke en levendige bronnen, die door geen heerschzuchtige priesterklasse gesloten en troebel gemaakt kunnen worden. Uit de natuur, uit hare wetten, hare beweging, hare oneindigheid en harmonie, leeren wij, dat in haar een eeuwig verstand en eene eeuwig vormende kracht moet leven. Deze noemen wij God. Van deze bronnen, van al wat is moet de menschheid uitgaan, en zij moet vrij en eeuwig zijn, zoo als God het is.

Aangezien wij nu in de geheele schepping eene voortdurende vrije en harmonische beweging tot hoogere volmaking vinden, erkennen wij de vrije ontwikkeling tot hoogere volmaking, als eene goddelijke wet, ja als de hoogste verplichting der menschheid.

Op dit standpunt van het bewustzijn van God en van ons zelven, hebben wij eerbied voor iedere ware overtuiging en erkennen de verschillende kerken als de trappen der godsdienstige ontwikkeling van de menschheid; maar wij verklaren ons tegen de slavernij des geloofs en het Jezuitismus, als de vijanden der godsdienst en beschouwen stilstand als zonde aan God, de menschheid en de natuur begaan.

Waarlijk, hoe zouden ook priesters, tyrannen van bijgeloof zulk eene vernietigende werking hebben kunnen uitoefenen, indien zij niet eene misdaad waren tegen de goddelijke en natuurwetten gepleegd? Er is geen stilstand leert de bliksemsnelle beweging der aarde, er is geen stilstand verkondigen de zon en de tallooze wereldligchamen. Al werpt gij u ook in de raderen der geschiedenis gij despoten, al vergrijpt gij u ook eenigen tijd tegen de wetten des geestes, toch zult gij geen stilstand, geene eeuwige onderwerping bewerken! Gij gelijkt slechts de ontbonden stof, door welke andermaal een nieuw leven wordt veroorzaakt.

Maar indien wij eene andere overtuiging van God en menschheid uitspreken, dan de oude kerken leeren, verklaren wij de godsdienst dan niet voor feilbaar?

Ik geef daarop dit antwoord: Is er een beschaafde gerijpte man, die het begrip, dat hij in zijne jeugd van God had, voor verkeerd en valsch verklaart? Zoo lang de volkeren van Europa in hunne kindschheid, zoo lang zij niet tot in de natuurwet doorgedrongen waren, maar aan het uiterlijke voorkomen hingen, zoo lang mogten zij gelooven dat de aarde het eenige wereldligchaam was, dat stilstond en waarover zich het geloof uitbreidde aan eenen hemel, waar God woonde en van waar hij zijne geheele opmerkzaamheid op de menschen rigtte, hen beloonde en strafte, zoo als een vader zijne kinderen.

Toen echter de scherpe blik van een Copernicus het vaste hemelgewelf had opengebrokeu en met zijn geestesblik het heelal verlichtte, toen Galilei door de ontwakende velden van Italië riep: „De aarde beweegt zich toch!” Toen was een hooger begrip voor den menschelijken geest opgegaan, dan de priesters der onfeilbare kerk leerden.

Dezelfde bliksemschicht van den geest, die het hemelgewelf had geopend, verlichtte den tyrannentempel der Romeinsche hierarchie. En ziet, de prelaten, de bisschoppen en de tallooze zwermen van monniken verschrikten over het nieuwe goddelijke licht, en zij kwamen bij elkan- der en beraadslaagden wat zij zouden doen.

De paus had den sleutel van het hemelrijk, en nu was het zonder hem ontsloten? Een Copernicus had het geopend zonder den paus, en een Galilei waagde het, in tegenspraak met den bijbel, te betoogen: „de aarde beweegt zich!” Hierdoor was toch de magt over den sleutel en de onfeilbaarheid der Roomsche kerk twijfelachtig geworden!

Zij hielden raad hoe zij den hemel weder digtsluiten en de aarde weder, in overeenstemming met den bijbel, tot stilstand zouden brengen.

En welk middel wendden zij aan? Zij wierpen den grijsen Galileï in de gevangenis en dwongen hem te herroepen wat hij gezegd had.

Nu staat toch wel de aarde stil? — Neen, zij bewoog zich toch en beweegt zich nog heden. Zoo als toenmaals de dwang van den paus ten spot werd door de voortdurende openbaringen Gods in de natuur, zoo zullen ook in onzen tijd geestelijken en despoten ten spot en ter gelegener tijd als misdadigers bestraft worden.

Op het godsdienstige standpunt, waarop wij thans staan, verdwijnen ook alle godsdienstige twistpunten — want geen van ons kan den andere voorschrijven hoe hij God moet opvatten. — Ieder moet dit doen volgens zijne individualiteit, zijne beschaving en zijn verstand. Daarom moet gij hier geen theologischen strijd verwachten.

Men heeft mij dikwijls verweten dat ik geen theologie verstond. Ik moet bekennen, dat ik mij daar over verheugd heb, want ik zie dat ik den regten weg heb ingeslagen. Wij moesten de godgeleerdheid opheffen en in hare plaats godsdienstige of beter *levens-wetenschap* plaatsen. Indien de bekrompen godgeleerden en de woorden verdraaijende en kracht tot handelen missende critiek, mij daarom trachten te bezwalken, dan geef ik hun dit ten antwoord: dat ik gemeenten gevormd en voor eene hervorming den weg heb gebaad, die in hare verdere ontwikkeling het geheele priester- en jezuïtendom vernietigen zullen. Deze gemeenten mogen zij bestuderen, en als zij hare beteekenis voor het tegenwoordige en de toekomst hebben leeren kennen, dan weten zij iets meer dan godgeleerdheid en domme woordenzijferij.

Wij bestrijden wat tegen de vrije ontwikkeling en de aanspraak op gelijke regten voor alle menschen is, en wij zijn tegen iedere vereering van een rok, hetzij die van eene kerk of van eene wijsgeerige school uitgaat. In de overtuiging, dat de menschheid zich zelve moet verlossen, leggen wij de messiaswaardigheid daardoor in hare handen, dat wij haar op ieder grondgebied des levens zelfstandig trachten te maken.

Zoo gelooven wij, dat de hervorming eener meerderjarige eeuw moet worden begrepen.

Wilt gij weten wat ik van Mozes, Christus en de Apostelen denk? Uit dat wat ik reeds gezegd heb moogt gij het gevolg trekken. Geen strijd om de woorden van dezen of genen grooten man, geene onreinheid der letter. Sedert bijna 2000 jaren trekt de strijd om den persoon van Christus door de volkeren: maar van zijnen geest blijven de meesten zeer verwijderd. Wij willen den geest van Christus en zijne Apostelen trachten te vatten en in onzen geest op te nemen — wij willen ons beijveren voor onze eeuw te doen wat zij voor de hunne hebben gedaan. Daardoor gelooven wij regtvaardiger en dankbaarder omtrent Christus en zijne Apostelen te zijn, daar zij die in zijnen naam verdooden, vervolgen en dooden.

Indien deze mannen, die toenmaals voor de humaniteit tegen priesters, farizeërs en huichelaars streden, nu door de christelijke landen in bedevaart konden gaan, zouden zij dan wel vervuld vinden waarnaar zij streefden. Zouden zij, indien zij misschien door de straten der groote wereldstad Londen, en door de rijke kerken gingen en hare dienaars bezochten, wel kunnen zeggen: „Hier is het werk der liefde volbragt.”

O neen, het is niet volbragt, al zijn ook de kerkramen verlicht, en al bidden rijk uitgedoschte bisschoppen daar achter: God is de liefde. — Het is niet volbragt, al zien wij ook schitterende paleizen en met goud beslagen equipages, die door de straten rollen. — Het is niet volbragt, al betaalt Engeland ook vijf millioen pond sterling aan armenbelasting. Het is niet volbragt, want ziet, nog zitten honderden en duizenden bleek van honger en koude in elkander gehurkt bij de koude muren, en de toonen van het orgel, „God is de liefde,” vormen een bitter contrast daarmede. — Het is niet volbragt, want de gevangenissen zijn vol van misdadigers. — Het is niet volbragt, want het kapitaal wordt magtiger, de armoede grooter; de klove tusschen arm en rijk dagelijks gevaarlijker. — De hulp wordt dringend vereischt en deze moet van den innerlijken mensch uitgaan. — Maar hoe zal het werk volbragt worden. Waar is de verlosser en redder? Hij is niet hier en daar, hij is niet deze of gene, niet boven in den hemel, niet een enkele, maar wij *allen*, ons vereenigd werkend verstand en onze liefde en de vereenigde wil van allen.

Daarnaar streven onze gemeenten. — Daarom zeggen wij tot ieder en tot allen: Gij hebt de magt en de kracht in u zelve, en God gaf ons de kracht, daarom helpt u zelve. Daarom roepen wij: Wat gij niet als enkelen kunt, kunt gij gezamenlijk, als vrije vereenigingen. Gij kunt niet als enkelen de magt der geestelijken breken en de jezuïten overwinnen; de jezuïten, die van land tot land vloek en verderf brengen, die ook in dit land, in Engeland, de hand naar de kinderen uitstrekken, de scholen verpesten, de begaafden verdoemen; — daarom vereenigt u.

Gij kunt niet als enkelen de ellende te gemoet komen, scholen bouwen, — daarom vereenigt u.

Gij kunt u als enkelen niet beschaven, veredelen en gelukkig zijn — daarom vereenigt u.

Ziet de vrije gemeenten hebben zich in geheel Duitschland met elkander verbonden, en verbinden zich in Amerika. Engeland ontbreekt nog in het groote verbond. Wij hebben met onze gemeente het begin gemaakt. Laat ons dit plan verder vervolgen en eene groote organisatie met de gemeenten in Duitschland en Amerika vormen. Dan zullen wij in staat zijn, tegen het Despoten- en Jezuitendom in kerk en staat met zegenrijk gevolg op te treden, wij zullen sterk genoeg zijn, de bisschopszetels, de kloosters, de biechtstoelen en andere dwangwerktuigen onder onzen voet te verbrijzelen, en op hunne graven en puinhopen de scholen der menschenliefde en de tempels van de vrijheid der volkeren op te bouwen.

v. L.

RELIGIE EN NATUURKUNDE.

DOOR

F R A N T Z.

De zucht tot zelfbehoud, dat noodzakelijke uitvloeisel van de individuele ontwikkeling, ligt in den mensch zoo wel als in het dier.

De onbekendheid met de oorzaken van de natuurkrachten die zich openbaren, en de ondervinding, dat deze krachten, waar zij ook met den mensch in zijne werken in aanraking komen, zich niet in hunne ontwikkeling laten belemmeren, deden bij de menschheid de behoefte ontstaan die krachten te verzecenen, en het streven ze in weldadige en beschermende te veranderen. Vandaar offer en aanbidding.

Gelijk de vormdienst (cultus) door de uitingen van die kracht te voorschijn werd geroepen, zoo ontwikkelden zich ook hare verschillende vormen, naar gelang van de wijze waarop de mensch zijne verhouding tegenover die krachten opvatte, naarmate uit zijne beschouwing het verband tusschen zijn eigen bestaan, en dat dier hooge magten zich aan hem voordeed. Hoe beperkter de kring zijner denkbeelden is, des te ruwer is de voorstelling, van daar oorspronkelijk de veelgodendienst en in dezelve eerstens de aanbidding van levenlooze voorwerpen en van dieren. Zij werden ongeschikt bevonden als eenen vorm der hoogere krachten waardig te dienen, van het tijdstip af, dat men begon in te zien dat de mensch hooger stond, dan de voorwerpen van zijne vormdienst. Dientengevolge kleepte men alstoen die krachten in mensche-lijke gedaante en verleende haar de eigenschappen waaraan men de hoogste waarde toeschreef: onsterfelijkheid en eeuwige jeugd.

De vormelijke voorstelling dier natuurkrachten ontwikkelde zich meer en meer, tot dat men ze gezamenlijk als het uitvloeisel van eene kracht beschouwde, en hierin, ter oplossing van het raadsel van het persoonlijke bestaan, een hoogst wezen zag, dat — zelf ongeschapen, dus eeuwig — alles wat wij door middel van onze zintuigen kunnen waarnemen uit het „Niet” te voorschijn geroepen had en dat als grondoorzaak van al het waarneembare, noodzakelijk van de stof ontdaan en als geest voorgesteld worden moest.

Onveranderd en overal was de bron van dergelijke beschouwingen, van de ruwste wijze van voorstelling tot op het Christendom in zijne reinste opvatting het gevoel van afhankelijkheid bij de menschheid van de hoogere magten, de onbegrepene krachten.

De overdragingen van deze beschouwingen in het leven, hunne verzinnelijking maken de vormdienst uit.

De ontwikkeling der vormdienst was ten allen tijde een spiegel van de beschaving der menschheid. Als foelie van dezen beschavingsspiegel openbaart zich aan den onbevooroordeelde nadrukkelijk en onweder-spreekbaar de bij den mensch zoo ingewortelde neiging zijne eigene betrekkingen op het gebied van zijne vormdienst over te brengen; de-

wijl dit gebied een eigengeschapen is, en er bijgevolg geene andere dan eigene betrekkingen te vinden zijn om het uit te monstereen.

Hij die, als vrijmagtig wezen, van deze waarheid doordrongen is; hij die de uitkomsten van de wetenschappelijke nasporingen op het gebied der natuur aanneemt gelijk zij zich vertoonen, als daadzaken; hij die begrepen heeft dat de kracht zich tot de stof verhoudt als hare eigenschap, dat de menigvuldigheid der vormen en verrigtingen der anorganische natuur slechts veroorzaakt wordt door de wisseling der grondstoffen die zich aantrekkend en afstootend zoeken en schuwen; hij, voor wien het leven in den kringloop der hoofdstoffen besloten ligt, die steeds op nieuw begint, alvorens nog de vormontbinding haar einddoel bereikte; — hij kan niet langer eenige waarde hechten aan die foelie, hij ontheft zich aan de vormdienst.

Vormdienst en eerdienst, (religie) gewoonlijk beiden door het woord „Godsdienst” overgezet, zijn echter in werkelijkheid van elkander verschillende begrippen. Cicero zoekt de afleiding van het woord *religie* in relegere, overdenken. De vormdienst wordt beoefend; de eerdienst wordt verkregen. Zij is het middel waardoor dat voornoemde gevoel van afhankelijkheid bij den mensch, met de betrekkingen zijner afhankelijkheid verzoend wordt, en de eerdienstleer is eene openbaring ter bereiking van eene dergelijke bemiddeling. Vormdienst en eerdienst bedingen elkander geenszins wederkeerig, en hij die eene bepaalde vormdienst beoefent, kan niettemin zonder eerdienst zijn, daar hij deze eerst dan deelachtig wordt en blijft, wanneer en zoo lang hij in de vormdienst werkelijk die bemiddeling vindt; gelijk in het tegenovergestelde geval deze aanwezig en zeker kan zijn, zonder dat zij de beoefening van eene vormdienst behoeft.

Zijn in de eerdienstleer werking en oorzaak derwijze verbonden, dat gene uit deze door middel van onbekende tusschenschakels voortkomt, dan worden de laatsten gerekend tot het gebied des geloofs te behoorren, en de openbaring wordt hun, om ze niet met het geleidelijke denken te verwarren, in de engere beteekenis van het woord toegemeten. Volgt de leer den strengen geleidelijken gang van oorzaak en werking, dan duidt men de uitkomst daarvan aan als, „Eerdienst des verstands.” Eerdienst des verstands echter is de natuurlijke eerdienst, omdat iedere verstandelijke wet ook eene natuurwet is. Want iedere bevattning ontvangen wij uit het gebied der objective wereld, naardien wij de indrukken opvangen van de stoffelijke bewegingen op onze zenuwen, die tot aan de denkorganen doorgedrongen zijn. Ons oordeel berust dus overal en zonder uitzondering op zinnelijke beschouwing, en leidt haar tot het opdelven van wetten, welke dus niet anders dan natuurwetten kunnen zijn. Konden wij de natuur in al haren omvang naspeuren, dan ware er geen geloof meer, want kennis sluit geloof uit en hoe verder wij in deze kennis voortgaan, des te onmiskenbaarder vinden wij in de natuur eene leermeesteres tot de eerdienst, en wel zulk eene die geene andere naast zich heeft, die in gezag met haar gelijk staat. Hare openbaringen liggen open voor ieder die hare taal heeft leeren verstaan, en ze vrij van vooroordeelen ontvangt, terwijl de bovennatuurkundige openbaringen zelfs nog onverstaanbaar blijven voor diegenen, die de taal

van zijne leermeesteres begon te spreken, toen hij ophield de moeder-melk te drinken.

Hoe kan echter de natuur, hoe kunnen hare onveranderlijke wetten, die met stoeve, onverbiddelijke noodzakelijkheid de menigten beheerschen, die ons ligchaam omzetten en in de oneindigheid der ruimte en des tijds ons geenen grond tot het geloof aan een persoonlijk voortbestaan doen vinden, hoe kunnen zij de middelaar zijn tot eene verzoening tusschen zich en de betrekkingen van onze afhankelijkheid van haar?

Zij kunnen het; want zij zijn de openbaring der waarheid, dat de dood in het leven en het leven in den dood is.

In het menschelijke organisme, gaan even als overal in de organische natuur, door onnaspeurlijke afscheiding zijner bestanddeelen en aanvulling van het afgescheidene, de vormontbinding en de vormvernieuwing hand aan hand. Na verloop van eene korte tijdruimte, al moge zij met dagen of maanden berekend worden, bevat het organisme geen atoom meer van hetgeen er aanvankelijk toe behoorde. Het ligchaam is door voortdurende uitwisseling van zijne vroegere bestanddeelen en de inwisseling van nieuwe, in zijn geheele zamenstel volkomen vernieuwd geworden.

Is nu de kracht eene eigenschap der stof, zijn beiden onafscheidbaar van elkander, dan ligt in de verwisseling der atomen ook tevens de verwisseling der kracht. Worden in en met het ligchaam de denkorganen vernieuwd, dan geldt ditzelfde ook van den geest, die het gevolg is van deze organen.

Daarom bestaat er in de natuur geene persoonlijkheid, hetzij stoffelijk of geestelijk, die meer dan eenen onmeetbaar korten tijd hare identiteit bewaart, dus ook geene die langer dan zulk eenen onmeetbaar korten tijd bestaat.

Terwijl intusschen de stoffen rusteloos in het organisme wisselen, blijft de wijze harer verbinding, blijven vorm en vermenging tot op eenen zekeren graad duurzaam, en deze eigendommelijkheid, die het eenvoudige organisme bezit in het aangaan van stoffelijke verbindingen, is zijne individualiteit.

Vermenging, vorm en kracht staan in wisselwerking en vorderen elkan-ker noodzakelijk; zoo lang een hunner onveranderd is, zijn het ook de beide anderen, en iedere verandering des eenen bewerkstelligt ook gelijktijdig de verandering der beide anderen. Terwijl nu het organisme, ter voleindiging van de voortbrengselen zijner denkorganen even goed als van al de overigen, tot op eenen zekeren graad vermenging en vorm blijft behouden, moet in gelijke mate ook de kracht, en voornamelijk de geestelijke werkzaamheid zich tot eene eigendommelijkheid vormen, die in overeenstemming is met deze bijzondere betrekkingen der vermenging en van den vorm, en deze in eenen gelijken graad blijven behouden. Met de individuele ontwikkeling der denkorganen wordt ook de individuele beschouwing van de betrekking der dingen tot ons, dat wil zeggen, het individuele bewustzijn opgewekt, hetgeen eerst duister en onbestemd, zich klaarder en scherper afteekent, naarmate ook de veredeling van zijn orgaan vooruitgaat. Even als al het *tegenwoordige* tot een onmeetbaar kort tijdsbestek beperkt, gaat het, zoodra het ontstaan

is, tot herinnering over, en terwijl het deze voortdurend aaneenschakelt, zoo lang en zoo ver de denkorganen bij de wisseling der athomen, vermenging en vorm blijven behouden, is de geestelijke individualiteit aanwezig.

Dientengevolge moet het begrip der persoonlijkheid in de bezielde natuur uitsluitend teruggevoerd worden tot het volharden van het organisme in de wijze der voleindiging zijner voortbrengselen. Stellen wij het voorledene van eene persoonlijkheid ter zijde, en beperken wij ze zonder dat volhardingsvermogen in het tegenwoordige, dan bestaat er voor ons geene persoonlijkheid meer, maar aanschouwen wij alleen de verschijning van een voorwerp dat — zonder dien borgtogt voor eenige duurzaamheid — voor zich geene aanspraak op persoonlijkheid heeft. Voe-gen wij er dat volhardingsvermogen, bij wijze van voleindiging zijner voortbrengselen weder toe, dan zijn de vereischten tot de individualiteit aanwezig, en het individu vernieuwt zich, terwijl het tegenwoordige tot verledenheid wordt. Deelen wij het echter dit volhardingsvermogen niet toe, dan blijft ons slechts eene tot een onmeetbaar kort tijdsbestek beperkte scheikundige verschijning over, die door nieuwe verschijningen terstond vernietigd wordt, welke de stof in hare onophoudelijke beweging — de vereischte tot ieder leven — door het aangaan van afwijkende verbindingen te voorschijn roept. De toestand in het tegenwoordige, zoo in als voor zich zelf, geeft nimmer den minsten grond tot eene aanspraak op individualiteit; slechts in verband met dien van het verledene is hij hiertoe gerechtigd.

Daaruit vloeit voort, dat, zoodra de vormvernieuwing ophoudt in de wezenlijke bestanddeelen van het organisme, wat de vermenging en den vorm betreft, de behoorlijke vergoeding aan te brengen voor de vormontbinding, de individualiteit opgeheven is. Wordt nu in de denkorganen zulk eene vormvernieuwing van geheelen of gedeeltelijken duur gestremd, dan wordt daarmede de geestelijke individualiteit weggevaagd of gewijzigd. Omvat de staking van eene dergelijke vormvernieuwing het geheele organisme, dan bestempelen wij haar ontstaan met den naam van „dood.”

Wanneer wij het bovengezegde beknopt te zamenvatten, dan is, wat wij „leven” noemen, een onafgebroken geboren worden en sterven, onder bevordering of storing der organismen, naarmate de vormvernieuwing of de vormontbinding daarbij de bovenhand heeft. De dood vernietigt geene persoonlijkheid, omdat deze niet in de natuur bestaat. Hij heft slechts eene eigenschap op van het stoffelijke verband, dat op het oogenblik van zijn verschijnen het organisme vormt, eene eigenschap, die in iedere eerste verbinding der hoofdstoffen tot eene kiem, gegrond is, de overdraagbaarheid der wijze van groepering der kiem-atomen op de stoffen, die in het bereik harer werking komen, en die voor zulk eene overdraging ontvankelijk zijn, het vereenzelvigingsvermogen, en hiermede het voortbrengingsvermogen der denkorganen, de herinnering, die, daar zij de vereischten tot haar ontstaan in de vereenzelviging gevonden heeft, ook daar haren indruk veroorzaakte en bewaarde, doch die ook hare waarde verliest met het verval van haren drager.

Terwijl het organisme in koolzuur, water en ammoniak wordt opgelost, zijn der stoffen verbindingen van anderen aard voorbehouden.

De natuurwet echter, waaruit het ontstaan van het organische leven voortspruit, houdt niet op zich in voortdurende voortontwikkeling der organismen te openbaren, daar zij de eeuwig wordende *genus* vormt.

Daar nu de vroegere bouw van het menschelijke organisme verre overtroffen wordt door zijnen tegenwoordigen vorm, gelijk de kloof tusschen den mensch en het dier — getuige de vorm van gevondene schedels — in verloop van duizende jaren zich voortdurend verwijdt heeft, zoo volgt ook de ontwikkeling van het organisme, — en dien ten gevolge, door de naarmate van den tegenwoordigen graad van beschaving verhoogde vorderingen van het menschelijke geslacht, de ontwikkeling van het goede, het zedelijke, — noodzakelijke wetten. Ook hier is voor iedere trede die bereikt wordt, in de voorafgegane oorzaken een noodzakelijke en onwankelbare grondslag gelegd.

Aldus is de kringloop der hoofdstoffen, waarin lucht, planten, dieren, menschen zich overal de hand reiken tot eeuwige verjonging, ontwikkeling en veredeling, tevens de kringloop der krachten. „De dood zelf echter is slechts de onsterfelijkheid van dezen kringloop.”

Ook wanneer men de natuur der dingen en de wetten der natuur niet kent, wordt men toch door de gedachte aan het standpunt der geestelijke ontwikkeling van ons geslacht, verre weggevoerd over ruimte en tijd. Zonder vreemdelingen te zijn geworden op het religieuze gebied is men ontruikt aan de bovennatuurlijke beschouwing, en aan de geestesverdooving, terwijl de vrucht der kennis meer en meer bij ons rijpt.

Die Natur, 7 Mei 1858.

DE SEKTE DER BABIS.

EENE BIJDRAGE TOT DE GESCHIEDENIS VAN ONZEN TIJD.

DOOR

E. M E Y E N.

Er zijn drie redenen, waarom de Schach van Perzië genoodzaakt is geweest den vrede met Engeland te sluiten: 1^{stens} heeft hij, zoo als gewoonlijk, geen geld, 2^{dens} is zijne armee oudergewoonte in slechten toestand, en 3^{dens} heeft hij de opstanden in zijn rijk te vreezen. De VREESELIJKE SEKTE der Babis, die sedert een aantal jaren tegen hem strijdt en hem van den troon tracht te stooten, wacht slechts op eene gunstige gelegenheid dit ten uitvoer te brengen.

Zietdaar wat ons de dagbladen berigten. Wie zijn echter deze Babis, en wat is het doel van deze als zoo vreeselijk voorgestelde sekte? Daarover heeft, voor zoo ver wij weten, nog geen dagblad eenige opheldering gegeven, en willen wij er ons dus mede belasten, aangezien wij daarover eenige inlichtingen bekwamen door het voor het overige onbeduidende werk van Lady Sheil over Perzië (*Glimpses of life and manners*

in Persia by Lady Sheil, Londen 1856). De berigten, die Lady Sheil over de Babis geeft, zijn wel is waar schaarsch, maar toch voldoende, om groote belangstelling voor hen op te wekken en in hen een verschijnsel te aanschouwen, dat van groot gewigt kan worden voor Perzië, zoowel als voor het geheele Oosten. Deze dame is de gemalin van den Kolonel Sheil, die in het jaar 1848 als buitengewoon gezant van Engeland naar Perzië werd gezonden, en als zoodanig het verdrag van het jaar 1852 sloot, waardoor Perzië zich ten vorigen jare (1856) geregtigd verklaard heeft Herat te bezetten, hetgeen de oorlogsverklaring van Engeland ten gevolge had. Gedurende den tijd van haar verblijf aldaar, had dus de godsdienststrijd plaats, die sedert 1850 uit de vervolging der Babis voortgesproten is, en de berigten die zij ons hierover mededeelt, vormen tot heden de eenige bron voor de geschiedenis der beweging, waarvan wij op haar voetspoor een overzicht willen geven.

De insteller der sekte was, even als Mahomet, een koopman. Hij heet Syed Ali Mohamed, werd in Schiras geboren en door zijnen vader, die daar koopman was, tot denzelfden stand bestemd. Hij vond hierin echter geen welgevallen, en wijdde zich aan theologische studiën, die eene mystische rigting aan zijne gedachten gaven. Hij schiep een nieuw eerdienststelsel, dat hij in de nabijheid van Bagdad verkondigde, en waartoe hij spoedig verscheidene aanhangers won. Dit stelsel is, volgens de mededeelingen van Lady Sheil, *Atheismus*, dat zich onder den vorm van *Pantheismus* verbergt, en tevens *Materialismus* en *Communismus* is. „Wat,” zou men hierbij kunnen uitroepen, „heeft deze profeet dan de Deutsche jaarboeken gelezen, en staat hij met het jongere geslacht der Deutsche natuuronderzoekers en met Cabet en zijne volgelingen in verbinding?” Dat is echter het geval niet, zulk eene geestesstrooming bestaat er nog niet op de aarde. De goede dame, die de voorgaande uitdrukkingen bezigt, heeft voorzeker de volle beteekenis er niet van gekend, anders zou zij ze stellig niet gebezigd hebben. Te oordeelen naar hetgeen zij zegt van den inhoud der leer van den Perzischen profeet, kan men er slechts *Pantheismus* in zien, en zijn *Socialismus* kan even zoo min *Communismus* genoemd worden. Hij loochent volstrekt den persoonlijken God en alle emanatiën, die zich tot heden den menschen als godsdiensten opgedrongen hebben, doch hij verheft daarentegen het Al, dat wil zeggen, de natuurkrachten tot Godheid. Het Pantheismus wordt voor hem eene religie. „God is alles, hij bestaat in ieder levend wezen, en ieder deel van den denkenden mensch is goddelijk,” aldus luidt zijne hoofdleer. Er bestaat geene openbaring, maar alleen kennis, en het is verkeerd en valsch eene dogmatische scheiding tusschen deugd en ondeugd te maken. In beiden is iets goddelijks, het komt er slechts op aan dit te erkennen. Er bestaat voorts geen dood in den gewonen zin van het woord, maar ook hij is een vorm der goddelijkheid. De mensch sterft slechts om als deel der godheid voort te leven. — De eigendom behoort dengenen, die er het behoorlijke gebruik van weten te maken, namelijk den Babis, die beregtigd zijn zich den eigendom toe te eigenen van al degene, die hen vervolgen. Zij staan niet vijandig tegenover de Christenen, maar wel tegenover de Mahomedanen, die hunne leer niet dulden en hen vervolgen.”

Dit is alles wat wij betreffende het leerstellige van den profeet der Babis uit het werk van Lady Sheil hebben weten op te delven.

Het blijkt daaruit dat er sprake is van een Pantheïsmus van rein oosterschen aard. De vergoddelijking der menschelijke krachten, zoowel als de ontkenning van den dood, zijn zuiver Oostersch en bewijzen dat de stichter der sekte de kracht niet had zich tot het Atheïsmus te verheffen. De Aziaat kan nog niet de scherpe scheiding voltrekken tusschen den natuurgeest en den geest der menschheid, waardoor de Europeaan zijne wilskracht tot beheerscheres der natuur maakt, en zijn denken tot een stelselmatig erkennen en tot de wetenschap verheft. De Aziaat wil zich slechts bedwelmen aan de goddelijkheid der natuur, en zelfs in den dood nog er mede vereend blijven en in haar voortleven, terwijl de Europeaan dit vermogen alleen aan den gezamentlijken geest van de in voortdurende ontwikkeling voortgaande menschheid toekennen kan, en het individu met de soort aan de vergankelijkheid overlevert.

Het niet erkennen van den dood en het geloof aan het voortleven, vormen, gelijk wij zullen zien uit de geschiedenis van het Babismus, eene der hoofdleeren van den nieuwen Mahomet. — Voorts steekt er nog niets communistisch in, dat hij zijnen volgelingen zooveel mogelijk eigendom verzekeren wil, daar er nergens sprake is van een gemeenschappelijk bezit. — Hij gevoelt geen haat voor andere religiën, en levert daardoor het bewijs dat hij het gebied der dweeperij niet betreden heeft. Hij wil slechts den staatkundig revolutionairen strijd voor de regten van het Babismus.

Deze naam komt af van het Arabische woord „Bab,” dat poort beteekent en dat, gelijk uit eene opgave in de staatskranten van Teheran blijkt, door den stichter der sekte achter zijnen naam gevoegd werd, als eene zinnebeeldige beteekenis, ongeveer in den zin, gelijk Christus zich de poort des eeuwigen levens noemde.

Spoedig nadat Seyd Ali Mohamed zijne leer verkondigd had, klaagden de Turken hem als godloochenaar aan, en wilden hem als zoodanig teregtstellen. De Perzianen echter vorderden hunnen onderdaan op, en stelden hem in handen van hunne geestelijkheid. Deze waren lang in tweestrijd of zij hem als krankzinnig of als eenen godloochenaar zouden verklaren. Eindelijk deed de Cheik-ul-Islam de uitspraak, dat hij zijne dwalingen in eene moskee zoude herroepen. Het gelukte hem echter naar Ispahan te ontvlugten, waar hij nogmaals vele vereerders en aanhangers vond. Dit gaf echter op nieuw aanleiding tot zijne inhechtenisneming. Hij werd naar Azerbischân gezonden, en aldaar onder bedreiging met de bastonade gedwongen zijne woorden te herroepen. — Zes maanden later werd zijne leer op nieuw verboden, en hij zelf werd naar Tabriz gezonden, om doodgeschoten te worden. Aldaar werd hij naar het groote meidan (plein) gevoerd, en eene rij soldaten werd in het gelid geplaatst om hem dood te schieten. Zonderling genoeg troffen deze hem niet, of wilden hem niet treffen, zoodat hij, nadat de schoten gevallen waren, opstaan en ontvlugten kon. Hadde hij den weg naar den bazaar genomen, dan ware er kans geweest hem te verbergen. Daar hij echter in een wachthuis de wijk nam, werd hij aldra gevonden, terug gevoerd en werkelijk doodgeschoten.

Dit geschiedde in het jaar 1850, en hij moet toen omstreeks 40 jaar oud geweest zijn. Naar zijn gelaat te oordeelen, was hij zachtmoedig, vriendelijk en regtschapen, geen dweeper. Uit zijn bloed ontsproot echter, even als uit iedere onregtmatige vervolging, een zaad van dweeperij, waarvoor de wreede Schach van Perzië zeer spoedig zou sidderen.

Overal vertoonden zich eensklaps sporen van het Babismus, zoo snel had zich de nieuwe leer verspreid en zoo uitlokkend moet ze zijn. Zelfs in Teheran trad zij te voorschijn en mannen van den hoogsten stand, ja zelfs Mollahs omhelsden haar en werden er martelaren voor.

Bij de ontzenuwing en den zedelijken achteruitgang, waarin het Persische volk in het algemeen verzonken is, is dit buitengewoon opvallend. De Babis werden eensklaps helden, die even moedig als de eerste christenen voor hunne leer den dood trotseerden.

Nog in het jaar 1850 werden zeven Babis teregtgesteld. Dit verwekte echter eene groote ontevredenheid door het geheele land, die in Lerschan zoodanig toenam, dat er een opstand uit geboren werd, aan welks spits een Mollah van naam stond. Er werden troepen tegen hen afgezonden, en zij verdedigden tegen deze straat voor straat, huis voor huis, tot dat zij eindelijk genoodzaakt waren zich op de vlugt te begeven. De Europeesche gezanten gaven zich alle mogelijke moeite, de regering van het bloedvergieten terug te houden, ten einde de dweeperij niet nog meer voedsel te geven; het gelukte hun intusschen slechts in geringe mate en de vervolgingen duurden voort.

Toen besloot een aantal Babis, in Augustus van 1852, de regering door eene vreeselijke daad van wraak schrik aan te jagen en den Schach te vermoorden. — Aan het hoofd van deze zamenzwering stonden Suleiman Khan en een Mollah.

Het Perzische hof brengt den zomer niet te Teheran door, maar in een in den omtrek gelegen paleis, van waar Schach Nasurdin veelvuldig op de jagt ging. Bij eene dusdanige gelegenheid drongen eensklaps vier mannen, onder welke ook Suleiman Khan zich bevond, door het gevolg heen, wierpen den Schach van het paard, en Suleiman had hem reeds eenen houw toegebracht en stond op het punt hem door een schot het leven te benemen, toen het gevolg weder tot bezinning kwam, zich op de aanvallers wierp en hen overweldigde. Het geheele hof werd daarop van afgrijzen aangegrepen, en al degene die er toe behoorden, vlugten van schrik naar de hoofdstad.

Toen aldaar de mede zamengespannen Mollah het mislukken van den aanslag vernam, greep hij een zwaard, om den Schach bij zijnen intogt te Teheran te ontmoet te gaan en hem te dooden, terwijl hij tot zijne leerlingen zeide dat zij slechts onbezorgd moesten zijn, wanneer zij hem zagen vallen en niet moesten gelooven dat hij dood was. Hij zou weder opstaan en met hen strijden, wanneer zij den aanval weder voortzetteden. Het kwam natuurlijk niet eens tot de uitvoering van zijn voornemen, integendeel, hij werd in hechtenis genomen, om met de vier moordenaars en een verder getal van 25 personen, die als medeplichtig aan de zamenzwering, mede gevat waren, tot eene schrikbarende teregtstelling bestemd te worden.

Een als de vroegere martelaren ondergingen al de Babis hunne straf

met den grootsten moed. Suleiman Khan werd tot de verschrikkelijke marteling veroordeeld, dat kaarsen in insneden in zijn vleesch werden geplaatst en daarin moesten verbranden, waarna hij in stukken gehouwen werd. Niettemin ging hij dansende als tot een feest naar de gerechtsplaats.

De Persische Staatskrant heeft de terechtstelling der Babis beschreven en wij willen ze in de eigene woorden wedergeven, omdat zich daarin de denkwijze der Perzische regering krachtiger afspiegelt dan in eenig ander bewijsstuk.

„Eenige verwilderde, beginsellooze, onrustige menschen, leerlingen van den gevloekten Syed Ali Mohamed Bab, die voor eenige jaren eene religie uitvond en daarvoor moest gestraft worden, hebben hun welverdiende loon gevonden. Zij konden de waarheid van hun geloof niet bewijzen, en de valsheid er van was openbaar. Verscheidene van hunne boeken kwamen ons ter hande, en wij vonden er niets in dan ongeloof. Er was geen grond te vinden, die hun het regt gaf eenen strijd tegen den Almagtige aan te gaan. Daarop vingen zij aan naar de heerschappij te trachten, opstanden te verwekken, en daarbij te plunderen en hunnen naburen hun eigendom te ontrooven.”

Hierop volgde het verhaal van de laatste zamenzwering, den aanslag en de terechtstelling der dertig veroordeelden.

„De mollahs, priesters en geleerden doodden den mollah Scheich Ali, den opvolger van Bab, die zich den titel van keizerlijke majesteit aangematigd had en die de aanstoker der misdaad was. De prins van het keizerlijke huis doodden Seyd Hassan van Khorassan, eenen man van woesten levenswandel, door pistoolschoten en met sabels en dolken.

„De minister van buitenlandsche zaken, door ijver voor de godsdienst vervuld, loste het eerste schot op mollah Seyn; de geheimschrijvers van zijne afdeeling hieuwen den misdadiger in stukken. Nisan-ul-Mulk (de zoon van den eersten minister) maakte mollah Hussein af, en de broeder van den eersten minister hieuw Mirza-Abdul-Wahab van Schiras, eenen der twaalf moordenaars, in stukken.

„Suleiman Khan, die het schot op den persoon des keizers gelost had, werd aldus gedood: In het midden van het keizerlijke leger werd hij uitgestrekt, kaarsen werden in insneden in zijn ligchaam geplaatst en aangestoken. Daarop verwondde hem de huishofmeester van den schach op dezelfde plaats waar hij dezen had gewond, en nadat dit geschied was, doodde hem het gevolg.

„De edelen van het hof zonden Scheikh Abbas van Teheran ter helle.

„De artilleristen boorden Mohamed Ali de oogen uit, bonden hem voor een kanon en schoten hem in stukken.

„Het voetvolk doodde Syed Ali en het paardenvolk Mirza Refi.”

Zoo gaat het voort tot dat verhaald is hoe al de Babi's afgemaakt werden. Iedere stand en iedere rangklasse had haren Babi en het vermoorden dezer menschen werd als een volksfeest behandeld. De daarbij ten toon gespreide wreedheid kan ons geene verwondering baren, wanneer wij bedenken, dat deze thans in Perzië inheemsch geworden is. Voor het nietigste vergrijp worden de schuldigen verminkt, en roove-

rijen die in het verachterde land zeer vaak voorkomen, aangezien daar steeds de grootste nooddrift heerscht, en zelfs de soldaten genoodzaakt zijn te rooven, wanneer zij niet van honger willen sterven, worden niet zelden gestraft, door den roover met het hoofd naar beneden, ten halven lijve te begraven, zoodat hunne tezamengebondene beenen als waar-schuwend teekenen blijven staan, of door hem in te metselen, met vrijlating alleen van het gelaat, zoodat men hen langzaam kan zien versmachten. Deze afschuwelijke zucht tot wreedheid komt zelfs reeds bij de oude Persen voor; het is echter eene geheel nieuwe uitvinding hoogverraders tot schijf te doen dienen voor de hoogste ambtenaren, om hun het genoeg te verschaffen op hen te kunnen schieten of houwen, en dit kon voorwaar alleen in Perzië uitgevonden worden.

In Teheran echter was men uiterst ontevreden over deze teregtstellingen en het volk morde er vaak over.

Nog afschuwelijker dan de moord der mannen was voorts het wurgen van eene jonge vrouw, de dochter van eenen mollah, die eene aanhangster was van de nieuwe leer, en die door de Babis als eene profetes werd vereerd.

Het volk voorzag teregt, dat door zulke bloedige vervolgingen de wraakgierigheid der Babis slechts te meer aangevuurd moest worden. De aanslag op den schach bewijst dat de geest der oude Assassijnen in hen leeft, die onder den Ouden van den berg in de dertiende eeuw de schrik van Perzië waren.

De tegenwoordige schach Nassar-Udin, een man van eerst 27 jaar, is een onbeteekenend, doch trotsch en heerschzuchtig mensch. Hij deed gedurende het verblijf van lady Sheil zijnen visier, eenen der beste ministers des lands, eensklaps in hechtenis nemen, in ballingschap zenden en hem daar, hoezeer hij zijne zuster ter vrouw had, de aderen openen, en dat wel alleen op grond, dat hem verhaald was, dat de visier verachtelijk van hem gesproken en hem „een jong mensch zonder doorzicht” genoemd had.

Het is ligt te begrijpen dat de Babis zich van eenen dergelijken beheerscher wenschen ontslagen te zien en door hem te vermoorden, de vervolgingen tegen hen te doen ophouden.

Het zal daarom ook nog zonder twijfel tot zware opstanden komen en Nassar-Udin zal bezwaarlijk op zijn bed sterven. Eerst nadat zij hunne aanerkenning bevochten hebben, zal zich de werkzaamheid der sekte volkomen ontwikkelen, en zal het kunnen blijken, of zij in staat is het Mohamedismus het hoofd te bieden. De leer is volkomen in overeenstemming met den zin en den geest der Perzianen en voor hen dus zeer opwekkend, dit bewijst de snelle voortgang die zij heeft gehad en de tot heldenmoed verhoogde geestkracht, die zij in hare volgelingen ontwikkelt.

De ontluiking van zulk eenen vrijen geest in Perzië is even merkwaardig, als de omwentelingverwekking in China door den invloed van het protestantsche christendom.

Azië gaat klaarblijkelijk eene groote hervorming van zijnen staatkundigen toestand te gemoet, die door de religieuse beweging voorbereid wordt.

Het westen oefent meer en meer invloed uit op het oosten, en Azië wordt trapsgewijze daardoor weder tot een nieuw geschiedkundig leven gevoerd, hetgeen Europa zal aansporen zich nog meer met dat werelddeel bezig te houden, dan tot heden het geval was, en het de voordeelen en het genot der ontwikkeling te doen geworden.

Das Jahrhundert.

IETS NADERS OVER HET POSITIVISME.

Antwoord aan Dr. L. Buchner.

De beschouwingen van Dr. Louis Büchner, over mijne *„Synthetische overdenkingen”*, enz., voorkomende in het Tijdschrift: *„de Tijdgenoot op het gebied der rede”*, N°. 3, geven mij aanleiding hem voor de in dat opstel aan mij bewezene eer en welwillendheid mijnen dank te betuigen, en tevens enkele onjuiste zienswijzen van den Criticus aan te duiden, welke gewis toegeschreven moeten worden, eensdeels, aan de dikwijls onzamenhangende en duistere uiteenzettingen der vermelde proeve, waardoor de heer Büchner de bedoelingen van den schrijver niet overal juist begrepen heeft, en anderdeels hieraan, dat de Nederlandsche vertaling van dat werkje, welke natuurlijk minder onvolledig is dan de Fransche uitgaven, hem niet bekend kon zijn.

Moge hij in deze regels aanleiding vinden om de werken van Auguste Comte zelve te lezen.

Dr. Büchner veronderstelt te regt, blz. 37, regel 17 v. b., dat het niet geringschatting was van den Duitschen geest, welke Comte geleid heeft bij de bepaling van den rang der Duitschers onder de volkeren van Europa, naar de graden van Positivisme, waarin zij zich bevinden.

Het was, volgens zijne leer, de natuurlijke rang, welke aan het protestantsche Duitschland toekomt, naar de wet der drie achtereenvolgende toestanden aller menschelijke begrippen (de theologische, de metaphysische en de positive), door hem ontdekt; en naar de beschouwing dat het Katholicisme meer organisch is dan het Protestantisme en hierin met het Positivisme overeenstemt.

Er kunnen echter in Protestantische gemeenten, leden wezen, meer bevrijd van het Theologische en Metaphysische dan menig Katholiek; en dit is zeker het geval met de in Duitschland, onder de benaming van Naturalisten, bekende geleerden, gelijk daar zijn, in de eerste plaats, Büchner, Moleschott, Czolbe en anderen.

Regel 10, 11 en 12 v. o., blz. 37, is de uitdrukking: *„als mede is het eene bijvoegelijke uitdrukking voor algemeene menschenmin”* overbodig, en voor het woord *„bedoeling”* moet staan het woord *„eigenschappen.”*

Regel 17 v. b., blz. 38, De voornaamste voorloopers van Comte, in de ontwikkeling van den menschelijken geest, zijn hier naar opvolging in tijd gerangschikt.

Regel 1 v. o., blz. 38, moet in plaats van *"den toestand van het groote keerpunt"* staan: *"de sedert vijf eeuwen durende krisis."*

Regel 2 v. b., blz. 39, moet het zijn niet alleen de positive *"eeredienst"*, maar de positive *"religie"*, welke, als elke andere religie, bestaat in eene eeredienst, eene leer en een leefregel. Dit woord *"religie"* moet niet verward worden met godsdienst, wanneer men hierdoor verstaat de dienst van een Persoon of van eene Entiteit, hetgeen is een laatst overblijfsel van het Polytheïsme of het Heidendom.

Zonder het woord *"God"* geheel te verwerpen, wenschen toch de positivisten zich meer aan het zevende Mozaïsche gebod te houden en het slechts zelden te gebruiken, en dan in eenen anderen zin als vroeger, terwijl zij de knie alleen buigen voor het hoogste, ons bekende Wezen, de Menschelijkheid en voor hare liefelijkste, beste en wezenlijkste voorstelling, de Vrouw.

Regel 18 v. b., blz. 39, leest men, dat de menschenliefde (sympathie, humaniteit) den naam der heilige maagd *diende* te dragen; terwijl de bedoeling van den schrijver was, dat de naam Maria, uit dankbaarheid voor de diensten door het Katholicisme bewezen, en omdat deze naam tweeslachtig is, zou kunnen behouden worden voor de verpersoonlijking van de sympathie of Menschelijkheid, iets, waarover volgende geslachten beslissen zullen.

Regel 24 v. b., blz. 39, is het woord *"religieuse"* voldoende, daar *"eeredienst"* slechts één element van *religie* is.

Regel 25 v. b., blz. 39, moet in plaats van *"slechts"* staan *"dikwijls."*

Verder staat er, dat het Positivisme de uitspraak van Kant huldigt: *"De dood der leerstellingen is de geboorte der zedekunde."* Het spreekt, dunkt mij, van zelf, dat Kant daarmede alléén bedoelde het theologisch of het metaphysisch dogma en niet in het oog kon hebben de positivistische leer, welke in de wetenschappen wortelt; zoodanig dat de positive zedeleer, alsdan op haar en niet meer op louter gevoel gegrond of op eene empirische wijze gevestigd is.

Het Protestantisme, eene ontkenning van het verledene in het algemeen, en van het Katholicisme in het bijzonder zijnde, en daarom eene ontbindende leer, wordt *dan alléén* een teruggang, wanneer het langer dan noodig is voor den natuurlijken drieledigen vooruitgang van het Menschdom en de Menschelijkheid, op eene kunstmatige of op eene gedwongene wijze wordt voortgeleerd, en zóó hunne geregelde ontwikkeling belet.

Regel 4, 5, 6, 7, 8 en 9 v. o., blz. 39, moet voor *"eerdienst"*: gelezen worden *"leer."* De positivistische leer is noch godloochenende, noch uitsluitend stofeerende en zinnelijk. Zij vat het begrip *"God," "Schepper," "Voorzienigheid," "Opperwezen,"* niet als van een Persoon of eene Entiteit op. De Positivisten houden deze opvatting voor eene voorloopige logische kunstgreep, tijdelijk noodig ter verklaring der verschijnselen, in afwachting van de kennis hunner wetten, en geven een juist bepaalden zin aan het woord *"wet."*

Het positivisme verwerpt niet geheel, zoo als boven aan op blz. 40 is te kennen gegeven, het woord *"Godheid"* of *"God"*; maar geeft daaraan een positiven, dat is: een wezenlijken en begrijpelijken zin.

„*God*” is, volgens die leer, *Liefde* en *Waarheid*, en deze laatste weder in eenen juist bepaalden zin opgevat; anders gezegd de *in-* en *uitwen-*dige *Menschelijkheid*; het hoogste ideale, dubbele en drievoudige *Wezen* dat wij kennen.

Regel 1 en 2 v. b., blz. 40. De woorden „*Menschelijkheid*”, „*Menschheid*” of het „*Groote Wezen*” schrijven de positivisten met eene groote letter, omdat zij het hoogste, ons bekende, veelvuldige *Wezen* uitdrukken. „*De algemeene menschenliefde*” moet zijn: „*de algemeene liefde* (*sympathie*), *goedheid* en *waarheid*”, (in eenen juist bepaalden zin), in een woord „*Humaniteit*.”

Regel 6 v. b., blz. 40. „*Van God*”, moet zijn: „*van God als Persoon of Entiteit*.”

Regel 9 v. b., blz. 40. „*Menschelijkheid*”, moet zijn: „*Menschheid*” en „*Menschelijkheid*” „(*sympathie*)”, „*goedheid*”, „*algemeene liefde*” en „*waarheid*”, in eenen juist bepaalden zin of „*Humaniteit*.”

Regel 10 v. b., blz. 40. „*Oneerdienstigheid*” of „*onvroomheid*”, moet zijn: „*inpiëteit*” ten einde dit begrip niet te verwarren met den zin, welken men tot nu toe aan goddeloosheid en onvroomheid toekende.

Regel 11, 12 en 13 v. b., blz. 40. Het *Groote Wezen* of de *Menschheid*, hetwelk de positivisten erkennen, staat in geene andere betrekking tot wat men gewoonlijk onder dien naam verstaat dan die, dat het het hoogste *Wezen* is dat wij kennen. Daarom zijn alle denkbeeldige *Hoogere Wezens*, welke men zich heeft verbeeld, zoo als Engelen en Goden, voorgesteld als van menschen aard te zijn, gelijk ook wat men *Volmaaktheid* noemt. Een *Wezen*, hooger dan het door het *Groote Wezen* geopenbaarde *Ideaal* van *Liefde* en *Waarheid*, van *Edelheid* en *Magt*, — eene *Ideale Wezenlijkheid* welke steeds religieuser, teederder, verlichter, edeler en magtiger wordt, — kan, dunkt mij, voor ons niet anders dan een soortgelijk *Wezen* zijn.

Regel 19 v. b., blz. 40. Voor „*werktuigen*” moet staan „*organen*”; daar de organen een deel van het geheel uitmaken, van wat men het *Groote Wezen* of de *Menschheid* noemt, en het eene niet van het andere is te scheiden.

Regel 5 v. o., blz. 40. De positivisten *weten* dat de stof is in hare werkingen *eeuwigdurend* en *alomtegenwoordig*.

Regel 4 v. b., blz. 41, dient de bekende wet van Aristoteles: „*nihil est in intellectu quod non fuerit in sensu*” aangevuld te worden met het: „*nisi intellectus ipse*” van Leibnitz; met het eeuwige onderscheid dat Kant heeft aangetoond tusschen de twee *wezenlijkheden*, de ééne objectief, de andere subjectief, van alle menschenlijke begrippen en eindelijk met de systematisatie van deze stelling, door Comte, die haar verbindt aan de algemeene wet: „*alle levensverschijnselen, van welk organisme ook, zijn onderworpen aan den voortdurenden invloed van het medium, waarin het is ontstaan*.”

Regel 8 v. b., blz. 41, moet na de woorden: „*voortbestaan betreft*” staan: neemt de positive leer slechts dat door goede werken aan, die men gedurende het leven verrigt, en die door de toestellen der werking van menschen op elkander, hier van de dooden op de levenden, be-

staande in de hersenen, — dubbel Placenta tusschen den mensch en de Menschheid, — op het nageslacht overgebracht worden.

Regel 11 v. b., blz. 41, moet voor *„werktuigen der Menschelijkheid”* staan: *„organen der Menschelijkheid.”*

Regel 21 v. b., blz. 41, moet voor *„werktuigen”* staan: *„organen.”*

Regel 9 v. o., blz. 41, *„vernietigd”* moet zijn: *„geregeld”* en *„vervormd.”*

Regel 2 v. o., blz. 41, moet zijn: *„vijf instincten, twee behoeften, en drie maatschappelijke aandoende drijfveren.”*

Regel 2 v. b., blz. 42, de instincten en behoeften worden niet *„opgelost”*, maar *„geregeld”*, en *„vervormd”* in maatschappelijke aandoende drijfveren.

Regel 7 en 8 v. b., blz. 42, *„dan geraken wij”* enz. moet zijn: *„dan geraken wij tot het evenwigt, de harmonie en de éénheid van alle onze werkingen en zóó”* enz.

Regel 12 v. b., blz. 42, de *„eerdienstige”* moet zijn: de *„religieuse.”*

Regel 16 v. b., blz. 42, voor *„liefhebben”, „denken”* en *„handelen”*, lees: *„lieven”, „denken”* en *„doen.”*

Regel 22 v. b., blz. 42, wordt gesproken van *„gevoel”, „verstand”* en *„wil”*; terwijl dit zou moeten zijn: *„lieven”, „denken”* en *„doen”*, waarvan de organen zich bevinden: van het lieven in het midden-boven, van het denken in het boven-vóór en van het doen in het onder-achter gedeelte der hersenen.

Regel 24 v. b., blz. 42, voor *„eerdienst”*: lees *„leer.”*

Regel 33 v. b., blz. 42, voor *„maatschappelijke grondslagen”*: lees *„de sociologie en de lagere wetenschappen.”*

Regel 16 v. o., blz. 42. De taak der positivistische maatschappij is eigenlijk vierledig, en bestaat:

- 1°. in het, door ondervinding, aanwijzen van de wetten, welke heerschen in de werkingen van den eigenlijken geest; in die van het hart, en in die van het karakter; en het daaruit afleiden van de juiste kennis der algemeene regelen, welke men behoort te volgen, om met zekerheid te werk te kunnen gaan in de opsporing der waarheid, de verdedering des harten en de veredeling van het karakter;
- 2°. het besturen van de hervorming der algemeene opvoeding, naar die wetten en regels;
- 3°. het medewerken tot den vooruitgang der verschillende bijzondere positive wetenschappen, en
- 4°. het verkondigen van de eenig hechte grondslagen der maatschappelijke hervorming, welke ophanden is en die den staat van krisis, dat is de sedert vijf eeuwen bestaande verwarring in het zedelijke en dichterlijke, in het wijsgeerige en wetenschappelijke en in het staatkundige en nijverheidsgebied, waarin zich tegenwoordig de meest beschaafde volkeren nog bevinden, zal doen eindigen.

Dr. Büchner spreekt van dezen toestand, regel 13 v. o., blz. 44, als van een bedorvenen, en regel 3 v. b., blz. 45, als van den normalen toestand van het menschelijke geslacht.

Regel 2 en 3 v. o., blz. 42, de positive eeredienst *wil* niets, maar

het positivisme of de positive religie *bestaat*, even als alle andere religiën, in eeredienst, leer en leefregel; zoo als reeds gezegd is bij regel 2 v. b., bl. 39.

Regel 1 v. b., blz. 43. De positivisten bidden de Menschelijkheid niet aan gelijk men God aanbidt; maar *„op eene andere wijze.”*

Regel 3 v. b., blz. 43, is het woord *„nog”* te veel. Lieven, denken en doen is elk op zich zelf reeds bidden, volgens de positive leer. In de meest religieuze wijze zijn de drie werkingen vereenigd.

Alle menschen zijn niet even religieus; daaraan scheelt zeer veel. De één heeft meer neiging en geschiktheid tot lieven, de andere tot denken, en een derde tot doen, naar gelang van de organisatie en het medium, welke die verschillende werkingen in eenen minderen of meerderen graad hebben ontwikkeld.

Regel 15 v. b., blz. 43, *„het hoogste Wezen en de menschelijkheid”* moet zijn: *„het Grootte Wezen”* en *„de Menschelijkheid,”* de ob- en subjective of uit- en inwendige *„Humaniteit”* (sympathie) *„algemeene Liefde,”* *„Goedheid”* en *„Waarheid.”*

Regel 22, 23 en 24 v. b., blz. 43, *„Met”* enz. moet zijn: *„Met het positive gebed bereikt men een tweeledig doel: verbetering van zich zelven en verbetering tevens van het Grootte Wezen, de Menschheid.”*

Regel 28 v. b., blz. 43, staat: De positivisten *„willen”* enz., terwijl zij eigenlijk niet *„willen”*, maar *„gelooven”*, of wel, de innigste overtuiging hebben van eene gedurige toenadering tot de heerschappij, niet alléén van wat men gewoonlijk den geest noemt, maar van eene meer op Liefde en positive Waarheid gegronde, — eene meer *zuiver* menschelijke heerschappij dan vroeger het geval was; en de geestelijke magt, welke zij zich voorstellen, is niet bestemd tot een doeleinde, geheel verschillend van dat, waarnaar het Katholicisme, in de middel-eeuwen, streefde; maar zal het zelfde doel zekerder en spoediger bereiken, en wel door eindelijk éénheid te brengen in alle menschelijke, zoowel individueele als maatschappelijke werkingen, waarin het Katholicisme klaarblijkelijk te kort geschoten is.

Regel 33 v. b., blz. 43, leest men: *gehoorzaamheid en vrijwillige onderwerping past den volke*. Dit moet zijn: *gehoorzaamheid, vrijwillige onderwerping en geloof* zal aan allen passen; maar *vooral* den volke, wanneer het geloof, zoo als het positivistische geloof, uit vertrouwen in de belangeloosheid en uit eerbied voor de hoogere wetenschap van eenen meer menschen of beschaafden stand, het positivistische priesterschap, ontstaat. Geworteld in de wetenschappen is dit geloof niet anders dan de eenvoudige ontwikkeling van het gezonde verstand en dus steeds vatbaar om bewezen te worden.

Gelukkig is dit voldoende voor de meerderheid, omdat de nederigste, de zwakste verstandelijke vermogens, op eene natuurlijke wijze en zonder veel moeite, deelen in al de door eeuwen zwoegens, verworvene kennis; en de wetenschap slechts in de hoogere kringen der maatschappij, als zoodanig, behoeft geoeffend te worden, opdat ze in de andere kringen verspreid en door hen geëerbiedigd worde.

Regel 2 v. b., blz. 44, wordt beweerd, dat aan allen die in twijfel verkeerden of die aan niets meer gelooven, het positivistische stelsel *terstond*

eene onvergelykelijke gemoedskalmte, eene vroeger nooit gekende opgeruimdheid en zielsrust moet schenken, terwijl de bedoeling des schrijvers was, dat het daartoe den zekeren weg aanwijst, en althans verveling, twijfel en besluiteloosheid doet ophouden.

De heer Büchner twijfelt aan de toepassing van het positivistische stelsel, en dit kan, dunkt mij, buiten de reeds aangehaalde redenen, nog dááaraan toegeschreven worden, dat hij zich in dezelfde stelling bevindt met betrekking tot het Positivisme, als die waarin zich de schrijver zelve vroeger bevond, toen hij eene minder volledige kennis van deze religie had.

Regel 8 v. o., blz. 44. Het kan, dunkt mij, geene dwaasheid genoemd worden, om zich nu reeds bezig te houden met die meeningen, inrigtingen en instellingen, welke dienen moeten om het menschelijke geslacht van de bedorvenheid te genezen, waarvan Dr. Büchner spreekt, regel 13 v. o., blz. 44. Het komt mij voor, min of meer de pligt te zijn van een ieder, die er zich door de omstandigheden toe aangespoord gevoelt.

Regel 2 v. o., blz. 44. Het positivisme zweemt niet naar iets geheimzinnigs of naar vrijmetselarij. Het brengt, zóó als zijn naam aanduidt, helderheid in den donkeren en verwarden toestand, waarin de drie zielswerkingen der meesten, sedert de ontbinding van het Katholicisme, zich bevinden, en orde in den tegenwoordig heerschenden Chaos.

Het erkent wel degelijk een gelijk regt voor iederéén, namelijk dat om de, naar zijne werking, vereischte pligten te kunnen verrigten. De begrippen van *regt*, volgens de Theologische en Metaphysische leeren, even ongerijmd als onzedelijk, zullen uit het staatkundige gebied verdwijnen, gelijk uit het gebied der wijsbegeerte, het begrip van *oorzaak*.

Beiden werden, voor dat het positivisme deze begrippen ophelderde, in eenen *absoluten* zin en als entiteit opgevat.

Een der spreuken van het positivisme is: „openlijk leven”. Zijne leer bestaat in de positive wetenschappen en wijsbegeerte, waarvan de gronden aan *allen* zullen geleerd worden. *Allen* zullen onder het gebied van het positivisme, *alles*, alhoewel oppervlakkig, min of meer *helder* inzien, omdat het, de eenvoudige voortgezette ontwikkeling van het gezonde verstand zijnde, steeds vatbaar is om bewezen te worden.

Het eenigste onderscheid tusschen den priesterstand en de andere standen, zal dan in den graad van wetenschap en vooral in den graad van zedelijkheid bestaan en een ieder zal min of meer zijn eigen priester zijn. Zonder dit, zou die stand zeer spoedig zijnen invloed verliezen.

De positive leer of wijsbegeerte op de wetenschappen gegrond, moet het midden blijven houden tusschen het *materialisme* en het *spiritualisme*, door in beide te deelen, zoo als de menschelijke natuur, even als het positive staatsbestuur, waaraan Comte den naam *sociocratie* geeft, het midden moet houden tusschen *democratie* en *aristocratie*.

Indien het Positivisme op het gebied der wijsbegeerte ontaardde, het zij in materialisme, het zij in mysticisme, en op het gebied der staatkunde in anarchie of achteruitgang, dan zou het den naam van *positief* verliezen.

Het zal nog langen tijd duren eer het menschelijke geslacht zich, volgens een juist bepaald stelsel zal laten opvoeden; maar het komt mij voor, dat dit alles is wat Dr. Büchner daaromtrent kan beweren. Het was voorbehouden aan het uitstekende genie van Comte, om in dat onophoudelijke heen en weder slingeren, tusschen verschillende meeningen, rigtingen en instellingen van het verledene der Menschheid, alle slechts voorloopig, en waarvan Dr. Büchner spreekt r. 3 en 4 v. b. Blz. 45, *bepaalde wetten* te ontdekken, welke hem in staat stelden, de algemeenheid der toekomst met zekerheid en zelfs hare bijzonderheden met min of meer juistheid te voorspellen, ten einde daardoor het tegenwoordige te kunnen regelen.

De merkwaardigste zijde van het positivisme is gelegen *niet* in zijne *ontkennende rigting*, maar in de *stellige rigting*, waaraan de naam *positivisme* ontleend is.

Het verwerpt en *ontkent* het verledene niet, maar beoordeelt het door *rangschikking* en *dagteekening*.

De heer Büchner gebruikt, regel 1 v. b., blz. 45, het woord "*natuur*" in een metaphysischen zin, namelijk als eene *entiteit*.

De natuur brengt niet alleen niets, volgens een bepaald stelsel, voort; maar brengt *zelfs niets hoegenaamd voort*. Het is, en zóó begrijpen het de positivisten, de onophoudelijke vervorming der stof, welke de waarneming der natuurlijke verschijnselen en dus ook haar bestaan mogelijk maakt.

In de werking der stof ligt gestadige vormverandering, en in die beweging bestaat de *wording* der dingen, die men vaak *voortbrenging* hoort noemen.

Het *stelselmatige* dat wij in die vervorming soms bespeuren, is geheel *subjectief*, en ligt vooral in de veertiende, maar buitendien in de drie voorgaande werkingen der hersenen, volgens hare positive rangschikking naar Comte.

Het *Menschdom* of het Groote Wezen, even als zijne organen of het *individu* (Christus de Godmensch of het ideaal van beide), volgen dezelfde wetten. Zij handelen eerst uit aandoening en denken daarna om te handelen. Dit veelvoudige Wezen is nog in zijne kindschheid en jeugd, en begint thans eerst ten deele *mondig* te worden. Tot den huidigen dag werd het door personeele instincten en behoeften beheerscht, zóó dat wel het woord *egoïst*, doch niet het woord *altruïst* bekend was; maar sedert het bestaan der Menschheid vervormen zij zich gedurig in *maatschappelijke drijfveren*, en wanneer men bedenkt wat het verledene der Menschheid opgeleverd heeft, niettegenstaande het heerschende egoïsme, de onkunde en de zwakheid harer kindschheid, dan is hetgeen hare toekomst belooft, daaruit te voorzien, niet twijfelachtig en zal zonder vergelijking meer bewonderenswaardig zijn.

DE GESCHIEDENIS VAN DEN HEMEL.

DOOR

A R M A N D L A C O M B E.

De sterrekundige stelsels hebben niets van mijne vermetelheid te vreezen. Ik laat den geleerden de zorg over zich op hun gemak te verdiepen in de verklaring der hemelsche verschijnselen en der wetten die de gesternten besturen. De luchtvelten zijn hun gebied en ik gevoel mij niet aangespoord hen op hunne pelgrimstogten door de ruimte te volgen. Mijne taak is nederiger; ik wil de geschiedenis schrijven van eene bepaalde plek, van eene kleine wereld, waarin ieder onzer gereisd heeft, en waarvan wij allen de aardrijkskunde, de bewoners, de staatkundige en burgerlijke instellingen kennen. Ik zal er wel niet behoeven bij te voegen dat ik hier het oog heb op het verblijf der Goden, het Meroes, den Olymp, het Walhalla, het Paradijs, die overheerlijke paleizen, gebouwd door .... op .... graden breedte, en .... graden lengte, meridiaan van .... Vooraf echter moet ik zeggen, dat ik geene onbescheidene vragen zal dulden nopens het bestaan van deze hemelsche woningen, noch dat men mij dwinge de bewijzen voor mijne topographische berekeningen te leveren. Het doet er weinig toe of zij hier of daar liggen; zij worden gestaafd door de eenparige getuigenis. De oudheid heeft niet den minsten twijfel geopperd, en in onze dagen zijn de geloovigen het volmaakt eens; men redetwist niet met het geloof van het menschelijke geslacht.

Wat het Meroes der Indiërs betreft, valt het ons moeilijk, bij gebrek aan naauwkeurige inlichtingen den lezer eene juiste kronijk aan te bieden. De stelsels wisselen af, en de deskundigen schijnen behagen te scheppen in de verwarring. Brahma, Shiva en Vischnoe hebben ieder hunnen hemel en hunne bijzondere gunstelingen. Er is nog sprake van eenen Brahm, den Godvader, het zelfstandige wezen, waarvan zij de eigenschappen, de eerste uiting, zouden zijn, maar zijne rol is lijdelijk. Zeven *boboens* of bollen, gerangschikt volgens de klassen en de verdiensten zijn voor de uitverkorenen bestemd. De eerste, *Swargah* genoemd, ontvangt al degene wier goede daden door eenen vroegtijdigen dood beloond worden. Daarop volgen naar hunne rangschikking de *Mahoe-Loge* de *Tschanne-Loge* en de *Toeppeh-Loge*, waarin de vromen, de fahkirs, de kluizenaars en de martelaars voor de godsdienst, opgenomen worden. De *Soelti-Loge* is de hemel van Brahma, welks poorten hij alleen voor zijne grootste vrienden opent, en voor de vrouwen die zich vrijwillig op het lijk van hare mannen verbrand hebben. De *Dewta-Loge*, of zevende hemel is de verblijfplaats der Goden.

Het bestuur der wereld is aan Brahma, Shiva en Vischnoe toevertrouwd. In weervil van de twisten over den voorrang en de attributen, waardoor bij wijlen de broederlijke overeenstemming geschokt wordt, heeft ieder zijne verrigting, Brahma brengt voort, Shiva vernietigt,

Vischnoe brengt op nieuw voort ¹⁾; of liever zij vormen een zinnebeeldig driemanschap dat de eeuwigdurende omwenteling van het leven voorstelt; geboren worden, sterven, en weder geboren worden.

Naar het voorbeeld van hen met wie zij overeenkomen, hebben deze Goddelijke vorsten ongebondene, liederlijke zeden zelfs; men legt hun echtbreuk en bloedschande ten laste.

Aditi is de moeder der Goden, en Diti die der reuzen; Pracritri, de godin der natuur, is onder verschillende attributen en verschillende namen, de gade der drie goden. Aan het hoofd der Godinnen komen voor Doerga, Kali en Lakschmi. De twee eerste, een paar ware Bellona's oorlogen onophoudelijk; onder afzigtelijke vormen stellen zij al de plagen van den oorlog en van den dood voor. De derde daarentegen, die als beminnelijk en edelmoedig voorgesteld wordt, deelt liefkozingen en gunsten uit.

De mindere Goden, of ministers van het driemanschap, zijn: Ganesha, God der wijsheid, eene soort Janus; Katikaya, God van den oorlog of Mars, Pavan, God der winden of Eolus; Varonna, God der wateren of Neptunus, Yama, God en regter der dooden, Pluto en Minos; Indra, God des hemels, visier of hofmaarschalk; Boeddha, Mercurius; Schakra, Venus, mannelijke Godheid; Kama-Deva, God van de liefde en van den echt; Rama, Bacchus als krijgsman; Crischna, Apollo; Vissoeacarman, Vulcanus en eene menigte andere meer, wier verrigtingen niet wel omschreven zijn, of die tot opvulling schijnen te dienen. Het is alles behalve gemakkelijk, gelijk ik reeds gezegd heb eene nauwkeurige hierarchie vast te stellen. De verbeelding verliest zich te midden van de avaters van Vischnoe, die een oneindig getal vormen aanneemt, en bij wien iedere gedaanteverwisseling een persoon, een zinnebeeld, eene eigenschap is.

Al deze Goden en Godinnen, hetzij zij stemgerechtigd zijn in den oppersten raad, of slechts ondergeschikte betrekkingen vervullen, worden met verscheidene armen en verscheidene hoofden voorgesteld. Vormelooze stof, onbepaalde of veelvuldige eigenschappen, ziedaar de eerste schets der menschheid, het beeld van de wereld in hare kindscheid.

Men verwondert zich dat Indië is blijven stilstaan, dat zij nog dezelfde instellingen behoudt, en dat de kunsten, de wetenschappen, en de nijverheid zich in het slijk van het voorledene voortslepen. Wilt ge weten wat de reden is van deze achterlijkheid? Ondervraagt dan de bewoners van de hemelsche zalen; telt dan het aantal der Goddelijke verblijfplaatsen, en gaat na welke verdiensten het zijn die ze voor de stervelingen ontsluiten. Als uitdrukking van het kastenbestuur, heeft iedere God, iedere monarch of satraap zijn paleis en zijne hovelingen. De volkshoop, de onderdanen, de parias, slepen hun leven op eenen afstand voort, of worden niet in den Boboen opgenomen, dan na zich eerst door gebeden, door verrukking, door kastijdingen en bewegingloosheid verdierlijkt te hebben. Zij moeten hunne mannelijke krachten en ver-

¹⁾ Het ware beter deze trimoerti aldus te omschrijven: Brahma brengt voort, Schiva onderhoudt, Vischnoe vervormt, dat wil zeggen: verwisselt den vorm, dus door ééne handeling: doodt en ontwikkelt het leven op nieuw. R. C.

mogens vernietigen om de ladder eene trede hooger te beklimmen; zij moeten zich wezenloos maken in de werkeloze zaligheden, en het ligchaam aan de wreedste beproevingen onderwerpen, om het regt te hebben aan de poorten des hemels te kloppen. Tot dien prijs alleen is de zaligheid te verkrijgen. Wat kunnen de menschen en de maatschappijen zijn, die zulke gebruiken naleven?

De geschiedenis van den hemel is de geschiedenis der volkeren, of liever de schildering der hemelsche wisselvalligheden weerkaatst de aardsche omwentelingen. Heeft de Oostersche dwingelandij met hare overdrevene onzinnigheden opgehouden? Hebben de Brahmanen hunnen invloed verloren? Verdiepen de fakirs en de vromen zich niet meer in de afzondering en de bespiegeling. Hebben de Sanniassis en de Yoguis afstand gedaan van hunne buitensporigheden, hunne vasten en hunne folteringen? Neen, volstrekt niet, en wanneer dit zoo is, dat wil zeggen, wanneer het godsdienstwetboek de verdierlijking door de werkeloosheid voorschrijft, hoe zouden dan de Indiërs vooruit gegaan zijn? Waaraan zouden zij hervormingen in de verstandelijke, de staatkundige en de maatschappelijke orde verschuldigd zijn? Hij, die werkt, bidt: deze woorden van het Evangelie hebben de beschaving meer bevorderd dan al de godgeleerde hersenscheppingen. De beste ontginning is de arbeid en dat wel de vrije arbeid.

Men heeft beweerd en men herhaalt op het gezag der theogoniën (leer van het ontstaan der Goden) dat de Goden den mensch naar hun beeld hebben geschapen; het komt mij oneindig redelijker voor juist het tegenovergestelde aan te nemen. En niet alleen dat de mensch de Goden naar zijne gelijkenis, zijne gedaante, zijnen inborst, zijne zeden, zijne hartstogten gemaakt heeft, maar hij heeft ook, naar het voorbeeld dat hij onder de oogen had, den hemel en zijne bevolking bedacht. De gelijktijdige jaarboeken van den hemel en de aarde bevestigen deze waarheid. De hemel is een spiegel, die het bestuur en de instellingen der aarde weerkaatst, of ook wel, de hemel en de Goden zijn de afstralingen van de menschelijke gedachte, eene schepping van de onkunde en de dichtung. Wanneer in Indië de hemel niets van zijn vroeger voorkomen verloren heeft, dan komt dit alleen omdat de maatschappijen niet veranderd zijn. De beschouwing van den Olymp, van het Paradijs van het Walhalla, zal ons het bewijs leveren van de voorgaande beweringen. Ik wil niet zeggen dat deze denkbeeldige wezens, des menschen schepselen altijd en in volslagene werkeloosheid den invloed van den Schepper ondervinden; de feiten toonen het tegendeel aan. De hersenscheppingen verligchamelijken zich, bezielen zich, leven, hebben eene bestemming, en stralen op hare beurt op de aarde af; door eene noodlottige terugwerking, bereiken zij den mensch, zijne werken, zijne instellingen, om ze te vervormen en er eene bijzondere rigting aan te geven. De sterken en de behendigen zoeken hun voordeel in de onwetendheid, in naam van de bovennatuurlijke hersenschimmen; het is zoo gemakkelijk wanneer men de overheersching wil regtvaardigen, dat men de getuigen des hemels bij de hand heeft. De solidariteit is echter overal, zelfs tusschen de verdichting en de werkelijkheid. De geleerden der oudheid, priesters, ingewijden, verzinnelijkten of verpersoonlijkten

de natuurkrachten, de dampkringsverschijnselen, de gestarnten zelfs, en de onwetendheid maakte er Goden van, en die Goden door het belang en de heerschzucht geschraagd, doen de onwetendheid en hare beklagenswaardige gevolgen voortduren.

Ik ga Perzië, Egypte en China voorbij, waar ik, de namen uitgezonderd, dezelfde personaadjes en daarmede overeenkomende feiten zou vinden, om mij tot den Griekschen of Romeinschen Olymp te wenden. Hier ontwart zich de bajert, de omtrekken teekenen zich af, ende handelende personen op het tooneel des hemels, spelen er beter geschikt, meer onderscheidene rollen. De Goden van Indië hebben grootsche verhoudingen, of openbaren zich slechts in een somber halfduister. Het is de kaste of de alleenheersching met hare verborgenheden en hare naargeestige plegtigheden. Dusdanig is inderdaad het voorkomen van den Griekschen Zeus en zijn talrijk hof niet. Jupiter is de Hendrik IV van de Goddelijke potentaten, even als deze regeerde hij door regt van verovering en regt van geboorte; even als deze was hij een echte vrouwenliefhebber en even als deze stierf hij als slachtoffer der dweepzucht. Door zijn voorbeeld medegesleept, leiden zijne mannelijke en vrouwelijke ambtgenooten een vrolijk leven: liefde, krijg en feestviering, alle genoegens verschaffen zij zich: de nectar en de ambrosy stroomen er overvloedig; Cupido gaat voor hen op de jagt, en Mars voor hen ten strijde.

Welk eene geestdrift! Welk eene kracht! Welk eene bewonderenswaardige werkzaamheid! Als minnezangers en ridders doen zij door de geheele wereld den roep van hunne liefdegevalen en hunne wapenfeiten weerklinken. De Muzen, de Gratien en de Nymphen, Momus en Comus maken hun gevolg uit. Zij nemen deel in de worstelingen der menschen, welker vrienden of vijanden zij door belang, grilligheid of ijdelheid zijn. IJverzuchtig op hunne voorregten, begeerig, gulzig als zij zijn, hebben zij behoefte aan eerbewijzingen en offeranden, altaren, wierook en bloemen, anders ontvlamt hun toorn en de vijandelikheden nemen eenen aanvang. Het is het beschermheerschap, en het beschermelingschap, maar het beschermheerschap met eerbetooningen en verschuldigheden. Hoe dit ook zijn moge, de Goden worden menschen. Het geheele Griekenland vindt men er terug, met zijn schoon luchtgestel, zijne ongedwongene zeden, zijn vlug verstand, zijne levendigheid, zijnen smaak voor alle genietingen, en zijne door wetten bestuurde gemeenebesten, waarin de woelzucht van het volk bedwongen werd door de patricische familiën, Geronten, Ephoren, Senaat. In de Elyzesche velden heerschte dezelfde overeenstemming, dezelfde verhouding. De zielen der afgestorvenen vervolgden daar onder het frissche lommer, te midden der bosschaadjen, de wandelingen en de gesprekken die den wijzen tot genot hadden gestrekt, in het Prytanæa en de tuinen van Academus.

De opperste goden waren verdeeld in twee klassen: de *Consentes* en de *Selecti*, de eerste, die regtens den hoogsten raad vormden onder het voorzitterschap van Jupiter, waren Juno, Neptunus, Ceres, Mercurius, Minerva of Pallas, Cybele, Apollo of Phebus, Venus en Vulcanus; de andere, welker medewerking door keuze bepaald werd, waren Janus,

Saturnus, het Genie, de Zon, de Maan of Phebé, Pluto, Proserpina, Cupido, Amphitrite, het Noodlot, Vesta, Bellona en Bacchus.

De mindere godheden, wier aantal, volgens Varro, tot 20000 klom, vormden het volk van de Olympische aristocratie. Bij aanstelling, met de oppermagt bekleed, bestierden zij de wereld, regelden de hoofdstoffen, waakten voor het onderhoud der natuurwetten, onderrigttten de menschen en zaten voor bij al de handelingen van het leven. Als eene werkzame en niet al te trotsche legermagt, die voortdurend in aanraking met de stervelingen was, dienden zij tot verbindingsteeken tusschen den hemel en de aarde, door haar hadden de ineensmeltingen plaats der menschelijke en goddelijke rassen van het Oosten en het Westen.

Of nu al de goden van aardsche afkomst zijn, of zij beroemde personen voorstellen, of slechts zinnebeelden zijn, ik wil mij niet bezighouden met de stelsels die dit vraagstuk beweren op te lossen. In mijn oog zijn de goden wezens, en als zoodanig, vraag ik hun wat zij beteekenen. Het antwoord hierop is overal hetzelfde; zij toonen den staatkundigen en maatschappelijken toestand aan.

De Scandinaviërs en de Germanen waren vechters, dronkaards en gulgigaards; zij waren verzot op avonturen, gevaren, krijg, plundering, drank en gastmalen, en wat verwachtten zij in het Walhalla van hunnen god Odin? Wapens, paarden, kibbelpartijen om uit de schedels van hunne vijanden te drinken. Welke genietingen belooft de Agolkon, de priester van den grooten Manitoe, den wilden van Amerika, die op de Steppen rondzwerven en zich met de jagt onledig houden, in het Eskenane of land hunner voorouders? Uitgestrekte grasvelden en bosschen, den buffel en het damhert, wild in overvloed en zekere pijlen om het te treffen. Aan de Muzelmannen, die in veelwijverij leven, die hun hoogste geluk in de zinnelijke wellusten en in rijken opschik stellen, biedt Mahomet in zeven paradijzen, smaragden, robijnen, diamanten, bloemen, reukwerken en onder den naam van Hoeris, eeuwigjonge schoone meisjes aan.

De eengodgeloofige Hebreërs bezaten paradijs noch hel. Naar aanleiding van de groote wet der Solidariteit, die alleen het zedelijke verband vormt, beperkte Mozes de straffen en de belooningen tot deze wereld; zelf eenen uitnemenden en grootschen geest bezittende, had hij het niet geschikt geoordeeld, onder voorwendsel zijn volk te bevrijden, het door denkbeeldige stelsels te ketenen, en den bijstand van bovenmenschelijke spooksels in te roepen. Zonder omwegen betrad hij het rijk der waarheid. De uitpluizers in de godgeleerdheid trachten door nietige verhandelingen te bewijzen, dat hij plaatsen erkend heeft bestemd voor de overledenen, toevoegsels tot de menschelijke regtvaardigheid. Zoekt vrij, ge zult toch niets vinden; er is in de werken die hem worden toegeschreven geen woord te vinden, dat de persoonlijkheid van eene ziel en hare verblijfplaats na den dood, in het paradijs of in de hel predikt. Waartoe al die pogingen? Is hij niet groot genoeg en overtreft hij niet al de wetgevers der oudheid? Heeft hij met zijne leer, met zijne wetten, niet eene roemrijke natie gemaakt van een volk van nietswaardigen, het uitvaagsel van Egypte? En heeft deze

natie niet eene schitterende loopbaan bewandeld, zoo lang zij zijne leer en zijne wetten nageleefd heeft? En is deze natie niet gevallen op den dag toen zij door de geloofsbegrippen en de godsdienstige gebruiken van de aan haar grenzende of door haar onderdrukte volken, verbasterd, den tabernakel en de instellingen van haren wetgever verworpen heeft? Met Mozes, met zijne wetboeken, met zijne hooge bevatting van het leven was haar heil en vooruitgang beschoren; zonder deze wachtte haar het verval en de dood.

Ik ben tot den hemel der Christenen genaderd.

Jupiter verleende den stervelingen de vergoding niet, of ontving ze niet aan zijn hof dan ter belooning van zeldzame verdiensten. Voor de gewone uitverkorenen bezat hij de Elyzesche velden. Dat was nog de onderscheiding tusschen rassen. In het Christelijke stelsel is slechts één paradijs; in het rijk van den Christus begint de gelijkheid.

Wij zien hier geheel iets anders, dan Jehovah, dien eenzamen God, zonder familie, zonder paleis, zonder praal; men dient tot de Joden van de zevende eeuw voor onze tijdrekening, tot aan de Babylonische gevangenschap op te klimmen om het voorbeeld van ons paradijs te vinden.

Uit Perzië, waar Ormuzd, Ahriman en de Dews elkander den voorrang betwistten, heeft het zijne goede en kwade geesten, zijne engelen, aartsengelen, serafijnen en cherubims, satan en de duivelen ontleend. De eenige Jehovah wordt drie Goden, even als in Indië en Egypte heeft hij zijn hof, zijne ministers, zijnen raad en zijne beraadslagingen; even als Jupiter is hij met den bliksem gewapend; even als Griekenland staat hij zijnen getrouwen, zonder hun een al te streng onderzoek te doen ondergaan, de eer toe het hemelsche Pantheon met hem te betrekken. De vromen, de gekloosterden, de kluizenaars, de martelaren ontvangen de kroon der heiligen. Ik moet ronduit bekennen, dat ik mij nooit heb kunnen vereenigen met de gelukzaligheden die den uitverkorenen voorbeschikt zijn. Volgens de regtgeloovigen beschouwen zij God in al den luister zijner majesteit, zwelgen het genot in van eene muziek door uitgezochte koren uitgevoerd, bidden, vereeren en zingen hosannas. Behoudens de muziek waarop ik zeer gaarne mijne ooren zou vergasten, maar niet altijd, geven de overige genoegens het bewijs van eene weinig vruchtbare vinding. In de andere paradijzen hadden de Goden hunnen geloovigen genietingen voorbehouden. die in overeenstemming waren met hunne inborst, met hunne gewoonten en ik kan mij begrijpen dat zij eene verlokking konden worden: maar daar, welk eene eentoonigheid, welk eene ledigheid, welk eene dofheid! — of zou niet veeleer die eeuwigdurende werkeloosheid eene ware foltering zijn?

Wanneer de Christenen door deze schildering den arbeid hebben willen veroordeelen, de luiheid willen verheerlijken of de goede werken in de geestverrukking, het gebed, de bewegingloosheid doen bestaan, dan verklaag ik hen als plundersaars van de Indiërs en ik voorspel hunnen hemel eene volslagene ontruiming. Trouwens, mijne voorspelling wordt reeds vervuld. Men lette slechts op het geringe aantal dergenen die thans nog naar de heiligverklaring streven, en het hof van Rome,

die fabriek van heiligen, ontvangt geene bestellingen meer. Nu eenmaal de menschheid meer waarde begint te hechten aan de goederen dezer wereld, doet zij afstand van de raadselachtige gelukzaligheden in de andere; zij bereidt zich, ten haren dienste, en binnen haar bereik, een gemakkelijk paradijs, waarin zij, vrijzinniger dan de kerk, zonder geldelijke belooning, alle beroemde mannen inlijft, onverschillig welke hunne religieuze gevoelens zijn. De groote mannen en zelfs de kleinen worden, onder den vorm van standbeelden, op de openbare gedenktekenen geplaatst op de pleinen van onze steden en onze dorpen.

Ieder wenscht naar eene plaats in dit Eden; men offert zijn vermogen niet meer op om hoofdkerken te bouwen; het is voor zich zelve alleen dat de mensch prachtige woningen en openbare gebouwen sticht; hij is zelfs ijverzuchtig op de namen van heiligen die sommige straten dragen; overal wischt hij ze weg, om er zijnen eigen voor in de plaats te stellen. Neen wat men ook moge zeggen, men hecht er niet meer aan om eene plaats in te nemen in de naamlijst der gelukzaligen, dat gulden boek der oude geloovigen.

Niet te vreden met in wedstrijd te komen tegen het paradijs, zoekt de menschheid het te ontvolken; zij betwist de aanspraken der uitverkorenen, en dag aan dag maakt zij het lediger om God den vader. De mensch brengt daarboven de omwentelingen over, die hij hier beneden bewerkstelligt, iedere staatkundige en maatschappelijke hervorming wordt in het hemelsche rijk herhaald. Wat is er van de *Troonen* de *Heerschappijen* en de *Magten* geworden en al dat schitterende gevolg dat eenmaal den hemel vervulde? Zij zijn verdwenen even als het leenstelsel, de adel, de privilegiën. De mensch blijft alleen staan tegenover God, dien hij in het oneindige geheel afzondert, even als hij alleen staat tegenover den koning wiens omgeving hij vernietigd heeft.

Maar wat zal er nu worden van dezen eenzamen God, altijd persoonlijk, tot eenen mensch, tot eenen ouden man met eenen witten baard gemaakt, deftig op de wolken zittende te midden van eenen lichtkrans van sterren? Dat is eene andere vraag. Die arme menschheid, die de geloovigen met hunne trotsche minachting overstelpen, is die dan werkelijk zoo misdadig de hand aan die Goddelijke magten te hebben geslagen, en het tijdelijke boven het geestelijke te verkiezen? Welk schouwspel bood de aarde aan, toen het geloof als de beheerscheres der zielen alle verwachtingen naar den hemel rigtte? Aan de eene zijde, slavernij, ellende en verdierlijking, aan de andere, meesterschap, weelde, en al de maatschappelijke voordeelen. In ruil voor de goederen dezer wereld, die waardigheid, vrijheid, regt verleenen, openden de overheerschers den onderdrukten, een ver verwijderd verschiets op het paradijs, die zinsbegoocheling eener opgewondene verbeeldingskracht. Zoodra nu de mensch, door de ondervinding, door de rede voorgelicht, de staatkunde zijner eigenbelangzuchtige leiders begrepen heeft, is hij den hemel ontvlugt, en heeft zich op de aarde geworpen om haar om te woelen, haar te versieren en er de hersenschimmen van het Eden te verwezenlijken.

In het kort: de Olympus en het Walhalla zijn reeds dood, en de andere hemelen dreigen in te storten.

In Indië verbergt de reusachtige, monsterachtige Godheid zich in de ijle ruimte; het is de koning in zijn ongenaakbaar paleis, de kaste in hare voorregten gemetseld, in een woord eene oorspronkelijke ruwe maatschappij. In Griekenland vermengt de Godheid zich met de menschen; dit is eene voortschrijdende aristocratie. In Judea heeft God zich mensch gemaakt. Thans maakt de mensch zich God, pantheïst. Waarom?.....

Revue Philosophique et Religieuse.

DE VROUW VOLGENS HET CHRISTENDOM.

DOOR

MEVR. JENNY P. D'HÉRICOURT.

Het doel waarnaar de mensch streeft, is: het geluk.

Dat doel kan alleen bereikt worden in den maatschappelijken toestand, door de vrije werking onzer vermogens en de voldoening aan al de verstandelijke, zedelijke en ligchamelijke behoeften die de natuur ons heeft gegeven.

De wetenschap te scheppen en te ontwikkelen, de kunst te scheppen en te ontwikkelen, de nijverheid te scheppen en te ontwikkelen, om aan alle behoeften te voldoen en alle vermogens te oefenen; de wetten te scheppen en te vervolmaken naarmate de rede klaarder wordt, door het regt gegrond op de natuur en de billijkheid in de plaats te stellen van het regt gegrond op de kracht, en gevolgelyk hen die de kracht, de onwetendheid, het gebrek tot de dienstbaarheid hadden gewijd, tot de vrijheid, tot de zelfstandige eigenmagtigheid te verheffen; — dusdanig is de voortschrijdende arbeid die ons geslacht opgelegd is en waarmede het zich tot heden heeft bezig gehouden, wel is waar niet zonder rondtasten, zonder dwalingen, zonder stakingen, omdat de nog zwakke rede aan het blinde gevoel en instinkt noch de middelen om tot het doel te geraken, noch de wet der menschelijke omwentelingen had kunnen openbaren.

Wij hebben thans een helder inzicht van het doel dat wij beoogen, de middelen waardoor wij het kunnen bereiken, en de wet die de opvolgende wisselingen der menschheid bestuurt; wij bezitten dus eene vraagbaak om over de waarde eener algemeene leer te oordeelen.

Wanneer zij de rede ontwikkelt, de vrijheid en den vooruitgang in nijverheid, wetenschap en kunst bevordert, — wanneer zij al onze vermogens en al de behoeften des menschen in het oog houdt, om ze alle met elkander in overeenstemming te brengen, zonder er eene op te offeren, dan is deze leer goed, en beheerscht zij den geest op eene regtmatige wijze.

Zij is mede nog goed, hoewel onvolmaakt, wanneer zij der menschheid een ideaal aanbiedt, verhevener dan dat wat haar vroeger rigtte

of wanneer zij met der daad verwezenlijkt wat er voortschrijdends in het vroegere ideaal aanwezig was.

Wanneer zij daarentegen in de plaats van het voortschrijdende ideaal, leerstellingen geeft die datgene ontkennen, wat wij ten duidelijkste kennen als de middelen het geluk en de vrijheid te verwezenlijken, dan is deze leer ten eenenmale verkeerd; haar geestelijk gezag houdt de menschheid tegen in haren gang, doet haar terug treden: dit gezag is eene vloek.

Heeft het Christendom eene voorstelling van de menschheid, die verhevener is dan die der Stoïcynen, der Cyniken, der Epicuristen die het door middel der onwetende massen ontroonde?

Gaf het met betrekking tot de maatschappelijke regeling, de wetten, het stedelijk en het staatsbestuur eene leer die in verhevenheid boven hare voorgangsters uitmuntte?

Kweekte het de wetenschap, de kunst of de nijverheid aan?

Ontbond het het romeinsche familieleven om het op hechtere grondslagen weder te vestigen?

Maakte het de kinderen, de slaven vrij?

Ik laat aan anderen de zorg over deze vragen te beantwoorden, en wil mij slechts bij mijn onderwerp bepalen.

Aangezien de vrijheid der vrouw een belangrijk punt uitmaakt van het ontwikkelingswerk der menschheid, vraag ik of het ideaal der vrouw, zoo als het door het christendom opgevat wordt, boven de opvatting der wijsbegeerte verheven was, en kon medewerken tot de vrijmaking en de zedelijke verheffing der vrouw? — En dit zijn de eenige punten waarop ik de aandacht mijner lezers wensch te vestigen.

In Griekenland en te Rome, had de vrouw, bevorens de tijden der wijsbegeerte, geene waarde dan door haren moederlijken staat. Al hare verdienste bestond in de kuischheid, het leven in afzondering, de ijverige zorg voor het huishouden: de burgerlijke wet der Romeinen en de overblijfselen der Grieksche wetten, die tot ons gekomen zijn, stellen haar aan ons voor als de slavin van den man, van de wieg tot het graf.

In maatschappijen die alleen tot het krijgvoeren ingerigt waren, kon dit evenwel niet anders zijn; want in die maatschappijen is de kracht de grondslag en de oorsprong van het regt; kracht wordt daar gelijk geacht met deugd. In Griekenland werd de vrouw, ten gevolge van den trots des mans, onbekwaam geacht tot deugd en tot liefde, en onwaardig bemind te worden; bij de Romeinen verbeterden de zeden de ruwheid der wetten; doch het vrouwelijke ideaal bleef niettemin bij hen de echtgenoot moeder, kuisch, huishoudelijk, onderworpen aan den man, die jegens haar geenen enkelen pligt van getrouwheid te vervullen had, die zijne gade, de moeder zijner kinderen niet gehouden was lief te hebben.

Het gevoelen dat den oorsprong der deugd en van het regt in de spieren plaatste, werd door de wijsbegeerte ontroond; deze veranderde het denkbeeld van deugd en plaatste den oorsprong in het verstand en het gevoel: eene dusdanige openbaring moest gunstig zijn voor de vrijheid der vrouw, want, wanneer zij ontdaan zijn van regten, omdat zij minder spierkracht bezitten dan de mannen, kunnen zij die verkrijgen, bij-

aldien het bewezen is dat het verstand en het gevoel beider seksen gelijkelijk ten deel gevallen zijn.

Pythagoras erkende bij de vrouwen de vatbaarheid voor wetenschap en deugd, en nam ze diensvolgens in zijne sekte op.

Plato, een leerling van Socrates, wilde dat de vrouwen in het gemeenebest dat hij zich voorstelde, eene gelijke opvoeding ontvingen als de mannen, en tot de ambten toegelaten wierden.

Anthisthenes, hoofd der Cyniken, een andere leerling van Socrates, leerde de gelijkheid der beide seksen in de vatbaarheid voor de deugd, en zijne school bragt deze leer op de Stoïcynen over.

De school van het Portico, de schitterende Stoïcynsche sekte, zette de wijsgeerige overlevering betreffende de vrouwen voort.

De school van Epicures was op dit punt niet minder vrijzinnig dan de andere wijsgeerige scholen.

Plato en Xenophon hebben ons het ideaal der vrouw volgens hunnen leermeester, Socrates geschetst: de man en de vrouw vullen elkander aan; de man belast zich met de werkzaamheden buiten 's huis en de verdediging der wetten van den staat; de vrouw neemt de werkzaamheden binnen 's huis waar en waakt voor de handhaving der huishoudelijke wetten. De vrouw is de deelgenoot, de gezellin, de gelijke van den man, want het is onmogelijk te bepalen wie van beiden het grootste aandeel aan het gemeenschappelijke nut heeft, de vrouw heeft regt op den eerbied en de teederheid van haren gemaal, op de liefde harer kinderen; de echtelijke getrouwheid is een plicht voor den echtgenoot zoo wel als voor zijne gade. „Neen, zegt Socrates, ik kan mij niet weerhouden die mannen te laken, die eene vereeniging voor het geheele leven gesloten hebbende, hunne verbindtenissen niet weten te houden, en die voor ijdele genoegens het hart wonden van haar, door wie zij in niets beleedigd willen zijn; die eindelijk in alle overige overeenkomsten de billijkheid in het oog houdende, die welke zij met hunne vrouwen gesloten hebben, schenden, terwijl zij ze met des te meer godsdienst moesten nakomen, naarmate deze plegtiger, inniger en heiliger dan andere zijn.”

Volgens den Stoïcyn Antipater en Musonius zijn de man en de vrouw gevormd om zich te vereenigen en het hoofddoel van het huwelijk is de gemeenschap van leven en van de kinderen.

De man en de vrouw verbinden zich, om met elkander te leven, met elkander te handelen, met elkander het pad der deugd te bewandelen, met elkander de vruchten hunner vereeniging te verwekken en te onderhouden. Alles moet tusschen hen gemeen zijn: goederen, ligchaam, geest, kinderen, vrienden, goden. Overal en altoos zijn zij elkander hulp, bijstand, liefde verschuldigd; de echtgenoot is niet minder dan zijne gade tot eene echtelijke trouw geroepen. „Gij weet, zegt Seneca, dat het onregtvaardig is van uwe vrouw getrouwheid te vergen, wanneer gij zelf de gade eens anderen verleidt, gij weet dat gij even weinig omgang moet hebben met eene bijzit, als uwe gade met eenen echtbreker. Gedraagt gij u dienovereenkomstig?”

Aldus was de vrouw voor de wijsbegeerte, tijdens den inval van het Christendom, niet meer eene zaak, maar een persoon, door de rede

aan den man gelijk en even vatbaar voor de deugd als hij. Hare geschiktheden, waren, hoezeer verschillende van die des mans, met deze gelijkwigtig, en waren niet minder nuttig of noodzakelijk. Het volmaakte grondbeeld was de *huismoeder*, kuisch, een eenig leven met haren gemaal leidende, die haar moest eeren, beminnen, en geen gezag doen gelden, dat hem de wetten over haar hadden toegekend, dan om haar te beschermen.

Wij hebben in dier voege de oude wereld ver, zeer ver achter den rug, en de menschheid heeft buiten kijf eenen grooten stap voorwaarts gedaan.

Onder den invloed van het nieuwe ideaal, vervormen zich de zeden; de Grieksche vrouw, die reeds priesteres en profetes is, begint met den man te wedijveren in de kunst, de letteren en het onderwijs; de Romeinsche vrouw, met een ander genie begaafd, wendt al haren invloed aan, om zich van de zware ketenen te bevrijden welke haar de wetten oplegden en onder het *Pretoriaansche regt*, het werk der regtsgeleerden van de school van het Portico, die in gedeeltelijke overeenstemming met hare aanspraken was, schreed het werk der vrijheid met rassche schreden voort, toen het Christendom verscheen. Een breede, effen, gemakkelijke weg opende zich; de grondstellingen waren gelegd, door het algemeen gevoelen aangenomen, gedeeltelijk in de zeden in uitwerking gekomen, in het burgerlijke regt een begin van verwezenlijking hebbende. Welke was dus de taak die ten duidelijkste het Christendom voorbehouden was?

Was het niet om te verkondigen dat uit de overeenstemming der vermogens en de gelijkwigtigheid der verrigtingen van de beide seksen, de gelijkheid van regten in het huisgezin, de stad, den staat en den tempel voortspruit.

Was het niet om zijnen invloed gedurende zooveel eeuwen op de geesten aan te wenden en de uitgestrekte magt die het bezat, te bezigen, ten einde de vrijmaking der vrouw uit het beperkte oogpunt van het burgerlijke regt, het eenige dat de Stoïcijnsche regtsgeleerden zouden omhelsd hebben te voleindigen, om voorts zijn gezigtspunt uitbreidende, de vrijheid van regten in de andere betrekkingen der vrouw met hare gelijken uit te strekken?

Om echter deze voortschrijdende taak te volbrengen, diende het Christendom het ideaal aan te nemen hetwelk het verledene hem aanbod; het moest de vrouw beminnen; het moest hare rede ontwikkelen, haar hart louteren, haar een hoog denkbeeld van zich zelve geven, en dat niet alleen van de uitnemendheid van haren aard, maar ook van hare eigene zedelijke geestkracht, en van hare geschiktheid de deugd te betrachten.

Heeft het Christendom dat gedaan? Zijne kerkvaders, zijne heiligen, zijne pausen, zijne conciliën, zijne priesters, zijne predikanten zullen zich belasten hierop te antwoorden.

Het is bekend dat de vrouw in het Nieuwe Verbond, de onbetekenendste rol speelt; hare edelste verrigting is naar den meester te luisteren en hem en zijne leerlingen met hare bezittingen bij te staan; nergens wordt zij geroepen te onderwijzen; Paulus verbiedt het haar

zelfs op eene stellige wijze. Hij, dien men den grooten apostel noemt, zegt dat de vrouw minder is dan de man; dat zij voor hem gemaakt is, en niet hij voor haar, enz. De leer van Paulus is te goed bekend dan dat ik noodig zou hebben hierbij nog langer stil te staan: luisteren wij liever naar andere christelijke autoriteiten.

„Wat! ongelukkige vrouw!” roept Tertullianus uit, „gij zijt de poort des duivels, gij hebt van hem, tot ons verderf, de verboden vrucht ontvangen, en gij zijt in opstand gekomen tegen uwen Schepper, gij hebt hem verleid dien de duivel niet had durven aanvallen, gij hebt in den mensch de schoonste trekken der goddelijkheid uitgewischt, eindelijk heeft het den Zoon Gods het leven gekost uwe fouten te herstellen en gij beweert enz.”

Volgens dezen kerkvader moet de vrouw zich met grove kleederen bedekken, want men moet in haar „de boetvaardige Eva herkennen, degene aan wie men met regt verwijt dat zij de oorzaak is van het verderf van het menschelijke geslacht; zij, op wie de straf der eerste vrouw altijd blijft rusten....”

„Omgang met eene vrouw hebben,” zegt Cyprianus, „is zich aan allerlei verzoekingën blootstellen.... Uit haar is de noodzakelijkheid voortgesproten waarin wij verkeerē, te moeten sterven. Verre zijn zij van ons, die pest, diē besmetting, die geheime ondermijning.... alles is noodlottig in haar (in de vrouwen): men stort zich in zijn verderf door hare vriendschap: hij die zich met eene vrouw inlaat, bereidt zich groote zorgen. De vrouw verwekt de verderfelijke begeerte; zij is het giftige lokaas waarvan de duivel zich bedient om zich van onze zielen meester te maken. De verbinding met eene vrouw is eene onbetamelijkheid.

„Wat is de vrouw,” roept St. Jan-Chrysostomus uit, „anders dan eene vijandige vriendschap, eene onuitstaanbare smart, een ongeluk waarnaar men wenscht, een huisselijk gevaar.... de aard van het kwaad met het uitwendige aanschijn van het goed voorzien!

„De man is het beeld van God,” zegt hij verder, „omdat hij niemand boven zich heeft; de vrouw daarentegen is de roem van den man, omdat hij boven haar verheven is.

„De orde der dingen onderwerpt de vrouw aan den man,” schrijft de H. Augustinus. „Even als de rede de begeerten der ziel beheerscht, moet ook door eene regtvaardige wet de man de vrouw beheerschen, en zich verzetten tegen hare heerschappij.”

In de IV^{de} eeuw, uit zich een Concilie te Congre in zijn 17^{den} Kanon, op de volgende wijze, „Wanneer eene vrouw zich het hoofdhaar afscheert, dat God haar gegeven heeft ten teken van onderdanigheid, dan zij zij vervloekt, als de grondles van onderdanigheid verkrachtende.”

In de V^{de} eeuw herinnert een Concilie te Ephese, dat de man het hoofd is van de vrouw, gelijk de apostel gezegd heeft.

De H. Bonaventura, de Seraphische doctor schrijft, „dat alle boosheid nog slechts weinig te beteekenen heeft bij de boosheid der vrouwen. Nademaal de man het hoofd is der vrouw,” zegt hij elders, „en dat de man het grondbeginsel der vrouw is, en dat de man niet geboren

„is voor de vrouw; maar de vrouw voor den man, bestaat het beeld „Gods ook veel heerlijker afgedrukt in de mannelijke dan in de vrouwelijke sekse. Aangezien de man sterk is en de vrouw gebiedt, stelt „hij ook het hoogere gedeelte der rede voor en de vrouw stelt het „lagere gedeelte voor.”

Op eene andere plaats voegt Bonaventura er bij: „Bij gevolg was „het zeer doelmatig dat de vrouw uit den man voortkwam, opdat aan „getoond wierde dat de man het hoofd der vrouw is.” De scherpzinnige Seraphier stelt zich vervolgens de vraag te weten waarom de duivel eerst de vrouw verzocht, en na rijp overleg, antwoordt hij zich zelven: „Opdat de vrouw zich niet konde verontschuldigen; want, wanneer de „man het eerste hadde gezondigd, dan zou het, in aanmerking genomen dat de man het hoofd der vrouw is en dat hij over haar heerscht, „niet zeer te verwonderen zijn geweest dat de vrouw hem gehoorzaamd „hadde: bij gevolg zoude zij eenen grooten schijn van regtvaardiging „hebben. De duivel wist dat de vrouw beneden den man staat in kennis, dat zij minder standvastig is, meer doordrijvend, weshalve men „van de vrouw zegt dat zij de valstrik voor de jagers is.”

Laat ons in alle gevallen den Seraphier regtvaardigheid doen weder-
varen; na eene ernstige en tamelijk lange nagedachte, verklaart hij dat er meer volmaaktheid is in het ligchaam der vrouw, dan in de rib, waaruit zij gevormd is..... wie zou dat hebben kunnen denken, wanneer hij het niet gezegd hadde?

Is het niet de kardinaal St. Petrus Damianus die de echtgenooten der priesters met de namen bestempelt van: „Het merg des duivels, de smetstof der verstandsontwikkeling, nachtuilen, wolven, bloedzuigers, meststallen van vette zwijnen, rustbedden van onreine geesten,” en die zich verwondert, de goede beste heilige, dat men niet huivert de handen die geheiligd zijn het brood der engelen te behandelen, in onreine en wellustige aanroering der vrouwen te bezoedelen?

Is het niet Paus Innocentius III die voor de kerkvaders van het 5de concilie van Latran zeide, „dat de vrouwen den wijze konden doen „meineedig worden, dat er vele ter oorzaak der vrouwen verloren zijn „gegaan, en die uitroept, wanneer hij van de sekse sprak, waartoe „zijne moeder behoorde: De drift en de onstuimigheid gaan haar steeds „vooruit, de stank en de onreinheid vergezellen haar altijd, de droefheid en de boete volgen haar steeds..... Zij alleen die rein zijn van „den omgang met vrouwen kunnen waardiglijk het gewijde brood eten.”

Verwondert het u dat een concilie van Illiberie den man verboden hebbe met zijne vrouw in naauwe gemeenschap te komen, verscheidene dagen voor hij ten avondmaalstafel zou gaan;

Dat verscheidene conciliën der vrouwen het betreden der tempels en der gemeente geweigerd hebben, wanneer zij tengevolge van zekere ongesteldheid als onrein werden beschouwd;

Dat Leo IV der vrouwen het gezang in de kerken verboden heeft;

Dat een concilie van Auxerre in 614 der vrouwen verboden heeft den gewijden ouwel in de ontbloote hand te ontvangen, en zonder dominical (zondagssluizer) het avondmaal te gebruiken;

Dat een Concilie te Aix-la Chappelle gehouden, in dat oude Germa-

nië, het vaderland der achting voor de vrouw, het land waar men, vóór het Christendom, iets Goddelijks in haar zag, heeft durven zeggen „dat de vrouw de poort is des duivels, de weg der boosheid, de „steek van den scorpioen, een schadelijk geslacht.”

Dat eindelijk een vader van een zeker concilie te Mâcon, van wien Gregorius van Tours gewaagt, als vraagstuk ter tafel heeft gebragt, te willen weten of de vrouw een deel der menschheid uitmaakt.

In het eerste gedeelte van zijne godgeleerde overdenking schrijft de engel der school, de engelachtige doctor, de heilige Thomas van Aquino; „Het schijnt dat de vrouw in de eerste voortbrenging niet „moest aanwezig zijn, want de wijsgeer (Aristoteles) zegt in zijn boek „over het voorttellen der dieren, dat het vrouwelijke niets dan een „gebrekkig mannelijke is, maar dat niets gebrekkigs of mislukts in deze „eerste schepping der dingen kon aanwezig zijn. Bij gevolg kon ook „in deze eerste schepping de vrouw niet voortgebragt zijn.

„Voor het overige was de onderworpenheid en de staat van minder- „jarigheid het gevolg der zonde, want er werd na de zonde tot de „vrouw gezegd: Uw man zal over u heerschen. — De vrouw bezit na- „tuurlijkerwijze minder deugd en minder waardigheid dan de man, „want de bewerker is altijd veel edeler dan de bewerkte....

„De man is nog tot een' veel edeler werkkring in het leven bestemd, „namelijk den verstandelijken, en dien ten gevolge moest de man ook „onderscheiden zijn door eene grootere ontwikkeling der rede.... De „vrouw is door de natuur tot het werk der voortteling geschikt. De „onderworpenheid is dubbel, de eene slaafsch, volgens welke het hoofd „zich van zijne ondergeschikten te zijnen eigenen nutte bedient, en eene „dusdanige onderworpenheid werd na de zonde ingevoerd. Maar er is „nog eene andere kanonieke of burgerlijke onderworpenheid, volgens „welke het hoofd zich van zijne onderhoorigen bedient tot hun nut en „hun voordeel, en deze onderworpenheid bestaat reeds vóór de zonde.... „en dusdanig is de vrouw natuurlijkerwijze onderworpen aan den man, „omdat natuurlijkerwijze in den man de rede des te meer het overwigt „behaalt,” enz.

Verhevene engel, ik verzeker u dat uwe aristotelesiaansche bewijstrant mij op lange na niet het geringste bewijs levert, dat de rede bij uwe sekse overvloediger aanwezig is dan bij de mijne; ik ben zelfs oneerbiedig genoeg het tegenovergestelde te denken, wanneer ik u lees, maar hoe dit zij, zoudt gij, verhevene schriftgeleerden, geene uitzondering maken voor de maagden ten minste, die eenige vrouwen onzer dagen vooronderstellen aan het mannelijke juk onttrokken te zijn?

„Wanneer de man de heer is der vrouw, dan is hij het ook der „maagden.... Wanneer de vrouw de roem is des mans, dan is zij dit „ongetwijfeld hoofdzakelijk wanneer zij maagd is, omdat dit de eerwaar- „digste staat is.... wanneer de vrouw gevormd is van den man en voor „den man.... wanneer de vrouw het teeken harer ondergeschiktheid op „het hoofd moet dragen, dan is zij nimmer hiertoe meer genoodzaakt „dan wanneer zij maagd is, omdat zij in dien tijd het meeste van dat- „gene bezit, wat er de oorzaak van is. (Tertullianus, over den sluier der maagden).

„De maagd moet zich gedragen naar den wensch haars vaders, zegt een Iersch Concilie, omdat de man het hoofd der vrouw is.”

De maagd zal dus zelfs niet aan uw gezag onttrokken zijn, — dat is treurig voor de Christenen!... Vatten wij eens in korte woorden het beeld der vrouw in het Christendom zamen; voor de ernstige kerkvaders van Paulus tot Thomas van Aquino en Bonaventura, is de vrouw minder in rang dan de man, omdat zij minder rede, minder wetenschap, minder standvastigheid, minder deugd, minder waardigheid heeft; zij is een verschijnsel van den tweeden rang, eene uitzondering onder de mannen; men gaat zelfs zoo ver, dat men twijfelt of zij wel tot het menschelijke geslacht behoort.

Zij moet aan den man ondergeschikt zijn, niet alleen omdat zij beneden hem in aard staat, maar ook omdat zij uit hem geboren en ten zijnen nutte gevormd is, omdat zij het eerste gezondigd heeft, en de bewerkster is van den ondergang van het menschelijke geslacht.

Is de man geboren voor den arbeid des verstands, dan is de vrouw alleen geboren ter wedervoortbrenging van het geslacht, en ten nutte van hem, die volgens natuur en regt haar meester en heer is.

De maagd zelve kan niet aan deze wet van minderheid en ondergeschiktheid onttrokken worden.

Wat de bazelende kerkvaders betreft, voor deze is de vrouw: „daar-
„enboven de poort des duivels, de weg der ongerechtigheid, een scha-
„delijk geslacht, een schorpioen, eene wolvin, een nachtuil, een
„bloedzuiger, een mesthok van vette zwijnen, een vergiftig lokaas, de
„steek van eenen schorpioen, eene pest, eene besmetting, een verbor-
„gen ondergang, alle boosheid is in haar, zij verwekt de begeerte en
„den dood, eene smet, het merg des duivels, de smetstof des verstands,
„een bed van onreine geesten, de stank en de onreinheid vergezellen
„haar, de smart en de boetedoening volgen haar, iedere omgang met
„haar is eene onbetamelijkheid, en men is niet waardig aan de avond-
„maalstafel plaats te nemen, wanneer men hare aanraking duldt.”

Welk een uitmuntend ideaal van de vrouw! Moet ik er inderdaad het Christendom mijne hulde voor brengen? Neen, daartoe is het de tijd nog niet; volgen wij de verpersoonlijking van het ideaal, in de werkelijkheid. Beschouwen wij vooreerst de vrouw in den tempel.

In Griekenland en in Grieksch Azië bekleedden vrouwen de priesterlijke waardigheid en het leeraarsambt. Toen het Christendom zich trachtte te vestigen, moest het haar noodwendig een gedeelte van het bestuur afstaan, en het had priesteressen en diakonessen, even als het priesters en diakenen had.

Het Concilie van Chalcedonie, het vierde Eecumenische leert ons dat de priesteressen plegtig gewijd werden; dat haar de heilige geest werd medegedeeld door de oplegging der handen.

Sint Athanasius verbiedt der maagdelijke priesteressen zich een ander gedeelte van het ligchaam te wassen, dan het gelaat, en dan nog alleen met ééne hand; hij verbiedt haar eveneens zich te laten verrassen door de oningewijdden en de leerlingen in de godsdienst, terwijl zij het brood wijdden en aten.

De Callydirische Christenen hadden priesteressen van Maria, die het brood en den wijn offerden.

„In vroegeren tijd,” zegt Atton de Verceil, een schrijver van de zesde eeuw, „stonden niet alleen mannen maar ook vrouwen aan het „hoofd der kerken. Het onderwijs dat zij in het Heidendom hadden „ontvangen, stelde haar daartoe in staat. De diakonessen stonden „onder de bevelen van de priesteressen, en bedienden deze. De pries- „teressen zaten voor, onderwezen, gaven de bevelen, terwijl de dia- „konessen niets deden dan ze uit te voeren, gelijk de diakenen bij „de priesters deden, en den doop toe te dienen. De kinderen worden „tegenwoordig zoo jong gedoopt, vervolgt de bisschop Atton, dat de- „gene die dit verbondszegel der meisjes toedient, er volstrekt geene „vleeschelijke begeerte door kan erlangen; weshalve het in het vervolg „der vrouwen verboden is te doopen.

De conciliën en de kerkvaders hadden bevolen dat de priesteressen zouden onderwezen worden, en hadden haren leeftijd bepaald. Van de diakonessen sprekende, zegt de H. Clemens, dat zij het Evangelie aan de vrouwen verkondigden, en haar het ligchaam zelfden voor den doop.

Keizer Theodosius stelde den leeftijd der diakonessen op 60 jaar, Justinianus op 50, voorts op 40, en vorderde dat zij slechts eenmaal waren gehuwd geweest.

Toen het Christendom dat zijne opkomst aan de vrouwen te danken had, vermeende haar niet meer noodig te hebben, schafte het concilie van Laodicea in 369 het priesterschap der vrouwen af, en verbood voortaan priesteressen of voorzitsters aan te stellen. De afschaffing van het diakenschap had in de Oostersche kerk eerst verscheidene eeuwen later plaats. Het Christendom kon hierover niet gelaakt worden; het was logisch; de vrouw die van nature beneden den man staat, konde in den tempel zijne gelijke niet zijn; de vrouw die met minder deugd en rede begaafd is, moet niet onderwijzen.

Te Rome bepaalde zich de vrouwelijke geestelijke stand tot zes Vestaalsche maagden, wier toestand de vrouwen niet benijdden, de kerk had de aanmatigheden der vrouwen tot de priesterlijke waardigheid niet te vreezen, en het schijnt dat er in het Westen geene Christinnen priesteressen, maar alleen diakonessen waren, die trouwens nog spoedig werden afgeschaft. Het schijnt inmiddels dat het wijsgeerige ideaal de vrouwen van het Westen genoeg had verheven, dat zij eenige aanmatigheden hadden en zekere gebruiken instelden, tegen welke de kerkvaders en de conciliën zich verzetteden.

„Het is eener vrouw niet geoorloofd in de kerk te spreken,” zegt Tertullianus, „te onderwijzen of zonder noodzakelijkheid te doopen. „Het is haar verboden het heilige offer aan te bieden, zich eene der „bedieningen toe te eigenen die den man behooren, en des te meer „degene die den priesters toekomen.” De H. Epiphanius bestempelt de aanmatigheden der vrouwen om zich hooger dan tot het diakonaat te verheffen, met de namen *hoogmoed*, *dwaasheid*, *waanzin*, en noemt ze dierhalve *ketterijen*.

In 398, besloot het concilië van Carthago dat de vrouwen, „hoe „geleerd en hoe heilig zij ook waren, niet mogten onderwijzen of „doopen.”

De Priscillianisten vergunden der vrouwen te onderwijzen, en den titel van doctor aan te nemen; een Concilie onder den paus Damasus in 381, verbood der vrouwen van andere mannen dan hare echtgenooten lessen te ontvangen en den titel van doctor te *durven* nemen.

In de volgende eeuw schreef Paus Gelasus aan de bisschoppen: „Wij hebben met ergernis gehoord dat de verachting der heilige zaken tot eene dusdanige hoogte is gestegen dat de vrouwen bij de heilige altaren dienst doen, en dat deze kunne zich bedieningen toeëigent die alleen den mannen toekomen.”

Paus Leo IV maakte eene verordening die der vrouwen verbood het altaar te naderen en den kelk aan te roeren.

Het is bekend hoe zeer de Gallische en Germaansche vrouwen geëerd en geacht werden; ja men weet dat zij priesteressen en profetessen waren; zij geloofden niet dat het Christendom haar uit den tempel kon verjagen, en haar als onrein verklaren, haar in wie de voorvaderlijke godsdienst iets heiligs had gezien; hare vaderlandsche conciliën belastten zich echter wel in overeenstemming met de pausen en de leer der kerk nopens de vrouw, haar beter in te lichten.

Het Concilie van Oranje, in 441, dat van Epaone in 517 en dat van Orleans omstreeks denzelfden tijd schaften het diakonaat der vrouwen in Gallië af.

Een Concilie te Parijs in 823 verbood der abdisen, der maagden en weduwen den sluijer te geven; „omdat, zegt het in zijnen 53sten kanon, dit oneigenaardig is voor de vrouwelijke kunne, en in strijd met de christelijke godsdienst, en wie een gezond verstand heeft begrijpt dit.

„Wij hebben vernomen,” zeggen de vaders van het Concilie wijders, „dat in strijd met de wet en de kanonieke instellingen, de vrouwen zich in zekere landstrecken in de zaken der gewijde altaren mengen, en onbeschaamdelyk de gewijde vaten aanroeren, den priesters de herderlijke kleederen overreiken, ja, wat nog sterker, nog onkiescher, nog zinneloozer is, zij durven het volk het ligchaam en het bloed des Heeren toedienen!”

Eenige jaren later, in 848 veroordeelde een Concilie te Metz, Théota de profetes „openlyk gegeeseld te worden, omdat zij, in strijd met de bevelen der kerk, het leeraarsambt zich had toegeëigend.”

O Velleda! o! druidessen van het Sein eiland! wat was er in uw vaderland van de achting voor de vrouw geworden? Maar waarom zich daarover te verwonderen? Het Christendom handelde logisch door de vrouw van het altaar te verwijderen, en juist omdat het logisch handelde, moest het haar ook in het huwelyk op eenen lageren trap stellen.

De leeringen van Paulus en Petrus omtrent de gehuwde vrouw zijn genoegzaam bekend, dat ik mij bij dezelve niet behoef op te houden. Het schijnt dat de apostel Johannes hieromtrent niet van gevoelen met hen verschilde; want de II. Ignatius, zijn leerling, schrijft: „De vrouwen moeten hare echtgenooten als haar eigen vleesch liefhebben en hen niet bij hunne namen durven noemen.”

De H. Hieronimus zegt: „Neemt u in acht! De man is niet geschapen voor de vrouw, maar de vrouw voor den man, de vrouw moet haren echtgenoot vreezen en met vreeze liefhebben.”

De H. Joh. Chrysostomus zegt zijner zijde: „God heeft der vrouw „de laagste verrigtingen opgelegd, opdat zij zich niet tegen haren ge-
„maal zou verzetten.”

De H. Augustinus, de zoon der zachte en lijdzame Monica, is nog strenger. „De vrouw,” zegt hij, „dient zich te beschouwen als de
„dienares van haren echtgenoot en dezen staat niet te vreezen. Elke goede
„gade noemt haren gemaal haren meester en handelt gevolgelyk.” En
wijders: „Wanneer de magt van den echtgenoot verzwakte, dan zou de
„natuur des menschen nog meer ontaarden!”

Wat! meent gij dat, groote bisschop? Geloofst ge dat uw vader, die
heftig, losbandig en verkwistend was, een wettig regt had op uwe
moeder, en dat, wanneer hij hare raadgevingen gevolgd had, hij nog
dieper gezonken ware? Arme Monica! welk een hart en welk eene rede
hadt gij bij uwen zoon gevormd!

De apostolische instellingen en de kerkvaders komen allen overeen
der gehuwde vrouw te gebieden in haren echtgenoot eenen *meester* te
erkennen, hem *onderdanig* te zijn, en hem haren *heer* te noemen. De
zendbrieven van Paulus en de zoo even aangehaalde zinsneden, ontslaan
mij nieuwe bewijsgronden bij de oudere schrijvers te zoeken. Maar
heeft het Christendom zijn ideaal ook gewijzigd? En hoe zou dat mo-
gelyk kunnen zijn: het leerstelsel van de minderheid der vrouw en van
hare onderworpenheid aan den man is door God geopenbaard; daar nu
de Christen zegt dat God onveranderlyk en volmaakt is, is het leer-
stelsel dit bij gevolg ook.

Een priester die het afgeeloopene jaar tegen de vermommingen ijverde,
die men zich gedurende de dagen aan de dwaasheid gewijd, veroorlooft,
riep uit: „Ja! mijne broeders (er waren alleen vrouwen), ik kan mij
„eenigermate begripen dat eene vrouw zich als man verkleedt, want
„men tracht steeds zich te verheffen; maar wat ik niet begriip en wat
„ik nooit begriipen zal, is, dat een man zich dermate *vernedert*, dat
„hij zelfs het kleed eener vrouw aantrekt!”

Een andere priester en dat wel een van de verlichtste, greep onlangs
haastig eenen gewijden beker, om zijne bloedverwante, die hij beminde
en hoogachtte, te beletten dien door eene aanraking te *ontheiligen*.

Hoezeer de geestelijken van verschillende geloofsbelijdenissen het ook
op verschillende punten onderling oneens mogen zijn, komen zij volmaakt
met elkander overeen, wanneer het de vrouw geldt.

Ziet hier wat twee van onze eigene tijdgenooten: de abt Michon en
de predikant Adolphe Monod hieromtrent zeggen.

„Wanneer de man,” schrijft de heer Michon, „zich in de betrek-
„kingen van gezag en magt tot hoofd van het huisgezin aangesteld
„ziet, wanneer de vrouw hem gehoorzaamheid verschuldigd is, dan is
„deze ondergeschiktheid niet de huldiging van het regt des sterksten,
„maar eene voorziening van de geestelyke en zedelyke wet, die in juist
„omschrevene bewoordingen heeft moeten vaststellen wien der beide
„echtgenooten het bewind in het huisgezin toekomt. Hierin ligt niets
„beleedigends voor de gade. Wanneer zij het opperbestuur, het wette-
„lyke oppergezag niet bezit, waarvan de natuur haar het regt gewei-
„gerd heeft, door haar meerdere zwakheid te laten, enz.” Mijnheer

de abt, ge vertelt ons daar dat het oppergezag des mans niet de hulding is van het regt des sterksten, en eenige regels verder zegt ge niettemin, dat dit oppergezag voortspruit uit de zwakheid der vrouw, dat wil zeggen: dat gij het vóór en tegen, beiden beweert; wordt het dan toch eerst met u zelve eens.

De heer Michon zegt verder: „Hoe *verheft* zich de vrouw, wanneer „zij in den Heer *gehoorzaamt*! Welk een eerbied betoont zij den echtgenoot niet die haar heer, haar hoofd is, even als Christus de Heer „en het hoofd is der kerk! De man zal ongetwijfeld blijven gebieden „omdat dat zijn regt is; maar hij zal gebieden zoo als men hem *gehoorzaamd* heeft, in den Heer.”

Maar, mijnheer de abt, wanneer de echtgenoot van dit regt wil afstand doen?

„De man, die gebiedt,” zal mijnheer de abt antwoorden, „vervult „eene moeilijke taak, maar het is zijn pligt, den scepter te voeren „van dat beminnelijke en vreedzame gezag, dat de godsdienst hem toe- „vertrouwt.”

Men dient dus wel te begrijpen dat de christen echtgenoot, die niet gebiedt, zijnen pligt niet vervult, en aan de godsdienst ongehoorzaam is.

„Wanneer de gade ongelukkig is in haren echtgenoot,” zegt de heer Michon elders, „dan moet zij met verdubbelde zorg hem hare schuld „betalen van teedere bezorgdheid, van onvermoeibare liefde. Zij dient „hem te beklagen, wanneer hij onregtvaardig zal zijn, zij moet hem „zegenen *wanneer hij haar slecht behandelt*; zij moet hem de diepe bitterheid van haar gemoed verbergen, zij dient terstond hare tranen te „droogen en eenen glimlach op hare verwelkte lippen te voorschijn te „roepen.” En deze geveinsde, valsche en lage zedeleer, deze zedeleer voor den slaaf, wordt aan fransche vrouwen verkondigd!

Met welke vrouwen gaat de heer Michon dan wel om, om te verzekeren dat onze kunne, „zwak en teeder is, slechts door het hart leeft, „dat de bespiegelende arbeid niet voor haar geëigend is, dat eene wijsgeerige vrouw hare zedelijke kunne afzweert, omdat de vrouw zeer „weinig door de gedachte leeft?” Dat wil zeggen mijnheer de abt, dat ge te midden van uwe spitsvondigheden en uwe zoetsappige zinsneden, ons zeer beleefdelijk de gevoelens van uwe voorgangers herhaalt, namelijk, dat de vrouw zedelijk beneden den man staat en hem onderdanig moet zijn. Ge zijt een allerliefste naprater van Paulus, en wat mij betreft, ben ik u dankbaar mij teksten te hebben geleverd, om de onveranderlijkheid van het leerstellige in het christendom aan te toonen.

Ik moet mij thans met den heer Monod bezig houden: Deze is vooral een mengsel van Tertullianus, van Thomas van Aquino en van Paulus.

Hooren wij wat hij zegt:

De vrouw is eene gezellin, die God den man heeft gegeven om zijn „aanwezen te veraangenen en om het te verdubbelen, terwijl zij „het verdeelt.

„Uit den man genomen, is zij hem het leven verschuldigd dat haar „doet ademen en den naam dien zij draagt. Met welk regt, of ik „zou eigenlijk moeten zeggen met welk gevolg zou zij hem den eersten

„rang betwisten? Haar toestand door geboorte, is een toestand van vernedering. Eene roeping van liefde jegens den man, in eenen anderen toestand naast den man, — dusdanig is de zending der vrouw.

„Maar de vrouw, wier vorming eene gebeurtenis van ondergeschikt belang en om zoo te spreken, eene huisselijke gebeurtenis is, de roep van den man zijnde, is den man verschuldigd zich in den betrekkelijken grens van onzen aardbol, als eene nederige gade in haar huis houden af te zonderen.

„De vrouw moet nog slechts alleen leven om het kwaad te herstellen dat zij den man gedaan heeft (door de zonde).

„De vrouw is de tweede geboren en is de eerste geweest om te zondigen; eene dubbele reden dat zij zich nederig houde, stilzwijgend en onderworpen.”

Men moet vooral in het oog houden, volgens den heer Monod, dat de vrouw ongeschikt is voor staatszaken, voor kabinetsbeslommeringen; zij heeft overigens eene menigte eigenschappen, die zich alleen onder den invloed van het Evangelie kunnen ontwikkelen. „De Christin is niet alleen de beste der vrouwen; zij is terzelfder tijd ook het meeste vrouw. De schrift alleen heeft de vrouw gekend en begrepen; zij die zich wil vrijmaken is onwaardig, zij die ten haren behoefte al de regten van den man vorderen, willen haar vernederen en haar offeren, omdat men in de plaats van eene zending, die zij te vervullen heeft, eene andere wil stellen, waarnaar het haar niet vergund is te trachten.

„Neemt vrijwillig en blijmoedig,” zegt de predikant tot de gehuwde vrouwen, „eene nederige en afhankelijke plaatsing nevens uwen echtgenoot in..... ik zeg u dit niet, *maar het is God die het u beveelt.....* dit is de voornaamste verpligting der gehuwde vrouw.”

„Laat uw echtgenoot, naast God, de kern van uw aanwezen zijn; verlies zachtken met uwen eigen naam ook uwen eigen roem, uwen eigen wil..... Tracht u in het duister terug te dringen, en door stilzwijgendheid te omhullen.”

En thans mijne lezers, beroep ik mij op uwe rede.

Daar de zelfstandige vrijheid van den man en van de vrouw eener der belangrijkste termen is van het door de menschheid op te lossen vraagstuk, vraag ik nu welke leer, de wijsgeerige of de Christelijke, het meeste tot deze oplossing met betrekking tot de vrouw bijgedragen heeft?

Zij die de kunnen gelijk verklaart door de rede, of zij die de vrouw minder redelijk verklaart te zijn dan den man, die wil dat zij steeds en overal minder zij dan hij en hem onderdanig, en omdat zij de tweede geboren is en omdat zij het eerste gezondigd heeft.

Zij die tot de vrouw zegt: In u blinkt even als in den man een vonk der Godheid; even als hij zijt gij vatbaar voor wetenschap en deugd, of zij, die tot haar zegt: Gij zijt de oorsprong des kwaads, de bron van alle boosheid, een verborgen verderf, een schadelijk geslacht, de poort des duivels, de weg der ongerechtigheid?

Zij die, de vrouw in den gang der natuur latende, hare volmaakt

heid stelt in de uitoefening van alle pligten en van alle toewijdingen der gade en der moeder, of zij, die in het huwelijk eenen minderen staat ziet, en de onvruchtbare maagd als het toonbeeld der vrouwelijke volmaaktheid stelt?

Zij die de vrouw onophoudelijk aanspoort zich door deugdzaame handelingen te louteren en niet door opzien, die slechts bemoedigende woorden voor haar heeft, die haar aan hare zedelijke kracht, aan hare waardigheid doet gelooven; of zij die haar vernedert en in den mond van de zonen der vrouw onwaardige en grove beledigingen legt tegen de kunne waartoe hunne moeders behoorden?

Zij in wier gevolgen de heer Troplong de verzwakking van het op-pergezag in het huwelijk bij de Romeinen betreurde; of zij, die de vrouw ten tempel uitdrijft als ongeschikt en onrein, en haar beveelt haren gade te duchten en hem haren heer te noemen?

In het stellen dezer vragen ligt reeds hare oplossing. Niet alleen is het Christelijke ideaal valsch, niet alleen vernedert het de vrouw; maar het dient ook tevens, als na het wijsgeerig ideaal ontwikkeld, om eene waarheid te bevestigen, welke men in zekere scholen voorbijziet; namelijk dat de menschheid, wel verre van eenen onafgebroken en geregelden gang te volgen in den weg der ontwikkeling, kan staan blijven, ja, wat nog betreurenswaardiger is, zelfs achteruitgaan kan.

Daar het Christendom, geheel op de erfzonde en zijne gevolgen als eenige verklaring voor de vleeschwording en de verlossing berust, en de vrouw, ten gevolge van deze zonde voor altijd aan den man onderworpen en tot eene voortdurende boetedoening veroordeeld is, konde en kan het Christendom, zeg ik, zonder onlogisch te worden, zonder zich zelf te vernietigen niet aan de bevrijding der vrouw arbeiden; dit te verwachten, zou even goed zijn als op perziken te rekenen van eenen wilden moerbeziënboom, of vijgen van eenen distel. Een weinig nagedachte over deze leerstelling zou verscheidene schrijvers terug gehouden hebben deze onhoudbare stelling neder te schrijven, dat de betrekkelijke vrijheid waartoe de vrouwen in het Westen gekomen zijn, het werk is van het Christendom, en zij zouden elders de werkelijke oorzaken gezocht hebben van het verschijnsel dat zij naspeurden. Waartoe eener leer de eer te geven van hetgeen haar niet kan toebehooren, van hetgeen hare logica haar verhindert te verleen?

De leerbegrippen der vrijheid, in het Evangelie vervat, zijn de oorzaak van den graad van vrijheid der vrouwen, zullen sommigen mij tegenwerpen; dus het Christendom, enz....

Gedurende de afgeloopene eeuwen is het Christendom in den staat van broeding gebleven, spoedig zal het zich onder zijne ware gedaante vertoonen; wat er waar in is, dat zijn de leerbegrippen van vrijheid; de geheele bijbel is slechts de zinnebeeldige voorstelling van deze leerbegrippen, zullen mij anderen tegenwerpen.

Den eersten antwoord ik: De Grieksch-Romeinsche wijsbegeerte had vóór het Christendom verkondigd:

De eenheid van het menschen geslacht en de broederschap;

De gelijkheid der menschen en der kunnen met betrekking tot de rede en de deugd;

De vrijheid van de ziel, of zij het ligchaam van eenen vrijen of van eenen slaaf bewoonde.

Vóór het Christendom had zij voorgeschreven:

De zelfverbetering, het geduld, de zachtmoedigheid, de weldadigheid, de vergiffenis van beledigingen, de regtvaardigheid, de billijkheid, de kuischheid, en het gevoel van eigenwaarde.

Is de Evangelische zedekunde boven de hier geschetste zedekunde verheven? Zijn hare vrijheidsleerbegrippen verhevener dan die der wijsbegeerte? Neen. Het zijn dezelfde, want zij heeft ze van haar overgenomen; wanneer het dus waar ware dat het Evangelie tot de vrijheid der vrouwen bijgedragen had, dan zou ik mij niet daarvoor nederbuigen, maar wel voor den geest der menschheid, die er de wijsgeerige overlevering wel in heeft gelieven te steken; ik zou mij daarom niet voor het Christendom nederbuigen, dat de minderheid en de onderworpenheid van mijne kunne geheiligd heeft: het Evangelie is niet het geheele Christendom en nog veel minder de zedekundige leerbegrippen die het bevat.

Den anderen zal ik antwoorden: Dat wat het Christendom kenmerkt is de leerstelling van de erfzonde, van de vleeschwording, van de verlossing. Geloofst gij aan die zaken? dan zijt gij Christen, gelooft gij er niet aan, dan zijt gij slechts inconsequente rationalisten, die nog door de vereeringen uwer kindschheid verblind zijt. Gij zult niemand overtuigen dat eene godsdienst nooit bestond, wanneer zij sedert achttien honderd jaar bestaat.

Wanneer zij magt genoeg heeft bezeten, den voet op het hoofd der koningen te zetten;

Wanneer zij hare algemeene staten, haar bestuur, hare zinnebeelden, hare eerdienst heeft gehad;

Wanneer zij een tal van doctoren, en eene ontzaggelijke menigte leerboeken heeft voortgebracht;

Wanneer zij nog onder uwe oogen leeft, zich beweegt en handelt.

Gij zult nooit iemand overtuigen, dat gedurende achttien eeuwen, zoo vele geslachten, die om gered te worden, gelooven moesten, niettemin niet hebben kunnen te weten komen wat het voorwerp van hun geloof moest zijn: neemt men het stelsel van het zinnebeeldige aan, dan spreekt men eene beschuldiging uit tegen God, dan stelt men zijne eigene rede in de plaats van God, dan geeft men de voorkeur aan zijn eigen verstand, boven den geest der geloovige menschheid; dan vergruist men het Christendom tot stof, door even zoo veel Christelijke sekten te maken als er hoofden zijn.

Het Christendom bestaat niet in de leerstellingen van vrijheid die het gemeen heeft met de wijsbegeerte en die het aan haar ontleend heeft; het bestaat hoofdzakelijk in dat wat hetzelfde bijzonder eigen is. dat wat het tot Christendom maakt, en dat ons in eene indrukwekkende overlevering medegedeeld is; daarin aanschouw ik het, daarin vat ik het op om het te beoordeelen, en in die overlevering vind ik het leerstelsel dat de vrouw tot de minderheid in waarde en tot de voortduerende onderworpenheid veroordeelt. Wanneer uwe rede zich verzet en u dit leerstelsel doet verwerpen, ontdoe u dan van de leer waaruit het

voortgekomen is, dan heb ik er vrede mede, maar beweert niet langer dat ge Christen zijt.

Vrouwen die mijne woorden leest, gelooft niet langer dat gij voor uwe vrijheid iets aan het Christendom verschuldigd zijt of verschuldigd kunt wezen. Zijn geopenbaard en onveranderlijk leerstelsel kant zich hiertegen aan: aan de rede alleen, deze Goddelijke bloem der menscheit zijt gij alles verschuldigd en zult gij alles verschuldigd zijn. Zij is het die in hare worsteling tegen de verdrukkende leerstelling, de poorten verbroken heeft van den kerker waarin zij gedurende zoo vele eeuwen als eene gevangene gezucht heeft, om u het wijsgeerige ideaal over te brengen, dat wij verplicht zijn uit te breiden, en welks uitkomsten onze plicht en ons regt van ons eischen in werkelijkheid te doen treden. Het Christendom heeft gezegd, buiten de kerk is er geen heil: uw regt zegt u: buiten de rede, buiten de bevrijding, is geen voortgang mogelijk.

OVER DE SCHEPPING.

Tweede Brief aan den Abt Gratry,

PRIESTER VAN HET BEDEHUIS DER ONBEVLEKTE ONTVANGENIS.

DOOR

CH. L E M A I R E.

Mijnheer!

Ge hebt op bladzijde 10 van uwe Inleiding tot het werk *Over de Kennis van God*, gezegd, dat ge voorbedachtelijk het vraagstuk van het Pantheïsmus en de Schepping, in dit eerste gedeelte der wijsbegeerte onaangeroerd zoude laten. Dit was eene voorzigtige voorbehouding; maar, aangezien het niet mogelijk is over God en zijne oneindige magt te spreken, van het standpunt der christelijke godgeleerden, zonder van de schepping te gewagen, zijt gij medegesleept geworden dit te doen, en ik moet u op het terrein van den woordenstrijd volgen, waarop gij dit vraagstuk gebragt hebt.

De leerstelling der Schepping behoort uitsluitend tot de christelijke godgeleerdheid; vóór haar had nog geene wijsbegeerte, geene godsdienst aan de menschelijke rede voorgesteld in strijd met de axioma: niets is van niets gemaakt, te gelooven dat het geheelal uit het niet werd voortgebragt. Wanneer men in de geschiedenis den gang van het christendom en de trapsgewijze ontwikkeling van zijne leerstelsels nagaat, dan is het klaarblijkelijk dat zij vastgesteld zijn, bepaald in tegenspraak met de klaarste en stelligste bevindingen der rede.

Al de beslissingen der conciliën en der pausen, die op leerstellige

geschilpunten gevallen zijn, hebben voortdurend tot gevolg gehad dat, onder de betwiste gevoelens, diegene de bovenhand behielden, welke het tegenstrijdigste waren tegen de orde der natuurlijke waarheden. Geschiedde dit, ten einde aan de rede allen toegang tot de verborgenheden te ontzeggen? Was het bij gebrek aan alle gevolgenberekening, het uitwissel van eene blinde en overspannen dweepzucht, die de geloovigen aandreef het edelste hunner vermogens ten offer te brengen, en hun verstand te verminken om zich der gunsten van God meer waardig te maken? ik zal deze vraag niet oplossen.

Hoe het ook zijn moge, men heeft het onverstaanbare en het ongerijmde tot een stelsel verheven, en de grootste verdienste des christens is geweest, datgene te gelooven, wat het klaarblijkelijkste tegen de rede aandruischte. Intusschen is deze trap van vermetelheid of van zelfverloochening, van de zijde der godgeleerden, niet van den beginne af bereikt geworden; en alvorens uitdrukkelijk vastgesteld te zijn, als een bepaalde tegenstand tegen de voorschriften der rede, hebben bijna alle leerstukken, gedurende eenen langeren of korteren tijd, in de onzekerheid der tegenovergestelde denkbeelden kunnen zweven.

Met het leerstuk der Schepping is dit het geval, gelijk uit uwe eigene woorden en uit de aanhalingen blijkt, die gij van de gevoelens der eerste christen doctoren gemaakt hebt. „De ouden,” zegt gij, bl. 255 van het eerste deel, „hielden staande dat niets van niets komt, hetgeen ook de waarheid is, wanneer er geene oneindige magt is, maar bestaat er eene oneindige magt, dan ligt die oneindige magt juist in het scheppen, dat wil zeggen, in het voortbrengen van hetgeen niet bestond, of het voortbrengen uit niets.”

Zie hier reeds terstond bij den aanvang eene dubbelzinnigheid, weshalve ik u, Mijnheer de Abt, eens even bij de woorden wil doen verwijlen: voortbrengen hetgeen niet bestond of voortbrengen uit niets. Hoe is het mogelijk dat gij deze twee uitdrukkingen met elkander verwisselen en als van gelijke beteekenis beschouwen kunt? Het is toch klaarblijkelijk, dat eene zaak voortbrengen die nog niet bestond, iets anders is dan eene zaak uit niets voortbrengen. De mensch vervaardigt iederen dag zaken die niet bestonden, hij maakt eene schilderij, een standbeeld, een werktuig, een kunstwerk, onverschillig welk, hij brengt zelfs zijne gelijken voort volgens de wetten der voortteling, maar dit alles is niet van *niets* gemaakt, zij zijn gevormd van bestaande bouwstoffen, vervaardigd en niet geschapen. Met de schepping, zoo als deze door de godgeleerdheid aangenomen wordt, is dit echter het geval niet; daar deze bestaat uit het voortbrengen van iets uit *niets*.

Het dubbelzinnige van de uitdrukkingen uit niets maken, en maken wat nog niet bestond, is inderdaad te grof, dan dat de meest alledaagsche en de minst oplettende geest er niet door getroffen wierde. Men moet wel eenen staat van genade, den godgeleerden geheel eigen, bezitten om dit niet te bespeuren. Ook bewonder ik het vertrouwen en de zekerheid, waarmede gij verder op bl. 249 en 250, deel I, herhaalt, in de zinsnede welke volgt op die, waarin ge den H. Augustinus aanhaalt, en die ik met behoud van de hoofdzaak alhier verkort doe volgen: „Wanneer men eindelijk Augustinus naslaat om zijne denkbeelden

„te vinden over den oorsprong der dingen, over de schepping, over
 „de betrekking van God tot de schepselen, van de schepselen tot God,
 „dan moet men daar voornamelijk de heldere en strenge kennis van
 „den grooten doctor bewonderen; eene inderdaad wiskundige kennis
 „van het oneindige, van het eindige en van hunne betrekking. De H.
 „Augustinus zegt stoutweg, zich steunende op het Katholijke geloof,
 „en ook, omdat de rede het wil, en dat het denkbeeld van het onein-
 „dige het bevestigt: *God heeft alles gemaakt van niets..... wanneer men*
zegt: God heeft alles gemaakt van niets, dan zegt men niet anders dan
dit: hij had niets buiten zich om zijn werk te verrigten, hij heeft het
gemaakt omdat hij het gewild heeft. Dit drukken de kerkvaders aldus
 uit: *hij maakte de wezens die niet bestonden.*

De H. Augustinus komt u zeer stout voor, te hebben durven zeggen: God heeft alles gemaakt van niets, wanneer de grieksche kerkvaders zich bepaalden bij te zeggen: God maakte de wezens, die niet bestonden; maar gij schijnt mij zelf zeer stout toe, mijnheer de Abt, of liever zeer loszinnig, door te beweren dat de grieksche kerkvaders en de H. Augustinus hetzelfde gezegd hebben. Hun gevoelen over het scheppingsfeit is lijnregt tegenovergesteld en tusschen dezelve bestaat geheel het verschil, dat bestaat tusschen eene mogelijke en eene onmogelijke zaak, tusschen een feit in overeenstemming met de ondervinding en de rede, en een feit dat er mede in strijd is; tusschen den natuurlijken arbeid van eenen bouwmeester die een gebouw zamenstelt met de grondstoffen die onder zijn bereik vallen, en het bovennatuurlijke werk van eenen toovenaar, die met eenen slag met zijnen staf paleizen of betooverde eilanden schept, gelijk ons zulks de sprookjes melden.

Gij hebt ongelijk gehad, geloof mij, over de grieksche kerkvaders te spreken, die wat dit punt betreft, zeer redelijk zijn, en die zich tevreden stelden met te verkondigen, dat God de wezens gemaakt had die niet bestonden. Door hun gevoelen tegenover dat van den H. Augustinus te stellen, die beweerde dat God alles geschapen had uit *niets*, toont gij ons maar al te duidelijk, dat van den beginne de christen doctoren elkander niet verstonden, en dat zij omtrent de schepping geheel verschillende denkbeelden hadden. Wat Augustinus betreft, het is klaarblijkelijk dat hij niet dubbelzinnig sprak, hij stelde het vraagpunt zakelijk neder, hij draaide niet om de moeilijkheid heen, en toen hij op eene onverschrokken wijze verzekerde dat God alles had geschapen uit niets, gaf hij zich de moeite niet dit te bewijzen, hij geloofde het, juist omdat het strijdig was met de rede, volgens zijn grondbeginsel *Credo quia absurdum*. Het staat u volkomen vrij te handelen even als hij, maar gij moet ons niet zeggen, dat de H. Augustinus wiskunstig bewijst hetgeen hij stelt.

Wanneer ik u de dubbelzinnigheid aantoon, waarin ge vervallen zijt, door de woorden met elkander te verwarren: van niets maken, of de wezens te maken, die niet bestonden, dan heb ik het voornemen niet op dezen grondslag de ernstige woordenstrijd op te trekken over het godgeleerde leerstelsel der schepping; het is ook evenmin op de verschillende uitleggingen die de taalkundigen van den tekst van Genesis gemaakt hebben, dat men den strijd moet gronden. De Bijbel is slechts

een gezag voor degene, die er aan gelooven; de wetenschap vermindert dagelijksch het aantal geloovigen, en dan zelfs, wanneer het volkome bewezen was, dat het woord, dat de handeling van God in den aarvang der wereld aanduidt, niet in het Hebreeuwsch beteekent, dat heden hemel en de aarde geschapen, maar alleen dat hij ze gevormd heeft dan zou de onmogelijkheid van het feit eener schepping, daarom toenog niet voldoende wijsgeerig bewezen zijn. De wijsbegeerte moet dit betoog putten uit redenen, die regtstreeksch voortvloeijen uit den aarvan het oneindige zelf.

In deze orde van denkbeelden wil ik tot u spreken. Ik zal u vooreerst zeggen, dat de schepping, eene handeling zijnde, voor het oneindige der godgeleerden eene volstrekt onmogelijke handeling is. Door hem enkelvoudig in zijne ondeelbare eenheid te maken, hebben de godgeleerden hem juist eene dusdanige constitutie gegeven, die hem geene handeling, welke ook, veroorlooft. Het is waarlijk niet voldoende, te bestaan, om te handelen, er moet ook een voorwerp bestaan waarop de handeling uitgeoefend kan worden. Geene enkele handeling is mogelijk, daar waar geene twee termen bestaan, een voorwerp en een onderwerp. In de betrekking van deze twee termen is de begrijpelijke toestand, de wet der werking, de wet die hare mogelijkheid aan het oog der rede bepaalt, gelegen. Het is dus alleen wanneer de toestand van betrekking tusschen verscheidene termen bestaat, dat er, in de orde der feiten, voorgesteld door die der denkbeelden, eene werking bestaat, hetzij van den eenen der beide termen, hetzij van beide termen op elkander: een toestand die, tot twee termen beperkt, om eene enkele handeling, begrijpelijk te doen worden, zich tot in het oneindige uitstrekt, wanneer de menigvuldigheid der termen bestaat. Daar, waar slechts een term bestaat, daar is de wet der werking dus niet aanwezig, en de werking die niet mogelijk is, is ook niet begrijpelijk. De rede die in de afzondering van dezen eenigen term de noodige elementen (hoofdstoffen) niet kan vinden tot eene betrekking, vindt er evenmin de mogelijkheid tot eene handeling; zij weigert, zij ontkent de magt daartoe aan het alleenstaand wezen. Het enkelvoudige wezen, verstoken van betrekking, is dus een wezen, dat volkomen onmagtig is te handelen: dusdanig is uw oneindige, het oneindige der godgeleerden. Door zijne enkelvoudigheid en zijne oneindigheid te verkondigen, hebt gij hem tot eene eeuwigdurende rust, tot eene eeuwigdurende onmagt gedoemd. Gij hebt tevens daardoor erkend dat er geene handeling, geene gebeurtenis, geen verschijnsel in hem, buiten hem en door hem mogelijk was.

Dit oordeel dat de rede tegen de enkelvoudige, ondeelbare en alleenstaande oneindigheid der godgeleerden velt, is volstrekt en oppermagtig; zij beroept zich op hare eigene wet, omdat zij zelve alleen door eene betrekking bestaat en dat hare verrigting niet alleen ligt in het opsporen van de ware betrekking die tusschen de denkbeelden en het *zijnde* bestaat, maar ook om door hare essentie zelve de voorstelling van alle soort betrekking te zijn.

Kunnen de godgeleerden zich op de rede beroepen in eene verhevenere orde van haar onbekende betrekkingen, wanneer zij ons zeggen, om hun enkelvoudig en alleenstaand oneindige aan deze uitspraak te

onttrekken, die het tot eene volstrekte werkeloosheid doemt, dat hun God door zijne oneindige magt de wereld en al wat onder het gebied van den vorm en den tijd valt, geschapen heeft? Ik zal hun antwoorden, dat geene orde van betrekking ongenaakbaar voor de rede is, wanneer de termen slechts gesteld zijn; dat de oneindige magt van het oneindige wezen slechts eene zijner eigenschappen is en zijn wezen niet e boven kan gaan, dat allezins oneindig zijnde, tot eerste voorwaarde, tot eerste kenmerk van zijne oneindigheid heeft, zelfstandig oneindig te zijn, hetgeen hem krachtens zijne oneindigheid, in dezen zin zelfs de mogelijkheid beneemt zelfstandig iets voort te brengen, dat niet bestaat. Gij weet overigens, zoo goed als ik, mijnheer de Abt, dat er in de werktuigkunde geene werkelijke of uitbare en zich uitende kracht bestaat, daar waar geen tegenstand is. De wetenschap op de ondervinding gegrond, bevestigt aldus den vooruitgestelden bewijsgrond, waarvoor de rede de handeling der schepping onmogelijk verklaart in het niet en bij gebreke van eenen tweeden term, even als de werking of de uiting van eene magt of eene kracht, welke ook, onmogelijk is, bij gebreke van eenen wederstand. Een oneindig, enkelvoudig, op zich zelf staand wezen, dat op niets kan werken, werkt niet; de oneindigheid van zijn wezen, die zich tegen het bestaan van een ander wezen verzet, verzet zich ook tegen de uitoefening van zijne magt; deze is, in dit geval nietig en zonder eenig mogelijk gevolg. Wanneer men vooronderstelt dat het oneindige handelt, dat het den tweeden term schept die tot zijne handeling noodzakelijk is, dan vooronderstelt men dat het oneindige in magt niet oneindig in zelfstandigheid is; men verklaart dat het niet oneindig in alles, volmaakt en volledig is, men vernietigt het denkbeeld van het oneindige als zelfstandigheid door het denkbeeld van het oneindige als magt, men ontkent wat men van het allezins oneindige, het volstrekte en volslagene oneindige verzekert. Dat doet gij allen, onvoorzigtige godgeleerden, wanneer gij de schepping erkent; gij doodt of liever, gij verminkt uw oneindige, en op de wijze gelijk gij het maakt, door het tot schepper te maken, is er meer magt dan zelfstandigheid in en bij gevolg overtreft zijne eigenschap zijn wezen.

Hebben de godgeleerden, die de schepping uitgedacht hebben, ten einde een veel grooter denkbeeld van de magt van hunnen God te geven, dan nooit er aan gedacht, dat als eene dusdanige handeling voor het oneindige wezen mogelijk ware, deze handeling die zij hem toelichten, de vernietiging van zijne oneindigheid door zich zelven en het feitelijke bewijs zijner onvolmaaktheid zoude zijn?

Kan het oneindige, dat het volledige wezen, dat, al wat bestaat, is, dat is zijne essentie, volgens de omschrijvingen die zij er van geven, alles bevat, wat stelligs en werkelijks in de geesten en in de lichamen bestaat een enkel stofdeeltje, van welken aard het ook zijn moge aan zich zelven toevoegen, zonder inbreuk te maken op zijne oneindigheid? Wanneer hij het konde doen en hij hadde het gedaan, zou hij dan niet, na deze schepping minder zijn, dan hij te voren was? Zou hij niet een gedeelte van het geheel van het oneindige wezen geworden zijn, en stede het oneindige geheel en al te zijn? In het geschapene stof-

deeltje en in zijnen Schepper zouden, na de schepping, twee afgescheidene wezens bestaan, waarvan de eene zelfstandigerwijze de grens der anderen ware; er zouden dus twee eindige wezens zijn, en het een noch het andere zou op zich zelf het oneindige, het volstreckte al zijn. Wanneer de schepping geen onmogelijk en tegenstrijdig feit ware in zijn eigen bestaan en zijne oneindigheid; dan zou het wezen vóór de schepping, voorondersteld, volledig en volmaakt, door het scheppen van iets zijn eigen wezen hebben verminderd; hij zou zich zelven het kenmerk der volmaaktheid ontnomen hebben, hij zou slechts een gedeelte zijn van zijn wezen, in plaats van het algemeene en in zich zelf bestaande wezen te zijn. Zonder mededingers in het bezit van het bestaan, zou hij zich eenen mededinger hebben gegeven, zelfs in een stofdeeltje. Wat zou het dan niet zijn, wanneer deze schepper, in het voortbrengen van het geheelal een ander oneindige, hem zelven gelijk had geschapen?

Verlies vooral niet uit het oog, mijnheer de Abt, dat het op het gebied der rede, dat gij vrijwillig als wijsgeer betreden hebt en onder het bestuur van hare wet, die gij moet erkennen, zoolang ge u op dat gebied bevindt, niet geoorloofd is u aan hare regtspraak te onttrekken en gij zijt genoodzaakt te erkennen dat de schepping een gebrek of eene overdaad in het oneindige aantoonst, dat wil zeggen, eene dubbele onmogelijkheid, eene dubbele tegenspraak, eene dubbele onvolmaaktheid. De erkenning der schepping, is in den grond de ontkenning van het oneindige, voor, gedurende en na de schepping.

Wanneer voor het overige het oneindige kon scheppen, wanneer het in een gegeven oogenblik, iets aan zich kon toevoegen, hetzij in wezen of in zelfstandigheid, dan zou het alle oogenblikken eene ontelbare menigte wezens kunnen scheppen, en oneindiglijk aan het oneindige toevoegen, hetgeen ongerijmd is. De rede brengt terstond al die ijdele bespiegelingen, al die tegenstrijdige vooronderstellingen tot zwijgen voor haar bestaat het oneindige, het is volledig en volstrekt, het besluit in zijn eeuwigdurend bestaan al wat is, even als al wat mogelijk is in het zelfstandige; want er is niets mogelijk, wat niet in hetzelfde is, en hij gevolg kan het niet scheppen en schept niet. De verschijnselen zijn geene scheppingen, maar de uitingswijzen van het bestaan. De schepping van het geheelal, dat een ander oneindige zou zijn, zoo wel als de schepping van een enkel stofdeeltje, wanneer dit mogelijk ware, zoude de zelfmoord van het oneindige zijn. De godgeleerden weten dus niet wat zij doen, wanneer zij de oneindige grootheid en magt van hunnen God willen bewijzen; door hem meer te doen verrigten dan hij kan, meer dan hij moet, dooden zij hem. Om het oneindige wezen in zijne geheele volheid, in zijne geheele oneindigheid te bewaren, moet de rede het onder hare bescherming nemen, en vooral de godgeleerden verhinderen hem eene dwaasheid te doen verrigten of liever toe te kennen, door het geheelal of wat het ook zijn moge, al zij het een stofdeeltje te scheppen; want alsdan zou hij niet meer bestaan want hij zou niet meer oneindig zijn.

Deze zijn, mijnheer de Abt, de juiste, strenge redenen, die de wijsbegeerte aan het godgeleerde leerstelsel van de schepping tegenoverstelt.

Eene dergelijke handeling is voor het oneindige eene onmogelijke en wedsprekelijke handeling; hierin is noch spitsvondigheid, noch dubbelzinnigheid; dit is eene duidelijke en naauwkeurige voorstelling: het oneindige kan niets scheppen, omdat het oneindig is. De klaarblijkelijkheid van deze waarheid vormt ze tot eene daadzaak. Wanneer gij alleen wijsgeer waart, zoudt gij ze ongetwijfeld aannemen; maar gij hebt verschillende kleeden, onder uwen wijsgeerigen mantel draagt gij het opperkleed van den godgeleerde, en gij hebt met de beste trouw ter wereld, hieraan twijfel ik niet, door de formules der wiskunde met die der verborgenheidsleer te vereenigen, het middel meenen te vinden om te bewijzen, dat het oneindige schepper kan zijn, aangezien het door te scheppen niets anders doet, gelijk ge mij zult tegenwerpen, dan zaken maken, die, hoewel zij door hem gemaakt en geschapen zijn om zijn bestaan en zijne magt te verkondigen, toch juist als of zij niet bestonden kunnen aangemerkt worden; op zoodanige wijze, dat scheppen en niets doen volmaakt een is. Ik wil u in uwe vreemdsoortige betoogen volgen en trachten het licht te midden van dezen wiskundigmystieken bajert te ontsteken, waaruit gij gemeend hebt het bewijs voor de schepping te voorschijn te kunnen doen treden.

Ik zoude mij misschien hebben kunnen onthouden verder te gaan; maar ik gevoel iets dat mij tot u trekt en mij aanspoort, al mijne krachten in te spannen om u geheel en al tot de rede te bekeeren, wanneer hiertoe mogelijkheid bestaat. Het is overigens ook niet onnuttig te doen zien, dat men de wiskunde en de verborgenheidsleer, die niets met elkander gemeens hebben, niet vermengen moet.

Ik laat hier de zinsnede volgen, waarin ge deze vreemdsoortige vermenging maakt, deel I, bl. 248, 249. „De meet- en de stekkundigen stellen en dat wel noodzakelijk, de volgende formule: *eene hoeveelheid, hoe groot ook, aan het oneindige toegevoegd, voegt niets toe*, en deze andere: *eene hoeveelheid, hoe groot ook met het oneindige vergeleken, is niets waard*. Dit drukt eene tekst der Heilige Schrift uit: *Mijn wezen is niets voor u, o mijn God*, en dit zegt ook de H. Augustinus: *Waarom eene eindige zaak, hoe groot zij ook moge zijn, bij het oneindige vergeleken?*”

Aangezien gij op eene equatie tusschen de twee boven aangehaalde wiskundige formules en de geheimzinnige formule van de Heilige Schrift, waarbij ge de commentaren van den H. Augustinus voegt, uwen voornaamsten bewijsgrond ten gunste der schepping vestigt, zal ik deze formules ontleden en gij zult zien wat er van uwe equatie overblijft.

Wat de wiskundige formules betreft, waarin de term van het oneindige voorkomt, moet ik u zeggen, mijnheer de Abt, dat ge u wel wachten moet, het oneindige der wiskundigen met het oneindige der wijsgeeren te verwarren, en zelfs met het oneindige der godgeleerden. Het wiskundige oneindige is niet het volstrekt oneindige, het *al* der wijsgeeren; evenmin is het oneindige der godgeleerden dat der wijsgeeren, maar in eene bovennatuurlijke entiteit (zelfstandigheid) afgetrokken en verpersoonlijkt. Het wiskundige oneindige is een betrekkelijk oneindige, dat iedere grootheid voorstelt, even als iedere onbepaalde hoe-

veelheid van eene orde, welke ook; en in alle gevallen waarin het voorkomt, is het in waarheid slechts eene onafgebakendheid (indéfini) en niet het volstrekte en wijsgeerige oneindige. Ware dit zoo niet, dan zouden de meet- en stekkundigen redelijkerwijs deze formules niet kunnen stellen: eene hoeveelheid, hoe groot ook, tot het oneindige toegevoegd, voegt niets toe. Daar ook werkelijk het volstrekt oneindige uit zijnen aard derwijze is, dat niets buiten hetzelfde bestaat of bestaan kan, is het onmogelijk daar tegenover en daar buiten te stellen eene hoeveelheid, welke ook, hoe groot of hoe klein ook, omdat deze hoeveelheid, wanneer zij bestaat er in en een gedeelte er van is. Wanneer men werkelijk voor het oneindige eenen term, welken ook, in tegenoverstelling van en vreemd aan hetzelfde, stelde, dan zou het oneindige niet meer bestaan, omdat het zou opgehouden hebben het volstrekte al te zijn, door de tegenwoordigheid zelve van eenen anderen term verschilend van en tegenovergesteld aan hetzelfde. Het volstrekte oneindige, dat der wijsgeeren, is dus niet het oneindige der wiskundigen ¹⁾.

---

¹⁾ "Welke is, in de wiskunde, de juiste beteekenis van het oneindige?"

Deze vraag kan men onder twee verschillende gezigtspunten beschouwen, die van de afgetrokken grootte of het getal, en die van de zamengevatte grootte.

In het eerste geval duidt het oneindige de onmogelijkheid van eene oplossing aan, in het vraagstuk dat men zich stelt; het is niet eene grootheid maar de afwezigheid van eene grootheid. Het beteekent, in een woord, dat er geen enkel getal is, hoe groot het ook zij, dat aan de voorwaarden van het opgegevene voldoet.

Wanneer het gebeurt dat men de oneindige hoeveelheden, waarvan wij spreken, aan dezelfde bewerkingen onderwerpt als de eindige hoeveelheden, dan geschiedt dit omdat men ze eerstens beschouwt, als eindige waarden te bezitten, onophoudelijk kunnende groeijen; en het zijn de oneindigen zelve niet, die men vergelijkt, maar de grenzen van hunne betrekkingen, van hunne verschillen, van hunne verrigtingen, welke ook, grenzen die nu eens bepaald, dan weder onbepaald zijn, al naar omstandigheden: ik zeg dus kort en zakelijk dat het valsch is, dat de wiskundigen het oneindige mede eene plaats in hunne berekeningen inruimen.

In de orde der zamengevatte grootheden, dat wil zeggen die, wier eenheden nadrukkelijk bepaald zijn volgens hare natuur, is het duidelijk dat het oneindige slechts eenen nadrukkelijk beperkten zin heeft, met betrekking tot de natuur zelve dier eenheden.

Nemen wij de ruimte eens tot voorbeeld:

De twee takken van eene parabool zijn oneindig, dat is waar; maar deze oneindigheid van de twee takken der kromme is niet alleen beperkt in een denkbeeldig gedeelte van de ruimte, die het vlak vormt; maar zij omvat daarenboven nog slechts een zeer beperkt gedeelte van dat vlak, eene reeks wiskunstige punten.

Evenzoo is het met het regte vlak tusschen de beide zijden van eenen regtlijnigen hoek vervat, het beslaat slechts een gedeelte van het vlak, en des te meer slechts een gedeelte van de ruimte, dat er verre af is de oneindige ruimte te kunnen voorstellen.

En evenzoo ook met betrekking tot den oneindigen (of beter gezegd onafgebakenden) omvang, vervat binnen de oppervlakte van eenen oneindig verlengden kegel.

Deze wiskunstige oneindigen zijn betrekkelijke oneindigen en niet het volstrekte oneindige. Ik wil u een treffend voorbeeld hiervan geven

In een betoog, door Bertrand van Geneve voorgesteld, over een theorema der parallelen (Meetk. Bock I), beschouwt deze meetkundige eenen regthoek, als zamengesteld, eenerzijde uit eene oneindigheid regtlijnige strooken, van welke iedere oneindig is, en anderzijde als gevormd uit een eindig getal even oneindige hoekige oppervlakten, zoodat men aldus bekomt:

Tegenover het volstrekte oneindige, dat het al is; waarin volstrekt geene verdeeling kan plaats grijpen, waaraan geene toevoeging kan geschieden, en dat voor zich alleen eenen volstrekten term vormt, dat niet gedooft dat men eenen anderen daar tegenover stelt, heeft uwe wiskundige formule volstrekt geene waarde, volstrekt geene toepassing; in de gewone taal uitgedrukt, zou zij slechts deze alledaagsche waarheid uitdrukken: men kan niets geven aan hem die alles heeft, niets toevoegen aan hetgeen volledig is.

Voor het overige schijnt mij de toevoeging van hoeveelheid, hoe groot ook, die niets aan het wiskundige oneindige toevoegt, afgescheiden van alle andere reden, een slecht gekozen bewijsgrond ten gunste van het leerstelsel der schepping; omdat in dit geval, en door het den zin te geven dien gij er aan geeft, er geen sprake is iets van niets te maken, maar niets van iets te maken, hetgeen juist het tegenovergestelde is.

Wat de tweede formule betreft die gij voor uw betoog van de schepping inroept, ook deze zal zich tegen u keeren, en gij zult ten tweeden male den misgreep hebben begaan, u op de wiskunde te hebben beroepen, om iets te bewijzen wat in strijd met de rede is.

In waarheid, wanneer eene hoeveelheid, hoe groot ook, met het oneindige vergeleken, nietig is, is dit klaarblijkelijk slechts vergelijkender wijze aldus, en er volgt daarom niet uit, dat deze hoeveelheid niets zij; want wanneer eene bepaalde hoeveelheid niets ware, alleen omdat zij niet aan eene onbepaalde en onafgebakende hoeveelheid kan vergeleken worden, dan zou hieruit volgen dat deze zelve geen voorwerp van vergelijking kunnende zijn, de twee termen der formule, door dezelfde beoogredenen nietig zouden worden.

Ge dient er dus van af te zien, mijnheer de Abt, de schepping te bewijzen door de wiskundige formules. De stel- en de meetkundigen gebruiken ze met regt in den bijzonderen en bepaalden zin dien zij er aan hechten; maar men moet ze niet toepassen op zaken waarop ze geene betrekking hebben, en waartoe zij niet kunnen aangewend worden. Het volstrekte oneindige is het voorwerp niet van de wiskundige wetenschap: wanneer de meetkundigen en de stekundigen op het oneindige stuiten, hetgeen hun ieder oogenblik gebeurt, omdat alles wat het voorwerp hunner studiën uitmaakt, als grootheid en als hoeveelheid in het oneindige vervat is en er een deel van uitmaakt, is dit toch alleen slechts onder de voorwaarde van het onafgebakende; en in dit

---

Een oneindige, zelf zamengesteld uit eene oneindigheid van oneindigen, of naar wille keur uit een bepaald getal oneindigen.

Ziedaar tot welke wartaal de wiskunstige taal zou leiden, die zoo heldere en zoo weinig godgeleerde taal, wanneer men onder deze benaming van oneindige niet overgekomen ware te verstaan de afwezigheid van grenzen, in eenen eigenaardigen, geheel betrekkelijken zin, dat wil zeggen, in werkelijkheid, het onafgebakende.

Ik besluit dus, om deze reeds lange noot te eindigen, dat de wiskundigen slechts het betrekkelijke eindige beschouwen, dat zij dit zelfs in werkelijkheid niet in hunne berekeningen invoegen, en dat de godgeleerden dwalen, wanneer zij het met het volstrekt oneindige verwarren, ten dienste van hunne leerstelsels.

Deze noot is mij gegeven door eenen mijner vrienden, den wiskundige, Guillemin; die in deze zaken oneindig beter te huis is dan ik.

geval drukken zij steeds door een ontkennend teeken, de onafgebakende grootte en hoeveelheid uit, welker grenzen zij door dit teeken zelf erkennen, niet te kennen en niet te kunnen kennen. Wat de kennis betreft van het op alle wijzen, in iederen zin oneindige, van het volstrekt oneindige, van het in zich zelf bestaande wezen, gelijk gij het zelf omschreven hebt, deze behoort slechts tot dat gedeelte van de algemeene wetenschap, dat door de wijsgeeren bearbeid wordt, en dat onder de namen van bovennatuurkunde of leer der wezens, zich bezig houdt met het bestaan van dat wezen, met zijne constitutie, zijne eigenschappen, zijne wijzen van zijn en van handelen, tot in het oneindige onderscheiden, en waarvan het gezamenlijke het verschijnsel van het geheel voortbrengt. De wijsbegeerte is aldus boven de wiskunde zelve verheven, die in de menigvuldige samenstelling van het geheel, dat alle mogelijke getallen en in eene zijner eigenschappen, de uitgestrektheid, die alle mogelijke grootheden bevat, hare reden van zijn en haren haar zelve onbekenden oorsprong heeft. Als wetenschap der wetenschappen, beheerscht de wijsbegeerte, die haar onderling verband is, ze allen; zij bepaalt en stelt voor ieder harer den aard en de uitgestrektheid van haar gebied vast. Der wiskunde voornamelijk laat zij dit over ten aanzien der zaken die geteld en gemeten worden, voor zooverre zij geteld en gemeten kunnen worden. Op haar gebied is de wiskunde oppermagtig, en kan al die formules bezigen en al die verrichtingen in het werk stellen, die voor haar noodig zijn om tot haar bijzonder doel tegeraken, namelijk tot de kennis der betrekkingen, die tusschen de bepaalde grootten en hoeveelheden bestaan; maar de magt harer formules strekt zich niet verder uit. De wijsbegeerte, die de rede in hare hoogste opvatting is, behoudt zich de beslissing voor die haar toekomt over de werkelijkheid der zaken, die door de formules der wiskunde zoowel als die der bovennatuurkunde voorgesteld worden, wanneer het betreft het bestaan van het algemeene en oneindige wezen, en van al de gedeeltelijke aanwezens die het bevat; maar in geen geval kan de wijsbegeerte het bestaande, al ware het slechts een stofdeeltje, en met des te meer reden het gansche geheel als niets, of als niet bestaande beschouwen.

Als eene laatste ontleding en op dat punt van het vraagstuk der schepping, waarop gij zoo ongelegen, de wiskunstige formules, wier zin en strekking gij miskend hebt, te hulp geroepen hebt, zegt de rede u nadrukkelijk, dat uwe equatie tusschen de wiskunstige en de mystieke formules der godgeleerden, ongerijmd is; aangezien het oneindige der wiskundigen toch nooit anders is dan een onafgebakende, en dat geen enkele dergelijke term, waarvan er eene oneindige hoeveelheid bestaat, gelijk is aan het oneindige der wijsgeeren, of zelfs aan dat der godgeleerden zelve, dat het volstreckte oneindige, het *al* is.

De wiskunstige formules aldus uitgesloten en uwe vreemde equatie verbroken zijnde, blijft mij thans nog over u te doen zien wat de mystieke formules beteekenen, waarop gij u steunt.

De *asceten*, de mystieke geestdrijvers mogen vrij, wanneer zij opgetogen van verrukking staan over het denkbeeld van het verpersoonlijkte oneindige dat zij aanbidden, deze woorden herhalen: „Mijn wezen is niets voor u, o mijn God!” deze woorden zijn niets dan overdrevene

uitdrukkingen, overspannen voorstellingen, waardoor zij zich in gedachte tegenover hunnen afgod vernietigen, om hem met eene werkelijkheid te bekleeden, die zij zich zelven afnemen en die hij niet heeft. De woorden hebben echter de magt niet hen, die ze uitspreken, tot niets te maken; hoe nederig en hoe gering zij ook zijn en zich ook maken, niettemin zijn zij toch iets; zoo zeker is het dat zij werkelijk bestaande wezens zijn, dat zij zelfs hovelingen en eigenbelangzuchtige vleijers zijn. Wanneer zij u verzekeren dat zij niets zijn, en wanneer zij voor de denkbeeldige magt kruipen, die zij vleijen om zich hare gunsten te verzekeren, dan weten zij zeer wel dat zij niet de waarheid spreken, en zij gelooven zoo zeker te bestaan, dat zij aldus alleen handelen in de hoop meer te worden dan zij zijn, hetgeen het doel van alle heerschzuchtigen en van alle hovelingen is.

Voor het overige veranderen de ijdele woorden en de overdrevene gezegden der mystieken niets aan den aard der dingen. Of zij zich al of niet als niets beschouwen tegenover het oneindige, zijn zij niettemin een gedeelte van dit oneindige, waarin zij zoowel als zelfstandigheden als als verschijnselen bestaan, en dat zelf in zijne oneindige eenheid, zelfstandigheid en verschijnsel is; twee wijzen waarop de alles omvattende wetenschap het beschouwt, en die de bovennatuurkunde en de natuurkunde doen geboren worden, zonder zijne werkelijke eenheid te vernietigen. Wat beteekenen, wanneer men ze ontleedt, de woorden van Augustinus, den kampioen voor het geloof, den verachter der rede, den held van het ongerijmde, die gij, bladz. 248, 249, deel I, aanhaalt: „God is dusdanig dat, hetgeen hij gemaakt heeft, bij hem vergeleken, niet bestaat. De schepselen, niet bij God vergeleken, bestaan inderdaad, want zij bestaan door hem; maar wanneer men ze tegen God vergelijkt, dan bestaan zij niet, want het ware wezen is het onveranderlijke wezen, en hij alleen is onveranderlijk.”

Is deze zinsnede iets anders dan een mystieke warboel, waarin de denkbeelden even zeer tegen elkander indruischen als de woorden? Is er voor God eene andere wijze van bestaan mogelijk, dan op alle wijzen en in alle zinnen oneindig te zijn, dan het volledige en het volstreckte oneindige te wezen, het oneindige dat alles bevat en welks oneindigheid dusdanig is, dat zij niet veroorlooft te vooronderstellen, dat hij iets scheppen kan, zonder door deze handeling zelve eene onvolmaaktheid in hem te vooronderstellen. Zou bij voorbeeld, van de vergelijking der wezens, die voorgesteld worden als door hem geschapen, te zijn, of van de nietvergelijking dezer wezens met hem, hun bestaan afhangen? en zou het voor het al of niet bestaan dezer wezens voldoende zijn hun te zeggen: vergelijk u, of vergelijk u niet met God?

De onmogelijkheid het eindige met het oneindige, het gedeelte met het geheel te vergelijken, die volstrektelijk ontstaat uit den aard zelf van het oneindige, welks bestaan noodzakelijk dat insluit der termen, die men er tegenover stelt, in dier voege, dat het ze in zich opneemt, en dat alleen blijvende, er niets mede te vergelijken is; deze onmogelijkheid, zeg ik, kan op geenerlij wijze regtstreeks noch zijdelings dienen om het godgeleerde leerstelsel der schepping te bewijzen. Wanneer het oneindige met niets kan vergeleken worden, omdat het oneindig is,

kan ook het oneindige niets scheppen, omdat het het oneindige is, de eene dezer twee onmogelijkheden is even volstrekt als de andere, en beiden hebben hunne reden van zijn in het oneindige zelf.

Wanneer gij u voor een oogenblik de godgeleerde band, die u verblindt, van voor de oogen kondet laten wegrukken, dan zoudt gij zien tot welke tegenspraken, tot welke vreemde gevolgtrekkingen deze overdrevene voorstellingen u leiden, die gij als eene duidelijke, juiste taal beschouwt, en die gij met de wiskunstige taal vereenzelvigt. Wanneer er niets waars is dan het onveranderlijke wezen, wanneer het geheelal en de mensch niets zijn, wanneer God door het geheelal, dat oneindige, dat zich onophoudelijk verandert en wijzigt, juist omdat het leeft, niets werkelijks gemaakt heeft; wanneer alles, wat gij de schepping noemt, een niet is, ontkent gij dan niet de schepping ter zelfder tijd dat gij ze verkondigt? Ontkent gij dan niet den schepper zelf, wiens bestaan gij wilt aantoonen?

Wanneer gij niets zijt, wanneer het geheelal slechts eene zinsbegoocheling, een niet zijn is, dan bestaat God zelf niet; want de nietheid van den mensch en het geheelal, is de nietheid van God, het is de bevestiging dat God niet de schepper is, dat hij niets waars voortgebracht heeft; het is de ontkenning der oorzaak door de ontkenning van het gevolg. Het is eene beleediging die gij uwen God aandoet, zonder zulks te bespeuren, door te verklaren dat deze God, dien gij als de oorzaak van alle waarheid stelt, de vader is van allen logen. Dit is eindelijk zeggen, dat deze God gelogen heeft en niet ophoudt te liegen en te bedriegen, door den schijn van het wezen te geven aan dat wat het niet is.

Dusdanig zijn de gevolgtrekkingen waartoe het leerstelsel der schepping door het oneindige en de mystieke formules voeren, die de godgeleerden eene duidelijke, juiste taal noemen. Aangezien het feit der schepping volstrekt onvereinigbaar is met het denkbeeld, zoowel als met het bestaan van het oneindige, geraakt de rede, door het aan zijn onderzoek te onderwerpen, tot een klaar inzicht, dat het oneindige niet scheppen kan, zonder zijne eigene oneindigheid te vernietigen. Oneindig zijn en niet scheppen, of scheppen en ophouden oneindig te zijn, ziedaar het alternatief waarin de rede bij eene laatste ontleding het oneindige der godgeleerden plaatst. Het is de ijzeren tang waarin zij hun leerstelsel grijpt om het aan alle zijden te beschouwen, terwijl zij het van al zijne mystieke aankleefsels ontdoet, totdat zij het, na het als tegenstrijdig met het begrip zoowel als met de natuur van het oneindige en de werkelijkheid van het geheelal en den mensch herkend en beoordeeld te hebben, verwerpt en aan den stroom der menschelijke dwalingen overlaat, die in den afgrond der nietheid al wat valsch is medesleept.

In eenen derden en laatsten brief, zal ik eene beschouwing leveren over het geloof, en de betrekking die tusschen hetzelfde en de rede bestaat.

DE BESTEMMING VAN DEN MENSCH,

AFGELEID UIT HET

ORGANISNUS DER WERELD.

DOOR

THEODOR HOFFERICHTER.

Nademaal men reeds herhaaldelijk aangetoond heeft, dat de vooruitgang in de natuurkunde, noodzakelijker wijze den vooruitgang moet bewerken in den ontwikkelingstoestand des menschen, in religie, wijsbegeerte, kunst, zedelijkheid en staatsleven, heb ik het mij ten taak gesteld, de waarheid dezer bewering door een enkel voorbeeld te bevestigen. Het geldt eene der gewigtigste vragen, die door de religie en de wijsbegeerte, ja, wij mogen wel zeggen, door alle menschen die slechts denken kunnen en zich zelve bewust zijn, opgeworpen worden — de vraag naar de bestemming van den mensch, naar het doel en de taak van het aanwezen van den mensch en de menschheid.

Het is mij zeer goed bewust dat ik, bij het ondernemen van de beantwoording dezer vraag, van het standpunt der hedendaagsche natuurkunde uit, mij daarbij op een nog weinig ontgonnen veld bewegen en slechts oppervlakkige beschouwingen leveren kan, daar de wijsbegeerte het nog altijd versmaadt, zich de verkregene uitkomsten der natuurkunde geheel en volkomen toe te eigenen, ten minste het nog altijd versmaadt scherp en zonder terughouding, gevolgtrekkingen te maken uit de stellingen der natuurkunde, die zij toch als waar erkent, of zich ten minste den schijn geeft te erkennen.

De wijsbegeerte bevindt zich heden ten dage, om er rond voor uit te komen, in eene zekere verlegenheid. Zij kan de waarheid, door de natuurkunde verkregen, niet loochenen, en vindt het toch, met het oog op de zienswijzen en de heerschende rigting van den tegenwoordigen tijd, hoogst bedenkelijk de gevolgen die uit de als waar erkende premissen moeten voortvloeijen, uit te spreken. Er is bij gevolg op het oogenblik nog niet veel verrigt aan het toepassen der natuurkundige waarheid op de vraagpunten der wijsbegeerte.

Wanneer ik nu de vraag, wat de bestemming des menschen zij, vooruit beantwoord met te zeggen: „de bestemming des menschen is, een mensch te zijn” — dan zal men mij van alle zijden toeroepen: „daarmede vertelt gij ons niets nieuws,” en de eene zal er bijvoegen: „dat had ons reeds zoo lang het gezonde verstand gezegd,” de andere echter: „dat heeft ook reeds de wijsbegeerte zoo lang beweerd, dat is de hoofdzakelijke inhoud van het humanismus.”

Ik wil deze beide gevoelens niet geheel onbeantwoord laten.

Den eersten stem ik volmaakt toe, dat het gezond verstand ieder mensch op zich zelve dit reeds zegt; niettemin echter heeft dit gezond

verstand zich dikwijls om den tuin laten leiden door de beschouwingswijzen der godgeleerdheid, en zich van de eenvoudige, gezonde erkenning laten afbrengen. Of is het niet waar, dat een zeer groot aantal menschen, in weerwil van hun gezond verstand toch nog aan eene andere, voorgewend hoogere bestemming van den mensch gelooft, dan die mensch te zijn? Vergeten en verwaarloozen niet nog steeds zoo vele hunne aardsch-menschelijke roeping, om het gewaande hemelburgerschap na te streven?

Den anderen echter, antwoordt ik: Zeer wel, het Humanismus heeft de beschouwingen over des menschen bestemming op de uitspraak van het gezond verstand teruggevoerd, het Humanismus heeft de onmiskenbare verdienste, het gezond verstand van het toevoegsel der godgeleerdheid verlost te hebben. Diegene echter, die zich meer grondig hebben bekend gemaakt met de werkingen van het Humanismus tot heden, zullen mij moeten toestemmen, dat al deze bemoeijingen tot op dezen dag zich meer hebben bewogen op het veld der ontkenning en van het oordeelkundig onderzoek, dan wel tot eene nieuwe, stellige kennis geleid hebben. Feuerbach heeft in alle gevallen, in de ontkennende rigting, de uiterste grens bereikt. Hij heeft aan de hand der natuurkunde, het bovennatuurkundige volkomen ten grave gebragt, en in overeenstemming met het gezond verstand, de ontwikkeling des menschen tot de ware menscheijkheid, als het hoogste doel van ons streven gesteld. En boven al, eer er kon overgegaan worden tot eene bepaalde grondvesting der nieuwe zienswijze, diende de kritische arbeid, die zich met de wederlegging en de vernietiging der overgeleverde, dwaze voorstellingen bezig houdt, volkomen geëindigd te zijn. Met deze alleen ontkennende uitkomst mag echter de wijsbegeerte zich niet tevreden stellen. Hare taak is niet alleen te zeggen: „De mensch heeft geene andere bestemming dan die, mensch te zijn,” het is hare taak deze hare bewering uit een algemeen erkend, hoofdgrondbeginsel te regtvaardigen, het is hare taak, ook den verderen omvang vast te stellen, die de door haar beweerde bestemming des menschen heeft.

Wanneer de wijsbegeerte zich niet zoo vaak ten dienste der godgeleerdheid had gesteld, wanneer zij liever de sterrekunde, de aardkunde, de menschkunde — in het algemeen, de natuurkunde, of, om nog korter te zijn: de wetenschap, — want ik ken geen ander weten, als het weten door de natuur — tot haar uitgangspunt had genomen, dan hadde zij reeds sedert lang de vraag naar de bestemming des menschen in dier voege beantwoord, als zij tegenwoordig door het Humanismus beantwoord wordt. Daar zij zich echter de godgeleerdheid en de beoefenaren der godgeleerdheid goedgunstig wilde stemmen, bleef zij met de godgeleerdheid onbewust van de reeds sedert driehonderd jaren lang uitgemaakte, wetenschappelijke daadzaak van de oneindigheid en de onmeetbaarheid der wereld, scheidde ouder gewoonte den hemel van de aarde, en nadat zij hierdoor de mogelijkheid meenden te hebben gewonnen tot een hemelsch voortleven van den mensch, hield zij de aaneming der zekerheid van zulk een voortbestaan als onbetwifelbaar. De bestemming van den mensch in het aardsche aanwezen werd aldus geheel in den geest der godgeleerdheid als eene voorbereiding beschouwd,

het aardsche leven alleen als eene oefeningsschool voor het hemelsche. God heeft in zes dagen zijn scheppingswerk volbragt, en op den zesden dag uit eenen aardklomp, den mensch als de hoogste prijs der schepping gevormd, en hem zijnen levendmakenden adem ingeblazen, gelijk de scheppingslegende des joodschen volks verhaalde, en de christelijke godgeleerdheid verhaalde haar dit alles in vroom, kinderlijk geloof na. Het is toch te bejammeren, dat de nasporingen der natuurkunde dit kinderlijke geloof zoo spoorloos verwoest, en het onwederlegbare bewijs geleverd hebben, dat de aarde niet door eene plotselinge scheppingshandeling uit het niet te voorschijn geroepen is, doch in een millioenen jaren omvattende, trapsgewijze ontwikkeling ontstaan, geworden is, dat de op de oppervlakte der aarde bestaande individuen, niet van buiten af er op geplaatst, doch juist in dit ontwikkelingsproces uit haar eigen wezen, en als integrerend deel daarvan voortgekomen zijn, dat dien ten gevolge, de adem des levens den mensch niet van buiten medegedeeld, maar uit het aardleven zelf toegevloeid zij.

Al heeft nu al de godgeleerdheid niettemin, en in spijt van alle wetenschap de mozaïsche scheppingsoorkonde en de daaruit voortvloeiende gevolgtrekkingen, vastgehouden, kan men haar dit volstrekt niet euvel duiden, want zij is immers de godgeleerdheid — de leer van God en geene menschelijke wetenschap, en moet zoo lang vasthouden aan de zienwijzen, die, gelijk beweerd wordt, door hogere ingevingen medegedeeld werden, tot dat zij door eene nieuwe Godsopenbaring in eene andere onderrigt wordt. Hoe echter de wijsbegeerte na Kopernikus, Keppler en al de beroemde natuurkundigen van den nieuweren tijd tot op dezen dag, het nog kan beproeven het scheppingsleerstelsel met zijne gevolgtrekkingen op wetenschappelijke gronden te regtvaardigen, wordt eerst dan begrijpelijk, wanneer men zich een begrip maakt van de grootte der menschelijke vrees en der menschelijke zwakheid. En toch praat zulke onwetenschappelijkheid nog met den naam der wijsbegeerte. Daar haar echter het kenmerk der wetenschappelijkheid — de onkreukbare, onbuigzame waarheidsliefde — ontbreekt, komt haar ook de naam niet toe. Die wijsbegeerte echter, die met regt dezen naam verdient, heeft zich in de latere tijden allengskens meer van de godgeleerdheid vrij gemaakt, en is in openbare vijandschap tegen haar opgetreden, weshalve het ons niet behoeft te verwonderen, dat er tegenwoordig van den kant der godgeleerdheid op eene omkeer der wetenschap aangedrongen wordt. Van de wijsgeerige zijden wordt eveneens eene omkeering geëischt, namelijk eene omkeering van de dwalingen van het leerstelsel, tot de volle waarheid der natuur.

Het is reeds openbaar erkend dat het Humanismus zich ook met betrekking tot het vraagstuk naar de bestemming van den mensch, van de godgeleerdheid gescheiden heeft. Afgaande van de tot onloochenbare waarheid gewordene uitkomsten van het onderzoek der natuur, toonde het Humanismus, dat een geloof aan eene hemelsche bestemming der menschen hiernamaals niet meer en niet minder gebrekkig was, dan de vooruit gestelde, bovenwereldsche wereld, dat de bestemming des menschen, zoowel als die van ieder individu, slechts uit zijne eigene natuur kan afgeleid worden, dat de mensch met zijn ge-

heele natuurlijk aanwezen tot het leven der aarde behoort, en hem uit den kringloop van het aardsche leven weg te denken, even goed ware, als hem in een niets te veranderen, en dat dien ten gevolge de bestemming des menschen bij zijne aardsche menschelijke levenstaak beperkt moest worden. Hoezeer zij echter zoo ver gekomen is, heeft de wijsbegeerte toch, gelijk gezegd is, alleenlijk kritisch gearbeid, en zal nu moeten verder dringen en eenen geheel nieuwen gedachtenarbeid beginnen om van de vindingen der zich immer voortontwikkellende wetenschap uitgaande, tot stellige bepalingen te geraken. Hiertoe heeft vooral Alexander von Humboldt door zijnen „Kosmos” haar eene sterke aansporing gegeven. Sedert Humboldt ons, de geheele wereld te zamen genomen, het al, het geheelal, als een organisme vol leven heeft doen kennen, rust op de wijsbegeerte de verplichting, deze verhevene zienswijze te toetsen, en in geval zij aangenomen en goedgekeurd wordt, zonder zich te laten afschrikken, de gevolgen af te leiden die uit haar voor het individuele en maatschappelijke leven der menschen voortvloeijen.

Gaat de godgeleerdheid en de met haar verbondene wijsbegeerte van de eenheid des geestigen, des goddelijken uit, waartegen over zij de zinnelijke wereld, als het ongoddelijke, ongeestige stelt, dan heeft de nieuwe wijsbegeerte aan te toonen, dat dit dualismus der oudere zienswijze, zijnen grond slechts heeft in het lidsgewijs werkende verstand van den mensch, doch dat in waarheid en werkelijkheid echter, God en de wereld, geest en materie, leven en stof nergens gescheiden, maar in onverdeelbare eenheid beide met elkander identisch zijn. De geest is de zich organiserende materie, materie de zich organiserende geest — de wereld is een organisme vol leven. Daarmede is de hoofdvraag van alle wijsbegeerte opgelost, hoe zich de door het verstand gevorderde eenheid des zijns met de veelheid der werkelijke wereld laat vereenigen, en zij zullen even zoo min de oude brahmanen wijsheid aankleven, die, om tot de eenheid van het wezen te geraken, de geheele wereld der veelheid voor eenen blooten schijn, voor een zinsbedrog verklaarde, als de heidensche volkszienswijze, die de eenheid opgaf en zich alleen aan de wereld der veelheid hield, of als het mozaïsch, christelijk idealismus, dat zich ter beantwoording der vraag met de scheppingsgeschiedenis beholpen heeft, en daarbij in de logische tegenspraak vervallen is, dat het naast den eeuwig en onbegrensden schepper eene van hem zelf verschillende wereld heeft gesteld, die hoezeer ook van hem afhankelijk, toch steeds zijn wezen beperkte.

De wereld is noch een enkele schijn, noch een bloot geschapene. Eene alleen stoffelijke, eene zoogenaamde doode wereld, die slechts een schijnleven of de toch niet te verloochenen levensverschijnselen alleen van eenen hooger geest ontvangt, die haar doorstroomt, doortintelt — zulk eene wereld bestaat er niet.

De wereld zelve is het volstrekte, en is zulks als een levensvol organisme, dat de eenheid met de veelheid verbindt. Want dat is het grondwezen van het organische zijn of van het leven in het algemeen, dat het eene menigvuldigheid van op zichzelf staande wezens tot een eenheidsbestaan met elkander verbindt.

In alle organische wezen toont zich de dubbele beweging, die de natuurkundigen de middelpuntzoekende en de middelpuntschuwende kracht hebben genoemd. Gene, de middelpuntzoekende kracht ketent het enkele aan het geheele, al het individuele leven aan zijn centraal-ligchaam en verklaart ons de eenheid van al het bestaande; deze de middelpuntschuwende kracht trekt het enkele van zijn middelpunt af, bewaart het in zijn zelfstandig, individueel leven en verklaart ons de veelheid in het organische wezen.

Wanneer wij immer een organisme aan onze beschouwing onderwerpen, dan zullen wij gemakkelijk deze dubbele levensuiting daaraan waarnemen. In ieder organisme doet zich eene menigte afzonderlijke, in zich afgeslotene deelen naspeuren, die wij als leden van het organisme aanmerken. Elk dezer afzonderlijke deelen toont een streven zich in het geheel op te lossen, volkomen met de andere leden een te worden, en is, gelijk wij het noemen, in het geheel lidsgewijze ontwikkeld en een integrerend deel daarvan. Scheuren wij een dusdanig integrerend deel uit het geheel los, dan is het op zich zelf niets, dan verliest het daarmede zijne beteekenis, tegelijkertijd wordt daardoor ook de harmonie van het organisme aanmerkelijk gestoord. Van den anderen kant echter toont ook ieder medelid een streven, iets zelfstandigs te zijn. Het wil niet in de massa opgelost worden, het wil niettegenstaande zijn innig verband met het geheel een individueel in zich afgesloten aanwezen bewaren.

De menschelijke hand is een integrerend deel van het menschelijke ligchaam en hiermede tot de innigste eenheid verbonden, is slechts in hare verbinding daarmede tot al de verrigtingen geschikt, waartoe zij geëigend is en — van het ligchaam afgescheiden slechts een tot bederf vervallend stof. Desniettemin verliest zich de hand niet in het menschelijke ligchaam, doch blijft een in zich afgesloten zelfstandig lid, dat zich van de overige leden van het eene ligchaam, die even zoo hardnekkig hun zelfstandig zijn bewaren, onveranderd en werkelijk onderscheidt. Dat is de middelpuntzoekende en de middelpuntschuwende kracht van het organische leven.

Deze op de nasporing van enkele natuurzaken berustende beschouwing op de gezamenlijke natuur overdragende, erkennen wij dat de wereld, het geheelal, een alorganisme is, dat al het op zich zelfstaande leven tot eene eenheid insluit, waarbij alle enkelheden als integrerende deelen tot het geheelligchaam lidmatig ontwikkeld zijn.

Aldus is de tegenspraak, die zich tusschen de door het denken gevorderde eenheid des zijns en de veelheid van het werkelijke leven opdeed, vereffend, aldus vertoont zich tenzelfden tijd de logische noodzakelijke eeuwigheid en onvergankelijkheid van het volstrekte zijn, met de vergankelijkheid van al het afzonderlijke, individuele leven in volle, schoone harmonie.

Het wereldorganisme in zijne gezamenlijkheid is eeuwig en onvergankelijk, doch juist omdat het organisch, dat wil zeggen zich vormend, ontwikkelend leven is, zijn al zijne leden eeuwigdurend verjongende. Het wereldorganisme blijft van eeuwigheid tot eeuwigheid, doch al het afzonderlijke leven is vergankelijk, groeit en vergaat, verjongt en vernieuwt zich weder.

De groote wereldligchamen, over wier ontzagchelijken omvang de kinderlijke zin in verbazing geraakt, zijn niets dan wereldcellen, waaruit zich in het organische ontwikkelingsproces het wereldorganisme opbouwt. Wanneer zij tot rijpheid gekomen zijn, sterven zij weder weg; doch voor zij vernietigd worden, hebben zij alreede nieuwe cellen gevormd, die in hunne plaats moeten treden. Met de bloedkogeltjes in het menschelijke ligchaam heeft volmaakt hetzelfde plaats.

Beschouwen wij nu het afzonderlijke leven meer van nabij, dan vinden wij dat het tot zijnen geringsten trap een deel uitmaakt van het organische leven in het algemeen, dat wil zeggen, dat het streeft krachtens zijne middelpuntzoekende kracht in een hooger organisme op te gaan, en krachtens zijne middelpuntschuwende kracht daarentegen een zelfstandig, individueel aanwezen te bewaren. Daardoor komt het dat ieder afzonderlijk leven als lid in een hooger organisme gevoegd, en niettemin tevens als zelfstandig organisme beschouwd kan worden. De wereld is een organisme met vele leden, waarin ieder deel lid en organische levenseenheid van een aantal leden is, die ieder op hunne beurt weder zelfstandige organismen zijn.

Naar deze onze boven opgegevene beschouwing van de organische eenheid der wereld, zal zich nu ook de bestemming van al het individuele aanwezen naauwkeurig doen vaststellen. Daar alle individuele leven een integrerend deel van een hooger organisme en tevens een in zich zelf afgesloten en uit leden bestaand organisme is, zoo kan ook het doel van zijn leven of zijne bestemming geene andere zijn, dan die, welke het van de natuur zelve in de rij van het bestaande aangewezen is. Het zal als lid zijne plaats in het gezamenlijke organisme, waartoe het behoort, te vervullen, als zelfstandige uit leden bestaande levenseenheid echter voor de natuurlijke ontwikkeling zijner organen te zorgen hebben.

Bij eene nadere beschouwing van deze dubbele bestemming van het afzonderlijke organisme echter zal blijken, dat zich haar bijzondere aard slechts door navorsching der natuur doet erkennen, eenerzijde van het gezamenlijke organisme, waartoe het afzonderlijke organisme als lid behoort, en anderzijde der leden, die zijne gezamenlijkheid vormen en wier eenheid hij vertegenwoordigt.

Wanneer wij nu deze algemeene stellingen toepassen op de vraag naar de bestemming des menschen, dan volgt daaruit terstond, dat de mensch geene andere bestemming kan hebben, dan die een mensch te zijn; voor het overige zijn wij daardoor ook de oplossing der vraag wat het zeggen wil, mensch te zijn, op eene belangrijke wijze naderbij gekomen, wij hebben ten minste thans den weg ontdekt, waardoor eene volkomene beantwoording kan gevonden worden.

Wat het eerste punt betreft, dan blijkt daaruit, dat de wereld eene eenheid, een alorganisme is, dat al het bestaande in zich besluit, dat ieder afzonderlijk leven zijne bepaalde plaats aanwijst, dat de wereld echter den mensch even weinig, als eenig ander levend wezen, buiten het hem voor allen te zamen aangewezen organisme de gelegenheid tot eene andere bestemming overlaat. Het oog van den mensch heeft de bestemming oog van dat menschelijke ligchaam te zijn, dat

het uit zich zelf als lid ontwikkeld heeft, en het heeft geene andere bestemming als die, oog te zijn. Maakt het los van de levenseenheid, waartoe het als lid behoort, en het heeft nergens in de wereld eene plaats om eene nieuwe, verdere levenstaak aan te vangen of te voleindigen. Zijn leven wordt uitgebluscht op het oogenblik, dat het ophoudt, oog van het menschelijke ligchaam te zijn. Het is tot eene verdere ontwikkeling in staat. Terwijl het zijn aanwezen als lid van een hooger organisme verliest, verliest het tevens de geschiktheid tot een zelfstandig, eenheidswezen — het vergaat, dat wil zeggen het vervalt en wordt door andere, zich ontwikkelende en verjongende organismen als vormingsstof opgenomen en benuttigd. Het gaat in het aanwezen van andere organismen over, doch niet meer als oog, niet meer als zelfstandig organisme, maar alleenlijk als tot bewerktuiging geschikte stof.

Evenzoo de mensch. De aarde heeft in haar wordingsproces den mensch als lid uit haar wezen ontwikkeld. De mensch heeft zijne plaats in het aardleven en ook niet anders dan in het aardleven. Hij is een integrerend deel van het aardleven, even als het oog een integrerend deel van het menschelijke ligchaam is. Rukt hem uit het aardligchaam los, en de geheele wereld heeft voor hem geene plaats meer, waar hij zou kunnen bestaan. Iedere plaats is reeds ingenomen — nergens is meer een organisme, waar hij zich als lid zou kunnen invoegen. Alle organisatie gaat van inwendig uitwaarts, en niet van buiten inwaarts. Ieder ander organisme, waaruit de mensch niet gegroeid is, zou hem als een vreemdsoortig iets van zich afstooten. De mensch heeft een gelijk aanwezig met de aarde en is een lid van het aardse organisme, en kan slechts bestaan in de innigste verbinding met het geheel, waartoe het behoort.

De mensch is van de aarde en moet dus ook weder tot aarde worden, om als aardse wordingsstof door het zich verjongende aardligchaam tot nieuwe bewerktuigen aangewend te worden.

Waar ook zou de mensch, wanneer hij zijn aardse leven voleindigd had, een *eeuwig* leven voortleven, daar toch de afzonderlijke wereldligchamen, waarop zulk een voortleven gedacht wordt, even zoo zeer als de aarde en de mensch zelven weder vergaan, gelijk zij ontstaan zijn? Hier helpt geene vraag, waartoe dan de mensch in het bezit is van geschiktheid tot wording en volmaakbaarheid, wanneer toch ten laatste al zijne heerlijkheid weder vergaat, als de bloem op het veld, die heden bloeit en morgen met al hare pracht verdwenen is. Is niet de aarde een veel hooger en volmaakter wezen dan de mensch, en de zon een veel hooger en volmaakter wezen dan de aarde? En toch zullen ook de aarde en de zon weder vergaan, even als al die tallooze wereldligchamen, die ons in het nachtelijk duister tegenflonkeren; en toch klaagt geen verstandig mensch er over dat zij vergaan zullen, want de verstandige weet dat in hunne plaats andere wereldwezens treden, en het bestaan des eeuwigen voortdurend blijft. Al het organische leven is geschikt tot wording en ontwikkeling, opdat het in alle eeuwigheid bestaan en zich voortontwikkelen, maar ook opdat het het tijdelijke doel, waartoe het uit het hoogere organisme voortgekomen

is, vervullen en daardoor zijn taak in het eeuwige leven der wereld volbrengen kunne. Elk afzonderlijk wezen dat voldoet aan deze zijne taak, heeft, gelijk de dichter zegt, „geleefd voor alle eeuwen.” Wij hebben dus niet aan een gedroomd, eeuwig bestaan te denken, wanneer wij naar de bestemming vragen van een afzonderlijk wezen, doch juist aan zijn door den tijd beperkt aanwezen, aan den tijd, waarin het ontstaat, doch weder vergaat.

Vragen wij nu aldus naar de bestemming van den mensch, of hetgeen hetzelfde is, vragen wij, wat het zeggen wil, een mensch te zijn, dan is ons de algemeene beantwoording van deze vraag in onze aller-eerste grondstellingen reeds gegeven, en daaeenboven hebben wij ons reeds den weg gebaand tot de verdere verklaring van den bijzonderen inhoud van het algemeene antwoord.

De mensch heeft de dubbele bestemming, zijne taak als lid van het plantenligchaam en als levenseenheid zijner eigene organen te vervullen. Het bijzondere doel van het menschelijke aanwezen wordt echter, even als het doel van alle afzonderlijke leven, eensdeels uit het hoogere organisme erkend, waartoe hij als afzonderlijk organisme als lid dient, ten andere uit den aard der verschillende organen, die hij zelf als levenseenheid ter vervulling zijner levenstaak als leden uit zich ontwikkeld heeft. Met andere woorden, het doel en de bestemming van den mensch worden gevonden, uit de beschouwing en de navor-sching van het eigene menschelijke organisme. Het zijn hoofdzakelijk de geologie en de physiologie, die ons het antwoord op de vraag naar de bestemming des menschen te geven hebben.

Zoo lang als men nog niets van de geschiedenis der aarde wist, zoo lang als men de aarde voor niets anders hield dan eenen dooden klomp, bestemd eene schaar van levende wezens tot woonstede te dienen, zoo lang kon het geloof zich staande houden, dat de mensch door eene bijzondere scheppingsdaad in het aanzijn werd geroepen, van buiten af op de aarde gekomen zij, en dien ten gevolge ze eens weder verlaten zal, om door eene hoogere magt opgekweekt, op een ander deel der wereld, of liever buiten de wereld, waar dan ook, op de eigenlijke plaats zijner bestemming, het op aarde begonnen leven op eene hemelsche wijze voort te zetten. Een dergelijk geloof verbleekt voor het licht der wetenschap. De aarde is geen doode klomp, maar een levend lid van een levend ligchaam, doch als zoodanig tevens een eenheidsorganisme, en de mensch is niet van buiten af op dit organisme geplaatst, eenigermate gelijk een vogel op eenen boom nederstrijkt, om in zijne takken zijn nest te bouwen, doch de aarde heeft zelf den mensch verwekt, heeft hem als haar orgaan uit haar eigen wezen doen voortkomen. Even als echter ieder organisme slechts die leden uit zich zelf ontwikkelt, die tot de vervulling van zijn levensdoel bepaald noodzakelijk zijn, gelijk het oog, het oor, de hand, de voet des menschen niet alleen integrerende deelen, maar ook noodzakelijke organen zijn ter vervulling van des menschen levenstaak, zoo vloeit daaruit voort, dat ook de aarde slechts zulke organen uit zich zal hebben doen voortkomen, waaraan zij ter vervulling van hare levenstaak bepaald behoefte had; zoodat de mensch niet alleen een integrerend deel van het aard-

leven, maar een der gewigtigste en noodzakelijkste organen van het planetenorganisme is, weshalve de planeet den mensch door eenen inwendigen aandrang ter vervulling van zijne eigene bestemming te voorschijn bragt. Wij keeren dus de oude stelling, dat de wereld ter wille van den mensch geschapen is om, en zeggen dat veeleer de mensch ter wille van de aarde is verwekt.

Hier echter zijn wij reeds tot een punt genaderd, waar wij den zeke- ren bodem des wetens missende, onze verdere voorstellingen nog slechts op eene onbepaalde, onzekere gissing kunnen doen berusten. Want naauwelijks is de wetenschap over de eerste grondbeginselen der geologie voortgedrongen, laat staan dan dat zij reeds de taak zou gevonden hebben, die de aarde als orgaan van eene hoogere bewerktuiging in het wereldleven te vervullen heeft. Willen wij echter naauwkeurig vaststellen tot welk doel de aardbol den mensch ontwikkelde, dan dienden wij eerst naauwkeurig te kunnen opgeven, tot welk doel het aardorganisme uit een hooger organisme als lid voortgebracht werd. Met deze gedachte heeft zich echter nog wel geen enkel menschelijk hersengestel bezig gehouden. Wij zullen dus van hier uit slechts met vermoeden, en daarom ook slechts met de grootste voorzigtigheid kunnen voortgaan, om niet geheel en al in het bodemlooze neder te storten. Enkele steunpunten echter heeft de wetenschap ons zelf daar nog verze- kerd.

Wanneer de theorie van Laplace de ware is — en zij is nog van geenen nieuweren sterrekundige wedersproken, — dan heeft de zon, als hoogere bewerktuiging, de aarde uit zich doen voortkomen. Wij dienen dus de aarde te beschouwen als orgaan van het zonnelieven, eene beschouwing, die volkomen ondersteund wordt, door de volslagene afhankelijkheid van het aardleven. Denkt u de aarde van de zonnebeworktuiging losgescheurd, waardoor zij groeit en haren wasdom ontvangt — en zij is het doode voorwerp waartoe haar het oude geloof vernederd had, ja, wat meer zegt, zij is volstrekt niets, daar haar bestaan eene onmogelijkheid geworden is. Het aardleven staat aldus in de naauwste betrekking tot het zonnelieven, en even als het aardleven als orgaan van de zonnebeworktuiging van deze afhangt, zoo doet zich ook omgekeerd beweren, dat de zon tot volmaakte ontwikkeling van haar leven de aarde noodig heeft, want iedere afzonderlijke bewerktuiging is even zoo afhankelijk van de hoogere bewerktuiging, waaruit hij als orgaan lidsgewijze voortgekomen is, als van de organen wier levenseenheid hij vormt. De aarde, als orgaan van het zonneligchaam, heeft dus eene door ons nog niet erkende taak als zonneorgaan te volbrengen; en wij vergissen ons waarschijnlijk niet, wanneer wij aannemen, dat zij eenvoudig tot volkomene vervulling van deze hare taak den mensch uit zich te voorschijn bragt; want zij vormde hem voor zoo ver wij weten als het laatste en voortreffelijkste harer organen. De bestemming, die de mensch als orgaan van het aardleven te vervullen heeft, staat dus waarschijnlijk, ja, wij kunnen wel zeggen — zeker, in de innigste betrekking tot de taak, welke de aarde zelve, als zonnenorgaan te vervullen heeft, dus tot het zonnelieven zelf.

Juist die erkenning echter, dat de mensch als het laatste orgaan van

de planeet gevormd werd, voert ons nog eene schrede verder, in het doorgronden van de menschelijke bestemming. De geologie leert ons dat de aarde reeds vele miljoenen jaren bestaat, dat zij reeds allerhande planten en dieren voortgebragt had, alvorens zij tot de vorming van den mensch overging. Hoe zag het er toen op, of laat ons liever zeggen in de aarde uit? Nademaal wij hier de zoogenaamde aardkorst op het oog hebben, en deze zoogenaamde aardkorst welbeschouwd in het binnenste der aarde ligt, daar de atmosfeer, die de aarde omringt, toch ook nog tot de bewerktuiging der aarde behoort, — hoe zag het er dan toenmaals wel op de oppervlakte der aarde uit. De amerikaansche maagdelijke wouden, waarin zich al het natuurleven in zijne grootste verhoudingen voordoet, doch waar dat eenige ontbreekt, dat der natuur eerst de hoogste bekoorlijkheid bijzet, — de betoovering, die de wisseling van het natuurschoon met de schepping des menschen voortbrengt, — de amerikaansche maagdelijke wouden geven ons ongeveer eene voorstelling er van. De oppervlakte der aarde was nog woest en ongevormd. Om zich steeds schooner, steeds heerlijker te vormen, behoefde de aarde een nieuw orgaan, waardoor zij aan zich zelve dit werk konde verrigten — en zij bragt den zelfbewusten mensch voort. Om kort te gaan, de taak, die de mensch als orgaan van het aard-organisme te vervullen heeft, is de ontwikkelingsarbeid. Daarom heeft hij deze taak vervuld en moeten vervullen, nog langen tijd voor hij zelf er een bewustzijn van had, en nog thans doet zich in iederen slag, die de volkplanter in het verre westen, terwijl hij slechts zijn eigen belang denkt te bevorderen, door het maagdelijke woud doet weergalmen, de drang van het algemeene aardleven erkennen, zich zelf te ontwikkelen, te veredelen, te vervolmaken.

Eerst door de stem des menschen zijn duizende sluimerende krachten van het aardleven, tot werkdadigheid geroepen, en de edelste kiemen der planeet tot ontwikkeling gekomen. De aarde is steeds schooner, steeds edeler, steeds volmaakter geworden, sedert zij den mensch gebaard heeft, en zonder de taak nader te kennen, die de aarde als orgaan in het zonnelven te vervullen heeft, kunnen wij toch wel beweren, dat zij sedert de wording des menschen aan deze hare taak op doelmatiger wijze heeft gearbeid, dan te voren. De aarde was nog slechts een onvleindigd organisme, een embryo, eer zij den mensch uit zich zelve te voorschijn riep. Eerst met de wording des menschen trad zij in hare kindsheid en slechts door den ontwikkelingsarbeid des menschen rijpt zij tot hare volkomene ontwikkeling.

De geschiedenis toont ons de vorderingen, welke de aarde sedert in deze hare innerlijke ontwikkeling door de werkzaamheid des menschen gemaakt heeft. De geschiedenis der menschelijke ontwikkeling is de geschiedenis van de ontwikkeling des aardlevens.

De zelfbewuste, verstandelijke mensch, die alleen van de aardsche organen tot zijnen ontwikkelingsarbeid gebruik kan maken, is noodzakelijk voor de aarde in hare eigene ontwikkeling en vleinding, — dat is de verheffende gedachte, die wij uit eene dergelijke beschouwing putten. En hier kowen wij nog eenmaal terug op de betrekkingen, waarin de aarde tot de zon staat. Ligt het misschien niet in de taak der aarde

het zonneleven tot zelfbewustzijn te brengen? En is zulk eene taak niet inderdaad vervuld geworden door de voortbrenging des menschen. Komt niet in den mensch de aarde, en met de aarde de zon, en met de zon het geheele wereldorganisme tot zelfbewustzijn. Is het niet het eene alomstreamende leven, dat in mij, den mensch, denkt? Vallen wij echter niet weder tot de oude dwaling terug, dat de kleine aarde de eenige schouwplaats en het menschengeslacht de eenige bezitter van het wereldverstand zij; want de aarde heeft niet immer bestaan en zal niet altijd bestaan, en met de aarde zal ook het menschelijke geslacht weder vergaan. Het wereldverstand echter is eeuwig en alomtegenwoordig, is één met het leven zelf en ook het bewuste verstand is eeuwig in afzonderlijke levensorganen aanwezig, en wanneer het niet hier is, op onze nietige aarde, dan is het ginds of elders op andere wereldbollen, die in gelijk ontwikkelingsproces als de aarde, bewuste wereldverstand, als hunne organen voortbrengen. De verdere bevatting en bepaling der verhoudingen, waarin het ontwikkelingsleven, of zeggen wij liever het menscheidsleven tegenover het planetarische leven staat, moeten wij van de verdere nasporingen der wetenschap verwachten. Het blijkt echter ook nog dat de bestemming des menschen begrensd wordt door het aankweken van het bewustzijn, en door de beschaving, die uit zulk eene aankweeking voortspruit en daarop berust, wanneer wij den mensch van zijne andere zijde, als zelfstandig organisme, als levens-eenheid der organen waaruit het bestaat, beschouwen.

Als zoodanig, als levenseenheid heeft de mensch, even als ieder ander organisme de taak voor de natuurlijke ontwikkeling zijner organen zorg te dragen, want hij zelf kan zijne hoogere bestemming niet bereiken, wanneer niet de tot zijn leven gevorderde organen de noodzakelijke geschiktheid en ontwikkeling hebben. Deze harmonische ontwikkeling van het individuele menschelijke leven wordt bereikt even als iedere andere harmonische wording door natuurlijke bevrediging der behoeften, die met den natuurlijken aanleg en de aandrift overeenkomt, en terwijl de mensch volgens de natuur naar eene zulke harmonische ontwikkeling streeft, zorgt hij tegelijkertijd voor zijn menschelijk geluk. Geluk toch is niets anders, als bewust welzijn, al het welzijn is echter niets anders als de vrucht eener gezonde harmonische ontwikkeling van het bewerktuigde leven. Wij zouden daarom ook kunnen zeggen: het doel van het menschelijke leven is — gelukkig te zijn. Nu mogen wij niet vergeten, dat in het organische leven, door het welzijn van het afzonderlijke wezen, altijd tevens een hooger doel, de bevordering van het organisme, tot hetwelk het afzonderlijke wezen als orgaan behoort, beoogd, door het welzijn of de gelukzaligheid des menschen aldus tevens een meer volkomen toestand van het planetarische leven moet bedoeld worden.

Uit de zorgen die op de schouderen des afzonderlijken rusten tot bevordering van de harmonische ontwikkeling van zijn individueel leven, ter bevordering van zijn persoonlijk geluk, spruiten als eene inwendige wet alle pligten voort, die anders als eene uitwendige wet den mensch tot zijn zelfonderhoud opgelegd worden, en wil de mensch deze inwendige wet volgens zijn geweten naleven, dan is vóór alles noodza-

kelijk, dat hij den aard, de natuur zijner afzonderlijke organen, met hunnen aanleg, hunne geschiktheid tot ontwikkeling en hunne behoeften doorgronde. Bij zulk eene nasporing echter, zal het terstond weder blijken, dat de geheele menschelijke organisatie daarop doelt, uit hem de bewuste hand des aardlevens, het orgaan der ontwikkeling en der beschaving te vormen. Men beschouwe onder de organen van het menschelijke ligchaam, welke men wille, zijne uiterlijke ledematen, — handen en voeten, of zijne zintuigen — oogen, ooren, neus, enz. of de inwendige, hoogere organen, de eigenlijke dragers van het bewustzijn — het geheele zenuwleven, en men zal zich spoedig overtuigen, dat alle samenstelling op dit eene, hoogste doel uitloopt.

Wanneer wij nu onze bevindingen te zamen vatten en zeggen: De mensch heeft de dubbele bestemming, als orgaan van het aardleven den arbeid der ontwikkeling te volbrengen, als zelfstandig organisme echter voor de harmonische en met de natuur overeenstemmende ontwikkeling zijner organen zorg te dragen, of: een mensch zijn, wil zeggen: ter bevordering van het individuele geluk, zoowel als ter bevordering van het ontwikkelingsplan der planeten den in de menschelijke natuur gegrondvesten aanleg tot harmonische ontwikkeling te brengen, dan hadden wij daarmede de geheele vraag zoo goed als dit slechts overeenkomstig het tegenwoordige standpunt der wetenschap mogelijk ware, beantwoord, en er bleef mij thans alleen nog over, eenen blik op eenige nevenvragen te werpen.

Vooreerst merken wij op, dat de religie, aan de hand van de nieuwe begrippen het alleen ontkennende, oordeelkundige humanismus, zoowel als de oude bovennatuurkunde voorbijzweven en zich tot de beschouwing der levende wereld, waarvan de mensch een bewerktuigd lid uitmaakt, verheffen moet. Vervolgens bevinden wij, dat het vraagstuk nopens de staatkundige en sociale organisatie der maatschappijen, die onze eeuw in zulk eene spanning doet verkeerren, eveneens zijne oplossing aan de hand van deze nieuwe begrippen zal vinden; want het valt terstond in het oog, dat de afgezonderde mensch zijne dubbele bestemming als orgaan van de planeet en als zelfstandig organisme, — dus de bevordering van het planetarische leven, zoowel als van zijn eigen geluk — door zijn afgezonderd leven niet bereiken kon, weshalve hij met zijne gelijken zich tot een gemeenschappelijk leven verbinden en de menschelijke maatschappij zich zelve tot een levensvol organisme vormen moet, waarin even als in ieder ander gezond organisme ieder afzonderlijk orgaan het levensdoel van het geheel helpt bevorderen, doch het gezamenlijke organisme als de levenseenheid van alle organen voor de natuurlijke behoeften en de geleidelijke ontwikkeling derzelve zorg draagt. De aarde heeft ons menschen uit haar inwendig wezen voortgebracht, opdat wij, als hare organen, haar levensdoel zouden bevorderen. Zoo ook heeft zij als de hoogere levenseenheid, waartoe wij als lid behooren, zorg te dragen dat ons niets tot ons welvaren en onze ontwikkeling ontbreekt. En in waarheid — het kan zelfs der oppervlakkigste beschouwing niet ontgaan, dat de aarde op de onbekrompenste wijze voor de levensbehoeften van hare organen gezorgd heeft, en dat het slechte aan de afwijking van onze tegenwoordige maatschappelijke in-

rigtingen van den natuurlijken toestand te wijten is, dat zoo vele harer organen ellendiglijk wegwijnen.

Wat eindelijk de zedekunde betreft, valt het eveneens terstond in het oog, dat hare grondstellingen door de nieuwe beschouwingwijze eene volslagene hervorming zullen ondergaan, en dat onder anderen het vraagstuk nopens de vrijheid van wil van het afzonderlijke, zoowel als zijne toerekenbaarheid en zijne verantwoordelijkheid en daardoor de begrippen van schuld en zonde, van regt en plicht, van deugd en ondeugd, eene nieuwe, voor velen verrassende oplossing moet vinden. Slechts vlugtig wil ik daaromtrent opmerken, dat de wil van het afzonderlijke ondergaat in het eenheidsleven der natuur, dat de afzonderlijke even zoo afhankelijk is van het leven van het gezamenlijke organisme, welks lid hij is, even als hij de eenheid is van het leven der afzonderlijke organen, dat zich dientengevolge de vrijheid en verantwoordelijkheid van het afzonderlijke slechts beperkt naar de verhouding van het in zijn eigendommelijk levensproces verkregene, van de door het oordeel van vreemden niet te bepalene zelfstandigheid.

Dit zijn echter allen onderzoekingen, die nog eene zeer grondige en uitgebreide nasporing behoeven. De wereld der menschen echter, dat wil zeggen de denkende menschenwereld, zal zich niet lang meer van eene dergelijke navorsching kunnen onthouden. Het algemeene aardleven, het verhoogde verkeer der menschen onder elkander, de gebeurtenissen van den dag en der eeuw, eene menigte nieuwe ontdekkingen en uitvindingen, — alles spoort tot eene dergelijke navorsching, en de uit haar voortvloeiende voortontwikkeling aan. De tijd predikt niet de terugkeering tot de verdeeldheid, tot den afval van de natuur, maar hij predikt luide en steeds luider de terugkeering tot en de wedervereeniging met de natuur. De natuur doet zich in haar alvermogenend leven steeds alvermogender gelden, en trekt ook dat in den kring van haar leven, wat haar met tegenzin ontvliedt. De mensch zal zich echter niet lang meer aan dezen gewijden kring kunnen onttrekken. De natuur stond vroeger in de voorstelling des menschen tegenover het gewijde en het goddelijke als het ongewijde en het ongoddelijke, — doch de tijd is thans niet meer ver af, dat men erkennen zal, dat slechts dat gewijd kan zijn, wat natuurlijk is, dus dat juist het natuurlijke het gewijde is.

Dan kan er ook slechts eene wetenschap, slechts een al het menschelijke weten omvattend stelsel der wijsbegeerte bestaan — het universalismus, de leer van de eenheid der levende wereld. Het lag hoofdzakelijk in mijne bedoeling op deze te verwijzen.

Das Jahrhundert.

G O D.

DOOR

CH. P O T V I N.

I.

De menschelijke geest zoekt onophoudelijk zich eene algemeene voorstelling te maken van het bestaan: als door een verheven instinkt gevoelt hij dat daar het gemeenschappelijk beginsel der wetenschappen ligt; dat de waarheid, de regtvaardigheid, het geluk, slechts overeenkomstig de wetten der natuur bestaan, en hij tracht het maatschappelijke leven in overeenstemming met het algemeene leven te brengen.

Ieder overgangstijdperk in de geschiedenis wordt dus door eenen overgang van beginsel, door eene verandering van leerwijze aangewezen. Men kan zeggen, die wijsbegeerte, die wetenschap, die omwenteling en weldra die maatschappij. En wanneer de verlichting overwonnen is, wanneer de volken weêrhouden worden de vorderingen van den geest te volgen, dan vooral bestudeert men het leven, dan onderzoekt men naauwlettend de grondstellingen, men zoekt naar dwalingen om de nederlagen te verklaren, en in de waarheid ziet men zijne hoop op overwinning.

De XIXe eeuw is een dier tijdperken, waarin de magten van het voorledene door de nieuwere wetenschap gedoemd, al de inspanningen der handeling en al de werkingen des geestes tegen zich in het leven roepen; beurtelings wisselen deze twee kampvechters voor de menschheid elkander in het strijdperk af; de verlichting staat nimmer toe dat zij het onderspit delft.

Maar, telkenmale wanneer deze onderwerpen aan de orde van den dag komen, bespeurt men dat de voornaamste hinderpaal, de grootste vijand de gevestigde godsdienst is; de geschiedenis overtuigt haar moeite te hebben aangewend alle denkbeelden even als alle ontdekkingen te smoren, de staatkunde toont haar ons gereed als moeder of medepligtige der dwingelandijen haar bloedgerigt weder op te slaan. Op die oogenblikken is het een Christus, een Luther, een Voltaire, die het woord neemt, en de romeinsche zamenleving stort te zamen op den kreet van: "Weg met de goden!" De hervorming fnuikt het Katholismus en roept: "Ten strijde tegen den Paus!" De Fransche omwenteling voert het wachtwoord der XVIIIe eeuw uit: "Den dood aan den ellendige!"

Deze eenparige wet, die de menschheid als regel van regtvaardigheid en toonbeeld des levens zoekt, ontwikkelt zich voortdurend tot een hooger standpunt in den menschelijken geest, zij houdt gelijken tred met de wetenschap en het denkbeeld, alle volken hebben haar den naam gegeven van God. Maar is dat God, die plompe voorstelling door

kinderlijke of onbeschaafde volken bedacht, volgens eene valsche kennis, met het instinct meer dan met de gedachte, minder door de rede dan door de droomerij? Neen! Telkenmale wanneer zich eene godgeleerdheid vestigt, verandert zij het denkbeeld in afgod, verpersoonlijkt en versteent het, maakt het bewegingloos om er zich naar zijnen willekeur van te bedienen, maakt van God, eenen God, zijnen God, bouwt hem eenen troon van bijgeloovigheden, geeft hem eenen hofstoet van willekeurigheden. Van dat oogenblik af heeft het verhevene denkbeeld geene grootere tegenstrijdigheid meer dan zijn tot werkelijkheid gebragte uitdrukking, de vuurkolom is een mijlpaal geworden. De godsdiensten zijn de begraafplaatsen voor God, en de menschheid kan niet tot het leven voortschrijden, dan over de puinhoopen van deze tempelen des doods.

De duitsche exegese heeft van het gebouw van het Katholicismus den eenen steen niet op den anderen gelaten, en alom wordt de slooping met ijver voortgezet; in de laatste maanden zijn er verscheidene werken van verschillende rigting verschenen, die alle tot dit doel medewerken. ¹⁾

Verwoesten helpt hier echter niet, de ongerijmdheden van eenen tyrannieken geloofsvorm kunnen den menschelijken geest geene voldoening meer schenken; het hedendaagsche leven vordert eene algemeene voorstelling, die in verband staat tot de nieuwere bevindingen der wetenschap en der wijsbegeerte, die de menschheid verkregen heeft. De waarheid alleen kan de dwaling dooden.

De vader van het hedendaagsche rationalisme had dit van stonden aan begrepen. Terwijl de Fransche omwenteling de twee rustpunten van de wijsbegeerte der XVIIIe eeuw op nieuw te voorschijn bragt: in de eerdienst der rede en in de afkondiging van het Opperwezen, begon Kant de studie der kennis van voren af, en nam het dubbele gezigtpunt in: dat van de oordeelkundige en dat van de werkdadige rede. De Fransche omwenteling was nog niet ten ondergegaan, of reeds vatte

¹⁾ *De la Justice dans la Revolution et dans l'Eglise, Nouveaux principes de philosophie pratique adressée à son Eminence Monseigneur Mathieu, Cardinal-archevêque de Besançon*, door P. J. Proudhon, 3 deelen in 12°. Parijs, Garnier Frères, 1858.

Le Rationalisme, door Auschio Franchi, met eene inleiding door D. Bancel; een deel in 12°. Brussel, Aug. Schnée 1858.

Vrais et faux Catholiques, door L. A. M. (Martin) Parijs, Brière & Co. 1858. Dit werk, dat onder den vorm van een overzicht over het Katholicismus, al de dwalingen en al de misdaden daaruit doet te voorschijn treden, is eerst voor bovenmatig ultramontanismus veroordeeld geworden; maar het hof van cassatie heeft er de rationalistische strekking van ingezien; het heeft het vonnis bekrachtigd, doch uit juist eene tegenovergestelde beweegreden.

Etudes sur la religion, door G. Tiberghien, Professor aan de Hoogeschool te Brussel. Brussel, Guyot 1857.

L'Eglise et l'Etat door den Heer Laurent (*Libre Recherche*, Maart, April en Mei 1858).

L'Eglise et la Morale, door Dom Jacobus, een deel in 12°. Brussel, Kiessling 1858.

Het Verbond der Vrije Gedachte. — De Tijdgenoot op het gebied der rede. Beide Tijdschriften, Amsterdam bij R. C. Meijer.

de wijsbegeerte den arbeid ernstiger, grondiger weder op, en opende daarmede het tijdperk van het wijsgeerige rationalismus.

Maar die exegese heeft ook niet eenzaam in Duitschland voortgescheden: eene talrijke en geleerde natuurkundige school brengt er die grondstellingen, die de wetenschappen voor de algemeene synthese geschikt gemaakt hebben op de hoogte van het volksbegrip.¹⁾

In Frankrijk, België, Italië, Holland, Engeland verzuimen de schrijvers, die het Katholieke leerstelsel, de Katholieke zede en staatkunde bestrijden, volstrekt niet het bewijs te leveren dat zij de wijsbegeerte, het regt, en de maatschappij der tegenwoordige tijden begrijpen.

„De vooruitgang is niet anders mogelijk dan buiten de Kerk,” zegt de Heer Tiberghien, — en voegt er op eene andere plaats bij: „De belangen van de waarheid, de orde en den vooruitgang schijnen mij toe iets anders dan de ontkenning te eischen.”

„Gij zult nog niets verrigt hebben, zoo lang de christelijke godsdienst nog overeinde staat,” zegt Ausonio Franchi. „Het standpunt van het hedendaagsche leven is het rationalisme,” voegt de Heer Bancel er bij in zijne voorrede, die een kort overzicht geeft over het Italiaansche werk. „*Aedificabo et destruam*,” zegt de Heer Proudhon.

Wanneer de vrije denkers den vijand in de Kerk en den verlosser in de wijsbegeerte erkennen, begrijpt het despotisme niet minder, waarin voor hetzelfde de kracht en het gevaar gelegen zijn, en de vervolgingen worden voortgezet, eerst tegen de staatkundige mannen en daarna tegen de wijsgeeren gerigt. Bij de eerste aanklagt werd de *Revue philosophique* getroffen; een eenvoudig congres van vrije denkers had zich te Amsterdam gevormd; de Vereeniging *de Dageraad* had bij die gelegenheid op zijne betrekkingen gewezen tot Engeland, Duitschland, België, Frankrijk; de regeerders van Frankrijk hebben eene zamenzwering gezien in deze wisseling van gedachte, spoedig! de censuur heeft een der hoofden van de hydra afgeslagen.

De Heer Martin stelt de Katholieke leer met zooveel waarheid in het juiste licht, dat men er zich in bedriegt, en hem ultramontaan waant te zijn; hij boet in de gevangenis niet zijn bedrog, maar wel zijne stoutmoedigheid.

Orsini bedreigt het leven van Napoleon III: de *Revue de Paris* wordt met hem ter dood veroordeeld; zijn de democratische letterkunde en wijsbegeerte niet zedelijk medepligtig aan den vorstenmoord?

De Heer Proudhon is kortelings tot Fr. 4000 boete en drie jaren gevangenisstraf veroordeeld: hij heeft de regtvaardigheid en de zedelijkheid elders gezocht dan aan de voeten van de Kerk en den troon.

De *Revue Trimestrielle* is op hare beurt in Frankrijk verboden.

Het is bijna een veld van dooden en gekwetsten, dat wij te bewandelen hebben. Maar er blijven toch nog landen over, waar de gedachte

¹⁾ Een nieuw werk, in denzelfden geest en met het doel om de wetenschap voor iedereen bevattelijk te maken, is dezer dagen te Brussel verschenen. *Ik schrijf voornamelijk voor jonge meisjes*, dit is de spreuk van het werk van den Heer Paul de Jouvencel, getiteld: *Les Commencements du monde, Genese selon la science*, Brussel, Tarride 1858.

vrij is en gastvrijheid geniet. De werken overleven de veroordeelingen en de schrijvers blijven, al vallen de tijdschriften. De medewerkers aan de *Revue Philosophique* zijn niet door een keizerlijk wonderwerk verstrooid geworden, even als de werklieden te Babel; het tweede deel van *l'Essai de Critique générale* van den Heer Ch. Renouvier staat op het punt het licht te zien en wij kunnen een werk van den Heer Ch. Favety aankondigen, dat een geleerd en naauwgezet beroep is op de tezamenluiting. De *Revue Trimestrielle* zal niet van hartzeer sterven over hare keizerlijke ongenade. De gedachte is onkwetsbaar en onsterfelijk.

II.

De eenparige synthese kan niet in tegenspraak zijn met de wetten van de natuur, het verstand en de zedekunde, waaruit zij bestaat; daar nu de laatste alleen onder het bereik van den mensch zijn, daar hij ten minste daarmede beginnen moet en dat zij alleen hem tot eene hoogere erkenning kunnen opvoeren, dient telkenmale, wanneer eene wetenschappelijke of logische wet ontdekt wordt, de algemeene bevattting daaraan getoetst of er mede in overeenstemming gebragt te worden, en de arbeid der wijsbegeerte, de moeder der verlichting is onophoudelijk: het denkbeeld der godheid op den hoeksteen der wetenschap en der rede te brengen.

Het Katholicismus bezit geen enkel leerstelsel dat niet van tegenspraak met de wetenschap en de rede overtuigd is: wat blijft er dus van den God der Christenen over? ¹⁾

Het eerste vraagstuk is dat hetwelk ik in eene vorige beschouwing behandeld heb, namelijk het bovennatuurlijke. Is God bovennatuurlijk? of liever bestaat er buiten de zichtbare wereld eene geheimzinnige orde, eene wereld van geesten? Men dient zich zelven toch gelijk te blijven; wanneer er een wezen buiten de natuur bestaan kan, waarom dan niet meerdere, waarom geene halfgoden, geene geniën, geene engelen? waarom geene duivelen en booze geesten? wanneer er een bovennatuurlijke hemel bestaat, waarom dan ook niet eene soortgelijke hel?

Hieromtrent zijn de rationalisten eensgezind.

Het bovennatuurlijke kan niet door opmerking, dat wil zeggen op eene natuurlijke wijze gekend worden: zijn naam zelfs duidt reeds het tegenovergestelde aan. Kan het echter door de gedachte gekend worden? Het denkbeeld van oorzaak doet zich terstond voor; dit is zoo oud als de kinschheid der volken.

„Hoe grootsch is niet het schouwtooneel van het geheelal; aanschouwt den hemel en de aarde, de sterren, de wouden, en de zeeën, de wereld en den mensch. Door bewondering of vrees getroffen, klimt

---

¹⁾ „Het stelsel van de menigvuldigheid der werelden,” zeide Thomas Paine, „maakt het geloof op overleveringen berustende, even nietig als bespottelijk, en verstrooit zijne overblijfselen even als de wind dit de veeren doet. Deze beide stellingen kunnen niet in een zelfde verstand bij elkander wonen; en hij die in beide tevens denkt te gelooven, heeft nog over geen van beiden behoorlijk nagedacht.

„de geest tot de oorzaak van al dezen luister op... *Alles openbaar ons eenen God!*” — Laat ons toch om Gods wil niet te haastig zijn. Wij hebben de noodzakelijkheid erkend niets aan te nemen wat niet te bewijzen is. Zou de stelselmatige twijfel niet meer zijn dan een ijdel woord, zoodra het het eerste of het laatste woord der wijsbegeerte geldt?

Het geheelal verkondigt eenen Opperreder! het uitspansel getuigt van eenen Schepper! Maar weet gij wel eens of het geheelal bestaat, en wat het uitspansel is? Vooronderstellen wij dat wij nopens dit punt zekerheid hebben: er bestaat iets; en dat deze vraag gesteld is: van waar komt hetgeen bestaat? gelooft gij dan dit vraagstuk te kunnen oplossen door het denkbeeld der schepping? Scheppen is iets uit niets maken. Is dat het betoog dat wij zoeken, en als ik nu eens de tegenovergestelde grondstellingen opwierp: niets is uit niets gemaakt, zoudt gij die dan niet veel gereeder aannemen? Wie zal overigens scheppen, wanneer er niets bestaat, en wanneer iemand bestaat, wie heeft hem geschapen? Dit werkwoord heeft toch een onderwerp noodig, maar een ongeschapen onderwerp, dat zelf bijgevolg reeds de noodzakelijkheid eener schepping loochent. Den werkmeester door zijn werk te openbaren, om later het werk door den werkmeester te verklaren, dit is een onbehoorlijke kringloop, die de moeilijkheid in de digtste duisternis verschuift. Het bestaan in den Schepper moet in alle gevallen gelijk staan aan het bestaan in de schepping: de schepping vooronderstellen om de schepping te bewijzen, dit is geen redeneren. — „Geen enkel wezen heeft zijne oorzaak in zich zelve, maar wel in eene verhevener essentie.” Aangenomen! maar als God dan de oorzaak van het geheelal is, welke verhevener essentie is dan wel de oorzaak van God? Zou hij zijne oorzaak in zich zelve bezitten en moet men bij deze uitzondering als het aanvangspunt blijven staan? Waarom dan niet deze redenering op het geheelal toegepast. Wanneer men *à priori* het bestaan moet aannemen, is het dan niet beter dit te vooronderstellen, daar waar het onwedersprekelijk aanwezig is, waar het voldoende is het te verkondigen om reeds daarin het bewijs te leveren.

Laat ons echter het denkbeeld van oorzaak aannemen: God kan de stof niet zijn, die hij moet scheppen: hij is dus de geest die de stof uit het niet heeft te voorschijn gebragt, wat heeft men dan gewonnen, wanneer men zegt: „Het zichtbare, het stoffelijke, het tastbare, het bekende, al wat onder het bereik onzer zinnen, van ons onderzoek, van onze rede valt, bestaat, omdat bevorens het onzichtbare, het onstoffelijke, het onbekende, het onbereikbare, het onbegrijpelijke, het onbewijsbare bestond.” Het bestaan splitsen om het bestaan te bewijzen, den geest vooronderstellen, om de stof te verklaren, dit is niet uit den armzaligen kring treden; het is slechts onder nieuwe moeilijkheden te dieper er in zakken; want het is even onmogelijk te begrijpen dat de geest, de kracht, de wet van de stof, het voorwerp, het verschijnsel afgescheiden zij, als te bewijzen dat zij een stofdeeltje kan scheppen. — Het geheelal uit eenen geest doen geboren worden, dat staat gelijk met het kind uit de hersens zijner moeder te doen te voorschijn komen, zegt Feuerbach.

„Er bestaat tegenstrijdigheid de reden te vragen van hetgeen het

eerste is en tegenstrijdigheid niets als eerste te vooronderstellen. ¹⁾ Waaron dus iets als eerste te stellen dat niet bewijsbaar is?"

De godgeleerden zitten elkander nog over andere ongerijmdheden in het vaarwater.

"De godgeleerden gaan op de eigendunkelijkste wijze te werk in de verklaring van het leerstuk van God," zegt de Heer Tiberghien. "Zij stuiten op eene leerstelling, niet op het onmogelijke.... Het schijnt inderdaad dat Kant voor hen niet bestaat."

Het werk van den Heer Franchi, *Il rationalismo del popolo*, waarvan bij eenen belgischen uitgever eene vertaling van de pers is gekomen, is gewijd aan de volslagene vernietiging van dit bovennatuurlijke stelsel.

De bewijzen voor de geschiedenis zijn niet grondiger en de Heer Franchi is er niet karig mede. Er is niet eene openbaring, die de andere niet wederspreekt: welke dan te verkiezen? Heb ik met zekere Katholieke godgeleerden te gelooven, dat de valsche de eenige ware bevestigen? Mijne verlegenheid neemt toe, want als iedere door de andere bevestigd wordt, dan kunnen alle waar zijn; is het niet veel redelijker haar allen op haar woord te gelooven, wanneer zij elkander vernietigen?

Zij worden allen thans door de wetenschap en door de denkkunde wedersproken: God zou dus den mensch slechts plumpe dwalingen en bespottelijke ongerijmdheden medegedeeld hebben; het zou dus eene godslastering zijn nog aan de openbaringen te gelooven.

De Heer Tiberghien ondervraagt de wetenschap, de kunsten, de opvoeding, den staat, het huisgezin, de staatshuishoudkunde, het geweten, de zedekunde, en al de grondstellingen, die hij onderzoekt doen eenparig de uitspraak der XIX^{de} eeuw: "Er is niets Katholijks meer in de hedendaagsche maatschappij!"

De Heer Proudhon wijdt elf beschouwingen aan dit onderzoek en de slotsom van alles is: "Het bovenzinlijke, is door God, dat wil zeggen, de categorie van het ideaal als beginsel van de werkdadige rede, tot onderwerp, de openbaarder, en de borg voor de regtvaardigheid te stellen, door de eerdienst van dit ideaal op het verval van de menscheelijke waarde uitgelopen, even als door de voorbeschikking en de genade, op de outkenning der gelijkheid, door de voorzienigheid op het noodlot van de staatsrede, door de waarschijnlijkheidsleer op de verwringing van het verstand en op de schijnheiligheden der wetenschap, door het spiritualisme op de verslaving van den werkmans; door de dubbelzinnigheid van het geweten op den zedelijken twijfel; door de onderworpenheid, op de geestverdooving der volken, even als kudden ter slagting aan hunne herders overgeleverd; door den haat jegens de natuur, de vrees voor de hel, de belofte van het paradijs, op de ellenden van het leven en op de laaghartigheden bij het sterven." ²

Het bovennatuurlijke, dat is in werkelijkheid de groote afgod, die omvergeworpen moet worden; de XIX^{de} eeuw zal er geen stofdeeltje van laten overblijven.

¹⁾ *Essai de critique générale: premier essai, analyse générale de la connaissance, bornes de la connaissance*, door Ch. Renouvier, Parijs 1854.

²⁾ *De la Justice*, Deel III, bl. 63.

Het is onmogelijk te bewijzen dat het onbekende niet bestaat, maar nog onmogelijker is het een bewijs voor het tegendeel te leveren, en wie zou dan op den rookwolk van eene onbewezene stelling de zedekunde, de regtvaardigheid, de maatschappij vestigen. Het doel dat het rationalisme zich heeft gesteld, is de wegcijfering van het bovennatuurlijke, diegene onder de wijsgeeren zelfs, die zich voor de goddelijke persoonlijkheid verklaren en die aan het religieuze gevoel geloof slaan, zijn met hunne tegenstanders eensgezind in het te verwerpen:

„De begrippen van eerste oorzaak, van scheppende kracht, van bovennatuurlijk beginsel, misvormen het begrip van God,” zegt de Heer Leon Brothier, bij den aanvang van zijne stelling ten gunste van eenen persoonlijken God. ¹⁾

„Tot welke hoogte wij ook trachten te stijgen,” zegt de Heer Lemonnier, terwijl hij dezelfde zaak bepleit, „zullen wij niet overgaan in de fantastische regioenen van het bovennatuurlijke. ²⁾

„Feuerbach wil, dat het denkbeeld van God den mensch niet aangeboren is, wanneer men door God iets anders verstaat dan de natuur. Het antitheïsme is het hierin volkraakt eens met het pantheïsme. ³⁾

Op deze wijze haalt de Heer Fauvety, bij het verdedigen van de noodzakelijkheid van een religieus begrip, Feuerbach aan, wiens zienswijze hieromtrent hij volkomen deelt.

Maar nimmer misschien was dit groote onderwerp van eene tienduizendjarige ijhoofdige zinsverbijstering, volgens eene uitdrukking van den Heer Renouvier, zoo volkomen eene nederlaag toegebracht, als door de omwentelingszuchtige en bitse geestkracht van den Heer Proudhon. De onverschrokken jager spoort de verborgenhedsleer tot in hare meest wijsgeerigste schuilhoeken na; waar hij ze ook bespeurt, tast hij ze aan, niemand ontsnapt aan deze algemeene slagting, Cousin noch Jules Simon, Jean Reynaud noch Guizot, Troplong noch Nizard, Martin noch Flourens, Leverrier noch Beudant, hij treft het monster tot bij de neo-christenen, wier inborst hem *van toorn doet stikken*, in de wetenschap, die zich de dienstmaagd der religie maakt; in de geschiedenis *geleid door de Voorzienigheid*, in het unitarisme, eene amerikaansche wartaal, en tot in het goddelijke *possessum*, de laatste snik van de bovenzinnelijke wijsbegeerte.

Wanneer de menschheid geen afstand wil doen van hare waarde, van de vrijheid, van de gelijkheid, van den vooruitgang, van de zedekunde, van de regtschapenheid, wanneer zij hare regmatigste verwachtingen van regtvaardigheid en geluk in het huisgezin, in de staatkunde, in den arbeid, in de maatschappij niet wil vaarwel zeggen, dan moet zij afstand doen van de regering van den mystieken despoet: dusdanig is het besluit van iedere bladzijde van dit van top tot teen gewapende werk:

„Ik erken de bovennatuurkunde, bijgevolg erken ik God, maar alleen in bovennatuurlijken zin, en onder voorwaarde dat hij het absolute niet verlate. Overal elders loochen ik hem, in de natuurkunde, in de ziel-

¹⁾ *Revue philosophique*, April 1857.

²⁾ Dito Mei 1827.

³⁾ *Nécessité d'une Conception religieuse*, (door Ch. Fauvety, (*Revue philosophique*, April 1856.

kunde, in de zedekunde en bovenal in de zedekunde." (Deel II, bl. 306).

"Het stelselmatige atheïsmus is het *fiat lux* van de wijsbegeerte." (Deel III, bl. 98). Het oordeelkundige en wetenschappelijke atheïsmus, had de Heer Renouvier gezegd.

Dusdanig is de regtstreeksche, logische, onvermijdelijke gevolgtrekking van het grondbeginsel van Descartes.

III.

Er blijft dus over God in de natuur te zoeken. Reeds bij den eersten stap ontmoet men verschillende gevoelens, die men in twee klassen kan onderscheiden, en welke de twee groote vraagpunten behandelen: de persoonlijkheid van God, — en het religieuze gevoel. ¹⁾

De leer van eenen persoonlijken God (het theïsmus) vordert de boven alles verhevenheid van God, omdat *persoon* zoo veel zeggen wil als: afgezonderd wezen. Het deïsmus is alles doordringend, omdat het universele zich in de individuen vertoont, ²⁾

Het "Boven alles verheven zijn", en het "Alles doordringen" zijn de twee leeringen; laat ons ze eens beschouwen:

Het eene vraagstuk sleept het andere mede; maar aangezien de

¹⁾ De Revue philosophique heeft deze twee vraagstukken van verschillende standpunten beschouwd. De volgende bijdragen bevestigen of bestrijden ze:

RELIGIE. Ch. Fauvety. *Het streven naar eene rationele religie* (Mei en Sept. 1855). — *Antwoord aan Dr. Chouippe*. (Nov. 1855). — *Noodzakelijkheid van een religieus begrip* (April 1856). — *Het religieuze vraagstuk in de provinciën* (Nov. 1856). — *Verklaring van grondbeginselen in antwoord aan den Heer Dameth* (Dec. 1857) — Leon Brothier. *Noodzakelijkheid van een leerstelsel*. (April 1855). — Dr. Chouippe. *Tegen het denkbeeld van eene redekundige godsdienst*. (Nov. 55 en Maart 56). — *Oordeelkundig overzicht over de Revue philosophique et religieuse* (Januarij 57). — Hess. *Religie, Wijsbegeerte en Wetenschap* (Aug. 57). enz. enz.

PERSOONLIJKHEID VAN GOD. — Ch. Lemaire. *Oordeelkundige beschouwing der persoonlijkheid Gods*. (Maart 57). *Het atomistische Pantheïsmus* (Juli, Aug, Sept. en Oct. 1857). — Leon Brothier. *Over de Persoonlijkheid Gods* (April 57) — *Over de voorwaarden van het Bestaan* (Juni 57). — *Leer van den vooruitgang* (Juli 57). — *Over den Grondslag der zekerheid* (Aug. 57). *Over de tusschenkomst eener Voorzienigheid* (Nov. 57) — Ch. Lemonnier. *Verhandeling over de goddelijke Voorzienigheid* (Mei 55). — *Over het wezen en over de persoonlijkheid* (Oct. 57) — Ch. Renouvier. *Oordeelkundige gisping over de natuur van God* (Juni 57). — *Cantagrel, Drie groote vraagstukken* (Aug. en Sept. 57). — Zie verder Ch. Pecqueur. *Schets van een ideaal van de goddelijke volmaaktheid* (Juli 56). — *Wijsbegeerte van den vooruitgang*. (Dec. 56). — Leon Brothier. *Over het bewustzijn van het wezen* (April en Mei 57). — *Zelfstandigheid en verschijnsel* (Dec. 56) — Charles Michelet (van Berlijn) *Proeve van denkkunde*. — *Brief van den Heer Pecqueur over den onafgebakenden vooruitgang*. (Maart 57). *Brief over de zamenvattende persoonlijkheid*. (Juli 57). — Ausonio Franchi. *Verdediging van de oordeelkundige onderzoeking, antwoord aan den Heer Brothier*. (Oct. 1856). Zie mede de *Navorschingen nopens de Godsdienst* van den Heer Tiberghien.

²⁾ Ch. Michelet (van Berlijn) *Revue philosophique*, 1 Maart 1856.

Griekenland verpersoonlijkte zijne Godheden, terwijl de God van Rome in het afgetrokkene bestond; daarom geeft men den naam van Grieksche woordafleiding aan het stelsel van den persoonlijken God, en den naam van de latijnsche woordafleiding aan de leer der onpersoonlijkheid.

persoonlijkheid de eerste voorwaarde is van het religieuze gevoel, dat bezwaarlijk kan bewezen worden zonder God als persoonlijk voor te stellen, loopt men gevaar zich in de verkeerde kringgedachte te verwarren, door met het tweede vraagstuk aan te vangen. Ik zal mij dus thans met het eerste bezighouden, onder voorbehoud, het andere later met vernieuwden moed onder handen te nemen.

Door een verheven instinkt, dat wij te ontleden zullen hebben, aangedreven, en *de onbewezene stelling van eene bovennatuurlijke orde voor het klimmende licht des verstands ziende verdwijnen*, ¹⁾ hebben de wijsgeeren eenen oneindigen God uitgedacht, uit geest en stof bestaande, niet meer bovennatuurlijk, maar persoonlijk.

Ik zie met bewondering, dat er geesten zijn, die zich beijveren te bewijzen, dat God niet persoonlijk is; maar nog meer bewonder ik die vrije denkers, die, terwijl zij den spot drijven met de godgeleerden, en openlijk met het Katholicismus durven breken, alle pogingen aanwenden om het mysticismus met de eene hand terug te geven, wat zij er met de andere hand aan ontnemen, want, wanneer het onmogelijk is, te bewijzen, dat het onbekende niet bestaat, of niet zelfstandiglijk bestaat, is zijne persoonlijkheid, zoowel als zijne bovennatuurlijkheid, nog veel moeilijker te bewijzen. De taak van den wijsgeer is, op den drempel der menschelijke instellingen, met het vlammeende zwaard der rede in de hand de wacht te houden, en er, als mensch najverig op zijne vrijheid, het bovennatuurlijke, zelfs natuurlijk gemaakt, van verwijderd te houden.

De Heer Ch. Lemaire schijnt. door zijn werk den titel te geven van: *Oordeelkundig onderzoek van de persoonlijkheid Gods*, deze taak begrepen te hebben; maar hij is ze klaarblijkelijk te buiten gegaan, want hij zoekt de Goddelijke onpersoonlijkheid te bewijzen, en dit kan hij niet beproeven, zonder verkleining van de menschelijke persoonlijkheid; het eerste belang dat gewaarborgd dient te worden.

De twee stelsels van het *Alles doordringen* en van het *Boven alles verheven zijn* gaan van een verschillend beginsel uit. Omdat het niet mogelijk is te bewijzen, waarom iets bestaat, hebben wij het noodzakelijk geacht, als eerste bevestiging, zonder bewijs en zonder oorzaak te stellen: *iets bestaat*. Dat is het eerste woord der wijsbegeerte, en naar gelang dat dit bevestigde meer of minder klaarblijkelijk juist, onmogelijk uit het menschelijke gevoelen te rukken zal zijn, zal ook de wijsbegeerte meer of minder zeker, stellig, redkundig of redelijk zijn.

IK BEN, had Descartes gezegd, terwijl hij aldus het denkbeeldige en het oneindige opper-hemelsche door het menschelijke *ik* dorst vervangen; maar de mensch bestaat niet alleen, en de algemeenheid ontbrak dus aan het beginsel. *Het wezen bestaat*, zegt de nieuwere wijsbegeerte, terwijl zij de bevestiging algemeen maakt. Maar het is steeds gevaarlijk, den theologischen geesten, den *vereerders*, gelijk de schedelleer zegt, afgetrokkene formules aan te bieden, die eenigen vat kunnen geven aan het mysticismus. Men is niet in gebreke gebleven aan deze synthese van het wezen een subjectief bestaan toe te kennen, zoodat

¹⁾ Uitdrukkingen van den Heer Tiberghien.

de wijsgeeren, die er slechts eene afgetrokkenheid in kunnen zien. de axioma: van het gemanifesteerde wezen uitgaan, hebben moeten veranderen, en zeggen: *de wezens!* In dier voege zijn dus inderdaad de onderhavige twee beginselen: de zelfstandigheid en het verschijnsel, de essentie en het bestaan, het volstreckte en het werkelijke, het wezen en de wezens. Daar berust in den grondslag de geheele woordenstrijd over de persoonlijkheid van God.

De verbeelding in den staat der kindschheid, verpersoonlijkt iedere bevinding, die zij erlangt, en maakt van de geringste afgetrokkene zaak eenen genius, eenen God dien zij aanbidt. De ware wijsbegeerte, moet even als de ware wetenschap, wanneer eenmaal het bestaan vooropgesteld is, deze afgodische scheppingen verwijderen om alleen de verschijnselen en hunne wetten te beschouwen. Het universele onderwerp der dingen, kan niet ontkend worden, maar men kan eene zaak niet kennen, dat wil zeggen, er de bestanddeelen van ontleden, of de wetten van ontdekken. dan door dit afgetrokkene beginsel, deze volstreckte zijde te verwijderen. Een voorbeeld zal ons beter verstaanbaar maken. Wanneer wij zeggen: de eik, dan is er niemand die dit denkbeeld niet bevat; maar wie anders, dan een wijsgeer kan er eene volstreckte werkelijkheid in zien? Er bestaan vele eiken, er is, wanneer men dat wil, een eerste boom of zijn eerste eikel geweest; al vooronderstelt men dat alle eiken en alle eikels vernietigd zijn, dan zou de wetenschap toch nog de herinnering van de soort beweren, en men zou nog zeggen: de eik. Maar waar is voor, tijdens en na de eiken, de eik, de eik-type, de eik *in zich zelf*? Deze bestaat alleen in de bevassing van den geest: hij is eene afgetrokkene beschouwing, niet eene essentie, een denkbeeld, niet een wezen. Wie toch denkt er om in de natuurkrachten, de warmte, de electriciteit, de aantrekkingskracht, de beweging — verstandelijke wezens, geheimzinnige entiteiten, zelfbewuste zelfstandigheden te zien? Brengt deze onderscheiding over op al de krachten, op al de geslachten, op al de categoriën, die de menschelijke geest ontdekken kan; verbeeldt u onder den naam wezen een geslacht der geslachten, de categorie der categoriën, de redenering zal niet veranderen; gij zult tot deze gevolgtrekking komen; het volstreckte wezen bestaat slecht in den geest; deze deugdelijkheid, die de verschijnselen vormt en ze in stand houdt, is onafscheidelijk van zijne uitingen; de verschijnselen bestaan feitelijk; het wezen is denkbeeldig; de wezens zijn werkelijk.

Dat doet Hegel zeggen, dat het volstreckte, slechts de voortdurende beweging van den geest is. Dat heeft de volgende formule door het Positivismus doen ontwerpen, en door de oordeelkundige onderzoeking doen erkennen: dat de verschijnselen en hunne wetten het eenige voorwerp der wetenschap zijn. De Heer Renouvier heeft het eerste deel van zijne *Algemeene Kritiek* gewijd aan *de erkenning van dit beginsel door de ontleding van de menschelijke kennis* ¹⁾. De ruimte ontbreekt mij om een beknopt overzicht te geven over eenen zoo diepzinnigen, zoo doorwrochten arbeid. De groote wijsgeer betuigt de eierzucht te hebben,

¹⁾ Proeve van algemeene kritiek, Voorrede bl. VII.

het werk van Kant voort te zetten, dat in Duitschland mislukt was; niemand had ook beter dan hij het regt dit te ondernemen en de magt er in te slagen.

Zijne gevolgtrekking is het beginsel van de nieuwere wetenschap: Voor de kennis bestaan er geene zelfstandigheden. Het is niet meer mogelijk het zelfstandelijke, het volstreckte, het oneindige, als grondslag voor alles te stellen.

„De groote vooruitgang der oordeelkunde is geweest de categorie van het *worden*, in de plaats te stellen van de categorie van het *zijn*, de beweging in de plaats van de onbewegelijkheid,” zegt ook de Heer E. Renan, en de Heer Proudhon komt herhaaldelijk op dit hoofdvraagstuk terug.

Deze afgoderij met zijne eigene afgetrokkenheden heeft den menschelijken geest zelfs tot de erkenning geleid, dat het zelfstandige wezen de eenige werkelijkheid is. „Men beschouwde deze entiteit, de zelfstandigheid, als dusdanig verschillend van zijne hoedanigheden, zijne eigenschappen, dat men er niets onmogelijks in zag, dat, terwijl deze hoedanigheden dezelfde blijven, de zelfstandigheid regtstreeks veranderen kan.” ¹⁾

Dit is eene juiste redenering als de zelfstandigen bestaan. Van daar zijn er in hetzelfde leerstelsel twee uitkomsten, die even denkkundig zijn: de eene ten voordeele van de vleeschwording, die er een bijna natuurkundig bewijs in vindt; de andere ten gunste van den metaalsovergang, die er eenen grondslag tot hare onderzoekingen in zag. En inderdaad de zelfstandigheid goud, zelfstandig goud, zou zich even goed kunnen voordoen onder den vorm van lood, als de zelfstandigheid van Christus, zijn vleesch en zijn bloed, onder de soorten brood en wijn. De middeleeuwen hebben tegelijkertijd aan beide wonderwerken geloof geslagen: waarvan het eene op het altaar plaats greep, het andere in de werkkamer verrigt werd. Maar Bacon en Descartes hebben dat alles veranderd.

In onze dagen wordt de geest noch de stof als entiteit beschouwd; met het wezen echter is dit nog het geval, en men maakt van God, de categorie, van het *boven de ikheid verhevene aanwezen*. Ziet men niet in dat men daardoor tot de zelfstandigheid, tot de eigenmagtigheid van den eik op het goud terugvalt, en tot de middeleeuwen met hare omzetting zoo bij het avondmaal als in de alchimie terugtreedt?

De voorstanders van het wezen zullen niet terugdeinzen voor de vergelijking: hebben zij voor hen niet de getuigenis van den grooten Arnaud, die Descartes verweet, dat hij de vleeschwording te gemoet trad?

Ik kan hier de bewijsgronden niet een voor een wederleggen. Het is alleen door God de hoedanigheden der menschen toe te schrijven, dat men de stelling der persoonlijkheid staaft. Het is altijd de menschverdooving. Hoezeer had Feuerbach niet gelijk, toen hij zeide, dat al de denkbeelden die de mensch zich van God maakt, van menschelijken oorsprong zijn!

¹⁾ Leon Brothier, Over het bewustzijn van het wezen (April 1856).

De eenvoudigste voorstelling, die men zich van God maakt, is onbetwistbaar die van de eeuwige Vader, een reine geest, een grijsaard met eenen langen baard, die de wereld in zes dagen met zijne handen of met zijn woord schept en rust; maar zoodra men deze opvatting den eenvoudigen overlaat, vervalt men, zoodra men op zijne beurt naar zijn beeld en ten zijnen gerieve eenen god wil scheppen, in onoverkomelijke moeilijkheden, en er zijn geene onbegrijpelijke zamenstellingen, die niet gedroomd zijn, om het raadsel op te lossen.

Het pantheïsmus brengt verwarring te weeg, want als alles God is, dan is er geen God; als God alles is, dan is er geen verschijnsel: het verschijnsel loochenen is niet meer mogelijk; God loochenen is niet God verklaren: hetgeen de wijsgeeren met alle geweld doen willen. Men heeft dus verscheidene uitvlugten bedacht.

God is alles; maar alles is niet God; want God onderscheidt zich van het al: hij is alles, en zich zelf op den koop toe.

God is de oorzaak van alles, hij is het geheele wezen, het Opperwezen; hij is vooreerst het eenige geheele wezen, zonder onderscheiding; voorts is hij boven alle gedeelten van het geheel verheven, en bijgevolg, onderscheiden.

Alles is niet God; maar alles is in God, onder God, door God; God is de natuur; maar de natuur is niet God; zij is in God, onder God, door God; God is de geest, maar de geest is niet God, hij is in God, onder God, door God; God is de menschheid; maar de mensch is niet God, hij is in God, onder God, door God.

Aldus begrijpen het de Saint-Simonisten, aldus „wreekt” Krause het pantheïsmus op de minachting der godgeleerden, en het Christendom op de minachting van *zekere wijsgeeren*.¹⁾

Zoo waar ik leef! Mr. de Voltaire, en gij Kant, Hegel, Paine, Feuerbach, die laatste woorden zijn op u bedoeld, en ook op u, mijne Heeren Renouvier, Franchi, Moleschott en Proudhon. Laat ons thans tot eenen anderen god overgaan, eenen na bloedverwant van den voorgaande, bijna zijnen zoon, en die van den vader uitgaat door de bewerking van den Heer Leon Brothier. God is terzelfdertijd het eindige, het oneindige en het onafgebakende; het ik, het niet-ik, de betrekking: hij sluit alle tegenstrijdige denkbeelden in; hij bezit al de elkander wedsprekende volmaaktheden; hij is een, meervoudig, zamenverbonden; hij is persoonlijk, onpersoonlijk, universeel; hij is volmaakt, onvolmaakt, zich ontwikkelende. Er is dus een afzonderlijke

---

¹⁾ God is al het zijn, maar hij is ter zelfder tijd al de wezens,” zegt de Heer Lemonnier. „Al de wezens zijn een, maar dit een onderscheidt zich onbepaaldelijk in meervoudigheid. Deze eenheid is geen geheel. Deze menigvuldigheid is niet een getal. Dit oneindige bepaalt zich onophoudelijk.”

— „Alles is in God, alles is door God” (Saint Simonistische formule in 1832 uitgegeven).

Fénélon zegt eveneens: „God heeft het geheele wezen van het ligchaam, zonder tot het ligchaam beperkt te zijn, het geheele wezen van den geest, zonder tot den geest beperkt te zijn, en eveneens met alle essentiën. Hij is dermate het geheele wezen, dat hij al het zijn van al zijne schepselen bezit, maar met wegneming der grenzen die hen beperken.

God, er zijn goden en wezens, en het al is God; de waarheid ligt in de ineensmelting van de eengodleer, van de veelgodenleer en van de algodleer. Een nieuw en oorspronkelijk eclectismus! Iedere ontkenning wordt daar eene bevestiging ten gunste van God. Hij is niet oneindig, zegt ge? wel dan is hij eindig. — Maar hij is niet eindig. — Goed, dan is hij oneindig. — Maar hij kan niet eindig en oneindig zijn. — Met uw verlof, ook is hij onafgebakend. — Een god die de tegenstrijdigheden en de wedersprekingen in zich opneemt!

Een derde god zal voldoende zijn; want ik vermeet mij niet het drietal te boven te gaan: God is het *ongeschapene oneindige*, dat de wereld, het *geschapene oneindige*, voortgebragt heeft. Al wat in de natuur is, stof, geest, getal, tijd, is *feitelijk en stellig oneindig*; maar deze twee oneindigen vermenigvuldigen zich oneindiglijk; het ongeschapene oneindige, oneindig vruchtbaar, brengt aan het oneindige, het oneindige voort, het geschapene oneindige, oneindiglijk ontwikkelende, vermeerdert ieder uur oneindiglijk. — „Er is niet de minste moeite in gelegen niet alleen het bestaan te begrijpen van een feitelijk oneindige, maar eenen oneindigen aanwas van dat oneindige.

Deze kernspreuken zijn overgenomen uit eene ongeteekende verhandeling over het geschapene oneindige, toegeschreven aan Johannes Terrasson; zij zijn uit de XVII^{de} eeuw vernieuwd geworden door den heer Ch. Pecqueur, in zijne *Wijsbegeerte van den Vooruitgang*.

God is dus het oneindige, van alle eeuwigheden het oneindige geschapen hebbende, en er oneindiglijk, oneindigheden oneindigen toevoegende.

Gevoelt gij u niet verblind, ter aarde geworpen, voortgesleurd door dezen dwarlwind van oneindigen?

O Malebranche! hoe tevreden moet gij zijn, gij, die zeidet, dat om God waardiglijk te beoordeelen, men hem slechts onbegrijpelijke eigenschappen moet toeschrijven!”

Maar hebben wij ons thans niet genoeg met het bovennatuurkundige opgehouden?

IV.

De mensch zoekt niettemin God en wil zich met hem verbinden; hij rigt zijne gedachte tot aan gene zijde der werelden; hij droomt de toekomst; hij verheft zijne blikken en zijne ziel naar de hemelen; de liefde tot het oneindige, die hem vervoert, vervult eene algemeene behoefte van zijn wezen: „Het religieuze gevoel is eene onvervreembare eigenschap van den mensch,” — zegt Benjamin Constant. — De religie is dus eene der functiën van de menschheid.

Deze bewijsgrond is des te krachtiger, nademaal hij op een onbetwistbaar physiologisch feit berust. De geheele zaak is hier dit verheven instinkt te begrijpen, en zich te verstaan nopens den naam dien men er aan geven wil.

Geen enkel wezen leeft onafhankelijk van het geheelal. De middelpuntschuwende en de middelpuntzoekende kracht zijn in de nietigste diertjes zoowel als in de hemelbollen aanwezig! De mensch put even-

eens ieder oogenblik zijn leven in het algemeene leven; en dezelfde wet bestiert zijn verstand: zijne gedachte ademt het zaamgevatte leven, eene kracht van uitzetting *verbindt* het verstandelijke wezen aan de universele gemeenschap; even als hij het personele instinkt des behouds heeft, heeft hij het universele instinkt der betrekking en der overeenstemming. Reeds bij den aanvang wees ik op de behoefte aan een algemeene opvatting.

Het leven heeft al de prikkels, al de noodzakelijke aandriften tot zijne functiën. Even als de honger en de dorst het behoud, even als de liefde de voortplanting bestiert, zoo doet dit het goddelijke gevoel de behoeften van het verstandelijke leven: de wetenschap, de waarheid, de regtvaardigheid, den vooruitgang. Is het eene verlokking? gelijk lord Byron van de liefde gezegd heeft? Neen! het is eene der bewonderenswaardigste dingen der natuur, dat een genot verbonden is aan de voldoening der behoeften, het welzijn aan de vervulling der wetten van het zijn, en het geluk aan de pligt. De wetten van het leven vervullen, dat is het leven genieten!

Maar men begrijpt reeds dat, wanneer uit dit gevoel alle godsdiensten voortgesproken zijn, ditzelfde gevoel ze alle omverwerpt en de brandstapels harer martelaren oprigt; dat het godsbegrip verandert, dat het gevoel voortschrijdt, en dat, wanneer er een tijd komt dat het stelselmatige atheïsme als de beste band beschouwd wordt tusschen den mensch en het geheelal, dit vermogen tegen-religieus genoemd kan worden, hoewel het alsdan meer dan ooit erkend worde dat de mensch zich meer en meer in overeenstemming moet brengen met de algemeene wetten en het universele leven leiden.

Dit gevoel bewijst dus niets ten gunste der godsdiensten; het pleit voor het zoeken naar waarheid, voor de overeenstemming en den vooruitgang.

Is het woord overigens wel gekozen en beantwoordt het aan de strekking? De heer Proudhon heeft bewezen, dat in de talen der oudheid, het woord religie niet band beteekende, maar vereering, en dat de afleiding van het latijnsche woord, hetzelfde is.

De woordspeling van den heiligen Augustinus, *religio religat*, strekte om de nieuwe vormdienst, niet meer als eene afhankelijkheid, maar als eenen band voor te stellen; dit was een vooruitgang; want het denkbeeld band doet eene soort gelijkheid vooronderstellen. Maar de godsdiensten hebben ten allen tijde, zelfs na den heiligen Augustinus de pogingen van den menschelijken geest tegengewerkt, en het gevoel verdrukt, waaraan men nog steeds haren onteerden naam wil blijven geven. Zij zijn nimmer iets anders geweest, zij zijn, en zullen nooit iets anders zijn dan een misbruik, of eene afwijking van dit verhevene instinkt; want het ligt in hunnen aard het denkbeeld van God bewegingloos te maken, en de waarheid, de wetenschap, den vooruitgang onbewegelijk te maken, staat gelijk met hen doodelijk te treffen. De afgoderij is eene poging tot godsmoord.

De heer Lemonnier doet zeer goed de afdwalingen uitkomen van het godsdienstige gevoel, waarvan hij toch den naam behouden wil:

„Zoo lang men een algemeen bestaan afgezonderd en buiten de bijzondere aanwezens gesteld heeft, is God, volgens eene beroemde uit-

drukking, begrepen geworden als de tegenstander van den mensch, en het religieuze gevoel is gekoesterd geworden als een afzonderlijk gevoel, meesttijds strijdig tegen alle andere.

Ziedaar, waarom het religieuze gevoel beurtelings de opoffering gevorderd heeft van het ouderlijke gevoel, het kinderlijke gevoel, het huwelijksgevoel, het vaderlands gevoel, en vooral het persoonlijke gevoel. Er is in den geheelen harmonischen en heiligen ladder der menschelijke gevoelens, geene enkele liefde, die niet als offer gevorderd en aan onmedogende goden aangeboden is!"

"In den *religieusen zin*, zegt de heer Fauvety, of, als men wil in die vereeniging van organen, die tezamen werken om datgene te vormen, wat ik de religiositeit noem, moet men het aan het menschelijke wezen geheel eigendommelijke vermogen zoeken, het eenige misschien dat hem hoofdzakelijk van de andere dieren onderscheidt: *den vooruitgang*."

Ziet daar voorzeker een zeer humaan, zeer vrijdenkend, zeer democratisch gevoel, dat de heeren Fauvety en Lemonnier zou doen verbranden, wanneer het religieuze gevoel nog het tijdelijke zwaard en vuur tot zijne beschikking had.

Maar de heer Fauvety is er verre af, door religiositeit de betrekkingen van ondergeschiktheid van den mensch tegenover God te verstaan, door eene kerk gerangschikt. Ook de heer Lemonnier verstaat het niet aldus:

"Men vraagt zich met ongerustheid, wat er van het gevoel van vrees, van afhankelijkheid, van nederige en slaafsche liefde worden zal dat de mensch tot heden toe gekoesterd heeft, door zich tot eenen eigenhandig gemaakten, of naar zijne eigene gelijkenis bedachten God te wenden.

"Wij weifelen niet te antwoorden dat dit gevoel verdwijnen, of beter gezegd, zich vervormen moet."

"Wat ons betreft, wij kunnen niet twifelen dat de beschouwing van de alomheerschende harmonie de trapsgewijze opklimmende ontdekking, zoo in ons als buiten ons, van de zedelijke, verstandelijke en fysieke wetten, volgens welke het geheelal zich bestuurt, de heilige trots die iedere overwinning op de natuur geeft, het voortdurende geluk zich meer en meer in alles en allen te voelen leven, de blijvende geschiktheid zich aan de gebeurtenissen aan te sluiten en om ieder in zijnen werkkring de taak te vervullen die op hem rust, niet een gevoel vormen, welks grootheid, welks kracht, en welks kalmte voor al degene die het koesteren, en alle zijn geroepen het te gevoelen eene aanwinst van vreugde in de vreugde, de ware troost in het verdriet, den hechtsten steun in de beproevingen, den sterksten band der vriendschappen en der liefden, den krachtigsten prikkel van alle zedelijkheid, de onuitputtelijke bron van eene eindelooze hoop worden."

Waarom evenwel eenen naam behouden die tot zoo veel verkeerde begrippen aanleiding geeft, omdat rationalisten zelfs en dat wel de naauwgezetste, de eerwaardigste, de verstandigste, er zulk eenen geheel van onze zienswijze verschillenden zin aan hechten? Laat ons dus eenvoudig zeggen het gevoel van algeheelheid (universaliteit) en wachten wij ons voor de verborgenheidsleer.

Maar er is een grootscher, meer waar, meer verheven woord, welks beteekenis dag aan dag ruimer wordt, even als het woord humaniteit en het begrip van het algemeene leven: de ware godsdienst, is de LIEFDE.

Welk een kreupelhout heeft men niet te doorworstelen alvorens tot de onafhankelijkheid van den geest en van het hart te geraken!

De geschiedenis der godsdiensten toont ons klaarblijkelijk het volgende aan: In den beginne is alles godsdienstig, langzamerhand wordt alles wereldschgezind.

Er is niets wat der menschheid in den aanvang harer ontwikkeling niet tot aanbidding kan verstrekken. Met ontzetting beschouwt de mensch den hemel; hij maakt er het paleis van zijnen schepper van. Hij ontdekt de eerste kunsten van den landbouw: hij schrijft de daaruit voortspruitende weldaden eenen God, eener Godin toe en de godsdienst bestiert de bebouwing van den grond. Hij bedient zich van de sterrebeelden voor den landbouw, voor de scheepvaart; hij hoort den donder ratelen en verbeeldt zich Jupiter te zien, die *de wolken dooreen slingert*: en de wetenschap des hemels wordt in de handen gesteld van de Chaldeeusche priesters, de Etrurische wigchelaars, die met groote degens den donder bezweren. Hij lijdt, eene plant geneest hem: zietdaar den God geneesheer en de priesters meesters van deze nieuwe kunst. Aldus is iedere poging, die de kindschheid waagt, een val. De wetenschappen, de kunsten, de wiskunde, de natuurkunde, de geneeskunde, de regtsgeleerdheid, het regt, de opvoeding, de geschiedenis, de dichtkunde, de toonkunst, alles ontvangt men geknield, als eene genade der goden, uit de hand der priesters; de vormdiensten zijn de misstappen der menschheid als hulpeloos wicht. Dat is de ware *val*, wanneer men dan toch volstrekt wil dat de mensch gevallen zij!

En evenwel, wanneer men op al de vragen: wie heeft de wereld gemaakt? wie doet het donderen, waaijen, hagelen, enz.? geantwoord had: God, of de duivel, de toovenaar of de fee; had men nog niets gezegd. De wetenschap vindt de natuurlijke wet voor den donder en de winden; dan is er geen enkel wezen meer noodig om het verschijnsel te verklaren; voor zoo ver ik weet is de bliksemafleider nog niet het voorwerp van eene godsdienst geweest. „Om reden der dingen te geven, zegt Descartes, heeft men er, ik weet niet welke andere uitgevonden. Iedere van deze kan nog moeilijker gekend worden, dan alles wat men door middel derzelve wil uitleggen.”

Wat heeft de mensch aldus al niet aan de priesters en de menschheid aan de godsdienst ontnomen! Wat is er van de monopolien geworden der magiërs-sterrekundigen, der priesters van Esculapius, der aruspices en der hierophanten? Wie zet het zich thans in het hoofd de wijsbegeerte op te sluiten bij de gymnosophisten, de geschiedenis bij de profeten en de druïden, de dichtkunde bij de barden? Waar worden nog de wetten door priesters gemaakt, of spreken deze regt, of voltrekken zij de hoofdstraffen? Waar zijn de budgets van al die vormdiensten gebleven? Alles is in de handen der leeken overgegaan. De priesterregering is verre achter ons; de Staat heeft zijne onafhankelijkheid veroverd, het geweten zijne vrijheid; het onderwijs wordt wereld-

lijk. „De godsdienst moet zich in de wetenschap oplossen,” zegt Hegel. „Ieder mensch is zijn priester en zijn koning, zijn paus en zijn keizer,” zeggen de vrij-metselaars.

Dusdanig is in werkelijkheid de arbeid der civilisatie: civiliseren, is het leven civiel maken, in plaats van slaafsch, religieus, militair, gelijk het vroeger was; het is in den mensch den onderdaan en den meester, den priester en den leek, den soldaat en den *pekin* (scheldnaam voor niet krijgslieden) oplossen en hen tot burgers maken: *Civis!* hoe bewonderenswaardig en diep eenen zin ligt er niet in het woord.

Hoeveel eeuwen van kamp en geest zijn er niet noodig geweest om die gewijde knopen los te maken, die religieuze banden te verbreken, den mensch te verheffen! Verhevene worsteling. Een beter bewijs verlang ik niet om voor de onafhankelijkheid van den menschelijken geest te getuigen.

V.

Eene nieuwe orde van vragen onderscheidt de rationalistische en de religiosistische vrijdenkers; de praktische orde. Want het zedekundig gevolg moet klaarblijkelijk een deel uitmaken van de beoordeeling eener leer. Aan zijne vruchten kent men den boom.

Het geloof zelfs aan eene zedelijke orde hangt van eene godsdienst af, zeggen deze. De zedekunde vindt alleen eenen hechten grondslag in de wetenschap, vrij van alle inmenging van verborgenheidsleer, zeggen gene.

De godsdienst besluit van het beginsel van eenen persoonlijken God uitgaande, tot de noodzakelijkheid van betrekkingen tusschen God en den mensch, betrekkingen van nederigheid, van afhankelijkheid, van onderworpenheid, van gebed. God geeft, de mensch ontvangt. Van dat oogenblik houden de redenen, de denkbeelden, de wetenschappen op het eigendom van den mensch te zijn; hij ontvangt ze van God, zij zijn eene openbaring, eene natuurlijke regtmatige openbaring; maar God is dáárbij niet beperkt; „door eene bijzondere wilsbeschikking” kan hij ons meerder licht schenken. „De inspiratie, het genie, de heldenmoed, alle verhevener vermogens zijn zijne buitengewone en vrijwillige openbaringen. Aldus zijn de openbaringen van Zoroaster, van Mozes, van Boeddha, van Jezus, van Mahomet geweest, en wij nemen de mogelijkheid van nieuwe openbaringen in de toekomst aan.” ¹⁾

God heeft ook het regt der wonderwerken, dat wil zeggen der natuurlijke wonderwerken altijd, want wij hebben met vrijdenkers te doen, en wij kunnen de denkbeelden hernieuwen, maar niet den naam van de bovennatuurkunde aannemen: „God ondersteunt krachtdadiglijk degene die zijnen weg bewandelen,” getuigen Petrus de kluizenaar, Jeanne d'Arc, en de veertien legers! Wat heeft men met het bovennatuurlijke te maken? Was het, om Hagar te redden, „niet voldoende dat hij bij eene gazel de lust opwekte, onder de schaduw der naburige bron te

¹⁾ Tiberghien.

gaan rusten." 1) Om César te redden, wanneer hij door bommen bedreigd wordt, zal hij de paarden van diens rijtuig eene seconde vroeger doen stilhouden en zich dus den dood wijden voor den beheerscher van Frankrijk.

Is er iets onverklaarbaars dan de wil van God, iets twijfelachtigers, iets veranderlikers dan zijne openbaringen? Is er eene tegenovergestelde praktijk, eene tegenstrijdige deugd, waarvan de godsdiensten geene voorschriften hebben gemaakt? Door aldus de denkbeelden van eenen vrijen God, *die de keus heeft tusschen alle mogelijken*, te voorschijn te roepen, ontnemt men der rede allen grond, alle vastheid, alle werkelijkheid. Doet men de regtvaardigheid uit deze zelfde bron afdalen, dan levert men de zedekunde aan dezelfde wisselvalligheden, aan dezelfde onzekerheid. Wanneer de wet der gewetens slechts de wil van God is, waar blijft dan het geweten? Wanneer de vooruitgang slechts de handeling van God is, waar blijft dan de zedekunde?

Dit leerstelsel der voorzienigheid heeft veel geesten in de war gebracht. Kleeft men het aan, dan hebben de feiten geene magt, het regt geene werkelijkheid meer; de uitslag heerscht en bestuurt. God doet onverschilliglijk het algemeene welzijn uit de bijzondere deugden of misdaden voortspruiten; de uitslag is God.

Lezen wij wat een gods-wijsgeer in overeenstemming met zijn beginsel zegt.

"Wat? roept men, wanneer twee legers slaags worden, moet men dan gelooven dat God tegen zich zelve strijdt? Dat kan inderdaad allerbespottelijkst zijn in de oogen der bovennatuurkunde, maar er is niets in wat dengene verwonderen kan, die God niet als eene denkbeeldige afgetrokkenheid beschouwt, maar als een werkelijk wezen, dat wil zeggen als een wezen dat even als al de anderen aan de noodzakelijke voorwaarden van het bestaan onderworpen is. Werkt onze bedrijvigheid niet ieder oogenblik op zich zelve terug? Is deze niet eene der noodwendige vormen? Is de mensch, wiens eene vinger door de kanker aangetast is, dan zoo bespottelijk, wanneer hij eene onvermijdelijk geworden amputatie aan zich zelve verrigt?....

"Wanneer God is wat wij zijn, dan doet hij wat wij doen. 2) Dan is hij de verrader, die eenen meened doet, de roover die moordt; dan begaat hij al de misdaden, die op aarde begaan worden. Wij zouden gedwongen zijn deze gevolgtrekking te huldigen, het als eene spitsvondigheid beschouwen, de waardigheid van ons onderwerp onwaardig te antwoorden dat het alleen het doel is, dat de zedelijkheid daarstelt der feiten, en dat, wanneer in den moord, die gepleegd wordt, de hand van God zich vereenzelvigt met die van den moordenaar; het doel van God geheel anders is dan het doel van den manslagter....

"Daar de vooruitgang de universele wet is, baart iedere handeling, welke ook, eenen grooten of eenen kleinen, eenen snellen of eenen langzamen vooruitgang. De onwetenschap waarin wij verkeeren van den vooruitgang, die de handeling welke wij begaan, zal kweeken, maakt

1) Leon Brothier, Over de handeling der Voorzienigheid.

2) "*Deus operatur in omni operante*," zegt ook Thomas van Aquina.

dat wij denken het kwade te doen, wanneer het eigenlijk altijd het goede is dat wij middelijk verrigten. ¹⁾

„De uitslag pleit echter in geen en deele voor de zedelijke waarde van den mensch of het volk dat in zijne onderneming wel slaagt. Het bewijst alleen dat dat volk of die mensch, hoewel onbewust misschien, en terwijl hij een minder edel doel dacht na te jagen, den weg ingeslagen heeft, die het meeste overeenkomstig is met de algemeene belangen. Het is zelfs niet eene voldoende reden zich met hem aan te sluiten, want, wanneer hij wel slaagt in hetgeen hij gisteren gedaan heeft, omdat hetgeen hij gedaan heeft, door beweegredenen, die wij niet kunnen beseffen, voordeelig was voor den universelen vooruitgang, levert niets het bewijs, dat hetgeen hij heden onderneemt denzelfden uitslag zal hebben, en dat zijne ster niet op het punt staat te verbleeken.” ²⁾

Past deze beginselen toe op de geschiedenis, op de martelaars in het worstelperk, op de moorden te Thessalonica, op de bloedbaden in de Cevennes, op de gruwelen van Mexico, op den St. Bartholomeus nacht, op het bloedgerigt, op de dragonaden, op den 18^{den} brumaire, en de Nero's, de Tiberiussen en de Caligulas, de Theodosiussen en de Pizarros, de Markies de Montfort, de Hertog van Alva, Karel IX, Lodewijk XIV en de Bonapartes, hebben een alles afdoend antwoord door te zeggen: Wij zijn geslaagd! God heeft zich van onze handen bediend tot een noodzakelijke amputatie; en, gedurende een oogwenk ten minste, heeft de menschheid moeten roepen: Leve de misdaad!

Er ontbreekt nog iets aan deze persoonlijke betrekkingen van den mensch met God, namelijk eene natuurlijke instelling, een maatschappelijk orgaan, deze instelling is de godsdienst; dit orgaan is de Kerk. ³⁾

Het leerstelsel bemint het gezag.

Meer dan een vrijdenker neemt het beginsel aan, maar treedt terug voor de gevolgen, door gemoedsbezwaren uit zwakheid; maar de logische geesten gaan moedig tot het einde door.

Het beginsel der allesdoordringing heeft andere gevolgen. „De kracht,” zegt J. Moleschott, „is eene in alle eeuwigheid onvervreemdbare eigenschap der stof” Evenzoo is het geweten, — gezond verstand, en zedelijk gevoel, — onvervreemdbaar, onoplosbaar van de menschelijke natuur. Dat wat kracht is in de stof, leven in de dieren, is leven en geweten in den mensch.

De wetenschap erkent reeds de eenzelveheid der physische en logische wetten. „Het verstand,” zeide Anaxagoras, „wordt even goed in de dieren gevonden als in de geheele natuur, de oorzaak van de orde

¹⁾ De Heer Laurent is van hetzelfde gevoelen. „Wanneer het kwade door het goede gevolgd wordt, gebeurt dit onder de ingeving Gods; maar het bestuur der Voorzienigheid verontschuldigt de dwalingen noch de gebreken.” (*De Kerk en de Staat*).

²⁾ Leon Brothier, *over de werkingen der Voorzienigheid*.

³⁾ „De godsdienst, wier maatschappelijke uiting de Kerk is, verbindt zich met de ontwikkeling van den mensch, beschouwd in de gezamenlijkheid van zijne betrekkingen tot God” (*Navorschingen over de godsdienst*, door den Heer Tiberghien).

en van het schoone." — "De oorzaak berust in de natuurlijke dingen zelve," zeide Aristoteles.

"Het gaat met deze begrippen als met de natuurkundige begrippen," zegt de Heer Martin, "deze moet men in de natuur, gene in het geweten lezen." ¹

Van daar verscheidene toevoegingen, die terstond het verschil tusschen de twee scholen aantoonen.

I. De rede en het geweten behooren tot elkander. De verstandelijke en zedelijke wetten, zijn, gelijk Montesquieu zegt, de noodzakelijke betrekkingen, die uit de natuur der dingen voortvloeijen. De geest kan dus niets aannemen dat buiten deze *onbepaalbare serie van betrekkingen staat, waaruit het geheelal zamengesteld is*, ²) en dat hem niet door de rede aangeboden is. De mensch is zoodanig doordrongen door deze wet, en onderworpen aan deze kracht, dat de inwendige zekerheid onwederstaanbaar voor hem is, en dat hij zijn leven liever opoffert dan eene andere te dulden:

II. Er is niet waarheid en waarheid: waarheid voor den mensch en waarheid voor God of de goden. Er is eene zelfde wet voor het geweten: Bestudeert zooveel mogelijk de betrekkingen en de banden, tusschen den persoon met hetgeen niet hij is, de verstandsleer is genoodzaakt u tot het persoonlijke vereenigingspunt, tot het ik der wijsgeeren, tot het geweten der geheele wereld terug te voeren. Het geweten nu verdeelt zich niet, en wie ook God zij, welke ook de magt zij waardoor hij op mij werkt, welke ook de liefde zij waarmede ik datgene bemin wat niet ik is, *God is niet mijn geweten, dat ben ik, ik alleen*. Dit is niet alleen eene zuivere wijsgeerige waarheid, maar ook eene zedelijke waarheid." ³)

De rede en het geweten zijn onafhankelijk en oppermagtig,

III. Het geweten heeft geene andere sanctie dan van zich zelf, is alleen zich zelf verantwoording verschuldigd. De vrees is de grondslag van het gezag en de sanctie van de religieuze zedekunde. Maar men gewent er zich meer en meer aan, en de zeden verliezen haren willekeurigen grond; zij ontaarden in onderworpenheid aan de verrigtingen der priesters, in schikkingen met den hemel, in ontduikingen der wet niets doet zoozeer verbasteren als de slavernij. Er is geene spraak meer het goede te zoeken; de wet vervangt de plaats; het geldt het winnen der goedgunstige gezindheid, het ontwapenen van den toorn des meesters van alle goed. De mensch onderhandelt met zijnen God als met eenen tyran, wordt hoveling, en aan dit hof even als aan alle anderen slaagt men niet door deugd, maar door kuiperij, door vleijerij, door laagheden, door geld, door de afzigtelijkste diensten. *De vriend des vorsten* kan alles vragen en erlangen, zelfs de onregtvaardigheid. Zoo roepen de verleiders de Venussen aan, de roovers hebben eene hooge vereering voor de Madona, de dwingelanden zijn verzot op de bedevaarten: Dat uwe wil geschiede en de mijne ook! zeide Lodewijk XI

¹) Ware en valsche Katholijken, p. 334.

²) Gezegde van den Heer Franchi.

³) Ch. Renouvier, *Oordeelkundige gisping*.

tot zijn *vriendinnetje*, de moeder Gods. Van daar in alle vormdiensten die ware bezwingen of bezingen, die men offeranden en sacramenten noemt: men koopt zijne zonden af, men koopt gunsten door hecatomben of missen; men bezweert god of de hel door aflaten, scapulieren, testamenten, offeranden. Het is gemakkelijker aan de ministers dan aan zijn geweten te behagen, eenen omkoopbaren regter te ontwapenen, dan de onverbiddelijke waarheid en de onverwrikbare regtvaardigheid.

De mensch was bevreesd, daarom vleit hij; hij vereerde, daarom kruipt hij!

Hoeveel eeuwen zal hij geknield blijven liggen, alvorens een godgeleerde (Strauss) durft zeggen: „Hij die eene godsdienstige drijfveer noodig heeft, om goed te handelen, bevindt zich slechts in het voorportaal der zedekunde;” totdat een wijsgeer (Kant) verkondigt dat iedere andere vormdienst dan de werken eene afgoderij is.

Pomponatius zeide reeds in de XVIe eeuw, dat de deugd die belooning verwacht, niet rein is. — „Het is klaarblijkelijk,” zegt de Heer Guizot, dat de zedekunde onafhankelijk van de godsdienstige denkbeelden bestaat.

Van eigenbelang gesproken, verkies ik de zedeleer van Aristoteles, die het eigenbelang tot het menschelijke geslacht uitstrekt, en van de regtvaardigheid het begrip van het regt, het gemeenschappelijk nuttige maakt.

„Handelt in dier voege, dat uwe handeling tot universelen regel kan strekken!” deze verhevene gedachte is van Kant.

Wanneer de Heer Proudhon de regtvaardigheid doet bestaan in de menschelijke waardigheid, in zich zelve erkend, en in de anderen geëerd, vervult hij slechts het beginsel van den arend van Stagyra.

IV. De mensch moet de menschelijke maatschappij instellen.

„De regtvaardigheid is menschelijk, zeer menschelijk, niets dan menschelijk, men doet den mensch onregt, haar van verre of van nabij regtstreeks of middelijk aan een beginsel toe te schrijven, hoven de menschheid verheven of vroeger dan de menschheid bestaan hebbende. De wijsbegeerte moge zich zoo veel zij zulks verkiest, met de natuur van God en zijne eigenschappen bezighouden, dat kan haar regt en hare plicht zijn. Ik beweer dat dit begrip van God niets gemeens heeft met onze regtskundige begrippen, niet meer dan met onze verhandelingen over staathuishoudkunde of stekunde. De leer der *Werkdadige Rede* bestaat door zich zelve, zij vooronderstelt, noch vordert het bestaan van God en onsterfelijkheid der zielen, zij zou eene logen zijn als zij dergelijke stelsels behoefde” ¹⁾

— „De wijsbegeerte kan nog veel verder gaan, zegt de Heer Vacherot, wanneer hij eene der grootste werken van Kant: *De bovennatuurkunde der zeden* ontleedt. — Zij kan volhouden, dat daar niet alleen de religieuse waarheid gelegen is, maar zelfs het heil der zedekunde. Van het oogenblik dat God bevat, bemind, gevreesd, geëerd kan worden, afgescheiden van de wereld, als de beste der vaders, de magtigste der vorsten, de toegewijdeste der vrienden, de vreeselijkste der regters, is

¹⁾ Proudhon, over de regtvaardigheid, deel I. p. 85.

het denkkundig de wereld met hare broze belangen, hare voorbijgaande genegenheden, hare ondankbare werken en hare zoo onvolmaakte deugden te verwaarloozen, om de raadgevingen, de genade, de volmaakt-heden van dien God te genieten die ons ziet, ons hoort, ons bemint en ons tot zich trekt. De verborgenheidsleer is de denkvorm van iedere aldus begrepene godsdienst. De geschiedenis der godsdienst is daar, om het te bewijzen, met haar noodzakelijk gevolg van godvruchtige handelingen, van bespiegelingen en van geestverrukkingen, van kloosters, van gemeenten, van natiën aan de ledigheid, de onwetendheid, de ellende en de slavernij gewijd." ²⁾

Ook de Heer Renouvier spreekt als volgt, in zijnen kernachtigen, verhevenen stijl.

„De zedekunde die, van eeuw tot eeuw, van keerpunt op keerpunt, zich voortdurend meer van den menschelijken geest losmaakt, en zich juist afteekent, wordt al meer vreemd of zelfs tegenovergesteld aan het leerstelsel van de reine, goddelijke opperheerschappij, even als aan iedere rigting der menschelijke gedachten en krachten, naar de hersenschim van het volstreckte.

De menschelijke maatschappij kan met de wetten de koningen ontberen. Diezelfde wetten die handelingen van zaamgevatten wil zijn, streven er naar, zich te vereenzelvigen met de orde der functiën, die der menschheid eigen zijn. Waarom moest de natuurlijke, onbepaalde maatschappij der wezens des bewust afhangen van eenen volstrekten alleenheerscher, van eenen eigendunkelijken wetgever en eenen regter, die niet beoordeeld is? Zou zij de wetten niet kunnen volgen of instellen, die regtstreeksch onvervreemdbaar van haar bestaan zijn? Men ziet de menschen zich koningen geven ten tijde hunner aanvankelijke onwetendheid en barbaarschheid, en later zich zekerder leeren gedragen door hun geweten, door hunne noowendige denkbeelden, door de verschijnselen die hen omringen." ²⁾

De natuurlijke wijsbegeerte, zegt voorts nog de Heer Proudhon, heeft van Baco tot op Arago tot grondbeginsel dat, als men goede scheikunde, goede meetkunde, ja, laat mij met Broussais zelfs zeggen, goede geneeskunde wil maken, men zich van alle onlogische en godsdienstige beschouwing dient te onthouden, nimmer het denkbeeld bij te mengen van God of de ziel, het gezag der openbaring, de vrees voor den duivel, de hoop op het eeuwige leven. Men dient de feiten oplettend waar te nemen, ze naauwkeurig te ontleden, ze met juistheid te omschrijven, ze geregeld te schikken, ze met omzigtigheid af te zonderen, en niets te beweren, dat niet ten allen tijde, en naar willekeur de onder vinding kan bevestigen.

In overeenstemming met deze wijzen en in strijd met de leer van den wetgever der christenen, houd ik staande, dat men met de zedekunde eveneens moet handelen, en dat, wanneer men ze in de godsdienst verdringt, gelijk Christus en Boeddha voorschrijven, men ze bederft." ³⁾

¹⁾ Revue de Paris, Maart 1857.

²⁾ *Proeve eener algemeene oordeelkundige beschouwing.*

³⁾ De la justice. Deel II.

Is eenmaal het beginsel besproken, dan diende men het in zijne afleidingen te volgen, zoo als iedere wijsgeer ze op het werkdadige leven toepast. De beoefening der beginselen, heeft een voornaam belang: Laat het oogenblik der omwenteling daar zijn; wanneer de rede, de gegevens der wetenschap op de staatkunde toepassende, het bewind der vrijheid, der gelijkheid en der broederschap zal moeten inhuldigen, en de godsdiensten tot het gebied van het burgerlijke leven en der gewetensvrijheid zal moeten terugwijzen, dan zou het gevaarlijk zijn, wanneer de vrije denkers, na Robespierre, de betrekkingen van den mensch tot God in eene nieuwe staatskerk wilden vaststellen. De beoefening der toepassing is niet minder noodzakelijk: Wanneer men vrij algemeen de oorzaak van het kwaad begint te begrijpen, daarom heeft men toch nog niet genoegzame kennis van het geneesmiddel; de vrees voor het onbekende zweeft nog over de hedendaagsche zamenleving, verstijft de regtschapene harten, houdt het volk onder het juk van den eersten overweldiger, maakt de laatste kracht uit der dwingelandij. Men gevoelt te zeer dat eene dwaling, de ondergang, het verval, misschien de dood zou zijn. Slechts de waarheid kan het vertrouwen, de stoutmoedigheid, de veerkracht, de wil, het leven en de overwinning teruggeven. De beoefening der grondslagen van de maatschappij, van de wegen en middelen der omwenteling ontvangt daardoor een des te grooter gewigt, naarmate het kwaad ernstiger is, naarmate de kanker der misbruiken onophoudelijk aanwast, en naarmate de omwenteling noodzakelijker wordt. Ook voert deze beoefening de wijsgeeren in de gevangenis in die landen, welker bestuur zich door de vrees voor het onbekende wil staande houden.

Van uit het nieuwe gezichtspunt zou het werk van den Heer Proudhon eene afzonderlijke beschouwing vorderen. De ruimte ontbreekt mij echter, en ik moet nogmaals de opmerkzaamheid inroepen: *Onze lieve Heer* is te zeer door de wijsgeeren gekruisigd geworden, dan dat wij hem in dien staat aan zijn lot zouden overlaten.

VI.

Klimmen wij weder zoo hoog mogelijk tot God op.

Beschouwen wij het denkbeeld: vooronderstellen wij dat er niets zij, maar dat er vroeger dan alles, onafhankelijk van alles, het denkbeeld van het goede, het ware, het regtvaardige bestaat, en dat het niet noodig geweest is, opdat tweemaal twee vier zij, dat er eene hand bestonde, die diende om het op de vingers uit te tellen. Het goede is boven het niet verheven, is ouder dan de wereld, en zou haar overleven; het is eeuwig. Is dat God? Dit denkbeeld is slechts eene afgetrokkenheid, zonder voorwerpelijk bestaan; daar verkondigt geene bovennatuurlijkheid, geene levenscheppende persoonlijkheid, de wet, of leidt den werkenden mensch; maar een eerste begrip: God is de verstandvorm van het ideale, de bevestiging van het goede.

Beschouwen wij de stof: zoo verre slechts de teleskoop en de mikroskoop kunnen reiken, vinden zij de voortdurende beweging, de universele vereeniging, het individuële en het collective leven in eenen rus-

teloozen kringloop verbindende. Overal, in de nietigste diertjes, even als in de gesternten voelt zich de vermogende kracht (virtualiteit) van het individu aan de algemeene virtualiteit door eene inwendige, aantrekkende, inademende, centripetale kracht en voelt deze wederkeerig door eene uitwendige, uitzettende, uitademende, centrifugale, overhelende kracht. De eeuwige stof openbaart zich in eene eindeloze opvolging van kortstondige wezens; en de even eeuwige soort, maakt de hoofdstoffen in den grond gelijk door den dood der individuen. Eindeloze verandering, waarin de vorm en de grond onafscheidelijk zijn, dubbel aanschijn van de eenheid des levens, waarin het collective en het individuele de twee armen van eenen voortdurenden evenaar uitmaken.

Heeft deze vereeniging der wezens de bewustheid, het gevoel of alleen het instinkt van zich zelve? Weten de doode stof, het plantaardige of dierlijke lijk, de metalen, andere lijken, wanneer zij zich ontbinden om tot den kringloop terug te keeren, wat zij doen? niemand vooronderstelt zulks. Al het bewerktuigde schijnt het leven te genieten. Misschien gevoelt het plantaardige zich een plantenleven leiden; en wanneer men tot het dierenrijk overgaat, ontdekt men het instinkt bij de dieren, het bewustzijn bij den mensch. Klimt men hooger op, dan volgt de vraag: behouden de bollen, die groote *dieren*, de zonnen, de aanvoerders hunner gelederen, dit vermogen? Niets kan het doen vooronderstellen.

Ancillon heeft wel over de ikheid van den aardbol gesproken, maar dit was alleen zinnebeeldig, en in weerwil van de stelsels van de Heeren Brothier en Cantagrel, veroorlooft de natuurkunde deze onbewezene stellingen niet. Moet dan eene wet gekend worden, om te werken, en is er iets intelligenter dan de zoogenoemde blinde krachten? Wanneer de wereldbollen niet zelfbewust zijn, zal hunne gezamenlijkheid het even min zijn. Er is geene centraalzon, waartoe alle planetarische stelsels zouden behooren; de alomane overeenstemming spruit voort uit het evenwigt en uit de aaneensluiting; — de dubbele sterren, die zich om een denkbeeldig middelpunt rondwentelen, geven er ons een voorbeeld van. Het groote gemeenebest heeft geen god-zon. Nemen wij eens aan dat deze koning bestaat, dan zal de gelijkvormigheid hem even zeer de persoonlijkheid, als de wetenschap de werkelijkheid ontzeggen. Nemen wij het onvoorwaardelijk aan; nemen wij aan dat hij zelfbewust is, dat hij bewust is van de werking, die hij op de werelden uitoefent, welke alleen zijne organen zijn. Is dat God? Die God zou vrij wel beantwoorden aan het denkbeeld van den eindigen God van den Heer Brothier; maar kan voorwaar noch zijnen oneindigen God, noch de *hoogste ikheid*, het *alwezen* van Krause zijn.

Maar wat hebben wij noodig met dien Lodewijk XIV onder de sterrebeelden? Stellen wij ons tevreden met de *zichtbare democratie der wezens*, volgens de overheerlijke uitdrukking van den Heer Renouvier. „Wij kennen niets goddelijkers, dan het bestaan,” zegt de Heer Lemonnier, „de onmeetbare grootheid en de onbegrijpelijke overeenstemming zijn voldoende voor ons.”

Wanneer men de zedewetten van het denkbeeld en de natuurwetten

van het zijn bestudeert, dan erkent men dat ze identisch (eenerlei) zijn, en eene enkele en zelfde wet vormen van levenseenheid. „Een der voornaamste bewijsgronden hiervoor,” zegt Oerstedt, „is, dat wij in staat zijn van de reeds bekende natuurwetten op nog onbekende natuurwetten te kunnen sluiten, die later door de ondervinding gestaafd worden, en dat, wanneer dit niet plaats vindt, wij ontdekken dat wij valsche gevolgtrekkingen hebben gemaakt. Hieruit volgt, dat de wetten, volgens welke wij besluiten, in de geheele natuur van kracht zijn.

Moet men daaruit afleiden dat het denkbeeld zich in het wezen openbaard heeft? Dan verviel men weder tot den Godgeest, den Schepper der stof. Men zal nooit kunnen verklaren, waarom en hoe iets bestaat; maar men kan reeds zeggen dat, omdat er iets bestaat, er niets heeft, of zou hebben kunnen bestaan, dan overeenkomstig de wetten van het goede, dat het leven is zoowel als de waarheid, de kracht zoowel als de rede, de overeenstemming in het geweten even als in de natuur. Heeft deze verhevene eenheid, het eerste begrip der godheid, ook zelfbewustzijn? Het bewustzijn van den aardbol! in de wezens die hem bewonen kan men zeggen dat het is gelegen; de menschheid is onoverwinnelijk aan de wereld gehecht, wier hoogste orgaan zij schijnt te zijn; de aardbol vormt als het ware zijne ondergeschikte ledematen, die hem in de ruimte voortsleuren, en hem door de zwaartekracht, aan de alomtegenwoordige stofbeweging ketenen; terwijl het wezen dat voor den aardbol begrijpt, denkt en gevoelt, de verstandelijke vertegenwoordiger, die de serie der wezens tot hoogste reden had, hem te geven: de menschheid, hem op zijne beurt, door de gedachte, aan het algemeene leven verbindt. De werelden leven, denken, gevoelen dus in de hersenen en in het hart der menschheden. Maar kan men zeggen dat het menschelijke geslacht anders dan bij wijze van afzondering bestaat? De persoonlijkheid strekt zich voorwaar niet van den mensch tot zijn soort uit; maar hier kan en moet het beginsel zich uitbreiden. De mensch leeft minstgenomen evenzeer het zaamgeslotene als het op zich zelf staande leven; hij bestaat alleen door eene voortdurende wisseling met al wat hem omringt: men weet welke functiën het plantenrijk vervult in de onophoudelijke omzetting tot eene lucht, die voor zijne longen geschikt is. Hij is van het uitwendige leven afhankelijk, van de planten die hij eet of die zijne runderen grazen, welke weder zijn voedsel zijn, tot de zon, wier licht en wier warmte hem onmisbaar zijn, tot de andere zonnen, met dewelke de onze omwentelt. Stellen wij ons eene staking van opvolging voor in de algemeene overeenstemming, en de mensch houdt op te bestaan; eene innige solidariteit verbindt hem aan de universele stof.

De mensch leeft ook door de universele gedachte, door het huisgezin, door het vaderland, door de maatschappij; afwezig, afgezonderd, is hij er in gedachte aanwezig, en zijne herinnering verplaatst hem weder aan zijne haardstede; hij bezit de overalteenwoordigheid des harten. De maatschappij is hem noodzakelijk als de lucht ter inademing geschikt; ver van zijne gelijken verwijderd, kwijnt hij weg; in de eerste ruwe vormen der maatschappij, in den staat dien men niet anders dan overdragtelijk *natuurlijk* kan noemen, gaat de gemiddelde leeftijd de

kindschheid niet te boven; de mensch, die alleen is, kan geenen mensch worden. De familie en het vaderland houden hem met onoverwinnelijke haken vast; dikwijls sterft hij door de scheiding, even als door het verlies van een lid. Vraagt het den vogelvrijverklaarden slechts, of het beste gedeelte van hun leven hun niet ontbreekt. Het heimwee is eene doodelijke ziekte.

Het maatschappelijke leven bestaat naauwelijks en de menschheid is nog slechts in het eerste tijdperk harer ontwikkeling. Maar herinnert u die uren van heldenmoed, wanneer een geheel volk als éenen man handelt (gelijk men gewoonlijk zegt), de staatsgevangenissen slecht, naar de grenzen ijlt, het regt redt of verwint, zich in verhevene feesten verbreedert. Zijn niet het oordeel der wereld, de volksgeest, de gemeengemaakte wetenschap, de gewoonten, de denkbeelden en de zedeu die algemeen heerschen, het geschreven regt tot dagelijksche uitvoering gebragt, niet evenveel organen van eene zamengevatte gedachte, als de steden, de wegen, de kanalen, de ontdekkingen, de kunsten, elementen van gemeenschappelijk eigendom zijn. Godsdiensten zijn grenskwestiën, zegt men; maar is het niet door eenen invloed van het zamenvattende leven, dat ik in Turkije mahomedaan ben en meer dan ééne vrouw neem, en te Parijs ééne vrouw huw, en onverschillige katholijk ben? Geloofst men dat iets den mensch in uitsluitend eigendom behoort? Dat men mij dan eens zegge, hoe het eene eeuw te voren zou geweest zijn, en wanneer Newton de zwaartekracht voor de uitvinding van den teleskoop, Watt den stoomsleeper zonder de kennis der stoomkracht had gevonden.

De persoonlijkheid zal nimmer van het individu op de soort overgaan, maar het zamenvattende leven kan toch wel boven het individuele leven verheven zijn? Geeft der wereld de vrede en de vrijheid, laat de gelijkgewordene menschen aan de algemeene vorderingen der wetenschap, der gedachte en van het regt deelnemen; laat de volken, hunne eigene meesters geworden, zich ieder oogenblik meer naderen, gelijk de stoomkracht en de elektrische telegraaf dit beginnen te bewerkstelligen, laat hun zich vereenigen door de regtvaardigheid en de broederschap, tot de welvaart, de waarheid, het geluk voortschrijden, en eindelijk het volledigste bestaan doorleven; zoudt gij dan gelooven dat dat verhevene woord, uitgevonden om eene deugd te benamen, doch welks beteekenis dagelijks in omvang toeneemt, nog steeds eene ijdele afgetrokkenheid zou zijn? Antwoord zelve, o menschheid!

De werelden, door de zwaartekracht verbonden, kunnen dit niet dermate door de gedachte zijn, om eene maatschappij gelijk de onze te vormen. Maar al de bollen zijn zelfbewust en verbinden zich aldus aan het geheelal door het orgaan der wezens die hen bewonen; daar de algemeene natuur-, zede- en logische wet overal en voor allen dezelfde is, in eene oneindige verscheidenheid van mogelijke vormen, bestaat er een gemeenschappelijk, allereerst belang tusschen al de sferen en al de menscheden, en men kan zeggen dat de zedelijke maatschappij eveneens ingerigt is, als de stoffelijke aaneensluiting.

Men maakt hier de tegenwerping dat, wanneer het persoonlijke leven minder volmaakt is dan het algemeene leven, het beste wat de mensch doen kan, is, zijne individualiteit te vernietigen. Maar het is ligt te

begrijpen dat ieder wezen zijne bijzondere wetten heeft, die hij erkennen en vervullen moet, die hij niet miskennen, niet schenden mag zonder vervalling van zijne waarde.

Het meest mikroskopische kiempje — het zaadkorreltje van zekeren eivormigen paddestoel in Italië, bij voorbeeld, waarvan er meer dan 500 millioen in eenen druppel bloeds gaan — is een even moeilijk te verklaren samenstel als het bestaan van eenen mensch of van een gesternte. De wet is daarin even doortastend, even volmaakt. Het is hetzelfde levensgeheim: verklaar het mij in dezen kiem en ik maak de wereld op nieuw. De gedachte is wel is waar eene hoogere trap van bestaan, maar deze trap wordt niet bereikt dan door eene opoffering, waarvan al de godsdiensten eenen *val* hebben gemaakt. De wet wordt alleen: de geest, door van hare onfeilbaarheid te verliezen; de dwaling die in den beginne onmogelijk was, wordt mogelijk, en het kwaad met haar: bewonderenswaardige, doordrijvende, verhevene onvolkomenheid, wier naam vrijheid, wier karakter de zedekunde, wier doel de vooruitgang is. De natuur werkt noodlottig, voor zoo ver zij zich in een wezen zelfbewust weet te maken, zij geeft alsdan het werk in de handen van een verstandelijk wezen over, zij berust op den invloed, die haargrondbeginsel van het goede en het ware op den vrijen mensch uitoefent; het werk is alsdan de vrijwillige overeenstemming, door het vrije geweten voortgebracht en de nootlottige overeenstemming, de dochter der onfeilbare wet, vervolgende.

Aldus is de zelfbewuste en vrije persoonlijkheid de wet en het voorrecht van den mensch. Hij kan ze niet verstoren, wanneer hij zijne roeping uit het oog verliest, dan door eenen zedelijken of lichamelijken zelfmoord. Maar buiten deze schuldige dwaasheden, en binnen de wetten van zijn aanwezen blijvende, is het beste wat de mensch doen kan, klaarblijkelijk, zich zooveel hij slechts kan in de universele overeenstemming te mengen. Welke is zijne verhevenste kracht, het vermogen dat hem het meeste verheft? Is het niet die, welke hem onophoudelijk aandrijft zich aan het zamenvattende leven op te offeren: aan het huisgezin, het vaderland, de menschheid; en aan de algemeene wet: aan het goede, aan het ware en aan het regte. Alle kleingeestigheden, alle ondeugden, bijna alle misdaden, kunnen toegeschreven worden aan de overdrijving der ikheid, al de grootheden, al de deugden komen voort uit hare ontwikkeling. Is niet het hoogste droombeeld der liefde, een te worden met het voorwerp dat men bemint? Het volmaakt den mensch in het samenleven van twee personen, en weldra in het familieleven. De vaderlands- en de menscheidsliefde heeft eene niet mindere kracht. Den dood zelven, die opoffering van de persoonlijkheid aan het zamenvattende leven, gaat de mensch met een heldhaftige wellust te gemoet, tot het dubbele algemeene belang: de menscheid of de waarheid. Komt hij natuurlijkerwijze, dan wist dit zelfde gevoel, dat tot heden religieus is genoemd, den afschrik weg, dien hij der bewerktuiging inboezemt: de regtvaardige staat op het punt zich te vereenigen met God. Wanneer het zelfbewustzijn overleeft, welke dan ook de persoonlijke of onpersoonlijke natuur van het algemeene leven zij, welke *ziel* zou dan niet bij deze verhevene beschouwing in zich dat

hoogere instinkt voelen verlevendigen, dat eene bekoring en eene kracht aan het aardsche leven geeft; welk zelfbewustzijn zou tegenstand kunnen bieden aan de zucht naar het oneindige, zou nog aan zijne nietige ikheid denken, en zou niet smachten het droombeeld te verwezenlijken van alle leven, van alle liefde: zich in den allesomvattenden boezem op te lossen? *De liefde is sterker dan de dood*, zegt de bijbel.

VII.

Een allesomvattend en eenheidsbestaan, — dat zich zelf bestuurt, volgens eene ingewevene wet, beweging, kracht, geest, waarvan de verhevenste uitdrukking het *goede* is, — dat zelfbewust bestaat in de verstandelijke wezens, — dat onophoudelijk streeft den zedelijken vooruitgang nader tot de fysieke overeenstemming te brengen: is dit eerste begrip van God, hoe onvolkomen het ook moge zijn, niet te verkiezen boven zoo vele andere, waarvan ieder woord in strijd is met de hedendaagsche wetenschap? De mensch behoeft ten minste om daaraan te gelooven, niet van zijne rede afstand te doen.

God is dus God. Het zou even ijdel zijn hem te loochenen, als te beweren hem geheel te kennen. Wij zijn in het onbestemde tot hem doorgedrongen; haasten wij ons thans tot het onfeilbare kompas der leerwijze terug te keeren. Alle wetenschappen zijn in den aanvang geopenbaarde, overgeleverde en gezagseerdiensten geweest; zij zijn juiste rangschikkingen, vrije begripsverbindingen, alle door redenering, door zelfbewustzijn, door vooruitgang geworden. De maatschappelijke wijsbegeerte kan niet achterwege blijven. De wetenschap der wetenschappen wil geene geheimzinnige gevangenvaarders meer.

God is God. Het is een der edelste voorregten van den mensch hem te zoeken en zich onsterfelijk te wanen, ten einde zich met hem te vereenigen en hem te begrijpen. Maar de mensch is de mensch. De natuur, de rede, het bewustzijn hebben geene andere wetten voor God dan voor den mensch, en zij zijn onder het bereik van onze studiën. Waarom zou men dan het menschelijke leven regelen naar een zoo moeilijk te erkennen ideaal, naar eene onzekere openbaring, terwijl de stemmen van de stof in den geest ten allen tijde spreken, en dat het bewustzijn, altijd levend, altijd aanwezig bij ons is, als een natuurlijke profeet? De mensch kent zich, vindt in zich zijne kracht en zijne wet, is zijn meester, treedt in zijne vrijheid. De ware God maakt den mensch vrij, onafhankelijk en zijn gelijke op aarde.

Kan men hierdoor de rede beschuldigen dat zij voor het denkbeeld God, kolommen van Hercules geplaatst heeft? Dat zou eene onteerende tegenstrijdigheid zijn voor eene wijsbegeerte, wier grondbeginsel is, wie en wat ook, God zelf te beletten, het boek der wetenschap te verzegelen. Maar gelooven dat de goddelijke begripsverbinding nooit volkomen genoeg zal zijn, dat men tot den mensch kunne zeggen: gij zult niet verder gaan! dat is even zoo zeer God beperken, als den mensch hinderpalen in den weg leggen. Is het niet integendeel zich op al de krachten van de natuur en den geest te beroepen, om met volle zeilen, met allen stoom, met alle elektriciteit, de waarheid en

het leven te naderen? Laat morgen de wetenschap het scheppende instinct der gevolgaafleiding of de verhevene droomen der liefde volgende, eene stap voorwaarts doen; bij voorbeeld bewijzen dat de sferen zelfbewust zijn, of het menschelijke zamenstel een etherisch zamenstel voortbrengt, geschikt om den mensch tot eenen graad van hooger leven te verheffen, na zijnen dood; waarom zouden dan de vrijdenkers, als vrienden van den vooruitgang zoowel als van de rede, en alleen vijanden der valsche goden en der valsche wetenschap, niet eene snaar te meer aannemen op de universele lier, waarom zouden zij deze nieuwe trekken niet aan de groote aanschouwing van het bestaan toevoegen? Het zijn de priesters alleen, die den drempel des tempels voor alle *gevaarlijke nieuwigheden* afsluiten. De rede opent alle deuren, neemt alle waarheden op, laat de dwalingen zelfs komen, *sinite parvulos*. Er is geen andere God, dan de steeds op nieuw besproken wordende God, de God, die zich voortdurend in den menschelijken geest ontwikkelt. De God *nec plus ultra* is een afgod.

Dat is zuivere ontkenning, dat is atheïsme, zal men zeggen. Het stelselmatige atheïsme is geen atheïsme. De afgoderij is veeleer atheïstisch en tegenmenschelijk, hare middelaars zijn bespottelijke nabootsingen van God en verlagen den mensch. Door van God het onbekende, van de groote equatie te maken, waarvan zij onophoudelijk de elementen verzamelt, en de termen verduidelijkt, veroorlooft de wetenschap zich noch grenspalen aan God, noch beperkingen aan den menschelijken geest te stellen. Het stelselmatige atheïsme laat God al de volledigheid van zijn wezen, en den mensch al den omvang van zijne gedachte. Een eeuwig sap stroomt door den menschelijken geest rond en brengt onophoudelijk goddelijke vruchten voort; den boom omhouwen is de vruchtbaarheid vernietigen. zonder er de geheimnis van te doorgronden: er blijft niets anders over dan zich in het doode hout eenen afgod uit te houwen. Waarom zich niet liever tevreden gesteld met zijne gouden appelen: de wetenschap, de vrijheid, de regtvaardigheid en den vooruitgang?

Maar dat is niet voldoende voor het volk! Dit is eene andere tegenwerping, die zoo oud is als de kwakzalverij en de slavernij! „Het volk is geboren om datgene te omhelzen, wat waar, en niet dat wat ongerijmd is.” antwoordt de Heer Ausonio Franchi.

De rede! dat is de wet voor het volk! Zij alleen zal de vrijheid, de gelijkheid en de broederschap zelfs aan God en aan de vormdiensten geven, zij alleen zal op de aarde, de regtvaardigheid, de vrede en het geluk doen heerschen! En dat zal voor het volk voldoende zijn! dat zweer ik!

Hoort overigens wat die atheïsten en die ontkenners zeggen:

„Er is geene leer die het atheïsme meer tegen zich heeft, dan de onze,” zegt de Heer Ausonio Franchi, „omdat zij niet alleen de volstrekte ontkenning van God loochent, maar de kennis der godheid onder de natuurlijke vereischten van den geest en het hart des menschen rangschikt...”

„Dat, wat de rede bekampt is niet de vrijheid der religieuze geloofstellingen, voor zoo verre zij zich op de plaats houden, die hun de

orde der kennis voorschrijft; maar wel het leerstellige, de voorkeur die de godgeleerdheid zich aanmatigt op de wetenschap, het bovennatuurkundige op de natuur, de verborgenheid op de theorie, het onbekende en onkenbare op het ware en het zekere ¹⁾.

„Terwijl de meeste der hedendaagsche wijsgeeren, Plato met het Evangelie, den Bijbel met het Feestmaal vermengende, tegelijker tijd de taal van Aristoteles en die van de Kerkvaders sprekende, de eene hand aan Voltaire en de andere aan den Heiligen Thomas reikende, een zeker eclectisme zonder moed en zonder deugd stichten, het geheimzinnige huwelijk verkondigen van de wijsbegeerte met de godgeleerdheid, en een onbestemd en ongezonder waas werpen over de vraagstukken, die voor het universele bewustzijn en de vrijheid der volkeren van gewigt zijn, — blijft de Heer Ausonio Franchi binnen hetgeen ik geneigd zou zijn de volledigheid van het rededienstige regt te noemen; *integri status*, volgens de kernachtige uitdrukking der oude wet; hij doet van niets afstand; hij veroorlooft geene enkele zinsbegoocheling, hij teekent geene enkele capitulatie. Men vindt hier een volmaakt bewustzijn, en tenzelfden tijde een verstand dat zich niet laat misleiden. En evenwel gaat dit boek niet uitsluitend met stekkundige formules te werk; het predikt het onbekende niet, het voert den geest niet op de hoogten van het volstreckte en het onveranderlijke, die gewesten der duizeling en van de menschelijke verwaandheid, maar het verkondigt het werkelijke en streeft bij wijle naar het ideale, en sleept ons derwaarts mede” ²⁾

„En des niettemin zal hij toch niet op de lippen der menschen versterven, die groote naam, zoo oud als de talen, zoo oud als het gevoel, zoo oud als de handeling en als de gedachte; onverdelgbaar omdat hij wijzigbaar is. Het godsdenkbeeld is niet in gevaar, gelijk het in hunnen eenvoud de verdedigers van het verleden verkondigen, het godsdenkbeeld is in den staat van overgang ³⁾!”

¹⁾ Het Rationalismus, bl. 31 en 321.

²⁾ De Heer Bancel, voorrede van het Rationalismus van den Heer Franchi, bl. XIV. De schrijver van *het rationalismus des volks* is een oud-priester van Genua, de Heer Bonavino, die onder dezen aangenomen naam van Ausonio Franchi, het oordeelkundig onderzoek in Italië overgeplant heeft. In een eerst werk, *Wijsbegeerte der Italiaansche scholen* (1852) breekt de schrijver met zijne voorgangers, verheft het vaandel der Duitsche kritiek, en wischt de scholen der Romini's, der Gioberti's, der Mamiani's, der Bertini's geheel en al uit. Na aldus zijnen grond schoon geveegd te hebben, tast de schrijver het Katholicismus aan; een nieuw boek: *De godsdienst der XIXe eeuw*, is geschreven om de onovereenstembaarheid te bewijzen tusschen het christendom en de hedendaagsche beschaving en de vrijheid. Dr. Chouippe, die deze zelfde stelling in de *Revue philosophique* wilde verdedigen, verklaart dat hij niets beters kan doen, dan „met volle handen, zoo letterlijk als eenigzins mogelijk, uit dit uitmuntende werk te putten. Kortom tijd daarna verschenen de *Wijsgeerige en Godsdienstige Beschouwingen*, waarin de schrijver vaststelt, in navolging van den Genesis der menschelijke kennissen, dat de menschheid zijn eigen orakel en zijn eigen openbaarder is. Eindelijk verscheen te Genua, in 1856: *Het Rationalismus des Volks*, dat al het overnatuurlijke vernietigt, en de zedekundige wijsbegeerte onder het bereik van ieder brengt.

Deze vier jaren (1852—1856) zijn vruchtbaar geweest voor den Heer Franchi en voor Italië, dat aldus in de Europeesche beweging ingelijfd is, en Kant, Feuerbach, Hegel en Renouvier heeft leeren kennen.

³⁾ De Heer Lemonnier, *Over het wezen en over de persoonlijkheid*.

„Er bestaat een woord, dat niets uit de gedachte der menschen zou kunnen uitrukken, dat is de naam Gods. Zou ik dwaas genoeg zijn tegen dit begrip te velde te trekken, waarvan ik de meester niet ben, door bovennatuurkundige bewijsgronden datgene bestrijden, wat het noodlottige voortbrengsel van alle bovennatuurkunde is, of door redenen uit de ondervinding geput, waarvan de ondervinding zelve mij reeds het overdrevene denkbeeldige begrip geeft, het volstrekte? Welk eene nietigheid! Waarom niet, liever dan onze wijsbegeerte door deze bespottelijke ontkenning te onteeren, ons geheel en al gerust gesteld door eenen trek te meer toe te voegen aan het denkbeeld, dat ons vervolgt? De God onzer vaders is voorwaar een God van vooruitgang; de bewegingen van de menschelijke ziel vallen onder het plan der voorzienigheid. Het is mij als zage ik het wezen der wezens mijne pogingen met welgevallen beschouwen, en mij toeroepen, even als die oude Romein, wiens zoon, met het consulaire purper bekleed, hem noodzaakte vóór hem op te staan: *Evohé!* houdt moed, mijn waarde zoon! ge zijt mijns waardig, ge zijt waardig den naam man te dragen. Aldus heb ik mij u van alle eeuwigheden gedacht: aldus wil ik dat gij allen zult zijn: wel verre dat die trots mij zou beledigen, is hij mijn roem. Wandel, mijn kind, in uwe majesteit en in uwe kracht; buig het hoofd voor geen en enkelen afgod, al ware het de beeldenis uws vaders; uw zij de hand der regtvaardigheid en de staf van het bevel!” ¹⁾

Wanneer dan de beteekenis van het atheïsme ware, de fantasie van een substraat, onverschillig welk, hetzij geest, stof of zelfstandigheid uit te sluiten; de zelfstandige oorzaak uit te sluiten; alsmede de leerstellingen van het blinde noodlot en de vrijwillige voorbeschikking der wereld uit te sluiten; tot voorwerp aan de wetenschap niet het oneindige, onmogelijke, tegenstrijdige oneindige; niet het geheelal uit het niet te voorschijn geroepen door de deugd en ter zelfvoldoening van een oorspronkelijk eenig, allesomvattend, onbeschrijfelijk, onverstaanbaar wezen, maar de serie der wetten, die de zigtbare democratie der wezens in de natuur en in den hemel verwezenlijkt; die handeling der gedachte, waardoor een vrij man ter zelfder tijd den materialistischen of pantheïstischen afgod omverwerpt, en het volstrekte, den hemelschen Koning, den laatsten steun der aardsche Koningen ontroont, het atheïsme zou de ware, de eenige op de regte rede gegronde, de eenige stellige leerwijze zijn.” ²⁾

— „Vooronderstelt dat de godsdienst, vrij van vooroordeelen, en de meesteres zich aan hare aangeborene inspraken over te geven, de gemeenschappelijke helling volge van de zede- en staatkunde bij de hedendaagsche natiën; vooronderstelt dat het republikeinsche beginsel op het monarchale beginsel volge. Vooronderstelt dat in stede de wereld te beschouwen als een rijk, welks monarch het middel gevonden heeft zonder gevaar absoluut te zijn, te maken dat de handelingen en de gewetens zijner onderdanen slechts zijne eigene handeling en zijn eigen geweten zij, wij er integendeel liever eene volksregering in zagen, onbepaaldelijk en vrijwillig langs de wegen des levens opstijgende, een

¹⁾ Proudhon, Over de Regtvaardigheid, enz. III. 605.

²⁾ De Heer Renouvier, Proeve van algemeene Kritiek, I. 369.

gemeenebest der wezens, dat de ruimte met een ontelbaar koor zusters en broeders bevolkt, die bij ons voor of achteruit zijn; die ons helpen of die tot ons roepen, ons wachten of ons volgen, en die ons allen ergens den armen toesteken; vooronderstelt dat de godsdienst zich aan deze edele leerstelsels, aan deze leerstelsels van leven, van toekomst en van vrijheid hecht, die de wetenschap ongetwijfeld niet zou kunnen verkondigen, doch die zij ook evenmin zou kunnen logenstraffen: in het ruime veld dat zich alsdan voor het geloof zal openen, en dat duizende kerken vrijelijk doorloopen zullen om er kantons te vinden, geschikt voor de instinkten der individuen en der rassen, hetzij dat zij zich zonder terughouding aan den adem der geestdrift overgeven, of dat zij zich minder hoovaardiglijk van de gewone steer der gewetens verwijderen, al moesten eenige daarvan tot de kinderachtigheden van het oude veelgodendom terugvallen, terwijl de meesten tegen de neiging tot te groote afdwalingen zullen beschermd worden, door den voortdurenden voortgang der wetenschappen en der openbare rede; in dit veld der vrij gewordene gewetens, vrij geworden van de priester-schap, vrij geworden van de valsche wetenschap en van de onverstaanbare verborgenschap, wil ik niet zeggen dat de wijsgeerige waarheid met zekerheid zal bereikt worden; ik ben oordeelkundig onderzoeker, en vergeet niet dat ik geene godsdienst te stichten heb, maar ik zeg dat de goddelijke persoonlijkheid uit de digte nevelen der bovennatuurkunde te voorschijn tredende, alom met eene kracht zal schitteren, die zij nog nimmer heeft bezeten, dat deze persoonlijkheid zich des noods in eenen persoon kan te zamen vatten, eenig voor ons, werkelijk en eindig, de geheele uitgestrektheid van onze kleine menschelijke wereld omvattende, en dat al de deugden en verheffingen van het hart er voldoening zullen vinden, zonder zich in het niet van het volstreckte bestaan te gaan verliezen.

Of de godsdienst bestaat niet meer, of zij is voortaan daarin gelegen. Het overige, de oude godgeleerdheid en haar gebazel van oneindigheden en drieënheden, is de bajert der oostersche werelden voor de verschijning der wetenschap.

Wat de wetenschap betreft, zij is in hare reinheid, in hare gestrengheid, als eene vreemdeling voor de zaken des geloofs, zelfs die, welke in hunne rangschikking waarschijnlijk, ja noodzakelijk zijn. Zij ontkent ze niet, zij kent ze slechts niet. De wetenschap is de krachtige beschutting van het allesomvattende gebied der geesten en het schild van alle vrijheid." ¹⁾

Met deze uitmuntende woorden, mijne lezers, kunnen wij de onafhankelijkheid des levens betreden, en hun antwoorden die onze wijsgeeren nog van atheïsmus beschuldigen zouden: Onze God is grooter dan de uwe.

De Verslaggever,

CH. POTVIN.

(*Revue Trimestrielle*, Julij 1858)

---

¹⁾ Ch. Renouvier, Oordeelkundige Gisping.

en de aegis, en de drietand, en de bacchanalien wapenen der goden, zijn fabelen — en aldus is de geheele oude godgeleerdheid. Maar de grondvesters van Staten voerden ze in als schrikbeelden voor de zwakke geesten.”

De diepe staatkunde der Romeinen in het godsdienstiglijk bedriegen der groote menigte, is genoegzaam bekend.

Zoo beweerde Numa (wanneer er ooit zulk een persoon bestaan heeft) dat hij zijne mededeelingen nopens de wetgeving van de godin Egeria ontving: „Opdat niet het volk gedurende de tijden van rust tot losbandigheid zou overslaan, maakte hij het tot zijn hoofddoel hun de vrees voor de godin in te boezemen, een beginsel dat in die ruwe en onwetende eeuw den grootsten invloed op de menigte uitoefende. En naardien het bleek dat dit niet veel indruk op hunne geesten zou maken, zonder de hulp van een voorgewend wonderwerk, deed hij hun gelooven dat hij nachtelijke bijeenkomsten met de godin Egeria had — en dat het op haar verlangen was, dat hij de gewijde kerkplichten instelde, die het welgevalligste voor de goden waren, en voor iedere der godheden doelmatige priesters aanstelde.” Tot zoo verre Livius. Plutarchus nu, na ons geloof gevorderd te hebben voor goddelijke bezoeken aan Zaleucus, Minos, Zoroaster, Numa, zegt van hen: „Want ik ben in het geheel niet vreemd aan het gevoelen dat zekere schrijvers hebben geuit, als zouden Lycurgus, Numa en verscheidene andere beroemde personen, een onbeschaafd en moeilijk te besturen volk hebbende te leiden, en begeerig zijnde hun groote veranderingen te doen aannemen, dezen omgang met de goden uitgedacht hebben, voor het welzijn juist van hen, wien zij dit deden gelooven.” En verderop lezen wij van Numa alleen: „Hij riep het bijgeloof te zijner hulpe... somtijds zelfs bood hij hun van wege de goden beweegredenen van vrees aan, ¹⁾ hij kondigde hun vreemde verschijningen aan; dreigende stemmen die hij gehoord had; en op die wijze bereikte hij zijn doel, hen tot algemeene onderwerping en nederbuiging onder het juk van het bijgeloof te brengen.” ²⁾

Het wonderwerk van het doorsnijden van eenen kei met een mes, door Tarquinius Priscus en Attius Navius verrigt, werd waarschijnlijk tot staatkundige doeleinden uitgevoerd.

De dictator Camillus was een zeer godsdienstig man — zijne aanspraak tot de Romeinen, na het verdrijven der Galliërs loopt hoofdzakelijk over het gewigt der nationale godsdienst — en de door hem in het aanzijn geroepen militaire tribuns „raadpleegden den senaat over geen ander onderwerp voor die, welke op de godsdienst betrekking hadden. Zij bevalen in de eerste plaats, dat eene verzameling zou ge-

¹⁾ Een der sprekers in Plutarchus, „Het is niet goed te leven volgens het stelsel van Epicures,” beweert dat het bijgeloof dienstig is, om de slechten van de misdaad af te houden. Verderop echter verklaart hij dat de meeste menschen de helsche straffen als bloote minnuemoersspreekjes beschouwen — en dat zij, die ze vreezen, zich door godsdienstige ceremoniën en zuiveringen er tegen verzekeren.

²⁾ Door eene soort van dichterlijke regtvaardigheid werden de schriften van Numa, toen zij omstreeks vier (of bijna vijf) honderd jaar na zijnen dood gevonden werden, op last van den Senaat verbrand, — aangezien de prætor Petilius verklaard had: „Dat hij het niet als vroom of regtvaardig beschouwde ze openbaar te maken.”

maakt worden van al de verdragen en wetten, die men slechts vinden kon. De laatsten bestonden uit de twaalf tafelen en eenige wetten door de Koningen uitgevaardigd. Eenige van deze werden openbaar afgekondigd — maar die, welke betrekking hadden op godsdienstige zaken, werden geheim gehouden, hoofdzakelijk door middel van de opperpriesters, opdat zij de geesten der menigte te beter in bedwang, en onder de magt der godsdienst konden houden.” (Livius).

De oudere Scipio Africanus beweerde volstandig op eene bijzondere wijze door de goden beschermd te worden. Hij droeg daarom ook zorg herhaaldelijk alleen naar het Kapitoel te gaan, waar het volk zich verbeelde dat hij openbaringen van de godheid ontving. Polybius roemt deze gedragslijn en vergelijkt haar bij die van Lysurgus.

De opperpriester Scævola vond het geraden dat het volk in het godsdienstige zou bedrogen worden, en de geleerde Varro zegt duidelijk, dat er verscheidene waarheden zijn, die het onnoodig is voor het volk te kennen, en verscheidene valschheden, die het geschikt is voor het volk niet te vooronderstellen valschheden te zijn. Van daar komt het oude gezegde: „De wereld wil bedrogen zijn, laat haar dan bedrogen worden.”

De gedragslijn van het Romeinsche bestuur in het godsdienstige, vooral in de latere tijden, is op eene onnavolgbare wijze beschreven in de volgende zinsnede van Gibbon. „De verschillende wijzen van eeredienst, die in de Romeinsche wereld heerschten, werden allen door het volk als even waar — door de wijsgeeren als even valsch — en door de overheid als even nuttig beschouwd.... In weerswil van de ongodsdienstigheid, die ten tijde der Antonijnen in de mode was in de beschaafde kringen, werden toch de belangen der priesters en de bijgeloovigheid des volks genoegzaam geëerbiedigd. In hunne schriften en gesprekken huldigden de wijsgeeren der oudheid de onafhankelijke waardigheid der rede; doch zij rigtten hunne handelingen naar den eisch der wetten en der gewoonten. De veelvuldige dwalingen van den grooten hoop met eenen medelijdenden lach en met toegeefelijkheid aanschouwenden, oefenden zij naarstiglijk de ceremoniën hunner vaderen uit, bezochten schijnheilighijk de tempels der goden, en somwijlen zich zelfs wel vernederende eenen rol op het tooneel des bijgeloofs te vervullen, verborgen zij de gevoelens van eenen atheïst onder de priesterlijke kleederen. Redenaren van dat slag waren ter naauwernood geneigd over hunne eigenaardige *wijzen* van geloof of hunnen eerdienst te redetwisten. Het was hun onverschillig welken vorm de dwaasheid der menigte mogt verkiezen aan te nemen, en zij naderden met evenveel inwendige verachting en evenveel uitwendige vereering de altaren van den Lybischen, den Olympischen of den Kapitolijnschen Jupiter.

Na alhier over de gevoelens te hebben gesproken, die de verlichtste heidenen, de Grieken en de Romeinen aankleefden, is het naauwelijks noodig aan te toonen, hoezeer de bedrogsleer door minder vrijdenkende veelgodendienaars beoefend werd. Ik zal hier alleen het volgende welbekende voorbeeld aanhalen. De Indische sophist Xekia ¹⁾ deelde op

¹⁾ En laat mij hier bemerken dat van Zoroaster (wanneer hij ooit bestond) en, verscheidene eeuwen daarna, van Manès (wiens bestaan ik eenigermate betwijfel)

OVER DE VOORONDERSTELDE NOODZAKELIJKHEID DEN GROOTEN HOOP TE BEDRIEGEN.

DOOR

JULIAAN HIBBERT.

Volgens mijn gevoelen, is het aannemen van eene zekere grondstelling, de voornaamste oorzaak, waarom het bijgeloof, hoezeer er ook bij wijlen tegen geschreven wordt, en het gedeeltelijk (of ten minste in naam) gedoemd wordt, toch nog bestaan en bloeijen kan. Dit voortbestaan van het bijgeloof kan grootendeels worden toegeschreven aan de beginselen van vrees, idealiteit en verwondering, die den menschelijken geest eigen zijn: — aan den invloed van opvoedingen geleid door onwetende voedsters en leerstellige onderwijzers, — en door de gemoedsaandoening, die door de sombere voorspellingen en woedende aantijgingen van schijnheilige kanselredenaars ontstaan. De grootste ondersteuning ontvangt dat bijgeloof echter van hen, wier waarachtig belang het medebrengt bijgeloof uit te roeijen. Geneesheeren, geschiedschrijvers, regtsgeleerden, schoolmeesters, nieuwsbladredacteurs en staatshuishoudkundigen, zijn de verlichtste en nuttigste letterkundigen, en zouden, wanneer zij behoorlijk aaneengesloten waren, in hun eigen (het algemeene) belang, de wereld kunnen besturen. En evenwel schragen en beschermen deze zelfde menschen (die in een land van volslagen bijgeloof, meestendeels vernietigd zouden worden) hunnen aartsvijand, door de noodlottige grondstelling aan te kleven — dat *het noodzakelijk is den grooten hoop te bedriegen*.

Het zou overbodig zijn aan te toonen, hoeveel oude priesters deze grondstelling volgden, door voor zich zelven uitmuntende leerstelsels te hebben, terwijl zij het volk fabelen te slikken gaven. Dit is algemeen genoeg bekend, vooral wat de Egyptenaren betreft. Maar zelfs de wetgevers daalden tot het aanwenden van deze bedriegerijen af. Nadat Diodorus Siculus verhaald heeft, dat Mneues, de eerste sterfelijke wetgever onder de Egyptenaren, zijne wet van Hermes beweerde ontvangen te hebben, voegt hij er bij: „Eveneens wordt gezegd, dat onder de Grieken Minos in Creta en Lycurgus ¹⁾ in Lacedemonië voorgaven dat zij hunne wetten, de eene van Jupiter, en de andere van Apollo hadden ontvangen. En er wordt verhaald dat deze grondstelling onder de meeste andere natiën den geloovigen groote voordeelen verschaft en aangebragt heeft. Want er is geschreven dat, onder de Arismaspiers, Zathraustes veinsde dat hij zijne wetten ontvangen had van den agathodemon, of goeden demon, gelijk onder die, welke Getae genoemd worden, Zamolxis veinsde, dat hij de zijne van de groote godin van hun gemeenebest, Vesta, had ontvangen, en even als onder de Joden,

¹⁾ Clemens Alex. laakt de heidenen dat zij Mozes verwierpen, terwijl zij in Minos, Lycurgus en Zaleucus gelooven.

Mozes ¹⁾ voorgaf dat hij de zijne van eenen God, Jao genaamd, had bekomen, — hetzij, oordeelende dat een denkbeeld, dat voor eene menigte menschen nuttig moest zijn, reeds daardoor goddelijk en wonderbaarlijk moest wezen — of overwegende dat de groote hoop gehoorzamer zou zijn, wanneer zij de magt en de grootheid aanschouwden van hen, die gezegd werden de wetten te hebben uitgevaardigd.

Tot zoo ver Diodorus, bij wiens lijst van wetgevers, die eenen hemelschen last te vervullen hadden, naar mij dunkt, ook nog eenige andere Grieken mogen gevoegd worden, namelijk, Triptolemus (wanneer er ooit een dergelijk persoon bestaan heeft), de zendeling van Ceres — Zaleucus, die door Minerva ondersteund werd, — en Solon, die zich beriep op de heiligheid van Epimenides.

Het groote opperhoofd van de bedriegende wetgevers was echter Pythagoras, wiens volgelingen tot in de laatste tijden, zich schijnen verlustigd te hebben in het doen van wonderwerken. Ook de Platonisten, (of liever Plato zelf en de Neo-platoniers, als eveneens onderscheiden van de ongeloovige sekte der academisten) schijnen zeer gesteld te zijn geweest op geheimzinnige bedriegerijen. ²⁾ De Stoïcijnen waren schijnheilig en leerstellig.

Euripides zeide, dat in de vroegste tijden der maatschappij een wijs man aandrang op de noodzakelijkheid, de waarheid door valscheden te verduisteren, en de menschen te overtuigen, dat er eene onsterfelijke godheid is, ³⁾ die onze daden hoort, ziet en verstaat.

De eristische wijsgeer Stilpo, en evenzoo Bio, de Borystheniter, antwoordden, wanneer hun op de straat nopens de goden gevraagd werd, dat zij over dat onderwerp niet konden spreken, daar, waar de groote hoop hen hooren konde.

Strabo toont in het breede het algemeene gebruik en den belangrijken invloed van godgeleerde fabelen aan: „Het is eenen wijsgeer onmogelijk door redenering eene menigte vrouwen en geringe lieden te leiden, en hen tot vroomheid, heiligheid en geloof te brengen. Hij dient ook gebruik te maken van bijgeloof — en de uitvinding van fabelen en het verrigten van wonderen vooral niet te vergeten. Want de bliksem

¹⁾ Mozes wordt op eene schandelijke wijze vergeleken bij Numa, in de befaamde „Moïsade,” door J. B. Rousseau, of misschien door Lourdet geschreven. Het gedicht komt voor in de vierde Noot op Duvernet's „Leven van Voltaire.”

²⁾ Plato stelt Socrates voor als eene groote menigte dichterlijke voorstellingen nopens de goden verwerpende — maar als van gevoelen dat de bestuurders mogten liegen in het belang van den staat.

³⁾ Cudworth levert eene uitgebreide bewering, dat het begrip eener godheid niet door de wetgevers uitgedacht was. Hij steunt zich hoofdzakelijk op den bewijsgrond van (den ongeloovigen) Sextus, dat het dan nog niet verklaard is van waar de wetgevers zelve dit begrip ontleenden. Maar Cudworth schijnt niet van de godheid (een wijsgeerig afgetrokken denkbeeld) te spreken, maar van de goden (de geesten of demonen van de groote menigte). Wanneer daarom „de vrees het eerste de goden in de wereld bragt,” hebben sommige wetgevers waarschijnlijk hun voordeel gedaan met de onwetendheid der bijgeloovigen, ten einde staatkundige godsdiensten tot een stelsel te brengen en te behouden. Cudworth's aantekenaar staat dezen bewijsgrond gedeeltelijk toe. Hij erkent ook dat Mahomet en Olivier Cromwell de godsdienst als een werktuig gebruikten.

en de aegis, en de drietand, en de bacchanalien wapenen der goden, zijn fabelen — en aldus is de geheele oude godgeleerdheid. Maar de grondvesters van Staten voerden ze in als schrikbeelden voor de zwakke geesten.”

De diepe staatkunde der Romeinen in het godsdienstiglijk bedriegen der groote menigte, is genoegzaam bekend.

Zoo beweerde Numa (wanneer er ooit zulk een persoon bestaan heeft) dat hij zijne mededeelingen nopens de wetgeving van de godin Egeria ontving: „Opdat niet het volk gedurende de tijden van rust tot losbandigheid zou overslaan, maakte hij het tot zijn hoofddoel hun de vrees voor de godin in te boezemen, een beginsel dat in die ruwe en onwetende eeuw den grootsten invloed op de menigte uitoefende. En naardien het bleek dat dit niet veel indruk op hunne geesten zou maken, zonder de hulp van een voorgewend wonderwerk, deed hij hun gelooven dat hij nachtelijke bijeenkomsten met de godin Egeria had — en dat het op haar verlangen was, dat hij de gewijde kerkplichten instelde, die het welgevalligste voor de goden waren, en voor iedere der godheden doelmatige priesters aanstelde.” Tot zoo verre Livius. Plutarchus nu, na ons geloof gevorderd te hebben voor goddelijke bezoeken aan Zaleucus, Minos, Zoroaster, Numa, zegt van hen: „Want ik ben in het geheel niet vreemd aan het gevoelen dat zekere schrijvers hebben geuit, als zouden Lycurgus, Numa en verscheidene andere beroemde personen, een onbeschaafd en moeilijk te besturen volk hebbende te leiden, en begeerig zijnde hun groote veranderingen te doen aannemen, dezen omgang met de goden uitgedacht hebben, voor het welzijn juist van hen, wien zij dit deden gelooven.” En verderop lezen wij van Numa alleen: „Hij riep het bijgeloof te zijner hulpe.... somtijds zelfs bood hij hun van wege de goden beweegredenen van vrees aan, ¹⁾ hij kondigde hun vreemde verschijningen aan; dreigende stemmen die hij gehoord had; en op die wijze bereikte hij zijn doel, hen tot algemeene onderwerping en nederbuiging onder het juk van het bijgeloof te brengen.” ²⁾

Het wonderwerk van het doorsnijden van eenen kei met een mes, door Tarquinius Priscus en Attius Navius verrigt, werd waarschijnlijk tot staatkundige doeleinden uitgevoerd.

De dictator Camillus was een zeer godsdienstig man — zijne aanspraak tot de Romeinen, na het verdrijven der Galliërs loopt hoofdzakelijk over het gewigt der nationale godsdienst — en de door hem in het aanzijn geroepen militaire tribuns raadpleegden den senaat over geen ander onderwerp voor die, welke op de godsdienst betrekking hadden. Zij bevalen in de eerste plaats, dat eene verzameling zou ge-

¹⁾ Een der sprekers in Plutarchus, „Het is niet goed te leven volgens het stelsel van Epicures,” beweert dat het bijgeloof dienstig is, om de slechten van de misdaad af te houden. Verderop echter verklaart hij dat de meeste menschen de helsehe straffen als bloote minuoerssprookjes beschouwen — en dat zij, die ze vreezen, zich door godsdienstige ceremoniën en zuiveringen er tegen verzekeren.

²⁾ Door eene soort van dichterlijke regtvaardigheid werden de schriften van Numa, toen zij omstreeks vier (of bijna vijf) honderd jaar na zijnen dood gevonden werden, op last van den Senaat verbrand, — aangezien de praetor Petilius verklaard had: „Dat hij het niet als vroom of regtvaardig beschouwde ze openbaar te maken.”

maakt worden van al de verdragen en wetten, die men slechts vinden kon. De laatsten bestonden uit de twaalf tafelen en eenige wetten door de Koningen uitgevaardigd. Eenige van deze werden openbaar afgekondigd — maar die, welke betrekking hadden op godsdienstige zaken, werden geheim gehouden, hoofdzakelijk door middel van de opperpriesters, opdat zij de geesten der menigte te beter in bedwang, en onder de magt der godsdienst konden houden.” (Livius).

De oudere Scipio Africanus beweerde volstandig op eene bijzondere wijze door de goden beschermd te worden. Hij droeg daarom ook zorg herhaaldelijk alleen naar het Kapitoel te gaan, waar het volk zich verbeeldde dat hij openbaringen van de godheid ontving. Polybius roemt deze gedragslijn en vergelijkt haar bij die van Lysurgus.

De opperpriester Scævola vond het geraden dat het volk in het godsdienstige zou bedrogen worden, en de geleerde Varro zegt duidelijk, dat er verscheidene waarheden zijn, die het onnoodig is voor het volk te kennen, en verscheidene valscheden, die het geschikt is voor het volk niet te vooronderstellen valscheden te zijn. Van daar komt het oude gezegde: „De wereld wil bedrogen zijn, laat haar dan bedrogen worden.”

De gedragslijn van het Romeinsche bestuur in het godsdienstige, vooral in de latere tijden, is op eene onnavolgbare wijze beschreven in de volgende zinsnede van Gibbon. „De verschillende wijzen van eeredienst, die in de Romeinsche wereld heerschten, werden allen door het volk als even waar — door de wijsgeeren als even valsch — en door de overheid als even nuttig beschouwd.... In weerwil van de ongodsdienstigheid, die ten tijde der Antonijnen in de mode was in de beschaafde kringen, werden toch de belangen der priesters en de bijgeloovigheid des volks genoegzaam geëerbiedigd. In hunne schriften en gesprekken huldigden de wijsgeeren der oudheid de onafhankelijke waardigheid der rede; doch zij rigtten hunne handelingen naar den eisch der wetten en der gewoonten. De veelvuldige dwalingen van den grooten hoop met eenen medelijdenden lach en met toegeefelijkheid aanschouwenden, oefenden zij naarstiglijk de ceremoniën hunner vaderen uit, bezochten schijnheiliglijk de tempels der goden, en somwijlen zich zelfs wel vernederende eenen rol op het tooneel des bijgeloofs te vervullen, verborgen zij de gevoelens van eenen atheïst onder de priesterlijke kleederen. Redenaren van dat slag waren ter naauwernood geneigd over hunne eigenaardige *wijzen* van geloof of hunnen eerdienst te redetwisten. Het was hun onverschillig welken vorm de dwaasheid der menigte mogt verkiezen aan te nemen, en zij naderden met evenveel inwendige verachting en evenveel uitwendige vereering de altaren van den Lybischen, den Olympischen of den Kapitolijnschen Jupiter.

Na alhier over de gevoelens te hebben gesproken, die de verlichtste heidenen, de Grieken en de Romeinen aankleefden, is het naauwelijks noodig aan te toonen, hoezeer de bedrogsleer door minder vrijdenkende veelgodendienaars beoefend werd. Ik zal hier alleen het volgende welbekende voorbeeld aanhalen. De Indische sofist Xekia ¹⁾ deelde op

¹⁾ En laat mij hier bemerken dat van Zoroaster (wanneer hij ooit bestond) en, verscheidene eeuwen daarna, van Manès (wiens bestaan ik eenigermate betwijfel)

De heilige Gregorius van Nazianza was van gevoelen dat woorden voldoende zijn de groote menigte te bedriegen, die te meer bewonderen, naarmate zij minder begrijpen ¹⁾). Volgens denzelfden kerkvader: „hebben onze vaders en onderwijzers vaak gezegd, niet wat zij dachten, maar wat de omstandigheden vorderden.”

De heilige Hieronymus verklaart hoezeer hij de bedrogsleer van Origenes laakt, nogtans dat de vaders genoodzaakt waren te zeggen niet wat zij dachten, maar al dat geene wat gevorderd werd om te wederleggen, wat de heidenen geloofden. Hij tracht hen te verdedigen door het voorbeeld van Paulus — maar Blondel heeft de ongenoegzaamheid van zulk eene regtvaardiging aangetoond.

De heilige Chrysostomus verklaart: „Dat wonderwerken alleen geschikt zijn om trage en bekrompene geesten op te wekken; dat menschen met gezond verstand ze niet behoeven, en dat zij vaak op eene onhandige wijze zelve de achterdocht gaande maken ²⁾). Op eene andere plaats beweert Chrysostomus, dat eene zekere graad van bedriegelijkheid „eerlijk is, niet alleen in den krijg en tegenover vijanden, maar ook in vrede en tegenover vrienden.” Hij spreekt dan van het gedrag van Paulus, en zegt vervolgens: „Groot is de kracht van het bedrog, mits het niet uit eene verraderlijke bedoeling ontstaat. En een zoodanig behoorde in waarheid niet met den naam bedrog bestempeld te worden, maar een zeker overleg en wijsheid genoemd te worden.... Hij wordt met regt eenen bedrieger genoemd, die onregtvaardiglijk handelt, niet hij, die met eenen gezonden geest zulks doet. Het is vaak nuttig te bedriegen, en daardoor groote bijstand te verleen.”

Eusebius (die, hoewel eene soort van Ariaan, de nuttigste man was die het Christendom ooit bezat) schijnt ook tamelijk door het beginsel van bedrog doordrongen te zijn geweest, toen hij zijne Kerkelijke Geschiedenis schreef. Wanneer wij de valscheden, tusschenvoegingen en blijkbare onwaarschijnlijkheden aftrekken, dan bevat zijn verhaal van de Christenen, gedurende de eerste eeuw onzer jaartelling weinig meer dan hetgeen wij in het nieuwe verbond lezen. Gibbon zegt van onzen grooten geschiedschrijver: „Eusebius geeft zijdelings te kennen, dat hij alles verhaald heeft wat der godsdienst tot eer, en weggelaten heeft, al dat haar tot schande kon strekken.”

Na van de Christenen te hebben gesproken, die het eerste trachtten een stelselmatig en eenigzins bevattelijk verhaal van den oorsprong zij-

¹⁾ Dit gezegde doet mij denken aan dat van Dionysius Alexandrinus: „Ik verwerp niet, wat ik niet beschouwd heb; maar bewonder het te meer, omdat ik het niet gezien heb.”

²⁾ Voor eenen Christenheilige schijnt deze taal vrijzinnig; maar het baart minder verwondering bij de vereerders van Jupiter een dergelijk gezond verstand te vinden. Zoo beschouwde Polybius alle wonderwerken als fabelen, uitgevonden om onder het volk eene behoorlijke achting voor de godheid te bewaren. Zelfs Xenophon, hoezeer bijzonder tot bijgeloovigheid geneigd, zegt van eenige wonderen, dat men ze beschouwde als door de overheden nitgedacht en opgevoerd. Epicharmus zeide daarom te regt: „dat waakzaam en moeilijk van geloof te zijn, de zenuwen zijn der wijsheid.” Marcus Antonius wenscht zich zelve geluk, dat hij geleerd had „te wanstrouwen wat door wonderdoeners en goochelaars, nopens bezweringen, het uitdrijven van duivelen en dergelijken gezegd wordt.”

ner godsdienst te leveren, kan ik hier de bekentenis van Sozomenes, eenen anderen christelijken geschiedschrijver, bijvoegen, dat hij de geloofsbelijdenis van Nicea niet durfde mededeelen, omdat „eenige zijner godvruchtige en geleerde vrienden in deze zaak,” hem geraden hadden die dingen te verzwijgen, „die de ingewijden en verborgenheidskenners alleen zouden verstaan,” — en dat hij, overeenkomstig hunnen raad, verzwegen had dat wat verborgen moest worden gehouden.

Ik wil nog van eenen der oude kerkmannen, namelijk van Synesius gewagen. Deze halfwijsgeer deed, toen hem de bisschopszetel van Ptolemaïs aangeboden werd, zijnen patriarch weten, dat hij, ofschoon de gewone leer over de opstanding niet kunnende gelooven, *er toch niets op tegen had den grooten hoop met fabelen bezig te houden.* „Daar duisternis beter geschikt is voor de zwakken van oogen, dan het licht, zoo denk ik dat onwaarheid beter geschikt is voor het gros dan waarheid.” De vrijzinnige godgeleerde, Beausobre, zegt, na verscheidene gedeelten van dezen befaamden brief aangehaald te hebben, „men ziet in de zoo even verhaalde geschiedenis, iets dat misschien in alle eeuwen te algemeen is geweest, namelijk de omstandigheid dat geestelijken niet alleen niet zeggen wat zij denken, maar juist het tegenovergestelde zeggen van hetgeen zij denken. Wijsgeeren in hun studeervertrek, verhalen zij fabelen buiten hetzelve, hoezeer zij zeer goed weten dat het fabelen zijn. *Maar zij doen nog meer, zij leveren brave menschen van den beul over, omdat deze hetzelfde gezegd hebben.* Hoeveel godlooche-naars en ongelooovigen hebben niet vrome mannen verbrand onder het voorwendsel van ketterij! Iederen dag wijden en vereeren nog huiche-naars de hostie, ofschoon zij zoo goed overtuigd zijn als ik, dat het slechts een stuk brood is.”

Een beroemde geneeskundige bovennatuurkundige heeft het gewaagd van de eerste Christen priesters te zeggen: „Niets was aan al hunne ondernemingen meer nadeelig dan de heidensche wijsgeeren en geschiedschrijvers, en het gezonde verstand dat in hunne werken doorstraalde. *De kennis is de geesel van het priesterbedrog;* hetgeen eenige prelaten, voodra dit slechts in hunne magt was, tegen alle menschelijke letterkunde, en al wat tot kunsten en wetenschappen behoorde, met eene ongehoorde woede deed te velde trekken.... De verbittering van Gregorius den Grooten tegen geleerdheid en heidendom was zoo groot, dat hij niet alleen vertoornd was tegen eenen aartsbisschop van Weenen, omdat deze duldde dat er in zijn diocees onderrigt in de spraakkunst werd gegeven, maar hij zich er op toeleigde zelf slecht Latijn te schrijven, en zich in eenen zijner brieven beroemde, dat hij vermeed zich naar de regelen der spraakkunst te voegen, om toch in niets op eenen heiden te gelijken. In navolging van zijne verfijnde staatkunde, heeft de geestelijkheid geweigerd eenen duim breed afstand te doen aan wat op de ligtgeloovigheid der leeken gewonnen was; en wie ook rachtte het volk de oogen te openen, werd altijd als een valsche roeder aangemerkt, en der wereld ten afschuw gesteld.” Tot zoo verre Mandeville, — die betuigt dat hij niet op de latere tijden zinpeelt.

Wanneer de leer van eenige der kerkvaderen zoodanig was als ik
DE TIJDGENOOT OP HET GEBIED DER REDE.

hiervoren aangewezen heb, ¹⁾ dan is het niet te verwonderen dat hunne regtstreeksche afstammeligen, de Roomsche-Katholijken ²⁾ voortdurend op het grondbeginsel van bedrog voortgebouwd hebben. Vandaar de 11000 gemartelde maagden van Keulen, de twee of drie hoofden der heilige Ursula, de gordel van de maagd Maria, die op elf verschillende plaatsen getoond wordt, de acht echte sindoni, of zweetdoeken van den gezegenden Zaligmaker, — vandaar hout genoeg van het ware kruis, om er een oorlogschip eerste klasse van te bouwen, vandaar de brieven van de maagd Maria, enz. benevens de steeds voortgaande reeks wonderen, zoo als bij voorbeeld het nog jaarlijks vloeibaar wordende bloed van den heiligen Januarius. Geen wonder dat de priesters in zich zelve den spot drijven met die onwetendheid waarvan zij leven, en dat er verhaald wordt dat Paus Leo X zoude gezegd hebben: *„Welk eene schatten heeft die fabel van Christus ons niet aangebragt.”*

En toen nu het ware Christendom, dat van de tweede of derde eeuw tot de zestiende geheel verwrongen was, door het algemeen maken der wetenschap, ten gevolge van de uitvinding der boekdrukkers, ³⁾ door den tegenstand van Luther en de Duitsche Vorsten, door den omkeer in de denkbeelden door Cromwell en Cranmer in Engeland veroorzaakt, met een nieuw leven opflikkerde, hebben toch nog, tot heden zelfs, verscheidene Engelsche geestelijken (zoo als o. a. Aartsbisschop Sheldon) de godsdienst als eene staatkundige verborgenheid beschouwd. Zoo was Aartsbisschop Tillotson van latitudinarisme verdacht, — Bisschop Hoadly werd de grootste afgescheidene genoemd, die immer eene aanstelling in de Kerk had erlangd — en Bisschop Hare is beschuldigd ge-

¹⁾ Maar waarschijnlijk waren de Gnostieken even vol bedrog. Dr. Mosheim zegt: „De beroemdste en geleerdste Christenen van de eeuw van Origenes, dien ik als den voornaamsten verkondiger dezer leer beschouw, schijnen mij toe er mede besmet te zijn geweest (met bedrog), totdat de priscillaristen, in de vijfde eeuw deze leer veel te ver dreven en vele der orthodoxen niet schroomden hen te volgen. Toen werden alle logens door St. Augustinus gelaakt en verworpen, welke leer later de voorkeur kreeg bij verscheidene leeraren, boven de vrijheid van liegen der Platoniers. Onder de nieuwere ketteren hebben de Anabaptisten hunne clancularii gehad, „die zeiden dat het noodzakelijk was in het openbaar even als het algemeen over godsdienstzaken te spreken en alleen in het geheim te zeggen wat zij dachten.”

²⁾ Maar Montesquieu zeide van hunne mededingers te Byzantium: „Wanneer ik aan de diepe onwetendheid denk, waarin de Grieksche priesterklasse hare leeken dompelde, kan ik mij niet onthouden hen bij die Scythen te vergelijken over welke Herodotus spreekt, die hunnen slaven de oogen uitstaken, opdat niets hen van hun karnen mogte afleiden.

³⁾ Bij de invoering der boekdrukkunst in Engeland ontstonden er veelvuldige redetwisten onder de geestelijkheid; want, hoezeer Thomas Bouchier, aartsbisschop van Canterbury het meeste toegebracht had tot de invoering der kunst, en dezelve het eerste in Westminster Abdij onder het toezigt van Thomas Milling, Bisschop van Hereford, uitgeoefend werd, zeide niettemin te dien tijde eene zekere bisschop van Londen, in eene vergadering van zijne bisschoppelijke broederen: „Wanneer het ons niet gelukt deze gevaarlijke uitvinding te vernietigen, dan zal zij ons vernietigen.” Dit was, naar ik vooronderstel, ter gelegenheid dat het eerste boek hier door Caxton in 1774 uitgegeven werd. Gilbert, Kemp en Hill waren omstreeks dezen tijd bisschoppen van Londen, ik weet niet wie hunner deze helaas zoo ware voorspelling deed.

worden steeds eene weddingenschap te hebben willen aangaan tegen de voorspellingen.

Genoegzaam in onzen eigenen tijd heeft in weerwil van zijne twee verdedigingsschriften, naar men mij verhaald heeft, Bisschop Watson in zijne gedenkschriften erkend, dat zijn eigen geloof, wat de ziel betreft, niet zoo geheel zuiver was. Dr. Paley, die, hoewel geen kerkvoogd, toch een zeer invloedrijke godgeleerde was, belijdt dat *hij het niet over zich kon verkrijgen er een geweten op na te houden*, welke bekentenis, gevoegd bij zijne eenigzins jezuitische leer der oorbaarheid, strekken kan om aan te toonen dat de geslepene aartsdeken somtijds zijne bewijsvoeringen naar gelang van de omstandigheden ingerigt heeft. Er leeft thans eindelijk een geleerde bisschop, die zich niet onzag openlijk te verklaren, dat, hoezeer hij in de gezamenlijke geloofsartikelen geloofde, hij zich met ieder afzonderlijk niet vereenigen kon. — Wanneer de tegenwoordige geestelijken deze artikelen onderschrijven, dan mag men gerust vooronderstellen dat zij dit onder een inwendig voorbehoud doen, of misschien (even als Chillingworth) er voor uitkomen dat zij ze slechts als vrede artikelen aanzien — eene gemakkelijke wijze van redeneren voorwaar, die de onderteekenaars magtigt zoowel in eene turksche moskée als in een Engelsch kerkgebouw eene rede uit te spreken. ¹⁾

Onder de meest onafhankelijke onder de leeken, zijn er altijd menschen geweest, die even als Sir William Temple van gevoelen waren dat de godsdienst goed is voor het graauw. In waarheid, zoowel in godsdienst als in staatkunde zijn onze Engelsche aristokraten, voornamelijk die van het vorige en het tegenwoordige geslacht opmerkenwaardig huichelachtig. Zij wonen de openbare bidstonden bij, alleen, gelijk zij zeggen, om een goed voorbeeld aan hunne bedienden te geven. Zelfs een langdurig verblijf buiten 's lands, dat den geest eene ruimere vlucht moest doen nemen, dient sommigen menschen slechts om hen te grootere bevordersaars der geveinsdheid te doen zijn. Ik heb hooren spreken van eenen heer, die de grondstelling bewondert, dat het volk moet bedrogen worden, omdat hij bevonden had dat de Hindoes gedwongen konden worden de waarheid te spreken, door hen op gewijde rijst te doen zweeren,

Wanneer de bedrogsleer bijna algemeen gehandhaafd wordt, door de hoogere klasse van de Britsche eilanden, die langen tijd het meest religieuze gedeelte van Europa hebben uitgemaakt, dan is het niet te verwonderen wanneer de hoogere klasse van vreemde gewesten even onbeschaamd de vrijheid voor zich en de slavernij voor de voortbrengers hunner schatten verlangen.

De aanwending van zekere leerstelsels, om het volk te verdooven, werd nimmer meer inhetoogvallend ten toon gespreid, dan in de befaamde catechismus, die slechts weinige jaren geleden door de Oostenrijksch-Italiaansche willekeur uitgevaardigd werd.

Italië is langen tijd bekend geweest door zijne vroomme bedriegerijen —

¹⁾ Dr. Isaak Vossius werd eens gevraagd, wat er van eenen zekeren geleerde geworden was? waarop hij gladweg antwoordde: „Hij is dorpsgeestelijke geworden en bezig den grooten hoop te bedriegen.”

maar het heeft ook bij wijle aanklagers van deze bedriegerijen voortgebragt. Pomponatius beweerde, dat het leerstelsel van een toekomstend leven en de onsterfelijkheid der ziel door staatkundigen was uitgevonden. Machiavelli zeide, dat de wonderwerken door Vorsten waren uitgevonden ten gerieve hunner onderdanen, en dat de Vorst de eerste der bedriegers moest zijn in het inacht nemen van godsdienstige plegtigheden. ¹⁾

In meer noordelijke gewesten, werd de spraakkundige Antonius Schorus ²⁾ uit Heidelberg gebannen, omdat hij in zijn Latijnsch toneelstuk „Eusebia” wilde bewijzen, dat de godsdienst door de grooten geminacht, en alleen door het gros geëerd was. Ook leert men dat de ongelukkige wetgeleerde J. G. Ram, die, vóór zich het leven te benemen, eene soort testament schreef, daarin onder andere zeide: „De godsdienst behoort te huis bij het gros, daar zij in waarheid uitgevonden is om menschen te bedriegen, en daardoor te beter over hen te kunnen heerschen. Men wil dat de rede vordert dat die dingen, die gewoonlijk omtrent de godsdienst medegedeeld worden, de leering der priesters uitmaken.”

Alvorens van het geschiedkundige gedeelte van dit onderwerp af te stappen, wil ik er nog bijvoegen, wat eenige der nieuwe Fransche schrijvers, die zulk eenen geduchten invloed over geheel Europa hebben uitgeoefend, over het groote vraagstuk van het bedriegen der groote menigte gezegd, of geschreven hebben. Men verhaalt dat Buffon gezegd zou hebben, dat hij de godsdienst als voor het volk noodzakelijk beschouwde, — en dat hij daarom het woord „schepper” gebruikte in plaats van „natuur”, en daardoor ook tevens vermeed in ongelegenheid te geraken met de Sorbonne.

Voltaire, de grootste theïst van den lateren tijd, zegt:

„Wanneer de hemelen van hunne majesteit beroofd, ooit konden ophouden hem te verkondigen, — wanneer God niet bestond dan diende men hem uit te vinden.”

Daarenboven heeft Voltaire in zijn „Traité sur la Tolérance” in 1763 gedrukt, een hoofdstuk gewijd aan ditzelfde onderwerp: „Of het nuttig is het volk bijgeloovig te houden,” en in den aanvang van dit hoofdstuk zegt hij: „Zoodanig is de zwakheid der menschelijke natuur en zoodanig hare boosheid, dat het ongetwijfeld beter is dat zij door alle mogelijke bijgeloovigheden onderworpen worde, mits dat zij niet moorddadig zijn, dan zonder godsdienst te leven. De mensch heeft ten allen tijde behoefte gehad aan eenen teugel.” Als Voltaire altijd aldus geschreven bad, zouden de priesters hem misschien nog wel heilig verklaard hebben.

De schrijver van de „Essai sur les Préjugés” is bepaaldelijk tegen de bedrogsleer; maar hij erkent: „De staatkunde beschouwt het als haar pligt het volk te bedriegen, het in zijne bedroevende vooroordeelen te houden, in alle harten de zucht naar onderrigt, de liefde tot de

¹⁾ Men heeft opgemerkt, dat volgens Plato en Xenophon bestuurders ten algemeen nutte mogten liegen — en dat, volgens Valerius Maximus, sommige zaken, om door het volk goed ontvangen te worden, door bedrog moeten ingeleid worden.

²⁾ Een Hollandsche protestant, die in 1552 te Lausanner stierf.

waarheid te vernietigen. De hoofden des volks blijven halstarrig de onwetendheid en onbeschaafdheid als nuttig beschouwen."

Linguet een tegen-wijsgeerig schrijver zegt: dat de godsdienst eene overheerlijke uitvinding is.

Lemaire, de uitgever van de "*Contagion Sacrée*," zegt, "dat het volk eene godsdienst hebben moet."

Laplace, de grootste wiskundige die ooit geleefd heeft, was van gevoelen dat het atheïsme alleenlijk geschikt was voor *geleerden*.¹⁾

Ik heb thans bewijzen genoeg geleverd hoe algemeen de bedrogsleer heerscht; doch de algemeenheid van eene leer bewijst nog niets voor hare waarheid, anders zouden wij nog aan tooverij, geesten enz. moeten gelooven; laat ons daarom thans eens nagaan of het werkelijk eene goede staatkunde is.

Door de term "*grootte hoop*," gelijk deze hier gebruikt wordt, dient men natuurlijk de onwetenden, de onontwikkelden te verstaan, maar moeten zij daarom bedrogen worden? Integendeel. — Hoeveel voorbeelden zijn er zelfs niet dat stelselmatige bedriegers eindelijk door langdurige gewoonte de slagtoffers van hun eigen bedrog of van eene andere dergelijke dwaling werden. De geleerdste Egyptenaar zou misschien door het graauw verscheurd zijn geworden, wanneer hij, hoewel zonder opzet, eene kat gedood hadde. De Brahmin van de hoogste kaste zou, naar men wil, tot den rang van eenen pariah vervallen, wanneer hij gedwongen wierde ossenvleesch te eten. De getrouwste geloovige in de goddelijke zending van Mahomed zou misschien gespietst worden, wanneer hij openlijk den spot dreef met het paard el-Borak, of den brug el-Seirat. Zelfs onder onze meer geregelde besturen zou een van onze meest orthodoxe, onverdraagzame hooge geestelijken, in eenen alles behalve aangename toestand verkeerden, wanneer hij, buiten 'slands zijnde, weigerde den hoed af te nemen voor eene pauselijke processie. Zoo ook zou in ons eigen land de stiptste geloovige in onze oude negen en dertig artikelen, geene bediening in de Kerk kunnen aanvaarden, wanneer hij weigerde de tachtig nieuwe artikelen van eenen onzer tegenwoordige bisschoppen te onderteekenen. Zoo staat men in onbeschaafde landen aan de woestheid van het bijgeloof bloot; terwijl men in de halfbeschaafde landen, gelijk het onze en het grootste gedeelte van Europa met al zijn geloof toch niet veilig en gerust kan zijn. Cranmer, een der stichters van ons half hervormd Christendom, verbrandde ketteren onder de regering van Eduard VI en werd zelf als een ketter verbrand onder de volgende regering.²⁾

¹⁾ En toch zeide Laplace, wanneer ik mij wel herinner, dat het groote nut der sterrekunde in hare onovereenstembaarheid met het bijgeloof gelegen is. De groote Lalande zeide: "Ik ben trotscher op mijne vorderingen in het atheïsme, dan op dat, wat ik van de sterrekunde mag geleerd hebben," — en op eene andere plaats: "Toen ik negentien jaren oud was, dacht ik dat de hemelen God verkondigden; thans zie ik er niets in dan stof en beweging." En evenwel vermeende Lalande toch dat het atheïsme "buiten het bereik van de groote menigte lag, waarvoor het aangenaam noch nuttig kon zijn."

²⁾ Leibnitz die tegen alle soorten van tegen-Luthersche ketterijen schreef, zou eens door eenige pauselijke matrozen in zee geworpen zijn, wanneer hij zich niet voor eenen Roomsche-Katholiek had uitgegeven.

Het bijgeloof, dat het gevolg is van de bedrogsleer, is den bedriegers dikwijls nutteloos, en somtijds zeer hinderlijk. De bedrogenen leidt het dikwijls ten verderve, hetzij lichamelijk, als door de kruistogten, of den Bartholomeusnacht, hetzij geestelijk, getuige het grootste gedeelte van de bewoners der krankzinnigengestichten.

Men zou mij kunnen tegenwerpen dat sommige menschen eene voorliefde hebben opgevat voor hunne dwaling, en dat wij het regt niet hebben ze hun te ontrukken. Zoo zegt Gibbon: „De gewoonte van het bijgeloof is dermate bij de menschen ingeweven, dat zij, met geweld wakker geschud, nog steeds het verlies betreuren van hun bekoorlijk droombeeld.” Aelianus maakt melding van eenen zekeren Thracyllus, die zich verheugde wanneer hij schepen den Pyreus zag binnen stevenen, omdat hij steeds dacht dat ze hem toebehoorden, en Horatius spreekt van eenen man, door sommigen Lycas genaamd, die in eene ledige tooneelzaal, zich verbeeldde dat hij uitmuntende treurspelen zag opvoeren. Deze voorbeelden nu zouden als een goede tegenwerping kunnen beschouwd worden, wanneer het bijgeloof slechts eene op zich zich staande, persoonlijke ondeugd was. Lycas was een goed nabuur, een aangename gast, gelijk de dichter ons verhaalt, dus kon men zijne eigendommelijkheid met betrekking tot den schouwburg over het hoofd gezien hebben, als niemand anders dan hem rakende. Geheel anders is het echter met het bijgeloof. Streng geloovigen moeten het altijd als eene menschlievende handeling beschouwd hebben, eenen ongeloovigen nabuur liever een half uur in deze wereld te branden, dan hem voor eeuwig in de andere te doen braden. Dientengevolge wordt het voor ieder mensch, die gezond verstand heeft, alleen een welbegrepen stelsel van zelfverdediging de leerstelsels van verdoemenis als anderzins van daartoe vrijgelatene bedriegers, te bestrijden.

De slechte ontwikkeling van een volk door bedriegers te willen verbeteren, is alleen verlenging van het kwaad en doet het misschien eene nog meer verkeerde rigting nemen. Mahomed moge de Arabieren van de afgoderij genezen hebben, doch hij deed eene bekeeringzucht ontstaan, die het verderf over de halve wereld bragt, en door hun een geschreven geloofshoek te geven, knelde hij hun verstand voor altijd in banden.

Bedrog kan alleen te regtvaardigen zijn voor eene korte wjl, en tegenover een dolzinnig graauw. Wanneer de groote menigte in rust verkeert, dan kan zij veel zekerder bedaard gehouden worden door den staf van eenen policiedienaar, dan door den kromstaf van eenen bisschop. Bedwang door middel van kracht is het eenige middel dat men kan aanwenden, met wezens die hunne rede ten eenenmale onontwikkeld gelaten, of die ze tijdelijk verloren hebben. Wanneer iemand dus het gebied had te voeren over de Napolitaansche Iazzaroni, of eene bende dolzinnige, wilde, half naakte Ieren of andere soortgelijke wezens, die door bijgeloof en een slecht bestuur teruggegaan waren tot het jre delooze, dan zou hij ten volle gerechtigd zijn hen met geweld terug te houden hunne naburen te kwellen. Doch de magt houdt op regtvaardigbaar te zijn, nadat eenmaal de tijd en de gelegenheid daar zijn geweest, de onopgevoede kinderen behoorlijk te beschaven. Het

menschenlijke geslacht is tot heden wel is waar meerendeels een verscheiden mengsel van dwaasheid en boosheid, doch dat behoeft ons niet voor de toekomst te doen wanhopen. De nazaat van den onwetendsten dweeper, of van den wreedsten dwingeland, heeft denzelfden of ten minste nagenoeg denzelfden aanleg nuttige kundigheden op te doen, als het kind van den grondigsten wijsgeer.

De groote hoop diende daarom onderwezen, maar niet bedrogen te worden, en de zelfzuchtige of kortzigtige bestuurders, die zich geene moeite geven het verstand van het opkomende geslacht te rijpen, dienden van dien grooten hoop, de hun welverdiende straf te ontvangen, namelijk — de algemeene verachting.

Volgens „*The Library of Reason*” N. IV, 1851, gewijzigd en verkort.

Z E D E K U N D E   E N   C H R I S T E N D O M .

(Voorloopig antwoord op den open brief van J. B. aan R. C. Meijer).

In de 7^e aflevering van het „Verbond der Vrije Gedachte” beloofde ik den Heer J. B. een antwoord op zijnen open brief aan mij gerigt te schrijven, en reeds sedert geruimen tijd hadde ik aan deze belofte voldaan, wanneer ik slechts over den noodigen tijd en de vereischte gelden hadde kunnen beschikken, om het uitgebreide stuk dat ik als tegenschrift het licht wenschte te doen zien, te bewerken en uit te geven. Inmiddels zijn er reeds vijf maanden verlopen sedert deze belofte door mij werd gedaan, mijne vooruitzigten werden hoe langer hoe duisterder, en ik verkreeg de overtuiging dat ik vooreerst niet bij magte zou zijn aan mijn oorspronkelijk plan gevolg te geven; weshalve ik besloot liever door een kort stuk voorloopig als antwoord in den Tijdgenoot op het gebied der Rede te plaatsen, mijne gegevene belofte in te lossen, dan mij bloot te stellen daaraan te kort te schieten, door vruchteloos den tijd af te wachten dat ik eens weder een werkje van eenigen omvang zou kunnen uitgeven. Moet ik dus heden korter zijn dan mij lief is, zoodra ik slechts eenigzins daartoe in de gelegenheid zal zijn, hoop ik in een bepaald antwoord, het onvolkomene in dit voorloopige schrijven aan te vullen. Tot zoo verre mijne inleiding, thans ter zake:

Mijnheer!

Reeds vóór het verschijnen van uwen open brief, aan mij gerigt, zag ik uit eene aankondiging van den Heer Trenité te Delft, in het Nieuwsblad voor den Boekhandel geplaatst, dat mij eene dergelijke eer beschoren was; doch, hoe gespannen ook de verwachting mijner bekenden ware, ik hecht te weinig aan persoonlijkheden, of bewijzen van goed of afkeuring, die de individuele handelingen zoo vaak ondoor-

dacht of ondoorzocht volgen, dan dat dit op mij den minsten indruk zou hebben gemaakt. Iemand had lust eenen open brief aan eenen persoon te rigten, welnu ik kende hem volgaarne de vrijheid toe zijne gedachte over dien persoon of zijne handelingen te uiten, omdat ik zelf vrijheid begeer, te zeggen wat ik denk, en te doen hetgeen ik als oorbaar beschouw. Die brief zou hoogstwaarschijnlijk een onderwerp van algemeen belang op eene algemeene wijze behandelen, en kon bijgevolg wel eens het zijne bijbrengen tot verlevendiging van den geest van onderzoek; ware dit zoo, dan zou zijne verschijning mij hoogst welkom zijn, zoo niet, dan zou ik door een weinig sneller schrijven den tijd trachten in te halen, die ik met het lezen hadde verloren. In alle gevallen zou ik bij zijne verschijning den brief aan mij gerigt eens oplettend en naauwkeurig doorlezen. Er verliepen eenige weken, ik hoorde of zag niets meer van het aangekondigde schrijven, toen mij achtereenvolgens door verschillende personen gevraagd werd, wat ik wel van den brief zeide, die J. B. aan mij had gerigt? — Ik had geen brief ontvangen, dus ik kon er nog niets van zeggen. Ik vond deze verhouding echter te bespottelijk om niet den Heer Günt, die eenige exemplaren der bewuste brochure besteld had, te verzoeken er mij een over te doen. Den volgenden morgen las ik den door mij gekochten open brief aan mij zelf. De aanmerkingen die ik toen in stilte maakte, heb ik mij voorgenomen u thans openlijk mede te deelen. Dusdanig zal mijn voorloopig antwoord zijn.

„Open brief aan den Heer R. C. Meijer, president van de Vereeniging de Dageraad, uitgelokt door zijne afzwering van het Christendom, bij zijn schrijven aan het consistorie der Waalsche gemeente te Amsterdam. Te Delft bij F. Trenité, 1858,” aldus, ge weet het, luidt de titel uwer brochure, en op dien titel reeds heb ik eene aanmerking. De woorden „president der Vereeniging” staan bijna niet zichtbaar, fijn, digt onder den naam R. C. Meijer, zoodat deze en de woorden „de Dageraad” terstond in het oog springen; waarom dat? Smaak verraadt het niet, dus voor de overeenstemming in het zetten van den titel is het niet geschied; waarom dan de tezamenbrenging dier twee namen, waarom dat half verduisteren van de tusschenstaande woorden, te meer daar deze bij de woorden de Dageraad, van belang zijn, om te onderscheiden van welken Dageraad hier spraak is? Maar waarom dit open schrijven aan den president der Vereeniging „de Dageraad” gerigt? deze toch is nimmer op de lijst der ledematen van de Waalsche gemeente ingeschreven geweest, en heeft dus niets gemeen met hetgeen een lid van een hem vreemd ligchaam daarin verrigt. — Kortom, ik wil van uwen titel alleen zeggen, dat ik niet gezind ben ze ooit tot voorbeeld te nemen, welke ook de beweegredenen mogen zijn, die ge gehad hebt ze aldus te stellen.

In uw Voorwoord doet ge mij tot een *gevaarlijk vijand van het Christendom* verklaren, — eilieve, waarom gevaarlijk? omdat ik tot rede mijner afzwering mijne persoonlijke overtuiging uitsprak? Wordt dit dan zoo weinig gedaan, en is mijne handeling dan zoo invloedrijk? Ge spreekt voorts over *valsche wetenschap*, en bestempelt met die woorden mijne rigting en die mijner gelijkdenkenden; maar hoe kan

mijne wetenschap valsch zijn, daar ik erken zeer, zeer weinig te weten, en dat, wat ik weet, slechts als betrekkelijke wetenschap aan te nemen, die door alle genomene proeven voortdurend meer en meer gestaafd wordt, en dus meer dan waarschijnlijkheid erlangt en steeds meer tot de volstrekte zekerheid nadert. Ik ken geene andere wetenschap, dan proefondervindelijke wetenschap, ik heb geen ander middel om tot eene proefing te geraken, dan door mijn gezond verstand, en daar waar het gezond verstand geene proeven kan nemen en hernemen, daar is de grenspaal mijner wetenschap gesteld. Dien grenspaal zal ik echter nooit bereiken, en ik zal niet lang genoeg leven dien door iemand bereikt te zien, zoozeer heb ik door de proeven, die men tot heden genomen heeft, geleerd, dat de menschheid zich nog ter naauwernood over den drempel van den tempel der wetenschap bevindt. Valsche wetenschap is dus bij ons niet te vinden, want als dat weinige, wat wij zeggen te weten, valsch is, dan zijn de instrumenten valsch waarmede ons gezond verstand proeft, dan worden wij door onze zintuigen bedrogen en tot het nemen van eenen valschen grondslag verleid, voor onze wiskunde en onze redekunde, en — zijn de instrumenten valsch, die de mensch bezit om tot wetenschap te geraken, dan bestaat er geene valsche, maar er bestaat ook geene echte wetenschap in het menschelijke kenvermogen. En dat deze beschouwingwijze werkelijk de onze is, toont genoegzaam aan onze ter zijdestelling van al datgene, wat gij verkondigt, ofschoon gij het niet proefondervindelijk tot wetenschap brengen kunt.

Wanneer gij door uwen Heer: DE WAARHEID verstaat, dan ben ik het met u eens dat deze zich krachtig baanbreekt, en alle hinderpalen die zich haar in den weg stellen trapsgewijze omverwerpen zal.

Ik maak persoonlijk niet de minste aanspraak op den naam een wetenschappelijk man te zijn, ik beschouw mij zelf slechts als denker en laat het aan anderen over mij al of niet wetenschappelijkheid toe te kennen, naar gelang van den omvang dien zij aan dit woord geven, ten gevolge van het standpunt waarop zij zelven staan; doch het verwondert mij dat ge juist mij wenscht te bestrijden, en anderen, die ik als groote geleerden beschouw en die met al hunne geleerdheid, op het gebied der wetenschap, het Christendom openlijk bestrijden tot heden onopgemerkt gelaten hebt. Valt gij personen aan over hunne denkwijzen, zeg dan nooit men zal u wetenschappelijk wederleggen, als gij het waagt op wetenschappelijk gebied te treden, zoolang gij nog verzuimd hebt hen aan te tasten, die er reeds op getreden zijn. Hoe edeler de vijand is, hoe waardiger de strijd.

Ge teekent uw „Voorwoord” J. B. — waarom schroomt gij uwen naam te noemen? Gij zijt immers de kampvechter voor eene sterke partij, en ge zult toch wel uit overtuiging spreken, en bijgevolg u niet schamen over hetgeen ge aanvoert. Waarom dan die geheimzinnigheid, het kenmerk van zwakheid en vrees? — Maar het is waar, ge zult mij tegenwerpen, dat ik mijn antwoord teeken „Rudolf Charles,” en mij zelf daardoor in geheimzinnigheid huld, doch vergun mij u op te merken dat ik in mijne schriften twee karakters vervul, die ik scherp van elkander afgescheiden wensch te houden; als Voorzitter cener on-

zijdige vereeniging, bekend onder den naam R. C. Meijer, kan ik u niet antwoorden, omdat ik mijne persoonlijke zienswijzen over abstracte onderwerpen te bepleiten heb; maar als individu, mijne eigene beschouwingwijze daaromtrent bezittende, kan ik tot u spreken, juist en geheel gefijkt ik denk, zonder te vreezen dat die denkbeelden met het doel der Vereeniging vereenzelvigd zullen worden, en als zoodanig teeken ik mij sedert eenigen tijd bij voorkeur Rudolf Charles; ¹⁾ doch niettemin zijn en blijven Rudolf Charles en R. C. Meijer een persoon, maar onder verschillende verhoudingen. Ge ziet ik schroom niet mij te openbaren.

Ik kom thans tot uwen brief zelf, en ik beken het gaarne bij het lezen der eerste bladzijden gevoel ik mij geheel anders gestemd, dan door den indruk, dien mij uw Voorwoord gaf. Een geheel andere, veel zachtere geest ademt mij thans tegen, ik heb met een gemoedelijk, welwillend man te doen, een menschevriend, die, mij verdoold achtende, mij op het regte pad wenscht terug te voeren, en den toon volgende, dien ik aangeslagen vindt, zal ik mij gelukkig achten, denzelfden geest getrouw in mijn antwoord weder te geven, en zachtmoedig, doch opregt mijne overtuiging tegen u te verdedigen.

Ten eerste dan moet ik opmerken, dat mijne afzwering van het Christendom niet door mij aan de dagbladen werd medegedeeld, maar dat mijn brief oorspronkelijk door eenen mijner vrienden te Brussel in den „National” geplaatst, en door de Nederlandsche bladen daaruit overgenomen werd. Ik moet niettemin hier bijvoegen, dat ik, ofschoon mijne handelingen te onbelangrijk voor anderen achtende om zelf er algemeene openbaarheid aan te geven, geene de minste aanmerking te maken had tegen deze openbaarmaking door anderen, ieder *mag* weten wat ik denk en hoe ik handel.

Ge verwijst mij op de gaping in de logische sluitketen mijner bewijsvoering en ik zie zelf dat gij volmaakt gelijk hebt, weshalve ik u verzoek, ten einde mijne bedoeling te beter te vatten, te lezen wat ik toen duidelijk meende neder te schrijven, en hetgeen ik thans met de volste overtuiging herhaal:

„Sedert het vrije onderzoek mij de persoonlijke overtuiging heeft gegeven, dat de leerstellingen, de verdichtselen, in één woord, het gansche bovennatuurkundige slechts nadeel doen aan de zedekunde, die zij verduisteren, en de menschen die geroepen zijn tot wederkeerige samenwerking, verdeelen, wijders, dat alle geloofsstelsels op de bovennatuurkunde gegrondvest zijn, en dat het Christendom als een der geloofsstelsels dus mede dezen grondslag heeft, — heb ik met het oog op mijne roeping als mensch, zedekunde en onderlinge samenwerking te bevorderen opgehouden te behooren tot eenig geloofsstelsel, welk ook, dus ook het Christendom, en bijgevolg tot eenige sekte, welke eene onderverdeeling van het Christendom of eenig ander geloofsstelsel zij.

---

¹⁾ Van deze gewoonte heb ik moeten afwijken bij het onderteekenen van mijn schrijven aan het consistorie, omdat ik als ledemaat der Waalsche gemeente onder den naam R. C. Meijer te boek stond.

Ik hoop door deze omwerking van mijnen brief u thans duidelijk de denkbeelden te hebben doen kennen, die mij denzelven in den pen gegeven hebben. U zult daaruit zien dat ik opgehouden heb lid te zijn van de Waalsche gemeente, omdat zij eene onderverdeeling van het Christendom is, en ik mijne beschuldigingen wel degelijk tot het geheele Christendom rigt, dus tot de noodzakelijke eigenschappen die al de verschillende christelijke sekten moeten bezitten, om den genus Christendom te vormen. Ik wend mij dus geenszins bij voorkeur tot de Waalsche gemeente, en houd ook niet op een der haren te zijn, omdat zij als toevallige eigenschappen, die haar van andere sekten onderscheiden, die bezit, waartegen ik mij, als in mijn schrijven opgegeven, verzet, en om dientengevolge, tot zelfs den genus te verwerpen, waartoe hare noodzakelijke eigenschappen *alleen* haar doen behooren. Gaan wij echter eens bedaard de gronden na waarom ik den christelijken, gelijk met alle andere geloofsvormen verwerp, en zien wij in hoe verre de beschuldigingen, die ik tegen allen uitbreng, op dezen in het bijzonder toepasselijk zijn.

Op den voorgrond stel ik de noodzakelijkheid een duidelijk begrip te hebben van de woorden die men bezigt, om dus door de overengekomene waarden der woorden, de gedachten des sprekers of schrijvers, juist over te brengen aan den hoorder of lezer, wien men ze mededeelen wil. Te meer dien ik hierop te verwijzen, omdat uit uw schrijven schijnt te blijken, dat één woord ten minste, en wel het woord Christendom, door u in eenen geheel anderen zin wordt genomen dan door mij. Hoewel een genus tegenover de verschillende sekten of species, is volgens mijn gevoelen het Christendom zelf eene specie van den algemeenen genus: zedekunde, die zich door hare vermenging met verschillende overleveringen, legenden, leerstelsels en kerkgebruiken in even zooveel geloofsvormen aftakt, die deze bijmengselen tot toevallige eigenschappen hebben, waardoor zij als zoo vele species onderling van elkander te onderscheiden zijn. Bij het Christendom nu zijn deze toevallige eigenschappen, eigenschappen, die bij den genus niet te vinden, of tot den genus ten minste niet noodzakelijk zijn, onder anderen de navolgende leerstelsels: eene voortbrenging der wereld uit niets, door eenen Schepper, afgescheiden van zijne schepping, eenen Schepper niet door de zintuigen bespeurbaar, doch zich niettemin 1° in zijne schepping, 2° in de door hem geïnspireerde schriften, en 3° bij sommige menschen in een zeker gevoel van behoefte openbarende; voorts eenen val, dientengevolge eene ontvangenis en eene geboorte des menschen in erfzonde, en daaruit voortvloeiende, de noodzakelijkheid van een zoenoffer, eenen middelaar tot delging dier zonde, vervolgens eene volmaakbaarheid na de ligchamelijke vernietiging, een eeuwigdurend voortbestaan na den dood enz. enz. Hierbij heeft men te voegen de verdichtselen, namelijk de wondergeschiedenissen, voorkomende in de zoogenaamde schriftelijke openbaring, hetzij letterlijk, hetzij zinnebeeldig opgevat, en eindelijk de algemeene rigting, het stoffelijke leven slechts als eenen doorgang en het onstoffelijke als des menschen werkelijke bestemming te beschouwen, weshalve hij

alle aardsche genoegens als ijdelheid te beschouwen, alle aardsche rampen als eene beproeving met lijdzaamheid te dragen heeft, en in eene voortdurende angst en vrees dient te leven, zoo voor de liefderijke godheid, naar wier beeldtenis hij werd geschapen, als voor de eeuwigdurende straffen, die hare alwijsheid gesteld heeft op het involgen der aandriften en neigingen, door haar in den mensch gelegd, terwijl het hem voorgeschreven is zijn leven in eenen voortdurenden strijd met zich zelf te slijten, niettegenstaande hem geleerd wordt, dat den grootsten zondaar, wanneer hij zich slechts bekeerd heeft, al zij het op zijn sterfbed, de grootste gelukzaligheid wacht. — Deze en meer andere soortgelijke zijn de toevallige eigenschappen, waardoor de christelijke geloofsvorm zich van alle andere meer of minder onderscheidt, en die het bestaan aantoonen van de noodzakelijke eigenschappen, het bezitten van leerstellingen, overleveringen, schriftelijke openbaring, enz. die ter herkenning van eenen geloofsvorm vereischt worden. Vallen deze eigenschappen zoo van het Christendom in het bijzonder, als van den geloofsvorm in het algemeen, weg, dan blijft de zedekunde rein, onvermengd over. Christendom is dus een der ingewikkelde vormen, waarin de zedekunde zich voordoet; — Christendom en zedekunde zijn dus niet alleen twee woorden van geheel verschillende beteekenis, maar Christendom duidt eene vermenging aan van zedekunde met de genoemde eigenschappen, waardoor het den naam van geloofsvorm erlangt, en daarenboven door de eigenaardigheid dier vermenging van andere geloofsvormen te onderscheiden is. — Iedere vermenging van eene grondstof met eene andere doet de eerste ontaarden, hetzij uiterlijk door verduistering, hetzij innerlijk door omzetting. In het onderhavige geval is de vermenging dus minstgenomen uitwendig, of eene verduistering, daar zij de zuivere zedekunde minder gemakkelijk te vinden, dus minder verstaanbaar maakt, aangezien zij aanleiding geeft tot misverstand en verkeerde gevolgen afleiding, getuige de talloze uitleggingen en verklaringen, die gedurende het bestaan van den christelijken geloofsvorm van zoo menige bijbelplaats gemaakt zijn, getuige de veelvuldige ketterijen en sekten, die trapsgewijze uit het Christendom ontstaan zijn, getuige het onophoudelijk twistgeschrijf tusschen de geleerden van elke sekte op zich zelve, getuige de benamingen van orthodox en heretiek, die van wederzijde op zich zelf en op de tegenpartij toegepast worden, en die zoo vaak den vervolgden ketter van gisteren, heden tot magt en aanzien verheven, ter zelfder tijde tot eenen vervolgenden orthodox doen verkeeren. — De zedekunde, rein, onopgesmukt, onomkleed toegediend, kan geene aanleiding geven tot dergelijke noodlottige gevolgen, als godsdiensthaat en godsdienstkrijg, als dwceperij en ketterjagt, als de bittere verdeeldheid tusschen burgers van een gewest, van eene stad, leden van een huisgezin, de zedekunde verbindt, doch wordt zij in het kleed van den geloofsvorm gekneld, dan verdeelt, dan vervreemt zij, dan maakt zij hen tot vijanden, wier dagelijksche omgang, wier neigingen, wier deugden hen anders tot innige vriendschap hadden geroepen. — Daarom zeg ik: de leerstellingen, de verdichtsels, in het kort, de geheele bovennatuurkunde doen

slechts nadeel aan de zedekunde, die zij verduisteren, en verdeelen de menschen, die geroepen zijn tot wederkeeringe samenwerking. ⁴⁾

Na deze breede uitwijding moet ik zoo kort mogelijk zijn, wil ik u ten minste nog eenige mijner hoofdopmerkingen op uwen brief mededeelen. De plaatsruimte ketent mijnen gedachtenloop.

Ge spreekt bij herhaling over: „uw maandschrift „de Dageraad,” enz. Ik moet u echter de verzekering geven, dat ik niet weet waarom ge mij dat bezit toekent. Sedert het Tijdschrift „de Dageraad” de vereischte medewerking van kundige mannen in overvloed verkregen had, heb ik mij natuurlijk bescheidenlijk teruggetrokken, en al heeft men wel eens een stukje in een tijdschrift geplaatst, daarom begrijp ik nog volstrekt niet dat men daardoor eenig het minste regt op den eigendom of de redactie van zulk een werk zou verkrijgen. Daarenboven bestaat er tusschen het tijdschrift en de Vereeniging „de Dageraad” geene andere overeenkomst dan de naam. De Vereeniging, getuige hare statuten, hare grondstellingen en de verdere door haar uitgegevene stukken, stelt zich alleenlijk ten doel het verbreederen van alle vrije denkers, onverschillig van welke kleur, het tijdschrift daarentegen beweegt zich in eenen afgesloten cirkel, ofschoon in eenen ruimeren dan die der kerkgenootschappen.

U gelooft „dat de Kerk geene tucht op mij hadde toegepast,” „al hadde ik mij niet aan de tucht der Kerk onttrokken,” en daarop moet ik u antwoorden, dat ik het denkbeeld tucht niet weet in verband te brengen met eene te verkondigen liefdeleer. Tucht, — maar al zou de Kerk ook nog middeleeuwsch genoeg geweest zijn, mij, al ware het slechts te dreigen met hare tucht, zoudt ge dan denken dat ik deemoedig genoeg den nek voor haar hadde gebogen. Den slaven moge het juk, den redelloozen de tucht worden opgelegd, — een vrij man wordt geen slaaf, een denker duldt geene tucht. Het wetboek des vrijdenkers is zijne rede.

Ge beschuldigt mij door de verlating van het Christendom zelf tot verdeeling te zijn overgegaan; (bl. 14) ge vergist u, ik heb slechts een door den geloofsvorm van de overige menschheid afgescheiden gezelschap verlaten, om tot de algeheelheid, de zedekunde, de eenige band die de menschen alle verbinden kan, mits zij rein en onvermengd zij, terug te keeren; — hij die, door eenen cirkel om zich te trekken, zich van anderen afgescheurd heeft, moet dien cirkel verbreken, of overschrijden, om zich weder met hen te vereenigen, hij die, door het voortbrengen van toevallige eigenschappen eene nieuwe specie heeft daargesteld, moet die toevallige eigenschappen wegnemen, om op te houden een afgezonderd geheel in den genus, dus eene verdeeldheid te zijn. Eerst wanneer al die kenmerkende teekenen vernietigd zijn, hebben de deelen opgehouden werkelijke eenheden te wezen, en zijn tot de allesomvattende eenheid teruggekeerd. Ik heb geene leerstelsels, verdichtsels, overleveringen, of andere toevallige eigenschappen, die, in de zedekunde, de specie kenmerken, dus ik werp verre van mij uwe beschuldigingen te verdeelen in plaats te vereenigen.

⁴⁾ Vergelijk hierbij mijne openingswoorden ter vergadering van de Vereeniging „de Dageraad” van 21 Junij 1857, opgenomen in het Verbond der Vrije Gedachte, eerste Jaargang, bl. 34. Amsterdam, R. C. Meijer, 1858.

Ik scheur mij geenszins van het voorledene los, gelijk ge wilt beweren, (bl. 15) ik klem mij integendeel steeds vaster en vaster aan de zedekunde, in overeenstemming met de wetten der natuur, nagespoord door de zich trapsgewijze ontwikkelende menschelijke rede, doch ik beweet, ingevolge mijne redenering op bladz. 187—188, dat de toevallige eigenschappen, waaraan de specie Christendom herkenbaar is, in dier voege op de zedekunde gewerkt hebben, dat ik het regt heb te zeggen dat de zedekunde haren tegenwoordigen trap van reinheid door voortdurende nasporing, opmerking en toetsing bereikt heeft, in weerwil van het Christendom.

Ik ontken hiermede in geene deele, dat er in de schriften, door de christenen als van bovennatuurlijken oorsprong beschouwd, uitmuntende zedelessen en voorschriften gevonden worden, doch ik ontken, dat die schoonheden daar bij uitsluiting te vinden zijn, dus volstrekt christelijk zijn. Ik besluit dus, dat zij het standpunt van bekendheid aantoonen, waarop de zedekunde stond in den tijd, toen die nieuw-testamentsche boeken werden geschreven. Dat standpunt nu is onmiddellijk voortgekomen uit de grieksche wijsgeerige scholen, en hare betrekkingen tot de stroevere alexandrijnsche therapeutenschool, maar ook dat standpunt is ontwikkeld, en de zedekunde, gelijk zij in het zoogenaamde hedendaagsche christendom gepredikt wordt, is oneindig reiner en breeder dan zij in de tijden was, toen de paulinische leer zich afronddde. Naar gelang dat de ontwikkeling vooruit gaat, ontvangen de woorden in den bijbel, in den mond dergene, die ze den volke verkondigen, eene verhevener beteekenis, in verhouding tot den trap van beschaving, die de redenaar heeft bereikt. Maar aangezien die woorden nu, dikwerf uit hun verband moeten gerukt worden, om ieder op zich zelf nog verheven te doen blijven, beschouw ik den bijbel, beschouw ik den geloofsvorm, die dat boek als zijn onwraakbare getuige in zijn geheel aanneemt, even als het buisje van den tienjarigen knaap, wanneer een volwassen man gedwongen wordt het aan te trekken, — het barst van alle zijden open.

Ware de grieksche wijsbegeerte niet met het therapeutisme vermengd, hadden de conciliën van onwetende geestdrijvende monniken, niet zoo moedwillig de zedekunde ingewikkeld en verduisterd, — ik herhaal het — zij zou thans reeds veel meer algemeen in hare majestueuse naaktheid worden gehuldigd.

— — — — —
Hoe beknopt ik ook mijne gedachten trachtte zamen te vatten, ik zie dat het mij onmogelijk is mijne opmerkingen nog verder voort te zetten, en dat ik, door plaatsgebrek, genoodzaakt ben voor heden afscheid van u te nemen. Eene laatste opmerking echter wensch ik u nog vlugtig te maken, namelijk, dat ge (bl. 19) gelieft in het oog te houden dat de bewuste brief door mij in de Fransche taal werd geschreven, en ik mij van het woord „morale” bediende, hetgeen uw vertaler door „zedelijkheid” overzet. Als men de woorden in de ware kracht hunner beteekenis wil beschouwen, dient men ze in het oorspronkelijke te behouden en er geene vertaling voor in de plaats te stellen, tenzij deze volmaaktelijk het oorspronkelijke woord terug geeft.

En thans neem ik voor korten tijd, naar ik hoop, afscheid van u; doch het afscheid dat ik verwachtte van u te kunnen nemen is het niet. Het is waar, gij hebt eenen tijd lang den gemoedelijken toon aangenomen, die geschikt is de achting van alle weldenkenden af te persen, en ik heb getracht u op dat veld te volgen; doch hoe welgekozen, hoe zalvend de woorden meestal ook waren die ge mij toespraakt, er was iets dat mij koud liet, iets stroefs, dat niet in staat was mijn medegevoel op te wekken, iets gekunstelds dat mij op mijne hoede deed zijn, kortom ik vond den man niet dien ik mij als tegenstander had gewenscht, hetzij den zachten, liefdevollen dweeper, of den gullen, opregten kampvechter, wiens aanval krachtig, doch wiens wapens alle even eerlijk zijn; het kwam mij voor als vond ik in u den man, dien het niet te doen is zijne tegenpartij van ongelijk te overtuigen, maar die alleen zoekt de gunst van zijne lezers te winnen, door zich in allerlei bogten te wringen, om terzelfder tijd hen mede te slepen door de zamenvoeging van eenige woorden, en hen te meer te verbitteren tegen iemand, die den moed had anders te spreken dan hun aangenaam was, om de eenvoudige reden, dat zijne denkbeelden van de hunne verschillen, en dat hij, al zou hij ook het voorbeeld van zoo velen willen vergen, onmogelijk anders spreken kan, dan volgens zijne innige overtuiging. — En ofschoon ik voortdurend bij het lezen van uwen Open Brief die sporen van illoyauteit en verdachtmaking door het schoon-schijnende waas, dat gij er over geworpen had, meende te zien doorgluren, toch zoude ik u dit niet openlijk voor de voeten geworpen hebben, omdat ik een vijand ben van beoordeelen, uit vrees door ligtvaardigheid misschien onregtvaardiglijk te veroordeelen, — ware het niet dat ge op de laatste bladzijden van uw schrijven (25, 26 en 27) onverwacht uw masker van vrede, zachtheid en liefde verloren had, en u als eenen wreeden, laaghartigen vervolger had doen kennen, eenen waanwijzen Protestant, die op den mensch, die door zijnen vader in den Israëlitischen geloofsvorm, als in de volmaaktste geloofsstelsels, legende en godsdienstpligten onderwezen, of in de Katholieke Kerk als de alleen zaligmakende ingelijfd werd, als op zijnen mindere eenen blik vol smaad, vol verachting en vol haat werpt. — Gij zijt niet de man die gij schijnt, de man voor wien gij u uitgeeft; gij zijt een schijnheilige, een onverdraagzame, een partijdige, — gij zijt het die verdeelt door uwe zoetsappige taal, niet ik door mijne ronde woorden. Terwijl gij liefderijk tot mij spreekt, en slechts haat, nijd en vervolgzucht in uwen boezem voelt blaken, zeg ik u openlijk wie gij ook moogt zijn, J. B. ik tot wien gij uwen „Open Brief” hebt gerigt, dat ik u verafschuw als eenen aanstooker van verdeeldheid, doch dat ik niettemin als mensch de broederhand u reik, bereid alles aan te wenden wat ik vermag, u op den weg der reine waarheid, der opregte liefde, der welbegrepene zedekunde terug te voeren. Denk en zeg wat uwe rede u ingeeft, doch handel steeds als mensch, als waardig lid der maatschappij, en spoor door uwe woorden, door uw gedrag ten allen tijde uwe medemenschen aan te worden, wat gij zelf geroepen zijt te zijn.

N A W O O R D.

„Hoe weinig deelneming ik moge vinden, hoezeer ik ook moge te-
 „gengewerkt worden, nu eenmaal de Tijdgenoot geboren is, zal hij
 „blijven leven en geregeld minstens een blad druks à 15 cent, maan-
 „delijksch leveren, zoo lang ik niet ten eenenmale magteloos zal zijn
 „gemaakt door dwangmiddelen, waartegen ijver, moed en volharding
 „niets vermogen” — zoo sprak ik in mijne inleiding tot dit tijdschrift,
 en ik heb mijn woord gestand gedaan, ik heb geregeld maandelijks de
 uitgave voortgezet, in weerwil van de uiterstgeringe deelneming, en
 het volslagene gebrek aan medewerking, totdat heden een jaargang is
 voleindigd en ik ten eenenmale magteloos ben, de verdere kosten van
 uitgave te bestrijden.

En thans, nu ik eenmaal den weg heb gebaad, thans roep ik
 u toe, mannen van de wetenschap, moedige strijders voor de waar-
 heid, op het veld der rede, thans is het aan u, dien weg te betre-
 den, en op dien weg voor de ontwikkeling van het nederlandsche
 volk te doen, wat uwe medegeleerden reeds sedert langen tijd in an-
 dere landen hebben verrigt; thans nu ik zelf, dat weinige wat ik
 bezat, op het altaar van den vooruitgang heb geofferd, thans heb ik
 daardoor het regt verkregen, u, reuzen, op te vorderen, den dwerg die
 u is voorgegaan, vooruit te schrijden en in uwe schaduw te verbergen,
 gelijk gij door uwen verheven arbeid de zwakheid van zijn werk in de
 schaduw stelt en verbergt. — Weifelt gij die taak te aanvaarden, weet
 dat de dwerg nog leeft. en dat iedere ademhaling, die zijner gespannen
 borst ontsnapt, eene gelofte te meer is zijnen arbeid te hervatten en
 eenen tweeden jaargang van den Tijdgenoot op den eersten te doen vol-
 gen, zoodra zijne geldelijke omstandigheden hem slechts veroorloven,
 aan zijnen hartewensch te voldoen. De Tijdgenoot is dus niet dood:
 hij rust, doch zal herrijzen, zij het niet door eenen waardigere dan
 ik, dan zij het door mij zelf; ik *wil*, en de mensch kan veel, wan-
 neer hij ernstig *wil*.

Amsterdam, 12 December 1858.

RUDOLF CHARLES.

E R R A T A.

Eenige maanden nadat het stuk over het ONEINDIGE in de *Revue Philosophique et religieuse* was verschenen, heeft de schrijver, de Heer CHARLES LE-MAIRE, die, wegens tijdelijke afwezigheid, vóór het afdrucken van het stuk, de proeven er niet van had gelezen, in hetzelfde Tijdschrift eenige verbeteringen doen aanteekenen, waaraan ik, als de voornaamste, de volgende ontleen:

Bl. 52, r. 9 v. b., staat: "ziet",	leest: "geloofst"
" 53, " 24 " " " waarheden,	" werkelijkheden.
" 55, " 6 " " " verklaart niet,	" sluit niet in.
" " " 29 " " " de eindigen heeft,	" zich bedient.
" 56, " 4 " " " geleider,	" vereischte.
" " " 48 " " " vergelijking van eindig-	
heden,	" volstrekte vereffening.
" 57, " 3 " " " + het oneindige = het	
oneindige,	" = het oneindige.
" " " 5 " " " = het al,	" het oneindige = het al.
" 58, " 38 " " " kiem,	" wijze,
" 59, " 15 " " " onnavorschbaren (indis-	" onwaarneembaren (in-
cutables),	discernables).

Onder de onnaauwkeurigheden, die na het verbeteren der proeven van den Tijdgenoot op het gebied der Rede toch in den druk onveranderd gebleven zijn, moet ik vooral opmerkzaam maken op

Bl. 132, reg. 15 v. b., staat: <i>plantenligchaam</i> ,	lees: <i>planetenligchaam</i> .
" 185, " 33 " " " <i>andereren</i> ,	" <i>anderen</i> .
" " " 47 " " " <i>huld</i> ,	" <i>hul</i> .
" 189, laatsie regel	
der noot.	" bl. 34,
" 191, reg. 20 v. b., " <i>vergen</i> ,	" bl. 54,
	" <i>volgen</i> .

Theological Library
SCHOOL OF THEOLOGY
AT CLAREMONT
California

✓

THE UNIVERSITY OF CALIFORNIA

THE UNIVERSITY OF CALIFORNIA
LIBRARY
DUE 10/10/1910

THE UNIVERSITY OF CALIFORNIA
LIBRARY
DUE 10/10/1910

I N H O U D.

RUDOLF CHARLES. Inleiding	
I. Het ontwikkelings-proces in Natuur, Gedachte en Zedekunde. Blz.	1.
II. De Hervorming der XIX ^e eeuw . . . . . "	3.
III. De Tijdgenoot op het Gebied der Rede . . . . . "	5.
LÖWENTHAL, (E.) Eene Bijdrage tot de kracht- en stofleer. . . , "	8.
D'HÉRICOURT, (Mevr. JENNY P.) De vrouw volgens den Bijbel . . "	12
Verslag van de Materialistische Vereeniging te Londen . . . . . "	29.
BÜCHNER, (Dr. LOUIS) W. Bn. de Constant Rebecque's Synthetische Overdenkingen in den geest van het Positivisme . . . . . "	36.
MÜLLER, (Dr. KARL) Vlucht en Halt . . . . . , ... "	45.
LEMAIRE. (CHARLES) Over het Oneindige, Brief aan den Abt Gratry, Priester van het Bedehuis der Onbevleete Ontvangenis . . "	50.
* RONGE. (JOH.) Redevoering, gehouden den 9 December 1852, voor de Humane, Godsdienstige Gemeente te Londen . . . , ... "	67.
FRANTZ, Religie en Natuurkunde . . . . . "	74.
MEYEN, (E.) De Sekte der Babis. Eene bijdrage tot de geschiedenis van onzen tijd . . . . . "	78,
CONSTANT REBECQUE, (W. Bn. DE) Iets naders over het Positivisme.	
Antwoord aan Dr. L. Büchner . . . . . "	84.
LACOMBE. (ARMAND) De geschiedenis van den Hemel . . . . . "	91.
D'HÉRICOURT, (Mevr. JENNY P.) De vrouw volgens het Christendom. "	98.
LEMAIRE, (CHARLES) Over de Schepping, Tweede Brief aan den Abt Gratry, Priester van het Bedehuis der Onbevleete ontvangenis . . "	113.
HOFFERICHTER, (THEODOR) De Bestemming van den Mensch, afgeleid uit het Organismus der Wereld . . . . . , ... "	125.
POTVIN, (CHARLES) God . . . . . "	138.
HIBBERT, (JULIAAN) Over de vooronderstelde noodzakelijkheid den grooten hoop te bedriegen . . . . . "	170.
RUDOLF CHARLES Zedekunde en Christendom, voorloopig antwoord op den open brief van J. B. aan R. C. Meijer . . . . . "	183.
----- Nawoord . . . . . "	192,

LIQUIDATION DE LA LIBRAIRIE ÉTRANGÈRE

DE

R. C. MEIJER.

Vijgendam, J 628, à Amsterdam.

EXTRAIT DU CATALOGUE SPÉCIAL DE PHILOSOPHIE, RELIGION, EDUCATION, ETC.

Vente à prix réduit.

f 20.— au lieu de Fr. 80.—

DUPUIS. Origine de tous les Cultes, ou Religion universelle. 10 vol. in—8°. avec Atlas in—4°. composé de 24 planches gravées d'après les monuments etc.

f 6.— au lieu de Fr. 30.—

VOLTAIRE. Oeuvres philosophiques. 6 vol. in—8°. Paris, Pourrat Frères.

f 2.75 au lieu de Fr. 6.25

— Dictionnaire philosophique. 5 vol. in—8°. illustrés. Paris. Bry 1857.
f 7.— pour Fr. 14.—

— Lettres inédites, recueillies par M. de Cayrol, et annotées par M. Alph. François, avec une préface de M. Saint-Marc Girardin, de l'académie française. 2 gros volumes in—8°.

f 1.10 au lieu de Fr. 2.50

— Romans et Contes. 2 vol. in—8°. illustrés. Paris, Bry 1858.
f 6.— pour Fr. 12.—

VOLNEY. Oeuvres Complètes, un fort vol. gr. in—8°. à 2 colonnes, avec gravures sur acier, portrait et cartes.

f 0.75 au lieu de Fr. 3.50

— Les Ruines, ou méditations sur les Révolutions des Empires, 15 édition, ornée d'un portrait, d'une vignette et d'une gravure.
f 6.60 au lieu de Fr. 15.—

ROUSSEAU. (J. J.) Oeuvres Complètes, 12 vol. in—8°. illustrés, Paris, Bry, 1858. Cette édition renferme:

Les Confessions,	2 vol.	Dialogues,	1 vol.
Emile,	2 "	Politique,	1 "
La Nouvelle Héloïse.	2 "	Correspondance,	3 "
Théâtre,	1 "		

Chaque volume se vend séparément f 0.55..

f 3.— pour Fr. 6.—

DIDEROT. Oeuvres Choiesies, 2 vol. in—12°. Paris, Firmin Didot.

f 1.75 pour Fr. 3.50

ALEMBERT. (d') Oeuvres Choiesies, un vol. in—12°. Paris, 1853.

f 1.75 pour Fr. 3.50

GRIMM. ~~Anecdotes~~ ^{Encyclopédie} littéraire, histoire, littérature, philosophie, un vol. in—12°. Paris 1854.

f 2.— au lieu de Fr. 7.—

HELVETIUS. De l'Esprit, 2 gros volumes in—18°.

f 5.— au lieu de Fr. 60.—

SALLE. (J. de la) De la Philosophie de la Nature, ou Traité de Morale pour l'Espèce humaine, tiré de la Philosophie et fondé sur la Nature, 3e édition, 6 vol. in—8°. avec gravures sur cuivre, reliure en veau, Londres 1777.

f 1.25 au lieu de Fr.

METTERIE. (de la) L'Homme Machine, un vol. in—12°. demie reliure en veau, Leyde 1748.

f 1.— au lieu de *f* 1.70

MESLIER. (le Curé J.) Le Bon Sens, suivi du Testament du Curé Meslier, un vol. in—12°.

f 1.75 pour Fr. 3.50

PARNY. Oeuvres Complètes, un fort vol. in—32°.

f 4.— au lieu de Fr. 15.—

CHANO. (Aug.) Philosophie des Religions Comparées, 2 vol. in—8°. 3e édition, Paris 1848.

f 6.— au lieu de Fr. 18.—

ALLIOT. (F.) Nouvelle doctrine philosophique, 3 vol. in—8°. Paris 1849.

f 4.— au lieu de Fr. 15.—

ROGNIAT. Essai d'une philosophie sans système, d'après les faits généraux et non contestés, 2 vol. in—8°. Paris 1839.

f 3.50 au lieu de Fr. 9.—

WEISS. (Le Coll. de) Principes philosophiques, politiques et moraux, 2 vol. in—8°. 10e édition, Paris 1828.

f 11.25 pour Fr. 22.50

GARNIER. (Ad.) Professeur de Philosophie à la faculté des Lettres de Paris, Traité des Facultés de l'Ame, comprenant l'histoire des principales théories psychologiques, 3 vol. in—8°. Paris, Hachette, 1852.

f 7.50 pour Fr. 15.—

COURNOT. (A. A.) Inspecteur général de l'Instruction publique. Essai sur les fondements de nos Connaissances, et sur les Caractères de la critique philosophique, 2 vol. in—8°. Paris, Hachette, 1851.

f 7.50 au lieu de Fr. 20.—

CLAVEL. (F. T. B.) Histoire pittoresque des Religions, Doctrines, Cérémonies et coutumes religieuses de tous les peuples du monde, ill. de 29 gr. sur acier, 2 vol. gr. in—8°.

f 4.— au lieu de Fr. 10.—

LIVRES (LES) SACRES de l'Orient; Comprenant les livres des Chinois, les Lois de Manou, et le Koran; avec des introductions spéciales, des notes etc. un fort vol. gr. in—8°. Paris 1852.

f 5.— au lieu de Fr. 15.—

COUSIN. (V.) Fragments philosophiques, 3e édition, 2 vol. in—8°. Paris 1838.

L
710
4

Charles, Rudolf, ed.

Een bliksemschicht der XIXe eeuw ... Amsterdam, R. C. Meijer, 1859.

lv. (various pagings) port. 24cm.

Pt. 3 has special t.p.

Includes bibliographical references.

Contents.- 1. Het verbond der vrije gedachte (no. 1-12, 1858-1859, journal of the Vereeniging "de Dagersaad")- 2. De regtbank des onderzoek.- 3. De tijdgenoot op het gebied der rede.

1. Free thought--Addresses, essays, lectures. 2. Philosophy--Modern--19th century--Addresses, essays, lectures. I. Het verbond der vrije gedachte, 1858. II. Title.

440008

CCSC/mmb

